

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI
KATEDRA HISTORIE

Ordály – pouhé iracionální důkazní prostředky?

**Úloha božích soudů ve společnosti doby
předhusitské**

Disertační práce

Mgr. Ladislav Míča
(Historie: České dějiny)

Vedoucí práce: prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.

Olomouc 2016

Motto: „*Nemo debet tentare Deum, quando habet ex humana ratione quid faciat.*“

Sv. Augustin

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, pouze na základě uvedených pramenů a literatury.

V Šumperku dne 17. prosince 2016.

.....
Ladislav Míča

Obsah

Obsah	3
Anotace	6
Seznam zkratk.....	7
Úvod	9
I. Reflexe božích soudů nejen na stránkách domácí (právně-)historické literatury. Per aspera ad astra.....	14
Studium božích soudů od počátku domácí právněhistorické vědy po pozitivistickou právní historiografii	16
František Palacký.....	18
Hermenegild Jireček	22
Josef Slavíček	25
Karel Jičínský	27
Vincenc Brandl	29
Josef Kosina.....	32
Boží soudy v éře tzv. právního pozitivismu	35
František Vacek	38
Karel Kadlec	42
Jan Kapras.....	47
Rudolf Rauscher	51
Josef Markov	57
Téma božích soudů od konce druhé světové války po sametovou revoluci.....	64
Václav Vaněček	68
Vladimír Procházka	75
Jiří Klabouch.....	83
Karel Malý	85
Karel Schelle.....	88
Polistopadové bádání o božích soudech aneb kam dál a zda vůbec?	93
II. Víra v imanentní spravedlnost aneb druhý život božích soudů	104
Ordály jako prostředek christianizace	107
Jen pravý světec uspěje v božím soudu	115

Ordály v kanonizačních procesech	117
Boží soudy ve sporech o věroučné otázky	120
Stejný námět s jiným obsahem. Boží soudy v knížecích Čechách	123
Ordál či ordály v Kristiánově legendě?	123
Zkouška ohněm a šátek svaté Ludmily	129
III. Právo, mentalita a politická komunikace	134
Ordály ve světle Hnězdenských statut neboli dekretů knížete Břetislava I.	134
Dějinné souvislosti	134
Manželské spory	140
Homicidium	144
Úloha božích soudů v kontextu Břetislavových dekretů, inspirační zdroje kronikáře Kosmy	148
Ordály v politických procesech	159
Vyšehradský Deus ex machina a vomeres calcandi	164
IV. Boží soudy jako důkazní prostředky 13. a 14. století s přihlédnutím k zemskému právu	176
Domácí pramenná základna pro studium božích soudů	177
Statuta Konráda Oty	179
Imunitní privilegia	184
Panovnická nařízení a městské právo	191
Právní knihy	195
Kategorizace božích soudů	210
Ordál (studené) vody	212
Ordál horké vody	224
Ordál železa	228
Soudní souboj	236
<i>Soubojové zbraně, zločiny a sociální postavení duelantů</i>	254
Zkouška losem neboli vrhání hřebí	257
(Očistná) přísaha a tak řečené věrování	263
Okolnosti a zločiny vedoucí k aplikaci ordálů v kontextu domácích pramenů ...	273
Kristiánova legenda a Břetislavovy dekry	274
Pokračovatelé Kosmovi a ordál vyšehradského procesu	275
Statuta Konráda Oty, imunitní privilegia a městské právo	276
Právní knihy	286

V. Boží soudy – iracionální důkazní prostředky? Zánik ordálů v kontextu procesu racionalizace právního myšlení.....	293
Zánik ordálů ve světle zahraniční historiografie	294
Progresivní vývoj a racionalizace společnosti jako důvod zániku ordálů ...	294
Funkcionalisté, ztráta společenské úlohy ordálů a posun od konsenzu k autoritě	299
Zánik ordálů ve světle teologických a kanonických argumentů.....	304
Zánik ordálů jako důsledek změny ve vnímání světa.....	326
Konec ordálů jako konsekvence centralizace a vynucení morální odpovědnosti účastníků soudního řízení.....	332
Zánik ordálů ve světle revoluce v procesním řízení	338
Proces odstraňování božích soudů v českých zemích doby předhusitské	353
Městské právo	353
Imunitní privilegia a další prameny 13. století	354
Právní knihy a prameny 14. století	361
Závěr	383
Resume.....	399
Seznam pramenů a literatury	403
Nevydané prameny	403
Staré tisky	403
Vydané prameny	403
Monografie a kolektivní monografie	410
Studie a články.....	417
Disertační, diplomové a bakalářské práce	430
Slovníky, příručky, encyklopedie a ostatní zdroje.....	431
Seznam příloh	433
Přílohy.....	439

Anotace

Jméno a příjmení autora: Ladislav Míča

Název katedry a fakulta: Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity
Palackého v Olomouci

Název disertační práce: Ordály – pouhé iracionální důkazní prostředky? Úloha
božích soudů ve společnosti doby předhusitské

Vedoucí disertační práce: prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.

Počet stran práce: 462

Počet příloh: 24

Klíčová slova: ordály, boží soudy, zkouška vodou, zkouška železem, soudní
souboj, přísaha, iracionalita, právní dějiny, středověk, zemské právo, imunitní
privilegia, právní knihy

Charakteristika disertační práce: Práce se zabývá božími soudy (ordály), které
představují v české medievistice i právní historiografii okrajové téma. Na základě
historických pramenů doby předhusitské se autor snaží představit, jaké úlohy
mohly ve společnosti boží soudy plnit. Jeho pohled se neomezuje na tradiční
právněhistorické hledisko. Autor se pokouší zpochybnit názor rozšířený v domácí
právněhistorické literatuře, totiž že ordály byly pouhé iracionální důkazní
prostředky.

Seznam zkratek

AČ	<i>Archiv český</i>
CAESARIUS	<i>Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích</i>
CDB	<i>Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie</i>
CIC	<i>Corpus iuris canonici</i>
CJB	<i>Codex juris Bohemici</i>
Cosmae Chronica	<i>Cosmae Pragensis Chronica Boemorum</i>
ČČH	<i>Český časopis historický</i>
ČsČH	<i>Československý časopis historický</i>
ČČM	<i>Časopis Matice moravské</i>
DALIMIL	<i>Staročeská kronika tak řečeného Dalimila</i>
FRB	<i>Fontes rerum Bohemicarum</i>
Gratian	<i>Decretum Magistri Gratiani</i>
HELMOLD	<i>Helmolda kněze bouzovského Slovanská kronika</i>
Helmoldi Cronica	<i>Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum</i>
IURA	<i>Iura originalia civitatis Brunensis</i>
Ivonis Decretum	<i>Ivonis Carnotensis episcopi Decretum</i>
Ivonis Epistolae	<i>Ivonis Carnotensis episcopi Epistolae</i>
Ivonis Panormia	<i>Ivonis Carnotensis episcopi Panormia</i>
KAN. VYŠ.	<i>Kanovník vyšehradský</i>
KN. ROŽ.	<i>Kniha Rožmberská</i>
KOSMAS	<i>Kosmas, Kronika Čechů</i>
Legenda Christiani	<i>Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius</i>
LET. HRAD.-OPAT	<i>Letopisy hradištsko-opatovické</i>
LF	<i>Listy filologické</i>
MC	<i>Maiestas Carolina</i>
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i>
SS	<i>Scriptores</i>
SRG	<i>Scriptores rerum Germanicarum</i>
NS	<i>Nova series</i>
SRM	<i>Scriptores rerum Merovingicarum</i>
LEG	<i>Leges</i>

CAPIT	<i>Capitularia regnum Francorum</i>
CONST	<i>Constitutiones et acta publica imperatorum et regum</i>
MNICH SÁZ.	<i>Mnich sázavský</i>
NA	<i>Národní archiv</i>
Ordines	<i>Ordines Iudiciorum Dei</i>
ORDO	<i>Ordo iudicii terrae</i>
OzD	<i>Výklad na zemské právo Ondřeje z Dubé</i>
PHS	<i>Právněhistorické studie</i>
PK	<i>Pokračovatelé Kosmovi</i>
PL	<i>Patrologiae cursus completus... Series Latina.</i>
Práva zemská	<i>Práva zemská, na kteráž se práva manská vztahují</i>
Reg.	<i>Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae</i>
RTT	<i>Reliquiae tabularum terrae</i>
ŘÁD	<i>Řád práva zemského</i>
SPFFBU	<i>Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity</i>
SVPS	<i>Sborník věd právních a státních</i>
ŠTÍTNÝ	<i>Tomáše ze Štítného Knižky šestery o obecných věcech křesťanských</i>
<i>Verbum Abbreviatum</i>	<i>Petri Cantoris Verbum Abbreviatum</i>
VŠEHRD	<i>Viktorina Kornela ze Všehrd Knihy devatery</i>
ZA	<i>Zemský archiv v Opavě</i>
ZRG	<i>Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte</i>
GA	<i>Germanistische Abteilung</i>
KA	<i>Kanonistische Abteilung</i>

Úvod

Boží soudy neboli ordály¹ bezpochyby reprezentují jeden z ikonických fenoménů středověkého světa, ačkoliv jejich původ spadá do mnohem staršího období. Navzdory významu i úlohám, které ve středověké společnosti sehrály, stejně jako atraktivitě tématu, představovala – a nutno poznamenat, že stále představuje – tato látka pro domácí badatele pouze marginální záležitost.

Od druhé poloviny 19. století, tedy od doby, do které bývají tradičně kladeny kořeny moderní právněhistorické vědy, se v domácím prostředí začínají objevovat první práce věnované božím soudům. Nicméně až do dnešních dnů nedošlo k soustavnému studiu ordálů či ke koncepčnímu uchopení této látky. (Na druhou stranu je třeba upozornit na velmi limitující pramennou základnu.) Na stránkách odborné literatury se objevovala stížnost, která byla zároveň požadavkem na sepsání základního syntetického díla, jež by se systematicky věnovalo božím soudům. Na rozdíl od zahraničního prostředí, ve kterém se objevila řada monografií,² se u nás prozatím tento záměr nepodařilo realizovat.³

---

¹ Boží soud, lat. *judicium Dei*, *Divinum iudicium*, *justicia Dei* aj., byl označován také jako ordál. Slovo pochází ze staroanglického *ordāl*; známé bylo rovněž saské *ordela* či *urdela*. Výraz přešel do středověké latiny jako *ordalium*. Srov. něm. *Urteil* a české *ortel*. K tomu více Josef HOLUB – Stanislav LYER, *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, 4. vyd., Praha 1992, s. 321. Viz dále Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1968, s. 417, heslo *ortel*. Jiří REZEK, *Český etymologický slovník*, Praha 2001, s. 432, heslo *ortel*. Charles Du CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis VI*, Niort 1887, s. 57, heslo *ordela*. K původu božích soudů viz alespoň Heinrich BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte II*, Leipzig 1892, s. 399–419. Viz dále James HASTINGS (ed.), *Encyclopædia of Religion and Ethics IX*, New York 1917, s. 507–533, heslo *ordeal*. Hanns BÄCHTOLD-STRÄUBLI – Eduard HOFFMANN-KRAYER (eds.), *Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde. Abteilung I: Aberglaube*, sv. 3, Berlin – Leipzig 1930–1931, sl. 994–1064, heslo *Gottesurteil (Ordal)*. Adolph FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter II*, 2. vyd., Graz 1960, s. 307–364.

² Ze starších prací zmiňme alespoň publikaci, pod níž je podepsán americký historik Henry Charles LEA, *Superstition and Force. Essays on the Wager of Law, the Wager of Battle, the Ordeal, Torture*, Philadelphia 1866. Viz dále italskou studii, jejímž autorem je Federico PATETTA, *Le ordalie. Studio di storia del diritto e scienza del diritto comparato*, Torino 1890. Z dalších děl uveďme monografii rakouské historičky Charlotty LEITMAIER, *Die Kirche und die Gottesurteile. Eine rechtshistorische Studie*, Wien 1953. V německém prostředí vznikly dvě rozsáhlé publikace, které jsou dodnes prezentovány jako základní a vzorové práce k dějinám ordálů. Jedná se o knihu právního historika Hermanna NOTTARPA, *Gottesurteile. Eine Phase im Rechtsleben der Völker*, Bamberg 1949, která byla přepracována a rozšířena a vyšla pod názvem *Gottesurteilstudien*, München 1956. Z novějších prací zmiňme alespoň monografii britského historika Roberta BARTLETTA, *Trial by Fire and Water. The Medieval Judicial Ordeal*, New York 1986 nebo německého badatele Petera DINZELBACHERA, *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*, Essen 2006.

Na konci padesátých let minulého století proběhlo v Paříži 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina, kterého se účastnili i zástupci Československa. Jedním z výsledků tohoto zasedání bylo dosažení konsenzu, v rámci nějž byly boží soudy označeny za iracionální důkazní prostředky.⁴ Formulované stanovisko mělo kořeny hluboko zapuštěné v badatelském prostředí i obecně ve společnosti 19. století a souviselo s myšlenkou evolucionismu, tedy s vírou v nutně progresivní vývoj a postupnou racionalizaci (v našem případě právního) myšlení. Zatímco se v zahraničí již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století začínají objevovat studie, které toto všeobecně přijímané a doposud neochvějné stanovisko kritizují či rozbíjejí, názory domácích badatelů na charakter božích soudů prezentované v odborné právněhistorické literatuře zůstávají prakticky do dnešních dnů neměnné.

Tento přístup odráží onu absenci soustavného či koncepčního studia božích soudů, o které jsme se výše zmínili, a do jisté míry je živěn určitou krizí právněhistorické vědy.⁵ Přínejmenším v oblasti studia ordálů v minulosti docházelo – a žel stále dochází – ke slepému přebírání závěrů ze starších prací, aniž by byla provedena jejich revize či komparace s historickými prameny. Lapidárně řečeno, z prací badatelů se vytrácí přístup *ad fontes*. Všechny výše uvedené skutečnosti se pro nás staly hlavním motivačním impulzem pro výběr tématu.

Předkládaná disertační práce s názvem *Ordály, pouhé iracionální důkazní prostředky? Úloha božích soudů ve společnosti doby předhusitské* je výsledkem dlouholetého studia božích soudů.⁶ Jejím cílem je splatit dluh domácí medievistice i právněhistorické vědě, tedy přinést základní syntetické pojednání o fenoménu božích soudů v prostředí předhusitských Čech a Moravy. Dalším

---

³ Na sepsání monografie věnované božím soudům se s největší pravděpodobností připravoval právní historik Jan Kapras. K tomu Vadimír KINDL, *Jan Kapras (17. 1. 1880 v Brně – 13. 5. 1947 v Novém Bydžově)*, in: Petra Skřejpková (ed.), *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*, Praha 2009, s. 36.

⁴ K definici ordálů více níže, zejm. s. 208–209.

⁵ K tomuto tématu viz alespoň Petr KREUZ, *Stav české právní vědy a právní historiografie je otřesný*, publikováno na webu: <http://www.ceska-justice.cz/2015/04/petr-kreuz-stav-ceske-pravni-vedy-a-pravni-historiografie-je-otresny/> (12. 4. 2015).

⁶ Disertační práce navazuje na mé diplomové práce *České ordálie doby předhusitské v zemském právu v kontextu právních knih a Ordály a přísaha v českém zemském právu doby předhusitské*, které jsem obhájil na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2008, resp. 2010.

z vytčených úkolů je přiblížit formu studia ordálů zahraničnímu prostředí, což představuje zejména překonání onoho zakonzervovaného pohledu domácích badatelů, kteří definují boží soudy jako iracionální důkazní prostředky. S tím úzce souvisí snaha ukázat, že toto téma není *a priori* vyhrazené pouze právním historikům. Opuštění klasického paradigmatu nám dovolí vnímat i studovat ordály v kulturně-sociálním kontextu. Jen tak je možné dokázat, že jejich úloha se ve středověkém světě neomezovala na roli pouhých (iracionálních) důkazních prostředků spojených s právní kulturou. Další dílčí cíle pak vyplynou ze samotné struktury disertační práce; ta sestává kromě úvodu a závěru z pěti oddílů.

V prvním oddílu jsme si vytkli za cíl přinést výklad domácí historiografie božích soudů. Tématu je věnován poměrně značný prostor, neboť nebylo doposud badatelsky zpracováno. Záměrem není pouze podat v chronologickém sledu základní přehled nejvýznamnějších autorů a jejich děl, ale pokusit se odpovědět na otázku, jakým způsobem pracovali s božími soudy domácí badatelé a jak se v jejich přístupu k ordálům odráží historiografické trendy, stejně jako politické či kulturně-společenské klima té či oné doby.

Druhý a třetí oddíl představuje ordály jako kulturně-sociální fenomény středověkého světa. Cílem je demonstrovat, jaké úlohy – mimo klasický právní rámec – boží soudy plnily ve středověké společnosti, lépe řečeno, jaké role jim přisoudili tehdejší autoři. Budeme se rovněž věnovat ordálům, o jejichž právní funkci nemůže být pochyb, nicméně v daném kontextu se jejich úloha neomezuje na pouhé rozhodnutí soudního sporu, ale je doplněna o další rozměr, který se odvíjí od samotného charakteru ordálu i jeho výsledku. Podobný přístup k božím soudům zatím v domácím prostředí chybí. Není naším cílem toto téma zpracovat vyčerpávajícím způsobem, ale spíše podat ilustrativní přehled kategorií funkcí božích soudů, které se objevovaly napříč křesťanskou Evropou. Výše uvedené oddíly mají nabídnout nové možnosti, jak vnímat i studovat boží soudy, a dokládají, že toto téma není vyhrazené pouze právním historikům.

Ve čtvrtém oddílu se budeme zabývat božími soudy jako důkazními prostředky. V úvodní části alespoň stručně představíme domácí prameny 13. a 14. století, ze kterých je možné vycházet při studiu této látky. Nejen na jejich základě se pokusíme přinést odpověď na tři otázky, totiž s jakými druhy či kategoriemi ordálů se v domácím prostředí setkáme, jakým způsobem ordálové

zkoušky probíhaly a konečně za jakých okolností/při kterých deliktech se aplikovaly.

Pátý oddíl je věnován procesu odstraňování božích soudů ze soudní praxe. V jeho první části představíme argumentační východiska i důvody, které dle zahraničních badatelů nebo badatelských skupin vedly k zániku božích soudů. V druhé části se zaměříme na domácí prostředí. Pokusíme se určit, kdy u nás ordály zmizely ze soudní praxe, resp. z historických pramenů, a jaké okolnosti či důvody mohly vést k jejich odstranění.

Závěr disertační práce bude patřit shrnutí zjištěných poznatků včetně prezentace možností dalšího výzkumu tématu božích soudů.

Pro úplnost je třeba doplnit, že disertační práce je ohraničena dobou předhusitskou, neboť po roce 1400 přestaly být boží soudy aktivní součástí domácí právní kultury. (Nutno poznamenat, že se s ordálovými zkouškami sporadicky setkáme i v mladších pramenech.) Otázky, které jsou formulované ve čtvrtém a pátém oddílu disertační práce, budeme řešit zejména v kontextu českého a moravského zemského práva 13. a 14. století, neboť právě pro tuto oblast i časové rozpětí se dochovalo největší množství písemných zmínek o božích soudech. Dalším důvodem je skutečnost, že zemské právo nemělo až do roku 1500, tedy do vydání Vladislavského zřízení zemského, žádnou (schválenou) kodifikovanou podobu.

Studovaná témata jsme se snažili zasadit do chronologického rámce tak, abychom minimalizovali případné anachronismy. Tento přístup nám nejlépe umožní vnímat transformaci božích soudů, která se odehrála na pozadí dynamiky středověké společnosti, jež se mimo jiné odrazila v právním a správním vývoji, stejně jako v kategoriích i množství dochovaných pramenů.

S ohledem na územní transformace českého středověkého státu, ale i značně problematickou otázku právní recepce jsme byli nuceni studovat boží soudy pouze v kontextu dnešních Čech a Moravy.

Jak jsme již uvedli, domácí pramenná základna pro studium božích soudů je poměrně chudá, proto se v textu nevyhneme opakování některých citací či závěrů. Na řadě míst si musíme vypomoci zahraničními prameny a analogiemi. Vzhledem k tomu, že citované cizojazyčné pasáže působily v hlavním textu práce rušivě a snižovaly jeho čtivost, nahradili jsme je – kde to bylo možné –

odbornými (již otištěnými) překlady; tam, kde nebyly k dispozici, uvádíme překlady vlastní, které jsme konzultovali s příslušnými lingvisty. Až na výjimky jsme se snažili především v poznámkách pod čarou citovat pasáže z historických pramenů i odborné zahraniční literatury v originálním jazyce a v co možná největším rozsahu. Vedla nás k tomu negativní zkušenost související s problematickou dostupností některých edic či literatury, stejně jako fakt, že každý čtenář může přijít se svébytným překladem a interpretací.

Na úplný závěr dodejme, že disertační práce je doplněna o řadu obrazových příloh včetně tabulky se seznamem tzv. imunitních privilegií, ve kterých nalezneme zmínky o božích soudech.

I. Reflexe božích soudů nejen na stránkách domácí (právně-)historické literatury. *Per aspera ad astra*

Více než 150 let nás dělí od první česky psané studie věnované božím soudům.⁷ Během tohoto relativně dlouhého období se však neobjevila žádná práce, která by komplexně mapovala výše uvedené téma a zároveň by byla výsledkem koncepčního (institucionalizovaného) studia ordálů českého středověku. Světlo světa spatřilo pouze několik nevelkých prací; ty, které zdobí adjektivum *odborné*, však můžeme spočítat na prstech jedné ruky. Bohužel se v tomto případě jedná spíše o smutnou realitu než nadnesené přirovnání. Nutno podotknout, že vedle úzce specializovaných studií vznikala celá řada (juristicko-)historických statí, které s větší či menší pozorností reflektovaly boží soudy, nicméně ty nebyly primárním předmětem jejich zájmu. Zmínky o ordálech se tak nejčastěji objevují v kontextu výkladu dějin soudního řízení či důkazních prostředků. Historikové (nejen ti právní) byli s ordály konfrontováni při studiu pramenů i některých historických událostí.

V domácím prostředí se rovněž doposud neobjevila žádná práce, která by se věnovala reflexi božích soudů v kontextu naší (právně-)historické vědy, resp. literatury. Tuto mezeru by měly zaplnit následující řádky. V žádném případě ale není cílem přinést vyčerpávající přehled historické a juristicko-historické produkce, ve které se objevují zmínky o božích soudech, ani to není dost dobře možné. Stat' je věnována těm pracím, které slouží jako vhodný příklad reprezentace jednoho a půl století výzkumu božích soudů a které by badatel věnující se tomuto tématu neměl v žádném případě opominout. Není třeba zdůrazňovat, že vedle níže uvedených autorů působila celá řada dalších, bezesporu neméně významných (právních) historiků, jejichž díla zanechala nesmazatelný otisk na poli (juristicko-)historické vědy, nicméně pro otázku božích soudů mají pouze marginální nebo prakticky žádné využití, proto k nim nebylo přihlíženo. S ohledem na vytyčené téma i omezený rozsah disertační práce byly rovněž pouze okrajově reflektovány studie německy píšících autorů z dob Rakouska-Uherska či první republiky, kteří působili zejména na pražské německé

---

⁷ Za první naši studii věnovanou pouze božím soudům můžeme považovat práci Josefa SLAVÍČKA, *Upomínky na tak zvané soudy boží (ordaly)*, Právník 1861, s. 70–77.

univerzitě. Podobně je tomu i v případě prací československých emigrantů z doby komunistického Československa. (To samozřejmě neznamená, že jsme k těmto pracím nepřihlédli při studiu tématu božích soudů.)

Níže uvedení autoři, resp. práce věnující se ordálům byly záměrně uspořádány chronologicky, neboť každé dílo nese *volens nolens* znamení doby, ve které vzniká. Výsledkem tohoto přístupu bylo rozdělení prvního oddílu disertační práce na čtyři části, které kopírují pomyslná období, jimiž prošla (a stále prochází) domácí (právně-)historická věda a s ní spojené studium božích soudů. Takto pojaté vymezení by nemělo být ovšem vnímáno jako striktní a nepřekročitelné. Řada badatelů působila a publikovala např. v době dominance právního pozitivismu, stejně jako v období, v němž převažovala marxistická (marxisticko-leninská) ideologie; osobnost badatele, jeho schopnosti, erudice a někdy i štěstí určovaly, zda se změnám společenského klimatu, ale i paradigmatu přizpůsobil nebo se vůči nim vymezil.

Chronologický přístup by měl rovněž umožnit snadnější komparaci níže uvedených děl, resp. v nich obsažených myšlenek, postupů a závěrů jednotlivých (právních) historiků týkajících se božích soudů. Jak jsme již v úvodu předeslali, naší snahou bylo, aby se výklad neomezil na pouhé biograficko-faktografické údaje, byť jsou s ohledem na absenci podobné studie na místě, ale aby představil domácí bádání o božích soudech v poněkud jiném světle. Pokud zasadíme výsledky badatelského působení jednotlivých autorů do kontextu doby, ve které svá díla vytvářeli, zjistíme, že s nimi nepracovali pouze jako s elementy práva (důkazními prostředky), ale hledali (a nacházeli) ve studiu této látky argumentační oporu k dosažení „vyšších cílů“ nesených a někdy i vynucovaných kulturně-společenskou či politickou situací, mezi něž patřilo potvrzení legitimacy svébytného slovanského (českého) práva v minulosti, vytváření konceptu československého práva v období první republiky nebo demonstrace demagogičnosti středověké církve a upevnění s tím spojené představy temného, krutého a iracionálního středověku. Nejen tyto skutečnosti nám poskytnou odpověď na otázku, proč vznikaly (byť jen drobné) práce o božích soudech, ačkoliv toto téma nebylo nikdy domácí vědou koncepčně uchopeno.

Studium božích soudů od počátku domácí právněhistorické vědy po pozitivistickou právní historiografii

Do druhé poloviny 19. století bývají obvykle kladeny počátky našeho moderního právněhistorického bádání.⁸ Významným mezníkem pro rozvoj domácí právní vědy bylo rozdělení pražské univerzity na českou a německou dekretem císaře Františka Josefa I. v roce 1882.⁹ Tím získali badatelé institucionální oporu, která se projevila mimo jiné organizačním i hmotným zajištěním. Zájem o právní dějiny se zrcadlí i v dalších počinech, jakými bylo založení spolku Všehrd roku 1869, který sdružoval české studenty práv, neméně významná byla i rodící se periodika; některá z nich vychází i v současné době (např. časopis *Právník*).¹⁰ Navzdory těmto úspěchům nebyly dějiny českého práva před vznikem Československé republiky obligatorním předmětem, nicméně se vyučovaly v rámci jiných oborů;¹¹ výběr témat z oblasti českých právních dějin a míra věnované pozornosti se odvíjela od osobnosti pedagoga.

Ve druhé polovině 19. století se začínají objevovat první práce, které reflektují téma božích soudů. Jejich charakter byl silně ovlivněn domácím politickým programem i kulturně-společenským životem. Ústřední téma i bod

---

⁸ Právněhistorická věda a její osobnosti před polovinou 19. století byly Janem Kaprasem pejorativně charakterizovány následovně: „*Nedostatek historické metody, více dobré vůle a odvahy nežli znalosti historické, činí ze všech těchto prací primitivní, někde až naivní pokusy.*“ Jan KAPRAS, *Literatura českých právních dějin. Otisk z „Památniku Všehrdu“*, s. 1. 1918, s. 5. Zamyšlení nad úlohou právních dějin přinesl Vincenc BRANDL, *Jakou úlohu má plniti historie práva českého? Úvodní myšlenky k filosofii práva českého*, in: *Právník* 10, 1871, s. 115–130. Ze starší literatury, která se věnuje domácí právní vědě před vznikem Československa, uveďme alespoň práci Václava VANĚČKA, *Představitelé české právní vědy v letech 1882–1900*, *Právník* 92, 1953, s. 28–45. Idem, *O dějinách a tradici českého právnictví a Univerzity Karlovy*, *Právněhistorické studie (= PHS) 27*, 1986, s. 117–129. Z novější literatury přináší základní faktografické a biografické údaje k tehdy působícím badatelům kolektivní monografie Petra SKŘEJKOVÁ – Ladislav SOUKUP (eds.), *Antologie české právní vědy (2. polovina 19. století až 30. léta století 20.)*, Praha 1993. Genezi domácí právní vědy částečně reflektuje práce autorů František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.

⁹ Rozdělení univerzity na českou a německou bylo skutečně mezníkem v rozvoji domácí právní vědy. To však neznamená, že by dějiny českého práva nebyly studovány před tímto počínem. Již v polovině 19. století se sporadicky objevovaly na univerzitě přednášky pronášené v češtině (např. přednášky Josefa Friče, Antonína rytíře Randy, Josefa Slavička aj.).

¹⁰ Časopisu *Právník* byla nedávno věnována kolektivní práce Zdeněk MASOPUST (ed.), *Právo a stát na stránkách Právníka. 150 let českého právního časopisu*, Praha 2011.

¹¹ Podle § 4 říšského zákona č. 68 z roku 1893 byly obligatorními disciplínami: „*a) právo římské, b) právo církevní, c) právo německé (dějiny pramenů právních a práva veřejného, dějiny a systém práva soukromého), d) rakouské říšské dějiny (dějiny státního vývoje a veřejného práva)*“.

zájmu reprezentuje slovanství; v rovině (právní) historie se toto téma profiluje v konceptu tzv. slovanského práva, které bývá kladeno do ostrého kontrastu především s právem germánským.¹² Téma božích soudů, zejména pak otázka jejich původu, bylo integrální součástí vědeckých (a tedy i národnostně-politických) intelektuálních bojů.

Ambice „proslovansky“ a „progermánsky“ orientovaných badatelů se zrcadlí zejména ve vytvoření koncepce o původu božích soudů. V domácí literatuře se můžeme setkat s názorem, že ordály byly ryze germánským vynálezem, který nemá místo v prastarém právu slovanských národů, jelikož se rozchází se slovanskou holubičí povahou. Tato představa se markantně projevila např. v díle Josefa Svátka *Obrazy z kulturních dějin*: „*I v tomto ohledu jeví se tedy starý zásadní rozdíl mezi povahou slovanskou a germánskou, rozdíl to, který ovšem Slovanům jen ke cti slouží a v nevybojné jejich povaze se zakládá. (...) Jako instituce ‚božích soudů‘ byly tedy též vyplývající z nich soudní souboje vynálezem německým, v Čechách za dob ryze slovanských neznámým, (...) jež Čechové přijali teprva od Němců.*“¹³ Tato idea však nahrávala i skupině „progermánsky“ orientovaných badatelů, neboť podřývala nejen onu ideu starobylosti slovanského práva, ale i samotnou (právní) svébytnost Slovanů a zdůrazňovala jejich podřízenost či závislost na Germánech. Určitý kompromis představovala další koncepce o původu božích soudů, ze které se stal prakticky axiom, jenž se víceméně v nezměněné podobě objevuje v domácí literatuře dodnes: Ordály jsou vlastní všem starobylym národům. Tato myšlenka neguje výše uvedená tvrzení o původu božích soudů, resp. připouští existenci ordálů u Slovanů, zároveň však nepotvrzuje přímý vliv Germánů na jejich šíření. Důkazy pro toto stanovisko nacházeli badatelé v dávných mezopotámských a indických písemných památkách, stejně jako ve studiu soudobých neliterárních společností.

---

¹² Již od počátku 19. století se objevovaly práce, které se snažily vydělit (slovanské) právo z obecně zkoumaného života Slovanů. Tento koncept bádání dostal ideologickou oporu s příchodem práce *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Heidelberg 1814 německého právníka Friedricha Carla von Savigny; základní tezí je myšlenka, že právo je výsledkem národního ducha a každý národ vládne vlastním národním právem. Národní duch se nejlépe odráží v právních obyčejích národa. Tyto romantické myšlenky našly uplatnění v dílech „proslovansky“ orientovaných badatelů, jakými byli např. Waclaw Aleksander Maciejowski, bratři Romuald a Josef Hubeové a další, kteří si vytkli za cíl nalézt národního ducha Slovanů. K tomu více Theodor ZIGEL, *Palacký jakožto historik slovanského práva*, in: Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, Praha 1898, s. 499–506.

¹³ Josef SVÁTEK, *Obrazy z kulturních dějin českých II*, Praha 1891, s. 7.

Nutno podotknout, že právní element v dílech předminulého století poněkud pokulhává za prvkem dějinným; je možné říci, že právní dějiny zpočátku hrály subsidiární roli velkých dějin, tj. dějin politických. Proto nás jistě nepřekvapí, že počáteční zájem o právní dějiny, resp. o boží soudy můžeme spojit s Františkem Palackým.¹⁴

František Palacký

Františka Palackého (1798–1876)¹⁵ ke studiu právních dějin přivedly zejména dva důvody. Tím prvním bylo jeho bádání na poli politických dějin, které nebylo možné realizovat bez znalosti dějin právních a správních.¹⁶ Druhý důvod, lépe řečeno impulz, představují práce věnující se domácímu právu, pod kterými byli ovšem podepsáni zahraniční autoři.¹⁷

O božích soudech Palacký poprvé pojednal ve studii *Srovnání zákonů cara Stefana Dušana srbského s nejstaršími řády zemskými v Čechách*.¹⁸ Tato studie byla natolik důležitá, alespoň dle názoru Hermenegilda Jirečka, že se ji Palacký rozhodl zařadit do svého monumentálního díla *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*.¹⁹ Jeho význam pro vznik a rozvoj domácí právněhistorické vědy připomenul na konci dvacátých let minulého století Jan Kapras, podle kterého

---

¹⁴ Podle slov Karla Malého „moderní česká právní historie, stejně jako historie obecná, měla při svém vzniku a vývoji v 19. století u kolébky Františka Palackého, který svým dílem, svými edicemi i konečně svým usilováním politickým předurčil její další vývoj“. Karel MALÝ, *Předmluva*, in: P Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české*, s. 9.

¹⁵ Literatura o Františku Palackém a jeho tvorbě je značně obsáhlá. Zmiňme jen práce, které se věnují Palackému jakožto badateli v oblasti právních dějin. Sem patří studie z pera Hermenegilda JIREČKA, *Palackého práce o dějinách právních*, in: Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, Praha 1898, s. 485–498 a T. ZIGELA, *Palacký*, s. 499–517.

¹⁶ Během studia témat z oblasti právních dějin Palacký narážel na problém přístupnosti historických pramenů. Mimo jiné jej i tato okolnost vedla k jejich vydávání. K tomu H. JIREČEK, *Palackého*, s. 485–486.

¹⁷ Palacký reagoval především na práci, jejímž autorem je Waclaw Alexandr MACIEJOWSKI, *Historia prawodawstw słowiańskich I*, Warszawa 1832, ve které se na s. 47 objevuje kritika absence českého bádání o právních dějinách: „Historia prawodawstwa czeskiego odlogiem dotąd leży, o czém calkowicie przekonano się ktokolwiek historyą literatury czeskiey rozważy. W Czechach dotąd albo niechciano, albo nie umiano ze źródeł prawa krajowego czerpać.“ Dále viz František PALACKÝ, *Pomůcky ku poznání staročeského práva i řádu soudního*, in: Vojtěch Jaromír Nováček (ed.), *Františka Palackého Spisy drobné II. Články z oboru dějin*, Praha 1900.

¹⁸ František PALACKÝ, *Srovnání zákonů cara Stefana Dušana srbského s nejstaršími řády zemskými v Čechách*, *Časopis Českého museum (= ČČM)* 11, 1837, s. 68–110.

¹⁹ Srov. František PALACKÝ, *Právo staroslovanské, aneb srovnání zákonův cara srbského Stefana Dušana s nejstaršími řády zemskými v Čechách*, in: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I. Od prvověkosti až do roku 1253*, 6. vyd., Praha 1904, s. 369–405.

Palacký ve svém díle „zařadil řadu právně historických statí tak mohutné koncepce a kritičnosti, že snesou dobře měřítko i nynější doby, a že tvořily s celým historickým dílem Palackého nesporně pevný základní kámen celé pozdější stavby literatury právně historické“.²⁰ Některé odstavce oněch Palackého právně historických statí mohutné koncepce jsou věnovány božím soudům.

Ordály, „ježto zasahující v Čechách do řádu soudního hlouběji nežli jinde“,²¹ František Palacký řadil mezi průvodní (tj. důkazní) prostředky, kterými se dokazovala vina nebo nevina sporných stran před soudem.²² Měly být použity tam, kde chyběly jiné důkazy, a tudíž nebylo možné spor rozhodnout.²³ Podle Palackého se zakládaly „na nepravém pojímání onoho slova, že spravedlivého člověka bůh nikdy neopouští“.²⁴ Jejich existenci předpokládal už pro dobu předkřesťanskou. Za důkaz mu sloužily „plamen pravdozvěstný“ a „svatocúdná voda“ Zelenohorského rukopisu. Ordály rozdělil na boží soud vody a železa, resp. na zkoušku vody, železa a ohně. Ordál vodou popsal na základě článku 68 Řádu práva zemského – jedná se o tzv. ordál brodění vodou. Podle Palackého „musel pohnaný učiniti několik kročejův do hluboké řeky; podjala-li ho v tom bázeň a zmatek, ztratil při“.²⁵ Zkoušku železa autor označil za nejvyšší stupeň božího soudu, který se nařizoval jen při nejtěžších zločinech. Spočíval v tom, že obviněný musel po určitou dobu stát na rozpáleném železe (zpravidla pluhu), nebo na železe podržet dva prsty do té doby, než dokončil přísahu.²⁶ Palacký, vedle těchto v odborné literatuře nejčastěji uváděných božích soudů, zmiňuje pro domácí prostředí i tzv. vrhání hřebí neboli zkoušku losem a souboj, které však přímo neřadí mezi ordály.²⁷ Souboj (na meč a kyj) neměl domácí původ; do

---

²⁰ J. KAPRAS, *Literatura*, s. 7. V podobném duchu se nesl i Vaněčkův komentář: „Názory i zde, jako v řadě jiných záhad české právní historie, osvědčily se autoritativní pro celou řadu dalších pracovníků.“ Václav VANĚČEK, *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století. (Pokus o věcný rozbor imunitních textů)*, Praha 1928, s. 33.

²¹ F. PALACKÝ, *Dějiny II*, 6. vyd., s. 197.

²² F. PALACKÝ, *Dějiny I*, 6. vyd., s. 395.

²³ *Ibid.*, s. 361.

²⁴ F. PALACKÝ, *Dějiny II*, s. 197.

²⁵ F. PALACKÝ, *Dějiny I*, s. 396. Srov. idem (ed.), *Řád práva zemského, latině i česky* (= ŘÁD – ORDO), in: *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (= AČ) II, Praha 1842, čl. 68, s. 113.

²⁶ F. PALACKÝ, *Dějiny I*, s. 396.

²⁷ *Ibid.*, s. 396.

českých zemí se dle Palackého šířil ze zahraničních oblastí. Autor argumentoval nařízením Konrádových statut, kde se souboj na kyje omezuje pouze na spory s cizinci. Teprve ve 14. století tento důkazní prostředek zdomácněl.²⁸ Zánik božích soudů Palacký spojil s činností pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic a císaře Karla IV., kteří zrušili ordály coby zlomyslné pokoušení Boha.²⁹

Zajímavé jsou Palackým víceméně bezděčně utroušené poznámky týkající se božích soudů, které odráží autorův osobní postoj k těmto „průvodům“. Podle Palackého byly ordály právní prostředky nerozumné a hříšné; „*tak řečení soudové boží (ordálie)*“ konaly „*neblahý ouřad svůj*“ tam, kde nebyly k dispozici jiné důkazní prostředky.³⁰ O výsledku božního soudu, kterému se roku 1130 měli podrobit tři účastníci spiknutí proti Soběslavovi, rozhodlo dle autora štěstí. Tuto zkoušku Palacký glosoval slovy: „*Smělá jejich důvěra i odvaha posloužily by věku osvícenějšímu ještě za důkaz jejich nevin.*“³¹

Myšlenky a závěry otce národa ovlivnily generace historiků, právní historiky nevyjímaje. Přesto se v žádných mladších pracích, které se s téměř encyklopedickou pečlivostí věnují našim dějinám, neobjevuje již taková symbióza obecných dějin s dějinami právními ani pasáže o božích soudech, které by překonaly svým rozsahem a kvalitou dílo Palackého. Ve výčtu velkých syntéz vyniká poněkud rozsáhlejším pojednáním o ordálech snad jen práce historiografa, kněze a benediktinského mnicha Bedy Dudíka (1815–1890) *Dějiny Moravy*.³²

---

²⁸ F. PALACKÝ, *Dějiny I*, s. 395. Srov. Gustav FRIEDRICH (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (= CDB) II, Praha 1912, č. 234, s. 225.

²⁹ F. PALACKÝ, *Dějiny II*, s. 301 a 324.

³⁰ F. PALACKÝ, *Dějiny I*, s. 225 a 361. Idem, *Dějiny II*, s. 197.

³¹ F. PALACKÝ, *Dějiny VI*, 6. vyd., Praha 1906, s. 70, pozn. 16.

³² Beda DUDÍK, *Mährens allgemeine Geschichte I–XII*, Brünn 1860–1889, (česky *Dějiny Moravy I–IX*, Praha 1875–1884). Jak bylo již výše uvedeno, s ordály byli badatelé nejčastěji konfrontováni v souvislosti s interpretací některého z historických pramenů, resp. při výkladu významných událostí českých dějin, mezi které např. patří výprava Břetislava I. do polského Hnězda stejně jako vyšehradský soud se strůjci atentátu, jehož obětí se měl stát kníže Soběslav I. Nejinak je tomu v případě *Dějepis města Prahy* Vladivoje Tomka či monumentálních *Českých dějin* Františka Novotného. Srov. Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892, s. 104 a 145. Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 22 a 611. Idem, *České dějiny I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 53, 55 a 360.

„Moravský Palacký“, jak jej nazvala Eva Ryšavá,³³ vyhradil tomuto tématu samostatný oddíl nazvaný *Ordálie*.³⁴

Dudík definoval boží soudy jako spoléhání se na přímé zakročení božské prozřetelnosti při řešení spletitých otázek sporu. Ordály se v minulosti vyskytovaly u nás, stejně jako u národů germánských a románských. Dudík rozdělil boží soudy na zkoušku vodou, železem (pro kterou použil i označení zkouška ohně) a soudní souboj.³⁵ Rovněž zmínil, pro jaké zločiny se který ordál používal. Zkouška železem se prováděla buď ve formě přenášení žhavého železa z místa na místo, během kterého se odřikávala očišťující přísaha, nebo spočívala v chůzi přes žhavé radlice. Jako jeden z mála autorů hovoří Dudík o způsobu hojení rány a ne pouze o popálení, jakožto jediném kritériu pro stanovení výsledku zkoušky.³⁶ Ordál vody dělí na zkoušku vařící vody, kdy zkoušený jedinec musel vytáhnout určitý předmět z kotle s vroucí vodou, a zkoušku vody studené, při které musela obviněná osoba projít tekoucí vodou stanovené šířky a hloubky. Dle Dudíka měla ale zkouška studenou vodou původně jinou formu, což dokládají Statuta Konráda Oty. Dudík uvedl, že „*obnažený obžalovanec po provaze kolem pásu obvázaném spuštěn byl knězem nebo jeho pomocníkem do vody k tomu účeli přesně odměřené. Ponořil-li se až po uzel na provaze od těla as na 1 ½ lokte vzdálený, byl rychle vytažen a za nevinna, v opácném případě však za vinna prohlášen*“.³⁷ Jako poslední boží soud Dudík zmínil soudní souboj, který měl být používán jen ve sporech s cizinci. Dovolenu zbraní mohl být výlučně meč nebo kyj; výběr zbraní se odvíjel od závažnosti zločinu. Teprve ve 14. století, kdy bylo užívání meče pouze výhradou šlechty, byl kyj určen pro osoby neurozené. Soudní souboje zrušil podle Dudíka až Karel IV., přesto byly na Moravě užívány ještě v 15. století.³⁸

---

³³ Eva RYŠAVÁ, *Beda Dudík – „moravský Palacký“*, Zpravodaj Muzea Kroměřížska 1, 1990, s. 35–38.

³⁴ Beda DUDÍK, *Dějiny Moravy IV. Od roku 1173 až do roku 1197*, Praha 1878, s. 239–242.

³⁵ *Ibid.*, s. 240.

³⁶ *Ibid.*, s. 239.

³⁷ *Ibid.*, s. 240–241. Dudíkem podané detailní informace o provádění ordálu studenou vodou však Statuta Konráda Oty neobsahují. Srov. CDB II, č. 234, s. 223.

³⁸ B. DUDÍK, *Dějiny Moravy IV*, s. 241.

Hermenegild Jireček

Cestu k moderní juristicko-historické vědě nevytyčovali pouze (právní) historikové, ale velmi často řadoví praktikující právníci. Toto tvrzení více než výstižně dokládá působení Hermenegilda Jirečka, rytíře ze Samokova (1827–1909),³⁹ kterého, přes nesporné zásluhy Františka Palackého, označil Jan Kapras za zakladatele naší moderní právněhistorické vědy.⁴⁰ Při zjednodušení můžeme konstatovat, že Jirečkovo úsilí se ve sféře právní vědy rozbíhalo dvěma směry. Tím prvním bylo studium slovanského, tedy i domácího práva, tím druhým pak zpřístupňování právních pramenů badatelům zásluhou Jirečkova edičního počínu *Codex juris Bohemici*.

Hermenegild Jireček vydal v roce 1860 spolu se svým bratrem Josefem *Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury*,⁴¹ do kterých náš právní historik přispěl pojednáním s názvem *Srovnalost starého práva slovanského se starým právem hellenským, římským a germánským*.⁴² Součástí tohoto příspěvku je třístránková kapitola věnovaná božím soudům. Jireček v její úvodní části poukázal na zbytečnost tehdy diskutované otázky, zda ordály byly, či nebyly vlastní slovanskému etniku. Jednoznačně je pokládal za přirozenost starověkých lidí. Podle Jirečkova mínění, kde „rozum lidský jevil se být nedostatečný k rozřešení sporu, tam měla rozhodnouti moc vyšší; vyšší spravedlivosti zůstaven nález o vině neb nevině, kdež spravedlivost lidská cítila se nepovolanou“.⁴³ Jireček nepovažoval ordály za průvodní (důkazní) prostředky jako Palacký, ale

---

³⁹ Vladimír Kindl vročil nesprávně Jirečkovo narození do roku 1824. Srov. Vladimír KINDL, *Hermenegild Jireček (13. 4. 1824 Vysoké Mýto – 29. 12. 1909 Vysoké Mýto)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české*, s. 12. Stejně i Karolína ADAMOVIČ – Pavel MATEŠ, *Malá encyklopedie českých právníků*, Praha 2002, s. 74. K Jirečkovi a jeho tvorbě viz alespoň Karel KADLEC, *Hermenegild Jireček*, *Osvěta* 8, 1896, s. 669. J. KAPRAS, *Literatura*, s. 10. F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 327.

⁴⁰ „Jireček jest vlastně tvůrcem a zakladatelem našich právních dějin potud, že všechny práce před ním jsou vlastně jen kusými příležitostnými pokusy povahy převahou diletantské, kdežto životní dílo Jirečkovo budováno jest s přísnou vědeckou kritikou a soustavou svou umožnilo teprve další systematickou práci v tomto oboru.“ J. KAPRAS, *Literatura*, s. 10. Srov. V. KINDL, *Hermenegild Jireček*, s. 12.

⁴¹ Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury I*, Vídeň 1860.

⁴² *Ibid.*, s. 85–95.

⁴³ *Ibid.*, s. 92.

nahlížel na ně jako na rozsudky vykonané vyšší mocí.⁴⁴ Coby důkaz těchto rozsudků sloužily „rozličné, ovšem hmotné, od lidu ustavené prostředky, jmenovitě živlové oheň i voda, též i boj soupeřův“.⁴⁵ Na základě historických pramenů domácí provenience autor provedl základní kategorizaci božích soudů. Ty rozdělil na očistu vodou, železem (ohněm) a soudní souboj. Ordál vody dále rozčlenil na očistu vody studené a vařící. Podle Jirečka se zkouška studenou vodou zakládala na představě, že „živel tento čistý neztrpí vinníka v cudných proudech svých“.⁴⁶ Tímto výkladem se však Jireček dopouští kontradikce, neboť se vzápětí odvolává na článek 68 Řádu práva zemského, podle kterého se měla vinná osoba utopit.⁴⁷ Velmi stručně je pak podán výklad božního soudu horké vody. Jireček pouze uvedl, bez odkazu na jakýkoliv pramen, že zkoušený jedinec „holou rukou sáhnouti musel do vařící vody; opařil-li se, byl vinen“.⁴⁸ Očistu železem (ohněm) autor rozdělil na tři druhy.⁴⁹ První zkouška spočívala v tom, že obviněný musel nést rozžhavené železo z jednoho místa na druhé nebo jej po určitou dobu držet v rukou. Další způsob představovala přísaha na žhavém železe. Jako poslední zkoušku Jireček zmínil chůzi po žhavých radlicích.⁵⁰

Pojednání o zkouškách vody a železa, které je doprovázeno ukázkami či prostým výčtem pramenů domácí i zahraniční provenience, Jireček zakončil strohým konstatováním, že ordály „za cis. Karla k přimluvě osvíceného arcibiskupa Arnošta z Pardubic minuly“.⁵¹ Upozornil však, že ještě v době Vuka Karadžiće (1787–1864) jsme se mohli s očistami setkat v srbském prostředí.⁵²

---

⁴⁴ J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Rozpravy I*, s. 92: „Ordály neboli soudy Boží nebyly, toť dobře rozeznati se sluší, prostředky průvodními, jako např. výpovědi svědků, listiny aj., nýbrž rozsudky, rozsudky, ve kterých se spatřovalo působení spravedlivosti vyšší, nadlidské.“

⁴⁵ *Ibid.*, s. 92.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 92. Jirečka nejspíše inspirovala *svatocudná voda* Zelenohorského rukopisu (viz níže, pozn. 63).

⁴⁷ Srov. J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Rozpravy I*, s. 92. Rozpor v autorových názorech je způsoben tím, že Jireček v textu neodlišil ordál spouštění do vody od bilaterálního ordálu brodění, který měl odlišnou formu. Úspěšné podstoupení zkoušky broděním bylo podmíněno jinými kritérii než v případě ordálu spouštění do vody.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 92.

⁴⁹ Jireček nijak nerozlišoval mezi ordálem železa a zkouškou ohněm: „Očista ohněm nebyla v Čechách jiná kromě železa žhavého.“ *Ibid.*, s. 92.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 92.

⁵¹ *Ibid.*, s. 92.

⁵² *Ibid.*, s. 92.

Zbylé dvě třetiny textu o božích soudech se týkají soudních soubojů. Po krátkém všeobecném úvodu do této problematiky, ve kterém poukázal na dochované zprávy z antického prostředí, se Jireček obrátil k pramenům týkajícím se slovanského etnika. Ve světle Rožmberské knihy, Řádu práva zemského, Dalimilovy kroniky, Knihy Tovačovské a jiných zdrojů vypsál, jakým způsobem byl soudní souboj prováděn a jaká kritéria určovala výběr zbraní (meče a kyje).⁵³ Autor dále obsáhle pojednal o soudním souboji, který se měl konat roku 1549 mezi panem Jiříkem Štosem z Kounic a panem Jiříkem Rozhonem z Kopřic; Jireček jej označil za „*poslední posud známou památku ‚bitvy soudní‘ v našich zemích*“.⁵⁴

K tématu božích soudů se Jireček vrátil ve dvou svazcích *Slovanského práva v Čechách a na Moravě*.⁵⁵ V prvním díle jsou uvedené názory na ordály téměř identické s těmi, které již prezentoval v Rozpravách. Původně boží soudy byly očisty, které nabývaly váhy rozsudků, jejichž výsledek „*sám již tolik byl co nález soudci učiněný*“; ve druhém svazku Jireček připustil, že se z božích soudů později vyvinuly důkazní prostředky.⁵⁶ Pokud jsme výše uvedli, že se autor dopustil v Rozpravách kontradikce v souvislosti s ordálem studené vody, ve druhém dílu *Slovanského práva* již tento omyl napravit.⁵⁷ Mezi očisty autor nově zařadil přísahu (kletvu), tj. „*povolání-se na Boha a na soud jeho neboli brání na duši svou, že kdo se zaklíná, neučinil, co se jemu namítá a z čeho je narčen*“.⁵⁸ Navzdory charakteru, který Jireček přísaze (kletvě) přisoudil, ji nezařadil do kategorie božích soudů. Autorovy názory na zánik ordálů nedošly ve *Slovanském právu* žádné změny. Jireček i nadále zastával mínění, že ordály vymizely z domácího právního prostředí za císaře Karla IV.⁵⁹

---

⁵³ J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Rozpravy I*, s. 92.

⁵⁴ Ibid., s. 93. Zápis z olomouckých zemských desk z roku 1549 uvádí Karl Joseph DEMUTH, *Geschichte der Landtafel im Margrafthume Mähren*, Brünn 1857, s. 154.

⁵⁵ Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě, od prvních zpráv do konce X. stol.*, Praha 1863, zejm. s. 186–190. Idem, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě, od počátku XI. stol. do konce XIII. stol.*, Praha 1864, zejm. s. 233–236 a 239.

⁵⁶ H. JIREČEK, *Slovanské právo II*, s. 233.

⁵⁷ Srov. *ibid.*, s. 233.

⁵⁸ K přísaze (kletvě) viz *ibid.*, s. 234–236.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 233.

Jen na okraj je třeba připomenout práci *Prove, historický slovar slovanského práva*,⁶⁰ která je *de facto* výkladovým slovníkem slovanských archaických právních termínů, mezi které patří např. *voda*, *železo* aj. Vedle zmíněných prací je Hermenegild Jireček podepsán pod celou řadou právněhistorických statí, které však pro otázku božích soudů nemají prakticky žádný význam.

Josef Slavíček

Domácí odborné práce zaměřené pouze na problematiku božích soudů otevírá sedmistránkový článek Josefa Slavíčka (1818–1867) s názvem *Upomínky na tak zvané soudy boží (ordaly)*⁶¹ otištěný roku 1861 v prvním čísle časopisu *Právník*. O ordálech zasazených do kontextu stýkání a potýkání se germánského a slovanského práva Slavíček podal jen nejstručnější informace. Chronologicky, ovšem bez další systematičnosti, přinesl výčet pramenů domácí i zahraniční provenience, které se různým způsobem vztahují k božím soudům. Téměř polovinu článku tvoří citace z výše zmíněné práce Hermenegilda Jirečka *Srovnalost starého práva slovanského*, kterou Slavíček doslovně zahrnul do textu bez jakékoli nové invence či kritického pohledu. Slavíčková práce tak do jisté míry působí jako reklama na *Rozpravy* bratří Jirečků.⁶² Slavíček, podobně jako již před ním Palacký či Jireček, nepochyboval o pravosti Zelenohorského rukopisu. V článku zmínil tzv. Libušin soud jakožto pramen dokládající existenci božích soudů u starých Čechů.⁶³

---

⁶⁰ Hermenegild JIREČEK, *Prove, historický slovar slovanského práva*, Praha – Brno 1904, viz např. s. 403, 435–436 aj.

⁶¹ Josef SLAVÍČEK, *Upomínky na tak zvané soudy boží (ordaly)*, *Právník* 1, 1861, s. 70–88.

⁶² „A protož budiž nám dovoleno na konci tohoto pojednání podati některé z důkladné té práce p. H. J. [tj. Hermenegilda Jirečka] doslovné výňatky, pokud se totiž týkají země České, při čemž máme v úmyslu zvláště také to, abychom na řečené rozpravy upozornili obecnostvo vědmilovné, jemuž by se jich snad až dosavad nebylo dostalo do rukou, zároveň přejíce všelikého zdaru a vzniku tomuto užitečnému a chvalitebnému podniknutí zasloužilých p. vydavatelů ‚Rozprav‘.“ J. SLAVÍČEK, *Upomínky*, s. 75.

⁶³ „Dvě věglasně děvě [vystúpistě]
vyučené věščbám Vít[ě]zovým.
U jednéj sú desky pravdodatné,
u vtoréj meč krivdy kárající.
Protiv ima plamen pravdozvěsten
i pod nima svatocudná voda.“

Navzdory krátkému rozsahu je Slavíčkův příspěvek vybaven bohatým poznámkovým aparátem, ve kterém autor podal výčet odborné, zejména německy psané literatury a zahraničních pramenů vypovídajících o božích soudech, ale i zprávy o soudobé aplikaci ordálů. Poznámkový aparát zrcadlí neuspokojivou situaci na poli domácího právněhistorického bádání v této oblasti. Kromě Jirečkova pojednání není zmíněna žádná jiná česky psaná práce věnující se božím soudům.

Slavíček pokládal ordály za rozsudky, „*ve kterých se spatřovalo působení nadlidské*“.⁶⁴ Na rozdíl od Jirečka se autor ve své studii nevyhnul otázce jejich původu. Za vznikem a rozšířením ordálů stálo podle Slavíčka zasahování náboženských vlivů do oblasti práva.⁶⁵ Dle autora však není lehké rozhodnout, zda byly ordály příznačné pouze pro staroindické prostředí, nebo jejich užívání i „*národům evropským vůbec a zvláště slovanským dostalo se v dědictví*“,“ popř. zda boží soudy byly produktem evropských národů.⁶⁶ Podle Slavíčkovy domněnky je možné, že „*soudy boží, ježto panovaly někdy v Evropě, byly zpočátku dědictvím staroindickým*“ prostřednictvím různých migrujících etnik se dostaly až ke Slovanům.⁶⁷ Při tomto tvrzení se autor odvolával na analogie z literární oblasti, resp. na závěry jazykových srovnávání bajek, která provedl německý filolog Theodor Benfey (1809–1881).⁶⁸ Slavíčkova argumentace (ač nesprávná) byla logická vzhledem k tomu, že naše nejstarší písemné zprávy (nejen o božích soudech) pocházejí právě z oblasti starověké Mezopotámie či Indie a tamní ordály se do jisté míry podobaly ordálům známým evropskému středověku.⁶⁹ Redakce časopisu *Právník* se s těmito názory neztotožňovala, dokonce Slavíčkův příspěvek nechtěla otisknout. Nakonec článek přece jen vyšel,

---

Libušin soud, in: Dalibor DOBIÁŠ (ed.), *Rukopis královédvorský – Rukopis zelenohorský*, Brno 2010, s. 180.

⁶⁴ J. SLAVÍČEK, *Upomínky*, s. 70.

⁶⁵ Viz *ibid.*, s. 70: „*Bohové bděli nad jistými poměry a ústavy; lehce tedy jest se nadíti, že ve jménu bohův, přerušením jistých poměrů uražených, se trestalo a soudilo (...). Ona idea náboženská při právních poměrech vyvíjela se způsobem rozličným, ano stala se u mnohých národů zárodkem tak zvaných soudů božích neb ordálů.*“

⁶⁶ *Ibid.*, s. 71.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 71.

⁶⁸ Více *ibid.*, s. 71.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 70: „*Tak např. staří Indové měli z prvopočátku dle zákonní knihy Manu'ovy oheň, vodu a dotýkání-se hlav svých dětí neb žen, za průvody ordální, později však i rejže, olej várný, obrazy, váha a jed sloužili jim za takové průvody.*“

i když byl doplněn glosou redakce časopisu,⁷⁰ která mohla být výsledkem dialogů, ale také příčinou rozvíření dalších diskusí nejen o původu božích soudů.

Karel Jičínský

V roce 1862 vydal Karel Jičínský (1831–1910), někdejší vychovatel v rodině Černínů a správce jejich jindřichohradeckého velkostatku, práci s názvem *Vývin českého právnictví v stručném nástinu s obzvláštním ohledem na jeho zdroje*, která byla prvním domácím pokusem o obecný výklad dějin českého práva a právnictví.⁷¹ Navzdory obecnému charakteru v ní najdeme relativně četné zmínky o božích soudech. Autorovy názory na ordály však nejsou kompaktní; liší se v závislosti na výkladu konkrétních právněhistorických pramenů.

Pomineme-li Jičínského okrajovou zmínku o ordálech v textu, který se věnuje tzv. Břetislavovým dekretům,⁷² setkáme se s ucelenějším pohledem až při výkladu k tzv. Statutům Konráda Oty, která Jičínský označil jako *Jus Brunense*. Boží soudy, o kterých Jičínský hovořil jako o očištěních, zaujímaly spolu s přiznáním a se svědectvím pevné místo mezi tzv. průvody.

Autor rozdělil ordály na čtyři druhy: „*soud vodou, ohněm, svátostí a soubojem*“.⁷³ První zmíněná zkouška měla dvě formy, a to očistu studenou

---

⁷⁰ V nesouhlasném vyjádření redakce časopisu, resp. v odmítnutí možného transferu literárních památek (bajek) a potažmo i božích soudů z germánského etnika na slovanské se zrcadlí opět charakter i společenské klima tehdejší doby: „*Žeby se byly bývalé soudy boží k národům evropským teprva z Indie dostaly, nedá se nikoliv dokázati. (...) Nalézáme-li tedy za středověku boží soudy neb ordaly u národův indoevropských a zároveň také v Indii, přirozeněji vysvětlíme si tuto shodu, uznajíce onen prostředek právní tu i tam za prastaré dědictví z někdejší společné vlasti, nežli přijmouce zhola za to, že ordaly přinešeny byly z Indie, při čemž prosté otázky: kdy? kým? a kam? nikdy se nedočkají své důvodné odpovědi. Podobně má se věc i s onou pohádkou ‚o čtyřech bratřích‘. Benfey dokazuje s velikým nákladem učenosti, kterak se prý ta pohádka z Indie dostala k Tatarům a kterak se rozšířila až i do Němce a z Němce že se ji vydlužili Slované. Muselať ovšem z za-Urálu přese všecko daleké široké Slovanstvo až do svaté Římsko-německé říše přeletěti, jen proto, aby v platnosti zůstalo oblíbené německé thema: že Slovanům všeliká kultura přichází z Němce.*“ Redakční poznámka, Právník 1, 1861, s. 71–72.

⁷¹ Karel JIČÍNSKÝ, *Vývin českého právnictví v stručném nástinu s obzvláštním ohledem na jeho zdroje*, Praha 1862. K osobě Jičínského viz alespoň stručně F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 330.

⁷² Za zmínku snad jen stojí, že Jičínský uvedl v souvislosti s jedincem obviněným z vraždy tři na místo dvou božích soudů: „*Vrah u vězení držaný, přiznal-li se k zločinu, pokáním dosti učiniti měl, nepřiznal-li se ale, ohněm a vodou aneb soubojem nevinnost osvědčiti musil.*“ K. JIČÍNSKÝ, *Vývin*, s. 8. Srov. Bertold BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* (= *Cosmae Chronica*), in: Monumenta Germaniae Historica (= MGH), *Scriptores rerum Germanicarum* (= SRG), Nova series (= NS) 2, Berolini 1923, II. 4, s. 87.

⁷³ K. JIČÍNSKÝ, *Vývin*, s. 21.

vodou a vřelou vodou. Ordál studené vody vykonával výlučně kněz a jeho kaplan. Dle autora nejprve duchovní posvětil doušek vody a podal jej podezřelému se slovy: „*haec aqua fiat tibi ad probationem*“. Poté jej měl „*s nohama a rukama v kříž svázanýma*“ vhodit do vody. Podle Jičínského byl za viníka považován ten, kdo zůstal plavat na hladině; naopak jedinec, který utonul, byl nevinný.⁷⁴ Ordál vřelou vodou náležel rovněž do kompetence duchovních osob. Ještě než byla voda přivedena k varu, došlo k jejímu vysvěcení. „*Když v kotli klokotati počala,*“ uvedl Jičínský, „*musel vinník na dně ležící kameny vyndati. Byla-li ruka za tři dny zhojena, byl soupeře svého zbaven.*“⁷⁵ Další druh božního soudu, zkouška ohněm, spočíval v tom, že se obviněný buď musel dotýkat žhavého železa, nebo ho přenést na určité místo, popř. na ně přiložit dva prsty a přísahat. V závažnějších případech musel podezřelý přejít přes žhavou radlici.⁷⁶ Soudní souboj byl dle Jičínského dvojího druhu: na meče a na kyje. První zmíněná zbraň byla určena pouze pro šlechtice, zatímco použití kyje se omezovalo na spory s cizinci.⁷⁷ Autorem poslední zmíněná zkouška – očista svátostí – byla *de facto* přísahou, při které obviněný pokládal pravou ruku na hostii, ostatky svatých aj.⁷⁸

Při výkladu o Řádu práva zemského Jičínský upozornil na tzv. zkoušku brodění vodou. Tato očista se měla konat „*vždy z rána mezi klekáním ve Vltavě*“.⁷⁹ Vedle tohoto ordálu autor připomněl soudní souboje, které se v hojně míře vyskytují ve zmíněném Řádu práva zemského.⁸⁰ Pro úplnost dodejme, že o zkoušce železa, kterou nalezneme v uvedené právní knize, se Jičínský nezmínil.

Jičínského práce *Vývin českého právnictví* dále obsahuje stať *Ordály*, ve které autor doplnil výše shrnutá fakta týkající se božích soudů. Podle Jičínského bylo používání důkazních prostředků volné, poplatné pouze „*rozumnosti obou stran a úvaze soudcově*“.⁸¹ Z tohoto důvodu byly důkazní prostředky v pravém slova smyslu „*vyjma očistníků, toliko ordály, protože jediné tyto do podrobná*

---

⁷⁴ K. JIČÍNSKÝ, *Vývin*, s. 21.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 21.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 22.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 22.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 22.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 60–61.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 62.

⁸¹ *Ibid.*, s. 95.

určitým obřadem opatřené nalézáme“.⁸² K ordálům, jakožto „k důkazům neodolatelným, jež přicházejí od Boha,“ se mělo přikročit jen v případě nejistoty či při rozporu jiných důkazů.⁸³

Jičínský ve stati *Ordály* provedl kategorizaci důkazních prostředků. Vedle listin, svědků, přísahy a jiných uvedl opět čtyři druhy božích soudů, které se ovšem poněkud rozchází s těmi, jež zmínil v předchozích oddílech. Hlavní změnou je, že na místo zkoušky svátostí uvedl metání hřebů. (Zbylé zkoušky, tj. voda, železo a souboj, zůstaly beze změny.⁸⁴) Tuto zkoušku, která substituuje boží soud svátostí, však autor nechal bez dalšího popisu. Pozornost věnoval rovněž očistné přísaze, která dle autora nahradila boží soudy v českém právu a vedla k zavedení důkazu skrze svědky do soudní praxe.⁸⁵

Vincenc Brandl

Významnou osobností moravské právněhistorické scény druhé poloviny 19. století byl moravský zemský archivář Vincenc Brandl (1834–1901).⁸⁶ Pozdější právní historikové kritizovali jeho přílišný moravský separatismus a lokální patriotismus, který se zrcadlí v jeho produkci. Ten je ovšem pochopitelný s ohledem na Brandlovo celoživotní brněnské působení, které se odrazilo mimo jiné v důkladné znalosti tamních historických pramenů.⁸⁷

Podobně jako v případě Hermenegilda Jirečka se i Brandlovo badatelské úsilí ubíralo dvěma směry. Tím prvním je editorská činnost;⁸⁸ druhým pak bádání v oblasti právní historie. K výsledkům Brandlova badatelského úsilí patří rozsáhlý článek *Staročeské řízení soudní*, vydaný roku 1869 v časopisu *Právník*.⁸⁹ Přestože

---

⁸² K. JIČÍNSKÝ, *Vývin*, s. 96.

⁸³ *Ibid.*, s. 96.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 96.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 97–101.

⁸⁶ Z literatury k Brandlovi viz alespoň J. KAPRAS, *Literatura*, s. 24–25. Jaromír KUBÍČEK, *Moravský historiograf Vincenc Brandl*, in: Muzeum Brněnska: sborník, 2009, s. 108–113.

⁸⁷ Více J. KAPRAS, *Literatura*, s. 24.

⁸⁸ Brandl se stal např. editorem právních knih (Rožmberská kniha, Tovačovská kniha, Drnovská kniha), po Bočkově smrti stál za vydáváním Moravského diplomatáře. Rovněž byl editorem olomouckých a brněnských nálezových a půhonných knih.

⁸⁹ Vincenc BRANDL, *Staročeské řízení soudní*, *Právník* 8, 1869, s. 189–206, 225–234, 592–606, 621–636, 662–675, 696–713, 735–749, 772–787 a 807–814.

jsou mnohé názory v dnešní době překonané, studie stále patří mezi jednu ze základních prací k poznání soudního řízení (i božích soudů). Pro náš účel je podstatná především čtyřstránková kapitola *Ordalie čili boží soudy*.⁹⁰

Její úvodní pasáž je věnována otázce původu božích soudů. Autor zde odmítl tvrzení Josefa Dobrovského o německém původu božích soudů, jež nebyly původní součástí staročeského práva,⁹¹ stejně jako domněnku Wáclawa Maciejowského, který počátek ordálů v českém prostředí spojil až s křesťanstvím.⁹² Podle Brandla „*zřízení ordalů jest společné všem národům plemene indoevropského, a že je tedy Slované již z pravlasti své do Evropy se sebou přinesli*“.⁹³ Na rozdíl od Maciejowského Brandl zastával názor, že se boží soudy nikterak „*nesrovnávají s učením křesťanským*“, což nejlépe dokládá negativní postoj lyonského arcibiskupa Agobarda k božím soudům,⁹⁴ ze kterého Brandl vytvořil generální postoj středověké církve k ordálům. Další argumenty dokládající starobylost a pohanský původ božích soudů našel Brandl ve výrocích Ondřeje z Dubé a Tomáše Štítného,⁹⁵ za bernou minci rovněž považoval již dotčený Libušin soud Zelenohorského rukopisu.⁹⁶

---

⁹⁰ V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 740–743.

⁹¹ Dobrovský toto tvrzení pronesl „*v útoku svém na Zelenohorský rukopis*“, jak poznamenal Vincenc Brandl. Odkaz na práci Dobrovského však neuvedl. Vzhledem k tomu, že útoky Josefa Dobrovského proti Zelenohorskému rukopisu, resp. Libušinu soudu, jsou mimo jiné rozptýleny v jeho četné korespondenci, je dohledání značně obtížné. S Dobrovského výroky na adresu ordálů v kontextu Libušina soudu se můžeme alespoň zprostředkovaně seznámit v práci Vincenc BRANDL, *Obrana Libušina soudu*, Brno 1879, s. 105.

⁹² Podobně jako v případě Dobrovského ani zde Brandl neuvádí žádný přímý odkaz. S největší pravděpodobností se jedná o práci Wacław Aleksander MACIEJOWSKI, *Slavische Rechtsgeschichte II*, Stuttgart – Leipzig 1835, s. 175.

⁹³ V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 741.

⁹⁴ Brandl opět neuvádí žádný odkaz na dílo lyonského arcibiskupa. S největší pravděpodobností jde o spisy Jacques Paul MIGNE (ed.), *Liber contra iudicium Dei (Liber de divinis sententiis digestus, cum brevissimis adnotationibus, contra damnabilem opinionem putantium, Divini iudicii veritatem igne, vel aquis, vel conflictu armorum patefieri*, in: *Patrologiae cursus completus: Series Latina (= PL) 104*, Parisii 1864, sl. 249–268) a Idem (ed.), *Liber ejusdem ad praefatum imperatorem, adversus legem Gundobadi, et impia certamina quae per eam geruntur*, in: *PL 104*, sl. 113–126).

⁹⁵ Srov. František ČÁDA (ed.), *Nejvyššího soudního Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká (= OzD)*, Praha 1930, s. 123, čl. 10. Karel Jaromír ERBEN (ed.), *Tomáše Štítného Knížky šestery (= ŠTÍTNÝ)*, Praha 1852, s. 147.

⁹⁶ Brandl upozornil na možnou spojitost *děv soudních* Libušina soudu s *vetulou* Statut Konráda Oty, avšak jedním dechem dodal, že vykonávání ordálů bylo v době knížete Konráda Oty již v režii duchovních osob. Srov. V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 742.

Boží soudy se dle Brandla zakládají na představě, že veškeré právo pochází od božstva. Tam, „*kde pak rozum lidský dostačen není, vinu neb nevinu najíti, tam se zůstavuje soud nejvyššímu soudci, totiž Bohu samému*“.⁹⁷ Provádění ordálů bývalo spojeno s náboženskými úkony a odehrávalo se na posvátném místě, dle autora v sakristii kostela či v ambitu.

Podobně jako již většina zmíněných badatelů rozdělil Vincenc Brandl boží soudy na tři druhy: zkoušku vodou, železem a soudní souboj. Kategorizaci provedl na základě listiny Přemysla II. Otakara z roku 1252 vydané pro klášter sv. Hypolita v Hradišti.⁹⁸ Ordál vody dále rozdělil na zkoušku vodou horkou (*judicium aquae calidae vel ferventis*) a studenou (*judicium aquae frigidae*). Při první zmíněné zkoušce měl obviněný či žalobce vytáhnout určitý předmět z kotle s vroucí vodou. Ordál studené vody se prováděl dle Brandla v tekoucí vodě. Podmínky pro úspěšné vykonání této zkoušky se lišily. Obecně se však mělo za to, že nevinný utone, kdežto viník zůstane plavat na hladině, protože „*voda nic nečistého nesnese a do sebe nepojímá*“.⁹⁹ Zkoušená osoba měla mít kolem těla omotáno lano, sloužící jako opatření proti možnému tonutí. S odvoláním se na Řád práva zemského Brandl upozornil na existenci odlišné formy božího soudu vody – zkoušku brodění.¹⁰⁰ Pojednání o zbylých ordálech je velmi lakonické a postrádá odkazy na prameny. Zkoušku železa Brandl rozdělil na ordál radlic a držení žhavého železa. V souvislosti se soudním soubojem autor pouze upozornil na skutečnost, že meč se měl používat ve sporech o hlavu (usmrcení) a kyj v záležitosti přihlavních peněz, tj. peněžní náhrady za zabitého. Dále víceméně odkázal na Jirečkovy *Rozpravy*, o kterých jsme se již výše zmínili. Výklad o každém ze tří druhů božích soudů doprovodil Brandl výčtem obvinění (zločinů), pro které měl být daný ordál nařízen, a to na základě Rožmberské knihy.¹⁰¹

S tématem božích soudů se setkáme i v dalších Brandlových studiích. Alespoň krátce je třeba připomenout práci *O hlavě čili mužobojstvu v právě*

---

⁹⁷ V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 740–741.

⁹⁸ Srov. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ (eds.), CDB IV. 1, Praha 1962, č. 244, s. 418.

⁹⁹ V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 743.

¹⁰⁰ Ibid., s. 743. Srov. ŘÁD, čl. 68, s. 113.

¹⁰¹ V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 743.

českém,¹⁰² která vyšla v roce 1870 v Časopise Matice moravské. Jak název napovídá, autor se ve svém příspěvku věnoval zločinu vraždy ve starém českém právu, který mohl být mimo jiné řešen i soudním soubojem.¹⁰³ Jeho výsledek byl podle Brandla roven rozsudku, „v kterém vůle Boží se zjevovala“.¹⁰⁴ Za zmínku jistě stojí Brandlova studie *Statuta Conradi*,¹⁰⁵ otištěná v roce 1873 v časopise *Právník*, ve které autor rozebral jednotlivé články tohoto nařízení. V souvislosti s božími soudy jsou zajímavé a přínosné jeho závěry týkající se možnosti nechat se zastoupit při ordálu, poznatky vztahující se k účasti duchovních při božích soudech nebo pojednání o záhadné *vetule*, která figurovala u zkoušky studenou vodou. V neposlední řadě se s ordály setkáme v Brandlově spisu *Obrana Libušina soudu*,¹⁰⁶ ve kterém se staly jedním z argumentů dokazujících pravost Zelenohorského rukopisu, resp. Libušina soudu.

Josef Kosina

V pořadí druhou studii zaměřenou ryze na problematiku božích soudů reprezentuje rozsahem nevelký článek Jaroslava Kosiny (1862–1928) *Ordalie čili boží soudy, soudní souboj*,¹⁰⁷ otištěný roku 1882 v týdeníku *Kosmas*. Dle současné terminologie bychom jej mohli označit za populárně-naučný. Kosinova práce se vyznačuje celou řadou faktografických nepřesností, které se mnohdy odvíjejí od autorova vlasteneckého cítění.

---

¹⁰² Vincenc BRANDL, *O hlavě čili mužobojstvu v právě českém*, Časopis Matice moravské (= ČMM) 2, 1870, s. 145–167.

¹⁰³ Při výkladu soudního souboje Brandl vycházel z nařízení Řádu práva zemského. Viz V. BRANDL, *O hlavě*, s. 160–166. Srov. zejm. ŘÁD, čl. 11–31, s. 85–93.

¹⁰⁴ V. BRANDL, *O hlavě*, s. 154.

¹⁰⁵ Vincenc BRANDL, *Statuta Conradi*, Právník 12, 1873, s. 217–224 a 253–259.

¹⁰⁶ V. BRANDL, *Obrana*, zejm. s. 105–108. Brandl ve spisu reaguje na výroky Josefa Dobrovského a především pak na práci Aloise Vojtěcha ŠEMBERY, *Libušin soud: domnělá nejstarší památka řeči české, jest podvržen, též Zlomek evangelium sv. Jana*, Vídeň 1879. Pro doplnění uvedme, že na Šemberovy kritické názory reagoval Brandl již dříve prací Vincenc BRANDL, *Libušin soud: rozprava o námitkách, které prof. dr. A. Šembera proti pravosti básně té učinil*, Brno 1878.

¹⁰⁷ Jaroslav KOSINA, *Ordalie čili boží soudy. Soudní souboj. Příspěvek k dějinám staročeského soudnictví*. Komenský 10. Týdeník vychovatelský věnovaný učitelstvu našemu jakož i přátelům školstva a milé mládeže naší, 1882, s. 207 a 222–223.

Kosina považoval boží soudy za prostředky vyšetřovacího řízení, které byly vlastní „*krutosti mravů středověkých*“.¹⁰⁸ Jejich původ nehledal v domácím prostředí ani v evropském středověku, ale v dětství všech národů. Boží soudy se zakládaly na „*naivním, ale utvrzeném názoru, že božstvo bezprostředně zakročí, aby v čas potřeby pomínutím neb zrušením zákonů přírodních nevinu chránilo a vinníka potrestalo*“.¹⁰⁹ Prostřednictvím ordálů měla být dle autora vypátrána skutečná pravda.

Kosina v článku bez systematičnosti podal výčet těch ordálů, které se aplikovaly převážně v domácím prostředí. Nejběžnější boží soud byl dle autora ordál žhavého železa, který byl vyhrazen pro nejtěžší zločiny. Bez další kategorizace autor k ordálu železa uvedl, že obviněný měl položit dva prsty na rozžhavené železo; pokud se popálil, byl považován za vinného.¹¹⁰ Konkrétní použití ordálu žhavého železa Kosina demonstroval na příkladu vyšehradského soudu z roku 1130. Autor se však omezil na pouhou citaci z kroniky Kanovníka vyšehradského, kterou zakončil stručným tvrzením, že spiklenci usilující o život knížete Soběslava I. se při ordálu popálili a propadli hrdlem.¹¹¹

Obecné latinské označení *judicium aquae* Kosina spojil s ordálem horké vody, který komentoval slovy: „*Kdokoliv bez úrazu poležel po některou dobu nah ve vřící vodě, byl nevinen, kdo se popálil, vinen. Zdá se arcit' skoro nemožným,*“ píše dále Kosina, „*aby kdo takovýmto způsobem byl uznán za nevinna, ale přece i o případech takových vypravují nám prameny středověké a nelze si tedy té věci jinak vysvětliti, nežli tak, že již tehdy dovedl se důmysl lidský opatřiti i proti žhavému železu i proti vařící vodě.*“¹¹² Boží soud studené vody, resp. tak řečené

---

¹⁰⁸ J. KOSINA, *Ordalie*, s. 207.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 207.

¹¹⁰ Autor vychází z 53. článku Řádu práva zemského, ve kterém se ovšem kritérium pro úspěšné složení zkoušky rozchází s Kosinovým výkladem. Viz J. KOSINA, *Ordalie*, s. 207. Srov. ŘÁD, čl. 53, s. 103.

¹¹¹ J. KOSINA, *Ordalie*, s. 207. Srov. Josef EMLER (ed.), *Kanovník vyšehradský* (= KAN. VYŠ.), in: *Fontes rerum Bohemicarum* (= FRB) II, Praha 1874, s. 211.

¹¹² J. KOSINA, *Ordalie*, s. 222. Přestože mohou Kosinova tvrzení působit úsměvně, nebo dokonce nepravděpodobně, historické prameny poukazují na nesmírnou lidskou vynalézavost při božích soudech. Doklady najdeme např. u Řehoře Tourského ve spisu Wilhelm Ferdinand ARNDT – Bruno KRUSCH (eds.), *Liber in Gloria martyrum*, in: MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum* (= SRM) I. 2, *Gregorii Turonensis Opera: Miracula et opera minora*, Hannover 1885, s. 92. Zajímavá je rovněž glosa pařížského teologa Petra Kantora, která se týká mozolovitých rukou zkoušeného jedince, popř. jeho zpráva o zkoušení ordálu „na nečisto“ ve spisu

spouštění na vodu, zaměnil autor za bilaterální ordál brodění Řádu práva zemského; Kosina dokonce uvedl, že zkoušení museli chodit přes vodní vír.¹¹³

S osobou českého panovníka Václava I., lépe řečeno se zakládáním německých osad, autor spojil zavádění nových ordálů do domácí soudní praxe. Tyto nové (německé) boží soudy, které dle Kosiny „*na mnoze vynikají ještě větší krutostí nežli svrchu uvedené,*“ spočívaly ve vypití jedu bez bolesti, průchodu přes hořící hranici či přijetí hostie bez zpovědi; „*z těchto – Pánbuh odpusť! – německých ordálií budtež tu uvedeny*“ dále ordál kříže, kdy „*dva mužové, kteří se o něco přeli, postaveni proti sobě museli rozepiati ruce jako Kristus na kříži. Do nahých ramenou byli štípáni, kousáni, bičováni a jinak trýzněni; kdo z nich dříve ruce zpustil, byl vinen*“.¹¹⁴

Časté užívání božích soudů bylo dle Kosiny jedním z důvodů, proč odešel sv. Vojtěch do vyhnanství. K zadostiučinění došlo až roku 1039, kdy po dobytí Hnězdna „*vymohl tehdejší biskup pražský Šebíř na vítězném knížeti českém Břetislavu I. zákaz ordálií*“.¹¹⁵ K bezvýsledným zákazům božích soudů se měl uchýlit rovněž kníže Břetislav II. a Ota Sličný. Za definitivním zákazem stojí až „*veliký král český Karel, otec vlasti,*“ který tak učinil na radu pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic.¹¹⁶ Autorem formulovaná otázka, zda ordály byly zakázány „*následkem přísného zákazu osvěceného krále, či působila k tomu (vprostřed věku surového!) humanita obrozená v probouzejícím se humanismu,*“ zůstala bez odpovědi.¹¹⁷

Závěr článku Kosina věnoval soudním soubojům, které jsou „*valně spříbuzněny*“ s ordály. Podle autora se objevily v českém prostředí až za vlády

---

Jacques Paul MIGNE (ed.), *Petri Cantoris Verbum Abbreviatum* (= *Verbum Abbreviatum*), in: PL 205, Parisii 1855, kap. 78, sl. 233. (Moderní edici Monique BOUTRY (ed.), *Petri Cantoris Parisiensis Verbum adbreviatvm. Textus prior – Textus alter – Textus conflatus*, Turnhout 2004–2012, jsem neměl k dispozici.) V domácí právněhistorické literatuře nastínil podobné téma až Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995, s. 54.

¹¹³ J. KOSINA, *Ordalie*, s. 222.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 222. Pokud je nám známo, zmínky o Kosinou popsanych (německých) božích soudech se v domácích pramenech nevyskytují.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 222. Tzv. Břetislavovy dekrety dokládají přesný opak; podle ličení kronikáře Kosmy zavádí/potvrzují boží soudy. Srov. *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86–87.

¹¹⁶ J. KOSINA, *Ordalie*, s. 222–223.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 223.

posledních Přemyslovců, coby módní trend. Velkou oblibu zažily v době panování Jana Lucemburského.¹¹⁸

Boží soudy v éře tzv. právního pozitivismu

Právní pozitivismus a (brněnská) normativní škola byly hlavní dva myšlenkové proudy, které formovaly právní vědu v období meziválečného Československa.¹¹⁹ Konec první světové války, jehož důsledkem byl rozpad Rakouska-Uherska a následný vznik Československé republiky, vytvořil v mnoha rovinách živnou půdu pro rozvoj domácí právní vědy. Před badateli se otevřela témata, která byla do té doby podrobena cenzuře či dokonce zcela tabuizována. Mimoto klima nově vzniklého státu s sebou neslo mnoho úkolů a požadavků kladených na právníky i právní historiky. I oni se aktivně podíleli na vytváření ideje mladého Československa. Vytyčené úkoly se odrážejí v dobové produkci, která byla

---

¹¹⁸ J. KOSINA, *Ordalie*, s. 223.

¹¹⁹ Představu o domácí právní vědě, jejích cílech, metodologii i studovaných tématech je možné si udělat zejména na základě dobových studií. Z mnohých zmiňme alespoň práci Jana KAPRASE, *Desetiletí mého semináře českého práva na Karlově univerzitě*, Praha 1930, dále František ČÁDA (ed.), *Sborník prací z dějin práva československého, svazek I. K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci*, Praha 1930. Z literatury, která se pokouší podat obraz prvorepublikové právní vědy, uveďme značně tendenční práci Václava VANĚČKA, *České právnictví za kapitalismu*, Praha 1953. Z novější literatury přináší základní faktografické a biografické údaje týkající se působení prvorepublikových právních historiků kolektivní monografie Petra SKŘEJKOVÁ (ed.), *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*, Praha 2009. Některým otázkám z oblasti práva a právní vědy v meziválečném Československu se věnují rovněž dva svazky sborníku Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP (eds.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě 1–2*, Praha 2010. Pro právní vědu a právo za druhé světové války alespoň v kontextu brněnských právních studií viz kolektivní monografii Jaromír TAUCHEN – Karel SCHELLE (eds.), *Období nesvobody*, Ostrava 2014. Více než ilustrativní výpovědi o právu a právní vědě za druhé světové války je na dlouhou dobu poslední kolektivní práce českých a slovenských právních historiků Václav VANĚČEK (ed.), *Miscellanea historico-iuridica. Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDr. Jana Kaprasa, řádného profesora České university Karlovy, jeho přáteli a žáky*, Praha 1940. K brněnské normativní škole, jejímž zakladatelem byl František Weyr, viz např. práci Bohuše TOMSY, *K metodologii právní historie*, in: Karel Engliš – Václav Chytil – František Neubauer (eds.), *Sborník prací k počtům šedesátých narozenin Františka Weyra*, Praha 1939, s. 261–269. Z novější literatury se tématu věnoval Hynek BULÍN, *Brněnská normativní škola právní (normativní teorie)*, in: *Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu. Sborník příspěvků z konference konané v rámci oslav 750. výročí udělení městských práv Brnu ve dnech 22.–25. září 1993*, Brno 1993, s. 139–143. Renata BOHÁČKOVÁ, *Brněnská škola právní a normativní teorie*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university (= SPFFBU)*, B43, č. 41, 1994 (vyd. 1995), s. 83–92. Jan KOSEK – Vladimír KUBEŠ – Ota WEINBERGER (eds.), *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)*, Praha 2003 aj.

převážně výsledkem institucionálního studia, neboť těžištěm tehdejší právní vědy byla akademická prostředí.

K existujícím právnickým fakultám pražských univerzit (české a německé) nově přibýly právnické fakulty v Brně a Bratislavě. Jejich posluchači mohli přijít do styku s právní historií prostřednictvím čtyř oborů. Prakticky beze změny se dál vyučovaly dějiny římského a církevního práva. Nově konstituovaný obor dějin veřejného a soukromého práva ve střední Evropě nahradil někdejší dějiny německého práva. Pod jeho záštitou se praktikovalo i nadále populární studium slovanských právních dějin, mezi jehož nestora patřil Karel Kadlec. Na příště se bádání v této oblasti nemělo omezovat na pouhou komparaci práva a jeho institucí u jednotlivých slovanských národů, jak tomu bylo namnoze v dílech romantických právníků 19. století, ale nově mělo postihnout „*cesty, jimiž se bral právní vývoj, zejména pokud právní institut některého práva působil na institut jinde, nebo byl převzat do jiného práva*“.¹²⁰ Poslední obor – dějiny práva v území republiky Československé – nahradil doposud vyučované rakouské říšské právní dějiny.¹²¹

Zatímco studium slovanského práva vycházelo z etnických a jazykových základů, československé právní dějiny se zakládaly na teritoriálním principu. Objevily se však kritiky, které tento přístup a tím i koncept československých právních dějin zpochybňovaly.¹²² Hlavní argument vycházel z odděleného dějinného (a tedy i právního) vývoje historických území nově sjednocených v jeden stát, Československou republiku. Podle slov Františka Čády „*tisícileté odloučení [Slovenska] od zemí českých a spojení s historií uherskou sice způsobilo mnoho odlišení, ale není toto oddělení takového rázu, jako mezi právy*

---

¹²⁰ František ČÁDA, *Právní dějiny české, československé, slovanské, středoevropské*, in: Idem (ed.), *Sborník prací z dějin práva československého*, svazek I., K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci, Praha 1930, s. 11.

¹²¹ Náplň a cíle studia československých právních dějin zformuloval František Čáda následovně: „*Československé právní dějiny zjišťují jednak pokud jde o vývoj, společné prvky tohoto vývoje, cestu vzájemného působení institutů právních, recepční postup, ať jde o přejímání cizích práv na naši půdu československou, nebo ať jde o přejímání právního institutu z jedné země československé do jiné československé země a jednak pokud jde o probádání práva v určitém časovém období platného, o zjištění, který právní řád platil v tomto období, popřípadě když jde o právní ústavy rozlišující se podle zemí, jaké byly jejich vzájemné vztahy, působení apod.*“ F. ČÁDA, *Právní dějiny*, s. 11. Ke změnám, které se týkaly vyučovaných oborů z právních dějin na právnických fakultách, viz zákon č. 290/1919 Sb. z 27. května 1919.

¹²² Srov. např. Otto Wilhelm PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder I. Geschichte des öffentlichen Rechtes und die Rechtsquellen in vorhussitischer Zeit*, Reichenberg 1923, s. 5.

dvou samostatných států. Jednak žily Uhry mnohokrát s českým státem v politickém spojení a jednak nadto na území slovenském se vyvíjel právní život v souhlase a ve spojitosti s vývojem českým“.¹²³ Navzdory této ideji jednotných československých (právních) dějin byly zvláště studovány a vyučovány dějiny českého a slovenského práva.¹²⁴ „Zdánlivá“ nejednotnost měla být překlenuta hledáním a následnou analýzou integrujících prvků v různých oblastech (právních) dějin, jejichž studium se nemělo snížit na pouhou komparaci. Tyto pokusy se zřetelně odráží např. v tvorbě Václava Chaloupeckého, Rudolfa Rauschera a dalších.¹²⁵

V období meziválečného Československa vznikla pouze jedna studie zaměřená cíleně na problematiku božích soudů; za jejím autorstvím stojí Jan Kapras (viz dále). Přesto právní historikové přicházeli do styku s ordály poměrně často především tam, kde se zabývali procesním právem či právními obyčejí a fenomény, jakými byly nárok, svod, hlava aj. Zajímavým způsobem pracuje s tématem božích soudů již zmíněný Rauscher. V jeho pojetí byly ordály oním integrujícím prvkem, který se podílel na utváření konceptu československého práva, k čemuž se ještě vrátíme.

Zlatá éra domácí právní vědy končí s prvními výstřely druhé světové války. Přestože došlo k odchodu českých akademiků z bratislavské právnické fakulty a nedlouho nato k uzavření českých vysokých škol, čímž byla znemožněna pedagogická činnost a s ní související výchova mladých právníků (právních historiků), badatelská aktivita domácích vědců neutichla. „*Jakousi symbolickou*

---

¹²³ F. ČÁDA, *Právní dějiny*, s. 9.

¹²⁴ Před vznikem samostatného Československa se badatelé zabývali studiem českých právních dějin, zejm. otázkami z oblasti veřejného práva. Právnímu vývoji na Slovensku, resp. v Uhrách nevěnovali prakticky žádnou pozornost. Jistou výjimku představuje osobnost Karla Kadlece. Oddělené studium českých a slovenských právních dějin mimo jiné dokládá absence společné učebnice československého práva. K tomu viz Karel MALÝ, *Československá právní historie v meziválečném období*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (eds.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě I*, Praha 2010, s. 17.

¹²⁵ Viz např. Václav CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923. Chaloupeckého dílo výstižně charakterizoval Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 30: „*Vedle nepochybného přínosu faktografického byly jeho [tj. Chaloupeckého] práce o novějších slovenských dějinách až příliš poplatné oficiálnímu stanovisku o jednotném československém národě, v němž měl ovšem vedoucí roli vždy element český.*“ Nejnověji se Chaloupeckým a jeho tvorbou zabýval Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014. Z prací Rudolfa RAUSCHERA uveďme alespoň *Slovenské právní dějiny v rámci dějin práva ve střední Evropě*, in: Sborník právnické fakulty university Komenského v Bratislavě I, Bratislava 1927, s. 3–18.

tečkou či posledním kolektivním projevem české a také slovenské právní historie se stala,“ podle slov Karla Malého, „pocta profesoru Janu Kaprasovi k jeho šedesátým narozeninám, uspořádaná jeho žákem Václavem Vaněčkem v roce 1940.“¹²⁶ Poválečná snaha o vzkříšení studia právních dějin v duchu první republiky se rozplynula po únorovém převratu v roce 1948, po němž následovala sovětizace domácího práva i právní vědy.

František Vacek

K představitelům pozitivistické (právní) historiografie patří bezesporu historik a katolický duchovní František Vacek (1858–1940).¹²⁷ Pro Vackovu badatelskou činnost byla typická práce se širokou pramennou základnou, stejně jako rozmanitost studovaných témat, jakými byly např. místopisné, církevní, agrární či (právně-)sociální dějiny. Právě do posledně jmenované oblasti spadá Vackova monumentální práce *Vývoj society a práva slovanského v Čechách*,¹²⁸ která vycházela v letech 1899–1901 v periodiku *Alétheia*. V témže roce, ve kterém Vacek publikoval první část této studie, se v *Českém časopisu historickém* objevil požadavek na vydání Vackovy práce ve zvláštním otisku.¹²⁹ Toto přání bylo beze zbytku splněno v roce 1905, kdy se výše zmíněná studie, původně roztržštěná v jednotlivých číslech časopisu *Alétheia*, stala základem pro Vackovu práci *Sociální dějiny české doby starší*.¹³⁰

Vacek zde pojednal o ordálech v souvislosti s otázkou vymezení kompetencí soudů v Čechách, zejména zemského soudu a menšího zemského soudu, resp. soudů krajských. Dle autorova stanoviska byly kompetence dány závažností sporu (povahou zločinu) a výší peněžní částky. Kategorizace zločinů a tedy i vymezení kompetencí jednotlivých soudů probíhala, jak Vacek uvedl,

---

¹²⁶ K. MALÝ, *Československá právní*, s. 26. Pro zmíněnou práci viz V. VANĚČEK (ed.), *Miscellanea historico-iuridica*.

¹²⁷ O Františku Vackovi a jeho badatelské činnosti alespoň stručně pojednává F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 563–564. Z novějších prací pak viz Jan ČERNÝ, *Historik František Vacek*, in: *Rakovnický historický sborník* 1, 2000, s. 72–76.

¹²⁸ František VACEK, *Vývoj society a práva slovanského v Čechách*, *Alétheia* 1898–1902.

¹²⁹ Viz *Český časopis historický* (= ČČH) 5, 1899, s. 58.

¹³⁰ František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905.

„podle ordálů, kterými ‚pravda boží‘ měla vyjít na jevo“.¹³¹ Ordálům zpravidla předcházela přísaha žalobce i žalovaného. Jestliže obě strany sporu přísahu úspěšně vykonaly, přistoupilo se k božím soudu, který dokazoval, či přísaha byla „pravá“. „Podle toho, kterým ordálem ve které při po starém zvyku rozhodováno bylo o pravosti přísahy, seskupily se žaloby ve tři druhy: po jedněch šlo právo ‚soubojem‘ (...), po druhých ‚železem‘, po třetích ‚vodou‘.“¹³² Posledně zmíněný ordál, tedy zkouška vodou, byl nejrozšířenější, lépe řečeno příslušel k němu největší počet zločinů.¹³³

Ordály byly dle Vacka postupně nahrazovány přísahou svědků (očistníků a pomocníků). Jejich počet se lišil v závislosti na druhu zločinu, resp. se odvíjel od dříve používaného ordálu. Např. zkoušku vodou nahradila přísaha pohnaného se dvěma pomocníky. V některých případech se na místo božím soudu vody používalo tzv. vrhání hřebů, tedy losování.¹³⁴

Úvahu o ordálech v kontextu výkladu kompetencí jednotlivých soudů zakončil Vacek tvrzením, že „cúda [tj. dle autora krajský soud] neměla práva připouštět soupeře k dokazování pravdy ‚soubojem‘ nebo ‚železem‘, ale toliko ‚vodou‘“. Neboť v době, kdy ordály vyšly z užívání, „beneficiáři menšího úřadu směli slyšet přísahy jen dvou svědků v jedné při“.¹³⁵

Jestliže jsme výše zmínili Brandlovo Staročeské řízení soudní, neměla by naší pozornosti uniknout duchem podobná a neméně rozsáhlá Vackova studie *Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostní, až do XV. století*.¹³⁶ Na rozdíl od charakterem podobné Brandlovy práce však nebyla božím soudům věnována tematická pasáž; zprávy o ordálech jsou tak rozptýleny po celé Vackově studii.

---

¹³¹ František Vacek se domníval, že „staré právo české neužívalo totiž prostředku svědeckého na dokázání viny či neviny, nýbrž ukládalo přísahy žalobci i žalovanému, a když dvě přísahy proti sobě byly vykonány, vedlo soupeře k ‚soudu božím‘“. F. VACEK, *Sociální dějiny*, s. 164.

¹³² Ibid., s. 164.

¹³³ Ibid., s. 164.

¹³⁴ Ibid., s. 164–165.

¹³⁵ Ibid., s. 165.

¹³⁶ František VACEK, *Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostní, až do XV. století*, Časopis pro dějiny venkova 9, 1922, s. 63–82, 129–151, 177–197; 10, 1923, s. 19–42, 79–100, 136–161; 11, 1924, s. 3–26, 81–105, 152–197; 12, 1925, s. 14–37, 81–103, 133–158, 513–249. Tato studie doplňovala Vackovy předchozí práce otištěné v témže periodiku. Jedná se např. o práci František VACEK, *Práva ves[s]ké obce v 15. století*, Agrární archiv. Časopis pro dějiny venkova 3, s. 23–45, 1916. Idem, *Emfýteuse v Čechách ve XII. až XIV. století*, Agrární archiv. Časopis pro dějiny venkova 6, 1919, s. 67–78, 130–144, 174–188; Časopis pro dějiny venkova 7, 1920, s. 1–61, 112–155; 8, 1921, s. 17–42, 65–91, 113–137, 177–202; 9, 1922, s. 1–24.

Autor se v textu věnoval ordálům pouze v kontextu soudního řízení. Tato skutečnost prakticky neumožňuje podat Vackův obecný pohled na boží soudy. Absence jednotící linie má za následek, že Vackovy závěry jsou platné pouze ve specifickém kontextu. Rovněž se tím vysvětlují autorova odlišná stanoviska a kontradikce. Nutno však poznamenat, že za některými nestojí ani tak vývoj a transformace procesního práva (důkazních prostředků), jako spíše Vackovy faktografické omyly a nepřesnosti.

Téměř naprostá většina příspěvku se věnuje tématu středověkého města, především pak vývoji a fungování městského práva, správy a soudnictví. Při výkladech se autor nespokojil pouze s domácími prameny, ale pracuje i s paralelami z práv německých a rakouských měst.¹³⁷ Přes tyto skutečnosti se autorovy zmínky o božích soudech v kontextu středověkých měst omezují jen na citace právních ustanovení. (Otázku, zda byly ordály v městském prostředí pouze marginální záležitosti, ponechme zatím stranou.)

Ve sporném řízení zasazeném do kontextu zemského práva první poloviny 13. století hrály dle autora boží soudy (vedle přísahy a vedení svědků) úlohu důkazních prostředků, kterými strany sporu mohly dokazovat pravdivost svých tvrzení.¹³⁸ Až na světlé výjimky není v domácích pramenech upraveno, za jaké situace měl být ten který důkazní prostředek uplatněn. Výše uvedené období, ohraničené vládou Přemysla I. Otakara a Václava I., spojil Vacek se třemi druhy ordálů: „*nesení horkého železa, spouštění do vody a kráčení po žhavých radlicích*“.¹³⁹ Na základě Statutu Konráda Oty autor upozornil na skutečnost, že ordálům, konkrétně božimu soudu vody, podléhala i nobilita, která ale mohla využít svého práva nechat se při zkoušce zastoupit služebníkem.¹⁴⁰ Spolu s výše uvedenými ordály koexistoval v první polovině 13. století soudní souboj, který autor nezařadil přímo mezi boží soudy.¹⁴¹ K souboji mohlo dojít pouze tehdy,

---

¹³⁷ Pro jednotlivé názory na boží soudy v kontextu městských práv viz např. F. VACEK, *Soudnictví*, 1922, s. 143, 146, 151, 185, 187–189 aj.

¹³⁸ F. VACEK, *Soudnictví*, 1925, s. 218.

¹³⁹ *Ibid.*, s. 218.

¹⁴⁰ Viz *ibid.*, s. 218.

¹⁴¹ Na jiném místě Vacek uvedl, že soudní souboj byl usvědčujícím nebo očistným prostředkem, ve kterém „*zračila se povaha ordálu mnohem větší měrou než v přísaze, což již ve XIII. století dalo příčinu, aby zvyk soudního souboje byl [v městském prostředí] omezen a na jeho místo by vstoupila přísaha*“ . F. VACEK, *Soudnictví*, 1923, s. 36.

„byl-li žalobce cizozemec a dosáhl-li svolení k tomu, aby směl vyzvati obžalovaného na souboj;“ soubojovou zbraní směl být pouze kyj, nikoliv meč.¹⁴² Další řádky věnované soudním soubojům jsou spojeny s Řádem práva zemského. Autor víceméně pouze parafrázoval jednotlivá nařízení této právní knihy, která pojednávají zejména o formalitách spojených se soudními souboji a podmínkách, které určují podstoupení soubojů.

Na základě Rožmberské knihy Vacek vypsál případy, které měly být rozhodnuty zkouškou studené vody nebo žhavého železa. Ordál podstupoval pouze obviněný za předpokladu, že obě strany sporu vykonaly úspěšně přísahu. Zkouška železa spočívala v tom, že obžalovaný „přešel po žhavých radlicích“ nebo „přenesl v rukou žhavé železo“.¹⁴³ V první polovině 14. století došlo ke spojení přísahy s ordálem horkého železa. Obviněný, který „drže dva prsty na žhavých uhlech, vyslovoval přísahu,“ obstál pouze tehdy, pokud ji dokončil celou „bez zmatku,“ tedy bez chyby (jak verbální, tak i formální).¹⁴⁴ Zkoušku studené vody, která byla nařízena ve sporech o dědiny, Vacek popsal dle znění 68. článku Řádu práva zemského. K tak řečenému ordálu brodění vodou však podle autorova názoru v praxi nejspíš nedocházelo. Toto tvrzení založil Vacek v zásadě na třech skutečnostech: 1) Při ordálu nemělo jít o život. I obviněný, který byl spouštěn do studené vody, byl přivázán na laně a v případě jeho potopení či tonutí, mohl být rychle vytažen. 2) Ordál popsany v článku 68 Řádu práva zemského představuje ordál bilaterální, „kdežto přec je známo, že soud boží podstupovala jen jedna ze sporných stran, totiž obžalovaný“. 3) V praxi nebylo běžné, aby obviněný zvítězil ve chvíli, kdy zkouška dopadne stejně pro obě strany sporu.¹⁴⁵

Vacek rovněž komentoval rozpor v důkazních prostředcích, který se objevuje v Rožmberské knize. Tímto rozporem je myšlena dvojkolejnost důkazních prostředků, lépe řečeno nahrazení ordálu železa (vody) přísahou se

---

¹⁴² Podle Vacka byl souboj na kyje zaveden do soudní praxe karolinským zákonodárstvím v 9. století; odtud se pak rozšířil do Bavorska. Viz F. VACEK, *Soudnictví*, 1925, s. 218.

¹⁴³ *Ibid.*, s. 234. Rožmberská kniha, ze které Vacek vychází, obsahuje pouze dvouslovný výraz *právo železo*. Srov. Vincenc BRANDL (ed.), *Knihy Rožmberské. Kritické vydání opatřené poznámkami a glosářem* (= KN. ROŽ.), Praha 1872, např. čl. 177–180, s. 81.

¹⁴⁴ F. VACEK, *Soudnictví*, 1925, s. 234–235. Přísaha na žhavém železe je známá pouze z Řádu práva zemského, konkrétně z 53. článku, kde se ovšem nic nehovoří o žhavých uhlech. Srov. ŘÁD, čl. 53, s. 103.

¹⁴⁵ F. VACEK, *Soudnictví*, 1925, s. 236.

šesti (dvěma) pomocníky. Autor si tento antagonismus vysvětloval formou sporu. Jestliže obžalovaná strana byla viněna pouze „slubně“¹⁴⁶ a nikoliv „útrpně“, směla se na místo ordálu očistit přísahou s přesně stanoveným počtem přísěžných pomocníků.

Karel Kadlec

Mezi vůdčí osobnosti domácí právněhistorické vědy konce 19. a první čtvrtiny 20. století patřil první profesor dějin slovanského práva na Karlově univerzitě Karel Kadlec (1865–1928).¹⁴⁷ Téma slovanských právních dějin, kterému se Kadlec věnoval, se však v prorakousky orientované právní vědě netěšilo přílišné popularitě.¹⁴⁸ Na rozdíl od předchozích badatelů, kteří využívali některá témata z oblasti slovanského práva k řešení otázek v právu domácím, pokusil se Karel Kadlec o systematický výzkum práv slovanských národů.¹⁴⁹ Šíře studovaných témat byla v případě Karla Kadlece pozoruhodná. Značný vliv na to měla jeho výborná jazyková vybavenost (mimo jiné ovládal např. maďarštinu a turečtinu). Kadlec se postupně vypracoval na světově uznávaného právního historika; jeho publikační činnost v zahraničních periodikách byla do té doby na domácí poměry nevídaná. Proto nás nepřekvapí, že byl osloven polskou Akademií Umiejętności v Krakově, aby přispěl do čtvrtého svazku polské encyklopedie pojednáním

---

¹⁴⁶ Za takové situace dle Vacka žalobce nestál o potrestání viníka v případě usvědčení, ale pouze o náhradu škody. Srov. F. VACEK, *Soudnictví*, 1925, s. 235.

¹⁴⁷ Z literatury k osobnosti Karla Kadlece uveďme alespoň J. KAPRAS, *Literatura*, s. 23–24. Rudolf RAUSCHER, *Karel Kadlec. Posmrtná vzpomínka. Zvláštní otisk z časopisu Učené Společnosti Šafaříkovy „Bratislavy“*, ročník II., číslo 4–5, Bratislava 1928. František ČÁDA, *Karel Kadlec. In memoriam*. Časopis pro právní a státní vědu 12, 1929, s. 47–50. Vladimír KINDL, *Karel Kadlec (11. 1. 1865 Přebořov u Soběslavi – 4. 12. 1928 Praha)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české*, s. 37–43. F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, zejm. s. 601–603. Vladimír KINDL, *Karel Kadlec (11. 1. 1865 v Přebořově u Soběslavi – 4. 12. 1928 v Praze)*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 25–33.

¹⁴⁸ Jak výstižně uvedl Vladimír Kindl: „*Dějiny slovanského práva stály jednak mimo obligatorní vyučování a zkouškový studijní plán právnických fakult, jednak se ze strany vládních kruhů setkávaly s nedůvěrou, protože vše co přínáleželo do proudu panslavismu, přispívalo podle názoru vlády k rozkladu habsburského soustátí.*“ V. KINDL, *Karel Kadlec*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české*, s. 37.

¹⁴⁹ K tomu více J. KAPRAS, *Literatura*, s. 23. Kadlecovo bádání v oblasti slovanského práva nejlépe ilustrují jeho studie. Jako příklad uveďme alespoň Karel KADLEC, *Několik kapitol z oboru slovanského práva*, Praha 1894. Idem, *O úkolu právního dějepisu slovanského*, Praha 1896. Idem, *Základní otázky slovanských právních dějin*, Sborník věd právních a státních (= SVPS) 1, 1901, s. 93–108. Idem, *O potřebě slovanských právních starožitností*, SVPS 4, 1904, s. 39–55. Karel KADLEC, *Studium dějin slovanského práva*, in: Památník českých právníků Všehrd 1868–1918, Praha 1918, s. 47–60 a další.

o počátcích slovanského práva. Zajímavé závěry o božích soudech v kontextu práv slovanských národů najdeme v pasáži nazvané *O sądownictwie i przewodzie sądowym u Słowian do w. X*.¹⁵⁰

Boží soudy patřily, vedle přísahy, svědectví či přiznání, mezi jedny z nejstarších důkazních prostředků. Ordály se zakládaly na představě, že strana sporu si povolává božstvo za svědka; to prostřednictvím vykonané zkoušky ukázalo, na čí straně je pravda.¹⁵¹ Ačkoliv jsou boží soudy ryze pohanskou záležitostí, fungovaly i nadále v době křesťanské. Podle Kadlece jich byla celá řada „christianizována“, nebo se přinejmenším měly konat „*pod dohledem církve, za doprovodu církevních obřadů*“.¹⁵² Přes tento křesťanský háv se církve snažila proti ordálům bojovat (zejm. pak proti soudnímu souboji), ale nepodařilo se jí tyto důkazní prostředky zcela vykořenit. Podle Kadlece se měly boží soudy (vody a železa) používat u jedinců, „*kteří neměli právo přísahat ani se postavit do soudního souboje, tj. především u nesvobodných (otroků)*“.¹⁵³

Kadlec souhlasil se starším názorem Gabriela Tarde, totiž že mezi nejstarší boží soudy patří soudní souboj.¹⁵⁴ Jednalo se o jediný bilaterální ordál, kterého se přímo účastnila jak strana obviněná, tak i žalující. Až v pozdější době se začínají objevovat zkoušky vodou a železem, které měly dle Kadlece mírnější podobu. Zkouška vodou byla dvojí: ordál vody studené a horké. Při prvním zmíněném byla osoba, „*kteřá měla předložit důkaz o pravdě, ponořena svázaná do studené vody; pokud zůstala po určitou dobu pod vodou, považovalo se to za důkaz pravdy (jelikož voda nepřijme nic nečistého), pokud po chvíli vyplavala na hladinu, dokazování bylo neúspěšné*“.¹⁵⁵ Při zkoušce horké vody musel jedinec sáhnout do kotle s vroucí vodou a vytáhnout z něj předmět ležící na dně. Důkazem viny byla

---

¹⁵⁰ Karel KADLEC, *O sądownictwie i przewodzie sądowym u Słowian do w. X*, in: Encyklopedia Polska, IV. 2, díl 5, Krakow 1912, s. 128–148.

¹⁵¹ Ibid., s. 139.

¹⁵² Ibid., s. 140: „*pod dozorem kościoła, z towarzyszeniem obrzędów kościelnych*“.

¹⁵³ Ibid., s. 140: „*którzy nie mieli prawa przysięgać ani też stawać do pojedynku, więc głównie niewolnikom*“.

¹⁵⁴ Srov. Gabriel TARDE, *Les transformations du droit: étude sociologique*, Paris 1894, s. 23. K. KADLEC, *O sądownictwie*, s. 139.

¹⁵⁵ K. KADLEC, *O sądownictwie*, s. 140: „*mającą złożyć dowód prawdy, związaną zanurzano w zimnej wodzie; gdy do pewnej chwili utrzymywała się pod wodą, uznawano to za dowód prawdy (gdyż woda nic nieczystego nie przyjmuje), gdy zaś przed czasem wypływała na powierzchnię, dowód był chybyony*“.

dle Kadlece opařená ruka. Rovněž zkouška horkého železa měla dva druhy. Ten, který měl dokázat pravdivost svého tvrzení, musel buď nést v holých rukou pár kroků horké železo, nebo přejít několik kroků bosýma nohama po rozpálených radlicích; „*v případě, že se nespálil, důkaz se mu podařil*“.¹⁵⁶

Kromě již zmíněných zkoušek zařadil Kadlec k ordálům i přísahu. Podle jeho závěrů vychází ze stejného principu jako boží soud. Strana sporu se dovolává božího svědectví a přivolává na sebe kletbu (prokletí) v případě, že by její přísaha byla falešná. Toto vyzvání je doplněno dotýkáním se určitého předmětu (odtud název přísaha). Podle autora se jedná o mírnější formu božího soudu. Přísaha byla dle Kadlece známá i v těch společnostech, pro které nemáme žádné zprávy o výše zmíněných zkouškách, tedy o soubojích a ordálech vody a železa.¹⁵⁷

Boží soudy byly již od pradávna známé také Slovanům. Dle Kadlece to nejlépe dokládají dva prameny. Tím prvním je zpráva kronikáře Helmolda z Bosau: „*Et inhibiti sunt Slavi de cetero iurare in arboribus, fontibus et lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdoti ferro vel vomeribus examinandos*.“¹⁵⁸ Kadlec nabízí dva výklady. Tím prvním je, že Slované před přijetím křesťanství znali dva důkazní prostředky – boží soudy a přísahu; ta byla v době křesťanské zakázána. Druhý možný výklad je, že se u Slovanů zakazuje pohanská přísaha a nahrazuje se křesťanskými božími soudy. Kadlec se přiklání k první tezi, totiž že boží soudy u Slovanů existovaly vedle přísahy již v době předkřesťanské.¹⁵⁹ Druhý pramen, který dokazuje správnost tohoto tvrzení je dle Kadlece Varadínské regestrum pocházející z první poloviny 13. století. V této památce maďarského práva nalezneme slovanský termín *prauda* používaný pro

---

¹⁵⁶ K. KADLEC, *O sądownictwie*, s. 140: „*jeśli się przytem nie poparzył, dowód mu się udał*“.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 140.

¹⁵⁸ Johann M. LAPPENBERG – Bernhard SCHMEIDLER (eds.), *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum* (= *Helmoldi Cronica*), in: MGH, SRG 32, 3. vyd., Hannover 1937, I. 84, s. 164. Pro český překlad viz Karel VRÁTNÝ (tran.), *Helmolda, kněze bouzovského, Slovanská kronika* (= HELMOLD), Praha 1947, I. 84, s. 130: „*A bylo Slovanům zakázáno přísahati napříště při stromech, studánkách a kamenech, ale přiváděli obžalované ze zločinů knězi, aby je vyšetřoval železem nebo rádly*.“ Nový český překlad hovoří na místo radlic nepřesně o meči. Srov. Jan ZDICHYNEC (tran.) – Magdalena MORAVOVÁ – Jan KLÁPŠTĚ (eds.), *Helmold z Bosau. Kronika Slovanů*, Praha 2012, I. 84, s. 154. Je však otázkou, jakou podobu a význam mělo ono *iurare*, které Helmold ve své kronice použil.

¹⁵⁹ K. KADLEC, *O sądownictwie*, s. 141. Srov. F. PATETTA, *Le ordalie*, s. 157. Dále viz Alojzy WINIARZ, *Sądy boże w Polsce*, Kwartalnik Historyczny 5, 1891, s. 290–313.

označení ordálové zkoušky žhavého železa.¹⁶⁰ „*Pokud se v okolí Varadínu (a snad i v celých Uhrách) ještě ve 13. století označovaly boží soudy slovansky ‚pravda‘, je to nezvratným důkazem, že se zde jedná o starobylý právní slovanský řád přejatý Maďary.*“¹⁶¹

V českém prostředí byly dle Kadlece známé obě varianty zkoušky žhavého železa, tedy ve formě jeho nošení i chůze po radlicích. V případě zkoušky vodou máme v domácích pramenech doklady pouze pro ordál studené vody. Argument dokládající absenci ordálu vařící vody v českém prostředí našel Kadlec u Ondřeje z Dubé a Tomáše Štítného: „*Když byly ve 14. věku ordály zrušeny, a Štítný i Ondřej z Dubé o tom psali, žádný z nich se nezmínil o tomto druhu zkoušky; oba hovoří pouze o házení nebo strkání do vody.*“¹⁶² Kadlec se rovněž zmínil o ordálech zaznamenaných v Řádu práva zemského. Jedná se o zkoušku horkým železem, která je kombinovaná s přísahou, a nový způsob božího soudu studenou vodou, tzv. zkoušku brodění.¹⁶³

Další řádky Kadlecova příspěvku jsou věnovány božím soudům u slovanských národů. Na základě právních pramenů¹⁶⁴ autor dokázal, že výše zmíněné ordály (s výjimkou těch, které zaznamenal původce Řádu práva zemského) nalezneme u všech slovanských národů. Mimořádnou pozornost

---

¹⁶⁰ „*Praefatus itaque iudex misit praedictum Colomannum et Petrum ad praudam, ubi Petrus stetit ad iudicium ferri candentis, Colomanus autem non comparuit.*“ János KARÁCSONYI – Samu BOROVSZKY (eds.), *Regestrum varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque Capituli varadinensis lat. rit.*, Budapest 1903, č. 299 (217), s. 266. Viz dále ibid., č. 9 (379), s. 158; č. 10 (380), s. 159; č. 11 (381), s. 159; č. 14 (384), s. 160; č. 18 (388), s. 161; č. 31 (253), s. 165; č. 299 (217), s. 266. O termínu *prauda* již Peter Z. HOSTINSKÝ, *Pravda varadínská*, Letopis Matice slovenskej 6, č. 2, 1869, s. 61–68.

¹⁶¹ K. KADLEC, *O sádownictwie*, s. 141: „*Jeżeli w okolicach Waradynu (a zapewne i w całych Węgrzech) jeszcze w w. XIII te sądy boże nazywano po słowiańsku ‚prawdą‘, jest to niezbitym dowodem, że chodzi tu o starodawny porządek prawny słowiański, zapożyczony przez Madziarów.*“

¹⁶² Ibid., s. 142: „*Kiedy w w. XIV ordalie zniesiono, a Štítný i Andrzej z Dubia o tem pisali, żaden z nich nie wspomniął o tym rodzaju próby [tj. ordál horké vody]; obaj mówią tylko o wrzucaniu i wpychaniu do wody.*“ Srov. OzD, čl. 10, s. 123. ŠTÍTNÝ, s. 148.

¹⁶³ K. KADLEC, *O sádownictwie*, s. 142. Pro uvedené ordály viz ŘÁD, čl. 53, s. 103 a čl. 68, s. 113.

¹⁶⁴ Kadlec využil pro polské prostředí tzv. Knihu polského zvykového práva ze 13. století; pro ruské právo vycházel z rozšířené redakce tzv. Ruské Pravdy z první poloviny 12. století. U Srbů dokládá používání božích soudů tzv. Zákoník cara Štěpána Dušana z poloviny 14. věku. K. KADLEC, *O sádownictwie*, s. 142–144.

Kadlec věnoval soudním soubojům, které se v českém prostředí konaly na meče a na kyje; známé jsou i např. v polském či ruském právu.¹⁶⁵

Společným jmenovatelem božích soudů u všech Slovanů byla skutečnost, že se jednalo o pomocný důkazní prostředek, který byl využíván pouze ve chvíli, když ostatní důkazy (zejm. svědectví či přiznání) byly nedostupné.¹⁶⁶ Karel Kadlec dále upozornil na fakt, že se boží soudy používaly v záležitostech, které spadaly nejen do oblasti trestního práva, ale i – vyjádřeno soudobým termínem – do sféry civilního práva.

Metody Kadlecovy práce v oblasti slovanského práva, zejména pak širokou komparaci, dokládá velmi ilustrativně jedna z jeho dalších studií – *Přísežní pomocníci v právu slovanském* – vydaná v roce 1915.¹⁶⁷ Úvodní část článku věnoval Kadlec institutu přísežných pomocníků u starých Germánů, neboť tato problematika byla již důkladně zpracována předchozími badateli. Kadlec vyslovil souhlas s Adhémarem Esmeinem, že Germáni znali původně dva důkazní prostředky, přísahu a boží soud.¹⁶⁸ K aplikaci těchto prostředků vedla dle Kadlece neřešitelná situace, resp. absence jiných důkazů. Jedinec „*ve své nejistotě musel se obrátiti jen k božstvu vševědoucímu a buď slavnostním apostrofováním – přísahou – dovolával se jeho svědectví o pravdivosti svého tvrzení, přivolávaje boží hněv na sebe, kdyby mluvil nepravdu, anebo podstupoval rozličné zkoušky (ohněm, vodou, soubojem) – ordály, jichž výsledkem božstvo projevovalo, na čí straně je právo*“.¹⁶⁹

Boží soudy měly v německém prostředí podle Kadlece úlohu podpůrných důkazních prostředků pro svobodné a bezúhonné. Využívaly se jen tehdy, když obžalovaný nedokázal sehnat potřebný počet pomocných přísežníků. „*Výhradním průvodním prostředkem byly jen pro muže nesvobodné, dále pro ty, kteří pozbyli práva přísahati, a konečně, pokud běželo o ordály jednostranné, i pro ty, kdo byli*

---

¹⁶⁵ K. KADLEC, *O sądownictwie*, s. 144–146.

¹⁶⁶ Ibid., s. 144.

¹⁶⁷ Karel KADLEC, *Přísežní pomocníci v právu slovanském*, in: SVPS 15, 1915, s. 254–285.

¹⁶⁸ Ibid., s. 256. Srov. Adhémara ESMEIN, *Cours élémentaire d'histoire du droit français à l'usage des étudiants de première année*, 9. vyd., Paris 1908, s. 59, 93–97, 105–106, 167 a 259.

¹⁶⁹ K. KADLEC, *Přísežní*, s. 256.

*tělesně nezpůsobí k soudnímu souboji a nemohli za sebe postavit zástupce.*¹⁷⁰
Tuto skutečnost ve slovanském právu dokládá např. Ruská Pravda.¹⁷¹

Zatímco v již zmíněném ruském právu, ale i u starých Germánů byl ordál považován za podpůrný důkazní prostředek, který měl být použit pouze v případě, když přísaha (se spolupřísežníky) nebyla možná, uvažoval Kadlec pro české prostředí o opačném poměru. „*Přednost měly jakožto průvodní prostředky ordály, a teprve když znenáhla mizely, pokud se týče, když jich strana nechtěla použití (souboje), připouštěna místo nich přísaha pomocníků.*“¹⁷² Tento poměr dle autora nejlépe dokládá Rožmberská kniha či Řád práva zemského.¹⁷³ Zmíněné prameny jsou rovněž vhodným dokladem toho, že již v době platnosti Rožmberské knihy byly ordály v úpadku a postupně je nahrazovala přísaha s očistníky.¹⁷⁴

Jan Kapras

Jan Kapras (1880–1947),¹⁷⁵ žák a posléze i nástupce Karla Kadlece na pražské právnické fakultě, je právem považován za jednu z nejvýznamnějších osobností, která formovala československou meziválečnou právněhistorickou vědu. Kaprasovo působení můžeme rozdělit na dvě etapy; pomyslným mezníkem se stal rok 1918. Do tohoto roku u Kaprase převažovala badatelská a publikační činnost.¹⁷⁶ Postupně otevíral nová témata, kterým byla v domácím prostředí věnována pouze minimální pozornost (např. poručenství nad sirotky, manželské majetkové právo, právní dějiny vedlejších zemí Koruny české, zejména Lužice a slezských knížectví, otázky spojené s horním právem aj.). S koncem první světové války se mění náplň jeho dosavadní činnosti. Z publikujícího badatele se

---

¹⁷⁰ K. KADLEC, *Přísežní*, s. 260.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 262 a 264.

¹⁷² *Ibid.*, s. 284.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 271–275. Srov. KN. ROŽ., čl. 69, s. 50 a čl. 71, s. 51. Dále viz ŘÁD, čl. 34, s. 94.

¹⁷⁴ K. KADLEC, *Přísežní*, s. 273.

¹⁷⁵ Z literatury k Janu Kaprasovi viz alespoň Vladimír KINDL, *Jan Kapras (17. 1. 1880 Brno – 13. 5. 1947 Nový Bydžov)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české*, s. 44–49. F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, zejm. s. 606–609. V. KINDL, *Jan Kapras*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 34–44.

¹⁷⁶ K tomu více V. KINDL, *Jan Kapras*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 36.

stává zejména pedagog a osobnost veřejně činná.¹⁷⁷ Tyto skutečnosti značně limitovaly jeho další badatelské působení, což se mimo jiné odrazilo ve studii věnované božím soudům.

Roku 1933 vydal ve *Sborníku věd právních a státních* nepříliš rozsáhlý článek *Soudy boží vodou a ohněm v českém právu*,¹⁷⁸ který měl pravděpodobně sloužit Janu Kaprasovi jako odrazový můstek pro připravované podrobné zpracování této látky.¹⁷⁹ K vydání monografie ani obsáhlé studie žel nikdy nedošlo. Na možný záměr podat ucelený obraz ordálů poukazuje heuristický a popisný charakter Kaprasova příspěvku. Jak jeho název napovídá, autor se věnoval božím soudům železa a vody, resp. provedl jejich třídění (kategorizaci), přinesl rovněž výčet pramenů domácí provenience, ve kterých je možné nalézt zmínky o božích soudech; mimo jiné studie obsahuje v dosud nevídaném rozsahu seznam zahraniční literatury věnující se ordálům.

Boží soudy, mezi které Jan Kapras řadil zkoušku vodou, ohněm a zemí,¹⁸⁰ považoval primárně, podobně jako např. Hermenegild Jireček, za skutečné boží rozsudky, které postupem času ale nabývají hodnoty důkazních prostředků. Podle Kaprasovy domněnky jsou ordály nejbližší přísahám, resp. představují jejich přímé předchůdce.¹⁸¹ Kapras, jako před ním i někteří jiní autoři, pokládal ordály za

---

¹⁷⁷ Není bez zajímavosti, že Jan Kapras byl přizván jako expert do československé delegace účastnící se versailleských jednání, a byl pověřen úkolem vypracovat „*soubor map majících podstatný význam v rozhovorech o územním rozsahu čs. státu*“. Za pozornost rovněž stojí skutečnost, že v letech 1938–1942 zastával funkci ministra školství a národní osvěty. K tomu V. KINDL, *Jan Kapras*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 35 a 37.

¹⁷⁸ Jan KAPRAS, *Soudy boží ohněm a vodou v českém právu*, in: SVPS 33, 1933, s. 157–166.

¹⁷⁹ K tomu V. KINDL, *Jan Kapras*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 36.

¹⁸⁰ Jan Kapras se ve studii nevěnoval soudním soubojům, ani je nijak nezmínil jakožto jednu z kategorií božích soudů, ačkoliv právě autorem připomínaná imunitní privilegia kladou soudní souboj vedle zkoušky vodou a železem. V souvislosti s tak řečeným ordálem zemí se Kapras odvolal na svůj dřívější článek *Mezní přísaha v českém právu. Příspěvek k dějinám českých ordálů*, in: SVPS 15, 1915, s. 286–298. Jen ve stručnosti uveďme, že autor navázal na starší práce Hermenegilda JIREČKA, *O soudu mezním dle práva českého a moravského*, *Časopis Musea Království českého* 32, č. 2, 1858, s. 171–186 a Vincence BRANDLA, *Staročeské právo mezní*, *Právník* 8, 1869, s. 117–127 a 155–166. Kapras vycházel zejména z díla Jakuba Menšíka z Menštejna na Mokropsech a Vonoklasech *O mezech, hranicích, soudu a rozepři mezní i příslušenství jich v království Českém*, které vyšlo tiskem roku 1600 a stalo se dodatkem Vladislavského zřízení zemského. Kapras se ve studii zabýval především formálními znaky tzv. mezní přísahy, která se měla konat ve vykopaném hrobě.

¹⁸¹ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 165–166.

instituci skoro všelidskou, jejíž „jen tvary zevní podléhají tu jisté speciální úpravě podle zvláštních poměrů národa“.¹⁸²

Ordál vody rozdělil na zkoušku vody horké, studené a ordál brodění. Zkouška horké vody je v domácích pramenech podle Kaprase zmíněna pouze v imunitním privilegiu břevnovského kláštera, které se hlásí do roku 1220; jedná se však o falzum, které Gustav Friedrich datoval do 13. století.¹⁸³ Podobu samotného ordálu se autor snažil zrekonstruovat na základě českého překladu švábského zrcadla. Zkouška spočívala v tom, že obviněný měl strčit do kotle s vroucí vodou ruku až po loket. „*Jestliže to snese nebo přemuže, tehdy od ortele bude svoboden.*“¹⁸⁴ Mezi ordály vody bylo dle Kaprase nejpoužívanější tzv. metání na vodu, tedy zkouška studené vody. Při jejím popisu vycházel autor zejména z nařízení Statut Konráda Oty („*Ordál podstupující osoba je svlečená a patrně svázaná spouštěna do vody knězem a jeho pomocníkem.*“¹⁸⁵), dále ze zprávy Ondřeje z Dubé a Tomáše Štítného;¹⁸⁶ Kapras však nezmínil, jaká kritéria platila pro její úspěšné vykonání. Autorem poslední zmiňovaný boží soud vody – tzv. zkouška brodění –, který zachytil anonymní sestavovatel Řádu práva zemského, vnímal Kapras jako zcela svébytný. Měl se použít pouze tehdy, „*zdaří-li se oběma stranám důkaz spolupřísežníky*“.¹⁸⁷

Boží soud železa měl formu žhavých radlic a železa ručního. Autor si povšiml, že zatímco starší prameny zmiňují převážně radlice, v imunitních privilegiích 13. století se objevují obě formy ordálu železa vedle sebe.¹⁸⁸ Zprávu o božím soudu žhavého ručního železa nám dle autora zanechal pouze Tomáš Štítný.¹⁸⁹ Ordál zachycený v Řádu práva zemského Kapras zařadil mezi zkoušku

---

¹⁸² J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 165.

¹⁸³ Ibid., s. 159. Pro břevnovské falzum viz CDB II, č. 375, s. 411.

¹⁸⁴ Zemský archiv v Opavě (= ZA), pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž, inv. č. 328, *Práva zemská, na kteráž se práva manská vztahují*, Olomouc 1538, kap. 43, f. 57. Srov. ibid., kap. 48, f. 58.

¹⁸⁵ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 159. Srov. CDB II, č. 234, s. 223.

¹⁸⁶ Viz OzD, čl. 10, s. 123 a ŠTÍTNÝ, s. 148.

¹⁸⁷ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 160. Viz ŘÁD, čl. 68, s. 113.

¹⁸⁸ Ibid., s. 160.

¹⁸⁹ Ibid., s. 160. Srov. ŠTÍTNÝ, s. 148.

žhavého ručního železa, která se ovšem prováděla v poněkud pozměněné podobě. Dle Kaprase „*již této době nebyla podstata ordálu žhavým železem jasná*“.¹⁹⁰

Autor ve své studii dále přinesl v chronologickém sledu přehled domácích pramenů, na jejichž příkladu demonstroval, pro jaké zločiny byl který ordál předepsán, věnoval se rovněž otázce možnosti zastoupení u božního soudu či pro jakou stranu sporu byla zkouška určena.¹⁹¹ V textu se rovněž objevují pasáže týkající se vztahu církve k božím soudům. Účast církevních osob při ordálu studené vody dokládají v domácím prostředí pouze Statuta Konráda Oty (všechny tři recenze). Že však duchovní figurovali i u jiných druhů božích soudů, Kapras vyvodil z nařízení pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, který zakázal účast církevních osob i na dalších ordálech.¹⁹² Ve světské rovině doplnil opatření proti ordálům Karel IV. v zákoníku *Maiestas Carolina*.¹⁹³ Navzdory těmto zákazům se boží soudy z právní praxe zcela nevytratily. Namnoze je nahradila přísaha, ovšem, jak autor dokládá, s rezidui ordálů se můžeme setkat ještě v 17. století.¹⁹⁴

Přestože se faktografické omyly a nepřesná tvrzení nevyhnula ani tak významné personě právněhistorické vědy, jakou Jan Kapras bezesporu byl, ve srovnání s pracemi ostatních autorů, které se věnují božím soudům, patří Kaprasovo pojednání – navzdory svému rozsahu – k nejzdařilejším.¹⁹⁵ Můžeme jen litovat, že plánované rozsáhlé zpracování látky Jan Kapras nerealizoval.

---

¹⁹⁰ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 161. Srov. ŘÁD, čl. 53, s. 103.

¹⁹¹ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 161–162.

¹⁹² Ibid., s. 163. Pro znění synodálního nařízení viz Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ (eds.), *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002, čl. 11, s. 113.

¹⁹³ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 164. Srov. Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER (ed.), *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355 (= MC)*, München 1995, čl. 39, s. 114–116.

¹⁹⁴ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 164.

¹⁹⁵ Vedle již zmíněné studie je Jan Kapras autorem řady monografií, které bychom mohli označit za učebnice právních dějin. Ty rovněž reflektují boží soudy, avšak jen ve velmi omezené míře.

Rudolf Rauscher

S reflexí božích soudů se můžeme setkat v pracích významného, avšak předčasně zesnulého právního historika, Rudolfa Rauschera (1896–1941).¹⁹⁶ Vědecké působení Kadlecova stejně jako i Kaprasova žáka je neodmyslitelně spojeno s Právnickou fakultou Univerzity J. A. Komenského v Bratislavě (později – ovšem pouze na jeden rok – i s brněnskou univerzitou). Podobně jako již zmíněný Jan Kapras se i Rudolf Rauscher věnoval právněhistorickým otázkám, které nebyly v domácím prostředí zpracované, nebo se jich předchozí badatelé dotkli pouze okrajově.¹⁹⁷ Rauscher se zabýval zejména dvěma hlavními tématy; tím prvním bylo domácí zemské právo, především oblast, kterou můžeme označit jako trestně-právní. Do této sféry mimo jiné spadá i autorovo rozsáhlé pojednání nazvané *O krádeži a loupeži v českém právu zemském*.¹⁹⁸

V mnohém inspirativní a přínosné jsou Rauscherovy závěry týkající se ordálů, vyslovené v dodatku výše zmíněné práce, jenž se věnuje tzv. nároku.¹⁹⁹ Ačkoliv se autor zabýval božími soudy pouze v souvislosti s krádeží a loupeží, je možné celou řadu jeho stanovisek zobecnit, lépe řečeno vztáhnout i na jiné zločiny. Používání božích soudů (minimálně v případě nároku), jmenovitě vody,

---

¹⁹⁶ O Rudolfovi Rauscherovi krátce František ČÁDA, *In memoriam Rudolf Rauscher*. * 14. IX. 1896 – † 6. XI. 1941. *Zvláštní otisk z časopisu českých právníků Všehrd* 22, č. 10, 1941, s. 1–4. F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 877–879. Z novějších prací např. Marta KADLECOVÁ, *Život a dílo prof. JUDr. Rudolfa Rauschera*, in: Právnické sešity 65, Brno 1993. Eadem, *Rudolf Rauscher (14. 9. 1896 Praha – 6. 11. 1941 Brno)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české*, s. 50–56; s drobnými úpravami Eadem, *Rudolf Rauscher (14. 9. 1896 v Praze – 6. 11. 1941 v Brně)*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 54–65. Z dalších prací uveďme alespoň Ladislav VOJÁČEK, *Rudolf Rauscher (1896–1941)*, in: Peter Blaho – Eva Vlková (eds.), *Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921–1996)*, Bratislava 1996, s. 153–154. *Rudolf Rauscher (1896–1941)*, in: Karel Schelle – Ladislav Vojáček (eds.), *Právní dějiny a brněnská právnická fakulta (1919–2009)*. K 90. výročí Masarykovy univerzity a její právnické fakulty, Ostrava 2010, s. 78–79.

¹⁹⁷ K tomu M. KADLECOVÁ, *Rudolf Rauscher*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 55.

¹⁹⁸ Rudolf RAUSCHER, *O krádeži a loupeži v českém právu zemském*, Bratislava 1929. Rozsáhlou studií Rauscher věnoval rovněž otázce usmrcení člověka v zemském právu. Ačkoliv by se vzhledem ke studovanému tématu dalo předpokládat, že autor bude věnovat pozornost božím soudům, které jsou neodmyslitelně spojeny právě s tímto deliktem, není tomu tak. Světlou výjimku představují pouze pasáže týkající se soudních soubojů. Viz. Rudolf RAUSCHER, *Usmrcení člověka v českém právu zemském*, Bratislava 1927, zejm. s. 28, 35, 36, 63 a 77.

¹⁹⁹ Nárokem Rauscher rozumí krádež nebo loupež, ale také samotné řízení (obvinění domnělého pachatele) před soudem. Viz R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 57.

železa a soudního souboje, dokládají zejména tzv. imunitní privilegia vydávaná církevními ústavům. Z listin však není dle Rauschera zřejmé, „v kterých případech k jednotlivým ordálům bylo saháno“.²⁰⁰ Úloha božích soudů, coby důkazních prostředků, byla z obecného hlediska pouze subsidiární. Podle autora se používaly jen tehdy, když se pohnaný nechtěl či nemohl podrobit očistné přísaze.²⁰¹ Vyloučení z účasti na ordálech byly rovněž osoby přistižené přímo při činu, nebo ti, kteří měli pověst pachatelů.²⁰²

Ordály, kterým se podroboval pouze pohnaný, byly u nás, „podobně jako v jiných zemích a zvláště v říši římsko-německé,“ rozšířeny od 12. do 14. století. Podle Rauschera se konaly „mimo soud za přítomnosti kněží a církevních hodnostářů;“ jejich průběh doprovázely církevní obřady. „Výsledek soudu božího byl konstatován těmito duchovními a sdělován soudu, který podle výsledku pak rozhodoval vlastní při.“²⁰³ Ve 14. století byly ordály vlivem církve již v úpadku.²⁰⁴ Tuto skutečnost zřetelně dokazuje zánik tzv. nároku, resp. změna důkazního řízení. (Nejmarkantněji se tato změna zrcadlí v nařízeních Rožmberské knihy.²⁰⁵)

V pořadí druhé téma (nikoliv příkládaným významem), kterému Rudolf Rauscher věnoval pozornost, byly právní dějiny Slovenska (Uher). Již v úvodu tohoto oddílu jsme zmínili, že jedním z klíčových úkolů prvorepublikové právněhistorické vědy bylo vytvořit koncept právních dějin nově vzniklé Československé republiky; pro dosažení vytyčeného cíle bylo nezbytné studium právních dějin Slovenska (Uherského státu). Aby Rauscher mohl látku slovenských právních dějin úspěšně uchopit musel dle Františka Kutnara „mít především jasno o jejich pramenech a musel si učinit souhrnnou představu

---

²⁰⁰ R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 91 a 93.

²⁰¹ Kromě těchto podmínek Rauscher uvedl, že ordál mohl být soudem výslovně nařízen. Viz *ibid.*, s. 91.

²⁰² Omezená aplikace ordálů se podle Rauschera týkala těch osob, o kterých bylo obecně známo, že jsou např. zemští škůdci a zločinci (zloději, lupiči, vrazi aj.). Vzhledem k tomu, že se tito jedinci nesměli očisťovat, leželo na bedrech úřadů, které zločiny vyšetřovaly, aby svojí činností dokázaly jejich vinu. Viz *ibid.*, s. 48.

²⁰³ *Ibid.*, s. 92.

²⁰⁴ *Ibid.*, s. 92.

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 94–96.

o právním vývoji na Slovensku“.²⁰⁶ Tyto podmínky zformulované Kutnarem bezzbytku naplňuje Rauscherova práce *O registru varadinském (k dějinám božích soudů v Uhrách)*.²⁰⁷

Boží soudy Varadinského registra v Rauscherově pojetí reprezentují styčnou plochu mezi právními obyčejí historického území českého státu a Slovenska (Uherského státu) a jsou oním integrujícím prvkem pro legitimizaci konceptu československých právních dějin.²⁰⁸ Autor ve své studii popsal, jakým způsobem se prováděly boží soudy (konkrétně zkouška žhavého železa) před varadinskou kapitulou, seznámil nás s procesními předpisy a provedl nás celým důkazním řízením, od odeslání obou znesvářených stran soudcem do Varadína,

---

²⁰⁶ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 878.

²⁰⁷ Rudolf RAUSCHER, *O registru varadinském. K dějinám božích soudů v Uhrách*, Bratislava 3, 1929, s. 307–326.

²⁰⁸ O božích soudech na Slovensku, resp. na historickém území Uher, pojednává alespoň stručně V. CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, zejm. s. 189–194. Zmíněný autor se zabýval ordály v souvislosti s výkladem některých historických pramenů (např. Varadinského registra, dekretů krále Ladislava svatého aj.) či v pojednáních věnovaných církevní správě středověkých Uher. Chaloupecký chápal ordály i místa jejich výkonu jako pokračování starých pohanských kmenových soudů. Boží soudy se měly používat tam, kde soudce nemohl či nechtěl najít řešení sporu. Chaloupecký uvedl, že se ordály odbyvaly v nejvýznamnějších duchovních centrech – Ostřihomi, Nitře a Bratislavě. Dále je třeba zmínit práci Jána HOLÁKA, *Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku*, Martin 1974, zejm. s. 206–210. V kapitole *Božie súdy – ordálie* autor definoval ordály jako určité úkony, kterým se musela podrobit obviněná strana, aby dokázala svou pravdu nebo nevinu, přičemž základem bylo přesvědčení, „že boh nepripustí, aby spravodlivý človek trpel a aby nespravodlivý zvířazil. Preto vraj spravodlivému priamo zázrakom pomôže dosvedčiť jeho pravdu. Ak teda nevinný ponorí obnaženú ruku do kotla s vriacou vodou, alebo vloží do ohňa, nič sa mu nestane“. Autor ordály rozdělil na jednostranné (zkoušce se podrobovala jen obviněná osoba) a dvojstranné (zkoušku podstupovaly obě strany sporu). Mezi unilaterální zařadil zkoušku vodou a ohněm. Boží soud vody měl dvě podoby – zkoušku vody studené a horké. Při první zmíněné byl obviněný podle Holáka svázaný na rukou a nohou a ze člunu spouštěn do řeky či rybníka. Autor opakuje už Jirečkem vyslovený názor, že voda, jakožto čistý živel do sebe nepřijme nečistou (vinnou) osobu. Zkouška horkou vodou spočívala v lovení kamene či prstenu z kotle s vroucí vodou, nebo v „prostém“ ponechání ruky v kotli, přičemž nesmělo dojít k jejímu opaření. Při zkoušce ohněm musel dle autora obviněný držet ruku nad plamenem; byl prohlášen za nevinného, jestliže se nepopálil, nebo jeho popáleniny byly jen drobné a brzy se zahojily. Další formou byla dle Holáka chůze přes rozpálené železo, kde popálení znamenalo vinu. S odkazem na Varadinské register autor zmínil přenášení žhavého železa v ruce. Po této zkoušce byla rána obvázána a zapečetěna. Rychlé zhojení znamenalo nevinu zkoušeného. Mezi jednostranné ordály zařadil i zkoušku posvěceným jídlem, např. ordál chleba se sýrem. Úspěšné složení zkoušky spočívalo v tom, že obviněná osoba musela bez obtíží polknout posvěcené sousto. Do kategorie dvojstranných ordálů Holák zahrnul soudní souboj, který byl považován za „najušľachtilejší spôsob božieho súdu“. Na jedné straně stála osoba ozbrojená štítem a pažbou pušky (!), na druhé pak jedinec vyzbrojený zostřenou dřevěnou holí. Jiné zbraně byly nepřijatelné a jejich použití by znamenalo automatickou (kontumační) prohru pře. Mezi bilaterální zkoušky autor zařadil dále ordál kříže, při kterém musely obě strany sporu stát s rozpaženými rukama po dobu celé mše. Jestliže se některý ze zkoušených pohnul nebo mu poklesly ruce, znamenalo to, že „ukrižovaný ho nepovažuje za spravodlivého človeka a nedal mu toľko sily ako strane druhej“. Podle Holáka zanikly ordály ve slovenském prostředí v 15. století, kromě zkoušky studené vody, která se nadále používala v tzv. čarodějnických procesech.

přes přípravu božího soudu (svěcení ohně a železa duchovním, vysvěcení místa ordálu, mše aj.), samotný ordál až po nalezení rozsudku. Rauscher dopodrobna vylíčil, jaký druh sporu předcházela božímu soudu, za jakých okolností (ne)mohlo k ordálu dojít, popř. která kritéria platila pro jeho úspěšné složení. S ohledem na charakter a výpovědní hodnotu komentovaného pramene mohl Rauscher čtenáře seznámit s celou řadou zajímavých detailů: např. odpověděl na otázku, co se dělo ve chvíli, kdy zkoušená osoba po ordálu utekla aj. Pozornost rovněž věnoval liturgickým textům, které sloužily duchovním osobám při provádění božího soudu. Při varadínské kapitule se aplikoval zásadně ordál žhavého železa, který spočíval „v tom, že obviněný nesl kus železa z místa na místo. A nebyl tudíž tu ordál železa záležející v tom, že obviněný kráčel po kusech rozžhaveného železa“.²⁰⁹ Podle autora byla po ordálu zkoušené osobě ruka ovázána a zapečetěna kapitulní pečetí. Po určité době se pečeť sejmula a rána se ohledala. Rauscher upozornil na zajímavé případy, kdy zkoušení jedinci pečeť sundali dříve, než bylo nařízeno; objevují se zprávy i o pečeti zlomené nebo dokonce padělané.²¹⁰

Rudolf Rauscher, podobně jako někteří výše uvedení autoři, považoval ordály za instituci indoevropskou, která byla vlastní právu germánského i slovanského etnika. V době křesťanské „*podlehly boží soudy vlivu církevnímu a církev z nich učinila zvláštní právní instituci, kterou vypěstila do neobyčejné dokonalosti.*“²¹¹ Autor na ordály nepohlížel jako na soudy, ale jako na důkazní řízení o vině a nevině. Podle jeho názoru se k ordálu „*přistupuje tenkrát, je-li tu sporné tvrzení mezi stranami o určité sporné skutečnosti, které nemůže být uspokojivě od jedné ze stran potvrzeno. Zpravidla se přistupuje k božím soudům také tenkrát, bylo-li z jedné strany proneseno obvinění, které nemohlo být vyvráceno ze strany druhé.*“²¹²

Pro výzkum domácích božích soudů jsou bezesporu cenným přínosem autorovy zajímavé a ne nemožné hypotézy, založené zejména na komparaci

---

²⁰⁹ R. RAUSCHER, *O registru*, s. 318.

²¹⁰ Ibid., s. 319. O pečetích používaných při ordálu v Uhrách pojednává László SOLYMOSI, *Siegelgebrauch beim Gottesurteil*, in: Theo Kölzer – Franz Bornschlegel – Christian Friedl (eds.), *De litteris, manuscriptis, inscriptionibus... Festschrift zum 65. Geburtstag von Walter Koch*, Wien – Köln – Weimar 2007, s. 505–523.

²¹¹ R. RAUSCHER, *O registru*, s. 319.

²¹² Ibid., s. 312.

Varadínského registra s prameny středověkých Čech a Polska. Polské prameny, stejně jako Varadínské regestrum, obsahují popisy liturgických obřadů vykonávaných při božích soudech.²¹³ Tyto obřady, které se dle autora musely odehrávat při kláštorech a kostelích, se v mnohém shodují. Ačkoliv domácí prameny o ordálových obřadech mlčí, není pochyb o tom, že byly podobné s těmi, které popisují prameny z okolních zemí.²¹⁴ Dostatečný důkaz o církevní režii božích soudů představoval pro Rudolfa Rauschera osmý článek Statut Konráda Oty, stejně jako synodální zákaz Arnošta z Pardubic.²¹⁵ Nepřímé a ne zcela jednoznačné doklady o domácích ordálech vykonávaných tak říkajíc *coram ecclesia* představují podle Rauschera dále imunitní privilegia, která hovoří o tzv. čistotném, tedy poplatku za očištění, tj. ordál. Tyto výsady autor srovnával s polskými listinami vydávanými církevními institucím, ve kterých propůjčoval panovník právo vykonávat ordály při kláštorech, kostelích a kapitulách.²¹⁶ Rozdíl v ordálové praxi mezi uherským prostředím a okolními zeměmi Rauscher spatřoval v místech konání těchto důkazních prostředků. V Uhrách k nim mělo docházet pouze na určitých, tzv. věrohodných místech (*loca credibilia*).²¹⁷

Již výše zmíněné hledání konceptu československých právních dějin se odráží v autorem diskutované potencialitě, totiž že uherské právní obyčejy mohly být ovlivněny slovanskou kulturou. Bylo již řečeno, že k podobnému závěru dospěl už Karel Kadlec. Tato úvaha pramenila zejména ze slovanského termínu *prauda*, který v některých případech supluje ve Varadínském registru latinské označení *iudicium candentis ferri*, tedy soud žhavého železa.²¹⁸ Rauscher

---

²¹³ Formuláře ordálových obřadů z polského, uherského (i českého?) prostředí vycházejí dle Rauschera ze starších německých vzorů; recipovány byly prostřednictvím církve. K tomu R. RAUSCHER, *O regestru*, s. 322–323.

²¹⁴ *Ibid.*, s. 321 a 324.

²¹⁵ *Ibid.*, s. 320 a 321. Viz CDB II, č. 375, s. 411 a J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ (eds.), *Pražské synody*, čl. 11, s. 113.

²¹⁶ Viz např. Jan KOCHANOWSKI (ed.), *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis I*, Warszawa 1919, č. 211, s. 208: „*Confirmo eciam, quod homines in lomna qualescunque constituti, non debent a stare castro, nec ab aliquo iudicari, nisi ab abbate supradicto uel ab eius iudice, et quod ibidem sancta Maria habet ad antiquo iudicium ferri et aque, pariter et duellum.*“

²¹⁷ R. RAUSCHER, *O regestru*, s. 321.

²¹⁸ Srov. J. KARÁCSONYI – S. BOROVSZKY (eds.), *Regestrum varadinense*, č. 9 (379), s. 158; č. 10 (380), s. 159; č. 11 (381), s. 159; č. 14 (384), s. 160; č. 18 (388), s. 161; č. 31 (253), s. 165; č. 299 (217), s. 266. K termínu *prauda* více P. Z. HOSTINSKÝ, *Pravda*, s. 62. K. KADLEC, *O sádownictwie*, s. 141. V. CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, s. 121–124.

upozornil na Knihu Rožmberskou, ve které jsou ordály označovány podobně: *právo voda a právo železo*.²¹⁹ Autor nevyloučil možnost, že tento termín, resp. boží soudy byly prostřednictvím církve zavedeny „do Uher přes země slovanské, a to přes země české vzhledem k tomu, že na církevní organizaci uherskou měl nesporně vliv klérus ze zemí českých“.²²⁰ Druhým dechem ovšem Rauscher dodal, že provedení důkazu této hypotézy je prakticky nemožné, protože výraz *pravda* je společný všem slovanským právům. Vedle zmíněného termínu se ve Varadinském registru objevují i jiné slovanské výrazy, např. *dušníci* či *vojvoda*;²²¹ výraz *equizuhada* ztotožnil autor s tzv. svodem, který je známý z domácího prostředí.²²² Tyto slovanské termíny by jistě v cizím (uherském) prostředí zanikly, pokud by zde žili lidé, kteří by jim nerozuměli. Je tedy zřejmé, že „*krajina, v níž regestrum vzniklo, nebyla plně osídlena Maďary, nýbrž vyskytalo se ještě dosti obyvatelstva slovanského*“.²²³

Odstraňování božích osudů z důkazního řízení souviselo podle Rauschera zejména s rozvojem římsko-kanonického procesu, „*který znal jako důkazní prostředky přísahu, svědky a doznání*“.²²⁴ Důležitou událostí byl v tomto směru IV. lateránský koncil (1215), jenž „*zakázal duchovním osobám účastniti se obřadů ordálních, což pak bylo rozšířeno i do synod dioecesaních*“.²²⁵ V uherském státě byla v duchu nařízení IV. lateránu zakázána účast duchovních na božích soudech budínskou synodou v roce 1279.²²⁶ V českém prostředí, podobně jako v Polsku, se ordály užívaly v soudní praxi ještě na konci 13. století; jejich zánik Rauscher zasadil do 14. věku.²²⁷

---

²¹⁹ R. RAUSCHER, *O registru*, s. 324. Srov. KN. ROŽ., např. čl. 156–160, s. 79; čl. 162 a 163, s. 180 aj.

²²⁰ R. RAUSCHER, *O registru*, s. 324.

²²¹ J. KARÁCSONYI – S. BOROVSZKY (eds.), *Regestrum varadinense*, např. č. 134 (283), s. 201; č. 311 (362), s. 270; č. 328 (229), s. 277; č. 364 (353), s. 294 aj.

²²² R. RAUSCHER, *O registru*, s. 325. Srov. J. KARÁCSONYI – S. BOROVSZKY (eds.), *Regestrum varadinense*, č. 45 (168), s. 170.

²²³ R. RAUSCHER, *O registru*, s. 325.

²²⁴ *Ibid.*, s. 320.

²²⁵ *Ibid.*, s. 320. Pro nařízení IV. lateránského koncilu viz Norman P. TANNER (ed.), *Decrees of the Ecumenical Councils I. Nicaea I to Lateran V*, London – Washington 1990, čl. 18, s. 24.

²²⁶ R. RAUSCHER, *O registru*, s. 321. Pro text budínské synody viz Joannes Dominicus MANSI (ed.), *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio* 24, Venetiis 1780, čl. 9, sl. 276.

²²⁷ R. RAUSCHER, *O registru*, s. 320.

Josef Markov

K neprávem opomíjeným osobnostem domácí právněhistorické vědy patří Josef Markov (1890–1976), rodák ze Lvova a někdejší profesor slovenských právních dějin na Univerzitě Komenského v Bratislavě.²²⁸ Jako autor je podepsán pod řadou právněhistorických statí věnovaných zejména otázkám českého zemského práva se zaměřením na problematiku zemského soudního řízení.

Alespoň ve stručnosti je třeba upozornit na Markovovu práci *Původ – sok a jeho místo v systému českého středověkého průvodního řízení*,²²⁹ ve které se autor vyslovil k ordálům při výkladu definice a hlavní úlohy tzv. soka v soudním řízení. Soudní spor dle Markova byl ve středověku „*bojem stran*“. Samotná instituce soudu pak ve sporu představovala svědka či rozhodčího, který pouze „*konstatoval, že jedna nebo druhá strana v boji zvítězila, že svého soupeře „překonala“ (...), že jí Bůh pomohl*“.²³⁰ V takovém případě muselo být tvrzení strany sporu, které hájí, považováno za spravedlivé. Podle autora bylo toto zvláštní postavení soudu (soud jako rozhodčí [svědek]) dáno způsobem dokazování. Jestliže nebyl viník zřejmý, nebo ještě lépe přistižený *in flagranti*, byly užity jako důkazní prostředky „*výhradně jen ordály*“. Autor mezi ně zařadil zkoušku železem, vodou, soudní souboj, metání losů, ale rovněž i přísahu (jedince samotného i s tzv. spolupřísežníky).²³¹ Všechny tyto důkazní prostředky „*tvorily jednotný systém;*“ jediný rozdíl mezi nimi „*spočíval jenom v nebezpečí, s kterým podstoupením toho nebo jiného průvodu bylo spjato*“.²³² Boží soudy byly postupně nahrazovány jinými důkazními prostředky, ovšem samotné odstranění

---

²²⁸ Přes nesporný význam Josefa Markova nebyla jeho osobnost i tvorbě věnována ze strany badatelů dostatečná pozornost. Z literatury viz alespoň nekrolog *Zemřel profesor Josef Markov*, PHS 21, 1978, s. 352. Velmi stručně F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 882–883. Z novějších prací viz studii Lubice HARBULOVÉ, *Ruskí učenci a mezivojnové Slovensko*, in: *Střední a východní Evropa v krizi 20. století: k 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Praha 1998, s. 61–68, k Markovovi viz s. 64. Pouze na jedno souvětí se omezuje zmínka o Markovovi v práci K. MALÉHO, *Československá právní*, s. 18.

²²⁹ Josef MARKOV, *Původ – sok, a jeho místo v systému českého středověkého průvodního řízení. Zvláštní otisk ze Sborníku věd právních a státních 28*, Praha 1928.

²³⁰ *Ibid.*, s. 9.

²³¹ Podle Markova zůstala „*přísaha průvodem ordálním, soudem božím, a tento svůj původní archaický ráz podržela i po celé st. XV. a XVI*“.*Ibid.*, s. 18–19.

²³² *Ibid.*, s. 9–10. Markov uvedl (s. 10), že např. soudnímu souboji předcházela přísaha jakožto jednodušší a tudíž i méně rizikový důkazní prostředek. Soudní souboj přicházel v úvahu jen v tom případě, kdy se oběma stranám sporu podařilo přísahu úspěšně vykonat.

ordálů (vody a železa) ze soudní praxe nemělo podle Markova prakticky žádný dopad na charakter důkazního řízení. Reforma spojovaná s Arnoštem z Pardubic vedla pouze k „ochuzení průvodního řízení o dva prostředky [tj. ordál vody a železa], pomocí kterých mohla vyjít pravda najevo“.²³³

Josef Markov zůstal věrný tématu zemského práva i ve své další studii *Příspěvky ke kritice textu a výkladu Rožmberské knihy*.²³⁴ Jak autor upozornil v úvodní pasáži, nejednalo se o výsledek systematického studia Rožmberské knihy, ale o poznámky a závěry, ke kterým dospěl, když se zabýval „jinou otázkou z dějin českého práva“.²³⁵ Toto tvrzení nemění nic na skutečnosti, že Markov zkorigoval (byť jen částečně) omyly a nepřesnosti předchozích vydavatelů (editorů) naší nejstarší česky psané právní knihy. Svým zásahem se chtěl nechtěl musel vyjádřit k tématu božích soudů.

Markov svoji pozornost koncentroval mimo jiné na obsahově kontroverzní pasáž Rožmberské knihy, v odborné literatuře označovanou jako IV. kapitola (hlava).²³⁶ Podle autorových závěrů měly články IV. kapitoly „poučiti čtenáře o změnách v průvodním řízení, které byly způsobeny odstraněním ordálů“.²³⁷ K tomuto závěru dospěl autor na základě komparace zmíněných článků se staršími nařízeními téže právní knihy, jež předepisují ve shodných případech boží soudy.²³⁸ Nahrazení ordálů jinými důkazními prostředky (tzv. vrhání hřebí, tedy losování, přísaha s určitým počtem spolupřísežníků aj.), které se tak markantně zrcadlí ve IV. kapitole, vedlo Markova k úsudku, že zmíněná pasáž byla připojena k původní redakci Rožmberské knihy pravděpodobně až v letech 1343–1348.²³⁹ Právě v této době mělo dojít k odstranění ordálů ze soudní praxe. Stejně jako předchozí badatelé i Josef Markov přisoudil význam pražské synodě z roku 1343,

---

²³³ J. MARKOV, *Původ – sok*, s. 11.

²³⁴ Josef MARKOV, *Příspěvky ke kritice textu a výkladu Rožmberské knihy*, in: SVPS 28, Praha 1928, s. 238–261. Na Markovův kritický rozbor některých článků Rožmberské knihy navázal především Jiří VESELÝ, a to studii *Ke vzniku knihy Rožmberské*, in: SVPS 35, Praha 1935, s. 185–209. Idem, *O text IV. hlavy Rožmberské knihy*, in: SVPS 36, Praha 1936, s. 159–163. Idem, *Ke skladbě knihy Rožmberské*, in: V. Vaněček (ed.), *Miscellanea historico-iuridica*, s. 309–318.

²³⁵ J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 238.

²³⁶ Viz V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 50–52.

²³⁷ J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 245.

²³⁸ *Ibid.*, 245–252.

²³⁹ *Ibid.*, s. 247 a 251.

kteřá zakázala účast duchovních na božích soudech.²⁴⁰ Opatření zaměřené proti používání božích soudů, které se objevuje v 39. článku *Maiestas Carolina*, se podle Markova netýkalo státních soudů („*ve státních soudech přestalo býti ordálů užíváno už dlouho před tím, než návrh zákoníku byl sepsán.*“), ale pravděpodobně bylo zacíleno na vrchnostenské soudy.²⁴¹

Nečetné, ovšem v mnohém podnětné úvahy týkající se ordálů se objevují v Markovově práci *Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.–XVII. stol.*²⁴² Jak již název studie napovídá, autor se věnoval procesním úkonům (zejm. opovědi, ohledání a pŕihonu), které předcházely samotnému soudnímu řízení. Středověký proces byl založen „*na systému ordálních průvodních prostředků*“;²⁴³ úkolem božích soudů bylo zjistit vinu pohnaného (pouze pokud nebyl pachatel přistižen při činu), zatímco samotné zjištění faktu zločinu bylo dokazováno „*vyznáním úředníka, které se zakládalo na ohledání stop bezpráví a na eventuálním výslechu svědků (sousedů)*“.²⁴⁴ Vzhledem k tomu, že české zemské právo neznalo *obligatio ad poenam talionis* ani žalobcovo *jusjurandum calumniae*, byly právě opověď a ohledání prostředky, které zabraňovaly křivému obvinění a tedy i zneužívání práva.²⁴⁵ Toto striktní rozlišování mezi zjištěním faktu zločinu a zjištěním zločince začíná ustupovat do pozadí v první polovině 15. století.²⁴⁶ Tím, že se ze soudní praxe vytrácely formální (ordálové) důkazní prostředky, ztrácí postupně na významu i procesní úkon ohledání ze strany úředníků. Tato skutečnost se rovněž odrazila ve formulaci pŕihonů; nověji se již v pŕihonu musely uvádět důkazy, kterými chce žalobce dokázat svá tvrzení.²⁴⁷ Ve starší době (s výjimkou pohnání o škody [*damna*]) nebylo určení ze strany žalobce potřebné, „*poněvadž se jednalo zásadně jen o ordály, při čemž otázka o tom, jakým způsobem má strana v tom kterém případě*

---

²⁴⁰ Více J. MARKOV, *Přispěvky*, s. 247, pozn. 10. Viz také J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ (eds.), *Pražské synody*, čl. 11, s. 113.

²⁴¹ J. MARKOV, *Přispěvky*, s. 247–248, pozn. 10.

²⁴² Josef MARKOV, *Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.–XVII. stol.*, Bratislava 1930.

²⁴³ *Ibid.*, s. 9.

²⁴⁴ *Ibid.*, s. 24.

²⁴⁵ *Ibid.*, s. 9.

²⁴⁶ *Ibid.*, s. 24.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 78.

*své tvrzení dokazovati, byla řešena buď smlouvou stran, anebo nálezem soudu, který se zakládal na ustálených pravidlech obyčejového práva“.*²⁴⁸

Obsáhlé pasáže o božích soudech podává autor zejména v monografii *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*,²⁴⁹ publikace reprezentuje víceméně dovršení celoživotního badatelského úsilí Josefa Markova.²⁵⁰ Přestože vyšla tiskem v éře tzv. marxistické historiografie, neobsahuje prakticky žádné ideologicky zabarvené prvky či trendy typické pro díla tohoto období. Za touto odlišností stály dvě skutečnosti: Josef Markov začal na monografii pracovat již v období druhé světové války a nadto se nikdy nepřihlásil k marxistickému křídlu právních historiků.²⁵¹ Publikace je vybavena bohatým poznámkovým aparátem, který demonstruje širokou pramennou základnu, se kterou autor pracoval, stejně jako i Markovovu znalost odborné (zejm. zahraniční) literatury, jež je s ohledem na dobu vydání monografie přinejmenším pozoruhodná.

Doba vzniku Markovovy práce se podepsala alespoň na autorově definici božích soudů. Ve shodě s tehdy všeobecně přijímaným konsensem (viz níže) zařadil boží soudy (spolu s přísahami) mezi důkazní prostředky iracionální povahy.²⁵² Příčinu jejich používání hledal v primitivních poměrech hospodářského, sociálního a kulturního života tehdejších lidí. „*Zejména víra v bezprostřední zasahování tajemných sil do lidských osudů a přesvědčení, že určitými úkony je možno se domoci takového zásahu, byly základem iracionálních*

---

²⁴⁸ J. MARKOV, *Přípravné řízení*, s. 78.

²⁴⁹ Josef MARKOV, *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*, Praha 1967.

²⁵⁰ Jak autor v předmluvě uvádí, kniha má „*doplnit a uzavřít řadu starších studií*“, které věnoval českému zemskému soudnímu řízení a „*spolu s nimi má podat víceméně ucelený obraz vývoje českého procesního práva až do Obnoveného zřízení z l. 1626–1628*“. J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 5.

²⁵¹ K pohnutým osudům rukopisu Markovovy publikace viz J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 5. Cenné informace o nelehkém postavení Josefa Markova na Komenského univerzitě v Bratislavě a jeho stýkání a potýkání se se silnou skupinou tamních marxistů jsem mohl načerpat z jednoho z cenných rozhovorů s doc. Jiřím Kejřem. Tato pasáž byla napasána před jeho skolem. Poděkování, které zde bylo doc. Kejřovi původně dedikováno, musím doplnit o tichou vzpomínku.

²⁵² Podle Markova „*důkazní prostředky měly ve středověkém procesním právu převážně iracionální povahu*“. Jistou výjimku představuje institut svědků. J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 103. Nutno podotknout, že termíny iracionální (formální) a racionální důkazní prostředky se v Markovově práci objevily již v roce 1936. Mezi iracionální důkazy Markov zařadil přísahu stran, svědků a přísazných pomocníků. Srov. Josef MARKOV, *České žalobní formuláře a reformy Přemysla II. a Karla IV.*, Bratislava 1936, s. 35.

*důkazních prostředků a jejich použití při řešení nejasných a sporných otázek.*²⁵³ Tyto důkazní prostředky navíc byly živeny pozicí soudce, který víceméně neměl možnost svobodně hodnotit důkaz.

Markov rozdělil boží soudy na ordál vody, železa a soudní souboj. Na rozdíl od svých předchozích prací nezařadil do výčtu božích soudů tzv. metání (vrhání) losů. První ze tří vymezených ordálů, totiž zkoušku vodou, rozdělil dále klasickým způsobem, tedy na vodu studenou, horkou a ordál brodění, který představuje jinou formu božího soudu a je známý až z druhé poloviny 14. století.²⁵⁴ Pro zkoušku horkou vodou Markov pouze připomenul břevnovské falzum ze 13. století.²⁵⁵ Při výkladu ordálu studené vody autor uvedl, že zkoušená strana sporu měla být svlečena a hozena „*za asistence kněze a jeho pomocnice (vetula) do vody*“. Markov neuvažoval o přivázání (svázání) zkoušeného jedince na lano, jako např. Jan Kapras a jiní právní historikové.²⁵⁶

Vedle ordálů vody se v českém prostředí používala i zkouška železa, a to ve dvojí formě: ordál žhavých radlic a zkouška železa ručního. Při první zmíněné měla zkoušená osoba stoupat (*incidere*) po žhavých radlicích, při druhé pak přijímat do rukou žhavé železo. Pouze Řád práva zemského zná jinou formu, totiž přísahu na žhavém železe.²⁵⁷

O dalším ordálu, totiž soudním souboji, se dle Markova zmiňují domácí prameny 12.–14. století. Při soubojích se používaly výhradně meče nebo kyje; výběr zbraní byl dán závažností sporu nebo sociálním postavením znesvářených stran. Markov v textu obsáhle vylíčil průběh soudních soubojů na základě Řádu práva zemského a jeho latinské parafráze *Ordo iudicii terrae*; autorově pozornosti neunikl ani souboj mezi mužem a ženou.²⁵⁸

Další řádky Markovovy monografie pojednávají o odstraňování božích soudů ze soudní praxe; tento proces autor doložil řadou odkazů na zahraniční

---

²⁵³ J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 103.

²⁵⁴ Pro boží soud studené vody Markov používá, kromě latinského spojení *aqua frigida* i označení *adiurata aqua* známé z Břetislavových dekretů. Z uvedeného termínu ovšem explicitně nevyplývá, že se jednalo o tento druh božího soudu, ačkoliv je to velice pravděpodobné. Srov. J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 104.

²⁵⁵ *Ibid.*, s. 104. Srov. CDB II, č. 375, s. 411.

²⁵⁶ J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 104.

²⁵⁷ *Ibid.*, s. 105. Srov. ŘÁD, čl. 53, s. 103.

²⁵⁸ J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 106–110. Viz také ŘÁD – ORDO, čl. 11–40, s. 85–97.

prameny ze světského i duchovního prostředí. Boží soudy se začaly odstraňovat zejména tam, kde byla dle Markova živá tradice římské kultury. Hlavní proud však můžeme spojit až s 12.–14. stoletím. Ve světské rovině se dařilo prosazovat zákazy ordálů nejdříve zejména v městském prostředí; „v XIII. stol. zasahuje do boje proti ordálům i stát“.²⁵⁹ V církevní rovině Markov připomněl zákaz ordálů obsažený v listu papeže Alexandra III. uppsalskému biskupovi, ale zejména pak podtrhl význam IV. lateránského koncilu (1215).²⁶⁰ Nejdéle z božích soudů přetrval v praxi soudní souboj. Důležitou roli v procesu jeho odstranění přisoudil Markov panovníkům, kteří vydávali řadu nařízení směřujících proti tomuto důkaznímu prostředku, ať už se jednalo o zákony krále Luitprana či *Constitutiones regni Siciliae* Fridricha II.²⁶¹

V domácím prostředí bylo již ve 13. století používání ordálů omezováno zejména tzv. imunitními privilegii. (Toto omezení se týkalo především lidí usedlých na církevních statcích.) Podobně jako v dřívějších studiích autor zdůraznil význam, který sehrála pražská synoda z roku 1343 v procesu odstraňování ordálů. Na rozdíl od starších právních historiků, kteří tento letopočet spojovali s vykořeněním božích soudů z domácího právního prostředí, Markov připomněl, že zmíněná synoda „zakázala duchovenstvu pod trestem exkomunikace zúčastňovat se ordálů vody a železa“.²⁶² K nařízení došlo s největší pravděpodobností se souhlasem Karla IV. i nejvyšších hodnostářů království, čímž byla „vyřízena otázka ordálů vody a železa pro zemské soudnictví“.²⁶³ Nařízení týkající se zákazu ordálů obsažené v *Maiestas Carolina* bylo dle Markova adresováno pouze vrchnostenským soudům.²⁶⁴ Zmíněné zákazy se netýkaly soudních soubojů, které byly odstraněny z českých zemí pravděpodobně až v průběhu 15. století. Souboje se v praxi udržely až do novověku jako mimosoudní prostředek obrany cti.²⁶⁵

---

²⁵⁹ J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 112.

²⁶⁰ *Ibid.*, s. 111–112.

²⁶¹ *Ibid.*, s. 112–114.

²⁶² *Ibid.*, s. 115.

²⁶³ *Ibid.*, s. 115.

²⁶⁴ *Ibid.*, s. 115.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. 115–119.

S ohledem na vymezené téma disertační práce je třeba pouze krátce zmínit, že poměrně velký prostor autor věnoval přísahám, které, jak bylo již uvedeno, zařadil mezi boží soudy.²⁶⁶ Přísaha byla slavnostní prohlášení „v němž strana nebo svědek přivolávali na sebe trest nadpřirozených sil pro případ, že by jejich tvrzení nebylo pravdivé“.²⁶⁷ Byla známá již v době předkřesťanské; v průběhu 10.–11. století dostala křesťanskou formu, což se dle autora ovšem nedotklo jejího ordálového charakteru. V přísaze nebylo možné nechat se zastoupit; mnohdy se netýkala jen hlavních aktérů sporu, ale účastnili se jí i tzv. přísěžní pomocníci (očistníci, spolupřísěžníci). Od 13.–14. století jsou u nás doloženy dva druhy přísah, totiž přísaha se zmatkem a bez zmatku. Jejich vykonávání se vyznačovalo přísným formalismem jak v Čechách, tak i na Moravě. Vedle přísahy fungovalo v soudní praxi od 12.–13. století tzv. věrování, „které náleželo v tom, že strana (nebo svědek) brala svou výpověď, na svou vieru a dušu“.²⁶⁸ Věřování nebylo považováno za přísahu, proto se na ně nevztahovaly přísné formality. Ty byly koneckonců odstraněny podle Markova až v 17. století Obnoveným zřízením zemským.²⁶⁹

Na závěr dodejme, že časové vymezení Markovem zpracované látky je značně široké. Tam, kde se autorovi nedostávalo pramenů, používal pro charakteristiku určitého jevu (vedle komparace) metodu historické retrospektivy, k jejímž výsledkům nemůžeme přistupovat axiomaticky. Přes tyto nedostatky patří nejen zmíněné *Kapitoly*, ale i další publikace z pera Josefa Markova, k základním pracím pro poznání zemského soudnictví. Nezbyvá nic jiného, než souhlasit s výrokem právního historika Jiřího Kejře: „Bez prací Markovových bychom věděli o zemském procesu jen pouhý zlomek.“²⁷⁰

---

²⁶⁶ J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 119–140.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. 120.

²⁶⁸ *Ibid.*, s. 138.

²⁶⁹ *Ibid.*, s. 140.

²⁷⁰ Dopis doc. Jiřího Kejře ze dne 17. srpna 2009 (ve vlastnictví autora).

Téma božích soudů od konce druhé světové války po sametovou revoluci

Rozmach meziválečného právního bádání „byl ovšem násilně přerušen nejen okupací, ale i (po krátkém období 1945–1948) nástupem komunistického režimu, který,“ jak poznamenal Karel Malý, „vedl rychle k deformacím a úpadku práva, právního myšlení i samotné právní vědy“.²⁷¹ Poválečné intermezzo, jež se neslo v duchu obnovy právní vědy i práva,²⁷² bylo vystřídáno únorovým převratem. V období vymezeném léty 1948–1960 dochází k personálním čistkám a sovětizaci (nejen) právní vědy. Základní stavební kámen či lépe řečeno dogma, a to i z hlediska metodologie, představovala marxisticko-leninská ideologie. Postupné odideologizování právní vědy můžeme pozorovat od konce padesátých, resp. počátku šedesátých let 20. století. V tomto období se začínají objevovat práce, které nejsou stigmatizovány marxisticko-leninskou ideologií. Veškeré naděje na možnou reformu a světlé zítřky však zhatila okupace Československa a následná normalizace. Stav právní vědy na počátku sedmdesátých let nebyl příliš vzdálený poměrům let padesátých. Opět se na scéně objevily personální čistky a „návrat“ k dogmatům marxisticko-leninského učení.²⁷³ Jak výstižně poznamenal Pavel Maršálek, „právní věda degradovala na pouhou služku moci“.²⁷⁴

Přestože uplynulo více než čtvrt století od sametové revoluce, do dnešních dnů nevznikla rozsáhlejší studie, která by byla výsledkem analýz a následného systematického zpracování dějin poválečné právní vědy. Na scéně se objevilo pouze několik dílčích prací, které se věnují určitým fenoménům.²⁷⁵ Jako

---

²⁷¹ K. MALÝ, *Předmluva*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české*, s. 7.

²⁷² K obnově právní vědy v poválečném Československu docházelo v několika rovinách. Vedle snahy vypořádat se s nacistickou ideologií bylo klíčové znovuotevření vysokých škol a s tím související nahrazení personálních ztrát.

²⁷³ Obecné pojednání o právní vědě v Československu v letech 1945–1989 přinesl Pavel MARŠÁLEK, *Proměny české právní vědy 1945–1989*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, Praha 2004, s. 29–59. Cenné svědectví, které barvitě ilustruje právní kulturu i vědu v komunistickém Československu, představují vzpomínky Jiřího Kejře shrnuté v publikaci Jiří KEJŘ, *Žil jsem ve středověku*, Praha 2012, zejm. s. 79–182.

²⁷⁴ P. MARŠÁLEK, *Proměny*, s. 57.

²⁷⁵ Jeden z prvních projektů, jehož cílem byla analýza některých jevů poválečného práva a právní vědy, vyústil v kolektivní práci Heinz MOHNHAUPT – Hans Andreas SCHÖNFELDT (eds.), *Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989). Einführung in die*

prvoplánové se může jevit tvrzení, že za nezájmem (či neochotou?) o (sebe) reflexi stojí do značné míry fakt, že celá řada autorů publikujících v době socialistického Československa, stále aktivně vystupuje na scéně našeho právnictví.²⁷⁶ Realizaci programového studia právní kultury a vědy v období komunistického Československa stojí v cestě i jiné limity. Jistě není třeba zdůrazňovat, že k jednotlivým právníkům (právním historikům) a jejich pracím je potřeba přistupovat individuálně, ovšem v kontextu analýzy vzniku a transformace tehdejších stěžejních institucí spojených s právní vědou (ať už jsou to právnické fakulty, Ústav práva, později Ústav státu a práva ČSAV aj.), tedy pracovišť, která formovala celé generace badatelů. Pozornosti by neměly uniknout ani tehdejší učebnice, sjezdy a konference (ať už tuzemské či zahraniční), nebo významná periodika, jakými byly *Sborník věd právních a státních*, *Stát a právo*, *Právník* a další. V neposlední řadě je třeba analyzovat formální i obsahový charakter tehdejších prací. Přijetí ideologických dogmat mohlo být pouze nutným zlem, odpovědí na hamletovskou otázku badatelů, kteří nechtěli psát pouze do šuplíku. V podobných úvahách bychom mohli jistě dále pokračovat, což by nás ovšem odvedlo daleko od tématu. Vraťme se tedy zpět k problematice božích soudů a jejich obrazu v poválečné československé literatuře. Začít ovšem musíme v zahraničí.

Rechtsentwicklung mit Quellendokumentation 4: Tschechoslowakei, Frankfurt am Main 1998. Z novějších prací je třeba zmínit alespoň sborník Ladislav SOUKUP (ed.), *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002, nebo výbor studií Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, Praha 2004. Musíme upozornit na fakt, že studium naší poválečné (právní) historiografie je v mnohých ohledech problematické. Na úskalí, limity, ale i metodologická východiska upozornil např. Martin NODL, *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000*, *Soudobé dějiny* 8, č. 1, 2001, s. 9–22 či Bohumil JIROUŠEK, *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia*, *ČČH* 104, 2006, s. 884–905. Přestože se názory obsažené ve zmíněných dvou studiích primárně váží k historické vědě, můžeme je pro jejich obecnou platnost aplikovat i na otázky spojené se studiem právní (právněhistorické) vědy a historiografie v období komunistického Československa.

²⁷⁶ Ve stejném duchu se koneckonců nese výrok Karla Malého, který může působit poněkud alibisticky: „Časový odstup od právních událostí spojených s komunistickým režimem byl příliš krátký, čeští právní historikové svým odborným zaměřením a specializací směřovali převážně k jiným tématům a jiným časovým úsekům našich právních dějin. Byli jsme si také vědomi rizika, že o těchto tématech budou psát pamětníci či přímo účastníci, že tu vystupuje nebezpečí osobního zaujetí a možné ztráty objektivitu.“ Těmito slovy Karel Malý popsal reakci na návrh prof. Simona, tehdejšího ředitele Ústavu Maxe Plancka pro právní dějiny z Frankfurtu nad Mohanem, který oslovil domácí právní historiky, aby se podíleli na projektu *Normdurchsetzung in oosteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989)*, mapující právo a právní vědu ve východním komunistickém bloku. K tomu více Karel MALÝ, *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989 jako předmět vědeckého zkoumání (úvodní slovo při zahájení konference)*, in: K. Malý – L. Soukup (eds.), *Vývoj práva*, s. 7.

Po druhé světové válce se ordály staly v západoevropské historiografii znovu objevovaným tématem. Tento boom víceméně vygradoval na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století.²⁷⁷ Klíčové bylo 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina (Société Jean Bodin), které se konalo v Paříži ve dnech 29. 9. až 3. 10. 1959.²⁷⁸ Účastníci sympózia měli možnost vyslovit se v pěti paralelních seminářích²⁷⁹ k důkazním prostředkům a dokazování (*la preuve*); zastoupeno bylo 16 zemí a předneseno 80 příspěvků. Československou právní vědu reprezentoval Josef Klíma z Orientálního ústavu ČSAV, který pronesl referát na téma dokazování u Hittitů a za sekci středověku přijel diskutovat Václav Vaněček. Podle jeho slov 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina postrádalo jednotící linii; referáty byly buď příliš obecné, nebo naopak velmi úzce specializované. Nadto byla řada témat podrobena studiu nejuristů, kterým není dle Vaněčkových slov vlastní právněhistorické kladení otázek. „Právní historik marxista nemůže než konstatovat, že zde chyběly základní problémové pohledy na tuto složitou a bohatou látku, jejíž definitivní utřídění a plné osvětlení zůstává zřejmě až vědě spočívající na historickém materialismu.“²⁸⁰ Diskuze o důkazních prostředcích evropského středověku vynesla na světlo potřebu „vytvořiti co nejdříve jednotný obraz dějin dokazování u Slovanů, a to alespoň pro epochu feudalismu“.²⁸¹ Tomuto tématu se v domácím prostředí věnoval Vladimír Procházka, který výsledky svého dosavadního studia shrnul ve stati *L'Evolution du système de*

---

²⁷⁷ V poválečném období vznikly rozsáhlé monografie věnované božím soudům. I v dnešní době se za základní považují práce H. NOTTARP, *Gottesurteile*, Bamberg 1949 a *Gottesurteilstudien*, München 1956. Dále viz Yvonne BONGERT, *Recherches sur les cours laïques du Xe au XIIIe siècle*, Paris 1949. Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, Wien 1953 a další. Ze studií otištěných v periodikách zmiňme alespoň A. MacC. ARMSTRONG, *Trial by Combat among the Greeks*, in: *Greece & Rome* 19, č. 56, 1950, s. 73–79. Conrad HERMANN, *Das Gottesurteil in den Konstitutionem von Melfi Friedrichs II von Hohenstaufen (1231)*, in: *Festschrift zum 70. Geburtstag von Walter Schmidt-Rimpler*, Karlsruhe 1959, s. 9–21. John W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation for the Canon of 1215 against Ordeals*, *Speculum* 36, č. 4, 1961, s. 613–636 aj.

²⁷⁸ Zprávu o zasedání podal Václav VANĚČEK, *Srovnávací dějiny státu a práva na XIII. výročním zasedání Společnosti Jeana Bodina*, *Věstník ČSAV* 69, 1960, s. 158–161. Srov. rovněž Raul C. van CAENEGEM, *Reflexions on Rational and Irrational Modes of Proof in Medieval Europe*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 58, 1990, s. 263–279. O Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions informoval stručně Václav VANĚČEK, *Zasedání Společnosti Jeana Bodina v Bruselu*, *Věstník ČSAV* 68, 1959, s. 203.

²⁷⁹ „A. – starověk, B. – středověk a novověk až do konce 18. stol., C. – ‚současnost‘, D. – dálný východ a Islám, E. – archaické, resp. ‚primitivní‘ civilisace.“ V. VANĚČEK, *Srovnávací*, s. 158.

²⁸⁰ V. VANĚČEK, *Srovnávací*, s. 159.

²⁸¹ *Ibid.*, s. 160.

preuves dans le droit des peuples slaves jusqu'au XVe siècle (viz dále), která byla otištěna ve druhém svazku konferenčního sborníku *La Preuve*.²⁸² Podle názoru Raula van Caenegema 13. zasedáním Společnosti Jeana Bodina a s ním spojenou publikační činností „*byl ustanoven jistý konsenzus mezi právními historiky ohledně historie ordálů a výsledky dlouhodobého výzkumu vedly k uspokojivému závěru*“.²⁸³ Dominantní a všeobecně přijímané závěry, ke kterým badatelé na 13. zasedání dospěli a jež víceméně dovršily (v daném kontextu) zkoumání božích soudů, se táhnou jako červená nit domácí právněhistorickou literaturou až do současnosti, jak ještě ukážeme. Tímto konsenzem je tvrzení, že ordály byly iracionální důkazní prostředky, které patřily k určité primitivní fázi vývoje.²⁸⁴ Do středověké Evropy se dostaly prostřednictvím germánských kmenů, spolu s nimi „přečkaly“ konverzi ke křesťanství, čímž byly *de facto* christianizovány; klíčovou roli při jejich provádění sehrály duchovní osoby. Přestože se po dlouhou dobu těšily všeobecné podpoře, ve 12. století začaly narážet na kritiku, která se ozývala z různých stran, teology a kanonisty počínaje a obyvateli středověkých měst konče. Odklon od ordálů byl pak vnímán jako pokrok, lépe řečeno racionalizace a sofistikace evropské společnosti.²⁸⁵

Jestliže Raul van Caenegem poznamenal, že formulovaný konsenzus představoval dovršení bádání v oblasti božích soudů, pro domácí právní vědu to platí dvojnásob. Přestože se u nás ve sledovaném období objevilo několik příspěvků věnovaných ordálům, ve většině případů se jednalo o práce, jejichž vznik byl motivován spíše kuriozitou či určitou měrou atraktivity tématu (podobně je tomu např. u tzv. čarodějnických procesů), nikoliv snahou o systematické studium božích soudů. Nadto se jedná převážně o práce, které postrádají přístup *ad fontes*.

---

²⁸² Tématu důkazních prostředků a způsobům dokazování vůbec byly věnovány celkem čtyři svazky: *La preuve I. Antiquite*, Bruxelles 1964. *La preuve II. Moyen âge et temps modernes*, Bruxelles 1965. *La preuve III. Civilisations archaïques, asiatiques et islamiques*, Bruxelles 1963 a *La preuve IV. Période contemporaine*, Bruxelles 1963.

²⁸³ R. C. van CAENEGEM, *Reflexions*, s. 264: „*a sort of consensus was established among legal historians about the main outline of the history of ordeals, and a long period of fruitful research had come to a satisfactory conclusion*“.

²⁸⁴ Viz *ibid*, s. 264: „*The ordeals were irrational modes of proof belonging to a particular, primitive stage of development*.“ Přechod od iracionálních a formálních důkazních prostředků k racionálním zmínil již v roce 1936 Josef MARKOV. Viz výše, pozn. 252.

²⁸⁵ R. C. van CAENEGEM, *Reflexions*, s. 264.

Václav Vaněček

Osobností Václava Vaněčka (1905–1985), resp. jeho dílem otevíráme pomyslnou éru marxistické (marxisticko-leninské) právněhistorické vědy.²⁸⁶ Václav Vaněček, žák a nástupce Jana Kaprase na katedře československých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy univerzity, a na dlouhou dobu vůdčí osobnost naší poválečné právněhistorické vědy, patří mezi značně kontroverzní právní historiky.²⁸⁷ Alespoň takový stín na něj vrhá literatura, která se jeho životem a prací zabývala. Veškeré zhodnocení Vaněčkových badatelských aktivit, ale i jeho osobnosti se koncentruje především na prvorepublikové období. Jeho poválečné působení je buď přecházeno mlčením, nebo jej badatelé charakterizují velmi telegraficky a s takovou dikcí, která nemůže napáchat žádné škody. Stačí jen zmínit velmi kulantní charakteristiku Vaněčkova žáka, Karla Malého: „*Jeho [tj. Vaněčkova] další tvorba již nikdy nedosáhla oné kreativity a jeho práce tak zásadního významu, jako v období meziválečné ČSR.*“²⁸⁸ S podobně diplomaticky formulovaným hodnocením se setkáme i v monografii Josefa Hanzala *Cesty české historiografie*: „*Další Vaněčkovy knihy, studie a články mají zřetelně sestupnou tendenci a služební charakter ve vztahu k politické moci.*“²⁸⁹ Ani následující řádky nepřinesou nový pohled na Václava Vaněčka a jeho tvorbu. Důvody, byť by mohly znít alibisticky, jsou pochopitelné s ohledem na rozsah a téma této práce,

---

²⁸⁶ Ze starší literatury k Václavu Vaněčkovi a jeho tvorbě uveďme sborník Karel MALÝ (ed.), *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975. *Za akademikem Václavem Vaněčkem*, PHS 28, 1987, s. 5–7. F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 885–888. Z novější literatury se pokusil zhodnotit Vaněčkovu práci ovšem pouze pro éru prvorepublikovou Karel MALÝ, *Václav Vaněček (10. 7. 1905 v Jilovém u Prahy – 12. 4. 1985 v Praze)*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé*, s. 95–103.

²⁸⁷ Velmi výstižně Vaněčka charakterizoval Jiří Kejř ve svých pamětech: „*Ale jsou jacísi dva Vaněčkové, první ještě předválečný, vysoce talentovaný a pracovitý vědec (...) Ale konec války přinesl zvrat ve Vaněčkově tvorbě. (...) Řada funkcí, které Vaněček vykonával, ho hodně zdržovala od vážné badatelské práce a ačkoliv některé výsledky zůstaly na výši, vcelku už předválečné úrovně dosáhly jen výjimečně.*“ J. KEJŘ, *Žil*, s. 90–91.

²⁸⁸ K. MALÝ, *Václav Vaněček*, s. 96. Nutno ovšem zdůraznit, že Malého příspěvek je limitován stanovenou časovou hranicí, tj. rokem 1939.

²⁸⁹ J. HANZAL, *Cesty*, s. 57. Srov. rovněž F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 888.

nehledě na úskalí a výše nastíněné limity, které by souvisely s komplexním výzkumem.²⁹⁰

Badatelské působení Václava Vaněčka bývá tradičně děleno na dvě etapy.²⁹¹ První, kterou vymezuje meziválečné období, reprezentují inovativní a v mnohém dodnes nepřekonané práce věnované především majetkovému a právnímu postavení církevních ústavů (klášterů) a s tím souvisejícímu tématu tzv. imunitních privilegií, vydávaných pro tyto instituce.²⁹² Vaněček se v těchto pracích věnoval ordálům jednak v souvislosti s exempcemi poddaných církevních institucí ze soudní pravomoci provinčních soudců, a dále pak při výkladu právních termínů, jakými jsou např. svod, nárok, očištění aj. (Zabýval se jejich propojením s božími soudy.) Pozoruhodné a v mnohém inspirativní jsou Vaněčkovy závěry o změnách v ordálové (procesní) praxi, které měla přinést listina Přemysla I. Otakara z roku 1222, tradičně označovaná jako Velké privilegium české církve.²⁹³

Druhá etapa Vaněčkova vědeckého působení bývá tradičně vymezena dobou meziválečnou a poválečnou. Jak jsme již výše uvedli, kvalitě Vaněčkových poválečných prací bývá přisuzována sestupná tendence.²⁹⁴ Přesto je Vaněček podepsán pod řadou inspirativních studií. Jedná se např. o analytické práce věnované právnímu názvosloví²⁹⁵ nebo výkladům některých právních pramenů.²⁹⁶

---

²⁹⁰ „Kuloární“ informace o Václavu Vaněčkovi, které mi pomohly v hodnocení jeho díla i osobnosti, jsem získal na základě rozhovorů s Ivanem Hlaváčkem a Jiřím Kejřem.

²⁹¹ Ve sborníku vydaném u příležitosti 70. narozenin Václava Vaněčka se setkáme s jiným (tendenčním) dělením jeho badatelského působení: „*Období 1926–1929 (Juvenilia), období 1930–1939 (Hledání nových cest), 1939–1945 (Léta válečná) 1945–1948 (Cesta k historickému a dialektickému materialismu), 1949–1964 (Zakotvení v marxismu-leninismu).*“ Milan KOCÍCH – Jan DVOŘÁK, *Soupis prací akademika Václava Vaněčka*, in: K. Malý (ed.), *Collectanea*, s. 471–475.

²⁹² Václav VANĚČEK, *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století. (Pokus o věcný rozbor imunitních textů)*, Praha 1928. Idem, *K soudní imunitě duchovních statků na Moravě*, Praha 1931. Idem, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.). Zakladatelská práva – Pozemková vrchnost – Imunita, I.–III.*, Praha 1933, 1938, 1939. Idem, *Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, Praha 1938.

²⁹³ Viz alespoň V. VANĚČEK, *Studie o imunitě*, zejm. s. 36. Idem, *K soudní imunitě*, zejm. s. 22–27. Idem, *Základy III*, zejm. s. 8–13 a 16.

²⁹⁴ V této souvislosti badatelé nejčastěji připomínají značně tendenční monografie Václav VANĚČEK, *Stát Přemyslovců a středověká „říše“*, Praha 1946. Idem, *Prvních tisíc let... Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů*, Praha 1949 a zejména pak Idem, *České právnictví za kapitalismu*, Praha 1953.

²⁹⁵ Viz např. Václav VANĚČEK, *Historické záhady našeho právního názvosloví*, in: Naše řeč. Listy pro vzdělávání a třibení jazyka českého 26, č. 5, Praha 1942, s. 130–142. Idem, *Záhada*

V souvislosti se studiem božích soudů bychom měli reflektovat zajímavou a velmi podnětnou, ovšem po metodické stránce značně problematickou monografii *Počátky státu a práva v Československu*;²⁹⁷ jedná se o soubor přednášek, které byly prezentovány na Právnické fakultě Karlovy univerzity v druhé půli roku 1945. Práce se svým obsahem hlásí do oblasti, kterou bychom dnes označili jako archeologie práva. Vaněček se pokusil rekonstruovat podobu domácího práva (právních institucí) v období od 6. do 9. století. Absence relevantních písemných pramenů kráčí ruku v ruce s již zmíněnými metodickými limity a riziky. Autor své závěry vystavěl zejména na srovnávací metodě vycházející ze studia analogií z prostředí jiných kultur (zejm. franské a byzantské) a etnických celků ([Pra]Slované, Indoevropané); vedle toho se pokusil o zpětnou rekonstrukci starších forem právních institucí, která vychází z analýzy již bezpečně doloženo (existujícího).²⁹⁸

Autor se věnoval božím soudům zejména v 5. kapitole nazvané *Soudní řízení*. V jejím úvodu se zabýval historickými právními termíny (např. žaloba, vdání, nárok, svod aj.), pokusil se podat jejich výklad i transformaci obsahu.²⁹⁹ Terminologický úvod vystřídaly Vaněčkovy úvahy o způsobech řešení sporu. Jedním z nich bylo soudní řízení, které se dle autora do konce 9. století zakládalo na přednesu a výslechu stran, výpovědi svědků (v dnešním slova smyslu), popřípadě na pronesení kletby; „*ve výjimečných případech, kde výpovědi k rozhodnutí nestačily, sahalo se asi k primitivnímu ordálu*“. Tento proces u „*primitivních národů raného středověku byl, jak se zdá, také mnohem*

„vdání“. *Historickoprávní analýza a vývojová rekonstrukce*, Praha 1942, s. 38–39. Idem, *České „kobyli pole“ jako právní instituce („Ius et libertas campi iumentorum“ a. D. 1281)*, Praha 1959.

²⁹⁶ Do této oblasti můžeme zařadit Vaněčkovu stať *Glossy k t. zv. Statutům Konrádovým*, in: SVPS 41, 1941, s. 105–159 (k ordálům viz zejm. s. 126, 144 a 158), ve které se autor pokusil o výklad jednotlivých nařízení (článků) této právní památky. Další příspěvek z pera Václava Vaněčka důležitý pro studium božích soudů je článek „*Ordo iudicii terrae“ a jeho pořadí v právních památkách českých*, in: SVPS 42, Praha 1942, s. 150–171. Analýza aplikace zkoušek vody a železa byla jednou ze složek argumentace, na jejíž základě Vaněček dokázal, že latinské *Ordo iudicii terrae* je starší než český *Řád práva zemského*, čímž přispěl k ukončení vleklých sporů o stáří, resp. vzájemný poměr obou právních knih.

²⁹⁷ Václav VANĚČEK, *Počátky práva a státu v Československu*, Praha 1946.

²⁹⁸ K vysvětlení použitých metod pro studium domácího práva v období od 6. do 9. století více V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 5–20. Viz rovněž F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 888.

²⁹⁹ Pasáž věnující se výkladu právní terminologie vychází z autorovy práce V. VANĚČEK, *Historické záhady*. S tématem božích soudů souvisí snad jen poznámka týkající se termínu *hřebí*, coby synonyma pro *los*. Více *ibid.*, s. 140–141. Srov. rovněž V. VANĚČEK, *Záhada „vdání“*, s. 38–39.

*empiričtější a racionálnější (a tím našemu dnešnímu myšlení bližší) než jak se dosud za to většinou mělo“.*³⁰⁰ Autorův názor o empiricko-racionálně-kritickém nikoli formálním hodnocení důkazů jej vedl k závěru, že základní kontrast mezi „původním“ germánským (i slovanským) a římským (románským) procesem byl uměle vykonstruován. Prvky, které bývají tradičně přisuzovány procesu u Germánů (i Slovanů), jako např. formální důkazní prostředky a s nimi související aplikace nadpřirozených a magických prvků, jsou pozdějším produktem právní kultury.³⁰¹

Vaněček byl ochotný pro 6.–9. století připustit existenci kleteb v soudním řízení. Měly se používat zejména „*jako zesilovací prostředek pro přednesy a výpovědi stran i eventuálních „svědků“*“.³⁰² Aplikaci kleteb v soudních sporech však předcházela složitý vývoj; primárně kletby plnily promissorní funkci (závazek určitého slibu v budoucnosti), až později nabyly funkce assertorické (ujišťování výpovědi o tom, co se stalo v minulosti).³⁰³

„*S ,kletvami‘ a tím méně s ,přísahou‘ nesmí býti (ač se tak často činí) v žádném směru mateny t. zv. ordály, ordálie, čili ,boží soudy‘. Společné je jen to, že se i zde apeluje na cosi nadpřirozeného.*“³⁰⁴ Vaněčka k této myšlence vedla skutečnost, že při ordálu se setkáváme s nejistotou, zda se zkouška povede, kterou u kletby (přísahy) prakticky nemáme. Nejistota u kletby (přísahy) je výhradně subjektivní; pouze „*pro prostáčka, jenž se falešně zaklíná,*“ může být nejisté, „*zdali jej např. země nepohltí, nebo zdali se nestane psem*“. Nad to se boží soudy „*odehrávají ve světě pokusu ověřitelného smysly*“. Na druhou stranu Vaněček připustil, že pozdější přísahy (tzv. přísahy s kléskou) se stávají ordály, „*resp. přísaha je tu s ordálem hned kombinována*“.³⁰⁵ Rovněž označení boží soud je dle Vaněčka zavádějící, neboť při jejich aplikaci nešlo o nalézání práva, ale o zjištění pravdy či nepravdy, viny nebo neviny.³⁰⁶

---

³⁰⁰ V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 104.

³⁰¹ Ibid., s. 104–105.

³⁰² Ibid., s. 106.

³⁰³ Ibid., s. 106. Viz také ibid., s. 121–123.

³⁰⁴ Ibid., s. 106.

³⁰⁵ Pro uvedené citace viz ibid., s. 106–107.

³⁰⁶ Ibid., s. 107.

Autor ve své studii vyslovil stížnost stran absence spolehlivé teorie božích soudů, což mělo za následek, že pod pojem ordál bývaly zahrnovány velmi různorodé jevy. Tento zmatek, který vládl v odborné literatuře, byl zapříčiněn neexistující kategorizací božích soudů, která by se odvíjela od kontextu aplikace ordálů. Dle Vaněčka je nutné odlišovat, zda se jedná o ordál předprávní či mimoprávní nebo ordál používaný v soudních sporech, jestli se boží soud zakládá na náboženském podkladu či nikoliv, zda byl použitý v otázkách pravdy, viny, správnosti tvrzení apod. Vaněček dále upozornil, že vedle výše nastíněných problémů se stále potýkáme s nezodpovězenou otázkou týkající se původu božích soudů. Jejich plné rozvinutí a používání v právu máme dle autora doloženo pouze u tří okruhů právní kultury: indického, afrického a středověce křesťanského.³⁰⁷

Vaněček rozdělil ordály do pěti skupin. Do první spadají zkoušky jídlem a pitím, které zahrnují i nejrůznější praktiky s jedy. Úspěšné vykonání zkoušky spočívalo ve snědení (spolknutí) určitého pokrmu či vypití nápoje bez „*škodlivých následků*“. Druhou skupinu reprezentují ordály, ve kterých šlo o „*spálení a nespálení*“. Při těchto zkouškách se dávala ruka do vařící vody, dotýkalo se nebo chodilo se po rozžhavených kovových předmětech, popř. se používal přímo oheň. Podle Vaněčka „*nespálení (neopáření) znamenalo výhru*“. Třetí skupinu tvoří zkoušky „*prostou přírodní vodou*“. Mezi tyto patří vrhání obviněného na vodu; autor také zmínil tzv. ordál brodění, známý ze 14. století z domácího prostředí. Losovací ordály, za kterými stojí podle autora náhoda a štěstí, představují čtvrtou skupinu. Konečně do poslední skupiny Vaněček zařadil souboje.³⁰⁸

Podle autora existují další nejrůznější ordálové praktiky, které se z výše zmíněné kategorizace božích soudů vymykají. Patří mezi ně např. tak zvaná přísaha s kléskou, jejíž úspěšné vykonání bylo podmíněné bezchybným přednesením přísežné formule doplněné o určitá gesta, dále pak plavání přes vodu plnou krokodýlů, popř. zkouška, při které musí jedinci stát „*na jedné noze, dokud si jedna ze sporných stran nestoupne na nohu druhou*“.³⁰⁹ Vedle těchto rozmanitých praktik Vaněček připomněl existenci tzv. ordálových trestů, které

---

³⁰⁷ V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 107–108.

³⁰⁸ *Ibid.*, s. 109.

³⁰⁹ *Ibid.*, s. 109.

spočívají v tom, že na obviněném je vykonán trest ovšem s možností náhodné či zázračné záchrany. Mezi takové tresty patří např. svržení obviněného ze skály bez zájmu o jeho další osud ze strany zúčastněných.³¹⁰

K rozvoji ordálů na území osídleném slovanským etnikem dochází dle Vaněčka „*teprve přijetím a hlavně zdomácněním křesťanství*“.³¹¹ Pro starší dobu autor předpokládal používání různých praktik k odhalení pravdy nebo vyřešení problematické situace, které byly doprovázeny magickými či náboženskými představami. Mezi tyto praktiky patří např. „*operace s hůlkami, jež byly opatřeny vyřezávanými znameními (vrhání hřebí)*“, které se u nás udržely ještě na přelomu 13. a 14. století, a – jak autor zdůraznil –, nikdy ovšem nestály „*v jedné řadě s božími soudy vodou, ohněm a soubojem*“.³¹² Posledně zmíněný soudní souboj nebyl u Slovanů původně praktikován; objevil se teprve kolem roku 750 ve franském prostředí, ze kterého se postupně šířil. Vaněček měl za to, že není možné v domácím prostředí vyloučit „kouzlení“ s očištnými živly (voda a oheň), které však stěží mohly být součástí vývojové linie vedoucí až k pozdějším křesťanským božím soudům.³¹³ Obecně pro domácí prostředí odmítl používání ordálů ve starší době. Své závěry založil na dvou argumentech. Tím prvním byla existence msty, která nedávala prostor pro aplikaci božích soudů, druhým pak přesvědčení, že se tehdejší náboženský život nezakládal na představě „*božstva nedopouštějícího křivdu, jak ji pak přineslo ve svém Bohu křesťanství*“.³¹⁴ Téma ordálů Vaněček uzavřel tvrzením, že boží soudy byly „*přínos – pochybné ceny ovšem – západní křesťanské kultury právní*“; v domácím prostředí nejsou žádné doklady, které by ukazovaly na jejich předkřesťanskou tradici.³¹⁵

Poválečné Vaněčkovy badatelské aktivity daly vzniknout velkým syntézám československých právních dějin. Do této kategorie patří publikace *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, která se stala jednou ze

---

³¹⁰ V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 109.

³¹¹ Ibid., s. 109. Vaněček hovoří o tom, že „*první zprávy o ordálech u nás vztahují se k době asi 3.–4. desetiletí 10. století a týkají se už božích soudů křesťanských*“. Vaněček bohužel neuvedl žádný zdroj svého tvrzení. S největší pravděpodobností měl na mysli tzv. Břetislavovy dekrety, které se hlásí do 3.–4. desetiletí ovšem 11. století (tradičně je uváděn rok 1039).

³¹² V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 110.

³¹³ Ibid., s. 110–111.

³¹⁴ Ibid., s. 111.

³¹⁵ Ibid., s. 111.

základních učebnic tehdejších studentů právnických fakult.³¹⁶ Božím soudům je věnována rozsahem nevelká kapitola *Ordály a očistníci*.³¹⁷ V souladu s trendem tehdejší právněhistorické vědy Vaněček definoval boží soudy jako „*iracionální průvodní prostředky*“, které se používaly na všech soudech, „*kde je možnost, aby fungoval příslušný aparát církevní, neboť bez asistence kněží je zásadně nelze konat*“; jistou výjimku představuje ordál losem (tzv. vrhání hřebí).³¹⁸ Používání ordálů autor kladl do přímé souvislosti s nedostatečnou autoritou ústřední moci, která je typická pro období feudální rozdrobenosti. Rozhodování, jež je při ordálu značně formální a upozadňuje zásadu materiální pravdy, se ze soudců přesouvá na nadpřirozenou autoritu, na Boha.³¹⁹

Stanovisko, které se týká původu božích soudů v českých zemích, víceméně koresponduje s výše prezentovanými názory autora: ordály nejsou starodávný obyčej, ale cizorodý prvek – zavedený křesťanskou církví –, který u nás v 11. a 12. století zdomácněl a zůstal v soudním řízení až do 15. století. V období vlády posledních Přemyslovců jsou známé ordály „*ohněm, přesněji spálením a nespálením (stoupání po žhavých radlicích), vodou (spouštění obviněného na vodní hladinu) a soubojem (meči nebo holemi)*“. Podobu ordálu měla rovněž tzv. přísaha s kléskou; rozhodující byly chyby, „*ať pohybové či slovní*“.³²⁰ U ordálu vody byl za vinného považován ten jedinec, kterého voda nepřijala. Stejně tak zkoušené usvědčovala špatně se hojící popálenina způsobená ordálovým železem. Soud určoval, která ze stran sporu má podstoupit ordál a rovněž ukládal, jaký druh božího soudu má být vykonán.³²¹

Vaněček nespojil, na rozdíl od většiny právních historiků, rozhodující úlohu v procesu odstranění ordálů s aktivitou Karla IV. a Arnošta z Pardubic. Klíčová pro něj byla doba „*husitského revolučního hnutí*“, neboť „*zájmu*

---

³¹⁶ Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964. Této monografii, která vyšla po roce 1964 ještě ve dvou doplněných a přepracovaných vydáních (1970, 1976), předcházela práce *Malé dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1947, která byla rozšířena a vydána pod názvem *Krátké dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1955.

³¹⁷ V. VANĚČEK, *Dějiny*, s. 120–121. K ordálům viz také *ibid.*, s. 39, 55, 114, 117, 221, 228, 231, 233 a 306.

³¹⁸ *Ibid.*, s. 120.

³¹⁹ *Ibid.*, s. 120.

³²⁰ *Ibid.*, s. 120.

³²¹ *Ibid.*, s. 120.

*vládnoucí třídy mnohem lépe pak odpovídá i u nás jiný, racionální způsob vedení důkazů a rozhodování“.*³²²

Vladimír Procházka

Vladimír Procházka (1924–1967),³²³ právní historik, jehož doménou se stalo zejména právo u slovanských národů (dle autorovy dikce slovanské právo), je znám především pro svoji diskuzi s Františkem Grausem na téma právněhistorického přístupu ke středověkým dějinám.³²⁴ Procházka je však podepsán pod jednou z mála studií, která cílí na boží soudy. V roce 1958 publikoval práci s názvem *Přísaha, ordál a svědectví u polabsko-pobaltských Slovanů*.³²⁵ V úvodu se pokusil vymezit pojem slovanské právo (v pramenech označované jako *ius slavicalae*, *ius slavicum*, *ius gentis Slavorum*, *ius Pomeraniae*, *ius proprium* aj.), které definoval jako svěbytná pravidla, jimiž se řídili polabsko-pobaltští Slované zejména v politických záležitostech.³²⁶

Ačkoliv z prostředí polabsko-pobaltských Slovanů nemáme dle autora žádné zprávy o flagrantních důkazních prostředcích, je nesporné, že i zde představovaly základní prvek v systému dokazování.³²⁷ Jestliže nebyl pachatel při činu dopaden, nastupovaly na scénu v období kmenového zřízení a později i v době raně feudálního státu důkazní prostředky, které byly založené „na víře v zásah nadpřirozených mocností, přísah a ordálů“.³²⁸ Používání těchto

---

³²² V. VANĚČEK, *Dějiny*, s. 221.

³²³ O Procházkově životě a badatelských aktivitách pojednává krátce nekrolog Václava VANĚČKA, *JUDr. Vladimír PROCHÁZKA, Csc., zemřel*, PHS 14, 1969, s. 353–353, z novější literatury pouze velmi stručně J. HANZAL, *Cesty*, s. 143.

³²⁴ František GRAUS, *O „právně historický“ výklad dějin středověku*, Československý časopis historický (= ČsČH) 8 [58], 1960, s. 162–172. Diskuzi odstartovala práce autorů Jiří KEJŘ – Vladimír PROCHÁZKA, *Právně historické glosy k Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, PHS 5, 1959, s. 291–320, která byla reakcí na knihu Františka GRAUSE, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I–II*, Praha 1953/1957.

³²⁵ Vladimír PROCHÁZKA, *Přísaha, ordál a svědectví u polabsko-pobaltských Slovanů*, in: *Vznik a počátky Slovanů II*, Praha 1958, s. 169–181.

³²⁶ K transformaci slovanského práva (jeho germanizaci, asimilaci či zániku), stejně jako k možnému výkladu obsahu termínu *slovanské právo* viz *ibid.*, s. 169–171.

³²⁷ Absence zpráv o důkazu dopadení při činu si Procházka vysvětloval tím, že tento důkaz „se nejčastěji aplikuje při krádežích, které právě u těchto kmenů [tj. u polabsko-pobaltských Slovanů] byly řídké“. Tato skutečnost byla způsobena strachem z krádeže; odcizený předmět byl magicky spojený s osobou majitele a mohl zloději škodit. *Ibid.*, s. 171.

³²⁸ *Ibid.*, s. 171.

důkazních prostředků je podle Procházky pochopitelné s ohledem na mentalitu člověka této doby; klíčová byla i skutečnost, že kolektivní trestní odpovědnost bránila ve výpovědi proti osobě z vlastního rodu či obce.³²⁹ Upevnění iracionálních důkazních prostředků kráčí ruku v ruce s upevněním křesťanství, protože „*Bůh podle jeho učení byl vždy k dispozici každému, kdo o jeho zásah požádal, a proto upevnění křesťanství znamenalo i upevnění iracionálních důkazů*“.³³⁰

Procházka považoval za základní důkazní prostředek přísahu, „*jejímž posláním je očištění pachatele od nařčení*“.³³¹ Jeho stanoviska vycházela z již zmíněné práce Václava Vaněčka *Počátky*.³³² Na základě tam uvedených závěrů se autor pokusil charakterizovat přísahu a podat její vývoj od doby předkřesťanské, až po dobu, kdy „*křesťanství převzalo vyspělou podobu pohanské přísahy a naplnilo ji novým obsahem*“.³³³ Zejména zprávy kronikářů dokládají, že přísaha byla u polabsko-pobaltských Slovanů značně rozšířená. Nicméně z pramenů je patrný pouze její promissorní charakter. Ten vyplývá ze skutečnosti, že všechny smlouvy byly u polabsko-pobaltských Slovanů stvrzovány přísahou. Zdroje ovšem nic nehovoří o assertorické soudní přísaze. Podobně prameny mlčí i o důkazu (spolu)přísežníky.³³⁴ Procházka však předpokládal, s ohledem na rozšíření přísahy jako takové, že byla využívána i v soudních záležitostech.³³⁵

Druhý důkazní prostředek, kterým se Vladimír Procházka ve své studii zabýval, byl ordál. Autorovy závěry o božích soudech značně ovlivnila, podobně jako v případě přísahy, zmíněná publikace Václava Vaněčka *Počátky státu a práva v Československu*.³³⁶ Podle Procházky boží soudy původně plnily roli ve věšteckých praktikách, resp. při dotazování se budoucnosti. Předprávní a mimoprávní existence božích soudů je dokladem jejich starobylosti. Později se jejich úloha změnila; z prostředku, který se používal při věšteckých praktikách, se

---

³²⁹ V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 171–172.

³³⁰ *Ibid.*, s. 172–173.

³³¹ *Ibid.*, s. 172.

³³² Srov. V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 121–122.

³³³ V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 172.

³³⁴ *Ibid.*, s. 175–176.

³³⁵ *Ibid.*, s. 175.

³³⁶ *Ibid.*, s. 176. Srov. V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 107–108.

vyvinul nástroj ke zjištění minulé skutečnosti, který stál bok po boku s dalšími iracionálními důkazními prostředky. K božím soudům se mělo přistupovat „*patrně jen v krajních případech, kdy nebylo možno postupovat jinak*“.³³⁷ Ordály byly dle autora pravděpodobně mladší než přísahy; jejich používání totiž předpokládá existenci určitého božstva, na které je možné se obrátit, na rozdíl od přísahy, jejímž základem je magie nejstaršího přednáboženského typu. „*V křesťanství se ordál stal právě vzhledem k tomuto svému charakteru formou zvláště žádoucí*“.³³⁸

Procházka upozornil na fakt, že ačkoliv máme hojné zprávy o věšteckých praktikách mezi polabsko-pobaltskými Slovy, a tím i splněný předpoklad používání ordálů, žádné přímé doklady o jejich existenci nemáme.³³⁹ K rozšíření božích soudů mezi polabsko-pobaltské Slovy přispěla církev; „*jejím vlivem*“ v době christianizace těchto území „*měly zde být pohanské přísahy nahrazeny ordály*“. V této době byl ordál „*prostředkem křesťanského práva – konal se za asistence kněží*“.³⁴⁰

Za zvláštní typ božího soudu Procházka považoval soudní souboj. Jeho rozmach zasadil do období feudální rozdrobenosti a lenního zřízení, „*kdy všeobecná právní nejistota a válečnický život šlechty byly živnou půdou pro jeho upevnění*“.³⁴¹ Souboje zpočátku sloužily k násilnému vyřešení sporu, až později, jak se domníval Procházka, nabyly ordálové podoby. I v době raně feudálního státu se v soudním souboji „*projevuje složka jak ordálová, tak svépomocná*“.³⁴² Z prostředí polabsko-pobaltských Slovanů nemáme dle autora žádné přímé doklady o existenci soudních soubojů jako důkazních prostředků,³⁴³ prameny

---

³³⁷ V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 176.

³³⁸ *Ibid.*, s. 176.

³³⁹ Podle Procházky jediný doklad ordálu před vznikem feudálního státu pochází z Rujany z počátku její christianizace. Týká se ženy, která byla svým mužem obviněna z cizoložství. Z nařčení se očistila zkouškou žhavého železa. V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 177. Viz také Alfred HOLDER (ed.), *Saxonis Grammatici Gesta Danorum*, Strassburg 1886, XIV, s. 579–80.

³⁴⁰ V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 177.

³⁴¹ *Ibid.*, s. 178.

³⁴² *Ibid.*, s. 178.

³⁴³ Procházka zmínil listinu papeže Inocence IV. z roku 1246 adresovanou kolbackému klášteru, která zakazuje soudní souboje, ale dle autorovy domněnky se nejspíš jednalo o součást „*běžné formule papežských listin bez vztahu ke skutečným místním poměrům*“. *Ibid.*, s. 178. Srov. Carl

ovšem zmiňují souboje jakožto prostředky k rozhodnutí mezinárodních sporů (např. spor o poplatky, které Dánové vnutili Raňanům, ukončení sporů a vzájemných nájezdů ze strany Sasů i lutických Slovanů aj.).³⁴⁴

Konec božích soudů autor spojil s překonáním feudální rozdrobenosti.³⁴⁵ Mimoto i církev rušila boží soudy jako „*nevyhovující přežitek*“. V prostředí polabsko-pobaltských Slovanů se začínají objevovat hlasy proti ordálům těsně před IV. lateránským koncilem. (V meklenburské oblasti hamburské diecéze došlo k zákazu r. 1207.³⁴⁶) Procházka však uvedl, že se v Pomoří setkáváme s relikty božích soudů ještě v 16. století, což dle autora koresponduje se skutečností, že „*např. v sousedním Polsku ordál nikdy ve sféře světského práva zcela výslovně a všeobecně zakázán a zrušen nebyl*“.³⁴⁷

Jen pro úplnost je třeba doplnit, že v závěrečném a rozsahem nejmenším oddílu – *Svědectví* – se autor zabýval institucí tzv. dožádaných svědků (*testes rogati*), zejména jejich úloze a systémem řazení svědků v listinách.

Vladimír Procházka vydal ve stejném roce, tj. 1958, poměrně rozsáhlou studii *Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů*.³⁴⁸ Jak již název práce napovídá, autor se zabýval především tzv. flagrantními důkazními prostředky v kontextu slovanského práva, jehož geografické, ale i chronologické vymezení je značně široké. Pro studium božích soudů má práce význam zejména z toho důvodu, že objasňuje zavádění tzv. iracionálních důkazních prostředků, a tedy i ordálů do právní praxe.

Podle Procházkových slov prošel důkazní systém v Evropě do 15. století zásadní změnou; došlo k „*nahrazení, resp. omezení důkazů založených na víře v zásah nadpřirozených mocností, důkazů iracionálních (přísaha, ordál, soudní souboj) důkazy objektivními, racionálními (svědci, listiny)*“.³⁴⁹ Iracionalita a racionalita důkazních prostředků, lépe řečeno jejich odlišnost, se nejlépe odráží

Friedrich Wilhelm HASSELBACH (ed.), *Codex Pomeraniae diplomaticus oder Sammlung der die Geschichte Pommerns und Rügens betreffenden Urkunden I*, Greifswald 1862, č. 361, s. 744–745.

³⁴⁴ Pro jednotlivé případy viz V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 178–179.

³⁴⁵ *Ibid.*, s. 177.

³⁴⁶ *Ibid.*, s. 178.

³⁴⁷ *Ibid.*, s. 178.

³⁴⁸ Vladimír PROCHÁZKA, *Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů*, PHS 4, 1958, s. 51–129.

³⁴⁹ *Ibid.*, s. 51.

v rozsahu, „v jakém se uplatňuje při zjišťování skutkového stavu zásada materiální pravdy“.³⁵⁰ Zatímco podle Procházky při zjišťování skutkového stavu dospíváme k poznání objektivní pravdy (poznatek se shoduje se skutečností), „při aplikaci zásady formální pravdy se za příčinu prohlašuje něco, co ji ve skutečnosti není, takže se vytváří umělý, zdánlivý kausální nexus“.³⁵¹ Ten byl v rodové společnosti (zejména v počátcích feudalismu) považován za objektivní, aplikovaly se však i takové (objektivní) důkazy, které byly založené na materiální pravdě.³⁵² Mezi tyto patří tzv. dopadení (přistižení) viníka při činu. Jedná se o důkaz, který spadá do mimosoudní sféry (postupným vývojem docházelo k předání pachatele spravedlnosti); s ohledem na kolektivní vlastnictví majetku mohl být aplikovatelný pouze v kontextu trestněprávním.³⁵³ Dopadení při činu dle autora spolehlivě fungovalo ve společnosti organizované v útvarech, ať už pokrevních či teritoriálních, neboť „každý čin se odehrával před očima ostatních lidí,“ tj. za svědectví celé obce.³⁵⁴ „Teprve v pozdější době (...), kdy zemědělské hospodářství vedlo k exploataci prostorů od původního centra osídlení vzdálenějších a kompaktnost starších vsí byla porušena vznikem samostatně položených dvorců, byla znemožněna nebo aspoň ztížena automatická kontrola činu společnosti.“³⁵⁵ Dopadení při činu se tak stalo nevěrohodné a muselo být podpořeno svědeckým důkazem. V tomto kontextu Procházka připomněl tzv. *pokřik*, tedy volání o pomoc poškozené osoby. Jednalo se o druhou formu flagrantního důkazu: „*Stržení pokřiku bylo náhradní formou přistižení.*“³⁵⁶ Při tomto činu měly aktivně vystupovat dvě kategorie svědků, kteří jsou známí z ruského i jihoslovanského práva, tzv. *vidok* (člověk který byl přítomen spáchání zločinu) a *posluch* (jedinec, který vypovídal o tom, co slyšel).

V době vzniku feudálního státu se do popředí dostává proces před státními orgány, zejm. před knížecím soudem; „při provádění důkazu používá se tam

---

³⁵⁰ V. PROCHÁZKA, *Důkaz*, s. 52.

³⁵¹ *Ibid.*, s. 52.

³⁵² *Ibid.*, s. 52.

³⁵³ *Ibid.*, s. 54–55.

³⁵⁴ *Ibid.*, s. 57.

³⁵⁵ *Ibid.*, s. 57.

³⁵⁶ *Ibid.*, s. 62.

důkazních prostředků formálních“.³⁵⁷ Feudální stát do jisté míry odstranil svépomoc, ale nebyl schopen garantovat právní jistotu v plném rozsahu; „výrazem toho je právě soustava formálních důkazů, již zavedl“.³⁵⁸ „V tomto směru lze rozšíření ordálů uvádět v těsnou souvislost s odstraněním svépomoci.“³⁵⁹ Rozšíření a aplikace iracionálních důkazních prostředků byla dle autora projevem feudální rozdrobenosti. Podobně jako ve výše uvedené studii i zde Procházka připomenul, že je třeba rovněž přihlídnout „k myšlení primitivního člověka, založenému na magických představách a víře v nadpřirozené bytosti“.³⁶⁰ V neposlední řadě hrála roli v uchýlení se k iracionálním důkazním prostředkům nezbytnost, jež pramenila z kolektivní odpovědnosti, která bránila jedinci ve výpovědi proti příslušníku vlastní jednotky.³⁶¹ Zavedení formálních důkazních prostředků mělo za následek, že nebyl zjišťován důkaz skutečného stavu. „Tím se v řízení dosahuje nikoli pravdy objektivní, nýbrž jen pravdy formální.“³⁶² Například výše zmíněný *pokřik* se stává formalitou, resp. opovědí (tj. ohlášením) trestného činu, která je opakována „*před soudem způsobem zcela divadelním (volání o pomoci při činu, cestou na soud a znovu před soudci)*“.³⁶³

Již v úvodu toho oddílu jsme se zmínili o významu 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina pro studium v oblasti božích soudů. Ačkoliv se tohoto zasedání účastnil Václav Vaněček coby reprezentant československé právněhistorické vědy, byl to právě Vladimír Procházka, který přispěl do druhého svazku konferenčního sborníku *La Preuve* pojednáním o vývoji důkazních prostředků u Slovanů, *L'Evolution du système de preuves dans le droit des peuples*

---

³⁵⁷ V. PROCHÁZKA, *Důkaz*, s. 70.

³⁵⁸ „Upevnění formální průvodní soustavy je však výrazem především poměrů za feudální rozdrobenosti, kdy státní aparát nebyl dostatečně silný, aby zvládl separatistické tendence především šlechtických velmožů, kteří mocí prosazovali své zájmy. Za těchto okolností formální důkaz jednoduše rozřešil spor a rozhodnutí mělo garanci vyšší moci, takže podhluvnější strana nemohla činit soud zodpovědným za výsledek sporu; charakteristicky jsou rozsudky v této době rozsudky důkazními: soud jen určí formu průvodu, jenž se pak provede mimosoudně. Všichni tito činitelé se zvláště jasně ukazují při důkazu ordálem, jehož rozšíření se nejvíce kryje právě s dobou feudální rozdrobenosti.“ Ibid., s. 71.

³⁵⁹ Ibid., s. 71.

³⁶⁰ Ibid., s. 70.

³⁶¹ Ibid., s. 71.

³⁶² Ibid., s. 74.

³⁶³ Ibid., s. 74. Srov. *ibid.*, s. 81.

slaves jusqu'au XVe siècle.³⁶⁴ Nutno poznamenat, že studie nepřináší prakticky žádné nové poznatky; autor víceméně shrnul své dosavadní badatelské závěry na poli důkazních prostředků ve slovanském právu.

Změna důkazních prostředků souvisela dle autora se vznikem a rozvojem státu, neboť to byly zejména měnící se hospodářské podmínky, které ovlivňovaly jejich vývoj. Procházka se domníval, že u Slovanů byly ordály známé již v době předkřesťanské, což ukazuje zpráva kronikáře Helmolda z Bossau. Ordály v této době vycházely podle autora z primitivních místních podmínek a blížily se magickým praktikám. Navzdory těmto skutečnostem nebylo jejich používání obvyklé, resp. používaly se jen ve zvláštních a obtížně řešitelných případech.³⁶⁵ Rozšíření ordálů jakožto důkazních prostředků prakticky kopírovalo období feudální rozdrobenosti. Objevují se tak vedle jiných důkazů, jakými bylo dopadení při činu nebo přísaha.³⁶⁶ Podle Procházky je to právě přísaha, která v době feudální roztržičnosti nabývá ordálové podoby. K tomuto závěru nevedl Procházka pouze text pronášené přísahy, ale především způsob, jakým se prováděla. Nová (tedy ordálová) přísaha se stala formálním důkazním prostředkem, který měl za následek odstranění původní primitivní přísahy; nadto se nově vztahovala na obě strany sporu, na rozdíl od starších přísah.³⁶⁷

Expanze ordálů se vyznačuje dvěma prvky. Tím prvním je, že v období feudálního státu jsou propagovány církví, a tím druhým, že se stávají vhodným nástrojem, který je používán v případech právní nejistoty, jež ve finále měla rozhodnout vyšší moc. V období feudalismu se podle autora boží soudy stávají vhodným nástrojem, který figuruje na ústředních knížecích soudech (*le tribunal central du prince*).³⁶⁸ Procházka se domníval, že mezi slovanskými kmeny ordály nehrály tak významnou úlohu jako na Západě. Nikdy se nepoužívaly coby hlavní důkazní prostředek; přistupovalo se k nim pouze tehdy, když neexistovaly jiné důkazy, nebo nebylo možné podstoupit přísahu či soudní souboj. Boží soudy, jež ve srovnání s přísahami reprezentují složitější důkazní prostředky, cílily

---

³⁶⁴ Vladimír PROCHÁZKA, *L'Evolution du système de preuves dans le droit des peuples slaves jusqu'au XVe siècle*, in *La preuve II. Moyen âge et temps modernes*, Bruxelles 1965, s. 547–589.

³⁶⁵ *Ibid.*, s. 562.

³⁶⁶ *Ibid.*, s. 565

³⁶⁷ *Ibid.*, s. 570.

³⁶⁸ *Ibid.*, s. 573.

především na nízké sociální vrstvy společnosti. Urození se zpravidla podrobovali přísaze; pakli měli podstoupit ordál, mohli se nechat zastoupit.³⁶⁹

Procházka ve studii dále uvedl, že se u všech Slovanů vyskytovala zkouška studené vody a ordál železa (ve formě chůze přes železo a jeho nošení), s výjimkou polabsko-pobaltských Slovanů, kteří ordál studené vody neznali. Sporadicky se u Slovanů setkáme i s ordálem horké vody, jako např. v „jugoslávském“ právu (*droits yougoslaves*).³⁷⁰ V době feudální rozdrobenosti dosahuje svého největšího rozmachu také soudní souboj. Tento bilaterální ordál je používán především šlechtou, ale objevuje se i ve sporech neurozených.³⁷¹

V době, kdy byly iracionální důkazní prostředky nejvíce rozšířené, se setkáváme s jejich kombinováním. Např. přísaha pouze posiluje tvrzení sporné strany a rozhodnutí je ponecháno na ordálu či soudním souboji. Aplikace důkazních prostředků se odvíjí od druhu trestného činu. Procházka uvedl, že dokazování mohlo mít i podobu několika po sobě následujících důkazních prostředků; posloupnost byla určena jejich složitostí (od méně náročných k náročným).³⁷²

Procházka uvedl, že „*lateránský koncil v roce 1215 zakazuje církevní účast na božích soudech, což je zcela zásadní pro omezení formálních důkazů*“.³⁷³ Zmíněný koncil byl dle autora jen dovršením dřívějších zákazů v této věci. Podle Procházky byla motivace k odstraňování ordálů různá. Na jedné straně figurovaly vzdělané církevní elity, na straně druhé se ozývaly protestní hlasy z nižších vrstev společnosti, jež se potýkaly s častými pohoršeními (*les scandales*), která doprovázela průběh dokazování. V Čechách se objevuje kritika u Tomáše Štítného; jejich zákazy dokládají *Maiestas Carolina* a synodální nařízení arcibiskupa Arnošta z Pardubic z roku 1343. Podle Procházky narůstá obecně odpor proti formálním důkazům v průběhu husitského hnutí, nicméně odstranění ordálové přísahy je až záležitostí 15. století.³⁷⁴

---

³⁶⁹ V. PROCHÁZKA, *L'Evolution*, s. 574 a 576.

³⁷⁰ *Ibid.*, s. 575.

³⁷¹ *Ibid.*, s. 576.

³⁷² *Ibid.*, s. 577.

³⁷³ *Ibid.*, s. 581: „*C'est le concile de Latran de 1215 interdisant la participation d'ecclésiastiques aux ordalies, qui est d'une importance fondamentale pour la restriction des preuves formelles.*“

³⁷⁴ *Ibid.*, s. 581–582 a 584.

Jiří Klabouch

Alespoň *in margine* musíme zmínit monografii Jiřího Klaboucha (1927–2005) *Staré české soudnictví (jak se dříve soudovalo)*,³⁷⁵ ve které se autor věnoval některým fenoménům soudního řízení od středověku do 18. století. Z dnešního pohledu bychom práci označili za populárně naučnou, a to zejména s ohledem na její formu i obsah. (Monografie není vybavena poznámkovým aparátem, navzdory citovaným pasážím z historických pramenů.³⁷⁶)

Pojednání o božích soudech je vymezeno kapitolou s názvem *Z důkazního řízení na starých soudech*.³⁷⁷ Autor byl při formulaci svých závěrů značně ovlivněn výše uvedenou prací Václava Vaněčka *Počátky státu a práva v Československu*; do textu přebral celou řadu Vaněčkových úvah a tezí.³⁷⁸ Klabouch považoval ordály za iracionální důkazní prostředky, které „představovaly zvláště ostentativní manifestaci nábožensky podložené důvěry v božskou vládu nad světem a kladly si za cíl přímo delegovat rozhodnutí v konkrétním případě z lidského soudu na nadpřirozenou moc“.³⁷⁹ Podle autora sloužily jako pomůcka soudcům, prostřednictvím které si mohli ověřit věrohodnost výpovědi stran sporu.³⁸⁰

Pro domácí prostředí Klabouch uvažoval o předkřesťanské existenci ordálů; minimálně soudní souboj nebo ordál losem, které se objevují v Rožmberské knize či před městskými soudy ještě v 16. století, mohly „by být docela dobře tohoto původu“.³⁸¹ Stěžejní význam pro šíření těchto důkazních

---

³⁷⁵ Jiří KLABOUC, *Staré české soudnictví (jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967.

³⁷⁶ Závěr publikace je opatřen devítistránkovým komentářem *O pramenech, literatuře a vyobrazeních*. Viz *ibid.*, s. 391–399.

³⁷⁷ *Ibid.*, s. 314–332.

³⁷⁸ Na adresu kleteb a přísah Klabouch uvádí: „V těchto případech nebylo nikdy objektivní nejistoty o tom, zda se sankce dostaví, a nanejvýš tu mohla být jen nejistota subjektivní, která ovšem mohla mít svou reálnou sílu, ač nemusela na všechny jedince působit stejně a u některých, zdá se, se nevyskytovala vůbec ani v dobách největší náboženské vroucnosti. Právě touto stránkou věci se lišily přísahy a kletvy od další svérázné kategorie iracionálních důkazních prostředků, kterými byly boží soudy, neboli ordály. (...) Jakmile se např. přísaha modifikovala tak, že platila za provedenou jen, když přísahající pronesl přísežní formuli bez přeřeknutí, měnila se také ona vlastně v ordál.“ *Ibid.*, s. 316. Srov. V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 121–122.

³⁷⁹ J. KLABOUC, *Staré*, s. 316.

³⁸⁰ *Ibid.*, s. 316.

³⁸¹ *Ibid.*, s. 317.

prostředků měla dle autora církev. „*Přenášení rozhodnutí ze soudu na vyšší moc bylo však hlavně neseno náboženskou psychózou, kterou vytvořilo u nás od 10. století šířící se křesťanství.*“³⁸² Další významný faktor, který podporoval aplikaci ordálů v důkazním řízení, byl „*celkový nízký stupeň kulturního vývoje společnosti a nízká úroveň technické vyspělosti justičních orgánů*“.³⁸³

Rovněž při kategorizaci božích soudů Klabouch vycházel z již zmiňované Vaněčkovy práce *Počátky*. V českém soudnictví byly známé ordály jídlem a pitím (při této zkoušce musel jedinec dle Klaboucha bez „*škodlivých následků*“ spolknout určitý pokrm), ordály využívající oheň (zkouška vařící vodou a chůze po rozžhaveném železe), ordál vodou, při kterém byla zkoušená osoba spouštěna na vodu.³⁸⁴ Poslední autorem reflektovaný ordál je soudní souboj na meče a hole. Jiné druhy božích soudů známe dle autora z městského práva, které bylo německého původu. Klabouch sem zařadil např. „*vkládání prstů podezřelého z vraždy na rány na mrtvole zavražděného (začala-li z nich téci krev, mělo se zato, že vyšetřovaný vraždu spáchal)*“.³⁸⁵ Všechny boží soudy se měly konat za účasti kněze.

Byla to však právě církev, která od 13. století začala vystupovat proti božím soudům. Ty totiž kompromitovaly „*prestiž náboženství, a také ve stále se zdokonalující scholastice přestával být takový pověrečný prostředek slučitelný s elegancí racionalistických konstrukcí teologie*“.³⁸⁶ V Čechách je spojeno opatření proti ordálům s arcibiskupem Arnoštem z Pardubic, který vydal nařízení zakazující asistenci kléru při božích soudech. Ty ovšem ještě ve 14. století dále přežívaly v laicizované podobě. Boží soudy se z domácího prostředí vytrácejí až v období před husitskými válkami.³⁸⁷ Klabouch připustil, že se některé ordálové prvky, zejm. ordálová přísaha, u nás udržely až do 16. století. V této době však nebyla podstata ordálů již zřejmá.³⁸⁸

---

³⁸² J. KLABOUCH, *Staré*, s. 317.

³⁸³ *Ibid.*, s. 317.

³⁸⁴ Autor se nezmiňuje o tzv. ordálu brodění, který známe z Řádu práva zemského (čl. 68).

³⁸⁵ J. KLABOUCH, *Staré*, s. 317.

³⁸⁶ *Ibid.*, s. 317–318.

³⁸⁷ *Ibid.*, s. 318.

³⁸⁸ *Ibid.*, s. 318–319.

Zbylá část textu kapitoly *Z důkazního řízení* je věnována přísahám, svědectví a svědkům. Jak bylo již výše uvedeno, jedná se víceméně o kompilaci vystavěnou především na tezích Václava Vaněčka.³⁸⁹

Karel Malý

K nestorům Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze patří právní historik a někdejší rektor zmíněné univerzity Karel Malý (*1930).³⁹⁰ Jeho badatelské působení je po stránce tematické i chronologické značně široké. Jako autor je podepsaný pod řadou dílčích studií věnovaných např. trestnímu či městskému právu v raném novověku, ale je znám také jako původce rozsáhlých syntéz věnovaných českým (československým) právním dějinám. Spolu s Jaromírem Kinclm (1926–1993) vydal roku 1962 v periodiku *Dějiny a současnost* rozsahem nepříliš velký článek nazvaný *Soudy „boží“*.³⁹¹ S ohledem na jeho charakter jej můžeme označit za příliš povšechné a populárně-naučné pojednání o božích soudech.

V úvodu práce autoři definovali boží soudy jako úkony, „*při kterých prostřednictvím vody, ohně, soudního souboje či zvláštní přísahy musely sporné strany dokazovat, že mají ‚pravdu‘ nebo že jsou nevinné*“.³⁹² Všechny boží soudy se bez výjimky vyznačují dvěma znaky. Tím prvním je, že se k nim sporné strany uchylují jen tehdy, když nemohou svá tvrzení dokázat jiným způsobem než ordálem. Druhý znak se týká výsledku božího soudu. Ten „*je považován za projev vůle nadpřirozených mocností*“.³⁹³ Důvody vzniku a rozšíření ordálů autoři vyložili ve shodě s tehdejšími trendy právněhistorické vědy: příčinou jejich aplikace byl nízký stupeň lidského poznání, stejně jako nedostatečná organizace společnosti spojená s malou technickou vyspělostí, která nepřipouštěla „*v soudní*

---

³⁸⁹ J. KLABOUCH, *Staré*, s. 319–332. Srov. V. VANĚČEK, *Počátky*, zejm. s. 121–123.

³⁹⁰ Z literatury viz alespoň Ladislav SOUKUP (ed.), *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, Praha 1995.

³⁹¹ Jaromír KINCL – Karel MALÝ, *Soudy „boží“*, *Dějiny a současnost* 9, 1962, s. 12–14.

³⁹² *Ibid.*, s. 13.

³⁹³ *Ibid.*, s. 13.

praxi zjišťování objektivní pravdy“.³⁹⁴ Nermalou úlohu přisoudili rovněž politickým důvodům a slabé ústřední moci.

Ačkoliv podle autorů bývá počátek ordálů spojován nejčastěji s křesťanstvím a s nástupem feudalismu, jejich historické kořeny jsou mnohem starší. Původ ordálů Malý s Kinclm viděli „v *primitivních předstátních kmenových pospolitostech*,“ což dokládají nejstarší prameny práva, mezi které patří např. Chamurapiho zákoník. Ten nařizuje ordál vody ve věci podezření z čarodějnictví; tato zkouška „*se přímo nabízela společnosti, žijící v povodí dvou velkých řek Eufratu a Tigridu*,“ míní autoři.³⁹⁵ Podle jejich slov byl zmíněný zákoník spojený s primitivní, málo vyvinutou otrokářskou společností; v již centralizovaných otrokářských státech, jakými byla např. Římská říše, se s ordály nesetkáme. V prostředí západní a východní Evropy se začínají objevovat ordály v písemných pramenech až v 5. století. Tuto skutečnost autoři kladli do souvislosti s migrací germánských a slovanských kmenů a se vznikem raně feudálních států.³⁹⁶

Malý s Kinclm rozdělili ordály na zkoušku ohně, vody, kříže, soudní souboj a ordál jídlem. Do první kategorie patří např. zkouška, při které musel jedinec vložit ruku do plamenů nebo projít hořící hranici oblečený pouze do košile. Další varianty spočívaly v přísaze na žhavém železe, v chůzi po něm nebo v jeho držení. Zkouška studenou vodou je podle autorů známá zejména kvůli procesům s čarodějnicemi. Z domácího prostředí ji dokládají Konrádova statuta; při tomto ordálu byl „*obžalovaný svázán do kozelce a ‚metán‘ do vody za přítomnosti kněží, soudců a nezbytné stařeny – báby*“.³⁹⁷ Ve 14. století byla forma ordálu studené vody změněna. Nový způsob zkoušky, při kterém musely strany sporu přebrodit řeku, byl podle tvrzení autorů přijatelnější pro církve; nová podoba také počítala s tím, že „*plavání nepatřilo mezi silné stránky našich předků*“.³⁹⁸ Kromě ordálu studené vody autoři zmínili zkoušku horké vody, která spočívala ve vylovení určitého předmětu (prsten či kamínek) z kotle s vroucí

---

³⁹⁴ J. KINCL – K. MALÝ, *Soudy „boží“*, s. 14.

³⁹⁵ *Ibid.*, s. 13.

³⁹⁶ *Ibid.*, s. 13.

³⁹⁷ *Ibid.*, s. 13.

³⁹⁸ *Ibid.*, s. 13–14.

vodou. Výsledek zkoušky se oznamoval až po uplynutí určité lhůty, a to na základě dobrého či špatného hojení ran vzniklých opařením.³⁹⁹ Třetí kategorii božích soudů reprezentuje ordál kříže; při této zkoušce museli stát jedinci s rozpaženými rukama na kříži, který byl položen na zemi. „*Komu dříve poklesla ruka, nebo kdo se dříve skácel vyčerpáním, ztrácel při.*“⁴⁰⁰ Krátké pojednání o dalším druhu ordálu – soudním souboji – autoři založili na Řádu práva zemského. Zmínili možnost nechat se v souboji zastoupit za takové situace, kdy poměr fyzických sil účastníků ordálu byl rozdílný. V této souvislosti připomenuli souboj muže s ženou uvedený v Řádu práva zemského, kdy „*muž musel bojovat po pás v jámě, zatímco žena kolem něho volně kroužila, dorážela na něho kamenem zavázaným do šlojiře a měla v případě nebezpečí možnost uniknout*“.⁴⁰¹ Poslední druh božského soudu, totiž zkoušku pokrmem, dvojice autorů Kincl–Malý spojila s germánským prostředím. Při ordálu obviněnému „*vrazili do krku kousek tvrdého sýra anebo chleba (později se užívalo i hostie)*“. Pokud sousto rychle nespokl, resp. „*začal-li se dusit anebo dávit, byl to nezvratný důkaz jeho viny anebo tvrzení nepravdy*“.⁴⁰²

Závěr textu autoři věnovali přísahám, které zařadili mezi tzv. nadpřirozené důkazy. Do této skupiny patří přísahy se zmatkem (kléskou), či drnem na hlavě, známé z domácího prostředí. Kuriózní pikantérií je přísaha z anglického prostředí vztahující se ke znásilnění panny. Ta měla přísahat tak, že „*jednu ruku měla položenu na ‚svatém evangeliu‘ a druhou svírala předmět doličný*“.⁴⁰³

V 8. a 9. století se objevují první pokusy zakázat ordály (v církevní rovině autoři připomněli nařízení papeže Mikuláše adresované Bulharům, ve světské pak langobardské zákony krále Liutpranda).⁴⁰⁴ Katolická církev viděla v ordálech pozůstatky pohanských zvyků, ale politická nutnost ji vedla k uznání ordálů; „*svěcená voda, kříže, mše, účast kněží, invokace křesťanského boha a další*

---

³⁹⁹ Srov. J. KINCL – K. MALÝ, *Soudy „boží“*, s. 14.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, s. 14.

⁴⁰¹ *Ibid.*, s. 14. Řád práva zemského i latinské *Ordo iudicii terrae* hovoří při duelu muže se ženou o meči a štítu. Srov. ŘÁD – ORDO, čl. 40, s. 96. Autory popsaná forma souboje je známá z německého prostředí. K tomu J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 110.

⁴⁰² J. KINCL – K. MALÝ, *Soudy „boží“*, s. 14.

⁴⁰³ *Ibid.*: s. 14. Studie postrádá poznámkový aparát (což je nejspíše dáno formální úpravou periodika), takže některá tvrzení lze v pramenech jen obtížně dohledat.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, s. 13.

*prostředky církevní zbrojnice měly zastřít nežádoucí pohanské ‚ružky‘ ordálu“.*⁴⁰⁵ S touto legitimitou pak ordály ovládly soudnictví v celé Evropě až do 13. století. S postupně se upevňující centrální státní mocí začínají ale ustupovat do pozadí. Na počátku 13. století proti nim církev začíná bojovat; na IV. lateránském koncilu *„bylo kněžím zakázáno podstupovat ‚boží soudy‘, nesměli dokonce při ordálech ani asistovat“.*⁴⁰⁶ Církevní zákazy byly záhy doprovázeny světskými, přesto se boží soudy nepodařilo zcela odstranit. Důkazem je soudní souboj, ze kterého se později vyvinul prostředek ochrany cti, nebo již zmíněné používání ordálu studené vody v čarodějnických procesech 17. století.⁴⁰⁷

Ačkoliv se jedná o populárně-naučnou práci, která je velmi obecná, na naše poměry přináší částečně nový (odlišný) pohled na boží soudy. Autoři, byť jen heslovitě, překročili právněhistorickou oblast upozorněním, že boží soudy se odrážejí i ve světovém umění. Jako příklad jim posloužila Wágnerova opera Lohengrin.⁴⁰⁸

Karel Schelle

S brněnským akademickým prostředím je neodmyslitelně spojen právní historik, ale i praktikující právník, první polistopadový docent na Právnické fakultě nynější Masarykovy univerzity, Karel Schelle (*1952).⁴⁰⁹ Podobně jako v případě Karla Malého je i Schelleho badatelská oblast značně široká, a to jak po stránce tematické, tak i časové.⁴¹⁰ Na začátku své vědecké dráhy se Karel Schelle věnoval právním dějinám starší doby, především poměru českého státu k římsko-německé říši. Od konce sedmdesátých let minulého století začal svoji pozornost zaměřovat na novější právní dějiny, zejm. na období prvorepublikového Československa.

---

⁴⁰⁵ J. KINCL – K. MALÝ, *Soudy „boží“*, s. 13.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, s. 14.

⁴⁰⁷ *Ibid.*, s. 14.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, s. 14.

⁴⁰⁹ Alespoň stručné biografické informace spolu s přehledem publikační činnosti přináší sborník prací Miroslav FRÝDEK – Jaromír TAUCHEN (eds.), *Poceta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*, Ostrava 2012, zejm. s. 14–123.

⁴¹⁰ Badatelské aktivity ilustruje nejlépe Schelleho nevídaná publikační činnost. „*Za svůj dosavadní aktivní život vydal před 1400 publikací, z toho více než 140 monografií, přes 40 učebnic a více než 550 studií a článků.*“ Miroslav FRÝDEK, *Curriculum vitae doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.*, in: M. Frýdek – J. Tauchen (eds.), *Poceta Karlu Schellemu*, s. 17.

„Český středověk se od této doby pro něho stal již jen spíše předmětem soukromého zájmu, ke kterému se v dalších letech vracel jen příležitostně a výjimečně.“⁴¹¹ Výsledek tohoto soukromého zájmu představují mimo jiné tři studie věnované tématu božích soudů. První z nich, *Ordály jako důkazní prostředek v procesním právu*,⁴¹² vyšla v roce 1980 ve *Slovenské archivistice*. O rok později článek vydal (spolu s Josefem Kuchtou) v poněkud zestručněné podobě ve *Sborníku prací učitelů Právnické fakulty v Brně* pod názvem *Boží soudy jako důkazní prostředek v českém procesním právu za feudalismu*.⁴¹³ Trojlístek Schelleho studií věnovaných božím soudům uzavírá pojednání *Ke vzniku a vývoji ordálů u střeoevropských Slovanů* z roku 1984.⁴¹⁴

Po bližším seznámení se s uvedenými pracemi musíme bez nadsázky a zcela otevřeně konstatovat, že domácí studium božích soudů by bez uvedených prací nebylo nikterak ochuzeno. Ve všech případech se jedná o kompilace sestavené z pasáží vytržených (mnohdy bez odkazu na zdroje) z prací Jana Kaprase, Josefa Markova, Jiřího Klaboucha a dalších (i zahraničních) autorů, které byly slepeny v celek namnoze bez logického uspořádání či vnitřního konceptu.⁴¹⁵ Nejen tato skutečnost se podepsala na obsahu práce. Jistě můžeme přejít mlčením pasáže, které patřily ke koloritu doby,⁴¹⁶ horší je to však s faktografickými omyly a antagonismy, o pravopisných chybách a logiku postrádající stylizaci ani nemluvě. Nejhorším a nejvíce zarážejícím faktem však je, že zmíněné práce bývají velmi často citovány a přebírány dalšími badateli, ať

---

⁴¹¹ M. FRÝDEK, *Curriculum vitae*, s. 15.

⁴¹² Karel SCHELLE, *Ordály jako důkazní prostředek v procesním právu*, in: *Slovenská archivistika* 15, Bratislava 1980, s. 117–146.

⁴¹³ Josef KUČHTA – Karel SCHELLE, *Boží soudy jako důkazní prostředek v českém procesním právu za feudalismu*, in: *Sborník prací učitelů Právnické fakulty* 11, Brno 1981, s. 109–130.

⁴¹⁴ Karel SCHELLE, *Ke vzniku a vývoji ordálů u střeoevropských Slovanů*, in: *Acta Universitatis Wratislaviensis* 719, *Prawo* 121, Wrocław 1984, s. 63–85.

⁴¹⁵ Jedná se zejména o práce J. KAPRAS, *Soudy boží*. J. MARKOV, *Kapitoly*. V. PROCHÁZKA, *Přísaha*. J. KLABOUCH, *Staré*. Ze zahraniční literatury jde pravděpodobně o monografii Charloty LEITMAIER, *Die Kirche*, kterou autor uvádí v přehledu literatury. Viz K. SCHELLE, *Ordály*, s. 122, pozn. 4.

⁴¹⁶ Jako příklad uveďme tvrzení, že „prozatímního formálního a obsahového vrcholu nabylo právo až v socialismu. Z původního nástroje potlačovatelských tříd se změnilo ve fenomén sloužící celé společnosti“. J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 109.

už se jedná o autory diplomových prací, nebo odborné literatury.⁴¹⁷ Charakter těchto studií prakticky neumožňuje podat ucelený přehled o autorově vlastním stanovisku a pohledu na boží soudy. Alespoň pro ilustraci uveďme pár příkladů, které jsou více než výstižným dokladem svrchu řečeného.

Kořeny a důvody používání ordálů autor vysvětlil různými způsoby, nejspíš tak, jak mu názory z literatury přicházely pod ruku. Ne náhodou se tak setkáme s řadou antagonických tvrzení, např. že „*tehdejší člověk, který neznal a ani nemohl znát zákonitosti přírody ani společnosti, která jej obklopuje, se nemohl řídit rozumovými argumenty, nýbrž pouze vírou, v případě křesťanství tedy vírou v osobního boha, tedy nikoli vírou v personifikované přírodní síly, jimž se kořili pohané*“. O dva řádky níž se však dovidáme, že „*soudy se snažily, samozřejmě pokud mohly, dopátrat pravdy racionálními a logickými prostředky*“.⁴¹⁸

Poněkud zvláště může působit autorovo vysvětlení, čím se chce ve své studii zabývat: „*Rozhodl-li se obviněný čin popřít, měl možnost složit očištnou přísahu, přistoupit na souboj s poškozeným nebo se podrobit jinému božimu soudu. Z uvedených očišťovacích prostředků nás budou nejvíce zajímat boží soudy (ordály), protože tvořily vždy v životě na soudech velmi svéráznou kapitolu, a protože přísaha i souboj měly také ordálovou povahu.*“⁴¹⁹

Nejspíš proto, aby autor čtenářům dokázal, že provádění ordálů je známé z celého světa, položil vedle sebe, bez citace jakýchkoliv zdrojů, zmínky o božích soudech ze starověké Mezopotámie, Papui Nové Guineje, Indie, kde měl viník v krátké době rozkousat „*odměřenou část sirové (!) rýže,*“⁴²⁰ z Gruzie, Afriky aj.: „*Rovněž římstí a řečtí spisovatele (!) nás seznamují s ordály u slovanských kmenů. Není to tak dávno, co se používal ordál pití vody i na Madagaskaru a čas od času můžeme číst v různých populárně vědeckých časopisech o provádění ordálů na území Malajsie a v Transjordánsku, kde šlo o ordál s jedovatými hady.*“

---

⁴¹⁷ Z novější literatury zmiňme alespoň Jindřich FRANCEK, *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Zločinnost a bezpráví*, Praha – Litomyšl 2011.

⁴¹⁸ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 117. Stejně J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 110. K. SCHELLE, *Ke vzniku*, s. 64.

⁴¹⁹ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 118. Shodně J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 110. K. SCHELLE, *Ke vzniku*, s. 64.

⁴²⁰ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 121. Stejně J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 112. Srov. J. SLAVÍČEK, *Upomínky*, s. 79–80.

Známy (!) je případ z roku 895, kdy triburský koncil rozhodl: *Jestliže je urozený* atd.⁴²¹ Nařízení triburského koncilu z roku 895 je dle autora „jedno z nejranějších svědectví o výskytu ordálů v raně feudální Evropě“.⁴²² Tento názor Schelle podepřel odkazem, který však působí jako z jiného světa. V poznámce číslo pět je uvedeno: „Viz pozn. č. 4 a tam uvedená literatura.“ Pokud se podíváme dle instrukce autora do poznámky číslo čtyři, najdeme zde výčet více než 100 prací domácí i zahraniční provenience, které se různou měrou věnují ordálům. Znamená to tedy, že tvrzení spojené s triburským koncilem obsahují všechny práce, které autor citoval v poznámce číslo čtyři?

Neméně pozoruhodně působí i výklad k jednotlivým ordálům. Jako příklad uveďme, že vedle božího soudu žhavou vodou a zkoušky, při které musel obviněný „*přiesti*“ do vody,⁴²³ autor pojednal o ordálu radlic, který dle Schelleho známe z Kosmovy kroniky.⁴²⁴ „*Osoba obviněná musela přejít bosíma (!) nohama na rozžhaveném železe. Když se nepopálila, bůh ji pomohl prokázat nevinu.*“⁴²⁵ Rovněž zajímavým způsobem autor vyložil kritéria pro složení zkoušky žhavým železem: „*Nejprve za důkaz viny byla vzata skutečnost, zdali se dokazovatel popálil či nikoli. V prvním případě byl vinnen (!), v druhém případě spor prohrál.*“⁴²⁶ Pokud by platila kritéria tak, jak je Schelle popsal, prakticky by nebylo možné při ordálu uspět. Další uvedenou podmínkou byl způsob hojení rány, která vznikla v důsledku uchopení žhavého železa. „*Po krátké době se potom zjišťovalo, zdali se zhojila nebo zhnisala. Opět v prvním případě byla osoba*

---

⁴²¹ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 122. Stejně ovšem již bez gramatických chyb J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 112–113.

⁴²² K. SCHELLE, *Ordály*, s. 123.

⁴²³ Celá pasáž týkající se ordálu horké vody (i ono nesmyslné spojení *žhavá voda*) se zakládá na práci J. KAPRASE, *Soudy boží*, s. 159. Srov. J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 117. Ačkoliv autoři odcitovali 68. článek Řádu práva zemského, který zmiňuje zkoušku brodění vodou („*do vody břiesti*“), v zápětí ji vyložili následovně: „*V případě, že ale žalobce vodu přebrodiv, musel žalovaný ‚za ním přiesti‘ (!) a když i on přešel, byl žalovaný ‚prazden‘.*“ J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 116–117. Srov. ŘÁD, čl. 68, s. 113.

⁴²⁴ Schelle měl na mysli tzv. Břetislavovy dekryty, které však obsahují pouze obecné označení *ignito ferro*. Ostatně Schelle toto slovní spojení vykládá jako zkoušku ručního železa. K. SCHELLE, *Ordály*, s. 128. Stejně J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 117. Srov. *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 87.

⁴²⁵ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 128. Shodně J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 117.

⁴²⁶ J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 118. Správně u K. SCHELLE, *Ordály*, s. 128.

podrobená ordálu uznána vinnou, ve druhém naopak byla této osobě dokázána nevina.“⁴²⁷

Poněkud úsměvně snad může působit pasáž, kterou autor věnoval ordálu svěceným soustem, konkrétně zkoušce polykání chleba a sýra: „*Většina německých autorů,*“ které Schelle samozřejmě neuvedl, „*tento ordál nepovažuje za původem germánský, vzhledem k tomu, že Germáni neznali tvrdý sýr, ale jen měkký nebo tvaroh. Eucharistie byla pro samotnou katolickou církev něčím tajemným, a to až do lateránského koncilu v roce 1215. Do té doby se výsledky ordálů používaly různě, a to i mezi samotnými kněžími. Je známo, že až do 7. století n. l. v Germánii byly ordály prostředkem, kterého se používalo především v soukromém soudnictví, kde ho vykonával hospodář, který po krádeži si svolal příslušníky domácností a pátral po pachateli.*“⁴²⁸ Poznatky týkající se ordálu zavěšeného kotle, které Schelle pravděpodobně převzal ze zahraniční literatury, shrnul do lakonického konstatování: „*Zde [tj. u Germánů] se rovněž vyvinul tzv. ordál vysícího (!) kotle, kdy otáčení kotle nad ohněm znamenalo neblahé znamení.*“⁴²⁹ Ve výčtu podobných příkladů bychom mohli pokračovat. Na závěr už jen zmiňme autorovo tvrzení, že „*definitivní konec ordálů byl učiněn až na IX. (!) lateránském koncilu roku 1215*“.⁴³⁰

Po přečtení autorových studií věnovaných božím soudům bude poněkud jízlivě znít charakteristika Karla Schelleho pronesená z úst Miroslava Frýdka: „*Je to člověk, kterého mohu charakterizovat jako člověka s velkou pílí, představivostí a hlavně jej mohu označit jako vizionáře, který má stejně jako otec Miroslava Horníčka ‚smysl pro nesmysly‘ a vždy překvapí.*“⁴³¹

---

⁴²⁷ Tak i K. SCHELLE, *Ordály*, s. 128.

⁴²⁸ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 142–143. Stejně J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 125–126.

⁴²⁹ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 128. Taktéž ovšem už bez gramatických chyb J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 117. Srov. Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 15: „*Es galt nämlich das Drehen des Kessels vor dem Hineingreifen als ungünstiges Vorzeichen.*“

⁴³⁰ K. SCHELLE, *Ordály*, s. 144. Správně již u J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 128.

⁴³¹ M. FRÝDEK – J. TAUCHEN (eds.), *Pocta*, s. 18.

*Polistopadové bádání o božích soudech aneb kam dál a zda vůbec?*⁴³²

V úvodu k předchozímu oddílu jsme uvedli, že 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina představuje jakousi pomyslnou tečku za jedním obdobím studia božích soudů. Tehdy „kodifikované“ stanovisko, jehož součástí byla definice ordálů jakožto iracionálních důkazních prostředků, nevydrželo příliš dlouhou dobu; bezesbytku to platí alespoň v kontextu zahraniční zejména západní (právní) historiografie. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století vznikají práce, které podrobují kritice dosavadní styl bádání o božích soudech i jeho výsledky, a to v souladu s novými trendy v historiografii.⁴³³ Odmítnutí víry v modernizační procesy (pokrok) a racionalizaci společnosti, koncentrace na jedince a kulturu sociálních skupin, inspirace americkou kulturní antropologií, posun od makrohistorie k mikrohistorii, k dějinám každodennosti aj.,⁴³⁴ to vše nabízelo nové možnosti při studiu božích soudů a naplňovalo tak toto téma novým obsahem. Přestalo platit, že boží soudy byly doménou právních historiků,⁴³⁵ ale

---

⁴³² Podávat charakteristiku vývoje domácí právní vědy v polistopadovém období, byť jakkoliv stručnou, by bylo na tomto místě zbytečné. Jednak by nás výklad zavedl příliš daleko od tématu, navíc v tomto období právě působíme. Je to doba, která se vyznačuje značnou dynamikou (a neohraničeností). Je pro ni příznačné zakládání nových právnických fakult (např. v Olomouci, Plzni) a s tím spojený masivní nárůst počtu studentů. Čím dál složitější je orientovat se v odborné produkci, která narůstá geometrickou řadou; o nově vznikajících periodikách s právní tematikou ani nemluvě. Většina současných badatelských témat souvisí s Evropskou unií a procesem globalizace, v kontextu právní historie vítězí studium menšin a jejich práv, ať už se jedná např. o vztah Čechů s Němci nebo právní postavení Židů v protektorátu aj. K polistopadové právní vědě viz alespoň práci René PETRÁŠ, *Výzkum českých a československých právních dějin po roce 1989*, PHS 39, 2007, s. 41–60. David FALADA, *Právněhistorická literatura se zaměřením na římské právo, kanonické právo a obecné právní dějiny po roce 1989*, PHS 39, 2007, s. 33–39.

⁴³³ Viz např. Rebecca V. COLMAN, *Reason and Unreason in Early Medieval Law*, *Journal of Interdisciplinary History* 4, č. 4, 1974, s. 571–591. Colin MORRIS, *Judicium Dei: The Social and Political Significance of the Ordeal in the Eleventh Century*, *Studies in Church History* 12, 1975, s. 95–112. Shlomo EIDELBERG, *Trial by Ordeal in Medieval Jewish History: Laws, Customs and Attitudes*, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 46, 1979–1980, s. 105–120. Charles M. RADDING, *Evolution of Medieval Mentalities: A Cognitive-Structural Approach*, *The American Historical Review* 83, č. 3, 1978, s. 577–597. Dále zmiňme kolektivní monografii Wendy DAVIES – Paul FOURACRE (eds.), *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, Cambridge 1986 aj. Viz rovněž R. C. van CAENEGEM, *Reflexions*, s. 263–269.

⁴³⁴ K trendům historiografie sedmdesátých a osmdesátých let 20. století viz přehledně Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002, zejm. s. 91–110. Viz rovněž Peter BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, zejm. s. 45–128.

⁴³⁵ Na tomto místě si připomeňme kritiku Václava Vaněčka, kterou pronesl na adresu badatelů – nejuristů, jež své poznatky o důkazních prostředcích prezentovali na 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina: „*Nadto mnozí účastníci byli nejuristé, tedy pracovníci, kterým vlastní a specifické právněhistorické kladení otázek – a toho vyžadovalo právě toto thema – nebylo běžné, a kteří ulpívali mnohdy jen na vnějším („historickém“ nebo národopisném apod.) obrazu institucí,*

i ti se chtě nechtě museli přizpůsobit novým trendům, resp. se podíleli na jejich utváření. Nemnoho z toho však našlo odezvu u tehdejších domácích badatelů; změna nepřišla ani po sametové revoluci, která přinesla nové impulzy a možnosti v oblasti studia nejen právní historie. V současné odborné (i populárně-naučné) literatuře, se kterou přichází do styku budoucí právníci a (právní) historikové, jsou ordály stále prezentovány v duchu 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina, jak můžeme nejlépe ukázat na níže uvedených reprezentativních vzorcích. Rovněž posun prizmatu nahlížení na boží soudy od práva k jiným oborům a vědním disciplínám je pak vzácností.

Za příklad slouží dnes snad nejpoužívanější „učebnice“ právních dějin *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, jejíž hlavním autorem je Karel Malý.⁴³⁶ (Publikace vyšla poprvé v roce 1997, nicméně se jedná o přepracované *Dějiny státu a práva v Československu* z roku 1988.⁴³⁷) Ordály, které převládaly v důkazním řízení do 14. století, jsou v publikaci definovány jako iracionální důkazní prostředky. Jejich existence a rozvoj souvisel s nízkou autoritou ústřední státní moci. V textu jsou zmiňovány boží soudy známé z českého prostředí, mezi které patří zkouška studené vody (ordál horké vody se v Čechách neprováděl), žhavého železa, soudní souboj, ordálová přísaha a zkouška losem (vrhání hřebí). Text se dále věnuje výkladu jednotlivých božích soudů; zmíněn je i proces jejich odstraňování. K názorovým změnám nedošlo zatím ani v posledním přepracovaném vydání této práce (rok 2010), beze změny zůstala i periodizace právních dějin, která je spíš příznačná pro marxistickou historiografii.

Nejen studenti Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně přichází do styku s publikací *Vývoj trestního řízení* z roku 2012, pod kterou je jakožto hlavní autor podepsán Karel Schelle.⁴³⁸ V rámci pojednání o důkazních

---

zejména jak se jeví v konkrétních soudních a jiných případech, zatím co vnitřní souvislosti zůstávaly mimo jejich dohled.“ V. VANĚČEK, *Srovnávací*, s. 159.

⁴³⁶ Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997. (2. vyd. 1999, 3. vyd. 2003, 4. vyd. 2010). Podobně také Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995, o božích soudech zejm. s. 52–57.

⁴³⁷ Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v Československu I. Do roku 1918*, Praha 1988, pro boží soudy viz s. 188–189. Stejně pojednání o božích soudech se objevilo v publikaci Eduarda VLČKA, *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*, Brno 1993, s. 18–19.

⁴³⁸ Karel SCHELLE a kol., *Vývoj trestního řízení*, Ostrava 2012, k ordálům viz zejm. s. 25–26.

prostředcích se z publikace dovídáme, že jejich vývoj kráčel ruku v ruce s vývojem, či lépe řečeno s racionalizací společnosti. Tudíž racionálním důkazním prostředkům (svědectví, výslechy účastníků, listiny aj.) předcházely důkazy iracionální. Do této kategorie patří ordál, přísaha a tortura.⁴³⁹ Ordály jsou pak nejstarší důkazní prostředky, které se vyvinuly ještě v předstátní době. V textu práce se setkáme s jejich dělením „na jednostranné a dvoustranné, krvavé a nekrvavé, na ty, u nichž musel asistovat kněz, a ty které se mohly konat i bez duchovního“.⁴⁴⁰ Text je rovněž věnován výkladu jednotlivých domácích ordálů, mezi které patřila zkouška vodou studenou i horkou (používaná v prostředí městského práva), ohněm a soudní souboj. Do kategorie ordálů rovněž autoři zařadili přísahu, která měla dvojí podobu: „*Bud' se jednalo o přísahu ordálového charakteru nebo o přísahu očišťovací.*“⁴⁴¹ Podobné názory nalezneme rovněž v publikaci *České právní dějiny do roku 1945* z roku 2007 z pera Karla Schelleho a Ladislava Vojáčka.⁴⁴²

V souvislosti s olomouckým akademickým prostředím zmiňme krátce alespoň práci Marie Marečkové (*1942) *České právní a ústavní dějiny* vydanou v roce 2006.⁴⁴³ Autorka nehovoří explicitně o božích soudech jako o iracionálních důkazních prostředcích, nicméně její text vychází zejména z výše uvedené učebnice Karla Malého. Navzdory (nebo právě kvůli) této skutečnosti najdeme v práci řadu nepřesností. Jako příklad uveďme, že v souvislosti s Břetislavovými dekrety autorka zmínila ordál studené vody (zkouška horké vody se v Čechách nepoužívala), ačkoliv v pramenech tyto informace nenajdeme. Při zmínce o ordálu, který se konal roku 1130 na Vyšehradě, autorka uvedla, že „*je popsán jako chůze bosýma nohama po 12 rozžhavených radlicích;*“⁴⁴⁴ o počtu radlic, ale

---

⁴³⁹ K. SCHELLE a kol., *Vývoj*, s. 25.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, s. 25.

⁴⁴¹ *Ibid.*, s. 26.

⁴⁴² Karel SCHELLE – Ladislav VOJÁČEK, *České právní dějiny do roku 1945*, Ostrava 2007, s. 71–72.

⁴⁴³ Marie MAREČKOVÁ, *České právní a ústavní dějiny. Stručný přehled a dokumenty*, Olomouc 2006, o božích soudech zejm. s. 16–17.

⁴⁴⁴ *Ibid.*, s. 16. Stejně tak i K. MALÝ a kol., *Dějiny českého*, 2. vyd., s. 98. Viz ale KAN. VYŠ., s. 211 a Josef EMLER (ed.), *Letopisy hradištsko-opatovické* (= LET. HRAD.-OPAT.), in: FRB II, Praha 1874, s. 394.

i o radlicích jako takových, však prameny mlčí.⁴⁴⁵ Rozhodující v této zkoušce, ale i v přísaze na žhavém železe, nebylo dle autorky, zda se obžalovaný spálil, „*ale že přemohl bolest a přešel přes žhavé železo či z něho neodtrhl prsty*“.⁴⁴⁶ Jako poslední příklad uvedme již jen nic neříkající charakteristiku ordálu losem, která se omezuje na jednu větu: „*Při ordálu vrhání hřebí (losování) dávaly strany v sázku život*“.⁴⁴⁷

Ordály si našly místo i v populárně naučné literatuře. Spíše pro zajímavost zmiňme práci Karoliny Adamové (*1948) *Rozhovory s kocourem Batulem o české právní historii*.⁴⁴⁸ S klidným srdcem můžeme konstatovat, že už i kocour Batul ví, že ordály byly iracionální důkazní prostředky, při kterých Bůh rozhodoval, kdo je a není vinen.

Na tomto místě opustíme okruh vysokoškolských „učebnic“ a populárně naučné literatury a přesuneme se do oblasti polistopadových syntéz českých dějin, mezi kterými vyniká svojí reprezentativností řada *Velké dějiny zemí Koruny české*. S božími soudy přijdeme do styku v prvním svazku. Rozsáhlé právněhistorické statě podobné těm z *Dějin národu českého* Františka Palackého v nich ale nenajdeme. I zde platí bezesbýtku výše formulovaná tvrzení, totiž že o božích soudech je pojednáno jen okrajově v souvislosti s výkladem některých historických událostí či pramenů. Ordál žhavého železa autoři připomínají v rámci kapitoly věnované spiknutí proti knížeti Soběslavovi I.⁴⁴⁹ Krátké pojednání o božích soudech se dále objevuje v rozsahem nevelké kapitole *Středověké soudnictví*.⁴⁵⁰ Formulované závěry víceméně vychází ze starších prací Josefa

---

⁴⁴⁵ V dobových textech, které referují o vyšehradském procesu, nenalezneme termín radlice, ale pouze železo (*per ferrum incesserunt; ardenti ferro probati*). Viz KAN. VYŠ., s. 211. LET. HRAD.-OPAT., s. 394. Na základě paralel však nemůže být pochyb o tom, že se jednalo o zkoušku chůze po žhavých radlicích. Jejich počet však není – pokud je mi známo – v domácím prostředí konkretizován.

⁴⁴⁶ M. MAREČKOVÁ, *České právní*, s. 16. Shodný výklad i u K. MALÝ a kol., *Dějiny českého*, 2. vyd., Praha 1999, s. 98.

⁴⁴⁷ M. MAREČKOVÁ, *České právní*, s. 16. Srov. K. MALÝ a kol., *Dějiny českého*, 2. vyd., Praha 1999, s. 98: „*vrhání hřebí – losování (podle neurčitých zpráv o tomto ordálu dávaly strany v sázku svůj život)*“.

⁴⁴⁸ Karolina ADAMOVÁ, *Rozhovory s kocourem Batulem o české právní historii (Stručný nástin kursu českých právních dějin nejen pro chytré kocoury)*, Dobrá Voda u Pelhřimova 2000, zejm. s. 11–18.

⁴⁴⁹ Srov. Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I, do roku 1197*, Praha – Litomyšl 1999, s. 546.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, s. 547–548.

Markova a dvojice autorů Malý–Sivák.⁴⁵¹ Ordály jsou v textu označeny za hlavní důkazní prostředky, „jimiž strany s odvoláním na boha dokazovaly pravdivost svého tvrzení“.⁴⁵² Hnězdenským statutům je připisována zkouška studenou vodou, při které byla zkoušená osoba spuštěna do vody, ačkoliv kronikář Kosmas používá jen slovní spojení *adiurata aqua*.⁴⁵³ Kromě chůze přes 12 rozžhavených radlic autoři připomněli ordál brodění, přísahu na rozžhaveném železe a soudní souboj; zcela bez povšimnutí zůstala zkouška horké vody nebo tzv. ordál ručního železa.

Změnu ve výkladu božích soudů nepřinesl ani třetí svazek tematické řady *Velkých dějin zemí Koruny české s názvem Zločinnost a bezprávi*, jehož autorem je Jindřich Francek (*1943).⁴⁵⁴ Přestože se jedná o velice rozsáhlou publikaci (738 stran), ordálům jsou věnovány pouze necelé dvě strany, a to v oddílu *Z dějin procesního práva*.⁴⁵⁵ Zdrojem informací se pro Francka staly především nepřilíže zdařilé studie Karla Schelleho, resp. práce autorů K. Schelle – J. Kuchta;⁴⁵⁶ další autorova tvrzení vychází z monografie Karla Malého *České právo v minulosti*.⁴⁵⁷ Z poslední zmiňované práce si Jindřich Francek vypůjčil definici ordálů jako iracionálních důkazních prostředků. Podle autora jsou v domácím prostředí známy zejména dva ordály, a to zkouška vodou a železem. Do skupiny božích soudů vody zařadil zkoušku studenou vodou, při které měl být proband svázan a spouštěn do vody. Francek snad pod tíhou zmíněné studie dvojice autorů Schelle–Kuchta uvedl, že za vinného byla nejprve považována osoba, kterou voda nepřijala (nepotopila se), později, z důvodu častého (u)tonutí, se kritérium pro úspěšné složení zkoušky obrátilo. Další zkouška zmíněná v monografii je ordál brodění. K němu pouze Francek dodal, že vyhrála ta strana sporu, která se úspěšně dostala na druhý břeh řeky; co se však dělo v případě, kdy řeku přebrodiv žalobce i obviněný, však autor nesdělil.⁴⁵⁸ Poslední z kategorie ordálů vody je zkouška

---

⁴⁵¹ J. MARKOV, *Kapitoly* a K. MALÝ – F. SIVÁK, *Dějiny státu*.

⁴⁵² M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 547.

⁴⁵³ *Ibid.*, s. 547. Srov. *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 87.

⁴⁵⁴ Jindřich FRANCEK, *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Zločinnost a bezprávi*, Praha – Litomyšl 2011.

⁴⁵⁵ Srov. *ibid.*, s. 40–41.

⁴⁵⁶ K. SCHELLE, *Ordály* a K. SCHELLE – J. KUCHTA, *Boží soudy*.

⁴⁵⁷ Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995.

⁴⁵⁸ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 40. Srov. ŘÁD, čl. 68, s. 113.

vařící vodou. Podle Francka „zkouška vařící vodou (ponoření holé ruky do kotle s vodou) se u nás možná prováděla jen výjimečně, vyprávěcí ani trestněprávní prameny ji nepřipomínají“.⁴⁵⁹ V souvislosti s ordálem žhavého železa připomněl Francek chůzi přes dvanáct rozpálených radlic, o které „víme z Kosmovy kroniky i ze Statutů Konráda Oty“. Žádný z uvedených pramenů však neobsahuje přesně stanovený počet radlic, mimoto v Kosmově kronice nenalezneme ani zmínku o samotných radlicích.⁴⁶⁰ Mezi další ordály žhavého železa patří podle autora držení obnažené ruky nad plamenem⁴⁶¹ nebo držení žhavého železa v ruce. Poslední uvedený způsob reprezentuje „přísaha s přitisknutím prstů na rozpálený kov“. Kritériem pro úspěšné složení těchto zkoušek bylo překonání bolesti a dokončení celého úkonu. Rozhodující bylo rychlé hojení rány (popáleniny).⁴⁶² Další autorem zmiňovaný ordál je soudní souboj. Francek k němu pouze dodal, že právo bojovat s meči měly jen osoby svobodné, zatímco hole byly určeny nesvobodným lidem.⁴⁶³ V souvislosti se soubojem připomněl boj mezi mužem a ženou. Pouze jednou větou se autor zmínil o ordálové přísaze v kapli.⁴⁶⁴

Podle Francka rozhodovala o výsledku ordálu „náhoda a větší fyzická síla, které byly zárukou spravedlnosti“.⁴⁶⁵ Proti ordálovým soudním důkazům se začal zvedat odpor zejména v církevních kruzích, který nakonec v průběhu 14. století vyústil v zákaz vykonávání božích soudů vody a železa či jejich omezení. Navzdory těmto zákazům „k jejich částečné obnově došlo v 16.–18. století v rámci čarodějnických procesů“.⁴⁶⁶

Podstata ordálů „spočívala v hledání viny často velmi drastickými prostředky, ohrožujícími zdraví a nezřídka i život obviněných, za předpokladu, že

---

⁴⁵⁹ J. FRANCEK, *Zločinnost*, s. 40.

⁴⁶⁰ Ibid., s. 40. Srov. *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 87 a CDB II, č. 234, s. 223.

⁴⁶¹ Bohužel autor neuvedl odkaz na pramen, který by vypovídal o dané zkoušce. Pokud je nám známo, tak v českém prostředí nemáme pro tuto zkoušku žádné doklady.

⁴⁶² J. FRANCEK, *Zločinnost a bezpráví*, s. 40.

⁴⁶³ Zdrojem podrobných informací k soudním soubojům je *Ordo iudicii terrae*, resp. Řád práva zemského, ze kterého autor pravděpodobně vycházel. Řád i *Ordo* připouští soudní souboj napříč sociálním spektrem tehdejší společnosti, ovšem bez určení konkrétní zbraně. Latinské *Ordo iudicii terrae* dovoluje užití mečů i při souboji neurozených. Viz *ORDO – ŘÁD*, čl. 35, s. 95 a čl. 37, s. 95–96.

⁴⁶⁴ J. FRANCEK, *Zločinnost a bezpráví*, s. 41.

⁴⁶⁵ Ibid., s. 41.

⁴⁶⁶ Ibid., s. 41.

sila pravdy neuškodí nevinnému, jasně však určí viníka“. Těmito slovy charakterizoval Petr Charvát (*1949) boží soudy ve své nepříliš rozsáhlé studii *Železo, voda, meč a kyj: Ordály a archeologie*.⁴⁶⁷ Jak autor uvedl, k sepsání článku jej vedla „*spíše nemírná zvědavost než moudrost podložená desetiletými zkušenostmi*“.⁴⁶⁸ V Charvátově příspěvku nejsou boží soudy studovány z právněhistorického hlediska, ale mají aktivizující úlohu. Téma ordálů spojil autor s problematikou hrnčířských značek (symbolů), jimiž byly označovány hliněné nádoby, které sloužily mimo jiné k výběru a přenášení finančních či naturálních dávek plynoucích zeměpánovi z výkonu božích soudů. Exempce od těchto poplatků se stávaly součástí výsad udílených církevními institucím, což Charvát ilustroval na příkladu listiny krále Přemysla II. Otakara pro klášter ve Vilémově z roku 1253.⁴⁶⁹ Blíže se však božím soudům autor v práci nevěnoval.

Poměrně zajímavou studii k tématu božích soudů reprezentuje práce Aleše Stejskala (*1966), *Ordál v Mikolech v roce 1554*.⁴⁷⁰ Stejskal v kontextu domácí historiografie jako jeden z mála badatelů rozšířil právněhistorickou oblast o rozměr, který můžeme označit za historicko-sociálně antropologický. Autor se pokusil analyzovat sociální klima vesnické společnosti raného novověku na pozadí detektivního příběhu, jehož hlavní zápletku představuje vražda sedláka Tomše z Mikol. Příběh je v řadě míst protkán poznámkami k metodologickým východiskům i rizikům vztahujícím se ke studiu trestně-právních pramenů.⁴⁷¹

---

⁴⁶⁷ Petr CHARVÁT, *Železo, voda meč a kyj: Ordály a archeologie*, Listy filologické (= LF) 115. Suppl. II: Paleobohemica Immanueli Michálek septuagenario oblata, Praha 1992, s. 57–60. Pro výše uvedenou citaci viz s. 57.

⁴⁶⁸ Ibid., s. 57.

⁴⁶⁹ Ibid., s. 57. Pro znění zmíněné listiny viz Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ (eds.), CDB V. 1, Praha 1974, č. 2, s. 30–32.

⁴⁷⁰ Aleš STEJSKAL, *Ordál v Mikolech v roce 1554. K problémům interpretace trestně právních pramenů z počátku raného novověku pro studium sociálního myšlení a chování venkovánů*, in: Jihočeský sborník historický 81, České Budějovice 2012, s. 92–127. V závěru své práce autor zmínil další připravovanou studii s názvem „*Potřikrát sem okolo ní jíti musel a pomsty na sebe žádati, aby se hned krev na mne ukázala.*“ *Ordál v Malčicích v roce 1569*, která měla být v tisku (k roku 2012). Bohužel se nám uvedenou prací nepodařilo dohledat.

⁴⁷¹ Ačkoliv autor v úvodu práce hovoří o pramenu, který „*vypovídá o formálně mrtvém soudním nástroji [tj. ordálu] použitém jen několik let po nástupu posledního Rožmberka Viléma (1535–1592) na pomyslný vladařský trůn (1551) jednou venkovskou komunitou či skupinou,*“ nikde jej přesně nevymezuje. V poznámce pod čarou pouze uvedl, že se jedná o spisy uložené ve Státním okresním archivu Třeboň, oddělení Český Krumlov, fond Velkostatek Český Krumlov, sig. I 6Calfá 2a. Teprve v pozn. 8 hovoří o soudních aktech. Viz A. STEJSKAL, *Ordál*, s. 93, pozn. 2 a s. 95, pozn. 8.

Z vraždy sedláka Tomše byl vesnickou komunitou podezíraný jistý Klíma, který měl údajně poměr s Tomšovou ženou. Když vstoupil do místnosti s tělem zabitého Tomše, vytryskla z nebožtíka krev. Další klíčová osoba příběhu, Ambrož z Hodonic, měl dle autora při nastalé události pronést: „*Někdo je mezi námi, ten, kterej ním vinen.*“⁴⁷² Událost se zanedlouho opakovala na hřbitově během Tomšova pohřbu: „*Právě v okamžiku, kdy kněz kropil ve zmrzlé zemi čerstvě (a velmi rychle) vykopaný hrob a chystal se tělo uložit,*“ píše Stejskal „*vytryskla nebožtíkovi z úst a ran na hlavě další krev.*“⁴⁷³ Popsané události Stejskal ztotožnil s ordály. Podle jeho mínění „*tento tradiční středověký soudní prostředek použitý v našem případě v Čechách dvě století po zákazu může nabídnout odpovědi na otázku, co konkrétní lidé (jedinci?) v konkrétním prostředí vytvářeli z části tradičních dispozic a jak zacházeli se svým společenským okolím*“.⁴⁷⁴

V případě mikolských událostí platí spíše tvrzení, že přání je otcem myšlenky. (Domnělý) ordál je v tomto případě výsledkem badatelova konstruktů, čemuž koneckonců nasvědčuje několik skutečností. Tou první je autorovo (ne)vypořádání se s definicí božích soudů.

Stejskal v práci uvedl, že „*definiční vymezení ordálu či božího soudu je nesporné*“. Ordál je dle autora „*založen na faktu, že vina či nevina člověka nebo skupiny lidí je prokazatelná božím znamením, že Bůh se dá slavnostní výzvou pohnout k tomu, aby předepsanou cestou vyjevil pravdu. (...) Ze sociologického hlediska se jedná o zajímavý případ zástupného sociálního mechanismu, jehož veřejný a obřadný charakter by naplňoval – viděno současnými očima – jakousi formu hry*“.⁴⁷⁵ Hned v úvodu své práce však autor uvedl, že boží soudy jsou i v dnešní době přítomné. Stejskal měl na mysli souboje „*v podobě vytrvalostního pití, losování, které určuje ‚schopnějšího‘, chození po žhavém uhlí*“.⁴⁷⁶ Jistě netřeba zdůrazňovat, že výše uvedená definice převzatá ze sociologického slovníku, je závazně platná pouze v určitém kontextu, nebo minimálně v kontextu

---

⁴⁷² A. STEJSKAL, *Ordál*, s. 99.

⁴⁷³ *Ibid.*, s. 98–99.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, s. 112–113.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, s. 113. K definici božího soudu v sociologickém pojetí viz Jiří LINHART – Miloslav PETRUSEK – Alena VOĐÁKOVÁ a kol., *Velký sociologický slovník*, sv. II, Praha 1996, s. 1187. Některé další závěry o božích soudech autor formuloval na základě výše zmíněných prací Karla Schelleho, resp. dvojice autorů Schelle–Kuchta.

⁴⁷⁶ A. STEJSKAL, *Ordál*, s. 92.

sociálněvědných disciplín. Její aplikování na mikolskou událost je ale značně omezené. V našem příběhu není Bůh vzýván k tomu, aby vyjevil pravdu, stejně tak narážíme na absenci obřadného charakteru.⁴⁷⁷

Další skutečnosti, které znesnadňují výklad mikolského incidentu jakožto ordálu, reprezentuje samotný výsledek interpretace pramenů a rekonstrukce historických událostí. Jak autor sám uvedl, již po prvním výše popsaném incidentu s nebožtíkem nebyl Klíma přihlížejícím davem lynčován a mohl svobodně odejít; později se účastnil smutečního průvodu i samotného pohřbu.⁴⁷⁸ Vyšetřování celého případu před hrdelním soudem „*může být považováno za zásadní kritiku a odmítnutí ordálu*“.⁴⁷⁹ Přihlížející, kteří se účastnili domnělého božího soudu, sami celý incident za ordál nepovažovali. Byl to až Ambrož, který dal kolektivnímu prožitku tento význam. „*Z výpovědi jasně vyplývá, že teprve on ostatním vysvětlil, oč se jedná. Řečeno s nadsázkou, to teprve on ‚vyrobil dav‘*“.⁴⁸⁰ V neposlední řadě je třeba uvést, že v žádné z výpovědí není slovo boží soud (ordál) explicitně zmíněno. „*Jednotlivé formulace obviněných či žalujících však kolem něho doslova krouží. Ne snad z bázně před slovem,“* píše Stejskal, „*ale spíš před skutečným dopadem staletí zakázaného právního nástroje*“.⁴⁸¹

K celé události se asi po padesáti letech vrátil rožmberský historiograf a životopisec Rožmberků Václav Březan, který měl možnost seznámit se s okolnostmi případu na základě dochovaných písemností; k jejich studiu jej přivedla souvislost s nedávným případem. Podle Stejskala Březan neprojevil žádný zájem o boží soud. Jak autor uvedl „*pro Březana ordál jakoby neexistoval*“.⁴⁸² Úvahu nad touto skutečností Stejskal zakončil otázkou, zda onen

---

⁴⁷⁷ Ordál, při kterém se podezřelý musel dotýkat těla zemřelého, a sledovalo se, zda z ran nebožtíka nevytéká krev (nebo se neobjeví jiné znamení jako pěna z úst), bývá tradičně označován jako zkouška márami (něm. *Bahrgericht, Bahrprobe*, lat. *iudicium feretri*). V domácím prostředí se pravděpodobně neaplikovala. Stejskal upozornil pouze na přísahu „*nad hrobem svatého Ladislava, která je bezpochyby obdobou takzvané přísahy na mrtvolu. (...) Přísaha na mrtvolu – obviněný, oděn jen do plátna, měl přistoupit k mrtvole, několikrát se jí dotknout a přísahat, že je nevinný. Pokud krvácela či ukázala jiné znamení (např. pěna u úst), byl vinný*“.
A. STEJSKAL, *Ordál*, s. 114. Ke zkoušce márami viz alespoň H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 36–37 a Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 30. Viz také přílohu č. 11.

⁴⁷⁸ A. STEJSKAL, *Ordál*, s. 99.

⁴⁷⁹ *Ibid.*, s. 116.

⁴⁸⁰ *Ibid.*, s. 116.

⁴⁸¹ *Ibid.*, s. 117.

⁴⁸² *Ibid.*, s. 118.

nezájem o boží soudy byl důsledkem „jeho přetrvávající přítomnosti v mentalitě lidí, nebo autor považoval funkci božího soudu v jedné z mnoha kriminálních kauz, kterých znal z písemných pramenů i autopsie stovky, prostě za nedůležitou, za běžnou, za neodpovídající cílům a úrovni práce, kterou měl před sebou?“⁴⁸³

Vedle výše uvedených (kategorií) publikací vznikají v současné době bakalářské a magisterské práce, které jsou přímo zaměřené na boží soudy, nebo je alespoň reflektují v souvislosti s řešením jiných otázek, jako je např. vývoj trestního práva, důkazních prostředků aj. Je však třeba uvést, že až na skromné výjimky jsou tyto práce o božích soudech (jejichž autoři jsou především studenti právnických fakult) kompilacemi, které nezdá se vychází ze závěrů populárně-naučné literatury a namnoze postrádají přístup *ad fontes*, výjimkou nejsou ani citace z wikipedie.⁴⁸⁴ Je ovšem otázka, do jaké míry jsou tyto skutečnosti a nešvary systémový problém (který se odráží např. ve velkém počtu studentů) a jaký podíl v nich hraje osobnost badatele-pedagoga?

Boží soudy v naší (právně-)historické vědě představovaly a stále představují marginální téma. Navzdory omezené domácí pramenné základně má studium ordálů stále co nabídnout. Je však nezbytné provést revizi dosavadních poznatků, která se neobejde bez přístupu *ad fontes*. Rovněž je na místě, aby badatelé opustili či lépe řečeno rozšířili stávající právněhistorický přístup k této látce a začali vnímat boží soudy i v jiných rovinách. Nové přístupy a témata nebude možné uvést v život bez interdisciplinárního studia této látky. Boží soudy tak přestanou být doménou (právních) historiků a těžiště jejich výzkumu se přenesou na badatele z oblasti religionistiky, psychologie, sociologie, literárních věd, dějin umění aj. S novými náměty kráčí ruku v ruce rozšíření naší zdánlivě skromné pramenné základny.

Jen stručně zde můžeme nastínit témata, která by v souvislosti se studiem božích soudů stála za pozornost. Analýzu by si jistě zasloužily ordály, coby námět duchovní i světské literatury. Boží soudy se nejčastěji objevují v hagiografii a středověkých exemplech, ve světské rovině se s nimi setkáváme např. v poezii. Bylo by zajímavé sledovat transformaci námětu v korelaci s postupným odstraňováním božích soudů z života středověké společnosti. Na boží soudy

---

⁴⁸³ A. STEJSKAL, *Ordál*, s. 118.

⁴⁸⁴ Většina závěrečných prací je dostupná online na webových stránkách www.theses.cz.

rovněž narazíme v kontextu středověkého výtvarného umění, jehož význam pro poznání této látky nebyl doceněn. Ordály můžeme sledovat po stránce psychologické; nabízí se nám různá srovnání z prostředí kriminální psychologie, včetně zkoušek pomocí detektoru lži. Jistě by si tato látka našla pevné místo v dnes populárním tématu z oblasti kulturní historie, ve studiu (dějin) bolesti. V právní rovině nebylo dosud v domácím prostředí zpracováno postavení žen při božích soudech, ačkoliv víme, že např. Řád práva zemského v určitých případech umožňoval soudní souboj muže se ženou. Rovněž žádný domácí (právní) historik nevěnoval pozornost vztahu Židů k božím soudům. Není ani uspokojivě vyřešena otázka, jak sociální postavení jedince ve společnosti podmiňovalo podstoupení božího soudu a jakou roli při tom hrál druh či závažnost deliktu.

Nic z toho nebude možné uvést v život, pokud nezačneme klást pramenům nové otázky. Do té doby stále platí ono Kaprasovo lakonické vyjádření zformulované na počátku třicátých let minulého století: „*Česká literatura v ordálech je chudá.*“⁴⁸⁵

---

⁴⁸⁵ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 157, pozn. 2.

II. Víra v imanentní spravedlnost aneb druhý život božích soudů

V předchozím oddílu jsme představili, jak s tématem božích soudů pracovali domácí badatelé v období od 19. století prakticky až do dnešních dnů. Viděli jsme, jak se do studované látky projektovala erudice badatelů i jejich postoje, historiografické trendy, stejně jako kulturně-společenské klima daného období. Téma ordálů zapadalo do soukolí národnostních bojů 19. století, o několik dekád později vykrytalizovalo v integrující prvek, který se podílel na vytváření a legitimizaci konceptu (historického) československého práva, jenž se zrodil z potřeb první republiky. V době převládající marxistické (marxisticko-leninské) historiografie pak byly boží soudy degradovány na iracionální důkazní prostředky, které neodmyslitelně patřily k temnému středověku a demonstrovaly demagogii středověké církve. Proměnlivost v chápání a pojímání této látky, kterou do značné míry formovaly a ovlivňovaly dobové trendy a potřeby, není příznačná pouze pro badatele posledních dvou staletí; středověcí autoři pracovali s božími soudy obdobně (ať už bezděčně nebo záměrně).

V období středověku se můžeme setkat s různými kategoriemi božích soudů. Kromě (významu) obligátních důkazních prostředků (viz níže, oddíl č. IV.) se za výrazem *judicium Dei* velmi často skrýval biblický poslední soud. Zejména na stránkách narativních pramenů, hagiografické literatury, středověké pozie či exempel se setkáme s událostmi, které doboví autoři rovněž označili jako boží soud, ačkoliv chybělo jejich napojení na právní sféru. Podle francouzského medievisty Paula Rousseta byly představy i myšlení středověkých lidí ovlivňovány vírou v tzv. imanentní spravedlnost.⁴⁸⁶ Hlad, povodně, sucho, zkázonosný požár, prohra či vítězství v bitvě, zázračné zachránění dítěte, ale také výsledek (právního) božího soudu, to vše a mnohé další je možné považovat za spravedlivý boží trest nebo odměnu pramenící z chování jedince či společnosti.⁴⁸⁷

---

⁴⁸⁶ Paul ROUSSET, *La croyance en la justice immanente à l'époque féodale*, Le Moyen Age 54, 1948, s. 225–248.

⁴⁸⁷ Paul Rousset považoval (právní) ordály i víru v ně pouze za jeden z projevů středověkého přijímání myšlenky imanentní spravedlnosti. (Jedinec se při ordálu spálil nikoliv z přirozené příčiny [protože je železo žhavé], ale protože zafungovala imanentní spravedlnost vykonaná vyšší mocí, Bohem.) K tomu více *ibid.*, s. 239.

(Koneckonců tyto představy se objevují i v dnešní době. Člověk má tendenci přisuzovat neúspěch či neštěstí černé kočce, která mu ráno přeběhla přes cestu, nebo nepříznivému horoskopu, se kterým se seznámil na stránkách denního tisku. Silný morální jedinec pak může nezdar vnímat jako trest za svůj mravní prohřešek apod.) V kontextu myšlenky existence imanentní spravedlnosti můžeme pokládat prakticky jakoukoliv událost (rozhodnutí), která je zpravidla nepředvídatelná a ozdobená puncem zázraku, za soud Boha.⁴⁸⁸ Dle Paula Rousseta našly tyto představy oporu a inspiraci ve starozákonních textech.⁴⁸⁹

Flagrantní doklad poskytuje např. líčení kronikáře Helmolda z Bosau: „*Sasové také, když po porážce nabyli opět sil, ustanovili si za krále jakéhosi Heřmana příjmím Kluflocha a obnovili válku proti císaři Jindřichovi. Když pak nový kníže Sasů dobyt druhého vítězství, vcházel jako vítěz do jistého hradu, stalo se divným soudem Božím, že brána vytržená ze stězejí rozmačkala krále se mnoha jinými, a usilování Sasů také tentokrát byvši zmařeno pokleslo, aniž se pokusili dále ještě voliti si nového krále ani zbraně zdvihnouti proti Jindřichovi císaři, vidouce, že si zachovává panování buď schválením, nebo dopuštěním vůle Boží.*“⁴⁹⁰

Události, které potvrzují víru v imanentní spravedlnost, se zpravidla projevují slovním spojením *Dei iudicio*, *Deo volente*, *Deo protegente*, *Deo*

---

⁴⁸⁸ „*Pour expliquer un malheur individuel ou collectif, une catastrophe naturelle, une guerre, le chroniqueur médiéval invoque l'état coupable de la victime; dans un sens inverse, le succès et la victoire sont redevables à la vertu et à la pureté du bénéficiaire; les actions humaines portent des fruits qui témoignent de l'origine et de la qualité morale de leurs auteurs. Dieu punit ou récompense sans délai, sa justice s'exerce immédiatement, hic et nunc.*“ P. ROUSSET, *La croyance*, s. 225.

⁴⁸⁹ „*L'influence de l'Ancien Testament explique pour une autre part l'importance de l'idée de justice immanente à l'époque féodale. (...) Après l'invasion chaldéenne le prophète Habacuc se demande pourquoi Dieu a permis ta défaite de son peuple, coupable, certes mais moins coupable que son vainqueur. Le juste souvent souffre, tandis que le méchant triomphe; comment est-ce possible?*“ *Ibid.*, s. 245–246. Viz také Hab. 1, 4 a13.

⁴⁹⁰ HELMOLD, I. 30, s. 54. Pro latinskou citaci viz *Helmoldi Cronica*, I. 30, s. 58: „*Saxones quoque, postquam de cede vires recuperaverunt, statuerunt sibi regem Hermannum quendam cognomento Clufloch et instauraverunt prelium adversus Heinricum cesarem. Cumque Saxonum novus princeps secundo potitus victoria castrum quoddam victor ingrederetur, contigit miro Dei iudicio, ut porta cardinibus avulsa regem cum aliis quam pluribus attriverit, conatusque Saxonum etiam tunc frustratus concidit; nec adiecerunt ultra novum creare regem nec arma ferre adversus Heinricum cesarem, videntes ei regnum conservari divina voluntate approbante sive permittente.“ Pro úplnost dodejme, že autoři nového českého překladu použili pro slovní spojení *Dei iudicium* výraz *úradek Boží*. Viz J. ZDICHYNEC (tran.) – M. MORAVOVÁ – J. KLÁPŠTĚ (eds.), *Helmold z Bosau*, I. 30, s. 71.*

juvante, Deo adjutore aj.⁴⁹¹ Nemuselo se ovšem bezpodmínečně jednat o nepředvídatelné události, považované za výsledek božího rozhodnutí. Často se setkáme s tím, že ono rozhodnutí bylo žádané a očekávané, cíleně vynucené na vyšší moci (Bohu) slavnostními úkony a gesty a doprovázené působením přírodních elementů (zpravidla vody a ohně). V těchto událostech lze spatřit celou řadu atributů příznačných pro (právní) ordály.⁴⁹²

Objevují se však i boží soudy, o jejichž právní funkci nemůžeme v daném případě pochybovat, nicméně úloha důkazního prostředku je doplněna o další roli vyplývající z výsledku ordálového rozhodnutí. Charakter sekundární úlohy ordálu je vytvářen specifickou dikcí autora v souladu s narativními strategiemi a účelem, který má jeho dílo plnit. Nejen touto sekundární funkcí, ale i mimoprávní úlohou božích soudů se budeme zabývat na následujících řádcích. Je třeba zdůraznit, že ve sféře domácí historiografie se jedná o novum. S ohledem na tuto skutečnost se budeme snažit především upozornit na některé otázky a možnosti, jak s mimoprávním aspektem ordálů pracovat. Cílem je rovněž přesvědčit čtenáře, že téma božích soudů není axiomaticky vyhrazeno pouze právním historikům.

Na okraj uvedme, že je někdy problematické rozlišit, zda určitou událost vnímal dobový autor i čtenář/posluchač jako *judicium Dei*, nebo se jedná o konstrukt badatele, který byl vytovřený až *ex post* na základě atributů příznačných pro boží soudy.

Základní princip, na kterém boží soudy fungují (bez ohledu na jejich aplikaci v právní sféře či mimo ni), je přítomnost zásahu vyšší moci. Ta měla ostentativním způsobem projevit svoji vůli (rozhodnutí), která byla pro všechny pochopitelná, akceptovatelná, nezpochybnitelná a finální. Pro svůj charakter i princip fungování se boží soudy dostaly velmi brzy do hledáčku středověké církve. Pod její taktovkou se úloha ordálů rozšířila mimo soudní kauzy a právní prostředí. Dle německého právního historika Hermanna Nottarpa měly ordály „*dokázat pravdivost křesťanské víry, pravost relikvií, mravní čistotu podezřelých*

---

⁴⁹¹ P. ROUSSET, *La Croyance*, s. 233.

⁴⁹² K tomu viz níže, s. 210–211.

žen panovníků aj.; tedy měly sloužit k rozhodnutí o náboženských otázkách v širším slova smyslu“.⁴⁹³

Úloha a význam, který Nottarp přisoudil božím soudům ve středověké společnosti, a který výmluvně dokládají pramenné zmínky prakticky z celé křesťanské Evropy minimálně od 6. do počátku 13. století, staví boží soudy do pozice účinného (a tolerovaného) nástroje, s jehož pomocí církve participovala na světské moci a prosazovala vlastní zájmy. To však neznamená, že toto počínání je naplněno negativními konotacemi, jak se domníval americký historik Henry Charles Lea, který hovořil o zneužívání církevní moci i zisku plynoucího z výkonu ordálů.⁴⁹⁴ Nebyla to však jen středověká církev, která využívala nebo v dikci právě zmíněného historika zneužívala boží soudy k dosažení kýžených cílů. Ke stejným praktikám se uchýlovali i představitelé světské moci, jak ještě ukážeme.

Ordály jako prostředek christianizace

Pro pohanské (předkřesťanské) společnosti nebylo až tak obtížné akceptovat existenci křesťanského Boha a vyhradit mu jeho místo ve stávajícím pantheonu,⁴⁹⁵ jako spíše přijmout systém monoteistického křesťanského náboženství, který namnoze znamenal systémovou transformaci, tedy zavržení starodávných

---

⁴⁹³ „Diese Gottesurteile sollen die Wahrheit des christlichen Glaubens, die Echtheit von Reliquien, die Sittenreinheit verdächtiger Herrscherfrauen und ähnlichen erweisen, also zur Entscheidung von religiösen Fragen im weiteren Sinne dienen, und wurden (...) zu diesem Zweck veranstaltet.“ H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 111.

⁴⁹⁴ „During this period, the clergy found in the administration of the ordeal a source of power and profit. (...) There were fees to be received for its honest; bribes for its dishonest, application. (...) It afforded the means of awing the laity, by rendering the priest a special instrument of Divine justice, into whose hands every man felt that he was at any moment liable to fall; and even worse uses were sometimes made of the irresponsible power thus intrusted to unworthy ministers.“ H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 270–272, viz také s. 402.

⁴⁹⁵ Viz např. zprávu kronikáře Helmolda z Bosau: „[Slované] Mají tedy mnohotvárné božské bytosti, jimž přisuzují pole a lesy, smutky a rozkoše, nepopírají však, že je jeden bůh na nebesích, který poroučí ostatním, je nad jiné mocný a stará se jen o věci nadpozemské. Ostatní bohové, kteří vzešli z jeho krve, vykonávají úkoly, které jim byly přiděleny. Jeden každý z nich je tím vznešenější, čím blíže stojí bohu bohů.“ J. ZDICHYNEC (tran.) – M. MORAVOVÁ – J. KLÁPŠTĚ (eds.), *Helmold z Bosau*, I. 84, s. 150. Pro latinskou citaci viz *Helmoldi Cronica*, I. 84, s. 160: „Inter multiformia vero deorum numina, quibus arva, silvas, tristicias atque voluptates attribuunt, non diffitentur unum deum in celis ceteris imperitantem, illum prepotentem celestia tantum curare, hos vero distributis officiis obsequentes de sanguine eius processisse et unumquemque eo prestantiorem, quo proximiorum illi deo deorum.“

(a tudíž fungujících) obyčejů i světového a společenského řádu a žebříčku hodnot. Takové jednání mohlo na jedince či celou společnost přivolat trest doposud uctívaných bohů a démonů.⁴⁹⁶ Proto bylo na šířitelích křesťanství dokázat, že tyto obavy jsou neopodstatněné. Nejvýmluvnějším důkazem bylo demonstrovat neomezenou moc křesťanského Boha, moc, která je větší než ta, jíž disponují staří bohové a démoni.

Podle německého religionisty Rudolfa Otty můžeme vyšší moc, resp. její božství sledovat ve dvou rovinách – racionální a iracionální. V první zmíněné je božství determinováno tzv. racionálními predikáty, jakými jsou všemocnost, vševědoucnost, všudypřítomnost, rozum, síla, dobro, vůle, jednota aj.⁴⁹⁷ Tyto predikáty většinou odrážejí lidská přání a touhy; jsou *de facto* opozicí k lidské nedokonalosti. Každý z pohanských bohů či démonů je vymezen určitými predikáty (některý bůh je vládcem hromů a blesků, jiný vládne vodstvu, další má na starosti lidskou lásku, štěstí, smrt apod.).⁴⁹⁸ Křesťanský Bůh je ovšem definován racionálními predikáty, které reprezentují maximální či absolutní (absolutně-pozitivní) hodnotu. Kvalitativně nižší predikáty samozřejmě existovaly, lépe řečeno koexistovaly s těmi absolutními i v křesťanském náboženství, a to např. v rovině kultu svatých.

„Změna náboženství má,“ podle Nory Berend, „za následek přesun pocitů posvátné bázně a úcty k jinému zdroji a změnu obřadů.“⁴⁹⁹ Autorka víceméně

---

⁴⁹⁶ K tomu více Nora BEREND, *Úvod*, in: Eadem (ed.), *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*, Praha 2013, zejm. s. 26 a 30.

⁴⁹⁷ K racionálním predikátům božství více Rudolf OTTO, *Posvátno: iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*, Praha 1998, s. 17.

⁴⁹⁸ Např. podle kronikáře Adama Brémského byly ve svatyni v Uppsale modly tři bohů, Thora, Votana a Frikka. „*Jejich význam je takový: ‚Thor‘, říkají, ‚panuje ve vzduchu a vládne hromy a blesky, větry a dešti, dobrým počasím i úrodou. Druhý, Votan – totiž Zběsilost – vede války a poskytuje člověku sílu proti nepřátelům. Třetí je Frikko, který uděluje smrtelníkům mír a rozkoš.*“ Libuše HRABOVÁ (tran.), *Adam Brémský. Činy biskupů hamburského kostela*, Praha 2009, IV. 26, s. 208. Pro latinskou citaci viz Bernhard SCHMEIDLER (ed.), *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, MGH SRG 2, 3. vyd., Hannover – Leipzig 1917, IV. 26, s. 258: „*Quorum significationes eiusmodi sunt: ‚Thor‘, inquit, ‚presidet in aere, qui tonitrus et fulmina, ventos ymbresque, serena et fruges gubernat. Alter Wodan, id est furor, bella gerit hominique ministrat virtutem contra inimicos. Tercius est Fricco, pacem voluptatemque largiens mortalibus.*“ Některé racionální predikáty jsou společné většině kultur (např. ty, jež jsou spojené s úrodou, plodností a štěstím), jiné jsou vlastní pouze určitým sociálním skupinám či dokonce jedincům. Např. pro skupinu válečníků jsou primární jiné racionální predikáty než pro zemědělce apod.

⁴⁹⁹ N. BEREND, *Úvod*, s. 11.

charakterizovala druhou, iracionální, rovinu božství. Rudolf Otto tento pojmy nedefinovatelný pocit ([pozitivního] strachu) či mystický prožitek označil jako *mysterium tremendum*.⁵⁰⁰ Racionální a iracionální predikáty úzce souvisí s kolektivní zkušeností a prožitkem. Opakování určitých rituálů pak připomíná a potvrzuje tyto predikáty.

K demonstrování síly a moci (nového) křesťanského Boha, nebo – v kontextu výše vyřčeného – absolutní hodnoty jeho predikátů, sloužila namnoze vojenská porážka uštědřená křesťany pohanům či boření pohanských svatyní a idolů, ke kterému docházelo, aniž by staří bohové seslali nějaký trest. Dalším více než výmluvným nástrojem, který dokazoval sílu (nového) křesťanského Boha, byl ordál. Objektem jeho testování nebyli ve skutečnosti jedinci, kteří jej podstupovali, ale byl jím (nový) křesťanský Bůh, jeho moc a síla. Nejednalo se tak o boží soud, jako spíše o soud Boha. Bůh jeho prostřednictvím demonstroval aktivním i pasivním účastníkům svoji moc a zjevoval svoji vůli, a to konkrétním způsobem, který, podle Charlotty Leitmaier, „*znamená ve většině případů zrušení přírodních zákonů*“.⁵⁰¹ Toto – v přesném významu slova – očividné zrušení přírodních zákonů mělo v křesťanském světě punc zázraku, bylo konkrétním potvrzením predikátů, ba co víc dokazovalo existenci samotného křesťanského Boha. Alespoň takovým způsobem můžeme vnímat ordály, lépe řečeno soudy Boha, které bývají v literatuře nejčastěji vzpomínány v souvislosti s procesem christianizace.

Podle vyprávění benediktinského mnicha a kronikáře Widukinda z Corvey navrátil duchovní Poppo pomocí božího soudu do Dánska křesťanství. Stejná událost se objevuje také u kronikáře Dětmara z Merseburgu i v dalších pramenech.⁵⁰² Podle zmíněného Widukinda byli Dánové v dávných dobách

---

⁵⁰⁰ „*Ten pocit tajemného úděsu může proniknout myslí mírným tokem v podobě poklidného zbožného rozjímání. (...) Může také v duši propuknout náhle, jako bleskem. (...) Může poklesnout v téměř strašidelnou hrůzu a zděšení. (...) Může se stát tichým zachvěním a zmlknutím tvora před – ano, před čím? Před tím, co je nade vším tvořením jako nevýslovné tajemství.*“ R. OTTO, *Posvátno*, s. 26.

⁵⁰¹ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 98: „*Er bedeutet in der Mehrzahl der Fälle eine Aufhebung der Naturgesetze.*“

⁵⁰² Výčet jednotlivých pramenů, které zachycují ordál duchovního Poppa a jejich vzájemný vztah, vyložil Claudius von SCHWERIN, *Das Gottesurteil des Poppo*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung* (= ZRG GA) 58, 1938, s. 69–107. Z bohaté literatury k tématu uveďme alespoň H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 206. H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 69–70, 112, 161, 221, 257 a 383. Dále R. BARTLETT, *Trial*, s. 21.

křesťané, ale přesto sloužili pohanským modlám. Stalo se, že na jisté hostině za přítomnosti krále došlo ke sporu o uctívání bohů. Dánové tvrdili, že Kristus je sice Bůh, ale že jiní bohové jsou větší než on, neboť skrze sebe ukazují smrtelníkům znamení a úkazy. Jistý klerik jménem Poppo,⁵⁰³ který se účastnil hostiny, prohlásil – volaje Boha za svého svědka –, že ostatní bohové jsou jen umělými výtvary, modlami. Na toto tvrzení okamžitě zareagoval král Harald, který se Poppa zeptal, zda je ochoten svoji víru dokázat. Poppo bez váhání odpověděl, že je připraven. Harald tedy rozkázal, aby duchovního střežili do druhého dne. Nazítrí pak nechal rozpálit železo o obrovské hmotnosti a uložil klerikovi, aby jej nesl pro svoji víru. Ten bez okolků železo uchopil a nosil jej tak dlouho, jak mu král určil. Poté všem přítomným ukázal nezraněnou ruku a chválil křesťanskou víru. Na základě tohoto činu se král Harald rozhodl uctívat jediného Boha a nařídil rovněž podrobeným „národům“ zavrhnout modly a od tohoto okamžiku projevovat náležitou úctu Bohu.⁵⁰⁴

Zmíněné vyprávění – ať už vychází ze skutečné události či nikoliv – staví ordál do pozice nástroje christianizace. Tento akt, který měl být důkazem o bezmezné moci křesťanského Boha, cílil na panovníka a jeho nejbližší okolí. Konverze mocenských elit samozřejmě automaticky neznamenala přijetí křesťanské víry celou společností, ale díky ní získala nová víra autoritativní podporu, což bylo klíčové v dalším procesu christianizace.

---

⁵⁰³ Podle Michaela Geltinga byla identita duchovního Poppa dlouho předmětem diskuzí. V současné době převládá názor, že se jednalo „o Folkmara, blízkého spolupracovníka a pozdějšího nástupce kolínského arcibiskupa Bruna“. Michael H. GELTING, *Kálovství dánské*, in: N. Berend (ed.), *Christianizace*, s. 90.

⁵⁰⁴ „*Dani antiquitus erant Christiani, sed nichilominus idolis ritu gentili servientes. Contigit autem altercationem super cultura deorum fieri in quodam convivio rege presente, Danis affirmantibus Christum quidem esse deum, sed alios eo fore maiores deos, quippe qui potiora mortalibus signa et prodigia per se ostenderent. Contra haec clericus quidam, nunc vero religiosam vitam ducens episcopus nomine Poppa, unum verum deum patrem cum filio unigenito domino nostro Iesu Christo et spiritu sancto, simulacra vero daemonia esse et non deos testatus est. Haraldus autem rex, utpote qui velox traditur fore ad audiendum, tardus ad loquendum, interrogat, si hanc fidem per semet ipsum declarare velit. Ille incunctanter velle respondit. Rex vero custodire clericum usque in crastinum iubet. Mane facto ingentis ponderis ferrum igne succendi iubet, clericumque ob fidem catholicam candens ferrum portare iussit. Confessor Christi indubitanter ferrum rapit tamdiuque deportat, quo ipse rex decernit. Manum incolumem cunctis ostendit, fidem catholicam omnibus probabilem reddit. Ad haec rex conversus Christum deum solum colendum decrevit, idola respuenda subiectis gentibus imperat, Dei sacerdotibus et miniatris honorem debitum deinde prestitit. Sed et haec virtutibus merito patris tui adscribuntur, cuius industria in illis regionibus ecclesiae sacerdotumque ordines in tantum fulsere.*“ Paulus HIRSCH (ed.), *Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, in: MGH, SRG 60, 5. vyd., Hannover 1935, III. 65, s. 140–141. Pro český překlad viz Jakub IZDNÝ – Kateřina SPURNÁ (trans.), *Widukind. Dějiny Sasů*, Praha 2016, III. 65, s. 121.

Odkaz na vykonaný ordál je rovněž zřetelným signálem, který se obrací do již křesťanského světa. Jak poznamenala Nora Berend, „*životy misionářů jsou v mnoha případech spíše než vyprávěným záznamem skutečných událostí výrazem nároků jednotlivých biskupství na území, o nichž autoři tvrdí, že byla obrácena na víru misionáři z daného centra*“.⁵⁰⁵ Toto tvrzení se zrcadlí v díle kronikáře Adama Brémského, ve kterém se setkáváme se dvěma ordály dvou rozdílných (?) Poppů. První příběh (II. 25) se váže ke christianizaci Dánů a po obsahové stránce koresponduje s vyprávěním Widukinda z Corvey.⁵⁰⁶ Ve druhém vyprávění (II. 35) Adam zmínil šlesvického biskupa Poppa, který byl poslán císařem a hamburským biskupem ke švédskému (a na krátký čas i dánskému) králi Erikovi Vítěznému, aby s ním jednal „*ve věci dánského království*“ a „*měl prosadit císařův požadavek míru s křesťany*“.⁵⁰⁷ Podle Adama Brémského pro potvrzení moci křesťanské víry podstoupil zkoušku, při které nesl v ruce rozžhavené železo. Toto „*magnum miraculum*“, jak píše Adam, však nestačilo, proto Poppo musel „*pro odstranění pohanství onoho lidu ukázat ještě jiný velký zázrak. Oblečen v navoskované tunice stál uprostřed lidu, který ho obklopoval, a nechal ve jménu Páně tuniku zapálit. Oči a ruce zvedl k nebi a trpělivě snášel olizující plameny. Jeho šat zcela shořel a proměnil se v popel. Biskup s přívětivou a veselou tváří prohlašoval, že necítil žár plamene. Pro neobvyklost tohoto zázraku uvěřilo skrze něho mnoho tisíc pohanů a dodnes se mezi dánským lidem a v kostelích slavně vzpomíná Popovo jméno*“.⁵⁰⁸ Boží soud nesloužil pouze pro šíření křesťanství, ale

---

⁵⁰⁵ N. BEREND, *Úvod*, s. 27.

⁵⁰⁶ L. HRABOVÁ (tran.), *Adam Brémský. Činy biskupů*, II. 25, s. 97: „*Roku 966 Dány na víru obrátil Poppo, jenž před lidem nesl do běla rozžhavené železo ve formě rukavice bez zranění. Když to viděl král Harald, odvrhl modlářství a se vším lidem se obrátil k uctívání pravého Boha. Poppo pak byl ustanoven biskupem.*“ Pro latinské znění viz B. SCHMEIDLER (ed.), *Magistri Adam Bremensis Gesta*, II. 25, s. 83: „*Anno Domini DCCCCLXVI Dani ad fidem sunt per Popponem quendam conversi, qui ferrum candens et ignitum in modum cyrotecae formatum coram populo sine lesione portavit, quod videns rex Haraldus abiecta ydolatria cum toto populo ad colendum verum Deum se convertit, Poppo autem in episcopum est promotus.*“

⁵⁰⁷ L. HRABOVÁ (tran.), *Adam Brémský. Činy biskupů*, II. 35, s. 104.

⁵⁰⁸ *Ibid.*, II. 35, s. 104. Pro latinský text viz B. SCHMEIDLER (ed.), *Magistri Adam Bremensis Gesta*, II. 35, s. 96: „*Tunicam scilicet indutus ceratam, cum staret in medio populi circo, in nomine Domini precepit eam incendi. Ipse vero oculis ac manibus in celum tensis liquentes flammam tam patienter sustinuit, ut veste prorsus combusta et in favillam redacta hylari et iocundo vultu nec fumum incendii se sensisse testatus sit. Cuius novitate miraculi et tunc multa milia crediderunt per eum, et usque hodie per populos et ecclesias Danorum celebre nomem Popponis effertur.*“ K události vice Ian WOOD, *The Missionary Life. Saints and the Evangelisation of Europe, 400–1050*, Harlow 2001, s. 136.

v nastíněných příbězích sehrál úlohu legitimizujícího prvku nároků určitého biskupství *par excellence*.

Podobná událost se váže k životu biskupa-misionáře Bruna (Bonifáce) z Querfurtu. Dva prameny nás zpravují o úspěšně podstoupené zkoušce ohně, která měla za následek konverzi pruského krále ke křesťanství. První – *Vita Romualdi de Benevento* – pochází z pera Petra Damiána a byl sepsán kolem roku 1042.⁵⁰⁹ Autor vypráví, jak Bruno předstoupil před krále Rusů (*ad regem Russorum*)⁵¹⁰ oblečen pouze do hadrů a snažil se jej přesvědčit, že jedině jeho Bůh je ten pravý. Král však usoudil, že je Bruno žebrák, neboť jen pravý bůh přináší bohatství a hojnost. Proto se biskup převlékl do svého pontifikálního roucha.⁵¹¹ Když jej král takto uviděl, vyzval Bruna, aby kráčel mezi dvěma hranicemi hořícího dřeva, které od sebe dělila jen malá vzdálenost. Pokud tuto zkoušku přečká bez úhony, všichni uvěří v jeho Boha. Bruno, oděn do onoho slavnostního roucha tak, jako by sloužil mši, nejprve se svěcenou vodou a kadidlem obešel hořící hranice a poté vešel do plamenů. Oheň se jej nijak nedotknul, dokonce mu ani nesežehl vlasy. Když to král a přítomní uviděli, vrhli se k nohám biskupa a se slzami v očích jej prosili za odpuštění a dali se pokřtít.⁵¹² Bruno se však ze svého

---

⁵⁰⁹ K tomu I. WOOD, *The Missionary*, s. 226.

⁵¹⁰ Pravděpodobně se jedná o omyl. Bruno nezemřel mučednickou smrtí v Rusku, ale v Prusku. Viz I. WOOD, *The Missionary*, s. 239.

⁵¹¹ Na problém přesvědčit o kvalitách nového Boha naráželi např. ti misionáři, kteří před pohany předstupovali v tom nejprostším oblečení a často bez obuvi, neboť jen pravý bůh přináší věřícím hojnost. K tomu více Robert BARTLETT, *Od pohanství ke křesťanství ve středověké Evropě*, in: N. Berend (ed.), *Christianizace*, s. 77. Viz také I. WOOD, *The Missionary*, s. 259.

⁵¹² Jacques Paul MIGNE (ed.), *Petrus Damiani. Vita sancti Romualdi*, in: PL 144, Parisiis 1853, pro zkoušku ohněm viz kap. 27, sl. 978: „*Cumque ad regem Russorum vir venerabilis pervenisset, et constanti animo praedicationi vehementer insisteret; videns eum rex squalidis vestimentis indutum, nudis pedibus incedentem, opinatus est quia vir sanctus talia non religionis causa proferret, sed idcirco potius ut pecunias congregaret. Promisit ergo sibi quia si ab hujusmodi vanitate recederet, ipse paupertatem ejus largissima divitiarum liberalitate ditaret. Bonifacius itaque mox ad hospitium sine mora revertitur, pretiosissimis pontificalibus ornamentis decenter induitur, et sic ad regis palatium denuo praesentatur. Rex autem videns eum tam decoris vestibus adornatum, ait: Nunc scimus quia te ad vanam doctrinam non paupertatis inopia, sed veritatis impulit ignorantia. Verumtamen si vis vera credi quae asseris, erigantur duae excelsae lignorum catastae, brevissimo a se interstitio separatae, et igne supposito cum vaporatae fuerint, ita ut utriusque struis unus ignis esse videatur, tu transi per medium. Quod si laesus ex aliqua parte fueris, ipsis te penitus consumendum ignibus trademus; sin autem (quod credi non potest) sanus evaseris, omnes nos Deo tuo absque ulla difficultate credemus. Cumque hoc foedus non solum Bonifacio, sed et cunctis quae aderant gentibus placuisset, Bonifacius ita vestitus, velut missarum solemnium celebraturus, prius cum sanctificata aqua et incenso thure undique perlustrans ignem, deinde stridentes flammarum globos ingressus, ita exivit illaesus ut nec minimus capitis ejus capillus videretur exustus. Tunc rex et caeteri qui huic spectaculo interfuerant, catervatim se ad pedes beati viri projiciunt, indulgentiam lacrymabiliter petunt, et baptizari se instantissima*

úspěchu neradoval příliš dlouho, neboť krátce poté zemřel jako mučedník rukou králova bratra.

K autorství druhé zprávy, která se váže ke zkoušce ohně a následné Brunově mučednické smrti, se hlásí Wipert, někdejší druh biskupa a údajný účastník jeho misijní cesty mezi pohanské Prusy. Wipertovo vyprávění, jež je v mnohém dramatičtější než Damianovo, známe z rukopisu Clm 18897, který vznikl v benediktýnském klášteře v Tegernsee.⁵¹³ Wipert vypráví, jak se spolu se svým pánem, biskupem Brunem, a ještě dalšími kaplany vydali do Pruska, aby tamní pohanské národy přivedli ke křesťanství. Brzy poté, co se ocitli v zemi Prusů, se dostali před krále. Bruno se svými kaplany začal sloužit mši a šířit slovo boží. Když to král Prusů Nethimer viděl, prohlásil, že také mají své bohy, které uctívají a v které věří. Jakmile to Bruno uslyšel, řekl králi, aby donesl své bohy – idoly a v jeho přítomnosti je s vervou vlastní křesťanskému misionáři vhodil do ohně, který je okamžitě pohltit a spálil. Král zaplaven vlnou hněvu nařídil, aby byl biskup před zraky přítomných okamžitě vhozen do plamenů. Jestliže jej oheň pohltí a stráví, bude zřejmé, že biskupovo učení je falešné, v opačném případě král uvěří v jeho Boha. Byl rozdělán velký oheň, ale dříve než biskupa, oděného ve slavnostní roucho, předali plamenům, vymínil si, aby mu donesli stolicí (*suam sedem*) a nechal si ji položit doprostřed ohně. Následně se na ni usadil a seděl tam tak dlouho, dokud jeho kaplani nedozpívali sedm žalmů. Když král uviděl tento zázrak, uvěřil spolu se třemi sty přítomnými muži v Boha a všichni se nechali pokřtít. Později na místo dorazil kníže tamní země (*dux postea illius terre*), který byl dle slov Wiperta naplněn mocí ďábla a bez jakéhokoliv obvinění nařídil usmrtit zmíněného biskupa i s jeho kaplany. Později se na tom místě začaly dít zázraky.⁵¹⁴

---

supplicatione deposcunt.“ Novější edici Giovanni TABACCO (ed.), *Petri Damiani. Vita Beati Romualdi*, Fonti per la storia d'Italia 94, Roma 1957, jsem neměl k dispozici.

⁵¹³ Rukopis Clm (*Codices latini monacenses*) 18897 je dnes uložen v Bavorské státní knihovně (Bayerische Staatsbibliothek). Kodex vznikl v 15. století svázáním několika rukopisů do jednoho svazku. Wipertovo vyprávění o zkoušce ohněm a mučednické smrti biskupa Bruna bylo sepsáno v průběhu 11. století. Kodikologický rozbor rukopisu i edici doplněnou o polský překlad nově přináší Miłosz SOSNOWSKI, *Anonimowa Passio s. Adalperti martiris (BHL 40) oraz Wiperta Historia de predicatione episcopi Brunonis (BHL 1471b) – komentarz, edycja, przekład*, in: *Rocznik Biblioteki Narodowej* 43, 2012, s. 5–74.

⁵¹⁴ „*Episcopus uero cum suis capellanis preparatis celebrauit missam, predicando euuangelica atque apostolorum dicta. Que omnia ut rex Nethimer nomine audiuit, dixit: Nos deos habemus in quibus adoramus et confidimus. Uerbis autem tuis obedire nolumus. Episcopus hoc audiens illius*

Podobnou událost zaznamenal františkánský mnich a teolog Ioannes Fianza alias Bonaventura z Bagnoreggia v legendě *Vita maior* věnované životu svého přítele, svatého Františka z Assisi. Podle Bonaventury se František v roce 1219 na své misijní cestě do Egypta setkal se sultánem, kterého se snažil přesvědčit o správnosti křesťanské víry. Františkova slova však u sultána nenacházela žádnou odezvu. Proto se rozhodl, že podstoupí spolu s některým z přítomných imámů zkoušku ohně. Tuto výzvu však nebyl nikdo z nich ochotný akceptovat. František tedy prohlásil, že sám vejde do plamenů, pokud mu sultán slíbí, že, uspěje-li ve zkoušce, obrátí se on i všichni jeho poddaní ke křesťanství. Tuto nabídku však sultán odmítl.⁵¹⁵ Kromě písemného zpracování nabyla událost i vizuální podoby, např. na freskách slavného malíře a architekta Giotto di Bondone; v mladší době ji zachytili Benozzo Gozzoli, Andreas del Sarto a další. (Viz obrazová příloha č. 6–10).

Jen na okraj uvedme, že se dochovaly zprávy opačného charakteru, kdy šířitel křesťanství odmítl pro svoji víru podstoupit navrhovaný boží soud. Jednu z nich, která se vztahuje ke christianizaci Islandu za dob Olafa I. Tryggvasona, připomněl německý historik Hermann Nottarp. Jistá islandská žena řekla

---

[regis] *adportare iussit simulacra, et illo presente in igne proiecit cum uirtute maxima. Ignis uero accepit et deuorauit illa denique simulacra. Rex autem turbatus dixit indignatione maxima: Accipite episcopum citissime et in ignem coram me proicite. Si illum ignis comburit et deuorat, cognoscite quia illius est predicatio uanissima, denique si est aliter, in illum deum credam[us] uelociter. Tunc iussit rex igne[m] accendi ualidissimum et in illum proici episcopum. Episcopus autem indutus uestimento episcopali suam sedem in ignem fecit portare et in igne supra eandem tamdiu sedit, quousque a capellanis septem psalmi fuerunt decantati. Rex uero hoc uidens factum mirabile, cum trecentis uiris credidit deo uelociter et accepit baptismum penitentiae. Dux postea illius terre ad episcopum equitauit uirtute repletus diabolica et illum episcopum cum capellanis fecit martirizare absque ulla querimonia. Episcopi caput iussit abscidi, et capellanos omnes iussit suspendi, et meos oculos eruere fecit. Postea uero, operante Christo, uisa sunt ibi signa sine numero et prodigia, nunc uero supra illorum corpora constructa sunt monasteria.*“ M. SOSNOWSKI, *Anonimowa*, s. 70 a 72.

⁵¹⁵ Antonín Ludvík STRÍŽ (tran.), *Život svatého otce Františka, zakladatele řádu bratří menších*, Praha 1926, hl. 9, s. 84–85: „Neb i sultán podivný na muži Božím žár ducha spatřuje i moc, se zalíbením ho poslouchal a snažně zval, by u něho pobyl. Sluha Kristův však nebeskou osvěcen odpovédi: ‚Chceš-li,‘ vece ‚obrátili se i s lidem svým ke Kristu, z lásky k němu rád u vás pobudu. A zdráháš-li se pro víru Kristovu zákona Mohamedova zanechat, kaž oheň rozdělati co největší, a já s kněžími tvými do ohně vstoupím, abys aspoň tak poznal, které víry jakož to jistější a světlejší právem jest se přidržeti.‘ Na to jemu sultán: ‚Nevěřím, by který z mých kněží na obhájení své víry chtěl sebe vydati nebo nějaká muka podstoupiti;‘ vidělť již, jak jeden z kněží jeho, muž sloutný a letitý, uslyšev ono slovo, s očí se mu vytratil. Dí jemu muž svatý: ‚Slibuješ-li mi za sebe i za svůj lid, že vyjdu-li z ohně bez úrazu, přistoupíte k účtě Kristově, pojdte a já sám vstoupím do ohně, a shořím-li, budiž to přičteno mým hříchům, ochrání-li mne však Boží moc, uznejte Krista, Boží moc a moudrost, pravým Bohem a všech Spasitelem.‘ Sultán odvětil, že se neodvažuje přistoupiti na tu volbu, boje se vzbouření lidu.“ Viz rovněž H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 212. H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 112. R. BARTLETT, *Trial*, s. 21.

brémskému duchovnímu Dankbrandovi, že Kristus byl vyzván Thórem k *holmgangu*, tedy k souboji. Zmíněný duchovní, jenž se měl duelu účastnit, se ale pro strach z porážky k *holmgangu* nedostavil.⁵¹⁶

Jen pravý světec uspěje v božím soudu

V jedné ze svých studií historik Thomas Head podal výčet dvaceti případů, v nichž byla pravost světců ověřována božími soudy, ke kterým došlo během let 978–1167. V další práci věnované tomuto tématu počet rozšířil o nově zjištěné.⁵¹⁷ Zkouška, při níž se nejčastěji vkládala část světcova těla – relikvie – do kaditelnice a následně na žhavé uhlí, se praktikovala v západní Evropě, stejně jako ve Skandinávii či slovanských zemích.⁵¹⁸ Dle zmíněného historika byl její princip jednoduchý. „*Tělesná relikvie byla část těla, která patřila člověku, jenž nepotřeboval očistec před posledním soudem. Svátí a jejich těla odolávali ohni.*“⁵¹⁹

Tyto představy pramenily z biblických příkladů a své místo našly i v hagiografické literatuře, kde byl oblíbeným motivem boj světce s plameny.⁵²⁰ Vedle pasáže z proroka Daniela, kde se vypráví o třech mužích uvržených králem Nabukadnezarem do ohnivé pece, ze které vyšli nezranění (Dan. 3, 19–27), zde máme ponaučení sv. Pavla v 1. listu Korintským (1. Kor. 3, 13), v němž apoštol nabádá každého křesťana, aby si vystavěl svůj dům, tj. život, na základech, které

---

⁵¹⁶ Popis příběhu i odkaz na prameny uvádí H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 112.

⁵¹⁷ Pro přehled jednotlivých příkladů použití ordálu k ověření pravosti relikvií viz Thomas HEAD, *Saints, Heretics, and Fire: Finding Meaning through the Ordeal*, in: Sharon Farmer – Barbara H. Rosenwein (eds.), *Monks & Nuns, Saints & Outcasts: Religion in Medieval Society. Essays in Honor of Lester K. Little*, Ithaca – London 2000, s. 236–238. Nově zjištěné případy použití ordálu k dokázání pravosti relikvií uvedl Thomas HEAD v práci *The Genesis of the Ordeal of Relics by Fire in Ottonian Germany: An Alternative Form of „Canonization“*, in: Gábor Klaniczay (ed.), *Procès de canonisation au Moyen Âge: aspects juridiques et religieux*, Rome 2004, s. 19–37. K božím soudům v případech dokazování pravosti relikvií viz také H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 114.

⁵¹⁸ K tomu T. HEAD, *Saints*, s. 223–224.

⁵¹⁹ T. HEAD, *The Genesis*, s. 21: „*A corporal relic was a piece of a corpse which belonged to a person who needed no purgation prior to the final judgment. Saints and their bodies resisted fire.*“

⁵²⁰ Jednotlivé případy z hagiografie uvádí T. HEAD, *The Genesis*, s. 22.

představuje Bůh. Tento motiv pak dále rozvedl sv. Augustin.⁵²¹ Svoji roli sehrála i kolektivní zkušenost. Lidé nacházeli v troskách svatostánků těla či ostatky svatých, které přečkaly požár bez úhony. Tím vším se legitimizovala a potvrzovala myšlenka světcovy rezistence vůči plamenům. V řadě případů však tělo světce před plameny ochránil spíše kovový relikviář či kamenná rakev.

Na druhou stranu je však třeba uvést, že svaté relikvie nebyly vždy rezistentní vůči plamenům. Jak upozornil Thomas Head, v roce 1131 byl kostel sv. Eucharia v Trevíru zachvácen požárem.⁵²² V popelu relikviáře bylo nalezeno pouze několik světcových kostí. O celé události nás zpravil jistý mnich Lambert, který poukázal na spis Eusebia z Cesareje, ve kterém se uvádí, že tělo Jana Křtitele bylo po jeho smrti spáleno pohany.⁵²³ Lambert si devastující požár vysvětlil jako boží trest za hříchy tamního konventu, nicméně Bůh projevil své milosrdenství, neboť nezničil celé světcovo tělo, ale ponechal alespoň část jeho ostatků.

K dokazování pravosti relikvií nesloužily jen zkoušky ohně, ale i další boží soudy běžně používané v právní praxi.⁵²⁴ Nebylo výjimkou, že se ordálům podrobovali jedinci jen proto, aby dokázali pravdivost svých tvrzení, totiž že relikvie světce je pravá.⁵²⁵ Zkouška tohoto charakteru se váže k první křížové výpravě, které se účastnil i jistý Petr Bartoloměj, sedlák z Provence. Podle Raymonda D'Aguilers poté, co křížácké vojsko dobylo Antiochii, měl zmíněný Petr opakovaná vidění, ve kterých se mu zjevoval apoštol Ondřej. Prozradil mu, že se ve městě nachází kopí, kterým byl probodnut Ježíš Kristus a vyzýval jej, aby zbraň vykopal. Petr ji opravdu našel pod oltářem jednoho ze svatostánků. Její pravost se rozhodl prokázat tím, že projde mezi dvěma hořícími hranicemi. Při

---

⁵²¹ K tomu T. HEAD, *Saints*, s. 228–229. Idem, *The Genesis*, s. 31.

⁵²² Viz T. HEAD, *The Genesis*, s. 34.

⁵²³ „*Nonne multi Sanctorum per ignem combusti ad siderea regna peruenerunt? Nunquid, stolidissime ac liuore infecte, non audisti, quia corpus S. Ioannis Baptistae, cum a Paganis sit propter inuidiam combustum ac per agros dispersum; attamen, attestante ipsa Veritate, inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista?*“ Jean CARNANDET (ed.), *Historia translationis reliquiarum Gandavum et earumdem elevatio*, in: *Acta Sanctorum. Martii tomus tertius*, Parisiis – Romae 1865, kap. II, s. 45–46.

⁵²⁴ Případy, ve kterých byly použity jiné druhy ordálů ke zjištění pravosti relikvií, např. zkouška vody, uvádí H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 114.

⁵²⁵ Viz přílohu č. 12, která zachycuje relikviář svatého Marka z kláštera v Reichenau zhotovený v letech 1303–1305, na kterém je zachycena přísaha i ordál horké vody, jimiž benátský obchodník s relikviemi dokazuje, že ostatky světce jsou pravé.

této zkoušce zůstal téměř nezraněný až na malou popáleninu, kterou si ale způsobil sám pro slabou chvíli, kdy zapochyboval o pravosti kopí. Po vykonané zkoušce však zemřel, protože byl ušlapán přítomným davem, který si chtěl z jeho těla odnést kousek šatů jako relikvii.⁵²⁶ S jinou verzí přišel Fulcher z Chartres, pro kterého byl Petr Bartholomeus pouhý podvodník, jenž podlehl na následky svých zranění, které utřil při zmíněné zkoušce.⁵²⁷ Do třetice se k celé události vyjádřil Guibert z Nogentu. Zmiňuje se o kopí, které bylo nalezeno v kostele sv. Petra, ale o zkoušce ohněm, jež měla dokázat jeho pravost, nic neříká.⁵²⁸

Ordály v kanonizačních procesech

Oblíbeným motivem středověké duchovní i světské literatury byly příběhy o manželkách panovníků, jež byly – ať už oprávněně či křivě – obviněny z cizoložství. Vedle královny Teutbergy, manželky Lothara II. Mladšího, ke které se ještě vrátíme v souvislosti s ordály v politických procesech, to byla např. Richardis, manželka Karla Tlustého, dále matka anglického krále Edwarda III. Vyznavače Emma, v eddické poezii vystupující Guðrún nebo Izolda, jedna z nejznámějších literárních postav. Všechny tyto ženy pojil kromě dotčeného obvinění z cizoložství i způsob, jakým svoji nevinu dokazovaly: byl jím boží soud. Jeho nařízení v manželských záležitostech nebylo ničím neobvyklým; v českém prostředí se tato kombinace objevuje v dekretch knížete Břetislava I. V níže prezentovaném příběhu, jehož hlavní hrdinkou je císařovna Kunhuta Lucemburská, představuje boží soud jeden z důvodů kanonizace.

Nedlouho po smrti císaře Jindřicha II. se začala šířit legenda o jeho cudném životě v manželském svazku s Kunhutou Lucemburskou.⁵²⁹ Když byl pak Jindřich II. v roce 1146 kanonizován papežem Evženem III., do značné míry k tomu přispělo právě ono manželské soužití, jež si, dle slov historika Johna

---

⁵²⁶ Jacques Paul MIGNE (ed.), *Raimundus de Agiles, canonicus Podiensis. Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, in: PL 155, Parisii 1853, sl. 641–642.

⁵²⁷ Heinrich HAGENMEYER (ed.), *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127)*, Heidelberg 1913, I. 18, s. 235–241.

⁵²⁸ Jacques Paul MIGNE (ed.), *Venerabilis Guiberti Abbatis S. Mariae de Novigento Gesta Dei per Francos in Ierusalem*, in: PL 156, Parisii 1853, sl. 761–762. Viz také *ibid.*, sl. 768–769.

⁵²⁹ O genezi této legendy ve světle dobových pramenů stručně pojednává Stefan WEINFURTER, *Heinrich II. (1002–1024): Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg 1999, s. 93.

Baldwina, vzalo za vzor život Panny Marie a Josefa.⁵³⁰ Bylo proto jen otázkou času, kdy se pozornost zaměří na císařovu manželku Kunhutu.

V Jindřichově Životě (*Adalberti vita Henrici II. imperatoris*), který vznikl pravděpodobně krátce před Jindřichovou kanonizací,⁵³¹ se setkáme se závistivým a zlomyslným ďáblem, jenž se pokouší rozbít panenský svazek pomocí pomluv. Ty ve finále císařovna rozptýlila úspěšně vykonaným božím soudem v podobě chůze po žhavých radlicích. Pomluvy dostaly konkrétní podobu v květnatější verzi císařova Života (*Vitae S. Henrici additamentum*), jehož vznik spadá do doby krátce po kanonizaci Kunhuty.⁵³² Podle vyprávění vzal ďábel na sebe podobu rytíře a dal si záležet na tom, aby jej po tři dny vídali lidé z císařského dvora vycházet z Kunhutiny komnaty. Poté se začaly rychle šířit zvěsti, které vyústily Jindřichovým zásahem. Ten obvinil císařovnu, že svedla jiného muže a pohrdla tak manželským svazkem. Panovnice se rozhodla, že těmto pomluvám i obvinění učiní přítrž. Požádala svého manžela, aby svolal všechna svá knížata a biskupy, aby se v jejich přítomnosti mohla z nařčení očistit božím soudem.⁵³³ Kunhuta prohlásila před Jindřichem i shromážděnou nobilitou, že ji po tělesné stránce nepoznal ani císař ani žádný jiný muž. Následně bylo před bamberskou katedrálou přineseno 12 rozžhavených radlic. Kunhutu k nim vedli dva biskupové jako ovci na porážku (*sicut ovis ad victimam ducebatur*). Když to Jindřich uviděl, prohlásil, že je to již dostatečný důkaz její nevinoty a prosil jí, aby ve zkoušce dále nepokračovala. Císařovna toho nedbala, obrátila své oči k nebi a vzývala Boha za svědka svého dřívějšího prohlášení o své nevině. K lítosti císaře a k hrůze všech přítomných se vydala bosá přes žhavé radlice, jako by to byly květiny: „*Et cum*

---

⁵³⁰ John W. BALDWIN, *The Crisis of the Ordeal: Literature, Law and Religion around 1200*, *The Journal of Medieval and Renaissance Studies* 24, 1994, s. 345.

⁵³¹ Jeho vznik klade do roku 1145 S. WEINFURTER, *Heinrich II.*, s. 93. Stejně tak i Bernd SCHNEIDMÜLLER, *Heinrich II. und Kunigunde. Das heilige Kaiserpaar des Mittelalters*, in: Stefanie DICK – Jörg JARNUT – Matthias WEMHOFF (eds.), *Kunigunde, consors regni: Vortragsreihe zum tausendjährigen Jubiläum der Krönung Kunigundes in Paderborn (1002–2002)*, München 2004, s. 42. O polovině 12. století hovoří rovněž H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 156. Názor, že Jindřichův Život měl vzniknout až po jeho kanonizaci, snad kolem roku 1160, zastává R. BARTTLET, *Trial*, s. 17.

⁵³² K tomu J. W. BALDWIN, *The Crisis*, s. 346.

⁵³³ Není bez zajímavosti, že mohučská provinční synoda konaná v roce 1023 v Seligenstadtu, tedy ještě za Jindřichova života, nařizovala v kánonu 7 a 14, které se týkají cizoložství, boží soud, jenž není ovšem konkretizován. Obě ustanovení se dostala i do sbírky kanonického práva, tzv. Gratiánova dekretu. Pro jejich znění viz Peter BROWE (ed.), *De ordaliis I. Decreta pontificum romanorum et synodorum*, Romae 1932, č. 69, s. 38.

presentes tremere nimis, aspicientes candentes vomeres, calcavit eos quasi flores.“⁵³⁴ Na poslední radlici se císařovna zastavila, aby chválila nejvyššího Krále, díky kterému přemohla ďábla.⁵³⁵

Kolem roku 1190 se v kruzích duchovenstva katedrály v Bamberku, kterou založil Jindřich II. a jejíž výstavbu Kunhuta dotovala ze svého věna, objevily aktivity, jež měly vyústit v císařovno svatořečení.⁵³⁶ Když v únoru roku 1198 usedl na papežský stolec Lothar ze Segni jako papež Inocenc III., byl kanonizační proces Kunhuty již v plném proudu. Tato skutečnost nejspíše vysvětluje, proč *pontifex maximus* a pozdější odpůrce ordálů, ve své kanonizační bule z 3. dubna 1200 zařadil boží soud mezi jeden ze zázraků, který měl nezpochybnitelně doložit Kunhutin zbožný život a neposkvrněné manželství a který přispěl k jejímu pozvednutí mezi svaté.⁵³⁷

Ordál císařovny Kunhuty s největší pravděpodobností představuje pouze hagiografickou ozdobu, která se nezakládá na skutečné události.⁵³⁸ Jak uvedl německý literární vědec a historik Vickie L. Ziegler, ačkoliv „*zázrak Kunhutinych nepopálených chodidel po chůzi přes rozžhavené radlice hrál důležitou roli v jejím prohlášení za svatou; (...) nebyl součástí historických záznamů ani o něm nebylo zmínky v dokumentech týkajících se kanonizace jejího manžela v roce 1147, pro kterou bylo panenské manželství důležitým odůvodněním*“.⁵³⁹ Navzdory své ahistoričnosti se ordál objevoval i nadále jak ve světské, tak i duchovní literatuře. Německý sochař pozdní gotiky a renesance Tilman Riemenschneider jej

---

⁵³⁴ Georg WAITZ (ed.), *Vitae s. Heinrici additamentum*, in: MGH, *Scriptores* (= SS) 4, Hannover 1841, s. 820.

⁵³⁵ Pro celý příběh viz *ibid.*, s. 819–820.

⁵³⁶ Katedrála v Bamberku i tamní biskupství bylo založeno roku 1007. Jak uvedl Vickie Ziegler, tehdy měl císař oznámit, že „*he had lost hope that his marriage to Kunigunde would provide an heir and for this reason was leaving his possessions to the new bishopric*“. Více Vickie L. ZIEGLER, *Trial by Fire and Battle in Medieval German Literature*, Rochester 2004, s. 152. Dále viz J. W. BALDWIN, *The Crisis*, s. 345.

⁵³⁷ Inocenc uvádí dva předpoklady pro dosažení svatosti. Tím prvním jsou zásluhy (*meriti*) a druhým zázraky (*miracula*). K tomu J. W. BALDWIN, *The Crisis*, s. 348. Viz také V. L. ZIEGLER, *Trial*, s. 151. Pro text kanonizační buly viz Jürgen PETERSON, *Die Litterae Papst Innoenz' III. zur Heiligsprechung der Kaiserin Kunigunde (1200)*, in: *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 37, 1997, s. 20–25.

⁵³⁸ K tomu H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 113.

⁵³⁹ V. L. ZIEGLER, *Trial*, s. 151: „*the miracle of Kunegunde's unseared feet after her walk on the burning plowshares played a significant role in her elevation to sainthood (...) it was not part of the historical record, nor was it noted in the documents surrounding her husband's canonization in 1147, for which the virginal marriage was an important justification*“.

vyobrazil na hrobce manželského páru v bamberském dómu a radlice se později stala jedním z atributů sv. Kunhuty.

Vitae s. Heinrici additamentum, stejně jako *Heinrich und Kunegunde*, básnické dílo Ebernanda z Erfurtu, jež vzniklo někdy kolem roku 1220, dávají zmíněnému ordálu ještě jiný rozměr.⁵⁴⁰ Kunhuta byla první královna oficiálně korunovaná a pomazaná na německém území. Během svého panování vydala řadu privilegií (především pro církevní instituce), věnovala velkou pozornost chudým a nemocným, reprezentovala Jindřicha II. při pohraničních sporech v Sasku v letech 1012 a 1016, kde, dle slov Zieglera, ukázala takové správní schopnosti a rozhodnost, že jí manžel pověřil vojenským tažením na obranu východních zemí.⁵⁴¹ Jestliže by se obvinění ze zločinu cizoložství ukázalo oprávněné, neznamenovalo by v jejím případě pouze provinění proti svátosti manželské, ale s ohledem na její politické aktivity by poškodilo i pověst říše. I proto si Kunhuta dle výše prezentovaného vyprávění přála, aby císař svolal k ordálové zkoušce všechny své významné vazaly. Nejenže Kunhuta úspěšným podstoupením božího soudu definitivně a nezpochybnitelně rozptýlila pomluvy, ale nadto dokázala, že je počestná žena a jen taková může být dobrou císařovnou.

Boží soudy ve sporech o věroučné otázky

Boží soudy se neobjevují jen v souvislosti s christianizací, kanonizací nebo při prokazování pravosti ostatků světců. Významnou úlohu hrály při rozhodování věroučných otázek, zejména pak sporů s heretiky. Např. na synodě ve španělském Burgosu v roce 1077 se mělo rozhodnout soubojem dvou duelantů, zda má být zachována mozarabská liturgie, nebo se věřící mají řídit liturgií římskou. Ze souboje vyšel vítězně zástupce mozarabského ritu. Toto rozhodnutí bylo potvrzeno na synodě v Toledu v roce 1091 pro změnu ordálem ohně, při kterém byl do plamenů položen sakramentář mozarabského a římského ritu. Zatímco

---

⁵⁴⁰ Pro genezi Ebernandova díla, v níž sehrál významnou úlohu někdejší služebník katedrály v Bamberku, Reimbot, ale i k obsahu a významu ordálu více V. L. ZIEGLER, *Trial*, zejm. s. 150–160.

⁵⁴¹ *Ibid.*, s. 152.

mozarabský přečkal zkoušku bez úhony, římský shořel.⁵⁴² Ve stejném duchu se koneckonců nesla zkouška, při níž měl dle legendy vyzvat sv. Dominik skupinu katarů, aby knihy se svým učením vhodili do plamenů spolu s Biblí. Výsledek nás jistě nepřekvapí. Zatímco knihy heretiků shořely, Svátá kniha zůstala nepoškozena.⁵⁴³

Ve výčtu podobných příkladů použití božích soudů bychom mohli pokračovat. Naši pozornost zaměříme k jedné z nejstarších zpráv o ordálu horké vody, kterou nám zanechal Řehoř Tourský ve svém spise *De gloria martyrum*, na jejímž příkladu si můžeme nejlépe demonstrovat, za jakým účelem obdobné zprávy mohly vznikat. Zmíněný biskup líčí bezvýslednou disputaci o věroučných otázkách mezi ariánem a (proto)katolíkem, která byla ve finále vyřešena ordálem, jenž spočíval ve vylovení prstenu z kotle s vroucí vodou. Zástupce katolické víry se pojistil tím, že si před zkouškou smočil předloktí v oleji a pokryl jej mastí („*brachium infundit oleo, unguento conspergit*“). Když dorazil spolu s ariánem na stanovené místo, byl zapálen oheň pod kotlem s vodou, do které byl vhozen malý prstýnek. První ke kotli přistoupil katolický duchovní. Byl značně nervózní, a když obnažil svoji ruku, arián zpozoroval, že je pokryta olejem a mastí, načež jej obvinil z čarodějných praktik. Naštěstí se dle Řehoře Tourského na místě objevil jistý děkan jménem Iacincthus, který právě přicházel z Ravenny. Rychle se ve vyhrocené situaci zorientoval a okamžitě nabídl, že vykoná zkoušku namísto zmíněného duchovního. Bez váhání strčil ruku do kotle s vroucí vodou, aby z ní vytáhl prsten. Ten byl však malý a lehký a ve vodě se pohyboval s lehkostí, jako by si vítr pohrával se slámou. Iacincthus jej proto nemohl přes veškeré úsilí dlouhou dobu najít.⁵⁴⁴ K udivení všech přítomných navíc Iacincthus prohlásil, že na dně kotle je voda studená a na povrchu hladiny cítí nepatrné teplo. Arián byl z toho značně zmatený a se slovy „*praestabit mihi haec fides mea*“ vstrčil ruku do

---

⁵⁴² K tomu H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 138–139 a 215. Viz také H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 112–113 a R. BARTLETT, *Trial*, s. 22.

⁵⁴³ K tomu R. BARTLETT, *Trial*, s. 22.

⁵⁴⁴ „*Anulus enim, qui eiectus fuerat, erat valde levis ac parvulus, nec minus ferebatur ab unda, quam vento possit ferri vel palea; quem diu multumque quaesitum infra unius horae spatium reperit.*“ W. F. ARNDT – B. KRUSCH (eds.), *Liber in Gloria martyrum*, s. 93.

kotle s vařící vodou, ale ta byla ve chvílce obnažená až na kost, čímž byl celý spor ukončen (*et sic altercatio finem fecit*).⁵⁴⁵

S největší pravděpodobností se zpráva nezakládá na skutečnosti. Proč nebo lépe řečeno za jakým účelem ji tedy Řehoř Tourský napsal? V teologických disputacích učenci (nejen v boji s heretiky) operují s pasážemi Starého i Nového Zákona, s myšlenkami církevních otců a dalších významných církevních autorit. Jak poznamenal ruský historik Aron Gurevič, „*takovéto popisy nemohly (...) počítat s porozuměním ‚nevědomých prostřáčeků‘*“.⁵⁴⁶ A právě této skupině posluchačů Řehoř adresoval své dílo. Složitě teologické argumenty by se minuly účinkem, proto biskup zvolil téma, které bylo tehdejšími lidmi blízké a pochopitelné, stejně tak jako způsob jeho prezentace. Řehoř zkrátka v líčení sporu katolíka s ariánem „*neuvádí (...) žádné teologické argumenty a odkazy na autority. Místo toho arián navrhuje katolíkovi dokázat správný názor pomocí ‚božího soudu‘. Snažil-li se Řehoř v Historii [tj. Historia Francorum] zdůvodnit pravdivost katolicismu jako ideologického učení, je katolicismus v Knihách o zázracích krátce a dobře silnější než ariánství, je to víra schopná vykonat zázrak, zatímco hereze skutečné zázraky nedělá*“.⁵⁴⁷ Scéna s ordálem mohla sloužit rovněž jako důrazné memento těm, kteří by snad chtěli v budoucnu odpadnout od pravé víry, stávajícím odpadlíkům, i všem, kteří v očích Řehoře Tourského k jediné správné formě křesťanské víry zatím neinklinovali.

Je přinejmenším pozoruhodné, že stejným způsobem postupoval o šest století později i Caesarius z Heisterbachu, navzdory transformacím a změnám, kterými prošla za tuto dobu středověká společnost. Ariánství, které tížilo Řehoře Tourského, nahradili v Caesariově spisu *Dialogus miraculorum* heretici jeho doby (zejm. kataři). Jak poznamenal Aron Gurevič, „*typ a tón vyprávění, úroveň myšlení, pojetí zázraku – tedy všechny základní znaky naučné náboženské povídky – zůstávají beze změny takové, jako byly za časů Řehoře Velikého a Řehoře Tourského. Věřící na počátku 13. století především dychtili po zajímavých*

---

⁵⁴⁵ Pro celé vyprávění viz W. F. ARNDT – B. KRUSCH (eds.), *Liber in Gloria martyrum*, s. 92–93. K Řehořem líčené události viz alespoň H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 197–198. H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 111. R. BARTLETT, *The Trial*, s. 4–5, 20–21 a 71. Aron Jakovlevič GUREVIČ, *Nebe peklo svět. Cesty k lidové kultuře středověku*, Jinočany 1996, s. 49–50.

⁵⁴⁶ A. J. GUREVIČ, *Nebe*, s. 49–50.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, s. 49–50.

*příkladech ze života a jenom jejich prostřednictvím byli schopni přijímat morální naučení a náboženské instrukce“.*⁵⁴⁸ Rovněž v Caesariově díle narážíme na odpadlíky, kteří jsou podrobováni ordálům, jež končí jasným výsledkem. Jen návrat ke správné formě křesťanství a upřímná síla zpovědi pohnou Boha k milosrdenství, které se projevuje mimo jiné odstraněním popálenin způsobených ordálovým železem.⁵⁴⁹

Předchozí odstavce měly ilustrovat, jakým způsobem pracovali s tématem ordálů především reprezentanti středověké církve v kontextu západoevropského prostředí, a měly doložit, že boží soudy nebyly v minulosti považovány pouze za důkazní prostředky spojované s právní sférou. (Připomeňme, že se tímto pohledem ocitáme mimo rámec domácího bádání o božích soudech.)

Následující řádky nás přenesou do středověkých Čech 10.–12. století. Pokusíme se zmapovat prameny obsahující zmínky o božích soudech, které bez výjimky pochází z per duchovních osob, tedy tehdejších vzdělaneckých elit. Bude nás zajímat, jak tito autoři pracovali s tématem božích soudů.

Stejný námět s jiným obsahem. Boží soudy v knížecích Čechách

Ordál či ordály v Kristiánově legendě?

V domácí odborné literatuře je rozšířen názor, že ordály jsou v našem prostředí poprvé zmiňovány v souvislosti s tak řečenými Břetislavovými dekrety, lépe řečeno s Kosmovou kronikou.⁵⁵⁰ Pozornosti badatelů, kteří se tomuto tématu

---

⁵⁴⁸ A. J. GUREVIČ, *Nebe*, s. 56.

⁵⁴⁹ „V biskupském městě Cambrais bylo v posledních pěti letech zadrženo větší množství kacířů. Všichni ale ze strachu ze smrti svou zradu ve víře zapřeli. Biskup proto vyslal klerika, který měl zapírající zkoušet žhavým železem, a ty které železo spálilo, odsoudit jako kacíře. Všichni zkoušení se jevíli jako kacíři.“ Klerikovi bylo líto zejména jednoho urozeného muže, tak jej vyzval ke zpovědi. „On na to odpověděl: ‚Zkouškou jsi se přesvědčil, že jsem zbloudil. Kdyby mi mohlo pozdní pokání prospět, neodmítl bych se vyzpovídat.‘ (...) Ten muž se vyzpovídal ze svého bludu, a když při zpovědi začal vyznávat hříchy, hned se začala zmenšovat i spálenina na kajícnickově ruce a před jeho očima jí ubývalo tak, jak pokračovala zpověď; když byla zpověď v polovině, zahojila se polovina rány, a jakmile skončil zpověď celou, moc zpovědi zcela odstranila spáleninu co do bolesti i co do zbarvení kůže a ruka byla zdravá jako před tím.“ Jana NECHUTOVÁ (tran.), *Caesarius z Heisterbachu, Vyprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exemplu* (= CAESARIUS), Praha 2009, III. 16, s. 86–87. Viz také *ibid.*, III. 17, s. 87 a X. 35, s. 251.

⁵⁵⁰ Ze starší literatury viz alespoň J. SLAVÍČEK, *Upomínky*, s. 74 a J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 161. Z novější pak M. MAREČKOVÁ, *České právní*, s. 16. V zahraniční literatuře tento názor zastává např. R. BARTLETT, *Trial*, s. 46.

věnovali, však unikl jeden z našich nejdiskutovanějších pramenů, *Vita et passio sancti Vencaslai et sanctae Ludmilae aviae eius*, známější pod označením Kristiánova legenda. Důvodů, proč nebyl tento pramen ve spojitosti s ordály vůbec reflektován (nebo minimálně proč není považován za nejstarší doklad o božích soudech u nás), může být hned několik. Vedle problematické datace (a tím i věrohodnosti) sehrály svou úlohu potíže s identifikací autora, stejně jako charakter samotného díla. V očích dřívějších badatelů, kteří těžiště svého výzkumu hledali a nacházeli v diplomatických a normativních pramenech, byla zmíněná legenda jakožto reprezentant hagiografické literatury přehlíženým pramenem a význam i její možnosti využití pro poznání právní kultury nebyly doceněny. Vedle toho se (právní) historikové neodvážili vydat do neprobádaných vod a pracovali s božími soudy pouze v kontextu středověkého práva, jak jsme se snažili ukázat v prvním oddíle naší práce věnovanému domácí historiografii.

Kristiánova legenda, alespoň dle v současné době převládajících názorů, vznikla někdy na konci 10. století. Její celý text se dochoval ale až v tak zvaném dražickém rukopisu G5, jehož vznik spadá asi do čtyřicátých let 14. věku.⁵⁵¹ Existují starší rukopisy (12. století), které ovšem neobsahují legendu celou, nýbrž pouze určité části nebo excerpta.⁵⁵² Legenda představuje jeden ze střípků mozaiky, který tvoří součást středověké hagiografické literatury věnované životu svaté Ludmily a svatého Václava. Je to však střípek, jenž v mnohém vyniká svojí plasticitou a barevností. Pouze Kristián zmiňuje v souvislosti s jedním ze zázraků přemyslovského knížete boží soud, konkrétně zkoušku žhavého železa. Legendista líčí celou událost následovně:

„Když větší počet rozličných lidí byl držen v žaláři, jedni pro své provinění, jiní však pro pomluvy žalobců, a už velmi dlouho byli věznění, vysílajíce modlitby k Hospodinu, aby pro zásluhy svatého Václava byli vysvobozeni, dosáhli, že byli propuštěni na svobodu. Ale poněvadž někteří lidé nevěřící tomu doporučovali, aby se jim zabránilo svobodně odejít, protože prý nebyli vysvobozeni zázračnou mocí Boha a svatých, ale protože podplacený strážce vězení je a ještě mnohé jiné zbavil pout, bylo rozhodnuto, aby byl zkoušen

---

⁵⁵¹ Rukopis je dnes uložen v Archivu Pražského Hradu pod signaturou G 5.

⁵⁵² Pro edici Kristiánovy legendy doplněnou o český překlad viz Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ (ed.), *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius* (= *Legenda Christiani*), Praha 1976. K jednotlivým rukopisům viz *ibid.*, s. 105–107.

božím soudem. A tak zatím co se sešel veliký zástup rozličného lidu, bylo do ohně vloženo železo a do běla rozžhaveno, a když byl přiveden strážce, uložili mu, aby je v holé ruce nesl až k místu v poli vyznačeném. On nic neváhaje, nýbrž důvěřuje v zásluhy světcovy, vzal železo z ohně a daleko za cíl je nesl, a kdyby mu nebyli ostatní v tom zabránili, snad by s ním byl doběhl třikrát tak daleko. Tím byla každá sebemenší pochybnost vypuzena ze srdcí všech a chválili a oslavovali Boha, že jen pro své milosrdenství a na přímlovu svého mučedníka Václava vězně ze žaláře vysvobodil.⁵⁵³

Kristián prezentuje zkoušku žhavého železa jako důkazní prostředek, který je za dané situace jediný možný. Svědky celé události, kteří mohli dokázat neoprávněné obvinění strážce (*custos*), byli pouze Bůh a svatý Václav. (Propuštění vězni představovali v očích přítomných jen trestance na útěku a nemohli být pokládáni za věrohodné svědky.) Úspěšně podstoupený ordál není však jen důkazní prostředek v právním smyslu. Ve vyprávění je roven zázraku, který potvrzuje jiné mirakulum, totiž ono zázračné zachránění vězňů, jež bylo projevem nezměrné milosti a křesťanské lásky, stejně jako moci křesťanského Boha. Svatý Václav, který v příběhu vystupuje jako přímlovce u Nejvyššího Soudce, se nikdy (ani za života, ani po smrti) nestaví do opozice ke světské spravedlnosti.⁵⁵⁴ Nejlépe to ilustrují řádky šesté kapitoly Kristiánovy legendy: „*Neboť kdykoliv byl někdo z obžalovaných před sborem soudců za jeho [tj. Václavovy] přítomnosti odsuzován soudci k trestu smrti, vzdaloval se pod nějakou záminkou a skrýval se, jak mohl.*“⁵⁵⁵ Tomuto názoru neodporuje ani fakt,

---

⁵⁵³ „*Dum in carcere multimoda caterva hominum, quedam reatu suo, quedam vero accusancium obloquio detentaretur et inibi diutissima servaretur custodia, fuis precibus ad Dominum per merita sancti Wenceslai liberari meruit. Ipsius liberis gressibus (obicem) statuere quibusdam infidelibus suadentibus, videlicet quod haut virtute Dei vel sanctorum liberati forent, sed preventus pecunia custos carceris eos pluresque alios sepe a vinculis solvisset, iudicio divino examinari iussus est. Igitur multimoda astante plebeica turba ferrum igni positum candescit, custos carceris adductus diiudicatur ferre nuda manu, inposito ruris termino. Ille nil dubitans, verum in sancti fidens merita, candens ferrum ab igne sumpsit longeque e termino gessit, et ni ab aliis prohiberetur, tres fortassis vexisset metas. Hocque facto omne scrupulum a cordibus cunctorum ablatum est dubietatis, laudancium et glorificancium Deum, quod non nisi misericordia sua et intercessione sancti sui martyris Wenceslai vinctos carceris solveret.*“ *Legenda Christiani*, s. 98–101.

⁵⁵⁴ K popsanému principu více J. A. GUREVIČ, *Nebe*, s. 125.

⁵⁵⁵ „*Cum enim quilibet reorum in concilio iudicum presenciaeque ipsius adventus, a iudicibus capitali addictus sententia fuisset, occasione suscepta qualibet semet subtrahens occultabat, qua valebat, minarum Christi memorans in ewangelio, quod minatur : Nolite iudicare, ne iudicemini, nec condemnare, ut non condemnemini.*“ *Legenda Christiani*, s. 55–56.

že Bůh za zásluhy svatého Václava zachránil vedle vězňů, kteří byli v žaláři drženi neprávem (pro pomluvy žalobců), i ty, které uvěznili oprávněně pro jejich provinění. Příběh zaznamenaný legendistou je jasným poselstvím, které dává naději i těm největším hříšníkům a zbloudilcům; i oni, pokud svých činů upřímně litují, jsou hodni božího milosrdenství.⁵⁵⁶ „*Osvobozuje-li světec nějakého nešťastníka zázrakem,*“ píše Aron Gurevič, „*je to jen projev nekonečné lásky vyvoleného božího k lidem včetně hříšníků a zločinců. (...) Téma vysvobození uvězněného ze žaláře mělo jen demonstrovat světcovu zázračnou moc, ale ne nápravu do nebe volající nespravedlnosti.*“⁵⁵⁷

Nemůžeme pochybovat o tom, že způsob provedení zkoušky žhavého železa zaznamenaný legendistou vycházel ze soudobé praxe. Nicméně na celý konglomerát otázek, jako např. co předcházelo samotné zkoušce (půst, svěcení železa), kdo ji nařizoval, jak velké bývalo ordálové železo a na jakou vzdálenost jej zpravidla obviněný musel nést aj., nám Kristiánova legenda nedá odpověď, což je pochopitelné s ohledem na charakter pramene i legendistovy záměry. Pro autora to byly jednoduše irelevantní a zcela nedůležité, stejně jako všeobecně známé informace; čtenáři/posluchači jednoduše věděli, jakým způsobem probíhala zkouška žhavého železa. (Povšimněme si, že legendistou není konkretizován ani původce děje celé události: *bylo rozhodnuto*, aby byl strážce zkoušen železem, železo *bylo vloženo* do ohně, *uložili mu*, aby železo nesl.)

Jak poznamenal Hermann Nottarp, vyprávění o božích soudech se vyznačuje jejich zveličováním. Pozornost autora (a tím i čtenářů/posluchačů) se zaměřuje stále větší měrou na zázrak, ordály se vyskytují ve vyprávěních ve zhrublé formě, zkoušení jednici zůstanou zcela nezranění nebo při zkoušce nepocítují žádnou bolest aj.⁵⁵⁸ Vzpomeňme si na výše uvedené vyprávění, ve kterém císařovna Kunhuta kráčela po žhavých radlicích, jako by to byly květiny, a na poslední z nich se dokonce zastavila, nebo na Iacintha, poutníka

---

⁵⁵⁶ Na tomto místě připomeňme výše prezentovaný úryvek Caesaria z Heisterbachu, viz výše, pozn. 549.

⁵⁵⁷ A. J. GUREVIČ, *Nebe*, s. 125 a 126.

⁵⁵⁸ „*Eine Besonderheit sind ihre Übertreibungen: sie werden gehäuft, indem ohne Grund mehrere Gottesurteile in derselben Sache stattfinden, die Vollziehung wird erschwert und ihre Wirkung vergrößert, alles wird mehr und mehr auf ein Wunder abgestellt, weshalb oft Umkehrungen des natürlichen Verlaufs auftreten: der Pröbling bleibt z. B. völlig unversehrt oder spürt keinen Schmerz und dergleichen.*“ H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 111.

z Ravenny v Řehořově *Liber in gloria martyrum*, který poté, co strčil paži do kotle s vroucí vodou, si pochvaloval, jak je příjemně studená a přes veškeré úsilí hledal malý prstýnek dlouhou dobu. K podobnému zveličování, v našich očích často dovedenému až *ad absurdum*, se připojil i Kristián: strážce uchoopil železo rozžhavené doběla, bez jakéhokoliv zaváhání jej nesl mnohem dál, než mu bylo uloženo, a to vše za přihlížení velikého davu, který měl v legendistově díle zázrak verifikovat.

Proč se příběh s božím soudem žhavého železa objevuje pouze u Kristiána a žádný jiný hagiograf svatého Václava jej neuvádí? Téma ordálů bylo poměrně oblíbené v raně středověké hagiografii,⁵⁵⁹ nicméně zejména v západoevropské světské i duchovní literatuře se v období po IV. lateránském koncilu (1215) dostává do pozadí. Někteří autoři polateránského období dokonce boží soudy zesměšňují či parodují.⁵⁶⁰ Nabízí se úvaha, že v Kristiánově líčení se odráží autorova osobní zkušenost či kulturně-společenské klima, ve kterém žil a tvořil. Ačkoliv byla legenda primárně určena biskupu Vojtěchovi, mohl autor cílit minimálně pasážemi o zázracích světců na Gurevičovy „nevdělané prostřáčky“. „*Lidem nevdělaným, ‚temným‘, nebylo rozebírat výroky náboženských autorit,*“ píše Gurevič; „*mnohem efektivněji na ně působilo nenáročné vypravování*

---

⁵⁵⁹ Není bez zajímavosti, že se Kristiánovo vyprávění, v němž se objevuje ordál žhavého železa, náramně podobá pasáži ze Sofoklovy *Antigony*. Podle rozkazu thébského krále Kreóna nesměl být pohřben jeden z Oidipových synů, Polyneikés. Král nakázal strážcům, aby jeho tělo bedlivě hlídali, ale přes jejich veškeré úsilí byl pochován. Všichni ze strážců svorně prohlašovali, že nebožtíka ani nepohřbili ani neví, kdo se odvážil porušit králův příkaz.

„*Já nevím. Nebylo tam nikde znát
ni rýče stopy ani lopaty:
zem pevná, tvrdá, nerozježděná,
a na ní ani známky po strůjci.
Jak nám to první hlídač ukázal
ted' zrána, byl to pro nás pro všechny
div hrůzy. Neboť tělo zmizelo (...)
My všichni jsme si vyčítali zle,
druh druhu vinil, a snad bylo by
až k ranám došlo, aniž mohl nám
kdo bránit: Byl z nás každý viníkem,
ač nikdo zřejmým; každý zapíral,
byl každý hotov zdvihat žhavý kov,
jít ohněm, nebesy se zaklínat,
že nespáchal ten skutek, aniž ví,
kdo spáchal jej a kdo jej usmyslil.*“

Ferdinand STIEBITZ – Václav DĚDINA – Radislav HOŠEK (trans.), *Antigoné*, in: Sofoklés, *Tragédie*, Praha 1975, s. 30–31.

⁵⁶⁰ Viz alespoň V. L. ZIEGLER, *Trial*, s. 10.

*o zázraku, který udělal místní svatý.*⁵⁶¹ Vzhledem k tomu, že čtenáři/posluchači fungovali jako katalyzátor obsahu legend, muselo být téma ordálů cílové skupině společnosti známé a blízké. Je možné se domnívat, že ordály fungovaly v právní praxi knížecích Čech minimálně od sklonku 10. věku.⁵⁶²

Kromě zmíněného božího soudu v podobě zkoušky nesení žhavého železa nalezneme ještě u jedné události ze života knížete Václava atributy příznačné pro boží soudy. Závěrečná desátá kapitola Kristiánovy legendy končí vyprávěním o povstání obyvatel hradu Kouřimi (*urbs Kurim*), v jehož čele stál tamní kníže/vévoda (*princeps/dux*). Povstání přerostlo v ozbrojený konflikt, během kterého bylo, jak píše Kristián, na obou stranách pobito velké množství lidí. Aby se zabránilo dalšímu krveprolití, shodli se všichni, že celý spor ukončí souboj knížete Václava s kouřimským knížetem. K tomuto duelu, který Tomáš Velímský označil přímo za ordál, však nedošlo kvůli božímu zásahu.⁵⁶³ Ve chvíli, kdy oba bojovníci vykročili proti sobě, se na čele Václava objevil zářící zlatý kříž. Když to kouřimský vévoda zpozoroval, odhodil svoji zbraň a vrhl se mu k nohám „*a prohlašoval, že nikdo nemůže přemoci toho, komu Bůh takovým znamením pomoc přináší*“. Václav projevil své milosrdenství, polibkem se smířil s kouřimským vévodou a „*udělil mu moc, aby spravoval ten kraj, pokud bude živ*“.⁵⁶⁴

V Kristiánově legendě můžeme pozorovat korelaci mezi Václavovým světským panováním a boží vůlí. Právě prezentovaný příběh je toho výstižným

---

⁵⁶¹ A. J. GUREVIČ, *Nebe*, s. 50.

⁵⁶² „*Publikum recipiunt prijetelná dila a jiná odmítá a právo na fungování získává jen to, co bylo publikem schváleno, přijato, co vyhovovalo vkusu, přišlo vhod*“. Ibid., s. 25.

⁵⁶³ „*Aby ztráty nebyly ještě větší, dohodli se oba vévodové, že vyřeší osobním zápasem, tedy vlastně božím soudem – ordálem, kdo z nich bude vládnout*.“ Tomáš VELÍMSKÝ, *Rituál usmíření a nejstarší svatováclavské legendy*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda (eds.), *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně, Brno 2008*, s. 37.

⁵⁶⁴ *Legenda Christiani*, s. 100–101: „*Nam urbs quedam, Kurim vocata, populosa dūm erat, extollitur atque cum principe, qui inerat, huic sancto resistere moliebatur. Sed dum utraque parte sat cedis factum fuisset, consultum mox omnibus placuit, ut si quis ducum duobus tantummodo dimicantibus victor existeret, ipse preesse deberet. Dum procedunt duces congregi volentes, Kurimensi celestis Deus celestes reserat visiones, sanctum videlicet Wenceslaum ymaginem crucis sancte in fronte nitentem portare. Hec ut vidit, longe abiectis armis, ad pedes ruit, protestabaturque nullum posse tum vincere, dum Deus vellet in tali signo iuvamen ferre. Hunc talia narrantem in pacis oscula dux sanctus sublevat atque ipsum civitatemque sue dicioni pacifice firmat, donans illi civitatem regere, quamdiu viveret ipse*.“ K tzv. *osculum pacis*, neboli polibku na usmířenou v kontextu václavské hagiografie viz T. VELÍMSKÝ, *Rituál*, s. 31–44.

dokladem. Václav je v něm líčen jako kníže, který se těší boží milosti a ochraně, a tím je *de facto* legitimním a nezpochybnitelným vládcem z boží vůle. (Koneckonců paralelu můžeme najít i u knížete Soběslava I., o čemž se zmíníme v dalším oddíle.)

Na rozdíl od zkoušky železa se příběh o souboji objevuje i v rukopisech 13. a 14. věku (*Ut annuncietur, Oriente iam sole*, v Dalimilově kronice i u Karla IV.). Není bez zajímavosti, že Kristián zařadil ono vyprávění až na samý závěr své legendy, a to do oddílu, který pojednává o zázracích Václava – martyra. V mladších pramenech je ovšem tato pasáž součástí vyprávění o událostech, jež se vztahují ještě k žijícímu Václavovi.

Zkouška ohněm a šátek svaté Ludmily

Výše jsme uvedli, že zejména zkouška ohně, ale i jiné formy božích soudů, se používala k testování pravosti relikvií, či předmětů, které se vázaly k životu světce. Událost stejného druhu zaznamenal ve své kronice, a také se jí osobně účastnil (*uti ipsi vidimus*), děkan svatovítské kapituly Kosmas. Dle kronikářova vyprávění byla roku 1100 dokončena přestavba kostela sv. Petra, který stál na pozemcích svatojiřského kláštera. Jeho abatyše Windelmuth požádala pražského biskupa Heřmana, aby kostel vysvětil a při té příležitosti vložil do relikviáře k dalším ostatkům svatých i kus látky (*pannus*) z roucha svaté Ludmily (*de peplo sancte Ludmile*). K překvapení abatyše to biskup odmítl učinit se slovy: „*Paní, pomlč o její svatosti, nechej stařenku, ať odpočívá v pokoji!*“⁵⁶⁵ Windelmuth se nechtěla s Heřmanovým výrokem smířit, neboť podle jejích slov činí Bůh pro zásluhy Ludmily každý den mnoho velkých věcí. Kosmas uvádí, že „*na biskupův rozkaz přinesli ihned veliký kotel plný žhavých uhlíků. Biskup vzýval jméno svaté Trojice a poté vhodil látku na uhlí sálající plameny. A hle jaký div! Obláček kouře a plamének vyšlehl kolem látky, ale nijak jí neuškodil. A k zvětšení zázraku přispělo i to, že pro silný žár nebylo možná látku dlouho vyjmout z plamenů. A když byla konečně vyňata, jevila se tak celá a pevná, jako by byla utkána téhož*

---

⁵⁶⁵ Karel HRDINA – Marie BLÁHOVÁ – Magdalena MORAVOVÁ (trans.), *Kosmas, Kronika Čechů* (= KOSMAS), Praha 2011, III. 11, s. 153. „*Tace, domna, de eius sanctitate, dimitte anum quiescere in pace!*“ *Cosmae Chronica*, III. 11, s. 171.

dne. Tento zřejmý zázrak biskupa i nás všechny tak překvapil, že jsme ronili slzy radosti a vzdávali díky Kristu“.⁵⁶⁶

Abatyše touto zkouškou, nebo v dikci zmíněného kronikáře zázrakem, dosáhla svého a kostel byl vysvěcen. Jak výstižně poznamenal Petr Sommer, vyličený příběh „není Kosmovým pokusem oživit děj, ale je dokladem dobové zvyklosti, která byla známa i v raně středověkých Čechách a jejíž uplatnění je důkazem zdrženlivosti při prohlašování světců a relikvií, a to i v době, kdy tyto záležitosti byly opravdu v rukách příslušných biskupů“.⁵⁶⁷

Celou událost vykládá poněkud odlišně Petr Kubín.⁵⁶⁸ Kosmou zachycený příběh – zejména pak neochota biskupa Heřmana vložit do relikviáře kus látky z roucha světice –, je dle zmíněného historika dokladem, že ludmilský kult nebyl všeobecně rozšířený, resp. že se omezoval jen na půdu svatojiřského kláštera. Svoji hypotézu opřel o událost, k níž došlo roku 1142.

Tak řečený Kanovník vyšehradský nás zpravuje o rozbrojích, které panovaly mezi vládnoucím knížetem Vladislavem II. a moravským knížetem Konrádem II. Znojenským, který usiloval o přemyslovský kamenný stolec. Vladislavovy oddíly po prohraném vojenském střetnutí našly útočiště za hradbami Prahy (*Pragam vero metropolim civitatem*), kterou následně Konrád se svým vojskem oblehl. Pomocí obléhacích strojů i lučištníků vrhal na obránce zápalné střely, kterým padlo za oběť několik budov, mezi nimi i klášter sv. Jiří.⁵⁶⁹ Jak vyličil Kanovník vyšehradský, „jeptišky, Bohu i lidem milé z kláštera svatého

---

⁵⁶⁶ KOSMAS, III. 11, s. 153. Pro latinský text viz *Cosmae Chronica*, III. 11, s. 171–172: „*Mox iussu presulis sartago affertur magna prunis ardentibus plena, ubi invocato sancte trinitatis nomine presul iniecit pannum super flammivomos carbones. Mira res, fumiculus et flammicula circa pannum emicuit, sed minime nocuit. Et hoc etiam magni fuit in augmentum miraculi, quod propter nimium ardorem diu non potuit pannus de flammis eripi et tandem ereptus sic visus est integer et firmus, ac si eadem die foret textus. Quo tam evidenti presul et omnes nos percussi miraculo lacrimas fundimus pre gaudio et gratias retulimus Christo.*“

⁵⁶⁷ Petr SOMMER, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007, s. 179.

⁵⁶⁸ Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011, zejm. s. 105–106.

⁵⁶⁹ KAN. VYŠ., s. 236. Srov. Josef EMLER (ed.), *Mnich sázavský (= MNICH SÁZ.)*, in: FRB II, Praha 1874, s. 261: „*1142 Nacerat comes et alii primates Boemiae adversus ducem Wladizlaum conspiraverunt, et uniti Moraviensibus Boemiam magna manu hostiliter intraverunt. Deinde bello congressi, Boemis cedentibus, Pragam obsederunt, et monasteria sanctorum Viti, Wenczelai, atque Adalberti sanctique Georgii incendio vastaverunt.*“ Pro český překlad viz Karel HRDINA – Václav Vladivoj TOMEK – Marie BLÁHOVÁ (trans.), *Pokračovatelé Kosmovi (= PK)*, Praha 1974, s. 20: „*Předák Načerat a jiní přední muži čeští se spikli proti knížeti Vladislavovi a spojivše se s Moravany, s velkou mocí nepřátelsky vpadli do Čech. Když potom svedli bitvu a Čechové ustoupili, oblehli Prahu a ohněm zpusťovali kostely svatého Víta, Václava a Vojtěcha a svatého Jiří.*“

*Jiří mučedníka a svaté Ludmily mučednice, vidouce všechny své svatyně a příbytky spáleny (...), prchly a uchýlivše se na jedno místo pod horou Petřínem, zůstaly v kostele svatého Jana Křtitele jako ve vyhnanství, v smutku a v pláči, dokud by nespatriily obnovení vlastního místa“.*⁵⁷⁰ Poté, co minulo nebezpečí, se řeholnice vrátily do kláštera, aby zjistily, jakou zkázu po sobě oheň zanechal. V ruinách kostela pátraly po nejcennějším pokladu, ostatcích své patronky, svaté Ludmily. „Povolavše Verneru, kameníka a zedníka, žádaly ho, aby pátral mezi kameny a ohořelým dřívím. A aj, z vůle Boží našel Verner rakev neporušenou a ohněm nedotčenou.“⁵⁷¹ Přítomné sestry se pokusily za přispění jistého duchovního Puda (*sacerdote Pudone*) vyzvednout rakev z trosk chrámu. „A když vyšly k hradní bráně, našly ji zavřenou a zamčenou, jako by se stavěla na odpor jejich cestě, a ač se do brány vši silou opíraly a usilovně jí viklaly, nedovedly ji otevřít. Tímto zázrakem zmateny, vrátily se na místo, odkud vyšly.“⁵⁷²

Vyprávění Kanovníka vyšehradského se podobá výše prezentovanému příběhu mnicha Lamberta, jenž se týkal požáru kostela sv. Eucharia v Trevíru v roce 1131, při kterém byla boží milostí uchráněna část ostatků tamního světce, svatého Agritia. Jen svaté tělo, v našem případě tělo světice Ludmily, je schopné odolat zákaznosným plamenům. Událost byla i v tomto případě vnímána jako jistá forma božího soudu, zkouška ohněm, který, ač nebyl nařízený a cílený, jasně dokazoval svatost kněžny Ludmily. (Stranou ponechme fakt, že obdobným zázrakům pomáhaly kvalitně zhotovené [kovové] schránky.)

Celá událost měla zajímavou dohru. Poté, co nebylo možné vynést schránku s ostatky svaté Ludmily hradní branou, poslaly řádové sestry posla k pražskému biskupu Otovi, „*aby přišel a rozhodl, co se má činit*“. Ten se však neodvažoval bez vědomí římské kurie rozhodnout. Řeholnice se tedy s prosbou obrátily na olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, který jim pomoc přislíbil, ale

---

⁵⁷⁰ PK, s. 73. „*Moniales dilectae deo et hominibus de coenobio sancti Georgii martyris sanctaeque Ludmilae martyris, omnia sacraria te habitacula sua combusta videntes (...) et subito invento exitu decivitate fugientes, in locum unum sub Petrin monte secesserunt, ac in ecclesia sancti Johannis Baptistae, quoad restaurationem proprii loci viderint, quasi exules, tristes et flebiles manserunt.*“ KAN. VYŠ., s. 236.

⁵⁷¹ PK, s. 75. „*Accersito Wernhero lapicida et caementario, ut inter saxa et titiones requirat, sollicitant. Ecce volente deo Wernherus sarcophagum incorruptum nec igne tatum reperit.*“ KAN. VYŠ., s. 236–237.

⁵⁷² PK, s. 75. „*Et exeuntes ad portam civitatis inveniunt obstructam, serratam et quasi exitui oppositam, quam multo conamine quassatam nimisque laboribus temptatam nullo modo aperiunt. Et hoc miraculo compunctae in locum, unde exierant, regressa esunt.*“ KAN. VYŠ., s. 237.

pouze tehdy, dostane-li k tomu svolení od pražského biskupa. Nakonec benediktýnky „vzdvihly na radu pana Jindřicha, děkana pražského a arcijáhna Petra i ostatních ze sboru rakev, otevřely ji a prohlédly, pak ji zase s radostí uložily vedle oltáře“.⁵⁷³

Pro Petra Kubína je to opět jasný doklad, že se kult svaté Ludmily těšil pouze lokální úctě ve svatojiřském kostele, „*kerou biskupové tolerovali*“, na rozdíl od úcty diecézní, „*kerou považovali za svoji doménu*“.⁵⁷⁴ Pokud by tomu tak nebylo, proč měl pražský biskup problém s uložením ostatků svěřice? Na tomto místě pouze upozorníme, že Petr Kubín jde ve svých úvahách ještě dál. Od doby, kdy byly sepsány legendy *Crescente fide* a *Gumpoldova legenda* (poslední třetina 10. století),⁵⁷⁵ „*kult sv. Ludmily stagnoval, o kněžně nevznikla žádná větší hagiografická skladba, ba dokonce byl zpochybňován i pražskými biskupy*“.⁵⁷⁶ Údajně slabá úcta ke svaté Ludmile před čtyřicátými léty 12. století a nezájem pražských biskupů⁵⁷⁷ představuje pro Petra Kubína jeden z klíčových argumentů pro určení pohnutek a doby vzniku Kristiánovy legendy; podle uvedeného historika „*motivem k sepsání legendy byla snaha rozšířit kult sv. Ludmily z kláštera sv. Jiří do celé pražské diecéze, a že ke vzniku díla došlo v polovině 12. století*“.⁵⁷⁸ Kristiánova legenda obsahuje totiž rozsáhlou pasáž věnovanou translaci svaté Ludmily z Tetína na Pražský hrad, ke které mělo dojít v roce 925.⁵⁷⁹ „*Nejdůležitější výpovědi této pasáže je účast nejmenovaného řezenského*

---

⁵⁷³ PK, s. 75. „*Domini decani Henrici Petrique archidiaconi ceterorumque de conventu consilio sarcophagum relevant, aperiunt, et praevisum iuxta altare laetanter recondunt.*“ KAN. VYŠ., s. 237.

⁵⁷⁴ P. KUBÍN, *Sedm*, s. 105.

⁵⁷⁵ Vedle těchto legend vznikla na konci 10. století rozsahem nevelká legenda *Fuit in provincia Boemorum*, která však neobsahuje žádné zprávy o translaci ani o Ludmiliných zázracích. Jak uvedl Petr Kubín, „*je to vlastně jen pamětní spis, který, (...) zachycuje pouze počátky úcty, nikoliv již schválený kult*“.
Petr KUBÍN, *Znovu o Kristiána*, in: Eva Doležalová – Robert Šimůnek (eds.), *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha 2007, s. 64. K výše zmíněné legendě viz alespoň Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1996, s. 138–154 a 174–175.

⁵⁷⁶ P. KUBÍN, *Sedm*, s. 105.

⁵⁷⁷ Obrat nastává až za episkopátu biskupa Daniela. K tomu P. KUBÍN, *Znovu*, s. 65.

⁵⁷⁸ P. KUBÍN, *Sedm*, s. 113. Srov. idem, *Znovu*, s. 66: „*Z toho všeho logicky plyne, že Kristián psal svou legendu právě v polovině 12. století! Přišel totiž na řešení jak prosadit Ludmilinu svatost: spojit legendu o sv. Ludmile s legendou o sv. Václavu, který byl tehdy už dávno hlavním českým světcelem a současně i patronem pražské katedrály, tedy biskupů. To byla nejsilnější zbraň, kterou mohl použít, a jeho plán také vyšel. Hned po sepsání falza byl kult prosazen.*“

⁵⁷⁹ *Legenda Christiani*, s. 49–55.

*spolubiskupa (biskup Tuto se pro stáří omluvil), který translaci v rámci slavnostní liturgie vykonal.*⁵⁸⁰ O této translaci a *de facto* ustanovení kultu svaté Ludmily se však žádná jiná legenda nezmiňuje. Kromě toho, že se pasáže o umučení a translaci svaté Ludmily „*dochovaly jako dvě samostatná liturgická čtení z poloviny a z druhé poloviny 12. století,*“⁵⁸¹ je zde i dedikace samotné legendy, kterou Kristián věnoval pražskému biskupu Vojtěchovi, jakožto výmluvný vzkaz „*pro jeho nástupce na trůně jak se mají chovat. Celý spis je v první řadě určen právě pražským biskupům, kteří si Ludmily nevážili*“.⁵⁸²

Nastíněným problémem, který byl nedávno diskutován v domácí medievistice,⁵⁸³ se s ohledem na vymezené téma práce nemůžeme podrobně zabývat. Naší snahou bylo demonstrovat, jakým způsobem nakládali s tématem božích soudů autoři narativní a hagiografické literatury, resp. jak se v jejich dílech odrazily snahy, tendence a potřeby rané středověké církve a jejich reprezentantů. Viděli jsme, že ordály nebyly pouhé (iracionální) důkazní prostředky (jak je chápe domácí právněhistorická věda), ale hrály důležité úlohy v náboženských otázkách, ať už se jednalo o procesy christianizace, kanonizace, při katechezi, rozhodování pravosti relikvií světců aj. Jak je z domácích pramenů patrné, tyto strategie a kulturní vzorce nebyly vlastní pouze západnímu křesťanstvu. Jejich transfer se nevyhnul ani českým zemím, kde jejich (spolu)tvůrci a nositeli byly zejména vzdělanecké elity, finálním sítem či katalyzátorem pak jedinci a společnost.

---

⁵⁸⁰ P. KUBÍN, *Znovu*, s. 65.

⁵⁸¹ *Ibid.*, s. 65.

⁵⁸² *Ibid.*, s. 66.

⁵⁸³ *Ibid.*, s. 66. K celému problému se vyslovil naposledy David KALHOUS, *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*, Leiden – Boston 2012, zejm. s. 188–189. K diskuzi na téma rozšíření ludmilského kultu, resp. k otázce datace vzniku Kristiánovy legendy viz Petr KUBÍN, *Znovu*, s. 63–72. David KALHOUS, *Znovu o Kristiana: replika*, ČMM 126, 2007, s. 411–417. Viz dále Petr KUBÍN, *Odpověď na repliku Davida Kalhousa o Kristianovi*, ČMM 128, 2009, s. 171–183 a David KALHOUS, *K historické metodě aneb opět nad pravostí Kristianovy legendy*, ČMM 128, 2009, s. 177–183.

III. Právo, mentalita a politická komunikace

V předchozím oddíle jsme se věnovali ordálovým zkouškám, které nemusely být vždy spojeny s právním prostředím, ale také těm, které fungovaly jako důkazní prostředky, nicméně výsledek plynoucí z ordálového rozhodnutí byl doprovázen sekundárními konsekvencemi, které mnohdy celé kauze dávaly jiný rozměr.

Někde na pomezí těchto dvou kvalitativně odlišných forem božích soudů se pohybují ordály spojované se dvěma významnými událostmi českých středověkých dějin. Tou první je vyhlášení tzv. Břetislavových dekretů, ke kterému mělo dojít roku 1039 v polském Hnězdně, druhou pak soudní proces, jenž se odehrál v červnu roku 1130 na Vyšehradě se spiklenci, kteří usilovali o život Přemyslovce Soběslava I. Podívejme se blíže na obě události a pokusme se přiblížit, jakou úlohu v nich boží soudy sehrály, resp. jak s nimi pracovali doboví autoři.

Ordály ve světle Hnězdenských statut neboli dekretů knížete Břetislava I.

Dějinné souvislosti

Kolem roku 1000 se český stát zmítal ve vnitřní krizi. Jeho dva sousedé – Polsko a Uhry – zažívali naopak období rozmachu. Polský panovník Boleslav Chrabrý přijal v Hnězdně od císaře Oty III. diadém a kopí sv. Mořice, čímž se stal bratrem a spoluvůrcem císařství (*frater et cooperator imperii*); celý akt byl *de facto* roven královské korunovaci. Mimoto bylo v někdejší hlavním městě Hnězdně zřízeno arcibiskupství. Poněkud jinou cestou k týmž vavřínům kráčel uherský panovník Štěpán I. Podařilo se mu získat se souhlasem císaře Oty III. královskou korunu od papeže Silvestra II. (Štěpán zemi symbolicky věnoval svatopetrskému stolci) a zřídit v Ostřihomi arcibiskupství.

Český stát na svoji příležitost musel čekat bezmála čtyři dekády. Kolem roku 1034 se polský stát ocitnul ve víru sociálních bouří, které s sebou nesly i protikřesťanské reakce. Situace v Uhrách nebyla o mnoho lepší. Po smrti Štěpána I. roku 1038 se rozhořely boje o trůn mezi Petrem Orseolem, alias Benátčanem, a královnou vdovou. Říšského panovníka Konráda II. zaměstnávaly

záležitosti v Itálii a Burgundsku. Lepší konstelaci si český Achilles, Břetislav I., nemohl přát. Arcibiskupství (a snad i královskou korunu) mu má zajistit výprava, jejíž cílovou destinací se stane polské Hnězdno. Cíl tažení není náhodný; právě v tamním chrámu Nanebevzetí Panny Marie jsou uloženy ostatky druhého pražského biskupa, sv. Vojtěcha.⁵⁸⁴

V poněkud zjednodušené podobě jsme prezentovali pohled badatelů na dějinné souvislosti a hlavní motivační impulsy, které vedly Břetislava I. pravděpodobně někdy v první půli roku 1039 k výpravě do Polska. Podrobně Břetislavovu anabázi známe především z Kosmovy kroniky.⁵⁸⁵ Naši pozornost však zaměříme pouze na jednu její událost, totiž na vyhlášení/přijetí tak zvaných Břetislavových dekretů neboli Hnězdenských statut.

Podle Kosmovy kroniky dorazily české oddíly po běsnění a drancování k Hnězdnu (*ad metropolim Gnezden*), které bylo svojí povahou i opevněním

---

⁵⁸⁴ K výpravě Břetislava I. do Polska i samotným dekretům více Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.* 2, zejm. s. 13–30. Idem, *České dějiny I.* 3, pro Břetislavovy dekry viz s. 358–360 a 408–409. V kontextu numismatiky se výpravou do Polska zabýval Gustav SKALSKÝ, *Výprava Břetislava I. do Polska a její význam*, Časopis Národního musea 113, 1939, s. 12–28. Ze starší literatury připomeňme dále slovníková hesla u Gerarda LABUDY, *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych I.* 2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962, s. 334–335, heslo Dekry Brzetysława I. a Dušana TŘEŠTÍKA, *Enzyklopädie zur Frühgeschichte: Europas, Arbeitsmaterial, Konzeption, Musterartikel*, Berlin 1980, s. 91, heslo Dekrete Břetislavs I. Komplexně se věnuje polskému tažení Barbara KRZEMIENSKA, *Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století*, 2. vyd., Praha 1999, s. 188–229, zde na s. 382 uvedena další, především polská literatura k tématu. Z novějších prací se tématem zabýval Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, zejm. s. 56–57. M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I.*, s. 384–394. Viz také Jiří SLÁMA, *Kosmovy záměrné omyly*, in: Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika*, Praha 2003, s. 261–267. Petr KOPAL, *Smiření Čechů se svatým Vojtěchem. Struktura jednoho obrazu v Kosmově kronice*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda (eds.), *Rituál smiření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně, Brno 2008*, 45–55. Okrajově se tématu dotkl i Marin WIHODA, *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010, s. 129–130. Některé cenné postřehy zejména k osobě Břetislava I. přináší nově Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013, s. 238 a 340. Mezi právněhistorickými díly uveďme alespoň velmi přínosnou studii Miroslava BOHÁČKA, *O jednom případě sblížení trestních norem ve starém českém právu*, PHS 37, 2005, s. 5–15. (Původně publikováno italsky: *Di un caso d'assimilazione delle norme penitenziarie nell'antico diritto boemo*, in: *Scritti in onore do Contardo Ferrini pubblicati in occasione delle sua beatificazione*, Pubblicazioni dell'Università catholica del Sacro Cuore 28, Milano 1949, s. 220–231.) V kontextu především správního vývoje se Břetislavovými dekry zabýval Dalibor JANIŠ, *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*, Brno 2013, zejm. s. 92 a 96–98. Nejnověji se k dekretům vyslovil Marcin PAUK, „*Ergo meum maximum et primum sit decretum*“. *Prawo kanoniczne i sądownictwo kościelne w tzw. Dekretach księcia Brzetysława I.*, in: Martin Nodl – Piotr Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia 17. Právní kultura středověku*, Praha 2016, s. 27–44, jehož příspěvek jsem však neměl k dispozici.

⁵⁸⁵ *Cosmae Chronica*, II. 2–5, s. 82–91. Viz také Josef FÖRSTER (tran.), *Gallus Anonymus, Kronika a činy polských knížat a vládců*, Praha 2009, kap. 19, s. 49.

mocné, ale skromné na počet obránců, proto se jej Břetislavovo vojsko zmocnilo bez boje. Nejcennější a dle kronikáře prakticky jedinou kořistí, o kterou jevili Čechové zájem, byly ostatky svatého Vojtěcha. Marně je pražský biskup Šebíř nabádal, aby se před jejich vyzvednutím nejprve tři dny postili, učinili náležité pokání a odřekli se „*všech ošklivostí, které se jemu [tj. Vojtěchovi] u vás ošklivily*“ a slíbili, že jich více konat nebudou.⁵⁸⁶ Účastníci výpravy však byli hluší k jeho slovům a rozhodli se bez váhání vyjmout Vojtěchovy ostatky, což ovšem znamenalo rozbořit oltář, který jim stál v cestě. Nerozvážné počínání nezůstalo bez spravedlivého božího trestu. Aktéři byli paralyzováni; „*zůstali skoro tři hodiny bez hlasu, citu a zraku*“. Teprve boží milostí se jim vrátily všechny smysly.⁵⁸⁷ Po této lekci si vzali k srdci slova biskupa Šebíře, po tři dny se postili a žádali o odpuštění. Třetího dne se biskupovi zjevil sv. Vojtěch, který mu řekl: „*Pověz knížeti a jeho předákům toto: pokud se již neoddáte hříchům, jichž jste se odřekli ve vodě křtu, dá vám nebeský Otec, oč žádáte.*“⁵⁸⁸ Šebíř bez váhání učinil to, co mu svatý Vojtěch nařídil. Kníže Břetislav a předáci (*comites*) přijali světcovo poselství s nadšením. Poté, co před hrobem svatého Vojtěcha vykonali náležité modlitby, vystoupil kníže Břetislav na kazatelnu a takto promluvil ke shromážděným: „*Chcete napravit své nepravosti a zmoudřet po zlých skutcích?*“⁵⁸⁹ Všichni shromáždění knížeti se slzami v očích odpověděli, že jsou ochotni „*napravit všechno, v čem proti Božímu světcu naši otcové nebo my sami jsme zhřešili, a zcela přestat s ničemnostmi*“.⁵⁹⁰ Když byla slibem dokázána svorná vůle všech přítomných, začal Břetislav svoji řeč: „*Bratři, pozdvihněte*

---

⁵⁸⁶ KOSMAS, II. 3, s. 89. „*Quapropter prius triduo ieiunate, de peccatis vestris penitentiam agite et ab omnibus abominationibus, quas ipse abhominatus est in vobis, abrenuntiate et ex toto corde, quod eas ultra non faciatis, promittite.*“ *Cosmae Chronica*, II. 3, s. 85.

⁵⁸⁷ KOSMAS, II. 3, s. 89. „*Nam in ipso opere sue temeritatis steterunt sensibus obstupefactis, nec erat vox nec sensus nec visus per trium fere horarum spacia, donec iterum propiciante Dei gratia rehabuere pristina officia.*“ *Cosmae Chronica*, II. 3, s. 85.

⁵⁸⁸ KOSMAS, II. 4, s. 89. „*Pater de celis dabit quod petitis, si non repetitis mala, quibus abrenuntiaistis in fonte baptismatis.*“ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 85.

⁵⁸⁹ KOSMAS, II. 4, s. 90. „*Vultis prevaricationes vestras emendare et a pravis operibus resipiscere?*“ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 85.

⁵⁹⁰ KOSMAS, II. 4, s. 90. „*At illi obortis clamant cum lacrimis: ,Emendare parati sumus, quicquid in sanctum Dei patres nostri vel nos prevaricati sumus, et a pravo opere omnino cessare.*“ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 85–86.

společně své pravice k Hospodinu a bedlivě vyslechněte má slova. Chci, abyste je potvrdili přísahou na svou víru. Tedy toto ať je hlavní mé a první přikázání.“⁵⁹¹

Takto kronikář Kosmas vylíčil události, které předcházely vyjmutí ostatků svatého Vojtěcha z hrobu v katedrále Nanebevzetí Panny Marie v polském Hnězdně. Důsledkem úsilí bylo vyhlášení/přijetí zákonných norem označovaných jako Břetislavovy dekrety či Hnězdenská statuta.⁵⁹² Ačkoliv se svým vznikem hlásí do roku 1039, jejich znění známe pouze z vyprávění zmíněného kronikáře. Ve starší literatuře se setkáme s názorem, že se text Břetislavových dekretů dochoval i v jiné variantě, nezávislé na Kosmově podání, a to v pasionálu sign. CO 230 olomoucké kapitulní knihovny.⁵⁹³ Tento názor, který zastával Václav Chaloupecký nebo např. Václav Vaněček, byl spolehlivě vyvrácen především zásluhou Bohumila Ryby, který se daným problémem zabýval v kontextu řešení otázky filiace prokopských legend.⁵⁹⁴ Přesto ani do dnešních dnů nebylo uspokojivě vyřešeno, zda autor (upravovatel) olomouckého pasionálu pozměnil Kosmův text pouze za účelem jeho bezvýhradného podřízení rytmizaci označované *cursus velox*, jak se domníval Bohumil Ryba i Jaroslav Ludvíkovský,⁵⁹⁵ nebo také zohlednil jeho obsahovou stránku, čímž vznikl dle

---

⁵⁹¹ KOSMAS, II. 4, s. 90. „*Tunc dux extendens manum suam super sacram tumbam sic orsus est ad populi turbam: „Extendite, fratres, simul vestras ad Dominum dextras et a meos attendite sermones, quos volo ut vestre fidei sacramento confirmetis.*“ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86.

⁵⁹² Označení dekret používá kronikář Kosmas. „*Ergo hoc meum maximum et primum sit decretum.*“ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86. Pravděpodobně byl inspirován Matoušovým evangeliem: „*Diliges Dominum Deum tuum (...)* *Hoc est maximum et primum mandatum.*“ (Mat. 22, 37). K tomu Bohumil RYBA, *Obrat v posuzování priority prokopských legend a Břetislavových dekretů*, in: Strahovská knihovna. Sborník Památníku národního písemnictví 3, Praha 1968, s. 23.

⁵⁹³ Rukopis je uložen v Zemském archivu v Opavě, pobočka Olomouc, fond Sběrka rukopisů Metropolitní kapituly Olomouc, sign. CO 230. V Jan BISTRICKÝ – Miroslav BOHÁČEK – František ČÁDA, *Seznam rukopisů metropolitní kapituly v Olomouci*, s. I. 1958, s. 130, nese označení *Iacobus de Voragine: Legenda aurea cum vitis patronorum Bohemiae monasterii Gradicensis*.

⁵⁹⁴ Ke sporům o původnost Břetislavových dekretů olomouckého pasionálu, kterou hájili Václav Chaloupecký a Václav Vaněček viz Ladislav MÍČA, *Několik poznámek k osudu rukopisu č. 230 olomoucké kapitulní knihovny. Ke sporu o původní text Břetislavových dekretů na pozadí otázky filiace prokopských legend*, in: Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek (eds.), *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*, Olomouc 2014, s. 67–96.

⁵⁹⁵ Bohumil Ryba na adresu legendisty olomouckého pasionálu uvedl: „*Vůdčí stylistickou zásadou přepracovatelovou byla snaha uplatnit co nejrozsáhlejší měrou cursus velox. (...) Ale záliba se u něho stala přímo mánií, která nemohla zůstat bez následků: v podstatě své předlohy docela nešetrně kazil.*“ B. RYBA, *Obrat*, s. 55. *Cursus velox* (xxx, xxxx; *gaudia pervenire, sufficient ad volatum, saecula saeculorum* apod.) je větný závěr charakteristický pro tzv. *cursus Gregorianus*, který zavedl kancléř kurie Albert de Mora (pozdější papež Řehoř VIII.). *Cursus velox* se začíná

Václava Vaněčka text „*právníčtější a věcnější*“.⁵⁹⁶ Na tomto místě se nemůžeme nastíněným problémem zabývat do hloubky a v patřičném rozsahu, který by bezesporu zasluhoval. Upozorníme pouze na několik málo rozdílů mezi oběma rukopisnými variantami, a to zejména s ohledem na problematiku božích soudů.

Již Jan Vilikovský uvedl, že zdramatizované podání kronikáře Kosmy bylo legendistou olomouckého rukopisu CO 230 zjednodušeno, a to tak, že „*Břetislav – jemuž jsou na jednom místě vložena do úst i slova, která u Kosmy pronáší Severus (...) – vynáší všechny zákony najednou, nepřerušován biskupovými projevy souhlasu, jež jsou souhrnně připomenuty toliko na konci*“.⁵⁹⁷ Tímto zásahem dosáhl legendista textu, který je jasně strukturován dle jednotlivých nařízení, jež – na rozdíl od Kosmy – uvozují řadové číslovky.⁵⁹⁸

Boží soudy se v textu objevují pouze na jednom místě; v legendistově podání olomouckého pasionálu se jedná o jasně vymezený článek číslo čtyři. Z níže uvedených pasáží je na první pohled patrné, že je po obsahové stránce nekonzistentní, lépe řečeno sdružuje v sobě opatření, která se týkají dvou rozdílných deliktů. První část čtvrtého článku se vztahuje k manželským sporům a uzavírá předchozí tři ustanovení (článek 1–3) věnující se stejnému tématu, tedy matřimoniálním záležitostem (monogamii, rozluce manželství, cizoložství a vyhánění plodu). Druhá část čtvrtého článku je věnována usmrcení (*homicidium*). Integrujícím prvkem jsou právě ordály (a snad i úloha arcikněze [*archypresbiter*]).

Na rozdíl od svatovítského děkana upravovatel olomouckého pasionálu doplnil v první části týkající se roztržky mezi manželi, že se boží soudy mají

---

objevovat v listinném materiálu domácí proveniencie od druhé poloviny 12. století. Jeho popularita pravděpodobně souvisí se snahou napodobovat papežské listiny. O *cursu velox* jako o převládající formě můžeme hovořit od dvacátých let 13. století, resp. od konce zmíněného věku. K tomu více práce Jaroslava LUDVÍKOVSKÉHO, *Rytmické klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování*, LF 75, 1951, s. 169–190, zejm. s. 184–185. Dále viz idem, *Crescente fide, Gumpold a Kristián (Příspěvek k datování Legendy Kristiánovy s dodatkem o dnešním stavu této otázky)*, in: SPFFBU, D1, 1954, s. 61–62.

⁵⁹⁶ Václav VANĚČEK, *Nejstarší naše dochované dílo zákonodárné*, Lidové noviny, roč. 59, č. 290, 9. prosince 1951, s. 2. Viz také idem, *Nový text (varianta) Dekretů Břetislavových z r. 1039*, Slavia antiqua 3, 1951/1952, s. 131–135.

⁵⁹⁷ Jan VILIKOVSKÝ, *Chaloupecký V., Prameny X. stol. legendy Kristiánovy o sv. Václavu a sv. Ludmile*, Naše věda 22, 1941, s. 81–94.

⁵⁹⁸ „*Naopak legendista, v němž jako by vězelo kus suchopárného notáře, vyzvedal pro přehlednost pořadová označení, Kosmou vědomě zastíraná.*“ B. RYBA, *Obrat*, s. 27.

konat před církví (*coram ecclesia*),⁵⁹⁹ ovšem viník má zaplatit pokutu do knížecího fisku (*penas debitas duci solvat*). V druhé části, která je věnována *homicidiu*, se ukládá arciknězi, jakým způsobem má postupovat proti otcovrahům, bratrovrahům a vrahům duchovních. Zatímco podle Kosmy měl „*archipresbiter assignet eos [tj. interfectores] comiti vel duci sive per manus et ventrem ferratos de regno eiciat*“, v legendistově úpravě čteme „*archypresbiter assignet eos comiti sive duci, ut per ipsos ferro et ventre et manibus ligami de regno eiciantur tales*“.⁶⁰⁰ Nutno podotknout, že ani pasáž z Kosmovy kroniky nebývá tradičně interpretována v rozlučovacím významu.⁶⁰¹

Kosmova kronika

Tunc dux subiungens inquit: „Si vero mulier proclamaverit pari vice non amari, sed inclementer a viro suo affligi et profligari, detur inter eos iudicium Dei et, qui inventus fuerit reus, solvat penas rei.

Similiter et de his, qui homicidiis infamantur, archipresbiter comiti illius civitatis nomina eorum ascribat, et comes eos conveniat; et si sunt rebelles, in carcerem redigat, donec aut penitenciam dignam agant aut, si negant, ignito ferro sive adiurat aqua, utrum culpabiles sint, examinentur.

Olomoucký pasionál CO 230

Quartum est, quod si mulier clamaverit a viro suo se non diligere decenter, sed affligi innocenter, detur Dei iudicium inter eos coram ecclesia et qui inventus fuerit reus, penas debitas duci solvat.

Similiter de eis, qui homicidiis infamantur, archypresbiter comiti illius civitatis nomina eorum ascribat et comes eos conveniat; et si sunt rebelles, in carcerem redigat, donec aut penitenciam dignam agant aut, si negant, ignito ferro sive adiurata aqua ipsorum

---

⁵⁹⁹ Slovní spojení *coram ecclesia* bychom mohli rovněž přeložit jako *před kostelem*. Ze zahraničních analogií víme, že zkoušený jedinec musel mimo jiné nosit žhavé železo od kostelních vrat k oltáři. Koneckonců ordál před kostelem zachycuje i lambašský kodex Clm 73. Viz přílohu č. 2.

⁶⁰⁰ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 87. Sign. CO 230, f. 10r. Srov. Metoděj ZEMEK – František SPURNÝ, *Olomoucký text Břetislavových Dekretů*, Archivní časopis 3, 1953, s. 40.

⁶⁰¹ K tomu např. František HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od 10. do konce 13. století a jeho poměr ke státu*, ČČH 22, 1916, s. 28, pozn. 1. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 22. Idem, *České dějiny I. 3*, s. 360, pozn. 2. M. BOHÁČEK, *O jednom*, s. 12, pozn. 9.

Fratricidas autem et parricidas sive sacerdotum interfectores et huiusmodi capitalibus criminibus irretitos archipresbitrer assignet eos comiti vel duci sive per manus et ventrem ferratos de regno eiciat, ut ad instar Cain vagi et profugi circueant terram“. Severus episcopus dixit: „Ista ducis deliberatio iusta sit anathemate firma. Nam ad hoc vobis ducibus mucro pendet in femore, ut manus vestras sepius lavetis peccatoris in sanguine.“⁶⁰²

peccatum vel innocencia declaretur. Fratricidas autem et parricidas vel sacerdotum interfectores et huius(modi) capitalibus criminibus irretitos archypresbiter asignet eos comiti sive duci, ut per ipsos ferro et ventre et manibus ligati de regno eiciantur tales, quatenus ad instar Cayn super terram vagi et profugi habeantur.“⁶⁰³

Manželské spory

Aplikace božích soudů v manželských záležitostech nebyla ve středověku ničím neobvyklým. Zmiňovali jsme příběhy panovnic obviněných z cizoložství, které se z nařčení očišťovaly právě prostřednictvím ordálových zkoušek. (K tomuto tématu se ještě dále vrátíme.) Zmínku o zkoušce hořkou (sic!) vodou, kterou měla podstoupit žárlivá manželka, najdeme i ve Starém Zákoně (viz Num. 5, 11–31).

---

⁶⁰² *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86–87. „Potom kníže doložil: „Když by však žena prohlásila, že jí muž nesplácí stejnou láskou, nýbrž ji nemilosrdně bije a trýzní, bude rozhodnuto mezi nimi Božím soudem, a kdo bude nalezen vinným, ať je jako viník potrestán. Rovněž i stran těch, kdo jsou nařčeni z vraždy: arcikněz ať oznámí jejich jména správci svého hradu a správce ať je povolá na soud. A budou-li se vzpírat, uvrhne je do vězení, až bud' učiní vhodné pokání, anebo, budou-li zapírat, ať jsou zkoušeni žhavým železem nebo očištnou vodou, zdali jsou vinni. Avšak vrahy bratrů, otců nebo kněží a osoby obviněné z podobných hrdelních zločinů ať arcikněz označí hradskému správci nebo knížeti, a ten je spoutané na rukou a v pase ze země vyhostí, aby jako tuláci a uprchlíci bloudili jako Kain po širém světě.“ Biskup Šebíř pravil: „Toto knížecí ustanovení budiž klatbou stvrzeno jako spravedlivé! Neboť k tomu vám knížatům meč visí po boku, abyste své ruce častěji umývali v krvi hříšníkův.““ *KOSMAS*, II. 4, s. 90–91.

⁶⁰³ Sign. CO 230, f. 10r. Text převzat z M. ZEMEK – F. SPURNÝ, *Olomoucký text*, s. 40–41. Pro český překlad viz *ibid.*, s. 50: „Čtvrtým ustanovením je, aby se mezi manželky, prohlásí-li žena, že jí její muž náležitě nemiluje, nýbrž bez viny ji souží, konal za církevní asistence Boží soud a náležitou pokutu zaplatil knížeti ten, kdo bude shledán vinným. Podobně platí o těch, kteří jsou obviněni z vraždy: Arcikněz nechť ohlásí správci onoho hradu jejich jména, správce ať je předvolá a, budou-li zapírat, dokud by nebyl rozžhaveným železem nebo zažehnanou vodou dosvědčen jejich hřích či nevina. Avšak bratrovrahy, otcovrahy, vrahy kněží a pachatele hrdelních zločinů tohoto druhu ať arcikněz označí správci hradu nebo knížeti, aby byli od nich vyvrženi z království, svázáni železnými pouty v pase a na rukou, a platili jako Kain na zemi za tuláky a vyhnance.“

Používání božích soudů v matřimoniálních záležitostech je logické i s ohledem na charakter deliktů. I když budeme vycházet z předpokladu, že středověké komunity byly relativně uzavřené skupiny lidí, kteří se navzájem znali a v rámci nichž každý jedinec prakticky věděl vše o tom druhém, byly manželské záležitosti a vše, co k nim patřilo (tedy pohlavní styk, otázka otcovství, ale i impotence a cizoložství), věcí intimity, kde často jediným svědkem byl Bůh.

V první polovině výše citovaného čtvrtého článku Břetislavových dekretů se řeší – vyjádřeno současným termínem – domácí násilí. Kosmas, stejně jako legendista olomouckého kodexu, hovoří pouze o božím soudu (*iudicium Dei*), bez další konkretizace. Je zde skutečně myšlen konkrétní ordál, tedy důkazní prostředek, nebo chtěl autor pouze zdůraznit, že manželské záležitosti nepatří před světské soudy, ale mají se rozhodovat před Bohem, resp. církevním soudem? (V legendistově verzi je výslovně řečeno, že se spor řeší *coram ecclesia*.)

Už výše jsme upozornili, že čtvrtý článek je obsahově nesourodý; základním integrujícím prvkem jsou ordály. Proto termín *iudicium Dei* můžeme s největší pravděpodobností opravdu vykládat jako boží soud, tedy důkazní prostředek, nikoliv jako církevní soud (soud konaný před Bohem). Účast duchovních při ordálu je samozřejmě nepopíratelná.

Z první poloviny čtvrtého článku však není možné určit přesně, o jakou kategorii božího soudu se jednalo. Z mladších domácích pramenů víme, že ordálové zkoušky, s výjimkou soudního souboje, byly unilaterální, to znamená, že je podstupovala jen jedna strana sporu (zpravidla obviněný).⁶⁰⁴ V diskutovaném článku je ovšem nařizeno, aby byl dán boží soud mezi stranou žalující a obviněnou („*detur inter eos iudicium Dei*“).⁶⁰⁵ Pokud se nejednalo o obecné konstatování, podle kterého měla být roztržka urovnána obvyklým (tj. jednostranným) božím soudem, pak bychom mohli uvažovat o bilaterálním ordálu, který musela podstoupit žena i muž. Této eventualitě odpovídá i závěr samotného nařízení, který stanoví, že kdo bude shledán vinným, nechť zaplatí

---

⁶⁰⁴ Asi v poslední třetině 14. století se u nás objevuje ordál vody ve formě zkoušky brodění, která byla zkouškou bilaterální. V tomto případě se však jednalo o jistou inovaci, která pramenila patrně ze zákazu božích soudů, jak ještě ukážeme na jiném místě. (Viz níže, zejm. s. 376–378.)

⁶⁰⁵ Podobně jako v Kristiánově legendě není ani v Břetislavových dekretěch konkrétně zmiňován původce děje, který rozhodl o použití božího soudu.

pokutu: „*qui inventus fuerit reus, solvat penas rei*“.⁶⁰⁶ (Koneckonců i žena mohla být vinná křivě vzneseným obviněním.) Závěr ustanovení ale můžeme vykládat i jako obecnou formuli určenou viníkovi.

Tzv. ediktem Boleslava II. z roku 992 bylo rozhodování matřimoniálních záležitostí (konkrétně manželská rozluka) svěřeno biskupu Vojtěchovi. Ve sporech se mělo napříště postupovat dle kanonických předpisů („*secundum statuta canonum*“).⁶⁰⁷ Otázkou ovšem zůstává, o jaké kanonické předpisy se jednalo. Nezdá se příliš pravděpodobné, že *iudicium Dei* Břetislavových dekretů představoval soudní souboj. Pokud zůstaneme v rovině dvojstranných ordálů, nabízí se nám zkouška kříže (*iudicium crucis*). Ta podle Charloty Leitmaier „*spočivala v tom, že obě strany (...) musely stát u kříže s roztaženými rukama, kdo nechal ruce klesnout první, byl poražen*“.⁶⁰⁸ Dle zmíněné autorky se v pramenech objevuje v průběhu 8. století, pravděpodobně aby vytěsnila soudní souboj.⁶⁰⁹ Zkouška kříže nezapře křesťanské kořeny; předlohou se mohla stát duchovní cvičení irských a skotských mnichů, kteří používali stání s roztaženými pažemi k umrtvování těla.⁶¹⁰

Zkouška kříže se pro manželské spory objevila již v 17. kánonu synody v severofrancouzském Verberie (asi r. 756).⁶¹¹ Opatření se týká nekonzumovaného manželství, dle některých badatelů z důvodu impotence. Pokud by žena prohlásila, že se svým manželem neměla nikdy pohlavní styk, necht' vykonají zkoušku kříže, a ukáže-li se její tvrzení pravdivé, ať jsou od sebe odděleni a žena učiní, co je jí libo.⁶¹²

---

⁶⁰⁶ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86.

⁶⁰⁷ Pro znění ediktu viz Gustav FRIEDRICH (ed.), *CDB I*, Praha 1904–1907, č. 37, s. 43.

⁶⁰⁸ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 19: „*Die Probe bestand darin, daß die beiden Parteien (ein zweiseitiges Ordal) an einem Kreuze mit ausgestreckten Armen stehen mußten; wer die Hände zuerst sinken ließ, galt als besiegt.*“ Ke zkoušce kříže viz dále H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, alespoň s. 56 a 118. R. BARTLETT, *Trial*, s. 9–10.

⁶⁰⁹ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 20.

⁶¹⁰ K tomu Gustav SCHNÜRER, *Kirche und Kultur im Mittelalter I*, Paderborn 1927, s. 221.

⁶¹¹ Alfred BORETIUS (ed.), *Pippini capitularia*, in: MGH, *Leges (= LEG)*, *Capitularia regnum Francorum (= CAPIT) I*, Hannover 1883, č. 17, s. 41.

⁶¹² „*Si qua mulier proclamaverit, quod vir suus nunquam cum ea coisset, exeant inde ad crucem: et si verum fuerit, separentur, et illa faciat quod vult.*“ A. BORETIUS (ed.), *Pippini capitularia*, čl. 17, s. 41. Ve stejném duchu se nese 46. kánon synody v Salzburku, konané v roce 800: „*Si altercatio horta fuerit inter virum et feminam de coniugali copulatione, ut inter se negent de carnali commixtione, decrevit sancta synodus, ut si vir negaverit eam fecisse ad uxorem, ut stet*

Toto ustanovení se stalo později velmi populární. Objevovalo se ve franských kapitulářích, stejně jako ve sbírkách kanonického práva Regina z Prüm, Burcharda z Worsmu, Iva z Chartres, najdeme jej rovněž v traktátu Huga od sv. Viktora.⁶¹³ Aplikaci ordálů v manželských záležitostech, natož zkoušku křížem, však žádný domácí pramen nezná.

Vyloučit ovšem ani nemůžeme, že termín *iudicium Dei*, který se objevuje v první části čtvrtého článku Břetislavových dekretů, představoval jednostranný ordál. Text ustanovení totiž pokračuje slovy *podobně o těch, kteří* („*similiter de his, qui*“).⁶¹⁴ Obecné označení *iudicium dei* v následující pasáži nabývá konkrétních obrysů ve formě jednostranných ordálů železa a vody, ačkoliv spor se netýkal již matřimoniálních záležitostí, ale *homicidia*. Zároveň zde figuruje arcikněz (*archipresbyter*) v roli „veřejného žalobce“, u kterého by si žena patrně stěžovala, že se jí děje násilí, resp. by obvinila svého manžela, a zmíněný duchovní by podnikl v této věci patřičné kroky. Ve světle výše vzpomínaného ediktu knížete Boleslava II. by pak pravděpodobně celý spor skončil před biskupem, resp. u synodálního soudu, jehož existence ovšem není pro danou dobu potvrzena.⁶¹⁵ Otázkou zůstává, kdo by se musel zkoušce podrobit?

---

cum illa ad iudicium crucis, aut si ipse noluerit, inquirat aliam feminam quae cum illa stet, et si vir eandem copulationem dicit super eam, et illa negaverit, tunc ipsa femina purget se secundum legem.“ Alfred BORETIUS (ed.), *Additamenta ad Pippini et Karoli M. Capitularia*, in: MGH, LEG, CAPIT I, čl. 46, s. 230.

⁶¹³ Srov. Jacques Paul MIGNE (ed.), *Reginonis Prumiensis abbatis De ecclesiasticis disciplinis et religione christiana*, in: PL 132, Parisiis 1880, kn. II, čl. 243, sl. 330. Jacques Paul MIGNE (ed.), *Burchardi Wormaciensis ecclesiae episcopi Decretorum libri viginti*, in: PL 140, Parisiis 1853, kn. IX, kap. 41, sl. 821. Jacques Paul MIGNE (ed.), *Ivonis Carnotensis episcopi Panormia* (= *Ivonis Panormia*), in: PL 161, Parisiis 1854, kn. VI, sl. 1276, čl. 118. Jacques Paul MIGNE (ed.), *Ivonis Carnotensis episcopi Decretum* (= *Ivonis Decretum*), in: PL 161, část VIII, kap. 179, sl. 621. Jacques Paul MIGNE (ed.), *Hugonis de s. Victore Summa sententiarum. Tractatus Septimus de sacramento conjugii*, in: PL 176, Parisiis 1854, kap. 20, sl. 170.

⁶¹⁴ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86.

⁶¹⁵ O existenci synodálních soudů ve starší době vyslovil pochybnosti již Emil OTT, *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern*, Lipsko 1879, s. 14. Viz také idem, *Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters*, ZRG, Kanonistische Abteilung (= KA) 3, 1913, s. 29. Oproti němu byly pro Františka Hrubého právě Břetislavovy dekrety dokladem o jejich fungování: „*Důkaz toho podává nám kronikář Kosmas, vypravuje o slavné výpravě knížete Břetislava I. v roce 1039 do země polské, kdež národu českému nad ostatky sv. Vojtěcha ve Hnězdně dán byl knížetem zvláštní řád budoucí správy životní, týkající se zejména některých zbytků pohanských zvyků v Čechách, jako mnohoženství, mnohomužství, otázek manželských, mravnosti atd. Tato t. zv. Hnězdněská dekreta Břetislavova nařizují také, aby jinak blíže neoznačený archipresbyter oznamoval jména těch, kdož by se dopustili vraždy, bratrovraždy neb otcovraždy, hradskému správci k rádnému potrestání. (...) Vidíme z toho snad dosti jasně, že i v Čechách byly synodní soudy podobného rázu, jako všude na západě. Zločiny nahoře*

Pravděpodobně muž, jenž by dokazoval svoji nevinu (tzn., že manželku nebije a netrýzní). Vyloučit ovšem nemůžeme ani ženu, která by dokazovala pravdivost svého tvrzení, resp. oprávněné důvody žaloby.⁶¹⁶ (Používání ordálů v tomto duchu však není příliš obvyklé.)

Jestliže *iudicium Dei* v našem případě znamenalo skutečně jednostranný ordál (vody nebo železa), pak závěrečné ustanovení první poloviny čtvrtého článku působní nejasně: *kdo bude shledán vinným* („*qui inventus fuerit reus*“).⁶¹⁷ Žena, která vystoupila s obviněním proti muži, mohla být teoreticky vinná jen tehdy, pokud neúspěšně podstoupila ordál na podporu svého tvrzení (obžaloby), nebo jestliže by její muž úspěšně vykonal zkoušku. V obou případech by nesla vinu z krivého nařčení manžela. Ve starším období však nemůžeme s největší pravděpodobností uvažovat o praktikování procesních nástrojů podobných *obligatio ad poenam talionis*, popř. *ius iurandum calumniae*, které známe z prostředí římsko-kanonického práva, jež představovaly pro žalobce určité riziko právě v případě, že se prokázala nevinna žalovaného. Jako nepravděpodobné se jeví i to, že ordálovou zkoušku podstupovali oba, tedy každý zvlášť (např. muž ordál železa a žena zkoušku vody), a to zejména s ohledem na případná rizika možného výsledku.

Homicidium

Druhá polovina čtvrtého článku Břetislavových dekretů týkající se *homicidia* je podobně neurčitá jako ta první, alespoň co se týče vymezení jednotlivých božích

---

vyjmenované, které dle karolinských řádů souditi měl biskup a později archidiakonové, jako jeho zástupci, srovnávají se téměř doslovně se zločiny a přestupky, které vyšetřovali Kosmovi archipresbyteri.“ F. HRUBÝ, *Církevní zřízení*, s. 27–28 a 29. Konání synodálních soudů však není možné ve starší době v domácím prostředí prokázat. K tomu Pavel KRAFL, *Církevní právo v Čechách a na Moravě ve 13.–15. století*, in: Idem (ed.), *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Kolektivní monografie, Praha 2008, s. 95.

⁶¹⁶ V zahraničním prostředí se dochovaly zprávy o jednostranných ordálech, které byly nařízeny v matřimoniálních záležitostech. Zkoušce se podroboval obviněný, ať už se jednalo o muže nebo ženu. Robert Bartlett hovoří o tom, že na počátku 12. století byl ordál železa oblíbenou zkouškou, kterou nechávala francouzská nobilita prověřovat věrnost svých manželek. R. BARTLETT, *Trial*, s. 19. Viz také Jacques Paul MIGNE (ed.), *Ivonis Carnotensis episcopi Epistolae* (= *Ivonis Epistolae*), in PL 162, Parisii 1854, ep. 205, sl. 210. Zajímavou příhodu nám podává CAESARIUS, X. 35, s. 251: Jistý rybář z utrechtské diecéze „*po dlouhou dobu smilnil s nějakou ženou. A ježto byl jeho hřích obecně známý, obával se, že bude obžalován na nadcházející synodě a tak si řekl: „Co si, ty nešťastníku, počneš? Obžalují-li tě na synodě ze smilstva, když se přiznáš, budeš se s ní hned muset oženit, a když to popřeš, budeš na tom ještě hůř, protože tě usvědčí zkouška žhavým železem*“.

⁶¹⁷ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86.

soudů. Kosmas sice již nebyl tak skoupý na slovo a zmínil dva ordály, totiž zkoušku žhavého železa a „zapřísahanou“ vodu (*ignito ferro sive adjurata aqua*), ovšem z textu nevyplývá, o jaké konkrétní druhy ordálů se mohlo jednat. Než se však budeme touto otázkou zabývat, musíme se podívat na obsah nařízení.

Již Miroslav Boháček si povšiml, že se druhá polovina čtvrtého článku rozpadá na dvě části. První je věnována „prostému“ *homicidii*, zatímco druhá se týká *homicidia* „speciálního“.⁶¹⁸ Z níže uvedeného srovnání je patrné, v čem se obě formy téhož zločinu rozcházejí.

„Prosté“ homicidium

Týká se těch, kteří jsou obviněni z usmrcení (*qui homicidiis infamantur*).

Arcikněz ohlásí jejich jména *comiti illius civitatis*.

O vině je rozhodnuto teprve na základě doznání obviněného nebo – v případě že se nepřizná – pomocí ordálu (*„donec aut penitentiam dignam agant aut, si negant, ignito ferro sive adiurata aqua, utrum culpabiles sint, examinentur“*).⁶²⁰

„Speciální“ homicidium

Vztahuje se na ty, kteří jsou (prokazatelně) vinní z usmrcení otce, bratra nebo duchovního (*interfectores et huiusmodi capitalibus criminibus irretitos*).⁶¹⁹

Arcikněz ohlásí jejich jména *comiti vel duci*.

O vině nikdo nepochybuje a následuje trest v podobě doživotního vyhnání ze země (*„per manus et ventrem ferratos de regno eiciat“*).⁶²¹

---

⁶¹⁸ M. BOHÁČEK, *O jednom*, zejm. s. 6–9.

⁶¹⁹ To, že se jedná o zvláštní kategorii *homicidia*, ukazuje právě citovaná pasáž, totiž *„huiusmodi capitalibus criminibus irretitos“*.

⁶²⁰ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86–87. Srov. sign. CO 230, f. 10r., resp. M. ZEMEK – F. SPURNÝ, *Olomoucký text*, s. 40.

⁶²¹ O trestu vyhnání pro usmrcení rodinného příslušníka mluví rovněž *Legenda Christiani*, s. 46: *„Nam [Wenceslaus] matrem regno cum dedecore maximo pepulit, dignam ei ulcionem omnipotente Deo reddente ob effusionem sanguinis innocentis beate Liudmile, quem causa sine fuderat.“* Jak výstižně uvedla Rebecca Colman: *„One can imagine the panicky reactions of simple societies to unwanted elements, the suffering and disruption, and possibly even the dispersal of the community, which followed failure to control or expel dangerous individuals.“* R. V. COLMAN, *Reason*, s. 574.

Ze srovnání je patrné, že boží soud byl nařízen pouze tehdy, když existovalo (vznesené) obvinění⁶²² a zároveň nebylo možné dokázat vinu nařčené osoby žádnými jinými legálními/tolerovanými důkazními prostředky, jakými bylo přistižení při činu, očitě svědectví aj.⁶²³ Obviněný měl být předvolán *comiti illius civitatis* a pokud se odmítl ke spáchání *homicidia* přiznat, měl být vsazen do vězení a zůstat v něm tak dlouho, dokud by neučinil náležité pokání, tj. nepřiznal se, nebo dokud by se o jeho vině či nevině nerozhodlo prostřednictvím božího soudu. Ustanovení není jen reakcí na bezvýchodnou situaci, jež pramenila z absence důkazů, nebo obecně z neřešitelnosti situace, ale bylo rovněž namířeno proti běžně používané krevní mstě. (Vězení nefungovalo pouze jako donucovací prostředek vedoucí k přiznání, ale patrně také jako ochrana před násilím ze strany poškozených.) Tento fakt vynikne zřetelněji při srovnání s případem „speciálního“ *homicidia*, při kterém je krevní msta prakticky nerealizovatelná. Pokud by arcikněz nevystupoval v roli „veřejného žalobce“,⁶²⁴ k projednávání sporu před příslušným soudem by vůbec nemuselo dojít. Prameny, které by dokládaly, že se žaloba *ex officio* Břetislavových dekretů začíná v našem prostředí uplatňovat, se objevují až v průběhu 13. století.⁶²⁵ Je otázkou, zda se do zahájení řízení z pozice *ex officio* promítl charakter zločinu, který je roven nejtěžšímu hříchu.

Vraťme se zpět k výše nastíněnému problému, tedy o jaké boží soudy se konkrétně v Břetislavových dekretěch jednalo. Další otázka, která se nabízí, je, proč jsou pro zločin *homicidia* zmiňovány dva ordály a nikoliv jeden?

V případě „zapřísahané“ vody (*adiurata aqua*) šlo s největší pravděpodobností o zkoušku studené vody (*aqua frigida*), v domácích pramenech také označovanou jako uvržení, metání či spouštění do vody (*super aquam mittere*), neboť tento ordál se objevuje i v mladších pramenech, na rozdíl od zkoušky horkou vodou (*aqua fervens, aqua calida*), která v domácím prostředí

---

⁶²² Jak vyplývá z textu, k obvinění docházelo na základě nařčení – *famy* (*infamantur*); další postup už ležel na bedrech arcikněze, který vystupoval v roli veřejného žalobce.

⁶²³ Nutno podotknout, že k obvinění ze strany poškozených, resp. arcikněze, nemuselo vůbec dojít. Spor mohl být vyřešen dohodou obou stran, ale mohl také vyústit v krevní mstu.

⁶²⁴ Dle některých badatelů byl arcikněz knížecí/hradský úředník, resp. se jeho činnost vztahovala k hradským úřadům. Viz alespoň M. BOHÁČEK, *O jednom*, s. 6. J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 23–24 a 242. K úloze arcikněze v kontextu Břetislavových dekretů nejnověji D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, zejm. s. 92 a 96–98.

⁶²⁵ K tomu D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 96.

představovala pouze marginální záležitost. (Podrobněji o tom ve IV. oddílu.) Termín *adiurata aqua* poukazuje na to, že se zmíněná zkouška konala za asistence duchovních osob.

Pokus o konkretizaci ordálu žhavého železa je však složitější. V úvahu přichází tak řečená zkouška žhavých radlic (*vomeres, vomeres calcandi*), kterou známe – byť pro delikt krádeže – ze Statut Konráda Oty. Tato forma ordálu se musela bezpochyby praktikovat i v Kosmově době.⁶²⁶ Vyloučit ovšem nemůžeme ani ordál „ručního železa“ (*ferrum manuale candens*).

Podíváme-li se do zahraničního prostředí, neměl by naší pozornosti uniknout 24. kánon mohučské synody, která se konala roku 847 za přítomnosti Hrabana Maura. Je pravděpodobné, že čtvrtý článek Břetislavových dekretů, resp. pasáž o *homicidiu* vycházela ze zmíněného synodálního ustanovení. Mimoto, že pražské biskupství bylo podřízeno mohučskému metropolitovi (i když až od r. 973), ustanovení synody bylo velice rozšířené. Dostalo se nejen do spisů Regina z Prüm, který, jak víme, byl inspiračním zdrojem kronikáře Kosmy, ale i Burcharda z Wormsu, Iva z Chartres, objevuje se i v Gracianově dekretu či dekretálech papeže Řehoře IX.⁶²⁷ Kánon nařizuje v případě podezření z vraždy kněze 12 let pokání dle církevních zákonů, za předpokladu, že se obviněný přizná.⁶²⁸ Pokud by zapíral a jednalo se o svobodného člověka, měl se očistit z nařčení přísahou s 12 přísežnými pomocníky, nesvobodný pak chůzí přes 12 rozžhavených radlic (za jednoho přísežníka jednu radlici): „*Qui presbiterum occidit, XII annorum ei penitentia secundum canones priorum inponatur; si negaverit, si liber est, cum XII iuret; si autem servus, per XII vomeres ferventes se*

---

⁶²⁶ Roku 1130, tedy pět let po smrti kronikáře Kosmy, se na Vyšehradě odehrál proces se spiklenci, jež usilovali o život knížete Soběslava I. Ačkoliv prameny explicitně nehovoří o radlicích, nemůžeme pochybovat, že se jednalo právě o zmíněnou zkoušku. Viz níže, zejm. s. 173–174.

⁶²⁷ Viz J. P. MIGNE (ed.), *Reginonis Prumiensis abbatis De ecclesiasticis disciplinis*, kn. II, čl. 43, sl. 294. J. P. MIGNE (ed.), *Burchardi Wormaciensis ecclesiae episcopi Decretorum*, kn. VI, kap. 7, sl. 768. *Ivonis Decretum*, část X, kap. 136, sl. 733. (Ivo uvádí přísahu 72 spolupřísežníků; stejně tak i Gracián.) Pro usmrcení manžela či manželky srov. také *Ivonis Decretum*, část X, kap. 167, sl. 739. Viz dále Aemilius FRIEDBERG (ed.), *Corpus iuris canonici* (= CIC) I. *Decretum magistri Gratiani* (= *Gratian*), Lipsiae 1879, C XVII, q 4, c 24, s. 821. Pro Dekretály Řehoře IX. viz Aemilius FRIEDBERG (ed.), CIC II. *Decretalium collectiones*, Graz 1959, X 5. 38. 2, s. 884.

⁶²⁸ Samotné přiznání a náležité pokání by jistě nestačilo. Vedle církevního trestu musel přijít i trest světský. Z logiky věci, tedy z uloženého dvanáctiletého pokání, by vyplývalo, že odsouzený jedinec nebyl zabit/popraven. Patrně musel poškozené straně zaplatit tzv. wergeld. V případě, že si jej nemohl dovolit, byl nejspíš zbaven své osobní svobody.

purget. Convictus noxa, usque ad ultimum vitae tempus miliciae cingulum deponat et uxorem amittat.“⁶²⁹

O zkoušce „ručního železa“ jsme se již krátce zmínili v souvislosti s Kristiánovou legendou. V domácích pramenech se objevuje až v první polovině 13. století. Zatímco výklad termínu *candentis ferri* uvedeného v listině Přemysla I. Otakara pro klášter Doksany z roku 1226, není jednoznačný, v imunitním privilegiu pro oslavanský klášter, vydaným týž panovníkem o dva roky později, se již objevují obě zkoušky paralelně (*iudicum ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos*).⁶³⁰

Alespoň krátce se zastavme u otázky, proč se v Břetislavových dekretech pro zločin *homicidia* nabízejí dva ordály a ne jeden. Jako triviální, ne však nemožné, se zdá být vysvětlení, že se jednalo o běžně používané slovní spojení. Oba boží soudy se totiž v pramenech (nejen domácích) objevují velmi často vedle sebe, oddělené zpravidla spojkami *sive, vel,* nebo *et*. Další možnost, která se nabízí, je závažnost deliktu, popř. zohlednění sociálního statutu jedince, který spáchal *homicidium* nebo se stal jeho obětí.

Úloha božích soudů v kontextu Břetislavových dekretů, inspirační zdroje kronikáře Kosmy

V pojetí Kosmy bylo vyhlášení, resp. přijetí tak řečených Hnězdenských statut jednou ze základních podmínek pro získání ostatků sv. Vojtěcha. Jejich obsah měl dle zmíněného kronikáře korelovat s životem a působením druhého pražského biskupa. Děkan svatovítské kapituly na to upozorňuje na několika místech, nejpersvědčivěji pak v pasáži, která uzavírá poslední nařízení dekretů: „*To jsou věci, jež se protiví Bohu, pro ty se svatý Vojtěch rozmrzel a nás, své ovečky, opustil a raději šel učit cizí národy.*“⁶³¹ Vojtěšské legendy, alespoň ty, ze kterých Kosmas

---

⁶²⁹ Alfred BORETIUS – Victor KRAUSE (eds.), *Additamenta ad Capitularia regum Franciae orientalis*, in MGH, LEG, CAPIT. II, Hannover 1897, čl. 24, s. 182.

⁶³⁰ Pro jednotlivé listiny viz CDB II, č. 286, s. 282 a č. 320, s. 316.

⁶³¹ KOSMAS, II. 4, s. 91. „*Hec sunt, que odit Deus hec sanctus Adalbertus pertesus nos suas deseruit oves et ad exterarum maluit ire docturus gentes.*“ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 88. Viz také další místa, jako např. KOSMAS, II. 3, s. 89: „*odřekněte se všech ošklivostí, které se jemu [tj. Vojtěchovi] u vás ošklivily, a slibte z celého srdce svého, že se jich nebudete už více dopouštět.*“ KOSMAS, II. 4, s. 89–90: „*pokud se již neoddáte hříchům, jichž jste se odřekli ve vodě křtu, dá vám nebeský Otec, oč žádáte.*“ (...) „*Chcete napravit své nepravosti a zmoudřet po zlých skutcích?*“ *A oni se slzami v očích volali: „Jsme ochotni napravit všecko, v čem proti Božímu*

mohl po obsahové stránce vycházet, nám však vykreslují poněkud jiný obraz.⁶³²

Za nejstarší z nich je považována tak řečená Canapariova,⁶³³ jejíž první redakce vznikla dva roky po Vojtěchově mučednické smrti. Podívejme se na důvody, pro které se dle autora „svatý Vojtěch rozmrzl a opustil“ své Čechy. Vedle obecného konstatování, že se biskupovy ovečky protivily božím zákonům,⁶³⁴ legendista zmiňuje tři příčiny: „Prvním a jaksi hlavním důvodem bylo, že jeden muž měl více žen, druhým opovržením hodná manželství kněží, třetím že biskup nemohl vykoupit tolik křesťanských zajatců a otroků, kolik jich koupil kupec Žid za neblahé zlato.“⁶³⁵ Ke druhému odchodu do Říma pak Vojtěcha přimělo to, že lid nedošel žádné nápravy a stále žil ve hříchu.⁶³⁶

Další vojtěšská legenda *Nascitur purpureus flos*, známá také jako *Vita altera*, byla sepsaná roku 1004 Brunem (Bonifácem) z Querfurtu,⁶³⁷ o kterém jsme již hovořili v souvislosti s podstoupenou ordálovou zkouškou, která měla přivést ke křesťanství pohanské Prusy a Litevce. Podle Brunova podání vedli Čechové hříšný život; stejně jako autor Canapariovy legendy hovoří o mnohoženství, prodávání křesťanských otroků a nedodržování církevních

---

světci naši otcové nebo my sami jsme zhřešili, a zcela přestat s ničemnostmi.“

⁶³² Podle Dušana Třeštíka vycházel Kosmas více z vojtěšských legend než z václavských. Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscectví a politického myšlení*, Praha 1968, s. 57.

⁶³³ Legenda je rovněž označovaná jako *Vita prior* nebo dle incipitu *Est locus*. Její autorství bylo dříve přisuzováno Janu Canapariovi, někdejšímu spolubratru „mnicha“ Vojtěcha a pozdějšímu opatu aventinského kláštera sv. Bonifacia a Alexia v Římě. Tak např. Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 53. Podle novějších názorů mohl být autorem lutyšský biskup Notker. K tomu viz Johannes FRIED, *Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des heiligen Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben*, in: Michael Borgolte (ed.), *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“*, Berlin 2001, s. 235–279. Za iniciátora nikoliv autora označil biskupa Notkera Jürgen HOFFMANN, *Vita Adalberti. Früheste Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag*, Essen 2005, s. 78–121. Notkerovo autorství odmítá P. KUBÍN, *Sedm* s. 169–170. Nejnověji se k legendě *Vita prior* vyslovil Miłosz SOSNOWSKI, *Studia nad wczesnymi żywotami św. Wojciecha: tradycja rękopiśmienna i polemika środowisk*, Poznań 2013.

⁶³⁴ „Biskup tedy viděl, že se všemi způsoby ukvapeně protivi i božím zákonům, viděl, že se zatvrzelým srdcem zamýšlejí uskutečnit nové a veliké zločiny proti Bohu.“ Rostislav NOVÝ – Jana, ZACHOVÁ – Jiří SLÁMA, *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, Praha 1987, s. 129–130.

⁶³⁵ Ibid., s. 130.

⁶³⁶ Viz ibid., s. 137: „Když kázání a nabádání biskupa nemohlo zabránit takovým a ještě horším ničemným choutkám lidu, zaplakal dobrý pastýř, protože nepozoroval u chorého stáda nijaké známky uzdravení.“

⁶³⁷ Brunova legenda se dochovala ve dvou verzích. První obsáhlejší *Vita longior* byla napsána v Uhrách, druhá verze *Vita brevior* vznikla v roce 1008 v Polsku.

svátku.⁶³⁸ Tyto poklesky proti božímu zákonu přiměly Vojtěcha k odchodu ze země. K návratu jej mělo pohnout české poselstvo vyzbrojené listem mohučského arcibiskupa, které mířilo k papeži Janu XV. a žádalo jej o navrácení svého pastýře. Přítomní členové poselstva „slíbili za svůj lid, že napraví chyby, že odčiní, co napáchali, zanechají špatného jednání a přikloní se k dobrému“.⁶³⁹ Byla svolána synoda, na které se mimo jiné rozhodovalo o dalším Vojtěchově osudu. Podle legendisty Čechové získali zpět svého biskupa. Ten dorazil do Čech v neděli; když přijížděl „do jednoho města [dle pozdější tradice se mělo jednat o Plzeň], kde právě toho dne byl velký trh; pohled na to způsobil svatému muži nemálo zármutku. Vyčítavě pravil těm, kteří ho vedli zpět: „Tohle je váš krásný slib? Váš kající lid ani nesvětí tento sváteční den.““⁶⁴⁰ Vojtěchovo úsilí naráželo na odpor ze strany Čechů.⁶⁴¹ „Proto biskup maje na mysli, že marná práce nepřináší užitek ani jim, ani jemu, ba že jeho duši takový stav škodí,“ opustil podruhé a naposledy své ovečky.⁶⁴²

Anonymní autor legendy o utrpení svatého Vojtěcha *Sanctus Adalpertus* nás o hříšném životě Čechů nezpravuje. O něco sdílnější je legenda *Quatuor immensi*. Problém je však s její datací. Zatímco Jan Vilikovský uvažoval o poslední čtvrtině 11. století, Rudolf Urbánek posunul dobu jejího vzniku až na přelom 13. a 14. století.⁶⁴³ Buď jak buď, autor bezesporu znal a snad i po obsahové stránce vycházel z výše uvedených starších legend. Důvody, pro které Vojtěch opustil Čechy, jsou líčeny analogicky: „Trojí nepravost on nemohl

---

⁶³⁸ „Lid měl ale tvrdé šíje a stal se otrokem rozkoší; obcovali s příbuznými i s mnoha ženami bez všeho řádu. Křesťanské otroky prodávali proradným Židům, podle znetvořeného náboženství, sváteční dny zachovávali, ale vůbec nedbali o dny postní a věnovali se radovánkám. I duchovní se veřejně ženili, biskupa, který se proti tomu postavil, nenáviděli nespravedlivou nenávistí a popuzovali proti němu stařešiny země, pod jejichž ochranou žili.“ R. NOVÝ – J. ZACHOVÁ – J. SLÁMA, *Slavíkovci*, s. 159.

⁶³⁹ *Ibid.*, s. 163.

⁶⁴⁰ *Ibid.*, s. 163.

⁶⁴¹ „Ale nová zbožnost rychle ukázala záda, dávný zvyk měl větší moc. Opovrhli Bohem, smyslný lid byl ve vleku těla, nepravost, v níž našli zalíbení, jim kázala hnát se cestami vášní. Rozkoš platila za zákon; nechtěli jediného Pána, jemuž sloužit znamená vládnout, ale ke své hanbě sloužili mnoha pánům, splétali si provazy hříchů, jimiž mohli být zavlčeni do věčné záhuby, protože se nechtěli poučit, kde je moudrost, kde život, kde světlo očí a mír.“ *Ibid.*, s. 163.

⁶⁴² *Ibid.*, s. 164.

⁶⁴³ Jan VILIKOVSKÝ, *Versus de passione s. Adalberti: několik poznámek*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě 6, 1929, s. 317–350. Rudolf URBÁNEK, *Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor I. 2*, Praha 1948, s. 432–439.

*snášeti duchem. První a hlavní jaksi ta nepravost taková byla: po třech míval manželkách a po čtyřech onen, žena pak též se jediným manželem nespokojila, nýbrž střídavě smilnila s tím a hned zase s oním. Druhá nepravost byla, že sluhové oltářů církve posvěcení se právě tak ženili jako ti druzí. Třetí, že chamtivý, lakotný Žid vždy více a více prodával právě těch, kdo v Krista věřili věrně.*⁶⁴⁴

Pokud si důvody Vojtěchových odchodů vykonstruované autory zmíněných legend promítneme do obsahu Břetislavových dekretů kronikáře Kosmy, zjistíme, že toho mají pramálo společného. Kromě obecných ustanovení, která se týkají hříšného života Čechů, najdeme shodu jen ve dvou článcích: v prvním, který se týká monogamie, a v 10. věnovaném náležitěmu svěcení svátku.⁶⁴⁵ Naopak prodej křesťanských otroků, jenž byl v raně středověkých Čechách zdrojem příjmu a který Vojtěch kritizoval, je v Kosmově podání kulantně nazván vyhanstvím či odchodem do Uher.⁶⁴⁶ (Z pochopitelných důvodů text neobsahuje opatření proti opovržením manželským kněží.⁶⁴⁷)

Nabízí se logicky otázka, z jakých zdrojů kronikář čerpal a zda obsah Břetislavových dekretů po právní stránce odpovídá situaci kolem roku 1039 nebo spíše Kosmově době. Snaha zodpovědět tyto otázky zdaleka přesahuje možnosti naší práce. Na tomto místě musíme prozatím jen upozornit na postřehy některých badatelů. Nutno zdůraznit, že Břetislavovy dekrety tvoří součást Kosmovy kroniky, tedy narativního pramene. V tomto směru je nemůžeme považovat za normativní či právní pramen. Nehledě na formu jejich vyhlášení, která proběhla

---

⁶⁴⁴ R. NOVÝ – J. ZACHOVÁ – J. SLÁMA, *Slavníkovci*, s. 212. Viz také *Ibid.*, s. 219–220.

⁶⁴⁵ Viz *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86–88.

⁶⁴⁶ Tak J. SLÁMA, *Kosmovy*, s. 263. Viz také J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 38. O obchodu s otroky v raně středověkých Čechách pojednává Dušan TŘEŠTÍK, „Veliké město Slovanů jménem Praha“. *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století*, in: Dušan Třeštík – Luboš Polanský – Jiří Sláma (eds.), *Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha 2000, s. 49–70. O otrocích/nevolnicích jako sociální skupině středověké společnosti více Tomáš PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.–12. století*, Praha 2012, zejm. s. 79–83. Ze starší literatury zmiňme alespoň Matuš KUČERA, *O otrokoch v Uhorsku v 10.–12. storočí*, *Historické štúdie: ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied* 5, 1959, s. 221–263.

⁶⁴⁷ Manželství kněží nebylo v době kronikáře Kosmy ničím neobvyklým; i sám autor byl ženat s Božetěchou. Z listu legáta Guida z roku 1143, který adresoval papeži, se dovídáme, že jistý děkan Petr byl zbaven úřadu mimo jiné proto, že měl tři ženy: „quia trigamus erat et symonie multimoda infamia respersus“. CDB I, č. 135, s. 138. Kosmova Božetěcha nebyla jediným důvodem, proč se v textu neobjevila opatření proti manželstvím kněží. „Ty byly,“ podle Barbary Krzemieňské „vnitřní záležitosti církve. Celkem vzato lze říci, že se [Břetislavovy dekrety] týkají vlastně pouze ‚hříchů‘ prostého lidu, ‚hříchů‘ masových a masově se vyskytujících.“ B. KRZEMIENSKA, *Břetislav I.*, s. 221–222.

ústně a pravděpodobně česky (ať už tomu bylo v polském Hnězdně, nebo až po návratu z výpravy v Praze).

Děkan svatovítské kapituly mohl vycházet z ústní tradice hnězdenské anabáze, která byla snad v panovnickém a biskupském prostředí relativně živá, ale dle názoru Barbary Krzemiéńskiej ne natolik bohatá, aby posloužila k sepsání tak dramatického líčení. Bezpochyby by k tomu nestačily ani staré anály, o které se Kosmas opíral.⁶⁴⁸ Krzemiéńská předpokládala jiný písemný zdroj, „*tzv. hnězdenská statuta, spis dnes nedochovaný jinak než v Kosmově kronice (ovšem v určitém přepracování, daném povahou díla, které Kosmas sepsal)*“.⁶⁴⁹ Klíčový argument pro toto tvrzení představuje Kosmovo pojednání o českém poselstvu směřujícím do Říma na podzim roku 1039, jehož cílem bylo získat pro Prahu arcibiskupství, resp. ospravedlnit živelné přenesení ostatků sv. Vojtěcha a dalších světců. Čeští poslové „*nemohli předstoupit před papeže a kardinály jinak, než že svou žádost o poselství doložili nějakou písemností,*“⁶⁵⁰ o hojných darech ani nemluvě.⁶⁵¹

Jiří Sláma si v jedné ze svých studií poštěžoval, že „*zatím postrádáme podrobné porovnání Břetislavových dekretů s jinými raně středověkými zákoníky*“.⁶⁵² Historikové, nejen ti právní, kteří se Břetislavovými dekrety zabývali, upozornili na podobnost s celou řadou nařízení, ať už z prostředí církevního či světského práva. Zatímco např. Dušan Třeštík zmiňuje pro články šest a osm Hnězdenských statut analogie „*in der fränk. Gesetzgebung des. 9. Jh*“ (bez konkrétního určení),⁶⁵³ hovoří Miroslav Boháček o zákonech anglického krále Knuta Velikého,⁶⁵⁴ raně středověkých penitenciálech či o kánonech

---

⁶⁴⁸ B. KRZEMIÉŃSKA, *Břetislav I.*, s. 198.

⁶⁴⁹ *Ibid.*, s. 198.

⁶⁵⁰ *Ibid.*, s. 198 a 252. Barbara Krzemiéńska rovněž upozorňuje na dataci Břetislavova tažení, která je pro Kosmovu stylistickou formu nezvyklá a odpovídala by spíš kancelářské praxi. Kronikář uvádí, že kníže sebral vojsko „*quarto anno sui ducatus*“.
Srov. *Cosmae Chronica*, II. 2, s. 83.

⁶⁵¹ „*Zatím přijeli poslové knížete i českého biskupa jménem jich i celého národa do Říma se vzkazy, jež byly více podmazané dary, nežli uhlažené slovy výmluvnosti. (...) Té noci však poslové knížete a biskupa obešli kardinály, penězi podplatili jejich chytrost, zlatem podvrátili spravedlnost, platem vykoupili milost a dary zmírnili soudní nález.*“ KOSMAS, II. 7, s. 94–95. Pro latinskou citaci viz *Cosmae Chronica*, II. 7, s. 91–92.

⁶⁵² J. SLÁMA, *Kosmovy*, s. 267, pozn. 28.

⁶⁵³ D. TŘEŠTÍK, *Dekrety*, s. 91.

⁶⁵⁴ „*Si quis aliquem de seruitoribus altaris occiderit, sit exul contra Deum, et contra omnes*

mohučské synody, jež byly recipovány do díla významného kanonisty Burcharda z Wormsu.⁶⁵⁵ František Hrubý zase uvažoval o paralelách s některými ustanoveními kapitulářů Karla Velikého,⁶⁵⁶ rovněž zmínil devátý článek zákonů uherského krále Štěpána I. Svatého. (Dušan Třeštík uvedl osmý článek.⁶⁵⁷) Polský historik Gerard Labuda hovořil obecně o podobnosti jednotlivých ustanovení Břetislavových dekretů s církevními, ale i světskými (barbarskými) právy, mezi kterými vypočítává např. *Leges Alamanorum*.⁶⁵⁸

Výčet pramenů, které by mohly být inspiračními zdroji (v narativní i v právní rovině) Břetislavových dekretů, nebo které by minimálně stály za komparací, nebyl zdaleka vyčerpán. Pozoruhodná je ovšem jejich rozmanitost. Tu je možné vysvětlit primárně dvojím způsobem. Z pohledu juristů a historiků je dána nejspíše jejich odborným zaměřením. Počet uváděných pramenů i jejich druhová rozmanitost je přímo úměrná rozhledu badatelů. Druhý důvod vyvěrá ze samotného obsahu Hnězdenských statut. Je jím snaha prosadit obecné principy a tendence (raně) středověké církve. Jak velmi výstižně poznamenal Miroslav Boháček: „*Důležitost tohoto faktu nelze zastírat: právní vývoj v Čechách v 11. století čerpá ze stejných zdrojů, z nich čerpaly země západní Evropy. Tato spoluúčast na soudobém evropském právním myšlení, jehož hlavním*

---

homines, nisi per exilium altius emendet, et parentibus etiam; aut purget se purgatione.“ Felix LIEBERMANN (ed.), *Die Gesetze der Angelsachsen I*, Halle an der Saale 1903, II. Cn. 39, s. 341. Více M. BOHÁČEK, *O jednom*, s. 8.

⁶⁵⁵ „*Qui presbiterum occidit, XII annorum ei penitentia secundum canones priorum inponatur; si negaverit, si liber est, cum XII iuret; si autem servus, per XII vomeres ferventes se purget. Convictus noxa usque ad ultimum vitae tempus miliciae cingulum deponat et uxorem amittat.*“ A. BORETIUS – V. KRAUSE (eds.), *Additamenta ad Capitularia*, č. 24, s. 182. Srov. ibid. č. 13, s. 190.

⁶⁵⁶ Konkrétně Hrubý zmiňuje nařízení týkající se svěcení církevních svátků obsažené v *Capitulatio de partibus Saxonie*: „*Ut in dominicis diebus conventus et placita publica non faciant, nisi forte pro magna necessitate aut hostilitate cogente, sed omnes ad ecclesiam recurrant ad audiendum verbum Dei et orationibus vel iustis operibus vacent. Similiter et in festivitibus praeclaris Deo et ecclesiae conventui deserviant et secularia placita demittant.*“ Alfred BORETIUS (ed.), *Karoli Magni Capitularia*, in: MGH, LEG, CAPIT. I, čl. 18, s. 69. Viz také ibid., čl. 15, s. 110: „*Ut incestas nuptias omnino vitare doceantur et abstinere a fornicatione, homicidio, furto, periurio, maleficio, ab auguriis et incantationibus vel sacrilegio, ebrietate et convitio, rapina, odio vel invidia, et sanctam communionem digne excipiant.*“ Více F. HRUBÝ, *Církevní zřízení*, s. 38, pozn. 2.

⁶⁵⁷ Oba články (8. a 9.) ze zákonných norem krále Štěpána, se týkají slavení církevních svátků. Štěpánovy dekry jsou inspirovány karolínským zákonodárstvím, ale také třeba *Lex Baiuvariorum*. Viz János M. BAK – György BÓNIS – James Ross SWEENEY (eds.), *Decreta s. Stephani regis*, in: *The Laws of Hungary I. 1. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1000–1301*, Idyllwild 1999, lib. 1, čl. 8 a 9, s. 3. K Štěpánovým dekretům více ibid., s. 77–78.

⁶⁵⁸ G. LABUDA, *Slovník*, s. 334.

propagátorem v té době byla církev, si nejen zaslouhuje pozornost, natolik jeho obsahem nebyla pouze recepce jednotlivých předpisů (které byly využity ve vlastním slova smyslu), ale rozšiřuje se také na základní principy, které jsou základem těchto ustanovení [tj. Břetislavových dekretů a zákonů Knuta Velikého].“⁶⁵⁹

Zajímavou paralelu k Břetislavovým dekretům nalezneme v kronice saského duchovního Helmolda z Bosau. Záznam se týká poněkud odlišné situace, totiž „konverze“ pohanských Slovanů, ke které došlo v polovině 12. století. Ta kráčela ruku v ruce s přijetím nových (právních) norem, jež byly v souladu s církevním učením a morálkou.⁶⁶⁰ (O Břetislavových dekretěch pravděpodobně nemůžeme uvažovat jako o programu konverze násilného a polopohanského lidu, jak jim tuto úlohu přisoudil britský historik Robert Bartlett.⁶⁶¹)

Podobně jako v Břetislavových dekretěch i v Helmoldově kronice vyhlásil tamní světský vladař, hrabě Adolf, svá nařízení při zvláštní příležitosti, kterou byla obnova a vysvěcení kostela Jana Křtitele v Aldenburgu, jež provedl biskup Gerold. Nejen slavnostní kulisa, ale i obsah norem, je podobný. Hrabě Adolf nařídil, aby byli napříště nebožtíci pochováváni na kostelních hřbitovech a aby věřící světili církevní svátky.⁶⁶² Nově jsou rovněž zavedeny boží soudy namísto starých předkřesťanských přísah, což aktivizuje úlohu duchovních při ordálových zkouškách a zároveň prohlubuje úzkou kooperaci světské a církevní moci: *„A bylo Slovanům zakázáno přísahati napříště při stromech, studánkách a kamenech, ale přiváděli obžalované ze zločinů knězi, aby je vyšetřoval železem nebo rádly. (...) V oněch dnech přibili Slované nějakého Dána na kříž, což když kněz Bruno oznámil hraběti, on je povolal na soud a peněžitě pokutoval.“⁶⁶³*

---

⁶⁵⁹ M. BOHÁČEK, *O jednom*, s. 8.

⁶⁶⁰ K tomu K. KADLEC, *O sądownictwie*, s. 141. V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 174. R. BARTLETT, *Trial*, s. 99.

⁶⁶¹ „It was [tj. Břetislavovy dekrety] a programme for the conversion of a violent and semi-pagan people.“ R. BARTLETT, *Trial*, s. 45.

⁶⁶² „Et precepit comes populo Slavorum, ut transferrent mortuos suos tumulandos in atrio ecclesiae et ut convenirent in sollempnitatibus ad ecclesiam audire verbum Dei.“ *Helmoldi Cronica*, I. 84, s. 164.

⁶⁶³ „Et inhibiti sunt Slavi de cetero iurare in arboribus, fontibus et lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdoti ferro vel vomeribus examinandos.“ *Helmoldi Cronica*, I. 84, s. 164. „A bylo Slovanům zakázáno přísahati napříště při stromech, studánkách a kamenech, ale přiváděli obžalované ze zločinů knězi, aby je vyšetřoval železem nebo rádly.“ HELMOLD, I. 84, s. 130.

(Úloha kněze Helmoldovy kroniky se blíží roli, kterou měl sehrát archipresbyter Břetislavových dekretů.) Vysvěcení kostela a vyhlášení nových norem uzavřel Helmold slovy: „*Vida tedy biskup Gerold, že je položen v Aldenburgu dobrý základ.*“⁶⁶⁴

Při zběžné komparaci Břetislavových dekretů i Helmoldova textu s některým z výše uvedených pramenů (např. se zákony anglického krále Knuta či kánony mohučské synody z roku 847) nás na první pohled upoutají minimálně tři odlišnosti: 1) absence přísahy jako důkazního prostředku, 2) nereflektování sociální diferenciacie společnosti a 3) naprosto žádná nebo pouze minimální aplikace církevních trestů.⁶⁶⁵

Absenci přísahy, popř. nahrazení její staré pohanské formy novými „křesťanskými“ božími soudy, si můžeme pravděpodobně vysvětlit tím, že pro čerstvé konvertity neměla závazně platnou hodnotu. Přísaha, kterou se jedinec obrací ke křesťanskému Bohu či svatým a kterou namnoze doprovázel kontakt přísahajícího s posvátným předmětem (Písmo, relikvie, kříž aj.), počítá nejen s oficiálním a ostentativním přijetím křesťanské víry (tím je primárně akt křtu), ale také s jejím niterním přijetím. Aplikace přísahy koreluje s (vyššími) morálními hodnotami jedince a cílí na jeho duši. Mimoto je křivopřísežnictví prakticky neprokazatelné. Tyto myšlenky se velmi výstižně odráží v postojích Burcharda z Wormsu, který ve svém *Lex familiae Wormatiensis ecclesiae* dává přednost ordálovým zkouškám před očištnou přísahou právě z důvodu častého křivopřísežnictví a lehkovážnosti.⁶⁶⁶

Jistě se nabízí otázka, jak je možné, že jsou „novým“ křesťanům nařizovány boží soudy, které se rovněž jako přísahy obrací na křesťanského Boha? U ordálů – ať už se jednalo o zcela nové, nebo stávající, oděné jen do křesťanského hávu – prakticky nezáleželo na tom, zda křesťan (i nový konvertita)

Nový překlad hovoří nepřesně o meči. Srov. J. ZDICHYNEC (tran.) – M. MORAVOVÁ – J. KLÁPŠTĚ (eds.), *Helmold z Bosau*, I. 84, s. 154.

⁶⁶⁴ HELMOLD, I. 84, s. 130.

⁶⁶⁵ Všechny odlišnosti jsou patrné především ve 24. článku mohučské synody (r. 847): „*Qui presbiterum occidit, XII annorum ei penitentia secundum canones priorum inponatur; si negaverit, si liber est, cum XII iuret; si autem servus, per XII vomeres ferventes se purget. Convictus noxa, usque ad ultimum vitae tempus miliciae cingulum deponat et uxorem amittat.*“ A. BORETIUS – V. KRAUSE (eds.), *Additamenta ad Capitularia*, čl. 24, s. 182.

⁶⁶⁶ Ludovicus WEILAND (ed.), *Lex familiae Wormatiensis ecclesiae*, in: MGH, LEG, *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum (= CONST) I*, Hannover 1893, čl. 12, 17, 19, 31 a 32, s. 641–644. K tomu více Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 59–60.

přijal křesťanskou víru jen naoko, nebo jí byl z hloubi duše oddán; Bůh zná i ta nejskrytější tajemství lidských srdcí.⁶⁶⁷ Boží soud byl akt, jehož výsledek byl očividný (a to doslovně), ba přímo ostentativní a jasný. Tyto zkoušky pak prosadila mocenská autorita a probíhaly pod církevní záštitou za určitých podmínek a dle daných pravidel, což zajišťovalo legitimitu samotné zkoušky stejně jako ordálového výsledku. Znamená to tedy, že kronikář Kosmas zaznamenal ve svém díle skutečně jádro Hnězdenských statutů, které z důvodu chabého osvojení křesťanské víry nemohlo počítat s přísahou? Přestože ji Břetislavovy dekrety explicitně nezmiňují mezi důkazními prostředky, vidíme, že jejich přijetí bylo podmíněné právě pronesením přísahy přítomných.⁶⁶⁸ (Ta musela být upřímná, jinak by Bůh nikdy ostatky sv. Vojtěcha nevydal.) Je možné, že způsob vyhlášení zákonných norem, který Kosmas popsal, odpovídá až praxi kronikářovy doby.

Absence přísahy coby důkazního prostředku není jediným prvkem, kterým se Břetislavovy dekrety odlišují od podobných ustanovení. Ve franských kapitulářích se setkáme s tzv. *wergeldem*, jehož výše je přímo úměrná sociálnímu postavení usmrčeného jedince; 24. kánon Mohučské synody z roku 847 nařizuje pro svobodného člověka podezřelého z usmrcení očistnou přísahu s 12 spolupřísežníky, pro nesvobodného (*servus*) pak zkoušku 12 rozžhavených radlic. Břetislavovy dekrety ale sociální strukturu společnosti neodráží.⁶⁶⁹ Promítla se do Kosmova postoje myšlenka, že před Bohem (i právem) jsou si všichni rovni? Nebo nebylo žádoucí, aby se objevila v textu opatření, která se

---

⁶⁶⁷ Colin Morris zmínil jistý spor mezi konventem kláštera Sv. Marie ve francouzském Angers a tamními šlechtici, který se týkal vlastnictví vinice. Zástupce nobility, Hernald, podstoupil v rámci sporu ordál horké vody. Když vytáhl ruku z kotle, prohlásil, že není spálen pouze na ruce, ale také na svém srdci: „*Immissam vero manum ita ex aqua coctam retraxit, ut et ipse non solum in manu, verum etiam interius pene usque ad intima cordis, se combustum confiteretur, et illi magistri sui, praedicti scilicet calumniatores, reatum suum cognoscere (...), cogerentur.*“ Peter BROWE (ed.), *De ordaliis II. Ordo et rubrice. Acta et facta. Sententiae theologorum et canonistorum*, Romae 1933, č. 43, s. 40. Jak poznamenal výše uvedený historik, „*this guilt could be discovered by God, as a litmus-paper will distinguish acid or alkali, through the holy communion, the sanctified water and the consecrated iron. That is why poor Hernald was burned to his very heart, and why it was so important to use physical means which had been properly sanctified.*“ C. MORRIS, *Judicium Dei*, s. 102.

⁶⁶⁸ „*Bratři, pozdvihněte společně své pravice k Hospodinu a bedlivě vyslechněte má slova. Chci, abyste je potvrdili přísahou na svou víru.*“ (...) „*Že to již více činit nebudeme, stvrzujeme přísahou na naši i na vaši víru.*“ KOSMAS, II. 4, s. 90–91.

⁶⁶⁹ K sociální struktuře přemyslovských Čech v době knížecí naposlady T. PETRÁČEK, *Nevolníci*.

týkala (křesťanských) otroků, s ohledem na programové cíle biskupa Vojtěcha? Břetislav I. ústy kronikáře Kosmy oslovuje účastníky vyhlášení dekretů *bratři* (*fratres*). Kníže je staven do pozice *primi inter pares*, prvního mezi rovnými, který je (spolu s biskupem Šebířem) božím nástrojem k prosazení žádoucích zákonných norem. Ty byly určené pravděpodobně pro celou společnost, nejen shromážděné předáky, bojovníky a duchovní.

Poslední odlišností, o které se zde zmíníme, je minimum církevních trestů nařízených pro jednotlivé delikty. V Břetislavových dekretch se objevuje pouze zmínka o náležitě učiněném pokání (*penitentiam dignam agent*) v souvislosti se zločinem *homicidia*.⁶⁷⁰ Toto slovní spojení však můžeme vykládat také jako doznání k činu. Vyhlásování jednotlivých článků je doprovázeno sankcemi biskupa Šebíře, které jsou obecného rázu: „*Kdo by jinak učinil, na toho padne klatba!*“ nebo „*Toto knížecí ustanovení budiž klatbou stvrzeno jako spravedlivé!*“⁶⁷¹ V olomouckém pasionálu CO 230 tyto sankce zcela chybí. Důvody, proč Břetislavovy dekrety obsahují minimum církevních trestů, mohou být analogické, jako v případě absence přísahy. Časté a ve středověkých zákonících hojně rozšířené pokání nebylo dostatečně motivujícím trestem pro ty, u nichž byla malá pravděpodobnost znitěnění křesťanské víry. Oproti tomu přísné světské tresty (vymáhané i v církevních záležitostech) byly výmluvné. Na tomto místě nechme promluvit kronikáře Dětmara Merseburského: „*Boleslavův lid je totiž třeba chovat spíše jako dobytek, trestat jej jako tvrdohlavého osla, protože bez těžkých trestů svému vládci nedá žádný užitek. Jestliže se někdo odváží svést cizí manželku nebo se dopustí cizoložství, dostane se mu odplatou následujícího trestu. Je přiveden na kupecký most a přibit za šourek ke dřevu, pak vedle něho položí nůž a on si musí těžce volit mezi smrtí a odříznutím. Koho po devítiniku přistihnou, jak jí maso, toho potrestají vyražením zubů. Boží zákon, který v tomto kraji povstal teprve nedávno, se ovšem prosazuje spíše díky této síle než prostřednictvím postů, které lidu ukládají biskupové.*“⁶⁷²

---

⁶⁷⁰ Viz *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86–87.

⁶⁷¹ KOSMAS, II. 4, s. 90–91. „*Quicumque aliter fecerit, anathema sit.*“ (...) „*Ista ducis deliberatio iusta sit anathemate firma.*“ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86–87.

⁶⁷² Bořek NEŠKUDLA – Jakub ŽYTEK (trans.), *Dětmar z Merseburku, Kronika*, Praha 2008, VIII. 2, s. 261. „*Populus enim suus more bovis est pascendus et tardi ritu asini castigandus et sine poena gravi non potest cum salute principis tractari. Si quis in hoc alienis abuti uxoribus vel sic*

Břetislavovy dekrety v nás stále budou vyvolávat řadu otázek, jejichž zodpovězení je značně složité, ne-li nemožné. Víceméně nejsme schopni spolehlivě zodpovědět ani tu nejzákladnější otázku, zda spadají svým charakterem a obsahem do první poloviny 11. století, jak nám podsouvá Kosmas, nebo odpovídají spíše době zmíněného kronikáře. Stejně tak nevíme, jaký byl jejich faktický dopad v tehdejší praxi.⁶⁷³ Buď jak buď, Břetislavovy dekrety jsou nastaveným zrcadlem, v pravdě značně zamlženým, na základě jehož obrazu si můžeme udělat představu o domácí (raně) středověké legislativní činnosti, jejíž podoba byla (záměrně?) pokřivena perem autora. Svůj podíl nese i způsob dochování. V Kosmově době se teprve začala rozvíjet univerzitní studia tak řečených učených práv, nadto autor své dílo nepsal za účelem poskytnutí právního naučení, jak jsme již výše zmínili. Navzdory těmto skutečnostem dekrety poukazují na úzkou a nezbytnou kooperaci světské a církevní moci, a to nejen v rovině právní a správní. Osoba panovníka je v tomto případě prostředkem k prosazení zájmů středověké církve, která má v této věci pouze omezené možnosti.⁶⁷⁴ Nedílnou součástí onoho *modu vivendi*, ze kterého těžily obě strany, byly pak boží soudy, ať už se jednalo o zkoušky, které byly následně „christianizované“, nebo ty, jež byly do tehdejší praxe zaváděny pod patronátem středověké církve. Jak výstižně uvedl Robert Bartlett, boží soudy neplnily jen

---

fornicari presumit, hanc vindictae subsequenter poenam protinus sentit. In pontem mercati is ductus per follem testiculi clavo affigitur et novacula prope posita hic moriendi sive de hiis absolvendi dura electio sibi datur. Et quicumque post LXX. carnem manducasse inventur, abscisis dentibus graviter punitur. Lex namque divina in hiis regionibus noviter exorta potestate tali melius quam ieiunio ab episcopis instituto corroboratur.“ Robert HOLTZMANN (ed.), *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, in: MGH, SRG, NS 9, Berolini 1935, VIII. 2, s. 494.

⁶⁷³ Podle Rebecy V. Colman se v zákonících objevovaly modelové či vzorové případy sporů, ke kterým docházelo ve společnosti dnes a denně. Oproti tomu se Karel Malý domnívá, že – konkrétně u Břetislavových dekretů – „jde jen o úpravu otázek, které kníže chtěl změnit, protože odporovaly církevní morálce a křesťanství. Naopak to, co měnit nebylo třeba, se v Dekretech neobjevuje a platí nadále“. Podle Barbary Krzemieńskie však „soudě z celého zdejšího vývoje, byl praktický účinek dekretů – obdobně konečně jako dalších podobných nařízení v jiných státech – vlastně nulový. Ani světské tresty, ani hrozby pekelnými tresty nemohly samozřejmě zastavit přirozený běh života (...), hříchy prostě trvaly i nadále“. R. V. COLMAN, *Reason*, s. 580. K. MALÝ, *České*, s. 15. B. KRZEMIENSKA, *Břetislav I.*, s. 223.

⁶⁷⁴ „Kníže ‚Čechů‘ vystupoval jako soudce a zákonodárce nejen ve světských, ale i v církevních otázkách. Odstraňování ‚pohanských‘ mravů se zároveň stávalo jakýmsi testem knížecí prestiže.“ J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 23. Viz také starší názor Hermenegilda Jirečka: „Stanovisko zákonodárcovo jest sice zcela církevní, ale vidomo, že byla a která byla církev pokázána na moc světskou, aby svým rozkazům zjednala průchodu.“ Hermenegild JIREČEK, *Právníký život v Čechách a na Moravě v tisícileté době. Od konce IX. do konce XIX. století*, Praha – Brno 1903, s. 8–9.

úlohu důkazních prostředků. Byly součástí „*nového posvátného a politického řádu (...), ve kterém měl ordál náležité místo*“.⁶⁷⁵

Ordály v politických procesech

Středověké panovnice obviněné z cizoložství, které se z nařčení očisťovaly božími soudy, představují oblíbený literární námět středověku, jak jsme již výše ukázali. Vznesená obvinění se ovšem netýkala pouze svátosti manželské, jak by se mohlo na první pohled zdát. Mnohem závažnější byly politické konsekvence, které plynuly z prokazaného hříchu.

Charakter ordálů předurčil jejich používání v procesech, které bychom dle současné terminologie označili za závažné kauzy velké politiky. Toto stanovisko platí, ať už se jednalo o boží soudy historicky doložené, nebo ty, jež sloužily pouze jako literární ozdoba nebo pro cíle, které mělo plnit to či ono dílo.

Podle Roberta Bartletta „*je soud Teutbergy dobrým raným příkladem užití ordálu v záležitosti velkého politického významu*“.⁶⁷⁶ Alespoň krátce se u tohoto případu zastavme. Královna Teutberga byla obviněna svým manželem Lotharem II. z cizoložství. Zmíněný panovník se totiž snažil během svého života královnou zbavit z důvodu její neplodnosti a pojmout za ženu svoji milenkou Waldradu a následně legitimizovat jejich společné potomky. Královna se však z obvinění očistila prostřednictvím jednoho ze svých vazalů, který za ni podstoupil ordál horké vody. Lothar se nechtěl s výsledkem smířit a usiloval o další boží soud, tentokrát soudní souboj, ve kterém se měl utkat královnin šampion. Snaha krále ovšem vyvolala zejména v církevních kruzích velký rozruch. Do věci se vložil dokonce papež Mikuláš I., který prohlásil, že Teutberga byla dostatečně očistěna skrze svého zástupce ordálem horké vody, čímž zabránil souboji.⁶⁷⁷ Úspěšné vykonání božího soudu mělo silný politický dopad. Rozhodnutí plynoucí z jeho

---

⁶⁷⁵ R. BARTLETT, *Trial*, s. 46: „*a new sacral and political order (...), in which trial by ordeal had an appropriate place*“.

⁶⁷⁶ *Ibid.*, s. 13: „*the trial of Teutberga is a good, early example of the employment of the ordeal in a case of great political importance*“.

O události pojednává krátce také H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 148–149. Připomíná ji rovněž CH. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 114. V nedávné době se kauzou zabýval Karl HEIDECKER, *The Divorce of Lothar II. Christian Marriage and Political Power in the Carolingian World*, Ithaca 2010.

⁶⁷⁷ Pro reakci papeže Mikuláše I. viz P. BROWE (ed.), *De ordaliis I*, č. 8–10, s. 10–12.

výsledku bylo nezpochybnitelné a finální. Vzhledem k tomu, že Lothar neměl legitimní potomky a potencionální dědice se mu nepodařilo i pro výsledek ordálu legitimizovat, nemohl zabránit vymření své linie, a tudíž i rozpadu Lotharingie.

O božím soudu ve sporu mezi královnou Teutbergou a jejím manželem se vyjádřil v díle *De divortio Lotharii regis et Tetbergae reginae* remešský arcibiskup Hincmar.⁶⁷⁸ Ten bývá považován za jednoho z církevních apologetů božích soudů. Za jeho kladným postojem ovšem stojí fakt, že byl předním státníkem Karla II. Holého. S ohledem na pozdější osud Lotharingie je zřejmé, za jakým účelem své pojednání sepsal. Celý spor, resp. výsledek božího soudu tak stál v pozadí procesu etablování středověké Francie, Německa a Burgundska po smrti krále Lothara II. Mladšího.

Ordál horké vody však nebyl jediným božím soudem, který ovlivnil další osud Lotharingie. V roce 876 podnikl Karel Holý vojenskou výpravu do Porýní. Ludvík Mladší na podporu legitimacy vlastních nároků na okupované území nařídil, aby 10 mužů podstoupilo boží soud horké vody, 10 studené a 10 ordál žhavého železa. Jistě nás nepřekvapí, že všichni probandi přestáli zkoušky nezranění.⁶⁷⁹ „Skutečný“ boží soud se ale odehrál ještě téhož roku v bitvě u města Andernachu, ve které byl Karel Holý poražen.⁶⁸⁰ Podle Hermana Nottarpa však nešlo jen o územní spory. „*Jednalo se o otázku vytlačení práva nástupnictví otcových bratrů právem nástupnictví dědiců, které bylo Germánům původně cizí.*“⁶⁸¹

---

⁶⁷⁸ Jacques Paul MIGNE (ed.), *Hincmarus Rhemensis. De Divortio Lotharii regis et Tetbergae reginae*, in: PL 125, Parisii 1852, sl. 620–772.

⁶⁷⁹ „*Hludowicus, Hludowici regis filius, decem homines aqua calida et decem ferro calido et decem aqua frigida ad iudicium misit coram eis qui cum illo erant, petentibus omnibus, ut Deus in illo iudicio declararet, si plus per rectum ille habere deberet portionem de regno quam pater suus illi dimisit ex ea parte, quam cum fratre suo Karolo per consensum illius et per sacramentum accepit. Qui omnes inlaesi reperti sunt.*“ Georg WAITZ (ed.), *Annales Bertiniani*, in: MGH, SRG 5, Hannover 1883, s. 132.

⁶⁸⁰ O bitvě u Andernachu jako o božím soudu hovoří autor analů svatého Vedasta: „*Unde instinctu diabolico utrique, Karolus imperator et Hludowicus rex, bellum inter se mandavere Andranacumque devenerunt, et iudicio Dei cessit victoria Hludowico, multique Franci nobiles ibi capti atque interempti sunt, et Karolus imperator inde fugiendo rediit in regnum suum.*“ Bernhard von SIMSON (ed.), *Annales Xantenses et Annales Vedastini*, in: MGH, SRG 12, Hannover – Leipzig 1909, s. 41.

⁶⁸¹ H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 149: „*Es handelte sich dabei letztlich um die Frage der Verdrängung des Anwachsungsrechts durch das den Germanen ursprünglich fremde Eintrittsrecht der Erben.*“

Prostřednictvím božích soudů „*mohli lidé usilovat o ospravedlnění svých činů nebo přimět jiné, aby byli podrobeni zkoušce,*“ jak uvedl britský historik Colin Morris.⁶⁸² Tyto možnosti, které ordály poskytovaly, pak byly dle zmíněného badatele „*obzvláště vhodné pro potřeby velkých nábožensko-politických hnutí, jako byla například gregoriánská reforma či spor o investituru*“.⁶⁸³ Historikové podle Morrise věnovali pouze malou pozornost úloze božích soudů v těchto reformních hnutích. Snad i proto přinesl celou řadu pramenných zmínek, ve kterých se objevují boží soudy zejména v souvislosti s bojem proti simonii a ve sporech o investituru.⁶⁸⁴ Do poslední oblasti spadá jeden velice kuriózní případ zaznamenaný ve fragmentu rukopisu MS 390, dnes uloženém v Britském muzeu v Londýně. Editor Hugovy kroniky, Georg Heinrich Pertz, jej přiložil k záznamům roku 1083.⁶⁸⁵ Fragment zachycuje spor „*de regno et sacerdotio*“ mezi Jindřichem IV. a papežem Řehořem VII., jehož rozsouzení se účastnila řada významných osob.

Z příkazu papeže jistý Petr Neapolský, který byl mnichem a mužem velmi zbožným, vykonal s jinými duchovními třídenní půst, odsloužil mši a nato s ostatními vyšel k vodě, kterou požehnal. Poté na hladinu spustil jistého chlapce za stranu krále, aby Bůh rozeznal pravdu, totiž zda spravedlnost v tomto sporu přísluší králi či nikoliv. Zkoušený jinoch se okamžitě potopil. Podle autora byli tímto zázrakem omráčeni všichni přítomní. Mnich Wimundus, nazývaný také Křišťan (Kristián) ovšem nařkl jistého Graciana slovy: „*Jistě jsi (v)tlačil chlapce,*

---

⁶⁸² C. MORRIS, *Judicium Dei*, s. 103: „*men could seek to justify their actions or submit others to examination*“.

⁶⁸³ Ibid., s. 103: „*it was especially appropriate to the needs of great religio-political movements such as the gregorian reform and investiture contest*“.

⁶⁸⁴ Zajímavé jsou zejména postřehy, které se týkají papeže Lva IX. a jeho snah o prosazování reformního programu církve. Za tímto účelem neváhal využívat ani boží soudy, které měl dle Colina Morrise v krvi, neboť papežova matka i otec podstoupili ordál vody. Jak zmíněný historik uvedl, „*Leo succeeded in integrating the ordeal into his spectacular proclamation of the judgement of God upon sinners, and perhaps only this could have opened the door to an effective campaign for reform*“. Ordály představovaly prakticky jediný efektivní prostředek, kterým bylo možné zapírajícímu jedinci dokázat svatokupectví. Někteří však sami nabízeli, že podstoupí ordál – onen papežský nástroj k vyvolání strachu –, jen aby ze sebe sejmuli podezření ze simonie. K tomu více Colin MORRIS, *Judicium Dei*, s. 104.

⁶⁸⁵ Georg Heinrich PERTZ (ed.), *Chronicon Hugonis monachi Viridunensis et Divionensis, abbatis Flaviniacensis*, in: MGH, SS 8, Hannover 1848, s. 460–461.

*aby se potopil ke dnu.*⁶⁸⁶ Ten však odporoval, že nic takového neučinil. Když to papež uslyšel, přikázal Wimundovi: „*Jdi a řekni jim, aby znovu poslali chlapce do vody, abychom viděli, zda je pravda to, co říkáš.*“⁶⁸⁷ A tak z nařízení papeže musel onen jinoch podstoupit zkoušku znova. Výsledek byl ovšem stejný jako prve. Přítomní se rozhodli, že vykonají ordál do třetice, tentokrát však bude chlapec spuštěn do vody za stranu papeže. Když tak učinili, jinoch zůstal plavat na hladině. Stoupenci papežské strany se nehodlali s výsledkem božího soudu smířit, a z toho důvodu jej znova spustili do vody. Navzdory očekávání se chlapec nepotopil, proto jej vtláčili pod vodní hladinu. Bůh však nedovolil, aby se potopil. Autor uvádí, že svým počínáním mohli jinocha ve vodě utopit. Přítomní žasli nad tak velkým zázrakem a nevěděli, co mají učinit. „*Začali se hned radit a mezi sebou se důvěrně dohodli tak, aby pokud by byla tato událost jakýmkoliv člověkem odhalena králi, nikdo z nich se neodvážil cokoliv říci bez společné porady a bez porady s papežem,*“ uzavírá autor.⁶⁸⁸

Robert Bartlett označil právo nařizovat boží soudy za regál. Spíše než o výhradní právo na jejich provádění šlo o monopol na výkon trestní jurisdikce. Ordály v rukou mocenských autorit (zejm. panovníka) představovaly mocný a efektivní nástroj k zastrašení politických oponentů, ať už z pozice *ex ante* (hrozba aplikací ordálu), nebo z pozice *ex post* (podstoupený ordál a konsekvence plynoucí z jeho výsledku).⁶⁸⁹

Odkaz na první způsob používání božích soudů, tedy z pozice *ex ante*, nalezneme v kronice *Gesta Danorum* z konce 12. století, jejímž autorem byl dánský duchovní Saxo Grammaticus. Podle jeho vyprávění dánský král Valdemar svolal své bojovníky a sdělil jim, že jsou zde tací, kteří usilují o jeho život. Jedním z těchto úkladníků byl i předák Magnus, který pobýval tou dobou v exilu. Valdemar jej prostřednictvím svého posla obvinil ze zrady; Magnus byl připraven

---

⁶⁸⁶ „*Certe tu impressisti puerum ut iret iusum in fundo aquae.*“ G. H. PERTZ (ed.), *Chronicon Hugonis*, s. 461.

⁶⁸⁷ „*Vade et dic illis ut iterum mittant puerum in aquam, ut videamus si verum est quod tu dicis.*“ H. PERTZ (ed.), *Chronicon Hugonis*, s. 461.

⁶⁸⁸ „*Sunt modo consiliati, ac fidem inter se dederunt, si res ista in propatulo esset, regi per aliquem hominem, ut nec unus illorum audeat sine communi consilio et sine consilio papae.*“ H. PERTZ (ed.), *Chronicon Hugonis*, s. 461.

⁶⁸⁹ Robert Bartlett hovoří o (panovnickém regálu) na výkon ordálů: „*The right to hold ordeals was regalian.*“ R. BARTLETT, *Trial*, s. 37.

zbavit se nařčení soudním soubojem, což mu však nebylo dovoleno. Posel jej zpravil, že se může očistit pouze podle zákonů své vlastní země, tedy zkouškou rozžhaveného železa. Magnus se ale k nabízenému ordálu stavěl ambivalentně. Překvapující je argumentace proti ordálové zkoušce, kterou Saxo Grammaticus vložil do úst Magnusovi: „*Tehdy Magnus, dotázaný vůdcem (vévodou), zda natolik věří ve svou nevinu, že by se odvážil hledat naději na svou obranu prostřednictvím soudu spočívajícího v této zkoušce [tj. žhavého železa], dvojsmyslně odpověděl, že na tomto způsobu soudu není nic zázračného, že většinou jsou skrze něj nevinní odsouzeni a viníci osvobozeni a že výsledek těchto zkoušek je ryze nahodilý. A že ani Boží prozřetelnost neplane takovou starostí o smrtelníky, aby nutila přirozenost věci ustupovat jakýmkoliv jejich prosbám. Taková odpověď byla mnohým podezřelá.*“⁶⁹⁰ Magnus si uvědomoval riziko, spojené s ordálovou zkouškou, proto raději uprchl.⁶⁹¹

S druhým způsobem použití božích soudů, tedy z pozice *ex post*, se setkáme v domácím prostředí. Vztahuje se k soudnímu procesu na Vyšehradě, který se odehrál roku 1130. Než se však budeme tímto tématem zabývat, musíme alespoň stručně zmínit, že se v dobových pramenech setkáme rovněž s ordály, které fungovaly jako určité preventivní opatření proti hněvu mocných. Podle Roberta Bartletta „*byl návrh na podstoupení ordálu způsobem, jak umocnit atmosféru, jak zkoncentrovat a zdramatizovat tvrzení, když byly v sázce politické záležitosti. Čas od času mohl být politicky motivovaný ordál posledním východiskem těch, kteří se chtěli vykroutit z obtížné situace*“.⁶⁹² Doklad účelově

---

⁶⁹⁰ „*Tunc Magnus, a duce rogatus, an tantum fiduciae in innocentia sua reponeret, ut huius experimenti iudicio spem defensionis petere auderet, anceps id genus nec semper miraculo praeditum aiebat, quod plerumque et insontes damnare et noxios absolvere soleat fortuitosque maxime experimentorum eventus habeat. Neque enim divinam potentiam tanta mortalium cura flagrare, ut quibuslibet eorum votis rerum naturam cedere compellat. Suspecta plerisque responsio fuit.*“ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, XIV. 54. 20. Dostupné online na <http://wayback-01.kb.dk/wayback/20100504153325/http://www2.kb.dk/elib/lit/dan/saxo/lat/or.dsr/14/54/index.htm> (11. srpna 2016).

⁶⁹¹ Robert Bartlett zmiňuje obdobný příběh, který se objevuje v Sáze o sv. Olafovi. Ve vyprávění je zdůrazněno, jak je pro panovníka jednoduché zmanipulovat ordál: „*To say the truth, we have got into great difficulties. (...) This king is crafty and deceitful. (...) It will be very easy for him to falsify this ordeal. I would consider it dangerous to risk that with him. And now there is a light breeze from the mountains along the sound. I advise that we hoist our sail and make for the open sea.*“ R. BARTLETT, *Trial*, s. 15–16.

⁶⁹² *Ibid.*, s. 14: „*the offer to undergo ordeal was a way of heightening the atmosphere, of concentrating and dramatizing claims, when political issues were at stake. On occasion, the political ordeal could be a last resort in wriggling out of a difficult situation*“.

nabídnutého ordálu nalezneme ve spisu *De moribus et actis primorum Normanniae ducum* z 11. století, jehož autorem je Dudo, děkan od Saint-Quentin.⁶⁹³ Zpravuje nás o hraběti Arnulfovi, který zavraždil svého lenního pána. Dříve než se tato událost dostala k uším krále, vypravil k němu posla, který mu sdělil, že pokud něco takového zaslechne, je to fáma a že jeho pán je ochoten to dokázat božím soudem žhavého železa. Učiněná nabídka byla pro krále dostatečným důkazem Arnulfovy nevin. V prezentovaném vyprávění „*mohl být ordál politickým manévrem, který dobrovolně podstupovali ti, kteří se museli bránit (nařčení), nebo ti, jež byli slabší stranou*“.⁶⁹⁴ S obdobným způsobem použití podobných zkoušek se setkáme ještě v 14. i 15. století.⁶⁹⁵

Vyšehradský Deus ex machina a vomeres calcandi

V měsíci červnu roku 1130 putoval kníže Soběslav I. s početnou družinou z Kladska na Moravu. Do cílové destinace, kterou se měla stát nejspíše Olomouc, již nedorazil.⁶⁹⁶ Byl to kníže osobně, který podle zprávy tak řečeného Kanovníka vyšehradského odhalil díky zjevení božího milosrdenství (*dei misericordia revelante*) spiknutí proti své osobě. Nařídil svým dvěma družníkům, kteří předtím museli slíbit, že vykonají, oč je Soběslav žádá, aby dopadli a bez újmy přivedli zrádce, které jim sám kníže označil. První atentátník, vyzbrojený kopím a dýkou, byl dopaden prakticky okamžitě, druhému se však podařilo utéct. Soběslav se odhalený komplot a s ním související zákrok proti spiklencům snažil maximálně utajit, proto dle Kanovníka vyšehradského nařídil lovcům, aby vystopovali muže,

---

⁶⁹³ Jules Auguste LAIR (ed.), *Dudone sancti Quintini decano De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, Caen 1865, s. 228–229.

⁶⁹⁴ R. BARTLETT, *Trial*, s. 15: „*the ordeal could thus be a political gambit, volunteered by those on the defensive or by the weaker party*“.

⁶⁹⁵ Připomeňme např. soudní proces s templáři, který se odehrál roku 1310 v Mohuči. Preceptor rýnské provincie hrabě Frederik nabídl, že ponese žhavé železo, jen aby popřel vznesená obvinění. Roku 1329 došlo ke sporu císaře Ludvíka Bavora, který se opíral o silné vojsko, s obyvateli města Modeny. Ti nabídli, že spor urovnají božím soudem žhavého železa, což také učinili. Výsledek však císařská strana popřela a osočila modenské měšťany z užívání magie. Z italského prostředí 15. století připomeňme ještě alespoň případ náboženského reformátora a horlivého kazatele Girolama Savonaroly, který měl podstoupit zkoušku ohněm, které se však ve finále zalekl. K tomu více Ch. LEA, *Superstition*, s. 208 a 213.

⁶⁹⁶ K tomu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 609. Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (eds.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 52.

který ukradl jednomu ze zbrojnošů tlumok. Tento domnělý zloděj – ve skutečnosti druhý z atentátníků, který měl při sobě meč napuštěný jedem – byl dopaden v jisté vesnici a následně předveden před knížete. Poté se Soběslav za přítomnosti českých předáků ujal výslechu. První ze zadržených se přiznal, že je bojovníkem Miroslava, syna předáka (*comes*) Jana, druhý pak zbrojnošem jeho mladšího bratra Střezimíra. Na otázku na čí příkaz jej chtěli zavraždit, svorně odpověděli, že tak jednali z nařízení Miroslava. Kníže neotálel a vydal rozkaz k zadržení udaných strůjců. Ti byli následně dopraveni na Vyšehrad.

Po odhalení konspirace se Soběslav v čele své družiny bez zbytečných průtahů vydal do Prahy. Jeho příjezd byl nevídaný. Podle Kanovníka vyšehradského „*vstoupil tam s bosýma nohama a ve změněném oděvu, jako král ninivetský, a všichni přicházející ho s radostí a velkou slávou a ctí přijali, právem se radující z jeho zachránění a chvalo zpěv andělský zpívající, a zvonice též na zvony.*“⁶⁹⁷ Po náležitých modlitbách se Soběslav odebral na Vyšehrad.

Zpráva o celé události se začala rychle šířit, což mělo za následek, že čeští předáci chvatně přicházeli na Vyšehrad. Na druhý den dal pak kníže shromáždit ve vyšehradském paláci na tři tisíce mužů, prostých i urozených, laiků i duchovních. Se slzami v očích a oslovením „*předáci čeští a štíte země české!*“⁶⁹⁸ zahájil svoji úvodní řeč, v níž zdůraznil, že získal kamenný stolec „*božím milosrdenstvím a volbou svého bratra ještě za jeho života a volbou vás všech.*“⁶⁹⁹ Neadresně obvinil některé z pokusu o vraždu, ke které nedošlo jen s přispěním božího milosrdenství.

Po úvodní řeči byl dán prostor obviněným. Nejprve byli veřejně vyslechnuti *filiu sathanae*, tedy ti, jejichž rukou měl být kníže zavražděn. Za viníka jednomyslně označili Miroslava, syna předáka Jana. Hájili se tím, že jakožto služebníci museli vykonat to, co jim jejich pán nařídil. Před shromáždění byl tedy předveden Miroslav „*a jeden z předáků měl za úkol, aby vyšetřil od něho, zda se opovážil zosnovati takový zločin z vlastní zloby či z podnětu jiných nebo*

---

⁶⁹⁷ PK, s. 45–46. Pro latinskou citaci viz KAN. VYŠ., s. 208–209.

⁶⁹⁸ PK, s. 46. „*O Bohemienses proceres et scutum Bohemicae terrae!*“ KAN. VYŠ., s. 209.

⁶⁹⁹ PK, s. 46. „*dei misericordia et electione fratrisque mei adhuc viventis vestrique omnium sum adeptus.*“ KAN. VYŠ., s. 209.

kdo byl návodcem tohoto spiknutí“.⁷⁰⁰ Miroslav uznal svoji vinu, ale ve své řeči jmenoval další osoby, které měly stát za spiknutím. Mezi nimi byl jistý Boleša, bojovník Přemyslovce Břetislava, který opakovaně Miroslava nabádal, aby odstranil vládnoucího knížete.⁷⁰¹ Protože však Miroslav váhal, oslovil jej knížecí kaplan Božík. Připomněl mu, že v zemi patří k nejposlednějším předákům a navíc mlčky snáší věznění a příkoří, která se dějí jeho bratrovi. „*Je tedy lépe, abychom tohoto velmi pyšného knížete zabili a posadili na stolec takového, od kterého bezpochyby bychom mohli mítí vše, co se nám zalíbí,*“ promlouvá kaplan Božík ústy Kanovníka vyšehradského.⁷⁰² Pokud by Miroslav nechtěl kaplanovi věřit, měl jej následovat k někomu, na jehož slovo se může spolehnout. Tím někým nebyl nikdo jiný než pražský biskup Menhart. Miroslav této nabídce využil a spolu s kaplanem se odebrali do Žerčíněvsí, kde toho času Menhart přebýval. Biskup Miroslavovi slíbil pod přísahou na svaté ostatky, že pokud se mu podaří odstranit Soběslava, na kamenný stolec usedne Přemyslovec Břetislav, který jej za tento čin odmění správou jistých hradů nebo jinými úřady. Zde podle Kanovníka vyšehradského byl počátek celého spiknutí.

Barvitě líčení událostí, které následovaly po Miroslavově výpovědi, přenecháme Kanovníkovi vyšehradskému: „*Když tak sám sebe [Miroslav] i jiné vlastními ústy obvinil, byl potom s druhy vyveden z rady a druhého dne byly jemu, jeho bratru Střezimírovi a jednomu lékaři usekány na tržišti všechny údy. Výše řečení dva synové d'áblovi podstoupili neslýchaná muka: byli totiž těsně vpleteni do kola, oči jim byly vyloupnuty, ruce a jazyk uříznuty a s přelámanými hnáty položeni na sloupy k jejich smrti přichystané, bídný život skončili.*“⁷⁰³

Na scéně se podle zmíněného kronikáře nově objevily ještě další osoby, konkrétně Křivosud, strýc Miroslava, dále pak jistý Vacemil a Jindřich

---

⁷⁰⁰ PK, s. 47. „*Miroslaus autem conspectui ducis astare iussus est, praeceptumque est, ut unus de primatibus ab eo hanc causam inquireret, suane malitia an aliorum suggestionem tale crimen excogitare ausus esset, quisve huius coniurationis magister fuisset.*“ KAN. VYŠ., s. 210.

⁷⁰¹ O dalším Bolešově osudu prameny mlčí.

⁷⁰² PK, s. 47. „*Ergo melius est, ut hoc duce superbissimo perempto, talem inthronizemus, a quo sine dubio puncta, quae nobis placuerint, habere poterimus.*“ KAN. VYŠ., s. 210.

⁷⁰³ PK, s. 47–48. Pro latinskou citaci viz KAN. VYŠ., s. 211. O sekání údů, řezání jazyka i vynětí očí hovoří také MNICH SÁZ., s. 257–258.

(Albrecht).⁷⁰⁴ Ti všichni byli obviněni Miroslavem. Aby se z nařčení očistili, museli podstoupit boží soud, ve kterém však neuspěli. Dle Kanovníka vyšehradského, „*odsouzeni všemohoucím Bohem, byli po právě shledáni vinnými,*“ načež pak byli „*vedeni na tržiště a sekerou sřati*“.⁷⁰⁵

Exekuce se účastnil jako divák i knížecí kaplan Božík. Přestože se pokoušel splynout s davem, byl jedním předákem (jak jinak než přispěním boží milosti) poznán a následně předveden před knížetem, kde byl vyslechnut. Protože se jeho výpověď shodovala s řečí předchozích obviněných, byl zajat a vsazen do vězení. O jeho dalším osudu prameny mlčí. (Jeho souzení spadalo patrně do kompetence církevního soudu.) Trestu nešel ani Přemyslovec Břetislav, který byl na konci měsíce června 1130 oslepen.⁷⁰⁶

Následujícího roku se vrátil ze Svaté země pražský biskup Menhart. Podle Kanovníka vyšehradského „*vydal se knížeti Soběslavovi a všem předákům českým na všeliký soud, aby se očistil ze zločinu, z něhož byl viněn*“.⁷⁰⁷ Ortel nad Menhartem měli vynést mohučský arcibiskup a bamberský biskup. Druhý zmíněný prelát sejmul z Menharta obvinění a olomoucký biskup Jindřich Zdík spolu se sedmi českými opaty vykonali očištnou přísahu před knížetem a shromážděnými laiky i kleriky.⁷⁰⁸ Podle jejich tvrzení „*Menhart nesmyslel nic zlého proti knížeti Soběslavovi, nýbrž se zasazoval jen o to, jak by mohl být Břetislav vysvobozen z pout*“.⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁴ Zatímco Kanovník vyšehradský mluví o Jindřichovi (*Henricus*), v Letopisech hradištsko-opatovických je na místo něj zmiňován Albrecht. Viz KAN. VYŠ., s. 211 a LET. HRAD.-OPAT., s. 394.

⁷⁰⁵ PK, s. 48. „*ad iudicium destinati Pragae per ferrum incesserunt, et sic ab omnipotente deo damnati veraciter rei reperti sunt, ac proinde quatenus capitalem subeant sententiam decretum est*“. KAN. VYŠ., s. 211.

⁷⁰⁶ PK, s. 48. Viz také KAN. VYŠ., s. 211–212.

⁷⁰⁷ PK, s. 49. „*Hic dominus Meynhardus episcopus sanus et incolumis ad sedem episcopatus sui remeavit, se duci Sobieslao cum omnibus primatibus Bohemiae causa expurgandi sibi impositis sceleris ad omnia iudicia tradit*“. KAN. VYŠ., s. 213.

⁷⁰⁸ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 619 upozornil, že Menhartovi se toto očištění zdálo jako nedostačující, proto se vypravil ke kurii, aby tam získal legáta, jenž by se s ním vrátil do Čech a za jehož přítomnosti by byl očištěn. Papeže Inocence II. zastihl v Remeši. Ten byl však natolik zaneprázdněn, že Menhartovi nevěnoval pozornost. Pražský biskup se při té příležitosti alespoň účastnil remešské synody. O jeho dalším osudu v kontextu chystané vraždy knížete Soběslava I. více V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 625–626.

⁷⁰⁹ PK, s. 50. Pro latinskou citaci viz KAN. VYŠ., s. 213–214.

Badatelé, kteří se spiknutím a následným vyšehradským procesem zabývali, dospěli k souhlasnému názoru, totiž že Soběslav se svým počínáním snažil vypořádat s politickou opozicí a zároveň upevnit svoji pozici (a zajistit nástupnictví svému synovi) na pražském kamenném stolci. Historikové se však rozcházejí v odpovědi na základní otázku, kdo stál v čele komplotu namířeném proti Soběslavovi.⁷¹⁰ Stejně tak není spolehlivě možné rozhodnout, zda Soběslav o plánovaném spiknutí věděl a vyčkával na vhodný okamžik pro jeho odhalení,⁷¹¹ nebo jednal spontánně, na základě vlastních zkušeností, sebevědomí a chladnokrevnosti, jak míní Vratislav Vaníček.⁷¹² Sled následujících událostí by spíše poukazoval na připravenost celé akce. Nicméně poté, co kníže spiknutí odhalil, museli se mu slibem zavázat dva předáci, Zdeslav a Diviš, že vykonají

---

⁷¹⁰ Kanovník vyšehradský hovoří o tom, že spiknutí proti knížeti Soběslavovi bylo dlouho připravováno: „*insidiae et traditiones, quae longe ante in eum machinatae erant*“ (KAN. VYŠ., s. 207.) Josef Žemlička připomenul, že v roce 1126 se domácí předáci vědomě postavili na stranu Soběslava v boji o trůn s Otou II. Olomouckým, který měl dle pravidel seniorátu oprávněnější nároky na pražský kamenný stolec. Ze strany českých předáků se jednalo o zistný tah, který jim měl zajistit snadno ovladatelnou loutku v pozici vládnoucího Přemyslovce. Události se však nevyvíjely podle očekávání. Jen dva roky po bitvě u Chlumce byla pozice Soběslava I. natolik silná, aby mohlo dojít k rozsáhlému zatýkání českých předáků, o čemž nás informuje Kanovník vyšehradský. Jak výstižně Josef Žemlička poznamenal, „*neznáme jména ani počty, sám fakt hodný analistova zaznamenání však svědčí o vážnosti odporu*“. Soběslav si tím bezesporu zajistil do budoucna řadu nepřátel. V duchu kosmovského pojetí dějin Žemlička rovněž uvažuje o Vršovcích, které ovšem analista explicitně nezmiňuje. Již ve starší literatuře se setkáme s názorem, že impulsem pro spiknutí byly moravské rošády, které propukly nedlouho po nastolení Soběslava a víceméně vyvrcholily právě roku 1130, kdy zmíněný Přemyslovec získal pod svoji správu celou Moravu. Svoji úlohu v celém spiknutí měl sehrát také pražský biskup Menhart, kterému šlo dle Kanovníka vyšehradského o dosazení Břetislava, syna Břetislava II. na pražský kamenný stolec. Břetislav byl v tu dobu v zajetí. Vztahy mezi Soběslavem I. a pražským biskupem Menhartem nebyly patrně příliš idylické. Jak zdůraznil Václav Novotný, byl to olomoucký biskup Jindřich Zdik nikoliv Menhart, který vysvětil nově otevřenou kapli na Řípu. Zmíněný historik pak vidí v Menhartově pouti do Svaté země na počátku roku 1130 snahu o zajištění alibi. Pokud přijmeme názor Novotného, pak by veškeré detailní přípravy na samotnou vraždu knížete Soběslava I., ale i následný „státní převrat“ ležely na bedrech hlavních aktérů, pravděpodobně Miroslava a Střezimíra. To, že došlo k odhalení spiknutí v červnu, ještě neznamená, že atentátníci plánovali provést útok na knížete v uvedené dobu. Otrávený meč je s největší pravděpodobností hagiografickou ozdobou, která měla celé situaci přidat na dramatickosti. Absence Menharta je problematičtější i z jiného důvodu. Pokud by pražský biskup odjel ze země, aby na něj nepadlo podezření, nemohl Přemyslovec Břetislav počítat s jeho přímou a osobní podporou. Stejně tak nemohli atentátníci s jistotou vědět, kdy se biskup vrátí zpět a zda vůbec. Z literatury viz B. DUDÍK, *Dějiny Moravy 3*, s. 29–33. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, zejm. s. 604–609 a 617. J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad*, s. 50–55. D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 12–14. Viz také M. WIHODA, *Morava*, s. 186–187.

⁷¹¹ K této možnosti se kloní J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 225. Srov. idem, *Vyšehrad*, s. 53.

⁷¹² Vratislav VANÍČEK, *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha 2007, s. 220: „*Toto jednání svědčí spíše o zkušenostech, sebevědomí a chladnokrevnosti panovníka než o nějakém inscenovaném spiknutí proti velmožům, Přemyslovcům či biskupovi Menhartovi. Transparentní ráz měl i další sled událostí, nebyl záležitostí nějaké tajné rady nebo ryzí svévole knížete.*“

vše, oč je požádá, jak uvedl Kanovník vyšehradský. Znamená to, že byl český kníže celou událostí zaskočen a nevěděl, komu může ve svém okolí věřit?

Bezprostředně po překaženém atentátu pravděpodobně Soběslav vydal patřičné rozkazy a v duchu hesla „kdo drží ve svých rukou Prahu, vládne českému knížectví“ se v čele svých nejméně spolehlivých urychleně vydal do sídelního místa. (Zde by měl den až dva na přípravu vyšehradského procesu.) Oni *primates Bohemienses*, o jejichž sjíždění se na Vyšehrad nás informuje Kanovník vyšehradský, mohli být z valné části tvořeni zbytkem knížecí družiny, která putovala z Kladska na Moravu. Vratislav Vaniček poznamenal, že prameny mlčí o účasti moravských předáků, včetně olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, na vyšehradském procesu.⁷¹³ Jejich absence vypovídá o rychlosti celé akce i soudního řízení, nikoliv však o tom, zda Soběslav o spiknutí věděl a promýšlel (plánoval) další postup, nebo se z jeho strany jednalo o spontánní reakci. (I kdyby kníže čekal na vhodný čas odhalení, těžko by o svém záměru kohokoli dopředu informoval.)

V každém případě byla reakce vládnoucího Přemyslovce pozoruhodně rychlá. Jak uvedl Josef Žemlička „*ještě v neděli 15. června se družina nacházela asi 160 km vzdušnou čarou od Prahy, takže kníže, pokud byl už 18. června v Praze (a s ním i Miroslav a Střezimír, dopraveni na Vyšehrad), musel během dvou nebo tří dnů překonat dvě stě kilometrů*“.⁷¹⁴ Nejen samotný postup Soběslava na Prahu, ale i délka trvání celého procesu byla nevídaně krátká. Od 15. června, tedy od Soběslavova pomyslného překročení Rubikonu, do konce celého procesu, tj. 23. června, kdy byli popraveni Křivosud, Vacemil a Jindřich (Albrecht), resp. do oslepení Přemyslovce Břetislava na konci měsíce června, ke kterému ovšem došlo již neveřejně, uběhlo 14 dní. „*Rychlost výsledků a soudního projednání vzbuzují dojem, že ani Soběslav nechtěl znát všechny podrobnosti. Pak by musel jednat a vyvozovat důsledky. Stačilo, že zastrašil; měnit garnituru zemských předáků a hnát věci do krajnosti nechtěl,*“ míní Žemlička.⁷¹⁵

---

⁷¹³ V. VANÍČEK, *Soběslav I.*, s. 223.

⁷¹⁴ J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad*, s. 52–53. Na 18. června datuje příjezd knížete Soběslava I. rovněž V. V. TOMEK, *Dějepis I*, s. 130 či V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 609.

⁷¹⁵ J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad*, s. 56.

Předehrou k vyšehradskému procesu byl Soběslavův vstup do Prahy.⁷¹⁶ Již jsme uvedli, že dle Kanovníka vyšehradského jeho první kroky směřovaly do svatovítského kostela, kam vstoupil bosý a v rouše kajícího za vyzvánění zvonů a jáso tu radujícího se lidu. Většina badatelů, kteří se touto událostí zabývali, se shodla v tom, že Soběslav tímto aktem děkoval za své zachránění.⁷¹⁷ Polský historik Andrzej Pleszczyński upozornil na fakt, že Soběslavovo pokání nebylo za dané situace na místě, neboť se kníže ničím neprovinil. Soběslav dle zmíněného historika vnímal útok na svou osobu jako „*provinění jemu poddaného společenství proti sacrum*“.⁷¹⁸ Aby český kníže zažehnal boží trest, „*vzal hřích poddaných na svoje bedra*“.⁷¹⁹ Tímto činem vlastně Soběslav demonstroval odpovědnost za své poddané a zároveň tak potvrzoval legitimitu svého nároku na pražský kamenný stolec.

Ačkoliv nevíme, jakým způsobem probíhal běžný sněm/soud, teatrální příchod knížete naznačuje, že se mělo v tomto případě jednat o mimořádnou událost. Do hlavní role budoucího dramatu se stylizoval sám vládnoucí Přemyslovec, zúčastněným bylo vyhrazeno místo v jeho stínu. Soběslavovi se svým počínáním pravděpodobně podařilo vnést zmatek a pocit nejistoty do řad předáků. Nikdo si nemohl být jistý, že nebude obviněn ze spoluúčasti na připravovaném spiknutí. I proto urychleně spěchali na Vyšehrad, „*jako se včely slétají ke své královně a matce*“, jak píše Kanovník vyšehradský, neboť jejich nepřítomnost mohla být považována minimálně za krajně podezřelou.⁷²⁰ S tím také pravděpodobně Soběslav kalkuloval. Početní účastníci vyšehradského

---

⁷¹⁶ KAN. VYŠ., s. 209: „*dominus Sobieslaus proficiscitur in urbem Pragam metropolitanam causa orationis, discalciatis pedibus et vestibus mutatis, ut rex Ninivitarum, et ingredientem omnes leatanter cum ingenti triumpho et honore eum suscipiunt de eius salute quidem ut merito gaudentes, hymnumque angelicum cantates, nec non et campanis sonantes*“.

⁷¹⁷ Tak např. J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad*, s. 53. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 610. Zdeněk DRAGON, *Konflikt knížete Soběslava s biskupem Menhartem a jeho líčení tzv. Kanovníkem vyšehradským*, in: *Mediaevalia Historica Bohemica 4*, 1995 (vyd. 1997), s. 71 aj.

⁷¹⁸ Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Sobeslaus – ut Salomon, ut rex Ninivitarum. Gesta, rituály a inscenace – propagandistické nástroje boje českého knížete v konfliktu s opozicí (1130–1131)*, ČCH 101, 2003, s. 240. Kanovník vyšehradský hovoří o Soběslavovi v tomto kontextu jako o ninivském králi. Viz Jon. 3, 6: „*Když se ta zpráva donesla ninivskému králi, vstal ze svého trůnu, svlékl si plášť, zahalil se pytlou, usedl v popelu*.“ V. VANÍČEK, *Soběslav I.*, s. 222 mylně uvádí knihu Job.

⁷¹⁹ A. PLESZCZYŃSKI, *Sobeslaus*, s. 240. Viz také *ibid.*, s. 246–247.

⁷²⁰ PK, s. 46. Pro latinskou citaci viz KAN. VYŠ., s. 209: „*quemadmodum apes convolare solent ad ducem et ad matrem suam*“.

dramatu, kterých bylo dle zmíněného analisty na tři tisíce,⁷²¹ se stali komparzem v knížetem důmyslně vytvořených kulisách.⁷²²

Úvodní řeči se ujal sám Soběslav, který všem shromážděným připomenul, jakým způsobem získal vládu nad Čechami. Nestalo se tak násilím, ale se souhlasem jeho předchůdce a bratra, knížete Vladislava, a volbou všech svobodných. V neposlední řadě připomenul boží milosrdenství, bez něhož by na kamenný stolec nikdy nedosáhl. Útok proti knížeti tak *de facto* znamenal útok proti boží vůli.⁷²³

Proces se dále ubíral pravděpodobně podle obvyklých postupů. Spravedlnost a nezpochybnitelnost rozhodnutí měla být zaručena tím, že kníže ustoupil v pravou chvíli do pozadí a vyšetřování se ujal jeden z předáků; nadto bylo podezřelým dovoleno, aby se ke svému obvinění vyslovili.⁷²⁴ Vše se rovněž odehrávalo veřejně před shromážděnými, což mělo garantovat transparentnost. Ti, kteří byli vyslechnuti a přiznali se k účasti na spiknutí, byli následujícího dne popraveni. Tři obvinění, Křivosud, Vacemil a Jindřich (Albrecht), vložili své životy do Božích rukou.⁷²⁵

---

⁷²¹ „*Fuit multitudo magna virorum in concilio illo, pene tria millia.*“ KAN. VYŠ., s. 209. Podle Vratislava VANIČKA, *Soběslav I.*, s. 223 je toto číslo reálné.

⁷²² Jak poznamenal Josef Žemlička, jednalo se o „*monstrózní shromáždění, jehož režie se opravdu mimořádně zdařila. Neobvyklá demonstrace síly, při níž kníže podle své libosti manipuloval s masou přítomných, velmože zastránila.*“ J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 344.

⁷²³ Soběslavova vláda byla legitimizována i jinou událostí, která byla v dobových pramenech označena jako boží soud, totiž bitvou u Chlumce. V ní se roku 1126 střetlo Soběslavovo vojsko s oddíly německého krále Lothara III. neboli Lotra, jak uvádí kronikář Dalimil, a Oty II. Olomouckého. Mnich sázavský vkládá do úst knížete Soběslava řeč ke králi Lotharovi, ve které ho varuje před bitvou coby božím soudem: „*in proximo est, omnipotentis dei iudicium inter nos.*“ Po vojenském střetnutí se opět Soběslav odvolává na boží soud: „*nostras cervices subdere nolimus, et ecce, divinum iudicium utriusque nostrum iustitiae manifestum dedit indicium.*“ Viz KAN. VYŠ., s. 203. Podobně i MNICH SÁZ., s. 256: „*et ecce, divinum iudicium utriusque nostrum iustitiae manifestum dedit indicium, et indebitae dissensionis omnemque utrarumque partium adept occasionem.*“ Podle Martina WIHODY, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005, s. 117 se v líčení chlumeckého střetnutí Mnichem sázavským projektují mladší názory císaře Fridricha I. Barbarossy. Pro pojetí bitvy jako božího soudu viz Georges DUBY, *Neděle u Bouvines. 27. července 1214*, Praha 1997, zejm. s. 129.

⁷²⁴ „*Ceterum ne vel ambitiose vel pro invidia eos dampnare videar, proprii oris eorum alloquio dignitati vestrae audire complaceat. (...) Miroslaus autem conspectui ducis astare iussus est, praeceptumque est, ut unus de primatibus ab eo hanc causam inquireret, suane malitia an aliorum suggestionem tale crimen excogitare ausus esset, quisve huius coniurationis magister fuisset.*“ KAN. VYŠ., s. 210.

⁷²⁵ Mezi vrahem a účastníkem vraždy nebyl z pohledu soudobého práva pravděpodobně rozdíl. Viz např. listinu z r. 1222 Přemysla I. Otakara pro Řád německých rytířů (CDB II, č. 239, s. 230): „*Si vero contigerit, quod aliquis occidatur ab hominibus eorum et amici occisi velint occisores de homicidio impetere, in curia nostra respondeant, res vero occisorum in providentia fratrum*

Úloze ordálu v celém soudním procesu nevěnoval žádný z badatelů větší pozornost. (Zpravidla hovoří jen o tom, že se odehrál.) Pokud se na něj podíváme v kontextu zmíněných událostí, uvidíme, že se svojí povahou shoduje s ordály popsanými v úvodní části tohoto oddílu. Ačkoliv je role božího soudu jakožto důkazního prostředku nezpochybnitelná, za dané situace získává další významový rozměr. Z ordálu se stal mocný nástroj k zastrašení Soběslavových oponentů. Vládnoucí Přemyslovec tuto vlastnost, kterou mu ordálová zkouška poskytovala, využil bezezbytku. (Připomeňme, že to byl právě panovník, který disponoval ordály, resp. výkonem trestní jurisdikce.)

Obrácení se na boží soud se nejspíš nijak nevymykalo z tehdejší soudní praxe. Jak ještě ukážeme, jeho používání souviselo s obzvláště těžkými zločiny, jakými bylo usmrcení, znásilnění aj. Jednou z podmínek pro aplikaci této zkoušky byl fakt, že se obviněný ke zločinu nepřiznal a nebyly k dispozici žádné jiné důkazní prostředky.⁷²⁶ Dva bojovníci a předák Miroslav se podle Kanovníka vyšehradského ke všemu doznali. Použití ordálu by v jejich případě samozřejmě bylo bezpředmětné. Smysl měl u tří výše uvedených osob, které byly pravděpodobně obviněny některým z vyslychaných a ke spoluúčasti na spiknutí se nepřiznaly. Prameny alespoň o jejich doznání mlčí.

Z dobových zpráv, které zachycují vyšehradský proces, není zřejmé, zda obvinění jedinci podstoupili boží soud dobrovolně, nebo jim byl uložen.⁷²⁷ Ať tak či tak, za daných okolností představoval jedinou možnost, která by zbavila Křivosuda, Vacemila a Jindřicha (Albrechta) nařčení. Byť by iniciativa vycházela ze strany obviněných, pro Soběslava by jistě nebyl větší problém vychýlit jazýček na vahách boží spravedlnosti kýženým směrem.⁷²⁸

---

permaneat.“ K tomu Josef MARKOV, *K dějinám českého trestního práva*, Bratislava: Časopis Učené společnosti Šafaříkovy 7, 1933, s. 25.

⁷²⁶ Přiznání v tomto případě znamenalo jistou smrt, boží soud dával teoreticky naději na osvobození.

⁷²⁷ V. NOVOTNÝ, s. 611 uvádí, že obvinění sami nabídli, že podstoupí boží soud.

⁷²⁸ K otázkám subjektivity i objektivitě ordálové zkoušky žhavého železa stejně jako o její manipulaci více Ian C. PILARCZYK, *Between a Rock and a Hot Place. The Role of Subjectivity and Rationality in the Medieval Ordeal by Hot Iron*, *Anglo-American Law Review* 87, 1996, s. 87–112.

O stanovení chronologie celé vyšehradské inscenace se pokusil již Václav Novotný.⁷²⁹ Podle jeho názoru se soud konal 20. června. Kanovník vyšehradský pak uvedl, že k popravě Miroslava, Střezimíra, dvou bojovníků a jistého lékaře, došlo na druhý den (*sequentique die*). O konkrétním datu tedy 21. červnu hovoří Mnich sázavský (*XI. Kal. Julii*).⁷³⁰ Proč ale byli obvinění, kteří se podrobili ordálu, popraveni až 23. června? Odpověď na tuto otázku nám může poskytnout forma božího soudu.

Přestože Kanovník vyšehradský hovoří pouze o tom, že probandi „*per ferrum incesserunt, et sic ab omnipotence deo damnati*“ a Letopisy hradištsko-opatovické toliko o „*ardenti ferro probati, divinoque iudicio dampnati*,“⁷³¹ nemůžeme pochybovat, že se v tomto případě jednalo o zkoušku chůze po žhavých radlicích. Té se budeme podrobněji věnovat až v dalším oddíle. Postačí, když zde uvedeme, že po jejím vykonání byla popálenina ovázána a zapečetěna.⁷³² Tento postup domácí prameny sice nedokládají, ale na základě zahraničních analogií (a koneckonců i datace vyšehradského soudu) je více než pravděpodobné, že se postupovalo stejně i v našem případě. Zpravidla po třech dnech se přistoupilo k rozlomení pečeti a k ohledání ordálových zranění. Kanovník vyšehradský ani další prameny, ve kterých jsou zaznamenané události týkající se vyšehradského procesu, nám nic neříkají o tom, kdy k ordálu došlo. Pokud budeme vycházet z předpokladu, že zkouška žhavými radlicemi se uskutečnila ve stejný den jako vyšehradský soud, tedy 20. června, pak nás dělí od exekuce zkoušených přesně tři dny, což je doba, po kterou zůstávala chodidla obvykle obvázána a zapečetěna. Poněkud matoucí je ovšem sdělení Kanovníka vyšehradského, že jedinci, kteří měli podstoupit boží soud, byli odesláni „*ad iudicium destinati Pragae*,“ ačkoliv se celý soud konal na Vyšehradě.⁷³³ (Rovněž

---

⁷²⁹ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.* 2, s. 609–612.

⁷³⁰ KAN. VYŠ., s. 211. MNICH SÁZ., s. 257.

⁷³¹ KAN. VYŠ., s. 211. LET. HRAD.-OPAT., s. 394.

⁷³² O používání pečeti při božích soudech viz alespoň L. SOLYMOSI, *Siegelgebrauch*, s. 505 a H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 260.

⁷³³ KAN. VYŠ., s. 211. Podle názoru Hermenegilda Jirečka se ordál odehrál u župního soudu na Pražském Hradě. Viz H. JIREČEK, *Slovanské právo II*, s. 204.

jejich poprava se měla odehrát na pražském trhu.⁷³⁴) Otázkou zůstává, proč se ordál nekonal přímo před shromážděnými na Vyšehradě. Chtěl snad Soběslav napomoci boží spravedlnosti nebo bylo provádění ordálů vyhraněno jen určitému sakrálnímu místu, snad bazilice sv. Víta na Pražském hradě? Na tyto otázky není možné jednoznačně odpovědět.⁷³⁵

Jedno je však jisté. Boží soud byl integrální součástí celého vyšehradského dramatu, oním nezbytným střípkem mozaiky, která vykreslovala obraz celého aktu. Za dané situace představoval pro tři obviněné jediný možný důkazní prostředek. Klíčový byl jeho výsledek. To, že probandi při zkoušce neuspěli, dokazovalo, že nesli svůj podíl na pokusu odstranit knížete Soběslava. Navíc jejich neúspěch potvrzoval pravdivost obvinění (a snad i celé výpovědi), jež byla

---

⁷³⁴ Letopisy hradištsko-opatovické uvádí, že obvinění „*in Pragensi foro miserabiliter sunt decollati*“. Kanovník vyšehradský se pak zmiňuje obecně o trhu: „*tandem ducti ad forum (...) cum securi decollati sunt*“. LET. HRAD.-OPAT., s. 394. KAN. VYŠ., s. 211.

⁷³⁵ V jedné ze svých prací Mircea Eliade uvedl, že „*pro náboženského člověka prostor není homogenní (...) existují určité části prostoru, které se kvalitativně odlišují od jiných*“. Profánní prostor představuje pro člověka amorfní svět, který se neustále mění a zmítá v chaosu. V opozici k němu stojí sakrální prostor, který je považován za dokonalý, neměnný, věčný a jediný skutečný. Tento posvátný prostor se promítá pomocí nejrůznějších znamení (i uměle vyvolaných) do některých míst pozemského světa, která se tak stávají pevným bodem v chaosu. Pevný bod (např. strom, hora, posvátný kůl, skála aj.) představuje střed, bránu či otvor do nebe a je jakousi osou světa (Eliade používá označení *axis mundi*). Zároveň vytváří kosmický pilíř (*universalis columna*), který podpírá nebe a propojuje všechny tři kosmické úrovně – nebe, zemi a podsvětí. Soud se spiklenci odehrál na Vyšehradě; k ordálu pak došlo na přesně neurčeném místě v Praze, které však muselo být bezesporu výjimečné a disponovalo sakrálním nábojem. Obě místa se tedy vyznačovala exkluzivitou prostoru. Ještě dnes hovoříme o soudní stoličce. Není bez zajímavosti, že etymologicky příbuzné indické slovo *sthalī* označuje výšinu či ve výši položenou rovinu. Skála (nejen ta vyšehradská) pak symbolizuje pevnost a neměnnost; svými „kořeny“ sahá hluboko do podsvětí a svojí „konstrukcí“ pak podepírá nebe. Pro celý proces tak představuje prostor *par excellence*. Tento sakrální prostor pak můžeme rozšířit o další rovinu, kterou je posvátný či mytický čas. Připomeňme, že se vyšehradský soud odehrál v době letního slunovratu, resp. po křesťanském svátku sv. Víta. Právě na tuto dobu se obvykle scházeli Čechové na všeobecná kolokvia. Je přinejmenším zajímavé, že datum poprav hlavního spiklence koresponduje se staroměstskou exekucí (21. 6. 1621). Lapidárně řečeno monstrózní proces na Staroměstském náměstí rovněž ukončil spiklenectví proti panovníkovi. Z literatury k tématu viz alespoň Mircea ELIADE, *Posvátné a profánní*, Praha 1994 (pro citovanou pasáž viz s. 17). A. J. GUREVIČ, *Kategorie*. Viz dále V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 590. Josef ŽEMLIČKA, „*Politický kalendář*“ přemyslovských Čech, ČČH 89, 1991, s. 31–47. Idem, *Čechy*, s. 173. Viz také Gn. 28, 12–19: „*Ve snu pak spatřil [Jáko]b žebřík sahající od země až k nebi a hle, vystupovali a sestupovali po něm Boží andělé. Vtom nad ním stanul Hospodin a řekl: ‚Já jsem Hospodin, Bůh tvého otce Abrahama a Bůh Izákův. Zemi, na níž ležíš, dám tobě a tvému semeni. Tvého semene bude jako prachu země a rozmůžeš se na západ i na východ, na sever i na jih. Nadto v tobě a ve tvém semeni dojdou požehnání všechny rodiny země. Hle, já jsem s tebou! Budu tě chránit, kamkoli půjdeš, a znovu tě přivedu do této země. Neopustím tě, dokud nevykonám, co jsem ti řekl.‘ Jáko]b se probudil a zvolal: ‚Na tomto místě je opravdu Hospodin – a já jsem to nevěděl!‘ V posvátné hrůze pokračoval: ‚Jak hrozné je toto místo! Není to nic jiného než Boží dům a toto musí být nebeská brána!‘ Časně ráno pak Jáko]b vstal, vzal kámen, který měl pod hlavou, vztýčil jej jako památník a polil jeho vrchol olejem. To místo nazval Bet-el, Boží dům, ačkoli se tomu městu předtím říkalo Luz.“*

vyřčena z úst některého z vyslychaných. Stejně tak nikdo nemohl zpochybnit, že nařizené exekuce byly na místě. Jejich nevídaná krutost měla vyvolat strach v řadách oponentů. Stejně musel působit i boží soud. Nešlo „jen“ o chůzi po žhavém železe. Hrůzostrašnou podívanou bezesporu doplňovaly bolestivé výkřiky zkoušených i zápach pálicího se masa. Pokud by se na scéně objevili noví podezřelí, patrně by se i oni museli podrobit ordálové zkoušce, pakli by se ke zločinu nepřiznali. Avšak, jak uvedl Josef Žemlička, o to neměl Soběslav zájem.⁷³⁶

Boží soud ve vyšehradském procesu nesloužil pouze k zastrašení opozice. Jeho výsledek potvrzoval stávající mocenské struktury a legitimizoval Soběslavovo panování. Byl rovněž dokladem toho, že se kníže těší Boží ochraně a milosti. Koneckonců s tímto motivem se můžeme setkat na řadě míst u Mnicha sázavského stejně jako Kanovníka vyšehradského, který, jak poznamenal Václav Novotný, „byl Soběslavovi něžně oddán“.⁷³⁷

---

⁷³⁶ K tomu J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad*, s. 56.

⁷³⁷ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 625, pozn. 4.

IV. Boží soudy jako důkazní prostředky 13. a 14. století s přihlédnutím k zemskému právu

Období 13. a 14. století je možné charakterizovat jako věk dynamických proměn českého státu. Tyto změny, které se týkaly společnosti, jejich struktur, sociálních vazeb, myšlení lidí, ale i společenského prostředí, se *volens noles* musely odrazit na charakteru práva a právní kultury. Postupně se vytvářejí a kompetenčně profilují nové právní a správní instituce, jako jsou krajské či patrimoniální soudy nebo zemský soud. Skupiny lidí, jež k nám proudí v kolonizačních vlnách převážně z prostředí Říše, s sebou přinašejí právní obyčeje svých domovin. Jsou zakládána a rozvíjí se města a s nimi na scénu vstupují nové normy regulující život obyvatel nových a stávajících měst, které ve finále vykrystalizují v systémy městských práv. Stranou nezůstávají ani církevní ústavy (zejména kláštery), které zažívají v daném období hospodářský a správní rozmach. Do českých zemí pronikají nové církevní řády, větší měrou se prosazuje kanonické právo, církev celkově usiluje o větší svébytnost. Panovník se postupně vzdává svého monopolu na výkon trestní jurisdikce. Právní příslušnost začíná být striktně determinována sociální (později stavovskou) příslušností. Vedle zemského práva, které dostává jasnější kontury, se začínají objevovat tzv. zvláštní práva, jako je horní, viniční, městské, židovské aj., která jsou náchylnější na recepci cizích právních norem. Tyto a mnohé další změny se odrazily rovněž v písemné kultuře. Nevzrůstá jen počet písemných pramenů, ale také jejich typologická pestrost. Vedle diplomatických písemností, především panovnických nařízení a imunitních privilegií coby právních zdrojů, se začínají objevovat první soudní spisy (např. registra zemského soudu, pozdější zemské desky), ale i soukromá sepsání právních obyčejů a naučení mající podobu formulářů či právních knih.⁷³⁸

---

⁷³⁸ Literatura k jednotlivým segmentům dynamické proměny českého státu a společnosti ve 13. a 14. století je poměrně bohatá. Uvedme alespoň Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*, Brno 2008, zejm. s. 15–35. Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000. D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005. J. MARKOV, *Kapitoly*, zejm. s. 151–198. Dušan TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, in: *Folia Historica Bohemica* 1, 1979, s. 131–154. Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*, Praha 2002. Idem, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011. Idem, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014 aj.

Právě v tomto dynamickém období je možné nejlépe studovat boží soudy i transformaci či posun v jejich vnímání. V následujících odstavcích budeme ordály sledovat v právněhistorickém kontextu a přistupovat k nim jako k důkazním prostředkům, tedy ve shodě s domácími právními historiky. Zajímat nás budou tři základní otázky: 1) jaké druhy (kategorie) ordálů známe z domácího prostředí, 2) jak mohly ordálové zkoušky probíhat a 3) při jakých okolnostech (delikttech) se ordály používaly. Dříve, než se pokusíme na tyto otázky odpovědět, se musíme alespoň ve stručnosti seznámit s pramennou základnou.

Domácí pramenná základna pro studium božích soudů

Nejvíce zmínek o božích soudech v českých zemích nalezneme v pramenech, které se svým vznikem hlásí do 13. a 14. věku, tedy paradoxně do období, kdy se v západní Evropě ordály vytrácí nejen z písemných zdrojů, ale i ze soudní praxe. Boží soudy se nejčastěji objevují v pramenech, jež se vztahují k zemskému právu.⁷³⁹ To nebylo až do roku 1500, tedy do vydání Vladislavského zřízení zemského, kodifikované a nejdéle odolávalo recepci zahraničních práv. Veškeré pokusy panovníků o kodifikaci se tříštily o odpor nobility, která každý podobný čin vnímala jako zásah do svých (dědičných) privilegií a nechtěla se vzdát výsady svobodného nalézání práva, tedy tvoření zákonů.⁷⁴⁰

Ve 13. století, přesněji v prvních desetiletích, se boží soudy objevují v hojném počtu v panovnických nařízeních. Není bez zajímavosti, že se svým vznikem nebo účelem váží převážně k subjektům středověké Moravy. Do této kategorie pramenů můžeme zařadit Statuta Konráda Oty, imunitní privilegia pro duchovní ústavy, ale i listinu krále Václava II. pro Brno z roku 1243, která bývá některými badateli řazena do kategorie městského práva.

---

⁷³⁹ Prameny zemského práva víceméně definoval před více než sto lety Jan KAPRAS, *Právní dějiny I*, Praha 1913, s. 22–48. Vzniklou kategorizaci pak upravil František ČÁDA, *Povšechné právní dějiny československé I. Od dob nejstarších do doby husitské*, Brno 1947, s. 37–50.

⁷⁴⁰ O pokusech českých králů kodifikovat zemské právo pojednává Marie BLÁHOVÁ, *Počátky kodifikace zemského práva v Čechách*, in: Antoni Barciak (ed.), *Kultura prawna w Europie Środkowej*, Katowice 2006 s. 74–84 a Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ – Jana VOJTÍŠKOVÁ (eds.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007, s. 11–34. Viz dále Jan KUKLÍK – Petra SKŘEJPKOVÁ, *Kořeny a inspirace velkých kodifikací. Příspěvek k aplikaci „Principů“ E. F. Smidaka*, Praha 2008, s. 42–54. Viz také František ČÁDA, *České právní knihy v době předhusitské*, Brno 1928, s. 3.

Pro 14. století je pramenná základna typologicky bohatší. Prim v ní hrají takzvané právní knihy, které jsou nejdílnějším zdrojem pro poznání božích soudů v českých zemích. Bez povšimnutí by však neměly zůstat ani narativní prameny, traktáty, synodální nařízení, zemské desky aj.

Nutno poznamenat, že domácí pramenná základna není po obsahové stránce natolik bohatá, abychom na jejím základě mohli zodpovědět všechny výše vytčené otázky. S vědomím těchto limitů, ale i rizik v podobě anachronismů, aplikace metody historické retrospektivy aj., jsme se snažili citlivě vybrat zahraniční prameny relevantní pro řešení problému. Týká se to předně otázky rekonstrukce možné podoby božích soudů. V prostředí západní Evropy, ale i středověkých Uher či Polska se objevovaly od 9. do 13., výjimečně i ve 14. století tak řečené *ordines iudiciorum Dei*, „návodů“ určené klerikům, podle kterých měli postupovat při ordálech. Popis průběhu jednotlivých zkoušek zachycených v těchto *ordines* se prakticky nemění. Texty se nepatrně liší v závislosti na kategoriích ordálů; v případě typově stejných zkoušek pak jen v drobných nuancích, jakými jsou např. texty modliteb, žalmů či v pořadí jednotlivých úkonů vykonávaných kleriky. (Některé úkony jsou v textech zcela vypuštěny.) V českém prostředí se žádný z podobných pramenů nedochoval, nicméně jejich existenci můžeme předpokládat.

Ordines iudiciorum Dei, ale i jiné zdroje středověkého práva, reprezentují normativní prameny, které sice popisují průběh soudní pře nebo samotného ordálu, ale ve virtuální či ideální podobě, která se mohla lišit (a zcela jistě se lišila) od skutečnosti. Beze zbytku platí výrok Václava Vaněčka pronesený na adresu Konrádových statutů: „*Mnohý příkaz i zákaz byl ranou do vzduchu, leckterý článek obsahoval spíše přání a program než reálně aplikovatelné právní pravidlo, a tak mnohá reforma nebyla než krátkodechou efemérou, která v rozvlněném moři právního obyčeje zapadla beze stop.*“⁷⁴¹

---

⁷⁴¹ V. VANĚČEK, *Glossy*, s. 107.

Statuta Konráda Oty

První skupinu pramenů, kterou se budeme zabývat, představují panovnická nařízení. Do této kategorie se řadí tzv. Statuta Konráda Oty (*Ius Conradi*).⁷⁴² Jejich znění známe ze tří listin (konfirmací), které byly určeny světské nobilitě (*suppanis et omnibus nobilibus [millitibus]*) moravských „úředlů“. Nejstarší recenze z roku 1222⁷⁴³ se dochovala pouze v opise ze 14. století; listinu vydal Přemysl I. Otakar pro Znojensko a Bítovsko. Zbylé dvě konfirmace statut z roku 1229 a 1237 se dochovaly jak v originále, tak i v opise.⁷⁴⁴ Listinu z roku 1229 vydal v Brně též panovník pro Brněnsko, třetí konfirmaci, která byla určena pro břeclavskou provincii, pak verifikoval v roce 1237 v Břeclavi Oldřich ze Spanheimu (Korutanský).⁷⁴⁵

Doba vydání statut Konráda Oty, resp. jejich konfirmace koresponduje podle Rudolfa Rauschera se změnami ve správě jednotlivých moravských provincií. První listinu vydal Přemysl I. Otakar až po smrti moravského markraběte Vladislava Jindřicha († 12. 8. 1222), kdy se ujímá vlády na Moravě.⁷⁴⁶ Potvrzení Konrádových statut pro Brněnsko koresponduje se změnou, která se odehrála roku 1227/1228. Tehdy umírá Přemyslův syn Vladislav, který spravoval Olomoucko a Brněnsko, a osiřelé provincie bere pod svá ochranná křídla sám

---

⁷⁴² Literatura ke Statutům Konráda Oty je poměrně bohatá. Z novější prací uvedme alespoň D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, zejm. s. 151–172. J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 37, 44 a 83–84. Idem, *Přemysl Otakar II.*, zejm. s. 69–71, 265, 290–292 a 301.

⁷⁴³ CDB II, č. 234, s. 222–225.

⁷⁴⁴ CDB II, č. 325, s. 329–332. Gustav FRIEDRICH (ed.), CDB III. 1, Praha 1942, č. 164, s. 202–205.

⁷⁴⁵ Podle Rudolfa Rauschera třetí konfirmace z roku 1237 byla ve skutečnosti v pořadí čtvrtým potvrzením Konrádových statut, neboť právě v uvedené listině se nachází zmínka o potvrzení Václavem I. pro Brněnsko, ke kterému muselo dojít někdy v rozmezí let 1230–1237. K tomu Rudolf RAUSCHER, *Nejstarší moravský zákon*, Časopis pro právní a státní vědu 24, 1941, s. 119–120. Pro danou pasáž viz CDB III. 1, č. 164, s. 203: „*recordationis quondam Boemorum regis avi nostri Ottakari et nobilissimi avunculi nostri Boemorum regis Wenzelzai beneplacito et regali serenitate Brunensi provincie contradita et ipsorum auctoritate firmiter roborata de verbo ad verbum presenti pagine duximus inserenda*“.

⁷⁴⁶ Otázkou ovšem zůstává, proč byla konfirmace vydána pouze pro Znojensko a Bítovsko a stranou zůstaly další moravské provincie. Podle Rudolfa Rauschera si Přemysl I. Otakar ponechal pod svojí vládou pouze Znojensko, zatímco Olomoucko a Brněnsko se ujímá velmi brzy Přemyslův syn Vladislav. K tomu R. RAUSCHER, *Nejstarší*, s. 118–119.

Přemysl I. Otakar.⁷⁴⁷ Pomineme-li nedochované potvrzení statut krále Václava I. pro Brněnsko, zbývá nám poslední confirmace z roku 1237. „*Při tomto potvrzení lze bezpečně konstatovati,*“ píše Rauscher, „*že se stalo při ujetí se vlády Jindřicha Korutanského v Břeclavsku, jež mu bylo svěřeno králem Václavem. Zde tato skutečnost je nespornou a může sloužiti také k podpoře mínění, že se potvrzování statut i r. 1222 a 1229 dalo při příležitosti, kdy potvrzující se ujímal správy a vlády v té části Moravy, pro niž je potvrzoval.*“⁷⁴⁸

Jak již v šedesátých letech minulého století uvedl Petr Horák a nedávno připomenul Dalibor Janiš, badatelé se v souvislosti se statuty Konráda Oty zabývali primárně těmito problémy: „*původce statut, vlastní věcný obsah statut a územní rozsah jejich platnosti a problém, zda je možno statuta považovat za cílevědomý reformní pokus anebo pouhou kodifikaci platných právních zvyklostí*“.⁷⁴⁹ Prakticky žádná z nastíněných otázek nebyla ani do dnešních dnů uspokojivě vyřešena.

Pouze z jediného pramene, listiny z roku 1189, již kníže Konrád II. Ota potvrdil darování majetku řádu johanitů urozeným Hroznatou, badatelé vyvozují, že zmíněný kníže svolal v prvním roce své vlády obecný sněm (kolokvium) do Sadské, na kterém byl ústně vyhlášen soubor (nových?) právních norem.⁷⁵⁰ Podle Jaroslava Demela předcházelo sadskému sněmu pražské kolokvium, na kterém se snad již jednalo o těchto ustanoveních, jejichž finální podoba byla vyhlášena až na sněmu v Sadské.⁷⁵¹

---

⁷⁴⁷ K tomu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 3*, s. 651–670. Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990, s. 314.

⁷⁴⁸ R. RAUSCHER, *Nejstarší*, s. 120.

⁷⁴⁹ Petr HORÁK, *K statutům Konráda Oty*, in: Sborník Matice moravské 80, Brno 1961, s. 267. Srov. D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 152.

⁷⁵⁰ „*et alii multi abbates, clerici, monachi, milites tam de Moravia, quam de Boemia, qui convenerant in Sazka ad audienda statuta ducis Ottonis*“ CDB I, č. 323, s. 297. Tak už V. BRANDL, *Statuta Conradi*, s. 218. H. JIREČEK, *Právníký život*, s. 19. Idem, *Slovanské právo II*, s. 194. K problematice středověkých kolokvií viz alespoň Zdeněk ŠIMEČEK, *K charakteristice středověkých kolokvií v Čechách*, ČsČH 18 [68], 1970, s. 593–601, pro kolokvium v Sadské viz s. 596. Josef ŽEMLIČKA, „*Politický kalendář*“, s. 31–47. Idem, *Te ducem, te iudicem, te rectorem. (Sněmovní shromáždění v časně středověkých Čechách – kontinuita či diskontinuita?)*, ČČH 91, 1993, s. 369–384.

⁷⁵¹ O tomto kolokviu nás informuje listina pro klášter Plasy vydaná manželkou Konráda II. Oty, Helichou, 15. června 1189 v Praze: „*in communi colloquio Boemorum, Prage*“ CDB I, č. 322, s. 296. K tomu Jaroslav DEMEL, *Konrád Ota, první markrabě Moravský*, ČMM 18, 1894, s. 309. Srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 1115–1116. Ze současných badatelů hájí vyhlášení

Opačné stanovisko zastával Rudolf Koss, podle kterého slovní spojení *statuta ducis Ottonis* nepředstavuje ony právní normy známé z pozdějších (mladších) konfirmací, ale vztahuje se na obsah listiny týkající se Hroznatova darování.⁷⁵² Zmíněný historik upozornil na fakt, že termín *statutum* se běžně objevuje v listinách 12. a 13. století. Ke Kossovu názoru se přiklonil i Rudolf Rauscher. Rozsáhlá svědecká řada u výše uvedené listiny není dle Rauschera ničím neobvyklým, pokud si uvědomíme, o jak významný akt se jednalo; stejně tak přítomnost *multi abbates, clerici, monachi, milites tam de Moravia, quam de Boemia* ještě neznamena, že se v Sadské konalo obecné kolokvium. Koneckonců ani termín *(communi) colloquio* není explicitně zmiňován. Účast osob jak z Čech, tak z Moravy nás nepřekvapí s ohledem na panování někdejšího moravského, později českého (a moravského) knížete Konráda II. Oty. Podle Rudolfa Rauschera pasus „*ad audienda statuta ducis Ottonis, pak značí, že přítomné osoby vyslechly ustanovení či rozhodnutí, které učinil panovník vydáním potvrzující listiny o Hroznatově darování. Neboť výraz statutum,*“ pokračuje Rauscher, „*nebyl souvěkým listinám panovníckým v tomto smyslu neobvyklým. Značí obsah listiny, ono ustanovení panovníkovo, které je v potvrzovací listině panovníkově uvedeno*“.⁷⁵³ Tak čteme např. v imunitním privilegii pro vyšehradskou kapitolu, kde po uvedených výsadách následuje klauzule: „*Hec statuta presentibus et futuris nota esse cupientes, in foro per fidelem nostrum Diwis subcamerarium publico preconio proclamari iussimus, coram primatibus vero nostris scripto ac sigillo nostro confirmavimus.*“⁷⁵⁴ Rauscher nepopřel existenci Konrádových statut jako takových, ale pouze jejich vyhlášení na sněmu v Sadské roku 1189. Podle zmíněného právního historika Konrád II. Ota „*v době, kdy držel Znojemsko, Brněnsko a Břeclavsko a kdy se stal markrabím moravským, tedy v době ještě*

---

statut Konráda Oty na sněmu v Sadské např. J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 208 a Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české II, 1197–1250*, Praha 2000, s. 160.

⁷⁵² Rudolf KOSS, *Zur Kritik der ältesten böhmisch-mährischen Landesprivilegien*, Prag 1910, s. 123–125.

⁷⁵³ R. RAUSCHER, *Nejstarší*, s. 123.

⁷⁵⁴ CDB I, č. 317, s. 289. Viz také CDB I, č. 318, s. 290: „*Et ut istud nostrum statutum ratum permaneat et stabile, sigilli nostri et sigilli prefati hospitalis impressione signare et corroborare dignum censuimus.*“ K tomu více R. RAUSCHER, *Nejstarší*, s. 123.

*před r. 1189, vydal pro své moravské kraje předpisy, které byly později doplněny a na poč. XIII. stol. znovu potvrzeny“.*⁷⁵⁵

Tímto tvrzením se dostáváme k dalším otázkám, které se týkají územní platnosti Konrádových statut. V (právně-)historické literatuře se můžeme setkat primárně se dvěma stanovisky. První se zrcadlí ve výše citované pasáži z práce Rudolfa Rauschera: Konrádova statuta měla pouze lokální platnost, která se omezovala jen na Moravu, lépe řečeno na oblasti moravských provincií, jež jsou explicitně jmenovány v konfirmacích. Podle druhého stanoviska se obsah nařízení vztahoval jak na Moravu (včetně Olomoucka), tak i na Čechy, s ohledem na fakt, že statuta byla vyhlášena již v roce 1189 na kolokviu v Sadské.

Historik Petr Horák ve své studii upozornil, že se badatelé zabývali především právním obsahem Konrádových statut, nikoliv však jejich listinným dochováním.⁷⁵⁶ (Do jisté míry k tomu mohlo přispět i jejich vydání Hermenegildem Jirečkem, který Konrádova statuta rozčlenil na jednotlivá ustanovení [články], což bylo pozdějšími badateli akceptováno a s tímto členěním pracují [právní] historikové i v dnešní době.⁷⁵⁷) Ačkoliv byli příjemcem privilegií světští velmoži, konfirmace statut se dochovala prostřednictvím dvou moravských klášterů, cisterciáckého Velehradu a premonstrátské Louky, jak uvedl již Gustav Friedrich v českém diplomatáři.⁷⁵⁸ Tato skutečnost není náhodná.⁷⁵⁹ Kromě toho,

---

⁷⁵⁵ R. RAUSCHER, *Nejstarší*, s. 124.

⁷⁵⁶ P. HORÁK, *K statutům*, s. 271.

⁷⁵⁷ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Statuta ducis Ottonis (Jura županorum, Jus Conradi)*, in: CJB I, Praha 1867, s. 53–57, 62–65 a 68–72.

⁷⁵⁸ Nejstarší recenzi z roku 1222 známe z opisu lucké matriky (*Matrica Lucensis*) ze 14. století. Druhé vydání statut z roku 1229 se dochovalo jak v originále, tak i v opise. Autograf byl s největší pravděpodobností uložen v archivu velehradského kláštera, neboť na dorzu listiny nalezneme poznámku datovanou do 13. století: „*Privilegium provincie Brunnensis Othakar regis.*“ Stejná poznámka se opakuje v knize privilegií velehradského kláštera (*Libro privilegiorum monii. Velehradensis*) jakožto nadpis k opisu uvedené listiny. Je tedy pravděpodobné, že listina byla již ve 13. století součástí velehradského klášterního archivu. Situace se opakuje i v případě poslední recenze Konrádových statut z roku 1237. Na autografu se nachází signatura z 18. století, která poukazuje na držení velehradského kláštera. Na dorzu listiny nalezneme text psaný ve 13. století: „*Jura provincie Brezlaiensis sumpta ex iuribus provincie Brunnensis.*“ Pod stejným nadpisem je text autografu přepsán do již zmiňované knihy privilegií velehradského kláštera. Viz CDB II, č. 234, s. 222 a č. 325, s. 329. CDB III. 1, č. 164, s. 202. K tomu také P. HORÁK, *K statutům*, s. 272.

⁷⁵⁹ Významné postavení Velehradu a Louky bylo dle Petra Horáka jedním z důvodů, proč si právě tyto kláštery opatřily zlistinění Konrádových statut. Vedle toho byly oba duchovní ústavy pod minimálním vlivem zakladatelů. Mimoto se s Velehradem pojí i dobrá diplomatická tradice. Není však vyloučeno, že si Konrádova statuta daly pořídit i další kláštery; listiny z jejich archivů se však

že Velehrad a Louka patřily mezi nejvýznamnější moravské kláštery, neunikl badatelům fakt, že obsah statut Konráda Oty úzce souvisí s tzv. imunitními privilegii vydávanými pro církevní ústavy. Již Heinz Zatschek a s ním i další badatelé, zejm. pak Václav Vaněček, upozornili na shodu v ustanoveních, jež se týkala tzv. nároku a svodu (viz níže). Statuta dále obsahují nařízení, jež regulují postup komorníků při púhonu.⁷⁶⁰ Mimoto „zájem obou klášterů na statutech budilo ustanovení,⁷⁶¹ kterým se duchovní osoby, jejich privilegia a majetek vyjímají z ustanovení statut s podotknutím, že se řídí právem kanonickým“.⁷⁶² Jak míní Dalibor Janiš, „minimálně toto důležité ustanovení mohlo být důvodem pro požadavek klášterů na zlistinění Statut“.⁷⁶³

Tím se dostáváme k poslednímu okruhu otázek, kterým se badatelé v souvislosti s Konrádovými statuty zabývali, totiž zda se jednalo o sepsání existujících, tj. platných právních norem a obyčejů, nebo byly určitým pokusem o zavádění novot a reforem soudního řízení. Stanoviska se v odborné literatuře opět různí. Pokud akceptujeme názor, že k vyhlášení původních statut došlo někdy kolem roku 1189, pak je více než pravděpodobné, že se jejich konfirmace v mnohém rozcházelý především s ohledem na správní a právní vývoj a s ním související transformaci společnosti a jejích potřeb; každá právní norma je v době svého vydání již zastaralá. Jednotlivé konfirmace se neshodují, byť je od sepsání dělí relativně krátký časový odstup.⁷⁶⁴ Jak výstižně poznamenal Václav Vaněček, „je totiž jasné, že to, co je nám zachováno a co jako Statuta Konrádova jsme si zvykli označovat, jsou vlastně novější statuta Přemyslova resp. Oldřichova,

---

nedochovaly. K tomu více P. HORÁK, *K Statutům*, s. 272–278. Jako nepravděpodobná se jeví možnost, že by uvedené kláštery fungovaly jako uherská *loca credibila*, tedy důvěryhodná místa zajišťující v tomto případě uložení panovnických listin. K tomu více Sáša DUŠKOVÁ, *Naše listiny doby přemyslovské pro nižší světské feudály a otázka šlechtických archivů*, in: SPFFBU, C5, č. 3, 1956, s. 64 a 75, pozn. 71.

⁷⁶⁰ Ke vztahu statut Konráda Oty s imunitními privilegii naposledy D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 170–172.

⁷⁶¹ „In hiis omnibus excipimus privilegia virorum religioso a principibus eis concessa et iura clericorum cum dotibus ecclesiarum, qui reguntur secundum ius canonicum.“ CDB II, č. 234, s. 225.

⁷⁶² P. HORÁK, *K statutům*, s. 273.

⁷⁶³ D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 170.

⁷⁶⁴ Podle Josefa Kalouska pasáže shodné ve všech konfirmacích poukazují na původní znění Konrádových statut. Viz Josef KALOUSEK, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894, s. 6 a s. 7, pozn. 8.

v nichž sice nesporně je jádro mnohem starší, avšak jádro, o němž nikterak nelze tvrdit, že by bylo Konrádovo“.⁷⁶⁵

Jako nejpravděpodobnější se jeví kompromisní řešení, ke kterému dospěl Václav Novotný, totiž že Konrádova statuta, resp. tři dochované confirmace nejsou pouhou „kodifikací“ dosavadního zvykového práva, ale „*pokusem o jeho sjednocení a tím i přizpůsobení dosavadnímu vývoji i jeho regulování dalšímu*“.⁷⁶⁶ Při jejich vydání šlo „*o zamezení veškeré libovůle a zavedení určitého řádu v běhu soudním*“.⁷⁶⁷ Novotného domněnku podporuje i způsob dochování Konrádových statut, o kterém jsme se již zmínili. Kláštery Velehrad a Louka si pořídily Konrádova statuta „*v době, do níž spadají počátky snah církevních ústavů pro vymanění se z jurisdikce světské*“.⁷⁶⁸ Garance, které skýtala imunitní privilegia, podpořené zněním Konrádových statut, měly být v rukou zmíněných církevních ústavů zbraní (otázkou zůstává jak účinnou?) namířenou proti zneužívání moci a nechtěným zásahům zeměpanských úředníků. Tím se dostáváme ke druhé skupině panovnických nařízení, kterými jsou tzv. imunity neboli imunitní privilegia.

Imunitní privilegia

Dynamika 13. století se nejen v oblasti práva zrcadlí v další skupině panovnických nařízení, která bývají tradičně označována jako imunity nebo imunitní privilegia.⁷⁶⁹ Nás budou zajímat ty, jež zeměpán vydával církevním ústavům (zejm. klášterům, kapitulám a biskupstvím), neboť pouze v nich nalezneme zmínky o božích soudech. Imunitu je možné definovat jako nástroj, který reguloval vztah a povinnosti poddaných duchovních statků vůči panovníkovi zastoupenému hradeckými, krajskými či zemskými beneficiáři. Jejich prostřednictvím zeměpán posiloval svoji pozici na úkor správního a soudního

---

⁷⁶⁵ V. VANĚČEK, *Glossy*, s. 105.

⁷⁶⁶ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.* 3, s. 48.

⁷⁶⁷ *Ibid.*, s. 51.

⁷⁶⁸ P. HORÁK, *K statutům*, s. 277.

⁷⁶⁹ Problematiku imunitních privilegií duchovních ústavů vyčerpávajícím způsobem zpracoval Václav Vaněček (viz výše, pozn. 292). Ačkoliv jsou v řadě ohledů jeho studie dnes již překonané, stále patří k základním pracím z dané oblasti. K imunitám nověji např. Tomáš BOROVSKEÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005 nebo D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, zejm. s. 156–172.

aparátu. Tradičně bývají členěny na dvě kategorie, na imunity hospodářské a imunity soudní. Obě složky však vystupují v pramenech společně, různým způsobem se prolínají a doplňují. (Znaky obojího nesou např. výsady, které upravují příjem výnosů z výkonu soudnictví.)

Nejstarší hospodářské imunity se objevují od poloviny 12. století.⁷⁷⁰ Duchovní ústavy usilovaly především o to, aby se jejich lidé i majetky vyvázaly z určitých břemen, povinností a platů pramenících ze zvykového práva, které měly vůči panovníkovi/zakladateli. Podle slov Václava Vaněčka „*plnění, služby a dávky řídily se potřebou knížete. Nebyly všude stejné. Jednotlivé části země mohly mít svoje potřeby zvláštní. A přirozeně se dobou velmi měnily. Každá doba zdůrazňovala něco jiného*“.⁷⁷¹ Tuto nestálost a proměnlivost břemen a povinností dokazují jednak pasáže privilegií hovořící o starých a nových břemenech,⁷⁷² stejně jako ustálené všeobecné osvobozovací formule,⁷⁷³ které vyvěraly ze zmatku, nepřehlednosti i probíhajících změn. Spolehlivou ochranu však mohly poskytnout pouze konkrétní výsady.⁷⁷⁴

Hospodářská imunita mohla obsahovat dva prvky, negativní (samotná exempce) a pozitivní (určitá dispozice). V imunitních textech se nejčastěji setkáme s tím, že lidé usedlí na duchovních statcích byli zbavováni jistých povinností vůči panovníkovi/zakladateli (ať už se jednalo o účast na vojenských výpravách, o výstavbu a udržovací práce na fortifikaci zeměpanských hradů nebo o hrazení rybníků, opravy mostů, údržbu komunikací aj.) a měli sloužit výhradně církevním institucím.⁷⁷⁵ Dále hospodářská imunita mohla eximovat lidi i majetky

---

⁷⁷⁰ Viz např. CDB I, č. 142, s. 140–143; č. 157, s. 161–163. K tomu D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 157. Viz také Martin WIHODA, *Causa Podivín*, ČMM 117, 1998, zejm. s. 288–289. Idem, *Morava*, s. 192–193.

⁷⁷¹ V. VANĚČEK, *Základy II*, s. 89.

⁷⁷² „*ab omnibus serviciis consuetudinariis, novis seu veteribus, nec non aliis gravaminibus, quocumque nomine censeantur, sint perpetuo libera et exempta*“ . CDB III. 1, č. 53, s. 54.

⁷⁷³ Pro znění všeobecných osvobozujících formulí viz V. VANĚČEK, *Základy II*, s. 85–86.

⁷⁷⁴ K tomu *ibid.*, s. 87.

⁷⁷⁵ V zakládací listině litoměřické kapituly knížete Spytihněva se stanoví, že lidé kapituly nemají napříště pracovat pro knížete, ale mají sloužit výhradně proboštovi a duchovním kapituly: „*Cum domino volente Spytignevs clarissimus ac religiosissimus dux ecclesiam venerabilem in Christi nomine sanctissimeque virginis Marie ac Stephani protomartyris aliorumque sanctorum construxisset, familiam hanc ad eandem predictam ecclesiam pro remedio anime sue tali tenore est largitus, ut ab omnibus terrenis negociis libera existeret, nisi tantum preposito fratribusque eiusdem ecclesie cuncta faceret necessaria. Igitur de omni arte a quibusdam provinciis, sicut principis decet ministerium, de ministerialibus destinavit.*“ CDB I, č. 55, s. 54. K tomu

duchovních ústavů od určitých poplatků (např. od mýta, cla, od různých berní apod.), nebo jim naopak přisuzovala některé výnosy a dávky.⁷⁷⁶

Druhá složka imunitních privilegií – soudní – je mladší než hospodářská. Před rokem 1222, resp. před vydáním tzv. Velkého privilegia pro českou církev, je soudní imunita zastoupena v písemných pramenech pouze minimálně.⁷⁷⁷ Její vývoj neprobíhal na území českého státu stejnorodě, lépe řečeno česká imunitní privilegia se v některých aspektech liší od moravských.

Moravské soudní imunity se do osmdesátých let 13. století vyznačují dvěma prvky.⁷⁷⁸ První implikuje rysy imunity hospodářské a týká se fiskálních výnosů plynoucích z (procesního) soudnictví; tento prvek nalezneme i v českých imunitních privilegiích. Škála výnosů, podobně jako výše zmíněných břemen hospodářských imunit, byla značně pestrá a různorodá. Dochovala se privilegia, která vypočítávají jednotlivé výnosy, výjimkou ovšem nejsou ani ta, jež obsahují klauzule všeobecného rázu. Vaněček upozornil, že tyto výnosy nezahrnovaly pouze „*pokuty ve vlastním smyslu, tj. majetkové tresty za spáchané delikty, nýbrž důležitou část jejich tvořily platy procesní, poplatky a taxy nejrůznějších druhů,*

V. VANĚČEK, *Základy II*, s. 72. Viz také V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 106–107. K zakládací listině viz Václav HRUBÝ, *Tři studie k české diplomatice*, Brno 1936, s. 106–108. Výsada osvobozující lidi církevních institucí od určitých povinností (pracovních úkonů) vůči panovníkovi/zakladateli neznamenala, že by je napříště zcela přestali vykonávat. Měli se jich účastnit i nadále, ale pouze z příkazu představeného církevní instituce (biskupa, opata, probošta, aj.).

⁷⁷⁶ Nejobsáhlejší hospodářskou imunitu, která se stala vzorem pro imunitní privilegia moravských církevních institucí a již předcházela výsada římského krále Konráda III., představuje listina vydaná olomouckému biskupu Zdíkovu knížetem Vladislavem II. někdy v letech 1146–1148. Zmíněné privilegium vyjímalo lidi olomouckého biskupství z moci moravských knížat a jejich nástupců; dále osvobozovalo od určitých břemen a povinností: „*Insuper liberali munificentia concedentes principali auctoritate roboravimus, ut predictae Olomucensis ecclesie homines, sive sint liberi sive servi cuiuscumque conditionis, cuiuscumque etatis aut sexus, tam in domini Wratislai, quam domini Conradi necnon domini Ottonis terra commorantes, ab eorum successorumque ipsorum, Moravie principum, potestate et dominio sequestrati ac penitus religati nullis tributorum, vectigalium ceterorumque huiusmodi exactionibus gravari debeant, ab omni infestatione et vexatione principum terre illius liberi permaneant. Nullus eos pro castrorum, que in terra illa sita sunt, reedificatione, nullus pro ingruenti aliqua expeditione inquietare audeat, sed ab omni prorsus munerum executione liberi ea tantum, que venerabili patri nostro domino Olomucensi episcopo Heinrico, qui in presentiarum habetur, eiusque successoribus substituendis in perpetuum comoda visa fuerint, exequendi liberam facultatem habeant.*“ CDB I, č. 157, s. 162–163. Podobné privilegium získal Jindřich Zdík i pro statky olomouckého biskupství v Čechách. Viz CDB I, č. 158, s. 164–165. K tomu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 808–810. V. VANĚČEK, *Základy II*, s. 77–78. Z novější literatury viz alespoň M. WIHODA, *Causa*, s. 288–289. Idem, *Morava*, s. 195–196 a D. JANIŠ, *Zemské soudnictví*, s. 157–185.

⁷⁷⁷ V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 7.

⁷⁷⁸ O tomto období hovoří Vaněček jako o době předexempční. K tomu více V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 21.

jejichž souhrn v jednotlivé při znamenal procesní náklady. Mimo to jako zvláštní druh trestu na majetku vystupuje nám konfiskace statků pachatelových a tu jest rovněž zařaditi mezi fiskální důchody procesní“.⁷⁷⁹

Církevní instituce, nejen ty moravské, usilovaly o to, aby výnosy plynoucí ze soudnictví nad jejich poddanými napříště nepřipadly soudní instanci, v jejíž kompetenci bylo rozhodnutí sporu, ale spadly pouze na duchovní ústavy. Již Jaromír Čelakovský poznamenal, že přiznání těchto výnosů *de facto* znamenalo spoluúčast duchovních ústavů na výkonu spravedlnosti.⁷⁸⁰

Druhý prvek moravských soudních imunit představuje zákaz přímého styku výkonných orgánů soudnictví s poddanými církevními institucí.⁷⁸¹ Šlo o to, aby se každý zákrok úředníků proti lidem duchovního ústavu hlásil příslušnému představenému (biskupu, opatovi, správci statků ad.).⁷⁸² „*Vrchnost pak sama proti poddanému žádaný úkon provede, zprostředkuje provedení, anebo konečně i snad umožní smírné narovnání případu.*“⁷⁸³

Důvody pro restrikcí přímých zásahů soudních výkonných orgánů jasně vysvětluje mezi jinými falzum pro klášter Hradisko (Hradiště) u Olomouce, jež vzniklo po roce 1270. Na jedné straně zde byly škody, které páchali úředníci, na druhé straně fakt, že většina výnosů ze soudnictví již stejně náležela církevní instituci.⁷⁸⁴ Imunitní privilegia, která obsahují tuto výsadu, se vytrácí na konci

---

⁷⁷⁹ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 6.

⁷⁸⁰ „*Ono sice nemělo soudní moc ve vlastním smyslu toho slova, ono nevyšetřovalo a nesoudilo; avšak majíc právo vymáhati a odpouštěti pokuty svými orgány, mělo důležitý vliv na provádění nálezův soudních.*“ Jaromír ČELAKOVSKÝ, *O soudní pravomocnosti panovníka a jeho úředníkův nad církevními korporacemi a královskými městy v Čechách*, Právník 17, 1878, s. 121.

⁷⁸¹ K tomu V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 15. Idem, *Základy III*, s. 27.

⁷⁸² Jako příklad uveďme listinu Václava I. z roku 1201 vydanou pro klášter Hradisko u Olomouce, která představuje jedno z nejstarších imunitních privilegií: „*Preterea ab omni servitutis iugo ita liberat reddidi, ut nec villici principum vel militum, servi castrorum vel dominorum liberi eas ullo ausu in omni casu bono vel malo ingredi presumant, donec domino abbati vel ceteris fratribus vel curiali eorum casu manifestato, accusatus vel accusandus, iudicandus vel dampnandus, fur vel homicida omni iudicio vel satisfactioni per eos representatus assistat, et in eo omni, quo iudicatus succubuerit, nulli preter abbatem et fratres respondeat.*“ CDB II, č. 21, s. 18. V Čechách byla vydána podobná listina např. pro klášter Doksany (r. 1226). Viz CDB II, č. 286, s. 282. Viz také V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 15–16.

⁷⁸³ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 16.

⁷⁸⁴ „*In promptu autem causa est, qua re huiusmodi violencias fieri prohibemus, quia sine gravi lesione pauperum hec non possunt aliquatenus excerceri, precipue cum omnis culpe satisfactio ad abbatis et fratrum transeat utilitatem et nichil nobis ex hiis inportetur commoditas vel beneficiis augeatur aliquid emolimenti, presertim cum libertas ius suum indempne semper debeat obtinere.*“ CDB IV. 1, č. 188, s. 343. K listině Jindřich ŠEBÁNEK, *Archivy zrušených klášterů moravských*

13. století. Podle Vaněčka to nezpůsobila postupně udělovaná plná soudní exempce, „*kteřá výsadu nepřímého styku soudů s imunizovanými poddanými činila bezpředmětnou,*“ neboť plné exempce dosáhlo jen minimum duchovních ústavů, jako spíš rozvoj práv pozemkové vrchnosti.⁷⁸⁵

V Čechách kráčel vývoj soudních imunit církevních institucí poněkud jinou cestou. Klíčová pro něj byla idea obsažená v tzv. Velkém privilegii pro českou církev z 10. března 1222, které formálně ukončilo spor pražského biskupa Ondřeje s českým králem Přemyslem I. Otakarem.⁷⁸⁶ Tato myšlenka se týkala vymezení soudní příslušnosti lidí církevních institucí pražské diecéze (*universis monasteriis et conventualibus ecclesiis Pragensis diocesis*). Ti měli být eximováni z pravomoci hradských/krajských soudů; napříště je měl soudit pouze panovník, nejvyšší sudí nebo kancléř: „*ut nullus hominum ecclesiarum a iudicibus provincialibus, sed a nobis vel summo iudice curie nostre vel cancellario, si non fuerit causa sanguinis, iudicetur*“.⁷⁸⁷ Ustanovení bylo výhodné jak pro církevní instituce, tak i pro panovníka. Církev „*si jako maximální požadavek přála, aby své poddané mohla souditi sama, a jako požadavek minimální, aby alespoň byla vybavena z pravomoci venkovských úřadů*“. Ty se stávaly stále více nezávislými na panovníkovi, „*neboť úředníci hospodařili na nich mnohem spíše pro sebe než pro něho,*“ jak míní Vaněček.⁷⁸⁸ Myšlenka prezentovaná ve Velkém privilegii, totiž exempce z pravomoci běžných soudů a stanovení příslušného privilegovaného fora, se pak objevuje v imunitních privilegích jednotlivých

---

a slezských I. Inventář pergamenů z let 1078–1471, Brno 1932, č. 109, s. 19. Srov. CDB III. 1, č. 89, s. 103 a Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ (eds.), CDB V. 1, Praha 1974, č. 84, s. 156.

⁷⁸⁵ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 20.

⁷⁸⁶ K celému sporu viz alespoň V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 3*, zejm. s. 449–518. Josef ŽEMLIČKA, *Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem*, ČsČH 29 [79], 1981, s. 704–730. Idem, *Počátky*, s. 116–117; pro přehled literatury k tématu viz s. 661–662, pozn. 69. Nejnověji se k problému vyslovil Robert ANTONÍN, *S kým se přel biskup Ondřej? K meandrům v právní krajině Čech na počátku 13. století na základě „známého“ příběhu*, in: M. Nodl – P. Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia* 17, s. 45–63, jehož studii jsem však neměl k dispozici. Pro znění textu Velkého privilegia viz CDB II, č. 227, s. 210–213.

⁷⁸⁷ CDB II, č. 227, s. 211. Kancléř neměl soudit zločiny, které se trestaly na hrdle či těle (*si non fuerit causa sanguinis*), neboť se jednalo o duchovní osobu, která se dle kanonického práva neměla podílet na verdiktech/úkoncích vedoucích k prolévání krve.

⁷⁸⁸ Pro výše uvedené citace viz V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 10.

duchovních ústavů.⁷⁸⁹ Výjimkou však nebyly ani imunity, které eximovaly z pravomoci hradeckých/krajských soudů jen specifický druh deliktů.⁷⁹⁰

Opatření v imunitních privilegích tohoto druhu prakticky ztrácí svůj význam tehdy, kdy se na scéně objevuje nová instituce, zemský soud, který měl funkci (nového) privilegovaného fora; vedle této změny se pomalu začíná prosazovat zásada vlastního vrchnostenského soudnictví duchovních ústavů, která byla zpočátku doplňkem udílené výsady privilegovaného soudu.⁷⁹¹ To v praxi znamenalo, že církevní instituce mohly soudit případy, ve kterých byly obě strany sporu jejich poddanými. Některé delikty nebo obzvlášť těžko řešitelné spory měly být delegovány výlučně na soud určený privilegiem.⁷⁹²

Výsady, které přiznávají jak českým, tak i moravským duchovním ústavům plnou soudní jurisdikci, se objevují až na konci 13., resp. na počátku 14. století.⁷⁹³ Zpočátku se vlastní jurisdikce omezovala jen na spory, po kterých nenásledoval hrdelní trest. Až později dostávaly církevní instituce privilegia, která povolovala hrdelní soudnictví, ale pouze nad vlastními poddanými. V poslední fázi vývoje soudních imunit se církevním institucím přiznávala plná soudní jurisdikce, která rušila stávající osobní a územní limity. Napříště mohl duchovní ústav vykonávat soudnictví nad všemi lidmi usazenými na svých statcích s výjimkou reprezentantů šlechty.⁷⁹⁴

Další specifikum, které odlišuje moravská imunitní privilegia od českých, je četnost výskytu zmínek o božích soudech. Pro vysvětlení se musíme blíže podívat na již zmíněné Velké privilegium, konkrétně na jeho první ustanovení. V něm se nařizuje, aby se lidé církevních institucí, pokud by byli obviněni z krádeže nebo z jiného zločinu, neočišťovali jinak než svědectvím sousedů: „*Inprimis siquidem remittentes volumus et precipimus observari, ut homines*

---

⁷⁸⁹ K tomu více V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 7–13. Podle Vaněčka bylo toto ustanovení v praxi neproveditelné. „*Na dvoře královském mají se soustřediti všechny žaloby na poddané lidi z celé diecése. Všichni žalobci, i z končin nejvzdálenějších, mají choditi do Prahy, sem mají přicházeti i žalovaní, svědci a očistníci.*“ Ibid., s. 11. Poznamenejme však, že podobná praxe byla běžná např. ve středověkých Uhrách.

⁷⁹⁰ Viz privilegium pro Řád německých rytířů z r. 1222; CDB II, č. 239, s. 230.

⁷⁹¹ K tomu více V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 23.

⁷⁹² K tomu ibid., s. 17 a 27–29.

⁷⁹³ Jednotlivé příklady imunit uvádí V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 29–36.

⁷⁹⁴ Ibid., s. 49–51.

*omnium ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum, qui de furto vel alio maleficio incusantur, non nisi per vicinatus testimonium se expurgent.*⁷⁹⁵ Nabízí se úvaha, zda toto opatření bylo inspirováno kánonem *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu (r. 1215), který zakazoval účast duchovních na božích soudech.⁷⁹⁶ Je známo, že se koncilu za české země účastnil jak olomoucký biskup Robert, tak i budoucí pražský biskup Ondřej.⁷⁹⁷ Tam se – slovy Josefa Žemličky – „dosud nevýrazný prelát seznámil s bojovným programem papežství a přijal zde rovněž – patrně z rukou Innocentiových – biskupské svěcení“.⁷⁹⁸ Zatímco olomoucký biskup Robert nebyl alespoň dle mínění Václava Novotného nijak dotčen charismatickým Inocencem III. ani závěry koncilu, biskup Ondřej „vdýchal všechny tyto omamující výpary a vracel se jako zcela jiný člověk“.⁷⁹⁹

Velké privilegium je pravděpodobně důvodem, proč se v českých imunitních textech vyskytuje pouze minimum zpráv o božích soudech ve srovnání s moravskými imunitami.⁸⁰⁰ Jisté však je, že necílilo primárně na boží soudy, ačkoliv opatření proti ordálům se objevilo hned v jeho prvním článku. V obsahu Velkého privilegia bezesporu zazníval program prezentovaný na IV. lateránském koncilu, totiž pokus o striktní oddělení světských a církevních záležitostí, nejen v oblasti justice. Samotnou otázkou zůstává faktický dopad a vymahatelnost nejen nařízení, které se týkalo praktikování ordálů, ale i celého Velkého privilegia.

---

⁷⁹⁵ CDB II, č. 227, s. 211. Srov. privilegium Přemysla I. Otakara pro Řád německých rytířů z téhož roku: „*Si vero homo accusatus per honestos vicinos suos, fide eorum requisita, fuerit absolutus.*“ CDB II, č. 239, s. 231. Pro úplnost uveďme, že (dle tradičního členění) desátý článek Velkého privilegia dovoluje očistit se z obvinění svědectvím jakýchkoliv lidí, nejen sousedů: „*Et quando aliquis pro aliqua causa convenitur, liceat ei uti testimonio quorumcumque.*“ CDB II, č. 227, s. 211.

⁷⁹⁶ „*Nec quisquam purgationi aquae ferventis vel frigidae seu ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecrationis impendat, salvis nihilominus prohibitionibus de monomachiis sive duellis antea promulgatis.*“ P. BROWE (ed.), *De ordaliis I*, č. 90, s. 45.

⁷⁹⁷ Ondřejovo jméno se spolu se jménem olomouckého biskupa Roberta objevuje v úředních seznamech účastníků IV. lateránského koncilu. Viz Jakob WERNER, *Nachlese aus Zürcher Handschriften I. Die Teilnehmer des Laterankonzils 1215*, in: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 31, 1906, s. 586.

⁷⁹⁸ J. ŽEMLIČKA, *Spor*, s. 715. Viz FRB II, s. 283: „*1215. Andreas ordinatus in episcopum Pragensem Romae in die sanctae Caeciliae. Concilium Romae celebratur.*“

⁷⁹⁹ V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.* 3, s. 452–453.

⁸⁰⁰ V Čechách nalezneme zmínky o božích soudech pouze ve třech imunitních privilegiích. Tím prvním je listina pro klášter Doksany z roku 1226, dále imunita kláštera ve Vilémově z roku 1253 a falzum břevnovského kláštera z konce 13. století, které se hlásí do roku 1220. Viz CDB II, č. 286, s. 282; CDB V. 1, č. 2, s. 31; CDB II, č. 375, s. 411.

Panovnická nařízení a městské právo

Skupinu panovnických nařízení, která obsahují zmínky o božích soudech a svým vznikem spadají do první poloviny 13. století, uzavírá privilegium, jež náleží do sféry městského práva. Tvoří jej dvě pergamenové listiny (tzv. *privilegium maius* a *privilegium minus*) vydané českým králem Václavem I. brněnským měšťanům (*civium nostrorum de Brunna*) roku 1243.⁸⁰¹ Tímto počinem byl *de facto* dovršen dlouhotrvající proces formování Brna jakožto právního města.⁸⁰² Na základě dobových pramenů, archeologických a zejména diplomatických, můžeme Brno prvních dekad 13. věku označit za nesourodý konglomerát, obývaný nejen slovanským obyvatelstvem. Listina olomouckého biskupa Roberta z roku 1231 hovoří rovněž o „*omnes Teutonici et Gallici*“, tedy o Němcích, kteří přicházeli zejména z rakouských zemí (především z Vídně), ale i z Bavorska, Švábska a Dolního Porýní, a o Vláměch, jež jsou označováni jako Galové, podle země původu (*Gallia*), nebo jako *Romani*, dle svého mateřského jazyka.⁸⁰³

Na počátku 13. století nevznikly v brněnském teritoriu etnicky homogenní osady.⁸⁰⁴ V duchu zásady personality práva na sebe musely nutně narážet

---

⁸⁰¹ Nejen okolnostmi vzniku tohoto privilegia a důvody jeho vydání, ale i problematikou brněnského městského práva se komplexně zabýval ve svých pracích Miroslav Flodr. Z významnějších a nedávno vydaných prací zmíněného historika jmenujme alespoň Miroslav FLODR, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. (I. Úvod a edice; II. Komentář; III. Rejstříky a přehledy)*, Brno 1990, 1992, 1993. Idem (ed.), *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno* (= IURA), Brno 1993. Idem, *Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví*, in: Brno v minulosti a dnes 13. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě, Brno 1995, s. 23–37. Idem, *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*, in: SPFFBU, C 44, č. 42, 1995, s. 25–38. Idem, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001. Idem, *Brněnské městské právo v období po smrti notáře Jana*, ČMM 121, 2002, s. 33–46. Idem, *Cesta k právu a spravedlnosti. Jan, notář města Brna*, in: Libor Jan – Zdeněk Drahoš – Demeter Malaťák (eds.), *Osobnosti moravských dějin I*, Brno 2006, s. 89–102. Idem, *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*, Brno 2006. Idem (ed.), *Nálezy brněnského městského práva (–1389)*, Brno 2007. Idem, *Brněnské městské právo na konci středověku (1389 – konec 15. století)*, Brno 2008. Idem (ed.), *Jan z Gelnhausenu, Příručka práva městského. (Manipulus vel directorium iuris civilis)*, Brno 2008. Privilegium (tj. jeho dvě části) se dochovaly jak v originále, tak i v opisech. Originál je uložen v Archivu města Brna. Pro znění privilegia viz CDB IV. 1, č. 17, s. 79–87. Nově privilegium edičně zpracoval M. FLODR, *Právní kniha I*, s. 142–148.

⁸⁰² K historii brněnského osídlení i Václavově privilegiu více Libor JAN a kol., *Dějiny Brna 2. Středověké město*, Brno 2013, zejm. s. 19–60.

⁸⁰³ Pro znění Robertova privilegia viz CDB III. 1, č. 14, s. 12–13. K tomu L. JAN a kol., *Dějiny Brna 2*, s. 46–47. Viz dále Dalibor JANIŠ, *Vztah městského a zemského práva a jeho odraz v nejstarších privilegiích pro město Brno. (K problematice utváření středověkých měst v českých zemích)*, in: Brno v minulosti a dnes 24, Brno 2011, s. 15.

⁸⁰⁴ O tom L. JAN a kol., *Dějiny Brna 2*, s. 38.

nejrůznější právní obyčeje. „*Prostřednictvím samostatného nalézání práva, tj. vlastní judikatury,*“ uvedl Miroslav Flodr, „*se tyto odlišnosti postupně odstraňovaly a navíc se takto budovala základna práva psaného.*“⁸⁰⁵ Prudký rozvoj města, který spadá do dvacátých a třicátých let 13. věku, s sebou přinesl i nové potřeby v oblasti správy a práva. Ty se netýkaly pouze úpravy vnitřních poměrů, ale musely rovněž regulovat vztah obyvatel Brna k vnějším strukturám, jakými byly církevní instituce, zeměpanské úřady aj. Následkem toho se začaly formovat „*potřebné právní instituce, sjednocovaly se původní diferencované zásady zvykového práva, obohacoval se právní systém i jeho obsah a samozřejmě též způsob užití práva*“.⁸⁰⁶

Rozmanitost právních obyčejů pramenící z různorodosti osídlenců musela zákonitě vést k úpravě právních a správních poměrů. S ohledem na pozdější vývoj brněnského městského práva je zřejmé, že těžiště aktivit leželo na bedrech cizinců,⁸⁰⁷ kteří měli v oblasti městského práva bohaté zkušenosti. Zákonné normy, nebo širěji právní kulturu, kterou si přinesli ze své domoviny, bylo nutné adaptovat pro stávající (brněnské) poměry.

Snaha vyrovnat se s dosavadní právní různorodostí a potřeba vydefinovat platné právo se odráží v královském privilegii, které mělo být základním východiskem „*pro řešení stávajících právních potřeb i pro další rozvoj práva*“.⁸⁰⁸ Jak jsme výše uvedli, inspirace pro právní normy byly hledány a také nalezeny v zahraničním prostředí. Za vzor posloužilo z valné části privilegium rakouského vévody Leopolda VI. pro město Enže (Enns) z roku 1212 a výsada pro město Vídeň z roku 1221.⁸⁰⁹ Práci na privilegii dostal na starost městský notář a přísězní

---

⁸⁰⁵ M. FLODR, *Brněnské*, 2001, s. 30.

⁸⁰⁶ *Ibid.*, s. 31.

⁸⁰⁷ Vznik Brna jakožto města však pro cizince znamenal ztrátu původní právní svébytnosti či exkluzivity; nově se z nich stávají „*měšťané královského města a tak i obyvatelé Českého království*“.*Ibid.*, s. 32.

⁸⁰⁸ *Ibid.*, s. 34.

⁸⁰⁹ Jak uvedl Miroslav Flodr, „*obě tato teritoria ležela na původní kolonizační bavorsko-rakouské cestě, po níž přicházeli kolonisté na jižní Moravu i do samého Brna, a s oběma udržovalo město Brno i jeho obyvatelé honé styky*“.*IURA*, s. 30. Pro znění výše uvedených privilegií viz Heinrich FICHTENAU – Erich ZÖLLNER (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich I. Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215*, Wien 1950, č. 183 a lidem (eds.), *Urkundenbuch II. Die Siegelurkunden der Babenberger und ihrer Nachkommen von 1216–1279*, Wien 1955, č. 237. K inspiračním zdrojům Václavova privilegia viz dále M. FLODR, *Brněnské*, 2001, s. 34. *Idem*, *Právní kniha II*, s. 10. *IURA*, s. 30. F. VACEK, *Soudnictví*, 1922, s. 143

(*notarius, iurati litterati*). Ti sledovali jednotlivá ustanovení výše zmíněných vzorů a zkoumali, do jaké míry jsou relevantní pro brněnské poměry. „*Mnohé se vůbec vypouštělo, převzaté se vesměs muselo upravovat podle domácích právních zvyklostí, na četných místech se vkládaly samostatné doplňky z platného již brněnského městského práva,*“ poznamenal Flodr.⁸¹⁰ Výsledkem se stal koncept sestávající ze dvou částí, do kterého ve finále zasáhl Reinbot, notář královské kanceláře, což mělo za následek textové úpravy (byť jen minimální) a rozdělení privilegia na dvě části (*privilegium maius, privilegium minus*), ke kterému došlo z ryze praktických důvodů (celý text se jednoduše nevešel na jeden pergamen), čímž ovšem došlo k porušení jeho původní struktury.⁸¹¹

Jak upozornil Robert Bartlett, v (právně-)historické literatuře převládá představa, že měšťané měli negativní postoj k božím soudům a že rozmach měst ve 12. a 13. století byl jedním z důvodů jejich postupného upadání.⁸¹² V těchto stanoviscích se víceméně odráží konsenzus kodifikovaný na 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina, jehož součástí byla definice božích soudů jako iracionálních důkazních prostředků, stejně jako neochvějně přesvědčení badatelů o progresu a racionalizaci právního myšlení evropské společnosti, jak jsme se již výše zmínili. Pro ilustraci stačí uvést výrok Hermana Nottarpa: „*Obyvatel města navíc rychle ztrácí spjatost s přírodou, která je základem božích soudů, a společnost založená na penězích podporovala od 13. století racionalismus.*“⁸¹³ Podobné stanovisko zastával koneckonců i Jiří Kejř: „*Města se také zbavují iracionálních důkazů – ordálů, protože potřebují rozhodnutí na základě racionálního důkazního řízení (...) Prvotní zájem kupců a pak vůbec měšťanů bylo vyhnout se těžkopádným formálnostem starého procesu, který byl navíc zdoluhavý a svými iracionálními důkazy, jakými byly soudní souboj a ordály,*

---

připomíná ještě listiny pro město Řezno z roku 1207 a 1230. Viz také Jiří KEJŘ, *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, ČsČH 27 [77], 1979, s. 248 a D. JANIŠ, *Vztah*, s. 22.

⁸¹⁰ M. FLODR, *Brněnské*, 2001, s. 35.

⁸¹¹ Ibid., s. 35. Idem, *Právní kniha II*, s. 11. Viz také Sáša DUŠKOVÁ – Jindřich ŠEBÁNEK, *Panovnická a biskupská listina v Českém státě doby Václava I.*, Praha 1961 (Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, 71.), zejm. s. 37–40.

⁸¹² Viz R. BARTLETT, *Trial*, s. 54: „*It has often been assumed that townsmen were universally hostile to the ordeal and that the rise of towns in the twelfth and thirteenth centuries was an important cause of the supposed decline of trial by ordeal in that period.*“

⁸¹³ H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 192: „*Zudem verliert der Städter rasch die Naturverbundenheit, die ja die Grundlage der Gottesurteile ist, und die Geldwirtschaft seit dem 13. Jahrhundert förderte den Rationalismus.*“

mařil bezpečné poznání skutečného stavu. Kupec i výrobce potřebují právo pružné a pohotové, rozhodující podle reálného důkazu a bez respektu ke stavovským výsadám.“⁸¹⁴ Je třeba zdůraznit, že nahrazení ordálů přísahou obviněného (zpravidla s celou řadou pomocných přísazníků) v praxi neznamená odstranění formalismu a zjednodušení důkazního řízení. Koneckonců, jak ukázal již zmiňovaný Bartlett, udělované exempce měšťanům od výkonu božích soudů neznamenaly jejich zákaz; „ordál zůstal druhem důkazu, ke kterému se mohli dovolávat“.⁸¹⁵ Nadto se tyto exempce vztahovaly většinou pouze na měšťany, jak už jsme uvedli, a nikoliv na všechny, kteří se dostali před městský soud.⁸¹⁶

Na druhou stranu zde máme minimálně dvě nepopíratelné skutečnosti. Tou první je, že privilegium krále Václava I. pro Brno je jediný domácí pramen z prostředí městského práva, který explicitně zmiňuje boží soud vody a železa (nařízení týkající se soudních soubojů v městském právu zatím ponechme stranou).⁸¹⁷ Druhým faktem je, že v důkazním řízení hrají prim přísaha a svědectví; ordály jsou v brněnském privilegiu odsunuty do pozice pouhých subsidiárních důkazních prostředků (výjimku představuje článek 23).⁸¹⁸ Nicméně je třeba připomenout, že při skládání privilegia nešlo o pouhé mechanické přejímání zahraničních vzorů. Pokud by se s použitím ordálů v brněnském

---

⁸¹⁴ Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 149 a 257.

⁸¹⁵ R. BARTLETT, *Trial*, s. 56: „it remained, however, a form of proof to which they were permitted to appeal“. Obecně o exempcích měšťanů od účasti na božích soudech a pro jednotlivé případy viz ibid., zejm. s. 54–62. Pro často připomínanou exempci z roku 1116, kdy hrabě Baldwin VII. zprostil měšťany flanderského města Ypres užívání soudního souboje a ordálu železa a vody viz Raoul van CAEGENEM, *Coutumes et législation en Flandre aux XIe et XIIIe siècles*, in: *Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle*, Bruxelles 1968, s. 245–279.

⁸¹⁶ K tomu více R. BARTLETT, *Trial*, s. 56. Hlavní důvod těchto exempcí od ordálů vidí Bartlett ve snaze uchránit měšťany proti násilí a bezpráví světských velmožů. Viz ibid., s. 60–61.

⁸¹⁷ V pozdějším (mladším) německém překladu brněnského privilegia, jenž pochází z první poloviny 14. století, je zachován již jen ordál žhavého železa pro delikt znásilnění: „Wir hawen gesezt vesticleich, wer ein ersam vrauen oder iuncvrauen nottzert oder czuck und daz di selbe vrau oder iuncvrau inner vierczehen tagen mit czwain ersam mannen daz peweren mack, daz si geschriren hab, so schol sich ener unschuldigen mit dem veurigen eysen; ist, daz er sich nicht unschuldigt, so verleust er daz haupe; ist aber, daz eneu vrau oder iuncvrau mit siben ersam mannen in den vierczehen tagen enen uber wint, so let man im chain entretnusse nicht, sunder man slecht im daz haubt ab.“ IURA, čl. 23, s. 17. Viz také František HOFFMANN – Jaromír ŠTĚPÁN, *K „záhadé“ Otakarových práv*, in: *Studie o rukopisech 24*, 1985, s. 105; zde je nepřesně uveden článek 21.

⁸¹⁸ Boží soudy vody a železa jsou zmíněny ve třech ustanoveních, konkrétně čl. 1, 8 a 23 *privilegia maius*. Objevují se ve sporech, které se týkají *homicidia*, ať už bylo spácháno úmyslně nebo v sebeobraně, dále v případech únosu a znásilnění ženy. Pro uvedené články viz IURA, čl. 1, s. 5; čl. 8, s. 6 a čl. 23, s. 8.

prostředí nepočítalo, těžko by se v privilegiu objevily. Sestavovatelé si museli uvědomovat jejich nutnost, která pramenila z praktické potřeby rozhodnout těžko řešitelnou kauzu, stejně tak mohly být východiskem tam, kde strana sporu nemohla sehnat předepsaný počet relevantních svědků (což koneckonců dokládá i brněnské privilegium), nebo když ve sporu figurovala (difamovaná) osoba, jejíž přísaha/svědectví byly považovány za nedůvěryhodné. S ohledem na rozšíření i charakter božích soudů se nabízí rovněž úvaha, že ordály mohly plnit funkci jakéhosi „mezinárodního“ důkazního prostředku, jenž byl akceptovatelný všemi obyvateli různorodé a rozmanité komunity, jakou bezesporu bylo středověké město.

Jen na závěr dodejme, že platnost brněnského městského práva, resp. privilegia Václava I. z roku 1243 se neomezovala pouze na samotné město Brno; privilegium bylo směrodatné i pro jiná města. „*Nadto ještě nelze přehlédnout, že u celé řady dalších měst, která podobnou vazbu k těmto právům neměla, bylo znění privilegia známo a tvořilo organickou součást komplexu různých textů jimi subsidiárně užívaných při výkonu práva,*“ jak soudil Flodr.⁸¹⁹

Právní knihy

Specifickou skupinou pramenů jsou tzv. právní knihy. Podle lakonické definice Jana Kaprase, která neztratila ani v dnešní době platnost, představují „*soukromá sestavení a zpracování platného práva zvykového*“.⁸²⁰ Na rozdíl od formulářových sbírek, pamětí úředníků či různých soudních register se vyznačují uceleností, promyšleným a systematickým zpracováním.⁸²¹

Nejstarší díla zachycující obyčej zemského práva, která můžeme charakterizovat jako právní knihy, se objevují v Čechách od poloviny 14. století. Z moravského prostředí doby předhusitské se nám žádná právní kniha věnovaná moravskému zemskému právu nedochovala; k dispozici nemáme ani zprávy

---

⁸¹⁹ IURA, s. 29.

⁸²⁰ J. KAPRAS, *Právní dějiny I*, s. 35. Srov. K. MALÝ, *České právo*, s. 24. Nejnověji se k právním knihám vyslovil Marek STARÝ, *České právní knihy v právní kultuře českého středověku a raného novověku*, in: M. Nodl – P. Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia* 17, s. 105–126, jehož studii jsem však neměl k dispozici.

⁸²¹ F. ČÁDA, *České právní*, s. 3. Srov. idem, *Povšechné právní I*, s. 45.

o jejich existenci. (Nejstarší moravská právní kniha zachycující zemské právo je Kniha Tovačovská, která pochází až z osmdesátých let 15. století.)

Ačkoli právní knihy nabývaly téměř závazné právní hodnoty, nesmí být považovány za právní kodifikace; můžeme je vnímat jako jistý předstupeň. Jednou z hlavních úloh, kterou plnily, bylo zachování platných a v době vzniku aktuálních (ale mnohdy také archaických a v době sestavení již překonaných) právních obyčejů, formálních předpisů a nařízení. Svým autorům/uživatelům měly dle Karla Malého „*usnadnit především orientaci ve všech složitostech a podrobnostech soudního procesu, kde i malá opomenutí mohla při jeho strohé formálnosti vést ke ztrátě pře*“.⁸²² Největší prostor je v právních knihách věnován procesnímu právu. Dikce jednotlivých ustanovení je i v rámci jedné právní knihy značně nevyvážená. Setkáme se jak se strohými a základními poučkami („*Z lesa porubánie jeden pohon; jako z plena; právo voda.*“⁸²³), tak i s obsáhlými a podrobnými výklady.⁸²⁴

K jednotlivým ustanovením právních knih musíme přistupovat s opatrností. Přestože zaznamenávají zpravidla platné právo, v době svého dokončení již představují zastaralý nástroj. S transformující se společností dochází ke změně práva a právní kultury, jak jsme výše uvedli. Objevují se nové případy, pro jejichž řešení nebyl „nalezen“ žádný precedent. Tam, kde existoval, byl vnímán spíše jako nezávazné doporučení, neboť soudní úředníci (páni) mohli svobodně nalézat právo a táž sporná věc mohla být řešena odlišným způsobem.⁸²⁵ Nadto právní knihy nereflektují a ani nemohou reflektovat právní systém v celé jeho šíři. Omezují se zpravidla na konkrétní a v praxi nejčastěji se objevující případy.

---

⁸²² K. MALÝ a kol., *Dějiny*, 3. vyd., s. 96. Srov. dále Václav VANĚČEK, *Prameny k dějinám státu a práva v Československu. Část I. Do husitského revolučního hnutí*, 2. vyd., Praha 1967, s. 90.

⁸²³ KN. ROŽ., čl. 158, s. 79.

⁸²⁴ Značně obsáhlý je popis všech náležitostí, které se týkají pohnání z hlavy dle Řádu práva zemského. Viz ŘÁD, čl. 1–42, s. 78–98.

⁸²⁵ „*V případech, kdy soud neměl pro své rozhodnutí podklad v obyčejích, nebo když se soudci rozhodli od dosavadní praxe odchýlit, mohli svobodně, podle vlastní úvahy, právo nalézat, tj. vytvářet svým rozhodnutím novou normu.*“ K. MALÝ, *České právo*, s. 23. Podobné tvrzení zastával již Palacký: „*Soudcové všickni (...) soudili ne podle zákoníka předepsaného, ale dle pravidel a obyčejův právních od starodávna zachovalných, a dle vlastního přesvědčení svého, coby v každém případě bylo spravedlivého.*“ F. PALACKÝ, *Dějiny I*, 6. vyd., s. 360.

Nejen s ohledem na absenci nejstarších českých zemských desk představují právní knihy unikátní pramen. Na jejich základě můžeme sledovat transformaci důkazního řízení, resp. odstraňování ordálů ze soudní praxe. Z doby předhusitské se dochovala jmenovitě tzv. Rožmberská kniha, *Ordo iudicii terrae* a jeho česká parafráze *Řád práva zemského*. Poslední právní kniha, o které se stručně zmíníme, je *Výklad na zemské právo Ondřeje z Dubé*.

Rožmberská kniha

Tak řečená Rožmberská kniha, někdy označovaná také jako *Kniha starého pána z Rožmberka* nebo *Kniha Radoslavova*, reprezentuje naši nejstarší dochovanou právní knihu, ale také první česky psané prozaické dílo. Navzdory prvenství i unikátnímu charakteru by jistě zasluhovala více pozornosti jak ze strany (právních) historiků, tak i jazykovědců. Prakticky veškeré studie, které byly Rožmberské knize věnovány, se zabývaly touto památkou izolovaně, víceméně bez ohledu na rukopisné dochování či jiné právní památky.

Počátky badatelského zájmu o Rožmberskou knihu – pomineme-li příspěvky humanitních a osvícenských učenců, jakými byli Bohuslav Balbín a Josef Dobrovský – spadají do 19. století. V tomto věku se Rožmberská kniha dočkala poprvé a žel naposledy několika edičních zpracování.⁸²⁶ V mladším období se netěšila přílišné pozornosti badatelů. Jejich zájem se omezoval víceméně na výklad některých pasáží.⁸²⁷ Nové impulzy přinesla disertační práce Nadi Štachové, kterou autorka pojala jako prolegomena k zamýšlené kritické edici.⁸²⁸

---

⁸²⁶ Andrzej KUCHARSKI (ed.), *Najdawniejsze pomniki prawodawstwa słowiańskiego*, Warszawa 1838, s. 227–335. Text obsahuje jak staročeskou, tak i latinskou verzi, o jejíž překlad se postaral Václav Hanka. Z dalších edic uveďme František PALACKÝ (ed.), *Kniha starého pána z Rosenberka*, in: AČ I, Praha 1840, s. 447–484. Hermenegild JIREČEK (ed.), *Kniha starého pána z Rožmberka – Liber domini a Rosenberg*, in: CJB II. 2, s. 68–98. Vincenc BRANDL (ed.), *Kniha Rožmberská. Kritické vydání opatřené poznámkami a glosářem*, Praha 1872. Transliteraci nejstaršího rukopisného dochování přináší Jan GEBAUER (ed.), *Kniha Rožmberská*, *Listy filologické a paedagogické* 7, 1880, s. 261–292. Je třeba zdůraznit, že výše uvedené edice jsou již v dnešní době nevyhovující, nicméně jejich autoři pracovali s prameny, které v současnosti postrádáme.

⁸²⁷ Viz např. J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 238–261. J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 185–209. Idem, *O text*, s. 159–163. Idem, *Ke skladbě knihy Rožmberské*, s. 309–318.

⁸²⁸ Nad'a ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha jako pramen zemského práva v Čechách (historicko-právní analýza)*, disertační práce, Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2009. Nejnovější studii Nadi ŠTACHOVÉ, *K otázce geneze textu*

Rožmberská kniha zachycuje v systematickém uspořádání právní obyčeje (mnohdy i archaické), postihuje zejména – vyjádřeno současnou terminologií – oblasti procesního práva, práva majetkového a částečně i trestního. Formuláře, registra zemského soudu i soukromé manuály úředníků posloužily autorovi jako inspirační zdroj.⁸²⁹

Ze všech právních pramenů domácí provenience obsahuje právě Rožmberská kniha nejvíce zmínek o božích soudech. Navzdory kvantitativnímu prvenství se v dikci omezuje na strohá slovní spojení *právo železo, právo voda, právo s meči sedati a právo za kyje sedati*.⁸³⁰ Tato strohost i absence popisu božích soudů je částečně kompenzována výčtem deliktů, pro které se měly jednotlivé ordály aplikovat. Mimoto zachycuje stadium vytěšňování těchto důkazních prostředků ze soudní praxe.

Ani v dnešní době nejsou uspokojivě zodpovězeny základní otázky spojené s Rožmberskou knihou, totiž kdo byl jejím autorem, kdy vznikla jako ucelené dílo a zda vůbec a v neposlední řadě, jestli byla sepsána celá najednou nebo vznikala postupně po částech.

Původní podobu Rožmberské knihy neznáme, neboť originální text se nedochoval. K dispozici máme pouze několik opisů, z nichž nejstarší představuje rukopis dvorských desk z let 1360–1368, resp. 1370.⁸³¹ Ten však neobsahuje plné znění Rožmberské knihy, ale pouze její torzo. Tato ale i další skutečnosti vedly badatele k otázce, zda bylo původní dílo dokončeno či nikoliv.⁸³² Žádný z mladších dochovaných opisů totiž neobsahuje rozšířené znění Rožmberské knihy; opisovatelům sloužil za vzor zmíněný rukopis dvorských desk.⁸³³ Jeho

---

Rožmberské knihy, in: M. Nodl – Piotr Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia* 17, s. 127–145, jsem neměl k dispozici.

⁸²⁹ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 29.

⁸³⁰ Viz KN. ROŽ., např. čl. 160 a 161, s. 79 a čl. 184, s. 81.

⁸³¹ Rukopis je dnes uložen v Národním archivu (= NA), fond Desky dvorské, inv. č. 1. Souhrnné informace podává N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 23–28 a 191–192. Viz také Pavla BURDOVÁ, *Desky dvorské (inventář)*, Praha 1964, s. 12.

⁸³² Viz např. H. JIREČEK, *Právníký život*, s. 74. V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 16. J. KAPRAS, *Právní dějiny I*, s. 36. František ČÁDA, *Skladba českých právních knih z doby předhusitské. Zvláštní otisk z Vědecké ročenky právnické fakulty Masarykovy university v Brně 7*, Brno 1928, s. 11. Problematická je zejména XI. hlava vymezená článkem 209 Brandlovy edice, ve které jsou uvedena témata, kterými se měl dále autor zabývat. V žádném z rukopisů se však avizované pasáže nedochovaly.

⁸³³ K tomu N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 24.

autorem byl podle Nadi Štachové místopisář zemských desk Jan z Dačic, který v jednom období pořídil opis dvou právních knih, Ordo iudicii terrae a Rožmberské knihy. Nemohlo se tak stát dříve než v roce 1368.⁸³⁴ V té době se úřad Jana z Dačic chýlil ke konci. „Přetržka v opisování tzv. Rožmberské knihy,“ píše Štachová, „nás opravňuje předpokládat, že tato pasáž zůstala toliko zdánlivým torzem, neboť celé znění nestihl s největší pravděpodobností zmíněný místopisář během svého života či působení u úřadu dokončit. (...) Těžko si totiž představit, že by ze svého vzoru zcela mechanicky opsal názvy kapitol, o nichž by věděl, že nejsou podloženy žádným skutečně existujícím, reálným textem. (...) V jeho díle (...) již nikdo po něm nepokračoval.“⁸³⁵

Za nejstarší část Rožmberské knihy badatelé svorně považují tzv. VIII. hlavu vymezenou články 154–192 dle Brandlovy edice.⁸³⁶ Již výše jsme uvedli, že dikce jednotlivých článků je značně strohá. „Uvedené věty tedy mají charakter ‚technických‘ pomůcek vypracovaných za účelem poskytnutí rychlého přehledu danému úředníkovi při projednávání konkrétních případů.“⁸³⁷ Navzdory všeobecně panující shodě, jež se týká určení nejstarší části Rožmberské knihy, se v odborné literatuře můžeme setkat s rozdílným stanovením doby vzniku původního díla. František Palacký uvažoval o konci 13. století, Vincenc Brandl dokonce o počátku druhé poloviny 13. věku; sepsání jádra Rožmberské knihy zasadil do prvních let vlády Přemysla II. Otakara. Hermenegild Jireček se vyslovil pro období 1320–1330, nicméně po obsahové stránce dílo spadá do druhé poloviny 13. století.⁸³⁸ Konečně Jiří Veselý datoval vznik Rožmberské knihy jako uceleného díla do třicátých až čtyřicátých let 14. věku. K tomuto časovému úseku

---

⁸³⁴ Důvodem je tzv. krátká přísaha, kterou zachycuje 78. článek Ordo iudicii terrae, jež souvisela s reformním počinem Karla IV. Viz N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 25. Tam také odkaz na starší literaturu k tématu.

⁸³⁵ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 25–26.

⁸³⁶ KN. ROŽ., čl. 154–192, s. 78–82.

⁸³⁷ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 18.

⁸³⁸ František Palacký uvažoval o 13. století, neboť „gazyk gegj, do té doby sahadgjcj, zdá se tomu nasvědčovati; a okolnost ta, že se w nj gen o biskupu Pražském mluwj, dostatečně dokazuje, že aspoň před powýšenjm geho na arcibiskupstwj, kteréž roku 1344 se stalo, sepsána byla“. Palacký však druhým dechem dodává, že jsou zde tři skutečnosti, které ukazují, že Rožmberská kniha mohla vzniknout až po roce 1300: 1) v textu se objevují groše 2) čl. 58. hovoří o dvorském soudu, který vznikl až za Jana Lucemburského a 3) Plichta z Rožďalovic, který se objevuje v čl. 43, vystupuje v jiných pramenech kolem roku 1320. F. PALACKÝ (ed.), *Knihy*, s. 447. Viz dále H. JIREČEK (ed.), *Knihy*, s. 69. Idem, *Právníký život I*, s. 73 a 76. V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 16.

se kloní rovněž Naďa Štachová.⁸³⁹ Ve své disertační práci víceméně rozšířila argumenty, které zformuloval již František Palacký (viz výše, pozn. 838). Kromě běžně se objevujících grošů, o kterých před rokem 1300 nemůžeme uvažovat, se v Rožmberské knize hovoří pouze o pražském biskupovi.⁸⁴⁰ Nejstarší rukopis musel tedy vzniknout před rokem 1344. V textu se objevuje rovněž zmínka o dvou pražských městech, tedy Starém Městě a Malé Straně.⁸⁴¹ K založení Nového Města pražského došlo až roku 1348. *Terminus post quem*, o kterém můžeme uvažovat, je rok 1337. (Tato úvaha platí pouze tehdy, pokud akceptujeme, že Rožmberská kniha vznikla celá najednou. O tom viz dále.) V této době se v pramenech poprvé objevuje dvorský soud jakožto svébytná soudní instance; tak jej vnímal i autor Rožmberské knihy.⁸⁴² Pokud přijmeme názor, že Rožmberská kniha reaguje na snahu odstranit boží soudy z důkazního řízení českého zemského soudu, „*tak bude možno tento termín posunout až k roku 1343 nebo dokonce krátce za něj. Pod tímto úhlem pohledu bychom vznik tzv. Rožmberské knihy mohli odůvodněně položit do let 1343–1346,*“ míní Štachová.⁸⁴³

S otázkou určení doby vzniku úzce souvisí problém geneze Rožmberské knihy a její textové skladby. V zásadě se v odborné literatuře setkáme se dvěma stanovisky: 1) Rožmberská kniha vznikala po částech (po vrstvách). Na nejstarší jádro, které pochází z konce 13. století (dle některých badatelů již z šedesátých let zmíněného věku), se organicky nabalovaly další části reflektující změnu práva a právní kultury, stejně jako potřeby autora/opisovatelů, resp. uživatelů.⁸⁴⁴ 2) Rožmberská kniha vznikla celá najednou (ve třicátých až čtyřicátých letech 14. století). Pasáže, které svojí povahou spadají do různých období (tedy i do

---

⁸³⁹ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 73–74.

⁸⁴⁰ KN. ROŽ., čl. 61, s. 49: „*Biskupa právo pohnati kmetem zemským v hradě v jeho dvoře, kdež dvorem sedí.*“ Ibid., čl. 136, s. 73: „*Biskup právo jmá též z dědin nebo z dluhův jako zeměnin.*“

⁸⁴¹ Tak již H. JIREČEK (ed.), *Knihy*, s. 68. „*Měščenín v hradě obů městů právo jmá pohnati, ač chce, z hospody.*“ KN. ROŽ., čl. 202, s. 84.

⁸⁴² S úvahou přišel již F. PALACKÝ (ed.), *Knihy*, s. 447. Viz dále Jiří KEJŘ, *Počátky dvorského soudu. (Příspěvek k historii překonávání feudální rozdrobenosti ve starém českém státě)*, Praha 1954 (Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, 66), zejm. s. 9 a 14–19.

⁸⁴³ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 98. Štachová časově vychází z doby pražské synody (r. 1343), na které byla duchovním zakázána účast na administraci ordálů.

⁸⁴⁴ Tak např. V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 17–18 nebo F. ČÁDA, *Skladba*, s. 11 a další.

konce 13. století), byly do knihy převzaty z dobových zdrojů při jejím sestavování.⁸⁴⁵

K rozdílným názorům, jež se týkají způsobu, jakým Rožmberská kniha vznikala, vedlo badatele několik skutečností. Autor Rožmberské knihy rozlišuje mezi tzv. starým právem a novým právem. Oba termíny se v textu objevují paralelně.⁸⁴⁶ Nejistotu do celé věci pak vnáší zejména IV. hlava vymezená články 69–74 Brandlovy edice, která patří k nejproblematictějším pasážím a v souvislosti se studiem tohoto pramene byla v odborné literatuře nejčastěji diskutována.⁸⁴⁷ (IV. hlava není problematická jen stran obsahu, ale i místem zařazení.⁸⁴⁸) Podle Josefa Markova vznikla v letech 1343–1348, tedy v době, kdy měly být z českého práva vymýceny boží soudy, a k původnímu textu Rožmberské knihy nepatřila (představuje až pozdější dodatek).⁸⁴⁹ Vrstevnatost textu vynikne, pokud její obsah komparujeme s nejstarší VIII. hlavou, tedy s původním textem/jádro Rožmberské knihy. Zatímco zde jsou vytčené delikty řešeny zkouškou vody a železa, IV. hlava již pro stejné zločiny předepisuje přísahu s určitým počtem spolupřísežníků (přísežných pomocníků). Tento rozpor v důkazních prostředcích nemusí dle Jiřího Veselého nutně vypovídat o postupném nabalování jednotlivých částí na jádro Rožmberské knihy. Soupis případů projednávaných před soudem, resp. text VIII. hlavy (totožný se soupisem [pomůckou] soudních úředníků) byl „*patrně chován v kanceláři desk zemských, byl přirozeně doplňován a opravován a nejspíše již s doplňky a opravami též přepisován. V takovéto podobě dostal se as do ruky autoru Rožmberské knihy, který jak se zdá, svůj materiál někdy různorodý sepisoval prostě do jednoho svazku, aniž by prováděl kritiku, čímž se vysvětluje, že nevyhnul se opakování některých předpisů, ani rozporů mezi různými částmi*

---

⁸⁴⁵ Viz např. Theodor ZIGEL, *Slovanské právo. Přednášky, jež z nadání Ilchesterského měl roku 1900 na Universitě v Oxfordě*, Praha 1912, s. 118. J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 186 aj.

⁸⁴⁶ „*Distinkce obou práv je tím závažnější, že pochází od samotného autora, není tudíž v žádném případě anachronickým promítnutím představ právních historiků do středověké pramenné látky.*“ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 96.

⁸⁴⁷ V souvislosti s problémy, které představovala čtvrtá hlava Rožmberské knihy, uvedl Josef Veselý: „*Je možno říci, že IV. kapitola Rožmberské knihy náleží vskutku k nejspornějším místům našich právních pramenů, neboť mezi badateli, kteří se jí při různých příležitostech zabývali, nebylo docíleno shody ani v základním pojetí jejího smyslu, ani co do jednotlivostí, ani pokud jde o dobu jejího vzniku.*“ J. VESELÝ, *O text*, s. 159.

⁸⁴⁸ Čtvrtá hlava nezapadá do osnovy textu; nachází se nelogicky mezi pasážemi, které se zabývají půhony. Proto ji Hermenegild Jireček zařadil až na samý závěr své edice Rožmberské knihy.

⁸⁴⁹ O tom více J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 247.

*své práce. (...) A tím vysvětlí se i fakt, že v téže právní památce stojí téměř vedle sebe rozdílné předpisy, tvořící pozdější kap. IV. i starší předpisy kap. VIII.*⁸⁵⁰

Alespoň krátce se musíme zastavit u otázky autorství Rožmberské knihy. V incipitech i explicitech některých rukopisů z 15. a 16. století je právní kniha označena jako Práva starého pána z Rožmberka.⁸⁵¹ Autorství proto badatelé hledali u některého člena rodu pánů z Růže. Již František Palacký dospěl k závěru, že oním *starým pánem* nebyl myšlen nikdo jiný než nejvyšší komorník Českého království, Petr I. z Rožmberka, neboť nejstarší rukopis byl nalezen právě u něj. Nicméně podle Palackého bylo dílo sepsané pro Závíše z Falkenštejna, a to nejvyšším zemským písařem Radoslavem. Odtud tedy označení Kniha Radoslavova. Později Palacký od svého stanoviska upustil.⁸⁵² O Petrovi I. z Rožmberka jako o autorovi uvažoval Hermenegild Jireček.⁸⁵³ Vincenc Brandl za možné autory nebo minimálně iniciátory označil některého pána z rodu Rožmberků – Závíše, Jindřicha nebo Petra.⁸⁵⁴ Jiří Veselý tento okruh zúžil na Petra z Rožmberka, který byl vlastníkem a tedy iniciátorem Rožmberské knihy.⁸⁵⁵ V podobném výčtu bychom mohli dále pokračovat. Podle nejnovějšího názoru musela být autorem „*osoba důvěrně znalá všech aspektů zemského práva, s náležitými zkušenostmi, vybavená alespoň elementárními schopnostmi abstraktního a koncepčního uvažování*“.⁸⁵⁶ Nad'a Štachová opatrně uvedla jméno Zdislava z Dobré, který byl místopísařem zemských desk (již r. 1305) a pak kontinuálně v letech 1320–1356.

---

⁸⁵⁰ J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 199.

⁸⁵¹ „Práva pana starého z Rozmberka“; „Tuto se počínají práva pana starého z Rozmberka o komorníciach et cetera“; „A tak se skonávají ta práva, ješto jě měl starý pan z Rozemberka“ aj.

⁸⁵² František PALACKÝ, *Pomůcky ku poznánj staročeského práva i řádu saudnjho*, ČČM 9, 1835, s. 403–404. Viz dále idem (ed.), *Kniha*, s. 447.

⁸⁵³ H. JIREČEK (ed.), *Kniha*, s. 68. Z novějších autorů se k tomuto názoru kloní Radko ŠŤASTNÝ, *Tajemství jména Dalimil*, Praha 1991, s. 106–109.

⁸⁵⁴ V. BRANDL, *KN. ROŽ.*, s. 17.

⁸⁵⁵ J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 200.

⁸⁵⁶ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 98.

Ordo iudicii terrae a Řád práva zemského

K dalším významným právním památkám doby předhusitské patří dvě právní knihy, *Ordo iudicii terrae* a *Řád práva zemského*.⁸⁵⁷ Stejně jako Rožmberská kniha se věnují převážně procesnímu právu, částečně také majetkovému a trestnímu.

Jmenované právní knihy se těšily menší pozornosti badatelů než Rožmberská kniha. Prvotní zájem spadá do druhé poloviny 19. století a můžeme jej spojit zejména s Františkem Palackým a Hermenegildem Jirečkem.⁸⁵⁸ V závěru téhož věku vydal poměrně rozsáhlou studii historik a profesor německé Karlo-Ferdinandovy univerzity Emil Werunsky.⁸⁵⁹ Prakticky naposledy se k právním knihám vyslovil před více než šedesáti lety Václav Vaněček.⁸⁶⁰ V 19. století se rovněž objevilo několik edičních zpracování.⁸⁶¹ V tomto ohledu narážíme na stejný problém jako v případě Rožmberské knihy, totiž na absenci moderní edice.

Nejstarší verze latinského *Ordo iudicii terrae* se dochovala v rukopisu dvorských desk, o kterém jsme se zmínili v souvislosti s Rožmberskou knihou. Již František Palacký upozornil, že ačkoliv není tento opis příliš časově vzdálen své předloze, obsahuje oproti původnímu *Ordo* řadu chyb.⁸⁶² Za nejsprávnější verzi *Ordo* označil Palacký tu, která je zaznamenána v rukopisu sig. XVII. E. 17, jenž

---

⁸⁵⁷ Obě právní knihy vyšly v edicích František PALACKÝ (ed.), *Řád práva zemského, latině i česky*, in: AČ II, Praha 1842, s. 76–135 a Hermenegild JIREČEK (ed.), *Řád práva zemského – Ordo iudicii terrae*, in: CIB II. 2, s. 198–255.

⁸⁵⁸ Viz např. F. PALACKÝ, *Pomůcky*, s. 404. Hermenegild JIREČEK, *Příspěvky k literárnímu rozboru památníkův práva slovanského v Čechách a na Moravě*, Časopis Musea Království českého 35, 1861, zejm. s. 236–241.

⁸⁵⁹ Emil WERUNSKY, *Der Ordo iudicii terre Boemie*, ZRG GA 10, 1889, s. 98–167.

⁸⁶⁰ V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 150–171.

⁸⁶¹ A. KUCHARSKI (ed.), *Najdawniejsze*, viz s. 388–425 pro *Ordo iudicii terrae* a s. 426–474 pro *Řád práva zemského*. F. PALACKÝ (ed.), *Řád práva zemského, latině i česky*, in: AČ II, s. 76–135. H. JIREČEK (ed.), *Řád práva zemského – Ordo iudicii terrae*, in: CJB II. 2, s. 199–255.

⁸⁶² „*Přepis, ačkoli téměř souvěký, předce již na mnohých místech chybný, vynechává tytéž jednotlivá slova v textu potřebná, klada obyčejně quia na místě quo, i jiných prohřeškův se dopouštíje.*“ AČ II, s. 76.

vznikl v první čtvrtině 15. století.⁸⁶³ Všechny rukopisy Řádu práva zemského pochází až z 15. století.⁸⁶⁴

V pravdě zásadní žel prakticky jediný problém, který dlouhou dobu zaměstnával badatele, se týkal určení stáří a vzájemného poměru obou právních knih. Bez povšimnutí tak zůstala např. otázka autorství obou spisů. (Podle Emila Werunského byly autory Ordo a Řádu dvě rozdílné osoby; za možného původce minimálně právní knihy Ordo iudicii terrae Werunsky označil některého ze zemských písařů nebo vicepísařů, za iniciátora pak císaře Karla IV.⁸⁶⁵)

Již v první polovině 19. století vyslovil František Palacký domněnku, že latinský text Ordo byl sepsán v letech 1348–1355, tedy v období, kdy se Karel IV. snažil prosadit svůj zákoník, tzv. Maiestas Carolina. „*Že před r. 1348 spis ten nepovstal, dokazuje zmínka v něm (č. 53 a 68) činěná o zrušených již, ač nedávno teprv, soudech božích, železu a vodě; o kterýchž vědomo jest, že až po r. 1348 moc svou v Čechách provozovali.*“⁸⁶⁶ Český Řád je dle Palackého mladší a vznikl až po smrti Karla IV., neboť v článku 23 je císař připomínán již jako nebožtík.⁸⁶⁷ Autor latinského Ordo podobnou zmínku nečiní.

Badatelé, kteří přišli po Palackém, dospěli k opačnému závěru, totiž že český Řád byl předlohou latinskému Ordo. Tuto domněnku vyslovil již Hermenegild Jireček a zůstali jí věrní i další autoři, jako např. Emil Werunsky, Jan Kapras či František Čáda.⁸⁶⁸ Argumentačním východiskem se staly články, které zmiňují boží soudy. Zatímco autor českého Řádu hovoří o aplikaci zkoušek vody a železa, v latinském Ordo je uvedeno, že byly již zakázány. „*Z toho zjevno, že český text sepsán prvé nežli očisty byly zrušeny, tedy před rokem 1348,*“ mínil Jireček.⁸⁶⁹ Další důkaz představuje kratší přísežná formule, která byla výsledkem

---

⁸⁶³ F. PALACKÝ (ed.), *Řád*, s. 77. Rukopis je dnes uložen v historickém fondu Národní knihovny pod výše uvedenou signaturou.

⁸⁶⁴ Viz AČ II, s. 76–77. Srov. E. WERUNSKY, *Der Ordo*, s. 98.

⁸⁶⁵ E. WERUNSKY, *Der Ordo*, s. 112–113.

⁸⁶⁶ F. PALACKÝ (ed.), *Řád*, s. 76.

⁸⁶⁷ ŘÁD, čl. 23, s. 89: „*Proti tomu z přiznání páni sú byli nalezli jednomu za nebožce Ciesáře, že pro tu přísahu nejmá ihned stát býti.*“

⁸⁶⁸ Viz H. JIREČEK, *Příspěvky*, s. 236–237. Idem, *Právnícký život*, s. 94–96. E. WERUNSKY, *Der Ordo*, s. 111–112. J. KAPRAS, *Právní dějiny I*, s. 37. F. ČÁDA, *Povšechné právní I*, s. 46. Viz také Idem, *Skladba*, s. 13–15.

⁸⁶⁹ H. JIREČEK, *Právnícký život*, s. 95.

reformy Karla IV. z roku 1368.⁸⁷⁰ Zatímco je v Ordo tato změna reflektována, autor českého řádu o ní mlčí. Pouze uvádí, že pohnaný má přísahat „*tůž rotů, jako žaloba ve dsky bude vložena*“.⁸⁷¹ Nadto je český text výstižný, zbaven rozvlácnosti „*ve slovích, všecko jasné a průzračné v něm, kdežto latinský text množství přídavků ne právě potřebných obsahuje, které by Čech překladatel nepochybně byl také ve svůj text přejal, kdyby právě z latiny byl překládal*“.⁸⁷² (Tyto argumenty, jež dokládají, že Řád práva zemského je starší než Ordo iudicii terrae, znovu použil a o nové rozšířil Emil Werunsky.⁸⁷³)

Článek 23 českého Řádu, ve kterém se hovoří o Karlovi IV. již jako o nebožtíkovi, jednoduše Jireček označil za mladší interpolaci. Stejně postupoval i v případě článku 94. Český text zmiňuje císaře, zatímco latinský pouze krále.⁸⁷⁴ Za mladší přípisek považoval i pasáž článku 59 Řádu, která pojednává o tzv. *ohřebu*.⁸⁷⁵

Podle Jirečka je tedy starší český Řád práva zemského, který byl sepsán ještě před zákazem božích soudů, tedy před rokem 1348. Latinské Ordo vzniklo ještě za života císaře Karla IV., pravděpodobně v letech 1359–1360.

Teze, která hájila větší starobylost českého Řádu, byla platná minimálně do počátku čtyřicátých let 20. století. V roce 1942 vydal Václav Vaněček studii s názvem *Ordo iudicii terrae a jeho pořadí v právních památkách českých*, ve které se vrátil k původnímu stanovisku Františka Palackého, totiž že latinské Ordo je starší než český Řád.

Vaněček ve své studii uvedl, že Ordo iudicii terrae „*tlumočí kompromisní stanovisko mezi Karlovými novotami a starobylym obyčejem*“.⁸⁷⁶ Autor zde naráží na skutečnost, na niž upozornil již Emil Werunsky, totiž na vztah tzv. *Maiestas Carolina* a Ordo iudicii terrae. Werunsky se domníval, že *Maiestas* si vypůjčila

---

⁸⁷⁰ K tomu podrobně viz níže, pozn. 1153.

⁸⁷¹ Viz ŘÁD – ORDO, čl. 78, s. 119.

⁸⁷² H. JIREČEK, *Právníký život*, s. 95.

⁸⁷³ E. WERUNSKY, *Ordo*, s. 101–108.

⁸⁷⁴ Viz ŘÁD – ORDO, čl. 23, s. 89 a čl. 94, s. 130.

⁸⁷⁵ ŘÁD, čl. 59, s. 106–107. Pasáže latinského Ordo, které dle Palackého dokládají jeho větší stáří, komentuje E. WERUNSKY, *Ordo*, s. 108–111.

⁸⁷⁶ V. VANĚČEK, *Prameny I*, s. 118.

články z Ordo, některé přebrala doslovně.⁸⁷⁷ Vaněček však dospěl k opačnému závěru, totiž že Ordo iudicii terrae je v příslušných partiích parafrází Karlova zákoníku.⁸⁷⁸ „*Autor Ordinis, používáje textu Maiestatis zásadně jako cenné předlohy, vymycoval z toho, co Maiestas obsahovala nového a cizího, všechno nepřijatelné a současně se pokoušel zahladiti obměnami dikce (a to i za cenu kostrbatosti a jiné násilnosti) stopy toho, že tu vlastně přece jen jde o onen Karlův novotářský zákoník, který musil být králem odvolán.*“⁸⁷⁹

V tomto duchu musíme také vnímat články 53 a 68 Ordo, které nejsou dle Vaněčka ničím jiným než zpracováním příslušné pasáže Maiestas (článek 39) zakazující ordály.⁸⁸⁰ (K samotnému zákazu však dle autora došlo mimo rámec Karlova zákoníku.⁸⁸¹) To, že český Řád předepisuje pro určité spory opět boží soudy, nesvědčí o jeho starším původu, neboť se s nimi setkáme ještě v druhé polovině 14. století; reminiscence na ordály se pak objevují i v rukopisech 15. století, např. v českém překladu Maiestas Carolina.⁸⁸² Podle Vaněčka představují ordálové zkoušky Řádu práva zemského „*pozdní (mladší) právní obyčej, který se vyvinul jako kompromis mezi zákazy (církvními především) první doby Karlovy a obyčejem starým*“.⁸⁸³

V závěru své studie Vaněček uvedl, že před badateli leží mnohem závažnější otázka, totiž určit „*z které doby vlastně Ordo a Řád pocházejí*“.⁸⁸⁴ Opatrně formuloval názor, že Ordo vzniklo v posledních letech vlády Karla IV.; český Řád nepochází z doby starší než je poslední čtvrtina 14. století. (K autorům právních knih se Vaněček nevyslovil.)

---

⁸⁷⁷ E. WERUNSKY, *Ordo*, zejm. s. 108–111.

⁸⁷⁸ „*Co Maiestas a Ordo mají společného, není nijak málo. Situace je taková, že asi 10% dochovaného obsahu Maiestatis je v Ordo a asi 20% obsahu Ordo je v Maiestas.*“ V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 154. K tomu viz také Jiří KEJŘ, *Sporné otázky v bádání o tzv. Maiestas Carolinae*, PHS 32, Praha 1992, zejm. s. 63–65.

⁸⁷⁹ V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 155. Pro argumenty výše citovaného Vaněčkova názoru viz *ibid.*, s. 160. Srov. *idem*, *Prameny I*, s. 117–119.

⁸⁸⁰ Viz ORDO, čl. 53, s. 103 a čl. 68, s. 113. Srov. MC čl. 39, s. 114–116.

⁸⁸¹ Viz V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 160.

⁸⁸² Pro jednotlivé argumenty, které negují názory předchozích badatelů, jež kladly vznik Řádu do doby před zákazem ordálů, viz V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 162–164. Pro český překlad Karlova zákoníku, ve kterém se objevuje zkouška žhavého železa, viz Hermenegild JIREČEK (ed.), *Majestas Carolina*, in: CJB II. 2, čl. 92, s. 173.

⁸⁸³ V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 163–164.

⁸⁸⁴ *Ibid.*, s. 171.

Na jeho práci navázal Jiří Veselý článkem *Majestas Carolina a Ordo iudicii terrae*, ve kterém opět otevřel otázku vzájemného poměru těchto právních památek.⁸⁸⁵ Nutno poznamenat, že práci Veselého prakticky končí studium věnované Ordo iudicii terrae, resp. Řádu práva zemského. Veselý se vrátil k původnímu názoru Emila Werunského, totiž že Ordo je starší než *Majestas*.⁸⁸⁶ Na rozdíl od zmíněného autora však zdůraznil, že ačkoliv je Ordo starší, nemuselo být nutně předlohou Karlova zákoníku. Podle Veselého čerpali autoři obou děl ze starší společné předlohy. Veselý nevyhloučil, že „*zápisy o domácím právu, dosud porůznu roztroušené, byly sebrány v jeden celek právě proto, aby bylo čeleno tendencím Karlova zákoníku;*“ tímto způsobem mohlo vzniknout Ordo iudicii terrae, jehož první redakci položil Veselý do čtyřicátých let 14. století.⁸⁸⁷ K dataci českého Řádu se autor nevyslovil.

Ačkoliv prvenství, které již Palacký přisoudil latinskému Ordo, je dnes všeobecně přijímáno, v odborné literatuře se objevují rozporuplné údaje stran určení doby vzniku obou právních knih, což je klíčové pro zmapování procesu odstraňování božích soudů ze soudní praxe, jak ještě ukážeme.

Práva zemská česká Ondřeje z Dubé

Poslední český psaná právní kniha předhusitské doby, o které se alespoň stručně musíme zmínit, je Výklad na právo zemské české nebo také Práva zemská česká. Na rozdíl od Rožmberské knihy a Ordo, resp. Řádu, známe autora i dobu vzniku.

Právní kniha pochází z pera nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé (úřad zastával v letech 1343 [1355] až 1394/6.) Jak autor sám uvedl, snažil se zachytit „*paměť svú, jež jsem ot svých předkuov a od mnohých starých pánuov, ješto jsú české země právo milovali, a sám jsa mnoho let v úřadu sudieho najvyššieho (...) se naučil, vedl i držal*“.⁸⁸⁸

Procesní právo bylo dominantní složkou všech výše uvedených právních knih. Ne jinak je tomu v případě Ondřejovy právní knihy. Ta se však od zbylých

---

⁸⁸⁵ Jiří VESELÝ, *Majestas Carolina a Ordo iudicii terrae*, in: SVPS 48, 1948, s. 18–32.

⁸⁸⁶ Pro Veselého argumenty viz *ibid.*, s. 27–30.

⁸⁸⁷ *Ibid.*, s. 31. Veselý upozornil na analogickou situaci z konce 15. století, kdy se zrodily Všehrdovy Knihy devatery coby reakce na připravované Vladislavské zřízení zemské.

⁸⁸⁸ OzD, čl. 1, s. 115.

odlišuje propracovanějším systémem i vnitřní logikou textové skladby, stejně jako vysokou erudicí autora, který byl schopen abstraktního i teoretického myšlení. Mnohé prvky právní materie se v Ondřejově díle dočkaly obecného (teoretického) zpracování. V textu se rovněž objevují kritické úvahy stran soudobé právní praxe, ale i právních obyčejů a pravidel, které zaznamenali autoři starších právních spisů.

Moderní bádání věnované Právům zemským českým Ondřeje z Dubé se rozhořelo v průběhu 19. století.⁸⁸⁹ V tomto věku se také objevují první ediční zpracování.⁸⁹⁰ Nesporné zásluhy však patří zejména Františku Čádovi, který věnoval právním knihám, nejen té Ondřejově, řadu studií.⁸⁹¹ Čáda je rovněž autorem moderní edice, která ani v dnešní době neztratila hodnotu.⁸⁹² Nutno poznamenat, že se jedná o poslední moderní ediční zpracování právní knihy doby předhusitské.

Ondřejovo dílo nevzniklo celé najednou, ale po částech.⁸⁹³ Nejstarší oddíl právní knihy spatřil světlo světa někdy v letech 1394–1395, tedy v době, kdy Ondřej z Dubé „byv zbaven svého úřadu nejvyššího sudího království Českého, odešel na svůj hrad nad Sázavou a jal se skládati tuto knihu“.⁸⁹⁴ Dokončená práce byla věnována Václavovi IV., který je Ondřejem nabádán „k ráznosti ve věcech státních“.⁸⁹⁵ František Čáda uvedl, že onen přípis králi měl být spíše průvodním

---

⁸⁸⁹ Viz např. H. JIREČEK, *Příspěvky*, s. 130–132. Idem, *Právníký život*, s. 196–198 aj.

⁸⁹⁰ František PALACKÝ (ed.), *Pana Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské české*, in: AČ II, s. 481–517. Hermenegild JIREČEK (ed.), *Pána Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské české (Domini Andreae a Dubá Explanatio juris terrae Boemiae)*, in: CJB II. 2, s. 356–386.

⁸⁹¹ Viz např. František ČÁDA, *České právo kolem r. 1400 a kniha Ondřeje z Dubé (Zároveň příspěvek k metodám historicko-právním)*, in: Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně 6, Brno 1927, s. 153–209. Idem, *České právní knihy*. Idem, *Skladba* a další.

⁸⁹² František ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího království Českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, Praha 1930.

⁸⁹³ K tomu více F. ČÁDA, *OzD*, s. 25.

⁸⁹⁴ *Ibid.*, s. 27.

⁸⁹⁵ *Ibid.*, s. 27. Viz také V. VANĚČEK, *Prameny I*, s. 141. Ondřej z Dubé v samém úvodu své knihy píše: „Najosviecenějšímu kniežeti, pánu a pánu Václavovi, římskému vždy rieše rozmnožiteli a českému králi, mému králi milostivému a koruny české dědici přirozenému (...) málo jest pánuov českých již pohriechu, by pomněli, co jsou jich otcové za právo měli a nepomniec ani věduc, vedú každý k své vuoli, své mysli i zámysli, v těch úřadech nemilostivě groš dobývajíc mimo staré ustavenie (...) A na koho křik obecný než na tě? Na koho k bohu žaloba než na tě? O kom zlá paměť než o tobě? A ty toho muožeš otyti a vinen tiem nebýti, jedno přijma naučenie, učíň svú snažnosť: komuž úřady dáš nebo dals a přísahu od nich přijímáš, kaž, ať pravdu božskú vedú a v téj pravdě právo staré obyčejně vedú bez zámyslu nových práv, ať v tom groše nehledají mimo ustavenie staré.“ *OzD*, čl. 1, s. 115–116.

listem než integrální součástí textu právní knihy.⁸⁹⁶ Podle Vaněčka vznikl přepis králi Václavovi IV. mnohem dříve než samotná právní kniha, pravděpodobně v letech 1383–1384.⁸⁹⁷

Složitá politická situace dovedla Ondřeje z Dubé k tomu, že se podruhé, tentokrát po roce 1395, chopil pera a začal k původnímu textu připisovat nové pasáže týkající se především poučení o zemských úřednících. Téhož roku byl konečně ve prospěch krále vyřešen vleklý spor šlechty s panovníkem, kdo má obsazovat místa nejvyšších zemských úředníků.⁸⁹⁸ Roku 1402 byla dokončena téměř stostránková druhá úprava, která obsahovala starší jádro, věnování králi Václavu IV., pojednání o zemských úřednících a také postihovala změny, ke kterým v oblasti práva nově došlo.⁸⁹⁹

Avšak ani rokem 1402 Ondřejova práce nekončí. K dosavadním dvěma částem přibyla někdy po uvedeném roce část třetí, která celý obsah rozšířila o jednu třetinu.⁹⁰⁰ Při sepisování právní knihy použil Ondřej převážně nálezy z desk zemských. V některých případech se jedná o doslovné znění. Vedle těchto nálezů Ondřej kriticky pracoval se staršími pracemi (např. s Řádem i s Ordo). Tento přístup byl v našich právních knihách aplikován vůbec poprvé.⁹⁰¹

Přestože Ondřej činí pouze jednu zmínku o božích soudech,⁹⁰² jeho dílo i vzhledem k absenci zemských desk představuje unikátní pramen pro poznání české právní kultury přelomu 14. a 15. století. Až do doby Kornela ze Všehrd, resp. do vydání Vladislavského zřízení zemského byla Ondřejova právní kniha hojně používána jako základní právní příručka nejen u zemského soudu, o čemž svědčí mimo jiné velké množství zachovaných rukopisů.⁹⁰³

---

⁸⁹⁶ F. ČÁDA, OzD, s. 27.

⁸⁹⁷ V. VANĚČEK, *Prameny I*, s. 141.

⁸⁹⁸ F. ČÁDA, OzD, s. 28.

⁸⁹⁹ *Ibid.*, s. 29.

⁹⁰⁰ *Ibid.*, s. 29. Viz také F. ČÁDA, *České právní knihy*, s. 13.

⁹⁰¹ F. ČÁDA, *České právní knihy*, s. 10.

⁹⁰² Viz OzD, čl. 10, s. 123.

⁹⁰³ František Čáda zmiňuje 40 rukopisů, které dle autora představují pouze dochovaný zlomek. Pro jejich přehled viz F. ČÁDA, OzD, s. 90–104.

Kategorizace božích soudů

V předchozích odstavcích jsme se pokusili zmapovat domácí prameny 13.–14. století, které je možné využít pro studium božích soudů. Nejen na jejich základě se pokusíme zodpovědět tři výše definované otázky: 1) jaké kategorie ordálů v domácím prostředí známe, 2) jakým způsobem mohly ordálové zkoušky probíhat a 3) pro jaké delikty se zpravidla používaly.

Vzhledem k relativně omezené pramenné základně, paralelním zmínkám o různých kategoriích ordálů v rámci jednoho pramene, ale i vnitřní propojenosti formulovaných otázek se nevyhneme opakování některých závěrů. Dříve, než se pokusíme vymezit jednotlivé druhy božích soudů, musíme uvést, že se budeme zabývat pouze těmi, které bývají tradičně považovány za důkazní prostředky aplikované v soudním řízení. Stranou ponecháme zkoušky, jež mají „ordálové konotace“, ovšem absentují spojení s právním prostředím; zmínili jsme se o nich především v druhém oddílu naší práce.

Kategorizace ordálů nebyla a ani dnes není v domácí (právně-)historické literatuře jednotná, ačkoliv badatelé vycházeli ze stejné pramenné základny. Tato nejednotnost pramenů z celé řady faktorů. Mezi nejzávažnější bezpochyby patří neexistující koncepční studium této látky. Pouze stanovení kritérií (v našem případě pro právněhistorický kontext) a jejich striktní dodržování, může vést k uspokojivé a všeobecně přijímané definici božích soudů, stejně jako k provedení jejich kategorizace.

Inspirací se pro nás stal přístup juristy a právního antropologa Leopolda Pospíšila, který celý svůj život zasvětil studiu právní kultury u neliterárních společností. Zmíněný autor se pokusil zformulovat definici práva, která by byla platná pro každou kulturu a societu. Metodologickým východiskem se stalo hledání společných atributů.⁹⁰⁴ Pro boží soudy můžeme uvažovat o následujících: 1) důkazní prostředek v právním významu, který vede zpravidla k rozhodnutí sporu, 2) rozhodnutí je delegováno na vyšší moc (nadpozemskou [nadpřirozenou] právní autoritu, např. křesťanského Boha), rozhodnutí se odvíjí od zásahu této vyšší moci a projeví se ostentativně, 3) slavnostní charakter s přesně danými

---

⁹⁰⁴ Leopold POSPÍŠIL, *Etnologie práva. Teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy*, Praha 1997.

formálními úkony, které se mohou lišit s ohledem na temporální či geokulturní horizonty, nicméně jsou vždy přítomné (Zpravidla se odehrávají za účasti či administrace duchovních.), 4) svým způsobem můžeme k atributům přiřadit i finalnost, nezpochybnitelnost a všeobecnou akceptovatelnost.

Atributy, pomocí kterých jsme schopni definovat boží soud, musí vycházet z dobových pramenů, nebo s nimi minimálně korelovat. Rovněž je potřeba zohlednit transformaci ve vnímání a postojích k těmto důkazním prostředkům. Zatímco např. soudní souboj byl středověkým autorem 13. století uveden ve výčtu božích soudů, ve 14. století se tato spojitost vytrácí, jak ukazují domácí prameny.⁹⁰⁵ Souboje jsou „degradovány“ na pouhé legální (nebo přinejmenším tolerované) nástroje, které slouží k efektivnímu urovnání sporů a nejsou na rozdíl od („klasických“) božích soudů explicitně zakazovány. To samé platí např. pro zkoušky vodou a železem zaznamenané autorem Řádu práva zemského. I ony mají s ordály 13. století pramálo společného.

Se samotným označením boží soud (*iudicium Dei*) se v domácích pramenech setkáme pouze sporadicky. Ještě méně zdrojů tento termín konkretizuje či dále rozvádí. Mnohem častěji jsou uváděny jednotlivé kategorie, zejména zkouška vodou a železem (a to v různých formách), obvykle paralelně. Pro další zkoušky máme jen nepřímé doklady, na základě kterých bychom mohli usoudit, že i ony byly považovány za boží soudy. Jedná se např. o soudní souboj nebo zkoušku losem (tzv. vrhání hřebí). Neobsahují však všechny výše definované atributy.

V odborné literatuře bývají mezi ordály řazeny i očistné přísahy. Ty však nemůžeme považovat za boží soudy, a to z několika důvodů. 1) Očistná přísaha – byť se jedná o formální (a pro řadu badatelů iracionální) důkazní prostředek – tvoří protiváhu, doplněk či náhradu „klasických“ božích soudů. To koneckonců potvrzuje i terminologie kanonického práva; ordál byl označován

---

⁹⁰⁵ Např. v imunitních privilegiích bývá soudní souboj uváděn spolu s ostatními zkouškami, které tradičně považujeme za boží soudy. V žádném z textů však není explicitně označen za boží soud. Viz např. CDB II, č. 375, s. 411, kde pasáž týkající se světského soudu narušuje jednotnou kategorizaci jmenovaných zkoušek: „*Et si per experimentum ferri candentis, vel aque frigide seu ferventis, vel vomeres calcandos, seu duelli, vel alio seculari iudicio.*“ Další nepřímý doklad na jehož základě můžeme uvažovat o tom, že mezi boží soudy byl řazen i soudní souboj, poskytuje listina pro klášter v Zábrdovicích z roku 1235, ve které je vedle vyjmenovaných zkoušek („*iudicium subire candentis ferri manualis, vomerum vel aque seu duelli*“) uvedeno, že při nich měli platit tzv. čistotné ti, kteří „*per deum sunt adiuti, non per hominem*“. CDB III. 1, č. 107, s. 131.

purgatio vulgaris nebo *iudicium peregrinum* zatímco očistná přísaha *purgatio canonica*. 2) V dobových (právních) pramenech není přísaha vypočtena mezi božími soudy, ani tak není označována. 3) Ačkoliv přísahy probíhají podobně jako boží soudy, to znamená, že mají slavnostní charakter, vyznačují se řadou formálních úkonů a přísahající se obrací na vyšší moc (Boha), přesto se výsledek ostentativně neprojeví. Nutno připomenout, že za projev vyšší moci může být považováno porušení formálních úkonů. Rovněž se setkáme s příběhy, ve kterých obviněný oněměl ve chvíli, kdy měl pronést přísahu, nebo po vyslovení křivé přísahy zemřel. Jedná se však zpravidla o literární ozdobu. 4) Na rozdíl od „klasických“ božích soudů není (očistná) přísaha zakazována, ba naopak zpravidla nahrazuje ordály.

Ordál (studené) vody

Zahraniční badatelé, stejně jako ti domácí, dělí ordály vody tradičně na zkoušku vody studené a horké. Pouze Řád práva zemského, tedy pramen, který se svým vznikem hlásí do druhé půle 14. věku, hovoří o zvláštní (třetí) kategorii božího soudu, tzv. zkoušce brodění vodou, o které pojednáme v oddíle věnovaném odstraňování ordálů ze soudní praxe.

První zmínky o zkoušce vodou v raně středověké Evropě nalezneme v tzv. barbarských zákonících; odkazy se týkají výlučně ordálu horké vody (tzv. lovení v kotli).⁹⁰⁶ Někteří badatelé uvažují o jeho předkřesťanském původu na rozdíl od zkoušky studené vody, která se v pramenech začíná objevovat až od počátku 9. století.

V domácím prostředí je ordál vody poprvé připomínán v tzv. Břetislavových dekretch.⁹⁰⁷ Z dvouslovného spojení *adjurata aqua* není ovšem patrné, o jaký druh se konkrétně jednalo. Na základě mladších pramenných zmínek bychom mohli uvažovat o zkoušce studené vody, která se u nás v pozdějších staletích praktikovala. Vyloučit ovšem nemůžeme ani ordál horké vody velmi rozšířený v zahraničním (germánském) prostředí, a to především

---

⁹⁰⁶ K ordálům vody a jejich původu viz alespoň H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte II*, zejm. s. 406–411. H. CH. LEA, *Superstition*, s. 196–201 a 216–229. CH. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 14–19. A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen*, zejm. s. 353–357 a 373–384.

⁹⁰⁷ *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 87. Srov. CO 230, f. 10r.

s ohledem na fakt, že není uspokojivě vyřešena otázka Kosmových zdrojů, o čemž jsme se již zmínili.⁹⁰⁸

První zmínka o konkrétní kategorii ordálu vody pochází až z prvních dekád 13. věku a nalezneme ji v Konrádových statutech. Zde je jmenovitě uváděn soud vody (*judicium aquae*), při kterém měl být obviněný poslán či (s)puštěn do vody (*in aquam dimittat*). Jednalo se tedy o ordál studené vody.⁹⁰⁹

V průběhu 13. století se s ordálem vody setkáme v řadě panovnických výsad, jednak v imunitních privilegiích vydávaných pro církevní ústavy, dále pak v listině krále Václava I. pro město Brno z roku 1243. U zmíněných pramenů ovšem narážíme na stejný problém jako v případě Břetislavových dekretů, totiž že ordál není blíže specifikován. Musíme se spokojit s pouhým latinským termínem *iudicium aque*, popř. s vyjádřením *dei iusticia, id est per aquam*, nebo *per dei iusticiam, id est per iuditium aque*.⁹¹⁰ Od druhé poloviny 13. století se v imunitních textech začíná rovněž objevovat (neurčitý) bohemismus *woda*.⁹¹¹ S největší pravděpodobností se pod tímto označením, stejně jako pod spojením *iudicium aque* imunitních privilegií ukrývá zkouška studené vody. Naše domněnka pramení především ze dvou skutečností. 1) Imunitní privilegia jsou jak časově, tedy dobou svého vzniku, tak i obsahově, totiž výčtem zločinů, ve kterých má být aplikována zkouška studené vody, blízká Statutům Konráda Oty, která hovoří explicitně pouze o tomto ordálu. 2) Imunitní listiny uvádí pouze zkoušku vody bez specifikace, na rozdíl od ordálu železa, který je v textech kategorizován.⁹¹² (Jako by pro stylizátory imunit existoval pouze jeden ordál vody.) Jedinou výjimku, která ovšem potvrzuje pravidlo, představuje imunitní

---

⁹⁰⁸ Viz výše, s. 148–154.

⁹⁰⁹ CDB II, č. 234, s. 223 a č. 325, s. 330. CDB III. 1, č. 164, s. 204.

⁹¹⁰ Pro imunitní privilegia viz např. CDB II, č. 286, s. 282; č. 320, s. 316; č. 321, s. 320; č. 375, s. 411. CDB III. 1, č. 106, s. 127 aj. Pro listinu Václava I. městu Brnu viz IURA, s. 5–12. Již jsme výše zmínili, že toto privilegium čerpá po obsahové stránce z enžského a vídeňského práva. Ani na jejich základě však nejsme schopni určit, jakou podobu měl ordál vody. Uvedené prameny o této zkoušce hovoří pouze obecně, nadto nemůžeme spoléhat na automatické přejímání formy ordálu vody. To samé platí i pro zkoušku horkého železa.

⁹¹¹ CDB IV. 1, č. 244, s. 418. CDB V. 1, č. 2, s. 31.

⁹¹² Viz např. oslavansko-velehradský imunitní formulář: „*videlicet quoad iuditium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos*“. CDB II č. 320, s. 316.

privilegium (falzum) pro břevnovský klášter, ke kterému se vrátíme na jiném místě.⁹¹³

Co do počtu zmínek bohaté, žel po obsahové stránce nekonkrétní informace o ordálu vody přináší Rožmberská kniha. Zde jsme odkázáni na pouhé slovní spojení *právo voda* postrádající jakýkoliv popis či specifikaci. Do podobné situace nás staví zápis z půhonného kvaternu zemských desk z roku 1319. Týká se pře o dluh, který byl nižší než 10 hřiven stříbra. Obě strany sporu si určily tři svědky (přísežníky), ale ve finále se dohodly na tom, že poškozené straně bude stačit, pokud jeden z přísežníků pohnaného podstoupí ordál vody. V půhonném kvaternu se setkáme s latinským výrazem *ius aquae*, který je doslovným ekvivalentem českého *právo voda* Rožmberské knihy.⁹¹⁴ V dotčených případech se s největší pravděpodobností jednalo o zkoušku studené vody. Tuto domněnku můžeme podepřít prostým konstatováním, že v domácích pramenech není ordál vody specifikován. Mimoto zmínek o zkoušce horké vody, je v našich pramenech naprosté minimum, jak ještě ukážeme.

Na ordál studené vody odkazují i další zdroje pocházející z první poloviny 14. věku. Již ve zmiňovaném půhonném kvaternu zemských desk se nalézají k roku 1319 zápis, který se týká loupeže (*spolium*). Obě strany sporu úspěšně vykonaly přísahu, po které měl pohnaný podstoupit ordál (s)puštění do vody, ke kterému se ovšem nedostavil. (Tak je patrně možné chápat latinský výrok *non astitit cum jure suo*.)⁹¹⁵ O stejném postupu hovoří rovněž 68. článek právní knihy *Ordo iudicii terrae*, ve kterém se odráží zákaz božích soudů.⁹¹⁶ I tzv. *Maiestas Carolina* uvádí

---

⁹¹³ Břevnovské falzum je jediným imunitním privilegiem, ve kterém se striktně rozlišují dva druhy ordálu vody: „*Et si per experimentum (...) aque frigide seu ferventis.*“ CDB II, č. 375, s. 411.

⁹¹⁴ „*Ditricus de Nesuchybye conqueritur super Johannem de Horzusedl pro debito X mar. arg. minus lotone, quod sibi tenetur pro panno, quod emptum sibi non persoluit. Camerarius Bohusud, terminus sequenti die post Martini. Testes Ditrici contra Johannem: Waltherus de Hostunye, Peczolt ibidem, Cunrat ibidem; testes Johannis: Swatoslaus de Radunycz, Przibislaus de Bukowa, Cunrat de Ratkowa. Terminus feria V quatuor temporum in Adventu. Terminus datus cum concordia vel ad idem ius feria V quatuor temporum Quadragesime. Terminus datus Cunrado de Ratkowa ex parte Johannis ad ius aque feria V quatuor temporum Penthecostes.*“ Josef EMLER (ed.), *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae* (= RTT) I, Praha 1870, č. 48, s. 16.

⁹¹⁵ „*Actor Gallus juravit in capella et Zezama eciam. Terminus datus fuit ad aquam mittendi. Gallus stetit cum jure suo, Zezema non astitit cum jure suo.*“ RTT I, č. 88, s. 26–27.

⁹¹⁶ „*Et si omnes jurando processerint (...) prius citatus super aquam mittebatur, quod jam abolitum est.*“ ORDO, čl. 68, s. 113.

kromě ordálu železa výhradně zkoušku studené vody (*aque frigide experimento*).⁹¹⁷

Z druhé poloviny 14. století máme minimálně dva doklady pro ordál studené vody. Prvním je kritika z pera Tomáše Štítného. Ve Knihách šesterých nás zpravuje o tom, že arcibiskup Arnošt z Pardubic odstranil ze zemského práva obyčej, při němž „*ješto sú Boha pokúšeli po některých žalobách, na vodu mecíc, aby voda ukázala, jest-li vinen nebo nenie*“.⁹¹⁸ Druhou zmínku, která je posledním odkazem na boží soudy v době předhusitské, nalezneme v Právech zemských českých Ondřeje z Dubé. Autor uvádí, že se v zemském právu nachází řada pohanských obyčejů, některé z nich byly odstraněny Karlem IV. a Arnoštem z Pardubic, mezi nimi také „*uvrzenie na vodu*“.⁹¹⁹

Pouze na okraj doplníme postřeh Josefa Klavni, který v Krevní knize Bojkovic našel k roku 1667 zmínku o zkoušce vodou, jež se prováděla na „uherský způsob“: Purkmistr a rada města sdělují, „*že vyzkoumajíce něco scestného na gruntech svých Luhačovských, vysoce urozený pán, pan Andreáš Sereni na poddaných svých, takové zjímati poručiti a uherským způsobem jakožto domnělé čarodějnice na vodě svížíce ruce i nohy, prubírtovati dáti ráčil, kteříž že po vrchu po vodě plovali, jich za takové držeti a bez prodlení takové osoby, totiž jednoho muže a šest žen, na Světlov do vězení dovésti a na právo naše bojkovské oddati poručiti ráčil*“.⁹²⁰

Jak jsme již předeslali, kromě ordálu studené vody se v domácích pramenech můžeme sporadicky setkat s božím soudem horké vody (*aqua fervens*, v zahraničních pramenech také jako *aqua bulliens*, *aqua calida*, *aqua ignita*, *aenum*, *cacabus*, *caldaria* aj.). V současné době převládá v právněhistorické literatuře názor, že se tato zkouška v českém prostředí vůbec neprovedla.⁹²¹

K ordálu horké vody registrujeme pouze tři, resp. čtyři pramenné zmínky. Nejstarší doklad představuje imunitní privilegium pro klášter v Břevnově,

---

⁹¹⁷ MC, čl. 39, s. 116.

⁹¹⁸ ŠTÍTNÝ, s. 148.

⁹¹⁹ OzD, čl. 10, s. 123.

⁹²⁰ Cituje Josef KLAVŇA, *Krevní kniha městečka Bojkovic*, ČMM 25, 1901, s. 71. Viz také J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 164, pozn. 36.

⁹²¹ Viz K. MALÝ a kol., *Dějiny*, 3. vyd., s. 98. M. MAREČKOVÁ, *České právní*, s. 16 aj. Ze starších prací k ordálu horké vody viz alespoň J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Rozpravy I*, s. 92. J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 159. J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 104 aj.

v českém diplomatáři označené za falzum z 13. století.⁹²² Jak uvedl Gustav Friedrich, sestavovatel privilegia čerpal po obsahové stránce ze čtyř listin. Snad proto nás nepřekvapí jeho kontradikční obsah. Pasáž převzatá z Velkého privilegia pro českou církev obsahuje ustanovení nařizující pro delikt krádeže, ale i pro jakýkoliv zločin, očistu pomocí svědectví sousedů (*non nisi per vicinatus testimonium se studeant expurgare*), vedle toho se v textu objevuje nařízení delegovat rozhodnutí hrdelních zločinů na boží soudy.⁹²³ Pasus týkající se ordálů vychází podle Gustava Friedricha z privilegia markraběte Přemysla z roku 1234 pro klášter v Rajhradě, kde se ovšem zmínka o božím soudu horkou vodou nenachází.⁹²⁴

Břevnovské falzum reprezentuje jediné dochované imunitní privilegium, které uvádí mezi ordály zkoušku horké vody a mimoto se v něm v souvislosti s božími soudy objevuje termín *experimentum* na místo obligátního *iudicium*. Zatím se nepodařilo zjistit, zda stylizátor čerpal ještě z jiné předlohy než z imunity pro Rajhrad, nebo tyto odlišnosti byly způsobeny specifickou dikcí stylizátora.

S ordálem horké vody se dále setkáme ve fragmentárně dochovaném textu pražské synody, která se konala roku 1312 na popud biskupa Jana IV. z Dražic. Na synodě bylo ustanoveno, aby žádný duchovní „*purgacionem aque ferventis vel frigide, seu ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecracionis impendat*“.⁹²⁵ Tento zákaz zopakoval roku 1343 pražský arcibiskup Arnošt

---

⁹²² Viz CDB II, č. 375, s. 410–412. Rudolf URBÁNEK, *Legenda tak zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor I*, Praha 1947, s. 495 datoval vznik této listiny až na počátek 14. století. Podle staršího názoru Jindřicha Šebánka se však nejednalo o falzum, ale o pravou listinu. Později Šebánek toto stanovisko revidoval a opět domněle privilegium Přemysla I. Otakara z roku 1220 označil za padělek. K tomu více Jindřich ŠEBÁNEK, *Studie k českému diplomatáři. I: K otázce břevnovských fals*, in: SPFFBU 2, 1953, zejm. s. 263–265 a Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Listina v českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a u měst)*, Praha 1963 (Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, 73), s. 19–20.

⁹²³ „*Et si per experimentum ferri candentis, vel aque frigide seu ferventis, vel vomeres calcandos, seu duelli, vel alio seculari iudicio culpabiles inveniantur (...) omnia bona furis sive rei ecclesie Brevnouensi integraliter remaneant.*“ CDB II, č. 375, s. 411.

⁹²⁴ CDB III. 1, č. 90, s. 105: „*iudicium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos vel duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, eidem monasterio bona furis sive rei integraliter remaneant*“. Privilegium pro Rajhrad čerpá z tzv. oslavansko-velehradského imunitního formuláře. Viz CDB II, č. 320, s. 316 a č. 321, s. 320. K listině markraběte Přemysla pro rajhradský klášter více J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Listina*, s. 18. Idem, *Panovnická a biskupská listina*, s. 72–78, 82–83 a 110.

⁹²⁵ J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ (eds.), *Pražské synody*, čl. 3, s. 100.

z Pardubic.⁹²⁶ Minimálně v prvním případě se jednalo o nařízení, jež obsahově vycházelo z 18. kánonu *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu. Proto musíme synodální zákaz Jana IV. z Dražic vnímat jako všeobecnou (zakazovací) formuli, která neodráží dobovou praxi, alespoň co se týče konkretizace božích soudů. V synodálním opatření Arnošta z Pardubic se objevuje pouze voda, „*in qua purgandi merguntur*,“ tedy zkouška studenou vodou.⁹²⁷ (Je proto s podivem, proč byl tento kánon nadepsán *De iudicio ferri igniti et aquae ardentis*, tedy *O soudu žhavého železa a vroucí vody*.⁹²⁸) Stejně tak děkan vyšehradské kapituly Vilém poznamenal v životě Arnošta z Pardubic, že pražský arcibiskup zakázal vedle ordálu železa zkoušku studené vody, o ordálu horké se biograf nezmiňuje.⁹²⁹

Pro úplnost doplňme, že oním čtvrtým pramenem, který nás zpravuje o zkoušce horké vody, jsou tzv. manská práva, jež vyšla tiskem v polovině 16. století z iniciativy olomouckého biskupa Stanislava Thurza.⁹³⁰ Jedná se o český překlad tzv. Švábského zrcadla. Ordál v podobě ponoření ruky do kotle s vroucí vodou je uváděn jako jedna z možností, jak se zbavit nařčení ze zločinu zlodějství a lotrovství.⁹³¹

Domácí pramenná základna je nedostatečná k tomu, abychom na její bázi mohli zrekonstruovat průběh zkoušky studené vody. Toto tvrzení platí koneckonců i pro ostatní boží soudy s výjimkou soudního souboje, jehož zařazení

---

⁹²⁶ „*Omnibus insuper presbyteris et ceteris clericis preter alias penas a iure statutas et sub excommunicationis (pena) et privatione officii et beneficii (in quas ipsos ex nunc, canocina monicione premissa, incidere volumus ipso facto, ne ferrum ignitum vel aquam in qua purgandi merguntur, que, ut canon asserit, fabricante dyabolo est inventa,) benedicant nec benedicendis interesse presumant, firmiter inhibemus.*“ Z. HLEDÍKOVÁ – V. J. POLC (eds.), *Pražské synody*, čl. 11, s. 113.

⁹²⁷ Ibid., čl. 11, s. 113.

⁹²⁸ Ibid., čl. 11, s. 113.

⁹²⁹ Josef EMLER (ed.), *Viléma, děkana kapituly vyšehradské, Život Arnošta, arcibiskupa pražského*, in: FRB I, Praha 1873, s. 393: „*hic eciam iudicia peregrina, videlicet candentis ferri et aque frigide, quibus Boemi usque ad ipsius tempora utebantur, exerceri prohibuit et eadem totaliter baronum resistencia non obstante suppressit*“.

⁹³⁰ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž, inv. č. 328, *Práva zemská, na kteráž se práva manská vztahují (= Práva zemská)*, Olomouc 1538. Z literatury viz alespoň Jiří JIRÁSEK, *Manské statky olomouckého biskupství v druhé pol. 16. století*, ČMM 76, 1957, s. 20–41. Tomáš BALETKA, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*, in: Sborník archivních prací 54, 2004, s. 3–236. Stanislav LAPČÍK, *Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů*, in: Olomoucký archivní sborník 3, 2005, s. 377–388.

⁹³¹ *Práva zemská*, kap. 48, f. 58. Viz také ibid., kap. 43, f. 57.

mezi ordály však není jednoznačné, jak ještě ukážeme. V souvislosti s praktikováním ordálu studené vody naše zdroje hovoří pouze o metání či posílání do vody.⁹³² Nejsdílenější jsou Konrádova statuta, ze kterých se dovídáme, že zkoušeného jedince měl spouštět do vody výhradně kněz a jeho pomocník: „*Quando aliquis subit iudicium aque, nullus dimittat eum in aquam, nisi sacerdos cum suo cooperatore.*“⁹³³ Z těchto (ale i dalších) indicií víme, že při ordálech asistovaly duchovní osoby. Kromě výrazu *čistotné* (tj. poplatek za očištění), jenž se objevuje v imunitních privilegiích, poukazuje na církevní administraci rovněž slovní spojení *adjurata aqua* Břetislavových dekretů. Se zapřísahanou vodou, jak můžeme výše uvedený výraz přeložit, se setkáme v tak řečených *ordines iudiciorum Dei*. Ačkoliv se žádný z těchto textů u nás nedochoval, jejich existenci můžeme předpokládat. (Známé jsou z prostředí Říše, Polska, Uher i dalších zemí.) Na jejich základě se pokusíme rekonstruovat zkoušku studené vody, ale i další boží soudy.

Ordál studené vody mohl probíhat buď ve stojaté vodě, zpravidla jezeře, rybníku či ve speciální kádi k tomu určené, nebo ve vodě tekoucí, tedy v řece. Rozdílný charakter vody neměl vliv na kritéria pro úspěšné složení ordálové zkoušky. Průběh se kromě místa, a tedy i způsobu provádění, lišil víceméně jen v pronášených modlitbách nebo v sekvencích jednotlivých úkonů.⁹³⁴

Jestliže jeden či více obviněných mělo podstoupit ordál studené vody, museli se nejprve tři dny před zkouškou postit, „*poněvadž skrze půst byl přemožen ďábel,*“ jak vysvětluje jeden z textů *ordines*.⁹³⁵ Stejně nařízení platilo i pro duchovního. V den samotné zkoušky kněz vedl obviněné do kostela, kde měla být sloužena mše. Ještě než došlo ke svatému přijímání, zapřísahal kněz

---

⁹³² „*Terminus datus fuit ad aquam mittendi.*“ RTT I, č. 88, s. 27. „*ješto sú Boha pokúšeli po některých žalobách, na vodu mecíc*“. ŠTÍTNÝ, s. 148.

⁹³³ CDB II, č. 234, s. 223. Recenze z r. 1229 uvádí „*Quando aliquis iudicium aque debet subire, nullus eum in aquam dimittat nisi sacerdos et eius cooperator.*“ CDB II, č. 325, s. 330. Stejně tak recenze z r. 1237. Viz CDB III. 1, č. 164, s. 204.

⁹³⁴ Např. v breviáři Eberharda z Bamberku z 12.–13. věku nalezneme postup mimo jiné pro zkoušku studené stojaté vody (*aqua frigida*) a zkoušku tekoucí vody (*aqua fluens*). V pasáži, která se týká tekoucí vody, je uvedeno, že se má postupovat stejně jako v již popsané ordálové zkoušce stojaté vody: „*cetera omnia modo suprascripto aguntur, oratio vero ista dicatur.* (...) *In omnibus, que ad examinationem pertinere noscuntur, ordo supradictus teneatur*“. Obě zkoušky se lišily obsahem modliteb. Karl ZEUMER (ed.), *Ordines Iudiciorum Dei* (= *Ordines*), in: MGH, LEG, *Formulae Merovingici et Karolini aevi*, Hannover 1886, s. 652.

⁹³⁵ „*Haec autem omnia facere debes ieiunus, quia per ieiunium vincatur diabolus.*“ *Ordines*, s. 641.

každého ze zúčastněných, aby k přijímání nepřistupoval, pokud je opravdu uvedeným zločinem vinen, nebo s ním souhlasí či zná nějaké skutečnosti o spáchaném deliktu.⁹³⁶ S ohledem na způsob provádění *adjurace* i obsah pronášených slov představoval tento úkon pro zkoušené určitou formu psychického nátlaku, který cílil na svědomí i duši obviněných a mohl vyústit v jejich přiznání, patrně bez ohledu na to, že *adjurace* probíhala latinsky. (Zkoušení byli pravděpodobně dobře seznámeni s průběhem celé ordálové zkoušky a „nesrozumitelný“ jazyk celou atmosféru umocňoval.)

Pokud obvinění po provedené *adjuraci* mlčeli, kněz jim udělil svaté přijímání, při čemž pronášel slova „*Corpus hoc et sanguis domini nostri Iesu Christi sit tibi acceptum ad probationem hodie*“.⁹³⁷ Poté posvětil vodu a vyšel spolu s obviněnými na místo, kde se měla konat ordálová zkouška. Tam podal každému onu dříve svčenu vodu k napití se slovy „*haec est aqua benedicta; sit tibi ad comprobationem fidei*“.⁹³⁸ Dále následovalo zapřísahání ordálové vody (*coniuratio* či *adiuratio aquae*), do které měli být probandi spouštěni. V příslušných oddílech *ordines* se objevují odkazy na biblické pasáže, které jsou spojeny s elementem vody, ať už se jednalo o stvoření světa, při němž došlo k oddělení vody od nebes, o přechod vyvolených přes Rudé moře, o vylovení potopené sekery, o křest Ježíše Krista v řece Jordánu, nebo o jeho chůzi po vodní hladině. Rovněž se zde hovoří o sankcích, které se měly dostavit, pokud by zkoušení jedinci byli zločinem vinni. V neposlední řadě mělo zapřísahání vody zabránit působení temných sil.⁹³⁹

---

⁹³⁶ „*Adiuro vos omnes, qui ad hoc venitis, per Patrem et Filium et Spiritum sanctum, et per illum baptismum, quem vos accepistis (...) ut non praesumatis ullo modo communicare neque accedere ad sanctum altare, si de hac ratione, quod vobis interrogamus, aliquid scitis, aut consentientes estis, aut exinde ullo modo mali meriti estis.*“ *Ordines*, s. 624. „*Adiuro te per invocationem domini nostri Iesu Christi et per iudicium aquae frigidae. (...) ut, si de hac re culpabilis es facto vel consensu aut consciencia vel alio quolibet modo, evanescat cor tuum, et non suscipiat te aqua ista, neque ullo maleficio ad irritandum Dei iudicium prevalere possis. Propterea obnix te, Domine, deprecamur, fac signum tale, ut, si culpabilis sit hic homo, nullatenus suscipiatur puer iste ab aqua.*“ *Ordines*, s. 685–686.

⁹³⁷ *Ordines*, s. 622. Viz také *ibid.*, s. 624: „*Si autem tacuerit et nihil de hoc confessus fuerit, accedat sacerdos ad altare et communicet eos, quos vult in aquam mittere.*“

⁹³⁸ *Ordines*, s. 622. Další varianta např. „*haec aqua Domini fiat tibi ad probationem hodie per dominum nostrum Iesum Christum, qui est verus iudex et istus*“. *Ordines*, s. 621.

⁹³⁹ „*Coniuratio aquae. Adiuro te, aqua, in nomine Dei patris omnipotentis, qui te in principio creavit quique te segregavit ab aquis superioribus et iussit te servire humanis necessitatibus. Adiuro te etiam per invisibile et ineffabile nomen Christi Iesu, filii Dei vivi omnipotentis, sub cuius pedibus te calcabilem praebuisti, qui etiam in te baptizari dignatus est et suo baptisate*

Poté, co duchovní zapřisahal vodu, se obvinění svlékli a jeden po druhém políbili evangelium, kříž nebo ostatky svatých. Pak kněz každého z nich pokropil svěcenou vodou a ihned poté vhodil (*proiciat*) do vody.⁹⁴⁰ Alespoň tento postup je zaznamenán ve většině *ordines*. Z ikonografických pramenů, ale i některých písemných zdrojů víme, že probandi byli před vhozením do vody svázáni. Buď měli jednoduše kolem pasu omotané lano, jak zachycuje vyobrazení minimálně ze dvou rukopisů Saského zrcadla (viz přílohu č. 4 a 5), nebo byli do vody spouštěni ve fetální poloze, kdy si jedinec musel dřepnout, pod kolena a nad lokty mu prostrčili dřevěný kolík a svázali zápěstí. Tento způsob je vyobrazen v rukopisu Clm 73, jenž vznikl ve 12. století a jehož osudy jsou spojeny s rakouským klášterem benediktinů v Lambachu (viz přílohu č. 1).⁹⁴¹ Není bez zajímavosti, že dřevěný kolík býval opatřen žalmy či modlitbami, jež měly zabránit působení temných sil.⁹⁴² Svázání nebo minimálně přivázání na lano minimalizovalo možnou manipulaci ordálového výsledku ze strany zkoušeného. Stejně tak sloužilo k jeho vytažení po vykonaném ordálu nebo v případě, když hrozilo probandovi utonutí.

---

consecravít. Adiuro etiam te per Spiritum sanctum, qui super Dominum in te baptizatum descendit, qui te invisibili sanctificatione sacramentum ad animarum purgationem inenarrabile constituit sacramentum, per quam olim et populus Israeliticus siccis pedibus transivit, et ex aqua ferrum, quod casu ceciderat, Heliseus divina virtute contra naturam natans in suo manubrio redire fecit: ut nullo modo suscipias hunc hominem, si in aliquo culpabilis est ex hoc, quod illi obicitur, scilicet aut opere aut consensu seu conscientia vel quolibet ingenio, sed per virtutem domini Iesu Christi reice ex te et fac illum natate super te, quatenus cognoscant fideles Christi, nullum maleficium, nullum praestigium divinae virtutis posse resistere, quod non detectum fiat et omnibus manifestum. Adiuro etiam te per virtutem eiusdem domini nostri Iesu Christi, ut ad laudem illius, cui omnis creatura servit, et cui caelestis exercitus famulatur, clamans: ‚Sanctus, sanctus, sanctus, dominus, Deus exercituum‘, ut nobis adiurantibus et eius misericordiam obsecrantibus obedias, qui regnat et dominatur per infinita secula seculorum. Amen.“ Ordines, s. 621.

⁹⁴⁰ „Post coniurationem autem aquae exuat illos vestimentis suis et faciat illos per singulos osculari sanctum euangelium et crucem Christi. Et post haec de ipsa aqua benedicta aspergat super unumquemque hominem et proiciat eos statim per singulos in aquam.“ Ordines, s. 621.

⁹⁴¹ „Postea iuret sacramenta, et accusans et defensor, quasi duellum ingressuri iurant; et connectantur insimul manus reprehensi sub flexis poplitibus, ad modum hominis in campum artum intrantis. Deinde vero corda quadam, quae eum tenere queat, circa lumbos alligetur; atque in corda ad longitudinem longioris capilli fiat nodus; et sic in aquam suaviter, ne aqua commoveat se, demittatur. si vero usque ad nodum demersus fuerit, extrahatur ceu salvus; sin autem, quasi reus a videntibus aestimetur.“ Ordines, s. 719. Způsob svázání je rovněž zachycen v tzv. Knize zvykového polského práva, jež pochází ze 13. století. Viz Ordines, s. 722: „Dornoch besprengit der prister daz wasser mit dem weywasser, zo sal man den schuldiget man nedir zeczen, zo daz man in dy hende vor den schenebeynen zcusamme, unde stosen eyn holcz czwischen dy kniekele unde dy arme, zo daz her sich mit henden noch mit vusen nicht bewaldigen moge.“

⁹⁴² „In baculo, qui inserendus est inter brachia pueri, scribe: ‚Ecce crucem Domini, fugite partes adverse. Vicit leo de tribu Iuda, radix David, ad faciendum iudicium rectum †. Et sanctus Iohannes baptista benedicat aquam istam. Amen.“ Ordines, s. 689.

Již ve zmiňovaném lambašském kodexu je zkoušený do vody spouštěn z lodi; výjimkou patrně nebyla ani zvláštní rampa či lešení sloužící pro účely ordálu, o kterém hovoří jeden z textů *ordines*.⁹⁴³ Setkáme se rovněž s poučkou, jaké vlastnosti má mít ordálová voda: „*at' není tekoucí ani nezapáchá ani není kalná, ale at' je lahodná a průzračná*“.⁹⁴⁴ V případě zkoušky probíhající ve stojaté vodě mělo být jezero dle některých textů 12 stop hluboké a na každé straně široké 20 stop; voda v něm měla sahat až po okraj.⁹⁴⁵

V pasážích *ordines*, které se věnují zapřísahání vody a obviněných, se objevují podmínky pro úspěšné složení ordálové zkoušky. Pokud byl jedinec daným zločinem vinen, neměla jej voda přijmout, to znamená, že se nepotopil.⁹⁴⁶ Jak upozornil Adolph Franz a další badatelé, při ordálu horké vody i žhavého železa šlo o převrácení přírodních zákonů; boží zásah (zázrak) ochránil zkoušeného před popálením. U ordálu studené vody „*má zázrak viníka udržet nad vodou, v níž se těžké lidské tělo musí zákonitě potopit*“.⁹⁴⁷ Tuto myšlenku pregnantně vystihuje jeden z textů *ordines*: „*nec patiantur aquae recipere corpus, quod ab onere bonitatis evacuatum ventus iniquitatis allevavit et in hanc constituit; sed quod caret pondere virtutis, careat pondere propriae substantiae in aquis*“.⁹⁴⁸

Badatelé však upozornili na skutečnost, že podmínka pro úspěšné podstoupení ordálové zkoušky je velmi často v rozporu s odkazovanými biblickými pasážemi, jež se objevují v textech exorcismů a adjurací. Starozákonní potopa zahubila vše hříšné, vodstvo Rudého moře pohltilo pronásledovatele Mojžíše a Izraelitů, potopená sekera vyplavala zázračně na hladinu, pochybující

---

⁹⁴³ „*In tertia vero parte foveae fustes fortissimi cum cleta fortissima ponantur desuper.*“ *Ordines*, s. 718. Viz dále přílohu č. 1.

⁹⁴⁴ „*Non sit currens nec foetens nec tenebrosa, sed suavis et clarissima.*“ *Ordines*, s. 624.

⁹⁴⁵ „*Lacus autem aquae 12 pedes mensuratos habeat in profunditate, 20 vero circumquaque in latitudine, et usque ad summum aqua impleatur.*“ *Ordines*, s. 718.

⁹⁴⁶ „*si culpabile est, cor tuum in sinu evanescat, non suscipiat eum aqua*“.
Ordines, s. 617. „*ut, si de hoc furto scisti, aut vidisti, aut baiulasti, aut in domum tuam recepisti, aut consentiens aut consentaneus exinde fuisti, aut si habes cor incrassatum vel induratum, evanescat cor tuum, et non suscipiat te aqua, nequa ullum maleficium contra hoc prevaleat, sed manifestetur*“.
Ordines, s. 619.

⁹⁴⁷ A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 357: „*soll ein Wunder den Schuldigen über dem Wasser halten, welches seiner Natur nach den spezifisch schwereren menschlichen Körper untersinken lassen muß*“.
Viz také Ch. LEITMAER, *Die Kirche*, s. 103.

⁹⁴⁸ *Ordines*, s. 713.

Petr se začal potápět aj.⁹⁴⁹ Tento zdánlivý rozpor je možné vysvětlit klíčovou ideou, jež je přítomna ve zkoušce studené vody, tedy souvztažností ordálu se svátostí křtu. Ostatně na vodu křtu se odkazují prakticky všechny texty *ordines*.⁹⁵⁰ Podle Roberta Bartletta měli staří Norové stejný výraz pro ordál jako pro křest.⁹⁵¹ Svěcená voda, jež při křtu přijala jedince a očistila jej od všech hříchů, se stala ordálovou vodou, do které se mohl ponořit pouze nevinný.

Ačkoliv *ordines* hovoří o tom, že se nevinný potopil a viník zůstal plavat na hladině, další detaily či podrobnosti nejsou v textech upraveny. Nevíme tedy, jak dlouho proband musel zůstat ve vodě, nebo jak hluboko musel klesnout, aby byl prohlášen za nevinného. Tyto a další nejasnosti zaměstnávaly i tehdejší teology a juristy. Setkáme se tak např. s názorem, že při ordálu studené vody mohly zůstat na hladině vlasy, neboť netvoří tělesnou hmotu člověka.⁹⁵² Je možné, že hloubku ponoření regulovaly uzly na laně, jak tomu bylo v případě ordálu horké vody, o čemž se zmíníme.

Podmínky se bezesporu řídily lokálními dobovými obyčejí, nicméně mantinely nebyly přesně dané, což do vyhlášení výsledku ordálu vnášelo prvek subjektivity, volnosti a poskytovalo prostor pro možnou manipulaci. K té se mohly uchýlit nejen osoby vyhlášující výsledek božího soudu, ale i zkoušený např. tím, že před spuštěním vydechl všechen vzduch z plic (ať už vědomě či nevědomě).

S administrací božích soudů, nejen ordálu studené vody, se vázaly určité poplatky, pro které se v domácím prostředí používal termín *čistotné*, tj. částka za očištění.⁹⁵³ Obecně se o nich zmiňují některé imunitní texty, o konkrétních

---

⁹⁴⁹ K tomu více A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 357. R. BARTLETT, *Trial*, s. 88–89.

⁹⁵⁰ Viz např. *Ordines*, s. 617–618: „*Domine Deus omnipotens, qui pabtismum (sic!) fieri iusit et remisionem peccatorum omnibus in pabtismo concessit: ille Deus per misericordiam suam rectum iudicium infra aqua discernet: videlicet, si culpabilis sis, tunc aqua, que in pabtismo te suscepit, nunc non recipiat; si autem innocens es, tunc aqua, que in baptismo (sic!) te suscepit, nunc recipiat.*“

⁹⁵¹ Viz R. BARTLETT, *Trial*, s. 89.

⁹⁵² K tomu více J. W. BALDWIN, *The Intellectual*, s. 629.

⁹⁵³ Poněkud nelogicky zní závěr Emila Otty, podle kterého vybírání poplatků za ordály do značné míry přispělo k vymýcení těchto zkoušek v českých zemích., Emil OTT, *Působení práva církevního na rozvoj řízení soudního vůbec a v českých zemích zvlášť*, *Právník* 16, 1877, s. 114. K čistotnému viz např. V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 742. H. JIREČEK, *Slovanské právo II*,

sumách pak hovoří Statuta Konráda Oty: „*si deus iuverit eum, iudici det duos denarios et sacerdoti XIII; si nudaverit se et iudicium noluerit subire, solvat capellano VII denarios et vetule duos*“.⁹⁵⁴ Z této pasáže vyplývá několik zajímavých skutečností. Jestliže obviněný při ordálu vody uspěl, měl zaplatit soudci dva denáry pravděpodobně za vyhlášení výsledku; knězi náležel větší obnos – 14 denárů – za celou řadu liturgických úkonů. Z citovaného textu můžeme dále vyvodit, že v praxi docházelo běžně k situaci, kdy se obviněný svlékl, ale ve finále odmítl ať už z jakéhokoliv důvodu ordál podstoupit. (Připomeňme, že v *ordines* jsou obvinění opakovaně vyzýváni, aby zkoušku nepodstupovali, pokud jsou daným zločinem opravdu vinni.) Pokud proband od ordálu odstoupil, dostal kněz ideální polovinu běžné částky, tedy sedm denárů za již vykonané liturgické úkony; odměna určená pro soudce připadla záhadné *stařeně*.⁹⁵⁵ Poplatky se nemusely týkat jen samotné ordálové zkoušky. V listině pro služebníky při katedrále v Sens z roku 1176, kterou vydal tamní arcibiskup

---

s. 239. Idem, *Prove*, s. 30. V. VANĚČEK, *Základy II*, s. 21 a *Základy III*, s. 77. Obecně o soudních poplatcích jako zdroji příjmu více např. J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 174.

⁹⁵⁴ CDB II, č. 234, s. 223. Stejně tak *ibid.*, č. 325, s. 330. Recenze z roku 1237 se nepatrně liší: „*Si denudaverit se et iudicium subire noluerit, solvat capellano VII denarios et vetule II*.“ CDB III. 1, č. 164, s. 204.

⁹⁵⁵ Stařena (*vetula*) Konrádových statut, která figurovala při ordálu a za své služby měla obdržet dva denáry, zaměstnává badatele minimálně od druhé poloviny 19. století. Vincenc Brandl při své neochvějné víře v pravost Zelenohorského rukopisu upozornil na tak řečený Libušin soud, v němž „*ordál vody a železa vykonávaly dvě soudní, které jsou vyučené věštbám vítězovým*“. Podle zmíněného autora měla stařena na starost kostelní prádlo a snad i pomáhala při svlékání těm, kteří měli podstoupit ordál vody. Na základě statut Pražského arcibiskupství z roku 1350 pak Brandl došel k závěru, že *vetula* konala modlitby při ordálu a starala se o tělo zkoušeného v případě, že by u božího soudu neuspěl. Josef Markov ztotožnil *vetulu* s pomocníkem kněze (*cooperator*), o jehož asistenci hovoří Konrádova statuta. Jestliže měla stařena (*vetula*) obdržet dva denáry tehdy, kdy se obviněný vysvlékl, ale ordál odmítl vykonat, pak by se odměna (poplatek) vztahovala k činnosti, jež předcházela samotnému spuštění do vody, nebo spíše k takové, která by za dané situace následovala, neboť Konrádova statuta nic neříkají o poplatku stařené v případě, že proband zkoušku vody podstoupil. Jako pravděpodobný se může jevit názor, že stařena měla na starost oblečení probanda. O tom, že zkoušení dostali před ordálem čistá nová roucha, nás zpravují některé texty *ordines*. Upozorníme, že Dušan Třeštík a Barbara Krzemieńska zmiňují – nikoliv v souvislosti se Statuty Konráda Oty – tzv. hradskou bábu (*avia*), která byla představená v textilních dílnách (gyneceích). Stejně tak i J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 182 a T. PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní*, s. 54. Pro výše uvedené názory badatelů viz V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 742. Idem, *Statuta Conradi*, s. 223. J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 104. Barbara KRZEMIEŃSKÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Služebná organizace v raně středověkých Čechách*, ČsČH 12 [62], 1964, s. 664, pozn. 263. Viz dále V. VANĚČEK, *Glossy*, s. 126.

Willermus, se přiznává dávka šesti denárů těm, kteří pečují o kád' sloužící k vykonávání ordálů studené vody.⁹⁵⁶

Na závěr již jen dodejme, že ve zkoušce studenou vodou se mohl obviněný nechat zastoupit. O této možnosti hovoří Konrádova statuta. Ve chvíli, kdy by se ordál zástupci (*puer*, v zahraničních pramenech i *vicarius*) nezdařil, měl za něj jeho pán zaplatit 180 (redakce z roku 1229 a 1237 udává 200) denárů.⁹⁵⁷ Suma měla sloužit pravděpodobně jako vykoupení z případného (hrdelního) trestu. O zastupování hovoří i některé texty *ordines*.⁹⁵⁸

Ordál horké vody

Ordál horké vody byl rozšířený zejména v prostředí obývaném germánskými kmeny; zmínky o něm se objevují již v tzv. barbarských zákonících.⁹⁵⁹ Někteří badatelé uvažují o jeho předkřesťanském původu. Vymezení tohoto božího soudu je poněkud problematické. Již remešský arcibiskup Hinkmar hovořil o dvou elementech – vodě a ohni –, které se podílí na tomto ordálu; teprve jejich kombinací a vzájemným působením je možné dosáhnout požadovaného efektu.⁹⁶⁰ Snad proto se i v *ordines iudiciorum Dei* objevují vedle sebe zkouška horké vody a zkouška žhavého železa: „*pergat sacerdos cum plebe ad locum examinis aquae calidae sive ferri, et inprimis ignem ad aquam seu vomeres benedicat*“ nebo

---

⁹⁵⁶ „*Ad judicia aque facienda querent ipsi cupam [tj. cupam] et inde sex denarios habebunt.*“ Maximilien QUANTIN (ed.), *Cartulaire général de l'Yonne, recueil de documents authentiques pour servir à l'histoire des pays qui forment ce département II*, Auxerre 1860, č. 267, s. 285–286.

⁹⁵⁷ „*Si aliquis nobilis vir et non druho habuerit super se narok, puer pro ipso subeat iudicium; et si non fuerit adiutus, ille solvat CLXXX denarios.*“ CDB II, č. 234, s. 223–224. Recenze z roku 1229 uvádí: „*Si aliquis nobilis vir, et non druho, super se habuerit narok, puer pro ipso subeat iudicium; et si non fuerit adiutus, solvat pro eo CC denarios.*“ CDB II, č. 325, s. 330. Srov. CDB III. 1, č. 164, s. 204.

⁹⁵⁸ Viz např. *Ordines*, s. 629: „*Postea puer, qui vice accusati mittendus est in aquam, consignatus cum euangelio.*“ Viz dále *Ordines*, s. 638: „*vel ipse crimosus aut eius vicarius mittatur in aquam.*“ *Ordines*, s. 675–676: „*ut nullomodo suscipias hos, vel hunc hominem vel vicarium eius, si in aliquo ex hoc est culpabilis.*“

⁹⁵⁹ K ordálu horké vody viz alespoň Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 15. Adolph FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 353–355.

⁹⁶⁰ „*Quapropter fieri aquam ignitam, ad haec duo copulata in unum indaganda judicia, illud videlicet, quod jam per aquam factum est, et illud quod per ignem fiendum est (...) in quibus sancti liberantur illaesi, et reprobis puniuntur addicti.*“ J. P. MIGNE (ed.), *Hincmarus Rhemensis. De Divortio*, sl. 660.

„*item iudicium aque vel ferri igne ferventis*“ aj.⁹⁶¹ (Historikové Charles Henry Lea i Hermann Nottarp zařadili ordál horké vody do kategorie zkoušek ohně, kam spadá i boží soud železa. Integrujícím prvkem je oheň, jehož působení se projevuje pouze v různých formách.⁹⁶²)

Stejně jako jiné boží soudy se i zkouška horkou (vařící) vodou konala za církevní asistence; rovněž jí měl předcházet půst duchovního i zkoušených. Na začátku ordálového rituálu sloužil kněz mši, kterou zakončil svatým přijímáním. I při tomto ordálu zkoušené zapřísahal, aby v žádném případě nepřistupovali ke svatému přijímání, jestliže zločiny, pro které budou podstupovat boží soud, spáchali, nebo se na nich podíleli, popř. znali nějaké skutečnosti o pachatelích.⁹⁶³ Pokud mlčeli, udělil jim kněz svaté přijímání.

Když byla mše odsloužena, vyšel duchovní spolu s probandy na místo zkoušky; některé *ordines* uvádí, že jím byl dvůr kostela.⁹⁶⁴ Při tom s sebou nesl evangelium, kříž a zpíval litanii. Jakmile všichni zúčastnění dorazili na místo, provedl zařikání a posvěcení ordálové vody. Vyřčené formule měly zamezit negativnímu působení temných a magických sil při ordálu. Objevovaly se v nich jednak odkazy na biblické pasáže spojené zejména s elementem vody,⁹⁶⁵ ale také podmínky pro podstoupení ordálu. Jestliže zkoušený bude mít pravdu a spravedlnost (*si veritatem et iustitiam habuerit*), neutrží při zkoušce žádná

---

⁹⁶¹ *Ordines*, s. 668 a 670.

⁹⁶² „*In ordinary practice, therefore, the principal modes by which the will of Heaven was ascertained were the ordeal of fire, whether administered directly, or through the agency of boiling water or red-hot iron.*“ H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 195–196. Viz také H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 256: „*Bei den Feuerordalen (Kesselfang und Eisenprobe) kommt es für das Ergebnis bekanntlich auf dem Grad der Einwirkung des kochenden Wasser oder glühenden Eisens beim Pröbling an.*“

⁹⁶³ „*Adiuo vos, homines, per Patrem et Filium et Spiritum sanctum, et per vestram christianitatem, quam suscepistis, et per unigenitum Dei filium, quem Redemptorem creditis, et per sanctam Trinitatem, et per sanctum euangelium, et per reliquias, quae in ista sancta ecclesia sunt reconditae, ut non praesumatis ullo modo ad istam sanctam communionem accedere nec sumendo communicare, si hoc vel illud fecistis, aut consensistis, aut aliquam veritatem inde scitis, seu qui hoc egit, nostis.*“ *Ordines*, s. 613.

⁹⁶⁴ „*Deinde signet locum in atrio ecclesiae, ubi ignis fieri possit ad caldariam suspendendam, in qua aqua bulliens efficiatur, ita tamen, ut prius locus ille aqua benedicta aspergatur, necnon et aqua, quae in caldaria est, propter illusiones demoniacas. Et his peractis, imponat introitum: Iustus es, Domine.*“ *Ordines*, s. 609.

⁹⁶⁵ Např. se připomíná oddělení vody od země při stvoření světa, voda, která naplnila čtyři rajske řeky i celý svět, proměna vody ve víno v Káni Galilejské, chůze Ježíše Krista po vodě, vyléčení slepého umytím v rybníku Siloe aj. V textech *ordines* se dále objevuje příběh o třech mužích v ohnivé peci nebo o Zuzaně, která byla křivě obviněna z cizoložství. Viz *Ordines*, s. 610, 612, 677, 682, 688 aj.

zranění. Pokud ale vědomě lže (*si mendacium habet*), bude jeho ruka spálena ohněm, aby, jak vysvětluje jeden z textů *ordines*, „*si všichni lidé byli vědomi moci Pána našeho, Ježíše Krista, který přijde s Duchem Svatým soudit živé, mrtvé i svět skrze oheň*“.⁹⁶⁶

Jakmile byla voda zařikána a posvěcena, museli zkoušení odložit oděv, následně jim byla umyta ruka mýdlem (*tunc lavetur manus de sapone*) a oblékli si nové čisté roucho, které dostali od duchovních.⁹⁶⁷ Poté políbili evangelium, Kristův kříž a byli pokropeni svčenu vodou, kterou dostali rovněž k napití.

Pod kotlem či džbánkem (*caldaria sive urceolus*) s vodou byl rozdělán oheň. Během ohřívání pronášel duchovní modlitby, ve kterých se opět objevovaly odkazy na biblické pasáže, ale i kritéria pro podstoupení ordálu. V případě, že bude zkoušený nevinný, vytáhne ruku z vody nedotčenou. Jestliže bude vinný bezděčně, projeví se provinění na jeho těle, ale duše může být spasena skrze pokání. Kromě bezděčné viny se v modlitbách hovoří o vědomém poskvrnění se zločinem. Duchovní se při modlitbách obracel na Boha s prosbou, aby byla zjevena spravedlnost i v případě, když by chtěl zkoušený svůj zločin/hřích zakrýt nějakou nepravostí, působením bylin nebo ďáblou mocí.⁹⁶⁸

Po modlitbách zkoušený přednesl otčenáš a pokřížoval se. Bezprostředně poté byl sundán kotel (džbánek) z ohně a soudce spustil do horké nebo vařící vody kámen, jenž byl přivázaný na provázku. Jak poznamenala Charlotta Leitmaier, délkou provázku se mohla určovat hloubka ponořeného předmětu.⁹⁶⁹ *Ordines* hovoří konkrétně o jedné dlani nebo loktu.⁹⁷⁰ Hloubkou jedné dlaně si můžeme rovněž vysvětlit používání džbánu (*urceolus*) při ordálu. Není pochyb o tom, že

---

⁹⁶⁶ *Ordines*, s. 614: „*et si mendacium habet, appareat manus eius igne combusta, ut cognoscant omnes homines virtutem domini nostri Iesu Christi, qui venturus est cum Spiritu sancto iudicare vivos et mortuos et seculum per ignem*“.

⁹⁶⁷ Viz *Ordines*, s. 609. Viz dále např. *Ordines*, s. 651: „*Tunc lavetur manus imittenda cum sapone et consideretur diligenter, si sana sit.*“

⁹⁶⁸ „*Domine omnipotens, si culpabilis fuerit et, incrassante diabolo cor obduratum, manum in huius tui elementi ferventis creaturam miserit, tua veritas hoc declaret, un in corpore manifestetur, et anima per poenitentiam salvelur. Et si ex hoc scelere culpabilis fuerit, et per aliquod maleficium aut per herbas aut per diabolicas incantationes hanc peccati sui culpam occultare voluerit, vel tuam iustitiam contaminare vel violare se posse erediderit, magnifica tua dextera hoc malum evacuet et omnem rei veritatem demonstret.*“ *Ordines*, s. 614.

⁹⁶⁹ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 15.

⁹⁷⁰ „*In aqua fervente accipiat homo lapidem, qui per funem suspendatur, in simpla probatione per mensuram palme, in tripla autem unius ulne.*“ *Ordines*, s. 715.

regulovatelná hloubka, stejně jako stupeň ohřátí vody, ovlivňovala obtížnost zkoušky.⁹⁷¹ Zmíněné faktory se mohly odvíjet od závažnosti zločinu, nicméně byly značně subjektivní. Vždy záleželo na duchovních, kteří ordál administrovali, stejně jako na dobových zvyklotech.

Bezprostředně po vykonané zkoušce měla být ruka zavázána a zapečetěna svčcným voskem. Jak uvádí jeden z textů *ordines*, k obvázáni mělo docházet s velkou pečlivostí (*cum magna diligentia*).⁹⁷² Není bez zajímavosti, že se pro tento účel používaly pečeteě nám známé z diplomatických pramenů.⁹⁷³ Ruka měla zůstat zapečetěna po tři dny, resp. tři noci.⁹⁷⁴ Během výše uvedené doby se zkoušenému doporučovalo přidávat do veškerého jídla a pití sůl a svčcnou vodu.⁹⁷⁵ Po uplynutí tří (čtyř) dnů se za přítomnosti pověřených osob a svědků obvaz sundal a rána ohledala. Pokud se dobře hojila, byl zkoušený prohlášen za nevinného.

Ne vždy bylo možné ordálovou ránu zapečetit. Podle zprávy z roku 1090 o vykonaném ordálu horké vody z prostředí kláštera Sv. Marie (opatství Ronceray d'Angers) nemohla být obviněnému ruka pro velikou bolest obvázána. Rána tak zůstala po tři dny odkrytá.⁹⁷⁶

Pro úplnost doplníme, že zahraniční prameny zmiňují zkoušku zavěšeného kotle. Jednalo se buď o jistý předstupeň (předzkoušku, něm. Vorprobe) ordálu horké vody, nebo o samostatný boží soud. Jestliže se kotel s vařící vodou začal

---

⁹⁷¹ V pramenech se objevují různá adjektiva pro vyjádření povahy ordálové vody, jako např. *aqua (e)bulliens*, *aqua fervens*, *aqua calida* aj. Viz alespoň *Ordines*, s. 609, 610, 613, 650, 651 a 661.

⁹⁷² *Ordines*, s. 614.

⁹⁷³ K používání pečeti v ordálových zkouškách více H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 256. Viz dále L. SOLYMOSI, *Siegelgebrauch*, zejm. s. 504–505.

⁹⁷⁴ *Ordines*, s. 614: „*Postea cum magna diligentia sic fiat involuta manus sub sigillo iudicis signata usque in die tertio, quo visa sit viris idoneis et aestimata.*“ Viz dále *Ordines*, s. 715: „*Manus sigilletur, sub sigillo servetur et post tres noctes aperiat.*“

⁹⁷⁵ „*Usque ad probationem iudicii in omni cibo et potu salem et aquam benedictam admiscere bonum est.*“ *Ordines*, s. 651.

⁹⁷⁶ „*Qui etiam, dum in manum, sicut mos est, sigillare permetteret rogaretur, aiebat se nullatenus posse prae dolore pati, ut aliquid manum illam contingeret. Servata tamen manu nuda usque in diem tertium, inflatam admodum et excoriatam sanieque iam carne putri effluentem dexteram invitus ostendit.*“ P. BROWE (ed.), *De ordaliis II*, č. 43, s. 40.

otáčet, byl zkoušený považován za vinného, pokud zůstal nehybný, byl nevinný.⁹⁷⁷ Tato zkouška má úzkou vazbu na ordál zavěšeného žaltáře.⁹⁷⁸

Ordál železa

S ordálem žhavého železa (v různých formách) se setkáme prakticky v celé středověké Evropě. Tento druh božího soudu patřil k nejrozšířenějším, což podtrhuje fakt, že „*termín ‚judicium‘ byl dlouho chápán jako ordál, obvykle žhavým železem*“.⁹⁷⁹ Nejstarší doklady o ordálu železa pochází z raně středověkých právních zákoníků.⁹⁸⁰ Vzhledem k tomu, že se jednalo o důkazní prostředek, jehož forma byla značně krutá a provedení obtížné, byl původně vyhrazen pro otroky či cizince. Později se rozšířil i na svobodné a urozené. Na tomto místě připomeňme výše uvedené příběhy panovnic obviněných z cizoložství, které svoji nevinu velmi často dokazovaly právě ordálem žhavého železa. (V hagiografických či narativních pramenech se zkouška zpravidla objevovala tam, kde bylo potřeba přidat příběhu na atraktivitu a dramatičnost.)

Výše jsme uvedli, že někteří badatelé řadí boží soud žhavého železa (spolu se zkouškou horké vody) do kategorie ordálů ohně. Ten mohl mít podobu strkání ruky do plamenů nebo chůze přes oheň.⁹⁸¹ (I dnes se běžně používá rčení „dát ruku do ohně“.)

S ordálem nebo lépe řečeno s ordály žhavého železa se setkáme také v domácích pramenech. Stejně jako boží soud vody můžeme i tuto zkoušku rozdělit na tři druhy: 1) ordál žhavého ručního železa (*ferrum manuale candens*), 2) boží soud žhavých radlic (*vomeres calcandi*, v zahraničních pramenech také *examen pedale*, *vomeres igniti*) a 3) přísaha na žhavém železe, kterou známe

---

⁹⁷⁷ K tomu více A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 354. Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 15. Viz *Ordines*, s. 609: „*si iste culpabilis est de illa causa, sive in facto, sive in consensu, aquae se contremulent, et tu, urceole, te contornes*“. Viz také *ibid.*, s. 602.

⁹⁷⁸ K tomu Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 15. A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 354.

⁹⁷⁹ H. CH. LEA, *Superstition*, s. 207: „*the term ‚judicium,‘ indeed, was at length understood to mean an ordeal, and generally that of hot iron*“.

⁹⁸⁰ K ordálům železa a jejich původu více H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte 2*, zejm. s. 409–410. H. CH. LEA, *Superstition*, s. 201–208. Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 10–12. A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, zejm. s. 347–353 a 365–372.

⁹⁸¹ Pro tyto zkoušky viz Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 13–14 a A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 347–349.

pouze z Řádu práva zemského a zmíníme se o ní více v souvislosti s tématem odstraňování ordálů ze soudní praxe. Její zařazení mezi „klasické“ boží soudy však není jednoznačné.

Ordál železa, konkrétně v podobě zkoušky žhavého ručního železa, se v domácím prostředí poprvé objevuje v Kristiánově legendě (viz výše, zejm. s. 124–126). Přestože legendista upravil či redukoval jeho průběh pro potřeby svého díla, nemůžeme pochybovat o tom, že podoba ordálové zkoušky víceméně odpovídá dobové praxi, ať už domácí či zahraniční. Autor mohl oslovit čtenáře/posluchače námětem, který jim byl notoricky známý.

Další zpráva o žhavém železe se váže k Břetislavovým dekretům. Stejně jako u ordálu vody jsme i zde omezeni na dvouslovné spojení *ignito ferro*,⁹⁸² ze kterého není možné určit, o jaký boží soud se jednalo. Kromě ordálu ručního železa, který poprvé připomíná Kristián, se nabízí zkouška žhavých radlic. Ta se s ohledem na níže uvedené skutečnosti jeví jako pravděpodobnější. Ordál žhavých radlic se objevuje ve 24. kánonu mohučské synody z roku 847, která snad představuje jeden z inspiračních zdrojů Hnězdenských statut.⁹⁸³ První zmínka o této zkoušce v domácím prostředí pochází z roku 1130 a vztahuje se k soudu na Vyšehradě. Jak jsme již výše uvedli, dotčený ordál podstoupili tři spiklenci obvinění z plánovaného atentátu, jehož obětí se měl stát český kníže Soběslav I. Ačkoliv prameny explicitně nehovoří o radlicích, nemůžeme pochybovat o tom, že se jednalo právě o tento druh božího soudu.⁹⁸⁴ Stejně jako v Břetislavových dekretech i zde souvisel s *homicidiem*. (Nadto se zpráva o vyšehradském soudu objevila pět let po smrti kronikáře Kosmy, z jehož pera pochází text Břetislavových dekretů.)

Ordál žhavých radlic mizí na téměř jedno století z domácích pramenů. Objevuje se až v prvních dekádách 13. věku, konkrétně v Konrádových statutech, kde se poprvé jmenovitě hovoří o radlicích: „*iudicium ferri, scilicet vomeres*“.⁹⁸⁵ V uvedeném století se ale zmínky o této zkoušce z historických pramenů vytrácí; naposledy se s ordálem radlic setkáme v imunitním privilegii pro klášter ve

---

⁹⁸² *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 87. Stejně tak rukopis sign. CO 230, f. 10r.

⁹⁸³ K tomu viz výše, s. 147–148.

⁹⁸⁴ Viz KAN. VYŠ., s. 211: „*per ferrum incesserunt*“. LET. HRAD.-OPAT., s. 394 uvádí pouze „*ardenti ferro probati*“.

⁹⁸⁵ CDB II, č. 234, s. 224.

Vizovicích z roku 1263.⁹⁸⁶ Pravděpodobně na konci 13. století (nejpozději na počátku 14. věku) tato zkouška vymizela z důkazního řízení, resp. byla nahrazena ordálem žhavého ručního železa.

Právě zmíněná zkouška ručního železa koexistovala (minimálně) ve 13. století s ordálem žhavých radlic. Poukazuje na to několik skutečností. Tou první je již zmíněné slovní spojení *scilicet vomeres*, které se objevuje v Konrádových statutech. Podle domněnky Václava Vaněčka se jednalo o pozdější dodatek, který měl vysvětlit, jaký druh ordálu železa má být v daném sporu použit.⁹⁸⁷ Další doklady o dvojí zkoušce žhavého železa přináší imunitní privilegia. Zatímco listina z roku 1226 pro klášter v Doksanech hovoří pouze o *candentis ferri*, tzv. oslavansko-velehradský imunitní formulář vydaný o dva roky později (ale i řada dalších imunit) již vypočítává *iudicium ferri candentis (...)* *vel vomeres calcandos*.⁹⁸⁸

Z prostředí městského práva známe ordál železa pouze z privilegia krále Václava I. pro město Brno z roku 1243.⁹⁸⁹ Díkce pramene je však nekonkrétní; v textu se setkáme výlučně se spojením *ignitum ferrum*.⁹⁹⁰ Stejně neurčité jsou i bohemismy *zelezo*, *scheleso* dvou imunitních privilegií z padesátých let 13. věku.⁹⁹¹

Další zprávy o ordálu železa pochází až z první poloviny 14. století. S největší pravděpodobností se v této době praktikoval již jen ve formě zkoušky žhavého ručního železa. Velmi omezené informace nám poskytuje Rožmberská kniha, která pro některé zločiny uvádí pouze *právo železo* jako důkazní prostředek. S ohledem na fakt, že ordál není v textu nijak specifikován, na rozdíl např. od soudního souboje, jehož kategorie autor právní knihy rozlišil, je možné předpokládat existenci jednoho druhu ordálu železa. Tuto domněnku potvrzuje 39. článek *Maiestas Carolina*, který vycházel z konkrétní dobové praxe. V textu je

---

⁹⁸⁶ Viz CDB V. 1, č. 366, s. 543.

⁹⁸⁷ V. VANĚČEK, *Glossy*, s. 114.

⁹⁸⁸ CDB II, č. 286, s. 282. Srov. *ibid.*, č. 320, s. 316 a č. 321, s. 320.

⁹⁸⁹ Jak jsme již výše uvedli, zkouška železem zůstala zachována i v německém překladu brněnského privilegia z první poloviny 14. století. Viz výše, pozn. 817.

⁹⁹⁰ IURA, čl. 8, s. 6 a čl. 23, s. 8.

⁹⁹¹ Viz listinu pro klášter sv. Hypolita z roku 1252 (CDB IV. 1, č. 244, s. 418.) a pro klášter ve Vilémově z roku 1253 (CDB V. 1, č. 2, s. 31.).

vedle ordálu studené vody uvedeno *ferrī candentis*.⁹⁹² Že se zákaz vztahoval k jedinému ordálu žhavého železa, můžeme vyvodit z půhonného kvaternu zemských desk. Ten obsahuje zápis z roku 1319, který se týkal sporu o škody způsobené požárem (*dampnum per incendium ignis*). V této při měla žena jednoho z obviněných *ferrum recipere*.⁹⁹³ Stejný termín se objevuje i v Ordo iudicii terrae, tedy v právní knize z (druhé) poloviny 14. století: „*ex quo ferrum candens abolitum est (...) jus recipiendi candens ferrum*“.⁹⁹⁴ K synodálním zákazům Jana IV. z Dražic a Arnošta z Pardubic, o kterých jsme již výše pojednali v souvislosti s ordálem vody, musíme přistupovat obezřetně. Po obsahové stránce vychází minimálně opatření Jana IV. z Dražic z 18. kánonu IV. lateránského koncilu a pravděpodobně neodráží dobovou praxi, alespoň co se týče zmiňovaných kategorií božích soudů.

V druhé polovině 14. století připomíná ordál žhavého železa už jen Tomáš Štítný a Ondřej z Dubé. (Stranou zatím ponechme přísahu na žhavém železe Řádu práva zemského.) Zatímco Ondřej z Dubé hovoří pouze o očištění *železem horúcím*,⁹⁹⁵ z kritiky Tomáše Štítného jasně vyplývá, že se v českých zemích praktikovala jen jedna zkouška v podobě žhavého ručního železa: „*po některých [žalobách] pak horúcie železo z ohně vynmúc, dávali v holé ruce, a druhdy i nevinnému, aby tak ukázal svú nevinu*“.⁹⁹⁶

Už jen doplňme, že i v období novověku nalezneme sporadicky zmínky o zkoušce žhavého ručního železa. Kromě Všehrdových Knih devaterých⁹⁹⁷ je nařízena zkouška železa pro zločin zlodějství a lotrovství v tzv. manských právech z poloviny 16. století, které jsou českým překladem Švábského zrcadla, o čemž jsme se již výše zmínili v souvislosti s ordálem horké vody. Obviněnému bylo uloženo, „*aby rozpálené železo na své kúži nesl*“.⁹⁹⁸ Vincenc Prasek v jedné ze svých prací zmínil zápis v meziříčské knize k roku 1630, který odkazuje na

---

⁹⁹² MC, čl. 39, s. 116.

⁹⁹³ RTT I, č. 25, s. 11.

⁹⁹⁴ ORDO, čl. 53, s. 103.

⁹⁹⁵ OzD, čl. 10, s. 123.

⁹⁹⁶ ŠTÍTNÝ, s. 148.

⁹⁹⁷ Hermenegild JIREČEK (ed.), *M. Viktorina ze Všehrd O práviech země české Knihy devatery* (= VŠEHRD), in: CJB III. 2, Praha 1874, kn. II. 23, s. 87.

⁹⁹⁸ *Práva zemská*, list 12, kap. 43. Viz také *ibid.*, list 13, kap. 48.

zkoušku žhavého železa, jež byla uložena ve sporu o koně: „*aby se železa rozpálily a tu oba, původ i odpor, kladli prsty, kdo déle zdrží, toho klisna byla. Tak se stalo, že jeden vlože prsty utáhl hned zase, druhý držel, až se kouřilo; tomu ji přisoudili*“.⁹⁹⁹

Pro zkoušky železa stejně jako pro ordály vody platí, že domácí prameny nejsou natolik bohaté, abychom na jejich základě mohli zrekonstruovat jejich průběh. I zde se proto musíme obrátit na zahraniční zdroje, zejm. na *ordines iudiciorum Dei*. Ordály ručního železa i žhavých radlic probíhaly prakticky totožně jako výše popsaná zkouška horké vody. Nezřídka se objevují *ordines*, které umožňují univerzální použití pro všechny tři vzpomínané druhy ordálů. V textech adjurací a benedikcí jsou zkoušky uváděné vedle sebe, zpravidla oddělené spojkami *vel, seu, nebo sive*.¹⁰⁰⁰

Samotným zkouškám předcházela opět řada liturgických úkonů, jako je mše, svaté přijímání, posvěcení a zařikání ohně i ordálového železa, zapřísahání probandů aj. Bylo by zbytečné na tomto místě detailně popisovat jednotlivé činnosti, které prováděl duchovní i zkoušení, neboť se prakticky shodují s těmi, o kterých jsme pojednali v souvislosti s ordálem (horké) vody. Proto od tohoto postupu upustíme a svoji pozornost zaměříme pouze na jádro ordálových zkoušek žhavého železa.

Ordál ručního železa

Základní představu o průběhu ordálu žhavého ručního železa si můžeme udělat na základě dvou domácích pramenů, Kristiánovy legendy a Knih šesterých Tomáše Štítného. Oba záznamy však dělí propast několika staletí, o odlišném charakteru pramenů, jazyku ale i dalších faktorech na pozadí dynamiky středověké společnosti nemluvě. Zatímco Štítný hovoří pouze o tom, že „*horúcie železo z ohně vynmúc, dávali v holé ruce,*“ popis ordálu zprostředkovaný legendistou je

---

⁹⁹⁹ Vincenc PRASEK, *Organisace práv magdeburských na sev. Moravě a v rak. Slezsku*, Olomouc 1900, s. 124.

¹⁰⁰⁰ Viz např. *Ordines*, s. 668: „*Post celebrationem missae pergat sacerdos cum plebe ad locum examinis aquae calidae sive ferrit, (...) tu hanc aquam per ignem ferventem, vel vomeres ignitos, sanctifica.*“ *Ordines*, s. 677: „*in atrio ecclesie, ubi ignis fiat ad suspendendum caldarium, in quo aqua bulliat, vel ad vomeres ponendos, vel ubi ferrum candeat*“.

poněkud bohatší.¹⁰⁰¹ V Kristiánově podání musel zkoušený nést v holé ruce žhavé železo na určitou vzdálenost.¹⁰⁰² Popsaný průběh koresponduje se zahraničními prameny, zejm. pak s *ordines iudiciorum Dei*.

Po náležitých liturgických úkonech kněz zapřísahal probanda, aby nepřijímal žhavé železo, pokud je zločinem opravdu vinen.¹⁰⁰³ Jestliže se navzdory sděleným hrozbám a rizikům rozhodl ordál podstoupit, bylo železo vyjmuto z ohně a položeno na místo, odkud jej měl zkoušený přenést (*proferre, perferre, portare, superponere* aj.). Dle jednoho z *ordines* kněz ještě položil na železo „zrno pravé vůně“ a třikrát poprosil sv. Vavřince o přímluvu, aby při zkoušce nezvítězil klam.¹⁰⁰⁴ Zkoušený poté uchopil železo do holé ruky, která byla jako v případě ordálu horké vody dříve umyta a zkontrolována, a nesl jej na předem stanovenou vzdálenost, která činila zpravidla 9 kroků (stop),¹⁰⁰⁵ nebo, jak uvádí Adolph Franz, ve fríském právu od křtitelnice k oltáři.¹⁰⁰⁶ Některé prameny rovněž upravují hmotnost a rozměry ordálového železa. Mělo vážit např. jednu

---

¹⁰⁰¹ ŠTÍTNÝ, s. 148. O přijímání železa – *ferrum recipere* – hovoří rovněž půhonný kvatern zemských desk z roku 1319, stejně jako právní kniha *Ordo iudicii terrae* z poloviny 14. věku. Viz RTT I, č. 25, s. 11 a *ORDO*, čl. 53, s. 103.

¹⁰⁰² *Legenda Christiani*, s. 100: „*Igitur multimoda astante plebeica turba ferrum igni positum candescit, custos carceris adductus diiudicatur ferre nuda manu, inposito ruris termino.*“

¹⁰⁰³ V pronášených benedikcích železa, ale i adjuracích obviněných nalezneme podmínky pro složení ordálové zkoušky: „*Item benedictio ferri, que secundum supradictum modum agenda est. (...) ut, quisquid innocens de crimine prefato hoc ignitum ferrum manu portaverit, sanam et illesam et sine macula eam educat. Si vero culpabilis est et, incrassante diabolo cor eius, reatum suum per crisma bibitum aut aliquod prestigium benedictum tegere voluerit et hoc ferrum ignitum portaverit, tua hoc, domine, quesumus, Deus omnipotens, iustissima veritas in eius manu vel corpore delcarare dignetur, ut per manifestatam adustionem corporis penitentiam sui sumat erroris, eiusque anima salvetur remedio tue pietatis.*“ *Ordines*, s. 659. „*Adiuro te, o homo, per Patrem omnipotentem (...) si te culpabilem de prenominato imputatoque crimine scias, hoc ferrum in manum tuam non presumas accipere; si autem tam temerarius sis, ut eodem crimine pollutus presumas accipere, per virtutem domini nostri Iesu Christi victus et confusus hodie abscedas. Si vero securus et innocens sis, per nomen Domini et per triumphum sanctae crucis ad rectum iudicium damus tibi licentiam, ut accedas cum fiducia ad suscipiendum hoc ferrum.*“ *Ordines*, s. 684.

¹⁰⁰⁴ „*Post hoc levetur ferrum de igne et ponatur in loco, ubi accipiendum est, ponatque sacerdos super ferrum granum veri incensi et dicat ter: Sancte Laurenti, ora pro nobis, ut nulla falsitas dominetur hic.*“ *Ordines*, s. 684.

¹⁰⁰⁵ „*Et ferrum proferatur, quod a culpato coram omnibus accipiatur et per mensuram novem pedum portetur.*“ *Ordines*, s. 715. „*Et mox accusatus ad novem pedum mensuram ferrum perferat.*“ *Ordines*, s. 720. Někdy se v textech *ordines* uvádí pouze obvyklá vzdálenost: „*Post hec examinandus portet ferrum spacio solito.*“ *Ordines*, s. 653.

¹⁰⁰⁶ A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 349.

nebo tři libry a mít velikost jedné dlaně a dvou prstů.¹⁰⁰⁷ Hmotnost a vzdálenost se různily dle místních zvyklostí; roli s největší pravděpodobností hrála i závažnost deliktu.

Při zkoušce žhavého ručního železa se používal patrně speciální železný odlitek či výkovek, zhotovený výlučně pro účely ordálu. Colin Morris zdůraznil, že „na nástroje určené k vykonávání ordálu bylo dohlíženo se stejnou péčí a starostlivostí, jako na samotné křížmo“.¹⁰⁰⁸ V souvislosti s tímto tvrzením upozornil zmíněný historik na zajímavou zprávu, která se objevuje v listině normanského opatství Saint-Wandrille z roku 1082, v níž se uvádí, že jistý mnich zmíněného kláštera přetvořil „*per ignorantiam et ex quadam simplicitate*“ ordálové železo k jinému účelu.¹⁰⁰⁹

Pro úspěšné vykonání ordálu žhavého železa platily stejné podmínky jako u zkoušky horké vody. Bezprostředně po nesení se rána ohledala. Jestliže zkoušený neutrpěl žádné popáleniny, byl nevinen. V opačném případě se ruka zavázala a zapečetila. Po třech, resp. čtyřech dnech, se obvazy sundaly a ruka byla pověřenými osobami ohledána, „*si munda, vel inmunda sit*“.¹⁰¹⁰ Jestliže se dobře hojila, byl proband zbaven svého obvinění. Zanícené či špatně se hojící popáleniny byly znakem viny.

Pouze na okraj uvedme, že ojedinělý způsob provádění ordálu ručního železa nám přináší tzv. *Iuris Scanici* z první třetiny 13. století. Zkoušený jedinec musel hodit rozžhavené železo do 12 kroků vzdálené nádoby tak, aby z ní nevypadlo.¹⁰¹¹

---

¹⁰⁰⁷ *Ordines*, s. 714: „*In simplo unum pondus, in triplo tria ferrum aequiperet pondera.*“ Viz také Alonso de VILLADIEGO (ed.), *Forus antiquus Gothorum regum Hispaniae: olim liber iudicum, hodie Fuero Juzgo nuncupatus, XII libros continens*, ed., Madridi 1600, s. 17. (Dostupné online na: http://fondosdigitales.us.es/media/books/1781/1781_380207_742.jpeg, 7. 12. 2016): „*El fierro que por justicia fazer, fuere fecho, aya quatro pies assi altos, que la que a salvarse ouiere la mano, pueda meter de yuso.*“

¹⁰⁰⁸ C. MORRIS, *Judicium Dei*, s. 100: „*the tools for the ordeal were supervised with the same care and jealousy as the sacred chrism itself*“.

¹⁰⁰⁹ *Ibid.*, s. 100. Ferdinand LOT (ed.), *Études critiques sur l'abbaye de Saint-Wandrille*, Paris 1913, s. 88–89: „*quia quidam monachus praefati monasterii ferrum iudicii, quod ex antiquo iure in eodem monasterio erat, per ignorantiam et ex quadam simplicitate in alios usus transformavit*“.

¹⁰¹⁰ Benjamin THORPE (ed.), *Leges Aethelstani*, in: *Ancient Laws and Institutes of England*, s. l. 1840, s. 517. Viz také *Ordines*, s. 715.

¹⁰¹¹ „*Est item aliud ferri iudicium illi soli conveniens, qui pro furti crimine convenitur, quod trux iarn lingua patria nominatur, ab alveolo, qui per 12 vestigia debet a baculis, quibus ferrum superponitur, elongari; quod accensum prius prestitio ab adversario iuramento quod asswaera eth*

Ordál žhavých radlic

Zatímco průběh ordálu žhavého ručního železa je stručně zato však barvitě popsán v Kristiánově legendě, pro zkoušku žhavých radlic v domácím prostředí podobné líčení nenalezneme. Pouze z podání tak řečeného Kanovníka vyšehradského se dovidáme, že tři jedinci, obžalovaní z účasti na spiknutí proti knížeti Soběslavovi I., chodili přes železo (*per ferrum incesserunt*), zcela jistě radlice.¹⁰¹² Při pokusu o možnou rekonstrukci tohoto ordálu jsme opět odkázáni na zahraniční prameny.

Až do fáze samotné zkoušky, tedy do chůze po radlicích, probíhal průběh ordálu totožně jako zkoušky žhavého ručního železa a horké vody. Ordál spočíval v tom, že obviněný musel bosý přejít přes zpravidla dvanáct, popř. devět rozžhavených radlic.¹⁰¹³ Jejich počet koresponduje jednak se vzdáleností, na kterou se nosilo ordálové ruční železo (devět kroků), ale také s počtem svědků (spolupřísežníků), které si musel obviněný zajistit, chtěl-li se z nařčení očistit přísahou.¹⁰¹⁴ Některé prameny (včetně obrazových) vypovídají o tom, že obviněného přes radlice vodili dva duchovní, z každé strany jeden (viz přílohu č. 3).¹⁰¹⁵ Historik Henry Lea uvádí, že zkoušení chodili občas po radlicích se zavázanýma očima.¹⁰¹⁶

---

appellatur, sumptum a baculis in ipsum alveolum nuda manu debet immittere reus ipse et immisum, si forte resilierit vel extra ceciderit, resumet iterum et proiciet, donec ipsum ibi contigerit contineri.“ P. BROWE (ed.), *De ordaliis II*, č. 7, s. 15. K této zkoušce viz alespoň H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 255 a A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 349.

¹⁰¹² KAN. VYŠ., s. 211. Viz také LET. HRAD.-OPAT., s. 394.

¹⁰¹³ Viz např. P. BROWE (ed.), *De ordaliis I*, č. 58, s. 34: „*si autem servus, per XII vomeres ferventes se purget*“. P. BROWE (ed.), *De ordaliis II*, č. 7, s. 15: „*Unum quod in 12 ignitis vomeribus calcandis consistit, quibus personis conveniat qualiterque debeat exerceri, sufficienter credimus declaratum.*“ Ibid., č. 35, s. 33: „*Quod fieri debere examine 9 vomerum candentium archiepiscopus Cantuariensis decrevit.*“ Je otázkou, proč se používaly k božím soudům právě radlice. S lakonickou avšak ne nemožnou odpovědí přišel olomoucký archeolog Josef Bláha, se kterým jsem tuto otázku konzultoval. Dle jeho vyjádření v tehdejší době neexistoval v běžném životě užívaný masivnější kus železa, po kterém by se dalo chodit. Podle sdělení archeologa Jana Klápště není z našeho území znám žádný hromadný nález středověkých radlic. (I dvě radlice jsou spíše raritou.) Radlice sama o sobě představovala silně magický předmět, který byl spojován s plodností; v každoročním cyklu rozrýval lůno matky země a podílel se na zajištění obživy, resp. samotné existence. (V některých kulturách bylo týž označení pro rýč i falus.) K tomu více Mircea ELIADE, *Posvátné a profánní*, Praha 1994, zejm. s. 96–97 a 115–116.

¹⁰¹⁴ Viz alespoň P. BROWE (ed.), *De ordaliis I*, č. 58, s. 34: „*si negaverit, si liber est, cum XII iuret; si autem servus, per XII vomeres ferventes se purget*“. P. BROWE (ed.), *De ordaliis II*, č. 4, s. 12: „*Et ferrum proferatur, quod a culpato coram omnibus accipiatur et per mensuram novem pedum portetur.*“

¹⁰¹⁵ Podle tzv. Knihy polského zvykového práva ze 13. století měli původně obviněného vodit přes radlice dva duchovní, což se už v době sepsání zmíněné právní knihy nepraktikovalo. Viz Antoni

Nejen liturgické úkony, ale i podmínky pro složení zkoušky žhavých radlic byly s největší pravděpodobností stejné jako v případě ordálu ručního železa a horké vody. Ačkoliv se žádný pramen explicitně nezmiňuje o pečetění chodidel, tuto praktiku badatelé obecně předpokládají.¹⁰¹⁷ Za důkaz viny se nepovažovaly jen (zanícené) popáleniny, ale také váhání probanda, popř. fakt, že při chůzi některou radlici vynechal nebo nedošlápl plnou plochou chodidla.¹⁰¹⁸

Soudní souboj

Soudní souboj, v pramenech označován jako *sědanie*, *bitva*, *bitie*, *duellum*, *pugna* aj., je další zkouška, kterou tradičně (právní) historikové řadí mezi ordály. Již archaickým společenstvem byla blízká představa, že vyšší moc se v ozbrojeném střetnutí jedince či skupiny přikloní na stranu spravedlivých (těch, kteří jsou v právu) a svojí intervencí jim pomůže v souboji či bitvě zvítězit.¹⁰¹⁹ Podobná myšlenka je koneckonců prezentována v Kristiánově legendě. Ozbrojený konflikt, jenž si vyžádal mnoho životů, měl rozhodnout souboj Přemyslovce Václava s kouřimským knížetem (vévodou). Díky Boží intervenci však k duelu nedošlo,

---

Zygmunt HELCEL (ed.), *Księga prawa zwyczajowego polskiego z wieku XIII*, in: *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki II*, Krakow 1870, čl. 24, s. 28: „*Den man der dy ysen zus treten sal, musen czwene man wol vuren, und leren, wy dicke her wil uf dem izele do her tretin sal, daz her ist wol kunne zcu zyner rechten czit, unde nicht entvele. Hy bevor pflogen czwene gegen werte prister den man zcu leiten, wen her daz ysen trat. Des ist nu vorpflogen; unde leiten czwene andir man yn, wer zy syn.*“ K tomu více A. WINIARZ, *Sądy*, s. 291–292.

¹⁰¹⁶ H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 201: „among which [tj. radlicemi] the accused walked barefooted, sometimes blindfolded“.

¹⁰¹⁷ „*Zeigten seine Füße Verletzungen, so wurde er verbunden, der Verband mit geweihtem Wachs versiegelt und nach drei Tagen wieder geöffnet. Waren seine Wunden geheilt, so galt er als unschuldig, waren sie es nicht, als schuldig.*“ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 11. Viz také L. SOLYMOSI, *Siegelgebrauch*, s. 504: „*Danach wurden ihm die Hand oder die Füße verbunden und der Knoten des Verbands versiegelt, damit die Wirkung des Gottesurteils ungestört zur Geltung kam.*“ Ačkoliv *ordines* v pasážích požehnání a zařikání kladou vedle sebe žhavé ruční železo a radlice, v oddílech věnovaných pečetění se uvádí v naprosté většině případů pouze ruka. „*Benedic, Domine, sancte Pater (...) hos vomeres, [sive] hoc genus metalli [vel] ferri. (...) Benedictio Dei patris et Filii et Spiritus sancti descendat super hos vomeres, [sive] super hoc ferrum, ad discernendum verum Dei iudicium. (...) Quo peracto, sigillet decanus manum eius.*“ *Ordines*, s. 615–616. Nalezneme však i rukopisy, kde se setkáme s neurčitým označením údy (*membra*): „*Postea designatum loci spatium, sive ad vomeres ponendos, sive ad ferrum portandum. (...) Quo peracto, membra, quae igni applicata fuerunt, sigillentur de cera benedicta.*“ *Ordines*, s. 645.

¹⁰¹⁸ Ch. Du CANGE, *Glossarium VIII*, s. 378: „*si titubaverit, si singulos Vomeres pleno pede non presserit, si quantumcunque laesa fuerit, sententia proferatur in moechum et fornicariam, etc.*“

¹⁰¹⁹ Již u starověkých Germánů, ale i Řeků či Římanů byly soudní souboj nebo bitva považovány za rozsudek Boha. K tomu viz alespoň A. M. ARMSTRONG, *Trial*, s. 73–79. P. DINZELBACHER, *Das fremde Mittelalter*, s. 41–42.

neboť Václavovi se na čele objevilo znamení v podobě zlatého kříže. Podle slov, která Kristián vložil do úst kouřimskému předákovi, „*nikdo nemůže přemoci toho, komu Bůh takovým znamením pomoc přináší*“.¹⁰²⁰ S podobným případem se setkáme i v domácích kronikách. Podle autorů, kteří bývají souhrnně označováni jako tzv. Kosmovi pokračovatelé, bylo vojenské střetnutí mezi Lotharem III. a Soběslavem I. roku 1126 u Chlumce rovno božimu soudu (*dei iudicium inter nos, divinum iudicium*). V bitvě zmíněných panovníků zvítězil Soběslav s boží pomocí a s podporou své družiny.¹⁰²¹

Nejstarší zprávy o soudním souboji jakožto jedné z kategorií božích soudů se objevují již v 6. století v tzv. barbarských zákonících.¹⁰²² Zaznamenaná podoba je však značně různorodá. Jejich aplikace s největší pravděpodobností souvisela s krevní mstou. V dobách, kdy byl ze strany ústřední moci omezený výkon spravedlnosti, se řešily spory zpravidla svépomocí. Kromě určitých forem dohod a smírů, které provázely peněžní či naturální náhrady a narovnání, zde fungovala krevní msta.¹⁰²³ Ta se uplatňovala nejčastěji v případech usmrcení. Nevztahovala se pouze na delikventa (tj. vraha), ale rovněž na jeho příbuzenstvo. Kolotoč krevní msty končil dohodou, ale i vyvražděním všech příbuzných (rodiny, rodu). Zprávy o jejím praktikování se dochovaly i v domácích pramenech. Např. Kristiánova legenda nás zpravuje, že po zavraždění Ludmily došlo k roztržce mezi jejími vrahy, Tunnou a Gomonem, a kněžnou Drahomírou. Tunna ve strachu uprchl ze země se svými příbuznými, Gomon byl spolu se svým bratrem chycen na útěku a zabit. To však Drahomíře nestačilo, neboť „*vidouc, že prchají, vylila všechen vztek jedovatého srdce na jejich potomky a všechny je od nejstaršího až k nejmladšímu v jednom dni a jedním výrokem zahubila. (...) Jiní, kteří ze svých domovů odešli a na různé strany se rozprchli, upadnuvše v nenávist u všech lidí*

---

¹⁰²⁰ „*nullum posse tum vincere, dūm Deus vellet in tali signo iuvamen ferre*“. *Legenda Christiani*, s. 102–103.

¹⁰²¹ K tomu viz výše, pozn. 723.

¹⁰²² K tomu více Frederick POLLOCK – Frederic William MAITLAND, *The History of English Law I. Before the Time of Edward I.*, 2. vyd., Cambridge 1898, s. 39. Dále viz R. BARTLETT, *Trial*, s. 105.

¹⁰²³ O krevní mstě u starých Slovanů viz Josef JANKO, *O pravěku slovanském*, Praha 1912, s. 183–188. Dále viz R. RAUSCHER, *Usmrcení*, s. 33–38. J. MARKOV, *K dějinám českého trestního práva*, zejm. s. 23–36.

a boží pomstou jsouce stíženi, vydechli svou duši a jejich děti pomřely nejbezbožnější smrtí, namnoze však byly mečem sřaty“.¹⁰²⁴

S krevní mstou se rovněž setkáme v Canapariově vojtěšské legendě *Est locus*. Podle legendistova vyprávění jistá žena obviněná z cizoložství utekla pod ochranná křídla biskupa Vojtěcha. Ten vyšel v ústrety ozbrojenému davu, který chtěl na ženě vykonat spravedlnost. Jeden muž z davu řekl biskupovi, že jej naplňují marné naděje na mučednickou smrt. „*Neboť nebude-li nám ta cizoložnice rychle vydána, máme tvé bratry a na jejich ženách, potomcích a majetku pomstíme tu špatnost.*“¹⁰²⁵ Tyto výhrůžky bývají někdy dávány do souvislosti s libickým vyvražděním Slavníkovců. Ostatně podle Brunovy legendy *Nascitur purpureus flos* si vysvětlovali Vojtěchovi krajané biskupův návrat jako snahu o krevní mstu: „*Víme, nač pomýšlíš, člověče. Vůbec tě nechceme a není pro tebe místo u tvého lidu, pro tebe, který chceš krutě pomstít zavražděné bratry.*“¹⁰²⁶

Opatření proti krevní mstě nalezneme ve Statutech Konráda Oty. Jedinec, který někoho zabil, měl odejít pryč, aby unikl případné mstě, a žádat o milost, ale jeho žena měla zůstat doma bez jakékoliv škody.¹⁰²⁷

---

¹⁰²⁴ „*At vero domina eorum, cernens eos fugientes, omnem venenosi pectoris furorem in posteros eorum diffundens, universos eorum a maiore usque ad minimum una die unaque sententia perdidit. (...) Alii propriis de habitaculis secedentes in diversa que fugientes, cunctis exosi effecti, divina ulcione tacti, exalaverunt spiritum vite, parvuli eorum impiissima morte defuncti, quamplures vero capite gladio plexi sunt.*“ *Legenda Christiani*, s. 40–41.

¹⁰²⁵ R. NOVÝ – J. ZACHOVÁ – J. SLÁMA, *Slavníkovci*, s. 137. Pro latinské znění viz Josef EMLER (ed.), *Jana Kanaparia Život sv. Vojtěcha*, in: FRB I, s. 253: „*Non inplebitur tua voluntas, sed agitur aliquid, quod plus dolet; quia nisi haec meretrix nobis citius reddatur, habemus fratres tuos, in quorum uxoribus prole et praediis hoc malum ulciscamur.*“

¹⁰²⁶ R. NOVÝ – J. ZACHOVÁ – J. SLÁMA, *Slavníkovci*, s. 169. Pro latinské znění viz Josef EMLER (ed.), *Brunonův Život sv. Vojtěcha*, in: FRB I, s. 291: „*Scimus, que cogitas, o homo! Omnino nolumus, nec est tibi locus in populo tuo, qui vis vindicare occisos fratres vulnere magno.*“

¹⁰²⁷ „*Quicumque nobilis vel rusticus occiderit aliquem, CLXXX denarios curie solvat et alias recedat et querat gratiam; et uxor sua domi in pace et indempnis sedeat.*“ CDB II, č. 234, s. 224. Srov. *ibid.*, č. 325, s. 330 a CDB III. 1, č. 164, s. 204. Srov. pátý článek Jihlavských práv z roku 1249: „*Insuper volumus et mandamus districtius observari, quod si aliquis civium committens homicidium vel alium excessum enormem quemcunque, nec camerarius noster, nec provincialis, nec aliquis officialium nostrorum, nec iudex civitatis seu iurati in bonis suis tam mobilibus quam immobilibus aliquam exerceat violenciam, quamvis reus profugus factus fuerit; sed uxor sua cum hereditibus rebus suis pacifice perfruantur.*“ CDB IV. 1, č. 177, s. 296. Viz také Ex. 21, 12–13: „*Kdo udeří člověka tak, že zemře, musí zemřít. Pokud mu však neukládal o život, ale Bůh ho vydal do jeho ruky, určím ti místo, kam bude moci utéct.*“ K opatření proti krevní mstě Konrádových statut viz alespoň V. BRANDL, *Statuta Conradi*, s. 253. R. RAUSCHER, *Usmrcení*, s. 34. V. VANĚČEK, *Glossy*, s. 139–140. J. Markov, *Kapitoly*, s. 106–107.

Krevní msta byla dlouho přetrvávající nešvar; nařízení, která ji měla minimalizovat, nalezneme ještě ve druhé polovině 14. století. 26. článek Řádu práva zemského obsahuje nařízení, ve kterém se stanoví, že vítěz soudního souboje si má nechat výsledek zapsat do zemských desk, „*aby toho žádný přítel nemstil*“. Pokud by někdo tento příkaz porušil, měl jej stihnout trest na životě i majetku, nadto „*nikdyby on ani jeho děti nejměly práva zemského užívati*“.¹⁰²⁸

V těch případech, kdy poškozený neměl dostatek prostředků na řešení sporu svépomocí a chtěl sjednat nápravu, resp. uplatnit své právo, musel se se svými nároky obrátit na právní autoritu, což v praxi znamenalo požádat někoho mocnějšího, aby celý spor zaštil a zároveň zajistil oběma stranám stejné podmínky. Krevní msta se tak přesouvá do roviny soudního souboje, který je *de facto* její legalizovanou podobou. Postupem doby získává soudní souboj formální a slavnostní charakter.¹⁰²⁹

Soudní souboje se svými atributy poněkud vymykají z obvyklého vzorce božích soudů. Jak výstižně uvedl Robert Bartlett: „*Na rozdíl od zkoušky ohněm či vodou byl soudní souboj bilaterální, zahrnoval obě strany, nevyžadoval odpověď od fyzikálních elementů a vedl ke krveprolití. Přítomnost těchto odlišujících se prvků znamenala, že historie zkoušky soubojem nebyla jednoduše paralelní s historií ostatních ordálů.*“¹⁰³⁰ Podstoupení soudního souboje nebylo podmíněné účastí duchovních, což mimo jiné dokládá téměř naprostá absence tzv. benedikcí známých z *ordines*. (Výjimku, která potvrzuje pravidlo, reprezentuje dle

---

¹⁰²⁸ Pro uvedené citace viz ŘÁD, čl. 26, s. 91. V latinském Ordo toto ustanovení chybí. Zmínky o útěku před krevní mstou, ale i činěném násilí se objevují v celé řadě pramenů 14. a 15. století. Viz alespoň Jiří DAŇHELKA – Karel HÁDEK – Bohuslav HAVRÁNEK – Naděžda KVÍTKOVÁ (eds.), *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (= Dalimil) II*, Praha 1988, kap. 87, s. 82. ORDO – ŘÁD, čl. 24, s. 90. Hermenegild JIREČEK (ed.), *Sententiae a iudicio terrae Bohemiae latae*, in CJB II. 2, s. 44 a 46. OzD, čl. 13, s. 125–126; čl. 109, s. 164 aj.

¹⁰²⁹ K tomu viz např. R. RAUSCHER, *Usmrcení*, s. 35: „*I soudní souboj je zbytkem krevní msty. Je to vlastně boj mezi mstitelem a pachatelem, který odbývá se pod dozorem soudním. Tím, že přemůže jeden druhého, jest spor ukončen.*“ O souboji jako legalizované krevní mstě pojednává P. DINZELBACHER, *Das fremde Mittelalter*, s. 31: „*Es [tj. souboj] handelte sich eher um ein Verfahren, mit dem ein langdauernder Kampf zwischen ganzen Sippen durch den zwischen Einzelnen verhindert wurde. Der Tod eines der Kontrahenten galt als legale Exekution.*“

¹⁰³⁰ R. BARTLETT, *Trial*, s. 116: „*Unlike trial by fire or water, the judicial combat was bilateral, involving both the parties, did not demand a response from the physical elements, and led to bloodshed. The existence of these distinguishing features meant that the history of trial by battle was not simply a parallel to that of the other ordeals.*“

A. Franze rukopis *Manuale Eboracense* z anglického prostředí.¹⁰³¹) Příprava na soudní souboj se odvíjela nejspíš z osobní zbožnosti zkoušeného a do jisté míry záležela na vůli duchovního, zda byl ochoten podat pomocnou ruku v záležitosti, která ve finále povede k prolévání křesťanské krve. Bojovník se zpravidla na soudní souboj připravoval „*prostřednictvím náboženských úkonů, zejména zpovědí, přijímáním a také účastí na mši*“.¹⁰³² Dochovaly se rovněž zprávy, které uvádí, že zkoušený měl strávit noc před soubojem v kostele. Zmíněný Franz zmínil, že se bojovníkům doporučovalo před vstupem na kolbiště udělat pravou nohou kříž do písku a pravou rukou kříž na hrudi.¹⁰³³

Po ordálech vody a železa zpravidla následoval určitý trest, nejčastěji ve formě peněžní pokuty a/nebo hrdelního trestu. Soudní souboj je svým způsobem trest již sám o sobě. Duelanti jej podstupovali s vědomím rizika smrti nebo těžkého zmrzačení.

Je zde ještě jeden velmi podstatný rozdíl, který může popřít myšlenku boží intervence v soudních soubojích. Zkoušky vodou a železem byly středověkému světu známé pouze ve formální (ritualizované) podobě. Nadto představovaly určitý unikát, se kterým tehdejší lidé nepřicházeli do styku příliš často. Oproti nim „*byl soudní souboj rituálním ztvárněním činnosti, kterou lidé často viděli kolem sebe v nerituální podobě*“, jak uvedl Robert Bartlett.¹⁰³⁴ Středověká společnost byla do jisté míry společností násilnickou a bojující; ozbrojená střetnutí, šarvátky a půtky byly jejím každodenním chlebem. Myšlenka boží intervence opírající se o biblické exemplum souboje Davida s Goliášem se musela nutně otřást v základech pod vlivem osobního či kolektivního prožitku a zkušenosti, jež dokazovaly, že k vítězství vedla zpravidla fyzická síla, duševní rovnováha, lepší vybavenost i zkušenosti bojovníka. To všechno v tehdejších lidech vyvolávalo

---

¹⁰³¹ Podle výše zmíněného rukopisu požehnal duchovní před soubojem kyj a štít a obrátil se s prosbou na Boha, aby ochraňoval bojovníka. Nad klečícím duelantem, který držel v ruce již požehnaný kyj a štít prosil kněz Boha o požehnání a o pomoc, kterou poskytl Davidovi v boji s Goliášem. Celý obřad pak ukončila mše svatá. K tomu více A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 344 a 364–365. Viz také William George HENDERSON (ed.), *Manuale et processionale ad usum insignis ecclesiae Eboracensis*, Durham 1875, s. 106–107.

¹⁰³² A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 344: „*durch religiöse Übungen, insbesondere durch Beichte und Kommunion sowie durch Anhören der Messe*“.

¹⁰³³ Ibid., s. 344–345. K přípravě na soudní souboj více také H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 275–276. Dále viz P. DINZELBACHER, *Das fremde Mittelalter*, s. 32 a 67.

¹⁰³⁴ R. BARTLETT, *Trial*, s. 116: „*trial by battle was a ritual form of an activity that men frequently saw around them in a non-ritual form*“.

otázku, „*proč by měl být výsledek rituální formy [souboje] rozhodnut silami tak nepodstatnými pro nerituální formu*“.¹⁰³⁵ Uvědomění si těchto faktorů se koneckonců odrazilo i v soubojových pravidlech. Např. při souboji muže se ženou dle českého zemského práva musel stát muž po pás v jámě, aby se maximálně eliminovaly fyzické rozdíly. I známý kritik božích soudů Petr Kantor ve svém spisu *Verbum abbreviatum* klade otázku, proč si strany sporu nevyberou pro soudní souboj za zástupce nemocného (mrzáka), nebo šedesátníka, čímž by se zřetelněji demonstroval zázrak.¹⁰³⁶

Přestože soudní souboje byly pod palbou kritiky ze strany středověké církve, ze všech zkoušek tradičně řazených mezi ordály přetrvaly nejdéle. Vděčí za to pravděpodobně svojí obrovské dynamice, kterou lze lapidárně charakterizovat jako cestu od božího soudu k (desakralizovanému) důkaznímu prostředku, kterým se řešily nejrůznější rozepře, v mladší době především spory o čest. Soudní souboje přestaly být prostředky pokoušející Boha.

V domácím prostředí nenalezneme žádný pramen, který by explicitně označoval soudní souboj za boží soud. (Stranou ponechme již prezentované případy z Kristiánovy legendy a z kroniky Mnicha sázavského, které se nevztahují na soudní souboje.) Můžeme se pouze domnívat, že tato zkouška byla vnímána (alespoň v první polovině 13. století) jako ordál na základě nepřímých dokladů, které poskytují imunitní privilegia. Uvedme alespoň listinu z roku 1235 pro klášter v Zábrdovicích, ve které je soudní souboj zařazen mezi zkoušky, které bývají tradičně považovány za ordály a po kterých měli platit tzv. čistotné ti, jež „*per deum sunt adiuti, non per hominem*“.¹⁰³⁷

Ve stejné době, tedy v první polovině 13. věku, je soudní souboj připomínán ještě ve Statutech Konráda Oty. V nejstarší confirmaci z roku 1222 je zmínka o souboji zařazena poněkud nelogicky za pasáž, která se týká krčem. Obsah ustanovení je značně nekonkrétní. Nevíme nic o deliktu, pro který měl být souboj nařízen, chybí rovněž informace o soubojové zbrani. V textu se pouze

---

¹⁰³⁵ R. BARTLETT, *Trial*, s. 116–117: „*why the result of the ritual form should be determined by forces so irrelevant to the non-ritual form*“.

¹⁰³⁶ J. P. MIGNE (ed.), *Petri Cantoris Verbum Abbreviatum. Textus alter*, in: PL 205, Parisiis 1855, sl. 548: „*In monomachia, quare ponit championem pro se, si fuerit quis non valetudinarius, vel sexagenarius, quandoquidem Dominus est ibi miracula ostensurus?*“ K tomu podrobněji J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 629.

¹⁰³⁷ CDB III. 1, č. 107, s. 131.

hovoří o tom, že při souboji není dovoleno využít zástupce (šampióna), s výjimkou souboje proti cizincům (cizozemcům): „*Preterea campiones non habeant nisi contra extraneos.*“¹⁰³⁸ Odlišně je nařízení formulováno v pozdějších (mladších) konfirmacích. Ani zde však není ustanovení po obsahové stránce bohaté. Novum je pouze to, že soubojovou zbraní má být kyj, zástupce již není v textu zmiňován: „*Preterea duellum, quod in vulgari dicitur kiy, non habeant nisi ad extraneos.*“¹⁰³⁹ Podle Václava Vaněčka se souboj omezoval na spory s cizinci proto, aby nebyl brán na lehkou váhu, tedy často praktikován.¹⁰⁴⁰ Nabízí se úvaha, že souboje mohly představovat všeobecně známé a akceptovatelné („nadnárodní“) důkazní prostředky. Použití kyje mělo minimalizovat riziko usmrcení. (Je možné, že se v tomto ustanovení promítá 18. kánon IV. lateránského koncilu zakazující účast duchovních na prolévání křesťanské krve.) Zprávy z imunitních privilegií stejně jako ze statut Konráda Oty jsou prakticky jediné prameny z prostředí předhusitské Moravy připomínající soudní souboje.

Se dvěma zcela odlišnými způsoby soudních soubojů se setkáme v rámci jednoho díla, totiž v kronice tak řečeného Dalimila. (Stranou ponechme dohodnutý duel Václava s kouřimským knížetem.) První případ soudního souboje neboli tzv. *sědání*¹⁰⁴¹ je popsán ve 26. kapitole. Kronikář jej zasadil do období velkomoravských dějin. Moravský král Svatopluk měl za ženu dceru německého císaře. Protože ji však trýznil, vytáhl proti němu císař s vojskem a Svatopluka porazil, načež si moravský král zvolil poustevnícký život. Po sedmi letech však předstoupil před císaře v podobě mnicha a veřejně jej obvinil, že mu odňal ženu a drží ji v zajetí, což císař popřel a mnichovi se vysmál. Svatopluk se proto rozhodl své tvrzení dokázat mečem, tedy soubojem. Požádal, aby byl určen termín, kdy se má utkat s císařovým šampionem. Když došlo k souboji, císařův bojovník se choval laxně a o mnicha se nezajímal. Svatopluk jej však překvapil

---

¹⁰³⁸ CDB II, č. 234, s. 225. Nabízí se úvaha, zda termín *extraneos* neoznačoval pouze cizince (cizozemce), ale také lidi cizí, tj. příslušející k jiné „vrchnosti“.

¹⁰³⁹ CDB II, č. 325, s. 331. Srov. CDB III. 1, č. 164, s. 205.

¹⁰⁴⁰ V. VANĚČEK, *Glossy*, s. 158.

¹⁰⁴¹ K termínu *sědání* viz Vincenc BRANDL, *Glossarium illustrans bohémico-moravicae historiae fontes*, Brünn 1876, s. 309. Je možné uvažovat o spojitosti mezi *sědáním* a slovesem *seděti*, ze kterého je odvozeno substantivum *sedlo*. Termín *sědání* může být odvozen od dobové praxe, totiž od soubojů, ke kterým docházelo na koni, tedy v sedle. Nabízí se i jiná úvaha, totiž že před zahájením soudního souboje duelanti seděli na kolbišti na stolicích. Tento postup zachycuje několik rukopisů tzv. Fechtbuchů. Viz přílohu č. 16.

a svým mečem jej rozseknul ve dvě. Poté císaři přiznal svoji totožnost a ten mu vrátil nejen ženu, ale i zemi a panování nad ní.¹⁰⁴² Vyprávění z Dalimilovy kroniky pravděpodobně reflektuje soubojovou praxi, která byla blízká době sepsání díla, tedy první čtvrtině 14. století.¹⁰⁴³ Některé prvky uvedené kronikářem nalezneme v *Ordo iudicii terrae*, resp. v Řádu práva zemského, o čemž se zmíníme na jiném místě.

Druhý kronikářem zaznamenaný soudní souboj se váže k roku 1315. V domácím prostředí je ojedinělý, alespoň pokud jde o způsob jeho provedení. Ostatně i sám autor jej označil za „*súd neslýchaný ni v českéj zemi vídaný*“.¹⁰⁴⁴ Prezentovaný souboj měl definitivně ukončit vleklou krevní mstu mezi rodem Kosických a Třesických.¹⁰⁴⁵ Nejednalo se o duel v klasickém smyslu, ale

---

¹⁰⁴² „*Po sedmi let král s dlúhú bradú
jide před ciesařovu radu.
I jě sě na ciesařě žalovati
řka: ‚Kniežata, račte poslúchati!
Mú mi ženu otjal bez práva,
ana v jeho dvořě ješče zdráva.‘
Ciesař tej řeči jě sě smieti,
a což mnich mluvieše, jě sě přieti.
Mnich počě mluviti,
že chce toho svým mečem doličiti.
Kniežata mnicha neznajiechu,
a však jemu pověděchu:
‚Kdyžs tu řeč směl na ciesařě mluviti,
musíš toho svým mečem doličiti.‘
Mnich tej řeči počě prositi roka,
ciesař vyvržě naň svého soka.
Pojide ciesařov sok v ókole a zpievajě
a na mnicha nic netbajě.
Mnich dosáh mečě sědacieho,
přetě soku ščit i samého.
Ciesař, pozvav mnicha do svého dvoru,
jide jemu u pokoru.‘
Dalimil I, kap. 26, s. 316.*

¹⁰⁴³ K době sepsání Dalimilovy kroniky více Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář, rejstřík*, Praha 1995, s. 280–281.

¹⁰⁴⁴ Dalimil II. *Doplněk I*, s. 551.

¹⁰⁴⁵ O události se krátce zmiňuje rovněž Neplach. Ten ji zasadil do roku 1316: „*A. d. MCCCXVI in civitate regia Hradecz dicta facta fuit XII duellancium in XII dextrariis gravissima pugna. Sex enim ex adverso dicti de Kossycz et sex parte alias de Trzyessicz strennue atque fortissime direque dimicantes; eorum tandem sex de Trzyessicz victores triumphu absque homicidii crimine extiterunt.*“ Josef EMLER (ed.), *Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*, in: FRB III, Praha 1882, s. 479. Pro český překlad viz Marie BLÁHOVÁ (tran.), *Kronika Neplachova*, in: *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 546: „*V královském městě řečeném Hradec došlo k přetěžkému souboji dvanácti soupeřů na dvanácti koních. Rázně, statečně a tvrdě*

o hromadné střetnutí, do kterého nastoupilo na každé straně šest mužů; ti spolu bojovali na koních v uzavřených šraňcích. Podle slov kronikáře v souboji nepřišel nikdo o život, přestože se jednalo o lýtý boj.¹⁰⁴⁶

Soudní souboje (ve světle právních knih doby předhusitské)

V prostředí českého zemského práva nalezneme odkazy na soudní souboje ve všech právních knihách doby předhusitské.¹⁰⁴⁷ Z Rožmborské knihy – konkrétně

---

se totiž střetlo šest mužů z Kosic na jedné straně s šesti z Třešic na straně druhé. Z nich nakonec těch šest z Třešic slavně zvítězilo, aniž se provinili vraždou. “

¹⁰⁴⁶ „Léta ot narozenie syna božieho
po tisíc po třech stech po desieti pátého
pro mužobojstvo sta se súd neslýchaný
ni v českéj zemi vidaný.
Rudolt z Košic zabi Věňkovi, súsědu svému,
pro to Věňek zabi syna jemu.
Pak Rudolt zabi Věňkovi syna.
I by to tak veliká vina,
že <jě> nemože ijeden uložití,
až jima musichu okol v Hradci učiniti.
Šest a šest dobře oděných
a na jednostajných koních
proti sobě v ókol vjeli
a tak jě silně v ókole zavřeli.
Rudoltovici jmiechu na odění sukně zelené
a Věňkovici červené.
Rudoltovici <se> prvé dobře jměli,
ale smysleti nechtěli ,
že, když porazili kterého,
nechali choditi jeho.
A ten, jenž pěš chodil,
najviev jim uškodil.
Ale Věňkovici, když kterého srazili,
inhd jeho ku poddání připudili.
Tak Věňkovici i získachu
a Rudoltovici se jim na milost dachu.
A kakož koli nepřietelský lýtý boj byl,
však ijeden z nich života nezbyl.
A však sú sobě oděnie podjímali
a nepřietelsky kláli. “

Dalimil II. Doplněk 1, s. 551. Josef ŠUSTA, České dějiny II. 2. Král cizinec, Praha 1939, s. 291, pozn. 1 spojuje prezentovaný souboj s určitými novotami, které do českých zemí přišly s Janem Lucemburským.

¹⁰⁴⁷ Jistou výjimku představují Práva zemská česká Ondřeje z Dubé, která o soudním souboji přímo nehovoří, ale z kontextu 20. článku vyplývá, že se vztahuje právě k souboji. Jeho použití koresponduje s normami uvedenými v Ordo iudicii terrae i Řádu práva zemského. Rovněž u Ondřeje je souboj spojen s pohnáním z hlavy; na rozdíl od zmíněných právních knih se omezuje pouze na spory, v nichž je poškozený žalobce sirotek. Nicméně, jak uvádí Ondřej z Dubé, k soudnímu souboji nemuselo vůbec dojít, neboť rozhodnutí leželo na bedrech soudních úředníků. Viz OzD, čl. 20, s. 130: „Pak jest-li sirotek let nemaje, tehda přietel po meči má od sirotka před pány stít vzieti a též věsti, jestli třeba, pána u potaz vezma, klínem před se v klín udeře, jakož ten pán naučí. Pak nález, pomsta i dóvod má státi na panské vůli. A tu se bojím psáti přes jich vuoli. “

ze 184. článku – se dovídáme, při jakých deliktech mohlo k soudnímu souboji dojít a jaké byly soubojové zbraně: „*Z hlavy trój póhon; právo s meči sědati. Z přihlavného dobytká trój póhon; právo za kyje sědati.*“¹⁰⁴⁸ Z prezentovaného ustanovení je patrné, že se soudní souboj omezoval pouze na delikty, které souvisely s usmrcením. Další úkony týkající se soudního souboje se ve zmíněné právní knize neobjevují.

Autor Rožberské knihy na jiném místě – konkrétně v článku 124 (pouze v nejstarším rukopisu) – hovoří o *líčení životem*. Za tímto slovním spojením se skrývá soudní souboj. Nabízel jej ten, který obvinil konkrétní osobu ze zrady či škody učiněné panovníkovi. Toto obvinění mohl vyslovit pouze proti osobě stejného stavu.¹⁰⁴⁹ Jistým způsobem se uvedné nařízení týká sporu o čest.¹⁰⁵⁰ Ve stejném duchu se nese i článek 129 Rožberské knihy. Nikdo nemohl být zbaven cti přísahou se svědky, ale pouze soudním soubojem. Obvinění se však mohli z nařčení očistit tzv. sirotčím právem, tedy přísahou, kterou nebylo nutné potvrzovat spolupřísežníky.¹⁰⁵¹

Obdobná nařízení obsahuje i *Maiestas Carolina*. 88. článek připouští soudní souboj pouze ve třech případech: 1) při obvinění ze zrady panovníka a při usilování o jeho zdraví či život (nařízení se vztahovalo i na členy královské rodiny), 2) pokud by někdo prodal, dal nebo zastavil hrad, který patří panovníkovi, a to bez jeho vědomí a souhlasu, (Ustanovení doplňuje podmínka, že před samotným soubojem má na každé straně přísahat devět ctných a na cti zachovalých mužů.) 3) při porušení cudnosti a počestnosti královského domu

---

O soudním souboji můžeme uvažovat i v případě znásilnění: „*O podávenie týž běh, jedno povyk dověsti.*“ *OzD*, čl. 21, s. 130.

¹⁰⁴⁸ KN. ROŽ., čl. 184, s. 81. Připomeňme, že Rožberská kniha předepisuje pro zločin *hlavy* vedle souboje také ordál železa. Viz *ibid.*, čl. 71, s. 51 a čl. 180, s. 81.

¹⁰⁴⁹ „*Když kto na koho zmluvi rovně na rovni, že jest královi nevěrný, že jsa s ním i byl v boji, nebo jeho lidé jeho kázaniem, na královu škodu, a chce životem líčiti: tehda proti tomu odpovď: ,nevinen jsem, a chci se zpraviti, jakž mi kmeté naleznú.*“ KN. ROŽ., čl. 124, s. 68.

¹⁰⁵⁰ Podobně i v Dalimilově kronice: „*Mú mi ženu otjal bez práva (...) // Mnich počě mluviti, // že chce toho svým mečem dolíčiti. // (...) ,Kdyžs tu řeč směl na ciesař mluviti, // musíš toho svým mečem dolíčiti.*“ *Dalimil I*, kap. 26, s. 316.

¹⁰⁵¹ „*Když rovně na rovni vzmluvi, by mu co učinil za věru, nebo komu: tehda právo podlé odpovědi; nebo nelze ijedné nevěry ničímž postihnúti ludmi na dvoře schovalého člověka, ni pro hospodu, což k sědání neslušie. Ledno jenž sě praví nevinen, ten sě otpřisez sám svú rukú, to je sirotčím právem, jak sě v odpovědi zpravuje; nebo nelze ijednomu ničiež cti zbaviti přísahami. Ale ten, jemuž jde na jeho čest, ten jmá lepšie právo brániti právem sirotčím své cti za všelikakú vinu, což neslušie k sědání.*“ KN. ROŽ., čl. 129, s. 69–70.

(dvora).¹⁰⁵² K soudnímu souboji mělo dojít jen tehdy, pokud se na něm strany sporu domluvily.¹⁰⁵³ Článek 90 *Maiestas Carolina* upravuje podmínky pro vyzvání. Platilo pravidlo uvedené již v Rožmberské knize, totiž že na souboj může vyzvat pouze rovný rovného svým urozením či důstojností.¹⁰⁵⁴ V *Ordo iudicii terrae* i v Řádu práva zemského je však toto pravidlo porušené.¹⁰⁵⁵

Pouze česká varianta *Maiestas* hovoří o možnosti nechat se v soudním souboji zastoupit: „*Zjevujem to, že ktožkolivěk muož služebníka v urození tak rovného jako sám, miesto sebe v sedánie postaviti. Ze zdávna z králova řádu ustanoveno jest, aby žádná persona, kteráž byvši v králově službě, nižšímu již slúží, nemohla postaviti miesto sebe jiného v sedánie. Ale zase kteráž jest slúžila pánu, a již slúží Velebnosti Králově, ta muož miesto sebe již v sedání postaviti jiného.*“¹⁰⁵⁶

Nejobsáhlejší informace o soudních soubojích a k nim se vztahujících procesních úkonech v českém zemském právu nám poskytují *Ordo iudicii terrae* a jeho česká parafráze Řád práva zemského. Ty, stejně jako 184. článek Rožmberské knihy, spojují aplikaci soudního souboje se spory, jež se týkají usmrcení (*hlavy, pro capite*) a tzv. (*pří*)*hlavních peněz (příhlavního dobytka, pro capitali pecunia)*, tedy peněžní či naturální kompenzace za usmrceného.¹⁰⁵⁷

---

¹⁰⁵² MC, č. 88, s. 184 a 186: „*quecumque alium provocare compellere vel aliter appellare licere quomodolibet ad duellum nisi tribus de causis aliqua proponatur. Scilicet si arguere velit eundem de prodicione, quod Insidias vel tractatum fecerit in vitam regie maiestatis, vel in offensum aliam personalem aut eciam Illustris regine nec non filiorum filiarumve fratrum eciam et sororum et aliorum omnium descendencium ex tirpe regali; Si de dacione, vendicione vel alia qualibet concessione castri vel terre eiusdem maiestatis vel tractatu seu convencione dandi vel concedendi factis per eundem, quem ad duellum provocandum duxerit cuicumque persone absque regie celsitudinis consciencia vel mandato. Quo casu novem viri bone opinionis et fame pro tempore qualibet producantur et Jurati deponant antequam dictis partibus in duello liceat dimicare; Si eciam arguere intenderit de corrupta pudicia regie domus, quam intelligentibus notam de honestate duximus subticendam*“. Český text hovoří o tom, „*ktožby na králově dvoře podávenie neb násilé panně neb paní učinil*“. H. JIREČEK (ed.), *Majestas Carolina*, čl. 80, s. 165.

¹⁰⁵³ „*Prescriptis tribus casibus, quibus duellare permittimus, duellum fieri sic intelligi volumus et Jubemus: si de communi assensu et spontanea partium voluntate, ad duellum processerint partes ipse supradictum.*“ MC, čl. 89, s. 186.

¹⁰⁵⁴ „*In duello considerari debet equalitas personarum, ut nulli liceat in casibus iam permissis alium nobilitate forte generis vel preeminencia dignitatis se maiorem ad duellum aliquatenus provocare.*“ MC, čl. 90, s. 188.

¹⁰⁵⁵ Viz ORDO – ŘÁD, čl. 34–36, s. 94–95.

¹⁰⁵⁶ H. JIREČEK (ed.), *Majestas Carolina*, čl. 81, s. 166.

¹⁰⁵⁷ Dle výkladu, který se objevoval ve starší právněhistorické literatuře, výraz *příhlavní dobytek* označoval svržky, peníze či majetek zabitého, který byl uloupen. V současné době se badatelé kloní k názoru, že se jednalo o peněžní náhradu za zabitého. K *příhlavnímu dobytku* viz alespoň

Cesta k samotnému souboji byla velmi složitá a zdlouhavá. Pomineme-li mimosoudní vyrovnání nebo řešení sporu svépomocí, zejm. krevní mstou, otevírá celý případ tzv. opověď, tedy ohlášení zločinu před pražskými úředníky.¹⁰⁵⁸ Poškozený měl komorníkovi předložit důkazy o spáchaném deliktu, totiž „*jmá jemu ukázati toho zabitého, a rány jeho a rúcho zekrvavené jeho, v kterémž jest zabit; a to všechno rúcho jmá sobě ten komorník vzieti i zachovati, aby je mohl v súdě ukázati*“.¹⁰⁵⁹ Další fází procesu byl púhon, tedy obeslání obžalovaného před soud. Poškozený měl prosit soudní úředníky, aby mu dali komorníka, který by púhon provedl.¹⁰⁶⁰ Podle Řádu práva zemského, resp. Ordo stejně jako Rožmberské knihy měl být z *hlavy* i z *příhlavního dobytka* proveden trojí púhon. Tyto púhony si měl nechat poškozený se všemi náležitostmi zapsat do zemských desk. Jakmile se na soud dostaví žalobce i pohnaný, mají si na soudních úřednicích vymínit řečníky, jejichž prostřednictvím budou obě strany na soudu promlouvat. Řečníci měli prosit pány na soudu, aby každá strana dostala jednoho z přísedících, kteří naučí jak žalovaného, tak pohnaného všem formalitám potřebným pro soudní řízení. Poškozený měl navíc nárok na „*dva pány, kterážbyšta jměla jim raditi a v ucho šeptati, což k jejich právu slušie, učicce je*“.¹⁰⁶¹ Podle autora Řádu stál za tímto opatřením fakt, že „*ten púvod* [tj. žalující], *jenžto pohoní, pro velikú žalost, že jemu přietel zabit, nemôž dobré paměti*

J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Rozpravy I*, s. 93. H. JIREČEK, *Prove*, s. 299–300. V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 131. R. RAUSCHER, *Usmrcení*, s. 43–45. Dalibor JANÍŠ, *Smlouva o hlavu*, in: M. Nodl – M. Wihoda (eds.), *Rituál smíření*, s. 179.

¹⁰⁵⁸ „*Páni, račte slyšeti, opoviedám Vaší Milosti, že tento přietel mój (pojmenuje jej, a odkud jest byl) jest zabit na pokojné cestě ot toho (pojmenuje toho, kterýž jej zabil a odkudž jest); opoviedám vám hlavu jeho, a proší, dajte mi komorníka, atby tu hlavu opatřil.*“ ŘÁD, čl. 1, s. 78. Srov. ORDO, čl. 1, s. 78. Podobně *Dalimil I*, kap. 26, s. 316: „*I jě sě na ciesařě žalovati // řka: ,Kniežata, račte poslúchati! // Mú mi ženu otjal bez práva, // ana v jeho dvořě ješče zdráva.*“ Veškeré náležitosti, které má opověď obsahovat, podává rovněž XII. hlava Rožmberské knihy. Viz KN. ROŽ., čl. 210–228, s. 86–91.

¹⁰⁵⁹ ŘÁD, čl. 1, s. 78–79. Srov. ORDO, čl. 1, s. 78–79. Autor Řádu i Ordo doplňuje ustanovení doporučením, aby poškozený předvedl před soudní úředníky komorníka, který byl s deliktem seznámen. Ten měl vypovědět, co zjistil a ukázat jim doklad zločinu (např. zkrvavený oděv usmrceného). Událost měla být následně zapsána do zemských desk, spolu se jménem komorníka a dnem a rokem, kdy ke zločinu došlo. Mělo se tak dít pro případ, „*kdyžby ten komorník sšel dřieve súdu, aneb žeby jeho jmieti nemohl, neb žeby to rúcho krvavé utraceno bylo*“.¹⁰⁶⁰ ŘÁD, čl. 1, s. 79. O činnosti komorníka při tzv. ohledání více také XV. hlava Rožmberské knihy. Viz KN. ROŽ., čl. 238–246, s. 95–97.

¹⁰⁶⁰ Viz ŘÁD, čl. 2, s. 79. Srov. ORDO, čl. 2, s. 79.

¹⁰⁶¹ ŘÁD, čl. 4, s. 81.

jmieti“.¹⁰⁶² Ve chvíli, kdy obě strany sporu proti sobě stanou před soudem, pronese řečník poškozeného žalobu (se svolením soudních úředníků): „*Páni! račtež slyšeti na též právo ohrazenie: tento ottudto žaluje na tohoto ottudto (pojmenuje oba), že jest zabil bratra jeho (pojmenuje jeho, odkud jest byl) na pokojné cestě bezprávně; pakliťby toho přel, chce naň ukázati svým životem na jeho život, jakž jemu páni za právo vynesú.*“¹⁰⁶³

Jak je z výše uvedeného zřejmé, poškozená strana nedokazovala, že k usmrcení došlo (koneckonců důkaz o spáchaném deliktu byl podán již při opovědi), ale že delikt spáchal konkrétní obviněný. To chtěl žalobce dokázat „*svým životem na jeho život,*“ tedy soudním soubojem; ovšem konečné slovo o důkazním prostředku měli pravděpodobně soudní úředníci („*jakž jemu páni za právo vynesú*“). Řečník pohnaného měl na toto obvinění zareagovat řadou otázek, jako např. kdy došlo k usmrcení, zda byla učiněna opověď, jestli byla zapsána do desk zemských, existují-li hmotné důkazy apod. Řečník pohnaného chtěl rovněž slyšet žalobu z desk, jestli se v nějakých bodech nerozchází se žalobou přednesenou před soudem. V takovém případě by byl spor ukončen.¹⁰⁶⁴

Ze článků 6–9 Ordo, resp. Řádu jasně vyplývá, že se řečník pohnaného snažil najít jakoukoliv nesrovnalost či nedostatek, byť jen formální, který by vedl k ukončení celého sporu. Pokud se pronesená žaloba shodovala s tou, jež byla dříve zapsána do desk, musel se pohnaný k obvinění vyjádřit. Autoři právních knih nabízí tři možnosti: buď se pohnaný ke spáchanému deliktu přiznal, nebo jej popřel, nebo prohlásil, že tak musel učinit v sebeobraně, tedy „*bráně sě jeho násilí, a bráně života svého*“. Svě tvrzení pak chtěl dokázat tak, „*jakž jemu právo a páni naleznú*“.¹⁰⁶⁵

---

¹⁰⁶² ŘÁD, čl. 4, s. 81. Na okraj poznamenejme, že v počtu i kategoriích osob vydávaných soudem oběma stranám sporu se odráží obtížnost formálních úkonů, které provázely celé procesní řízení.

¹⁰⁶³ ŘÁD, čl. 6, s. 83–84. Srov. ORDO, čl. 6, s. 83–84. Podobný postup se objevuje i v tak řečené Dalimilově kronice, kde k obvinění císaře dochází prostřednictvím knížat; u Dalimila chce žalující dokázat oprávněnost žaloby svým mečem, tedy soubojem, k čemuž mají dát svolení (v případě Dalimila) přítomná knížata: „*I jě sě na ciesařě žalovati // řka: ‚Kniežata, račte poslušati! // Mú mi ženu oťjal bez práva, // ana v jeho dvořě ješče zdráva. ‘ // Ciesař tej řeči jě sě smieti, // a což mnich mluvieše, jě sě přieti. // Mnich počě mluviti, // že chce toho svým mečem doličiti. // Kniežata mnicha neznajiechu, // a však jemu pověděchu: // ‚Kdyžs tu řeč směl na ciesařě mluviti, // musíš toho svým mečem doličiti. ‘*“ Dalimil I, kap. 24, s. 316.

¹⁰⁶⁴ „*A budúli sě dsky s žalobú řečníkovú děliti, že to úředníci shledají: tehda pohnaný prázden jmá býti póhonu i té viny.*“ ŘÁD, čl. 10, s. 85. Srov. ORDO, čl. 10, s. 85.

¹⁰⁶⁵ ŘÁD, čl. 10, s. 85. Srov. ORDO, čl. 10, s. 85.

Poté, co byly splněny všechny výše uvedené úkony, páni, kteří zasedali na soudu, vynesli tzv. *potaz*,¹⁰⁶⁶ tedy svolení v našem případě k soudnímu souboji: „*že by jměli o to sediti a životem pokázati*“.¹⁰⁶⁷ Obě strany si měly prostřednictvím svých řečníků vyprositi na soudních úřednících pána (*baro*), který by je naučil všem náležitostem, jež předcházely soudnímu souboji.¹⁰⁶⁸ Šlo především o dva akty, které sestávaly z dílčích formálních úkonů: uzavření „smlouvy“ o soudním souboji a slavnostní pronesení přísahy.

Za normálních okolností by dohodu o soudním souboji nejspíše zpečetilo vzájemné podání rukou. V případě sporu to však nebylo možné už jen proto, že toto gesto představuje určitý stupeň vzájemné důvěry. Smlouva o soudním souboji měla tedy podobu tzv. bití klínu (*plica*) v klín, které už samo o sobě připomíná (a snad i symbolizuje) souboj. Jako první předstupoval před pány poškozený, který musel vstoupit do šraňků nejprve pravou nohou napřed, poté musel pokleknout na pravé koleno, pravou rukou uchopit klín svého šatu a čekat na znamení soudních úředníků.¹⁰⁶⁹ Pohnaný měl zachovat stejný řád, jen s tím rozdílem, že musel „*levú nohú napřed vkročiti a pravú potom*“, měl „*na levé koleno pokleknúti*“ a na rozdíl od poškozeného držet „*levú rukú za klín z levé strany*“.¹⁰⁷⁰ Ještě než žalobce i pohnaný zpečetili dohodu o soudním souboji úderem klínu v klín, museli přednést řeč, kterou je naučili páni vydaní od soudu a která se v případě poškozeného shodovala se žalobou.¹⁰⁷¹ Pohnaný toto obvinění

---

¹⁰⁶⁶ *Potaz* označoval určitou radu či svolení. Mladší výklad *potazu* přináší VŠEHRD, kn. II. 20, s. 75–78. Z literatury viz alespoň H. JIREČEK, *Prove*, s. 276–277. V. BRANDL, *Glossarium*, s. 260–261 a 408, heslo *consilium*.

¹⁰⁶⁷ ŘÁD, čl. 11, s. 85. Srov. ORDO, čl. 11, s. 85.

¹⁰⁶⁸ O těchto formálních úkonech více ŘÁD, čl. 11–20, s. 85–89. Srov. ORDO, čl. 11–20, s. 85–89.

¹⁰⁶⁹ „*Tehdy ten pán, jenžto jest vydán pívodu, jmá nad hlas říeci: „slyšiž! když káži do šrankov vstúpití, jmáš pravú nohú napřed kročiti a levú potom; a když před pány přijdeš, jmáš na pravém koleně pokleknúti, i máš pravú rukú s pravé strany za klín sukni vzieti, i jmáš držeti, dokudž nekáži páni tím klínem svého vraha udeřiti.*““ ŘÁD, čl. 13, s. 86. Srov. ORDO, čl. 13, s. 86.

¹⁰⁷⁰ ŘÁD, čl. 14, s. 87.

¹⁰⁷¹ „*Ty Petře (nebo kterak jemu jméno ději) slyš! pravímť, žes mój vrah, neb si zabil Jana (neb kterak jemu jméno ději) bratra mého vlastnieho odtudto (pojmenuje), na pokojné cestě bezprávně; a to chci pokázati mým životem na tvój život, jak mě právo zemské a páni naučie.*“ ŘÁD, čl. 17, s. 88. Na to měl pohnaný odpovědět: „*Slyš Jene neb Jakube! jakož mi vinu dáváš, bych já zabil bratra tvého Petra nebo Václava někdy řečeného ottud, na pokojné cestě bezprávně: tiem jsem tobě nevinen, a to chci pokázati mým životem na tvój život, jakž mi právo zemské a páni naleznú.*“ ŘÁD, čl. 18, s. 88. Srov. ORDO, čl. 17–18, s. 88.

mohl buď popřít („*tiem jsem tobě nevinen*“),¹⁰⁷² anebo se mohl přiznat, že sice dotyčného usmrtil, ale v sebeobraně („*to sem musil učiniti pro jeho počátek, bráně svého života*“). Hned nato „*jmáta zaručiti, aby se bila o životy*“,“¹⁰⁷³ tedy „*ihned klíny v hromadu třikrát udeřiti jmáta*“. I bití klínu v klín muselo být náležitě provedeno, jak upozorňují sestavovatelé Ordo i Řádu: „*a oba bud'ta pilna, abyšta upřiemo udeřila proti sobě, by se žádný nechybil. A kdyžby páni shledali, na kterémžby sešlo, žeby právě neudeřil: tenby svú při ztratil*“.¹⁰⁷⁴ I sebemenší odchýlení od stanovených pravidel mohlo znamenat ztrátu pře. Tento fakt kritizoval Tomáš Štítný v Knihách šesterých: „*A kak-li to móż dobrě býti (...) když zaruují: vezma klín sukně neb pláště, hne-li jím za sě, chtě snad rozvesti, aby udeřil k onoho klínu, tehdy jest ztratil!*“¹⁰⁷⁵ (Je otázkou, na základě jakého zdroje Štítný svoji kritiku zformuloval.)

V Ordo iudicii terrae stejně jako v Řádu práva zemského se hovoří o ztrátě života, popř. o doživotním žaláři jako o trestu, který měl stihnout pohnaného z hlavy (a příhlavních peněz) v případě, že by svoji při prohrál.¹⁰⁷⁶ Zda tomu tak bylo i tehdy, pokud *právě neudeřil*, tedy odchýlil se od předepsaných formalit při bití klínu v klín, není jasné. Texty hovoří pouze o ztrátě pře. Ordo ani Řád nám neprozrazují, zda špatné provedení ostatních úkonů, jež předcházely soudnímu souboji (např. vkročení opačnou nohou do šraňků, pokleknutí na jiné koleno apod.) automaticky znamenalo předčasné ukončení celého sporu. Můžeme se domnívat, s ohledem na podmínky, které platily pro očištnou přísahu, že i sebemenší odchýlení (v jakékoliv fázi procesu) od daných pravidel, vedlo ke ztrátě pře.

Theodor Saturník poukázal na antagonickou funkci gesta bití klínu v klín. To mělo význam symbolického *vadia*, na druhou stranu – vzhledem ke složitosti – snižovalo možnost konání soudního souboje (který potvrzovalo).¹⁰⁷⁷

---

¹⁰⁷² Tak i u Dalimila: *Ciesar tej řeči jě sě smieti, // a což mnich mluvieše, jě sě přieti. Dalimil I, kap. 26, s. 316.*

¹⁰⁷³ ŘÁD, čl. 19, s. 88. V latinském Ordo tato pasáž chybí. Viz ORDO, čl. 19, s. 88.

¹⁰⁷⁴ ŘÁD, čl. 19, s. 88. Srov. ORDO, čl. 19, s. 88.

¹⁰⁷⁵ ŠTÍTNÝ, s. 148.

¹⁰⁷⁶ Viz ŘÁD, čl. 22–23, s. 89–90. Srov. ORDO, čl. 22–23, s. 89–90.

¹⁰⁷⁷ Symbolický akt „*jest vsunut do ordálového řízení, nejen aby se zaručila smlouva, nýbrž i z té příčiny, aby tak snadno ke skutečnému boji nedošlo; míří tedy proti souboji, ač jej má zaručovat*“.

Všechny formality zaznamenané v Ordo i v Řádu, jež měly předcházet soudnímu souboji, minimalizují možnost jeho konání. Tak tomu bylo i v případě druhého slavnostního aktu, který měl bezprostředně předcházet soudnímu souboji. Tím byla přísaha.¹⁰⁷⁸

Její znění, tzv. rota, byla stanovena soudními úředníky. Nejdřív měl přísahu vykonat žalobce; podle Ordo přísahal na kříž: „*actor prius jurabit in cruce*“.¹⁰⁷⁹ Pokud by poškozený přísahu tzv. zmátl, tj. pokazil, ztratil svoji při.¹⁰⁸⁰ V opačném případě již vše leželo na bedrech pohnaného. Sankce pro jeho osobu byly mnohem horší. Jestliže by přísahu za svoji nevinu (*pro sua innocentia*) úspěšně nepodstoupil, měl přijít o hlavu. Jednalo se o tzv. přísahu se zmatkem (viz dále), na jejíž vykonání měl tři pokusy. Tato sankce byla za života Karla IV. zmírněna. Pohnaný měl být napříště vsazen do věčného žaláře (*in carcere perpetuo*) a v něm zůstat tak dlouho, dokud by král a páni nerozhodli jinak, nebo dokud by mu poškozený neodpustil a nepožádal o jeho propuštění.¹⁰⁸¹

Až poté, co byly splněny všechny výše nastíněné náležitosti, mohlo dojít k samotnému souboji. Ordo iudicii terrae i Řád práva zemského nabízí oběma stranám poslední možnost, jak se souboji vyhnout, totiž útekem. Jedinec, který toho chtěl využít, musel, dříve než vejde na kolbiště, „*prosiť pánov, aby jemu potaz [tj. svolení] dali s purkrabí Pražským; kterýžto purkrabie jmá jej bezpečně provoditi tři míle ot hradu Pražského, tak aby mohl uteci před násilím svých nepřátel*“.¹⁰⁸²

Theodor SATURNÍK, *Klín šatu jako symbol v právu českém*, in: V. Vaněček (ed.), *Miscellanea historico-iuridica*, s. 254.

¹⁰⁷⁸ „*Tu sudí jmá jim rok položit, a miesto ukázati, kde jmáta proti sobě přísahati a potom se bít.*“ ŘÁD, čl. 21, s. 89. Srov. ORDO, čl. 21, s. 89. O přísaze před soudním soubojem krátce pojednává J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 108. H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 19.

¹⁰⁷⁹ ORDO, čl. 22, s. 89.

¹⁰⁸⁰ ŘÁD, čl. 22, s. 89. Srov. ORDO, čl. 22, s. 89.

¹⁰⁸¹ „*Tuto znamenaj, že za starodávna tento řád byl jest, kdyžby pohnaný přísahu zmátl, a po třetí se neopravil, žeby ztratil i při i hlavu. Proti tomu z přiezni páni sú byli nalezli jednomu za nebožce Ciesare, že pro tu přísahu nejmá ihned sřat býti, ale že jest svú při ztratil, a ten pówod jmá získanú jmieti. Ale miesto stětie tento pohnaný jmá dán býti do věčného žaláře, aby jeho purkrabie Pražský choval až do smrti, jakož na vězně slušie; a pakliby purkrabie Pražský byl jeho přítel přirozený, tehdá jmá dán býti do jiné vazby, kdežby se královi a pánóm zemským zdálo, a tu jmá chován býti, jakož na vězně slušie, dokudžby král a páni zemští jeho nevinu neoptali úplně, aneb dokudžby ten pówod a jeho přítelé jemu té viny neotpustili, a zaň krále a pánov neprosili, aby byl propuštěn.*“ ŘÁD, čl. 23, s. 89–90.

¹⁰⁸² ŘÁD, čl. 24, s. 90. Srov. ORDO, čl. 24, s. 90.

Důvodů pro existenci poslední možnosti, jak se vyhnout soudnímu souboji, existuje celá řada. V rovině soudní autority se může v tomto nařízení odrážet snaha o minimalizaci soudních soubojů jako takových. Vzhledem k tomu, že Ordo ani Řád neříkají nic o zástupcích při souboji (*championes, pugiles*), můžeme uvažovat o strachu ze smrti či případného zmrzačení. (Strach mohl mít i sakrální rozměr, tj. obava před božím hněvem/trestem.) Stejně tak byla na místě obava z trestu, který následoval po odsouzení. Útěk mohl poskytnout procesní straně možnost, jak celý spor vyřešit smírnou cestou. Aby k tomu mohlo dojít, byla nezbytná ochrana pražského purkrabího, stejně jako náskok prchající strany. Na druhou stranu je třeba poznamenat, že vyzvání na souboj a jeho podstoupení bylo do značné míry věcí osobní cti.

Vzhledem k možnosti útěku je poněkud paradoxní, že pohnaný, který se nedostavil k soudnímu souboji, jenž mu byl zemským soudem nalezen, měl prohrát spor kontumačně, což pro něj znamenalo neblahé následky.¹⁰⁸³ Právem žalující strany bylo třikrát vyzvat pohnaného za účasti komorníka, aby se dostavil k soudnímu souboji. Jestliže se tak nestalo „*a pohnaný nesmluví se s pówodem i s úředníky: tehdy ten pówod, kdežby kolivěk nalezl pohnaného, má jej jieti nebo zabiti, a prokole jemu stehně, i má jej k ocasu koňskému za nohy přivázati, nic s něho rúcha nesvláče, i vléci jej pod Pražskou šibenici. I má to opovědiati úředníkóm, a komorníka vziati, aby jej ohlédal. A když to komorník vyzná, má to ve dsky vložití, a žádný toho nemá mstíti*“.¹⁰⁸⁴ 30. článek Ordo i Řádu obsahuje tři výjimky, které mají zabránit odvečení pohnaného, totiž pokud byl u své manželky, u hrobu sv. Václava nebo u české královny.¹⁰⁸⁵

Duelanti, kteří nastoupili k soudnímu souboji, jej měli vykonat dle slov autora Řádu „*bez oděnie, jedno v sukniech a v nohaviciech, s mečmi a za štíty*

---

¹⁰⁸³ V německém prostředí se setkáme s nařízením, které udává, že obžalovaný měl být třikrát zavolán k soudnímu souboji. Jestliže by se ani po třetí výzvě k souboji nedostavil, měl proběhnout boj bez obviněného a to tak, že žalobce vedl dva seky a jeden výpad mečem proti větru, což symbolizovalo porážku soupeře. K tomu více André SCHULZE, *Mittelalterliche Kampfesweisen I. Das Lange Schwert. Talhoffers Fechtbuch Anno Domini 1467*, Mainz 2006, s. 13.

¹⁰⁸⁴ ŘÁD, čl. 29, s. 92. Srov. ORDO, čl. 29, s. 92.

¹⁰⁸⁵ „*Tuto znamenaj, že ten pohnaný, když by byl u své ženy oddané nalezen, a ona jej objala, anebo svým rúchem přikryla, že ot nie nemá vzat býti, ani které žalosti trpěti. A také kdyžby byl u hrobu svatého Václava v Pražském kostele, a nebo před královíu Českú, také tu nemá vzat býti, ale pokoje požíti.*“ ŘÁD, čl. 30, s. 93. Srov. ORDO, čl. 30, s. 93.

v šrancích¹⁰⁸⁶ jim připravených, jako jest obyčej“.¹⁰⁸⁷ Během souboje měl každý z bojovníků nárok na tři přestávky v délce jedné hodiny. Vhozeným ručníkem do ringu byl *sochor (falanga)*, který na požádání pohnaného či žalobce „*purkrabie Pražský jmá mezi ně vložití (...), aby přes ten žádný na druhého nesahal až za hodinu*“.¹⁰⁸⁸

Soudní souboj mohl končit smrtí jednoho, popř. obou soků nebo tehdy, když byl jeden ze soupeřů poražen (*superaverit*). Vítěz měl právo poraženého „*svů rukú stieti, a hlavu jemu mezi nohy vložití*“. Pokud tak učinil, měl „*pokleknúti na jednom koleně a poděkovati králi a pánom z pravého práva, a dva halěře naň vložití a těmi jej ofěrovati*“.¹⁰⁸⁹ Mohlo být však „*mezi nimi lepší zjednáno,*“ ale pouze „*s královú volí a s panským povolením*“. Autor Řádu

---

¹⁰⁸⁶ Soudní souboj probíhal za tzv. *šraňkem*, lat. *in circulo*. (Latinský termín se blíží výrazu *ókol*, který použil ve své kronice Dalimil.) Šraňk plnil minimálně dvě funkce: 1) bránil duellantům v útěku mimo vytyčenou plochu, 2) zabraňoval jakýmkoliv vnějším zásahům neoprávněných osob. Analogii této funkce nalezneme v prostředí zemského soudu, jehož zahajování se provádělo symbolicky zasunutím dřevěného šraňku, čímž vznikl uzavřený a ohrazený prostor, ve kterém jsou jen určené osoby. Slovo *zahájení* je odvozováno od substantiva *háj*, které označuje místo, do něhož je zakázáno vstupovat (posvátné háje). Viz V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 155: „*Staročeské zahajovati znamenalo zabraňovat, bránit*“.¹⁰⁸⁷ Viz dále V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 594 nebo Igor NĚMEC a kol., *Slova a dějiny*, Praha 1980, s. 260.

¹⁰⁸⁷ ŘÁD, čl. 22, s. 89. Srov. ORDO, čl. 22, s. 89.

¹⁰⁸⁸ ŘÁD, čl. 25, s. 90. Srov. ORDO, čl. 25, s. 90. Podle Josefa Svátka, který však pro své tvrzení neuvedl žádný pramen, „*poněvadž pak souboje tyto byly vedeny často na život a na smrt, volán byl k nim také vždy člověk v léčení ran znalý, aby rány bojovníků ještě mezi bojem zavázal, pročež byl muž takový ‚vazačem‘ zván, jak ještě ve XIV. věku obyčejem bylo; ten pak při souboji konal i jiné služby, podávaje zápasníkům meče neb dřevce atd*“.¹⁰⁸⁹ J. SVÁTEK, *Obrazy II*, s. 9.

¹⁰⁸⁹ Pro uvedené citace viz ŘÁD, čl. 26, s. 91. Srov. ORDO, čl. 26, s. 91. Podobné ustanovení o dvou halířích vložených na zabitého nalezneme i ve viničním řádu císaře Karla IV.: „*A jestli že by se stalo, že by ten zlodějce, jenž by tu škodu byl učinil, buďto že by byl jeden anebo více, při také škodě zabit: tehdy má ten jistý, ktož by jěj anebo je do smrti zabil, nic více ztratiti než dva halíře, kteréžto má na tělo toho, jehož je zabil, položití*“.¹⁰⁹⁰ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Jus vinearum*, in CJB II. 3, Praha 1889, čl. 9, s. 327. V privilegiu krále Václava IV. pro žatecké měšťany z roku 1399 je ustanoveno, že „*ktož by škodu v noci učinil a popaden byl, ten jest svou šiji ztratil a zboží jeho má spadnutí na pergmaystra. Pakli by se přihodilo, že by ten škuodce, kterýž by tu škodu učinil, buď jeden nebo více, při takově škodě zabit byl, tehdy ten, ktož by jeho nebo je zbil do smrti, nic více nemá ztratiti než toliko dva halíře, kteréž on na tělo, jehož jest zabil, má položití*“.¹⁰⁹¹ Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex juris municipalis regni Bohemiae II. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419*, č. 716, s. 925. Usmrcení v soudním souboji se tak víceméně rovnalo zabití zjevného pachatele. Pokládání dvou halířů na tělo zabitého, tedy tzv. *ofěrování*, představuje bezesporu velmi prastarý zvyk. Netřeba jistě připomínat dvě mince pro mytologického převozníka Chárona. Sloveso *ofěrovati* (též *offerovati*) pochází z latinského *oferre*, tedy *podávat, přinášet, obětovat*. Více V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 410. Rudolf Rauscher tento poplatek spojil s vykoupením za porušení veřejného pokoje. Viz R. RAUSCHER, *Usmrcení*, s. 77.

doporučuje vítězi pojistit si výsledek soudního souboje zápisem do zemských desk, aby tak minimalizoval riziko případné krevní msty.¹⁰⁹⁰

Soubojové zbraně, zločiny a sociální postavení duelantů

Domácí prameny uvádí jako soubojové zbraně výhradně meč a kyj. Jejich výběr určovaly v zásadě dva faktory. Tím prvním byl charakter deliktu, druhým pak sociální postavení duelantů.

Používání kyje a štítu jakožto soubojových zbraní má velmi dlouhou tradici.¹⁰⁹¹ Robert Bartlett upozornil na neměnnost, která se váže k těmto zbraním. V Evropě se s kyjem a štítem můžeme setkat v soudních soubojích od karolinského období až do 16. století.¹⁰⁹² Rožmberská kniha, *Ordo iudicii terrae* i Řád práva zemského spojují kyj se žalobou o tzv. příhlavní peníze.¹⁰⁹³ Meč a štít jakožto soubojové zbraně se pak objevují ve sporech o hlavu, tedy usmrcení, a dále pak v případech znásilnění. S největší pravděpodobností se jednalo o zbraně speciálně upravené pro soudní souboje. Ostatně i Dalimil hovoří o zvláštním *sědacím* meči.¹⁰⁹⁴

Nejen charakter zločinu, ale i sociální postavení (stavovská příslušnost) sporných stran ovlivňovalo dle *Ordo* i Řádu výběr soubojových zbraní. Obecně snad platila zásada, že meč byl vyhrazen pouze pro urozené.¹⁰⁹⁵ Pokud by tedy „*měštěnin sedláka pohnal: máta se bítí kyji a s štíty velikými, neb jsta oba*

---

¹⁰⁹⁰ „*A to jemu jmá ve dsky vníti, aby toho žádný prietel nemstil. Pakliby kto toho mstil, tenby ztratil život i zbožie, k Králově Milosti i ke všem pánóm, a nikdy by on ani jeho děti nejmělyby práva zemského užívati.*“ ŘÁD, čl. 26, s. 91. V latinském *Ordo* toto ustanovení chybí.

¹⁰⁹¹ K tomu A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 342. Viz dále P. DINZELBACHER, *Das fremde Mittelalter*, s. 33.

¹⁰⁹² R. BARTLETT, *Trial*, s. 110.

¹⁰⁹³ „*Z příhlavného dobytka trój póhon, právo za kyje sědati.*“ KN. ROŽ., čl. 184, s. 81. „*Ale kdyžby pówod koho jiného z hlavních peněz pohnal, nežli toho, jenžto jest jeho prietele zabil: všecen týž řád v súdē máta jmieti, jakož jest svrchu popsán; jediné kterýž chce z nich, nebo oba mőzeta poručníka mieti, a miesto sebe k bitvě vydati; i máta se bítí kyji a za štíty, až jeden druhého i přemőž, a tak při obdrží.*“ ŘÁD, čl. 31, s. 93. Srov. ORDO, čl. 31, s. 93.

¹⁰⁹⁴ Viz *Dalimil I*, kap. 26, s. 316. Autor *Ordo* hovoří o „*clypeis et gladiis aptis*“, což je možné přeložit jako *vyzbrojení štítů a mečů*, ale také jako *se vhodnými* – tj. soubojovými – *štíty a meči*. Viz ORDO, čl. 22, s. 89.

¹⁰⁹⁵ „*Když rovný rovného podlé urozenie, tocižto pán pána, vládyka vládyku z hlavy pohní (...)* i máta se bítí s meči i se štíty.“ ŘÁD, čl. 34, s. 94. Oproti tomu *Ordo* hovoří pouze o pohnání rovného s rovným: „*si par parem in genere pro capite ad iudicium citaverit, duellare cum gladiis et clypeis debent*“. ORDO, čl. 34, s. 94.

jednoho řádu chlapského“. Podle autora Řádu „*to jest ot staradávna ustaveno, že k téj bitvě nemá mečov užívati*“.¹⁰⁹⁶ Ovšem podle Ordo judicii terrae v souboji neurozených „*juxta antiqua jura cum baculis et clypeis parvis, quos hastiferi deferunt, duellabant; nunc autem duellare debent cum gladiis et magnis clypeis*“.¹⁰⁹⁷

Ordo i Řád uvádí jako jediný domácí pramen souboj mezi mužem a ženou. Pro důkazní řízení byl určující ženin rodinný stav. Zmíněné právní knihy rozlišují ženy vdané (*habens maritum suum legitimum*), vdovy (*vidua*) a panny, tj. ženy, které muže *neotpověděly* (*quae non renuntiavit ducere maritum*). Pokud by vdaná žena někoho pohnala z hlavy, měl se dotyčný očistit přísahou se šesti spolupřísežníky.¹⁰⁹⁸ Při pohnání vdané ženy z usmrcení platil dle Josefa Markova stejný důkazní prostředek, tedy přísaha.¹⁰⁹⁹

Jestliže byla žalobcem vdova, která by „*koho sobě rovného v urození pohnala z hlavy mužovy neb kterého přítele: má tiem řádem proti pohnanému jíti, jako muž,*“ to znamená, že mohla podstoupit soudní souboj. Aby se minimalizovaly fyzické rozdíly i případné výhody plynoucí z bojových zkušeností muže, musel při souboji „*v dole vykopaném státi až po pás s mečem a se štítem velikým, a v tom dole obraceti se, jakž může, a brániti se jí*“. Vdova měla stát s mečem a štítem „*v šraňcích v okružlých k tomu připravených. A on z dolu, ani ona ze šraňkův nemá vyníti, dokudžby jeden druhého nepřemohl*“.¹¹⁰⁰ Stejný prostředek rozhodnutí sporu, tedy souboj, směla ve věci žaloby z hlavy použít také panna, která měla 18 a více let.¹¹⁰¹ Panny, které ještě tohoto věku nedosáhly,

---

¹⁰⁹⁶ ŘÁD, čl. 37, s. 95–96.

¹⁰⁹⁷ ORDO, čl. 37, s. 96.

¹⁰⁹⁸ „*Kdyby žena, majíc svého muže, koho z hlavy pohnila: tehda pohnaný má svú nevinu pokázati na kříži přísahaje sám sedmý.*“ ŘÁD, čl. 38, s. 96. Tak i ORDO, čl. 38, s. 96. Srov. KN. ROŽ., čl. 71, s. 51: „*Z ohně právo se zpraviti, komuž vinu dávají, samému sedmému (...) z hlavy takéž, z příhlavného dobytka takéž.*“ Přísaha se šesti, resp. sedmi věrohodnými muži v případě usmrcení se objevuje již v privilegii krále Václava I. pro město Brno z roku 1243. Viz IURA, čl. 1, s. 5 a čl. 8, s. 6.

¹⁰⁹⁹ J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 109.

¹¹⁰⁰ ŘÁD, čl. 40, s. 96. Stejně tak i ORDO, čl. 40, s. 96.

¹¹⁰¹ „*A panna v osmnádsti létech, nebo starší, kdyžby chtěla tak s svým vrahem bítí se, téhož má práva požívati.*“ ŘÁD, čl. 40, s. 96–97. Latinské Ordo hovoří o ženě (panně) osmnáct let staré, která již měla muže. „*Si autem domicella octodecim annorum senex, quae renuntiavit marito, pro capite aliquem citaverit: eodem jure potiri debet, sicut vidua praescripta.*“ ORDO, čl. 40, s. 96–97. V latinském textu mělo být pravděpodobně *non renuntiavit marito*, jak čteme v čl. 39, s. 96.

měly postupovat jako sirotci,¹¹⁰² to znamená, že po vykonané přísaze se mohly nechat v souboji zastoupit. Výhoda, kterou poskytovalo tzv. sirotčí právo, však nebyla automatická či samozřejmá. Podle 32. článku Ordo i Řádu musel ten, kdo chtěl ve sporu vystupovat jako sirotek (a měl na to právo), před soudními úředníky své právo ohradit.¹¹⁰³

Stejná ustanovení, která platila pro pohnání z hlavy, se vztahovala i na delikt znásilnění. Spor mohl teoreticky vyústit v soudní souboj mezi mužem a ženou.¹¹⁰⁴

Jen na okraj doplníme, že souboj muže se ženou, při kterém musel muž stát po pás v jámě, nepředstavuje české specifikum; setkáme se s ním i v zahraničí, především v německém prostředí. Např. právní kniha Ruprechta z Freisingu z první poloviny 14. století, která do značné míry vychází z tzv. Švábského zrcadla, v 135. článku hovoří o souboji, při němž muž stojí „*po pás v jámě s palicí v pravé ruce, žena má šlojř s uvázaným kamenem*“.¹¹⁰⁵ Vyobrazení soubojových technik v duelu mezi mužem a ženou nalezneme mimo jiné v šermířských knihách (tzv. Fechtbuchy) Hanse Talhoffera z druhé poloviny 15. století (viz přílohy č. 20–23).

---

¹¹⁰² „*Pakliby panna, ježto se muže odpovéděla [správně neotpovéděla], koho z hlavy pohnala: ta má užívati práva sirotčieho, aby její prietel kterýžkolivěk mohl súd vésti až do bitvy s jejím vrahem týmž řádem, jako svrchu psáno stojí.*“ ŘÁD, čl. 39, s. 96. Srov. ORDO, čl. 39, s. 96: „*Si vero domicella, quae non renuntiavit ducere maritum, aliquem pro capite citaverit: jure eodem debet uti orphanili, pro ut est expressum supra.*“

¹¹⁰³ „*Viece, kdyžby kto let nemaje, z hlavy otcovy neb kterého jiného prietele chtěl koho pohoniti: má se ve dsky sirotkem psáti a řečník jeho má jemu sirotčie právo ohraditi. Pakliby toho neučinil: tehdy pohnaný má otázati, jestli to jeho slovo, což jest jeho řečník ohradi. A kdyžby řekl, jest: tehdy pohnaný, osvědče to úředníkóm, má říeci: ‚Pane sudí! jdeť proti mně právem jako muž, protože se mnú má konati jako muž, ale ne jako sirotek, nebt’ jest jemu neohradil práva sirotčieho.‘“* ŘÁD, čl. 32, s. 93–94. Stejně i ORDO, čl. 32, s. 93–94. Viz dále ŘÁD, čl. 33, s. 94: „*A pakliby jemu ohradil právo sirotčie, tehdy kdyby měl vstúpiti do šrankóv, a klín v ruku vzieti i udeřiti proti pohnanému: tehdy móž kterýžkoli prietel jeho vstúpiti a zaň súd vésti až do bitvy. A kdyžby se měl býti, tehdy ten sirotek má státi před šranky, meč a štít drže, a ten prietel má ten meč a štít vizeti z jeho rukú, i býti se zaň s jeho vrahem až do skonánie, jakož svrchu psáno jest.*“

¹¹⁰⁴ „*Kdyžby která žena nebo panna chtěla koho z násilé pohoniti (...) má trój pohon učiniti, jako z hlavy, týmž řádem jakož svrchu psáno jest.*“ ŘÁD, čl. 88, s. 125–126. Srov. ORDO, čl. 88, s. 125–126: „*Item si qua mulier aliquem citare voluerit, quia eam oppresit: (...) Deinde procedat in causa, sicut pro capite est praedictum et declaratur.*“

¹¹⁰⁵ Cituje J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 110, pozn. 33: „*in einer Grube bis an den Gürtel mit einem Kolben in der rechten Hand, die Frau hat einen Schleier mit einem angebundenen Stein*“. Edici Hans-Kurt CLAUBEN (ed.), *Freisinger Rechtsbuch*, Weimar 1941 jsem neměl k dispozici.

Zkouška losem neboli vrhání hřebí

Myšlenka využívat losování jakožto prostředek k rozhodnutí (nejen [právních] sporů) je prastará. Stačí odkázat na pasáž z Tacitovy Germánie, která bývá zejména v zahraniční literatuře často zmiňována v souvislosti s ordálem losu. Není bez zajímavosti, že autor českého překladu František Kott použil pro losování substitučně staročeský termín *hřebí*, který se objevuje v Rožmberské knize a bývá tradičně spojován s touto formou zkoušky: „*Věštby a hřebí ne méně si váží než jiní. Užívání losů jest jednoduché. Větev ovocného stromu useknout na třísky ji rozřezávají a tyto rozličnými znameními naznačíce po bílém rouše maně a nahodile rozhodí. Na to děje-li se poptávka od obce, kněz obce, pakli soukromě, sám otec čelední k bohům se pomodle a k nebi pohlížeje třikrát po jedné zdvihá a zdvižené dle znamení dříve vtlačeného vykládá.*“¹¹⁰⁶

Kategorizace zkoušky losem (*iudicium sortis*) je poněkud problematická. Někteří badatelé ji řadí mezi ordály, jiní ji považují za jednu z věšteckých praktik. Její předkřesťanský původ a úzká souvislost s auspiciemi byly podle Charlotty Leitmaier jedním z důvodů, proč nebyla ve středověku minimálně v kruzích církve vnímána jako boží soud.¹¹⁰⁷ Podobně jako v případě soudního souboje nemáme pro zkoušku losem k dispozici prakticky žádné návody určené pro duchovní osoby.¹¹⁰⁸ Nicméně charakter této zkoušky umožňoval rozhodnout

---

¹¹⁰⁶ František KOTT (ed.), *Tacitova Germania čili kniha o poloze, mravech a národech Germanie*, 2. vyd., Praha 1886, kap. 10, s. 14. Pro latinské znění viz Xavier WOLTERS (ed.), *Cornelii Taciti De origine et situ Germanorum liber*, Leiden 1942, kap. 10, s. 12: „*Sortium consuetudo simplex: virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputant eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si publice consulitur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiae, precatus deos caelumque suspiciens ter singulos tollit, sublato secundum impressam ante notam interpretatur.*“ O této pasáži z Tacitovy Germánie více Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 28. P. DINZELBACHER, *Das fremde Mittelalter*, s. 41 a 47.

¹¹⁰⁷ „*Und zwar stützt sich diese Behauptung auf die Erscheinung, daß dieses Gottesurteil in dem kirchlichen Sendgericht nicht verwendet wurde oder zumindest dieses nicht bekannt ist und daß auch, mit einer einzigen, nicht ganz eindeutigen Ausnahme, keine Formel für dieses Ordal geschaffen wurde. Auch wird darauf verwiesen, daß der Grund dazu in den heidnischen Formen des Losordals zu suchen sei und in seiner engen Verbindung mit den heidnischen Auspizien.*“ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 29. Viz také H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 242.

¹¹⁰⁸ Výjimku představuje Codex Montisepesulanus 306, z 11. století. Viz *Ordines*, s. 639–640.

(právní) spory bez ohledu na fakt, zda byl výsledek považován za čistou náhodu nebo za zásah vyšší moci.¹¹⁰⁹

Ve smyslu důkazního prostředku se poprvé objevuje v tzv. barbarských zákonících, konkrétně v Lex Ribuarica, Lex Salica či Lex Frisionum a v raných merovejských textech.¹¹¹⁰ Sporadicky nalezneme ve středověkých pramenech zprávy o použití zkoušek losem, které se vyznačují ordálovými konotacemi.¹¹¹¹

V domácí literatuře bývá s ordálem losu ztotožňováno tzv. *vrhání hřebie*. Doklady o této zkoušce jsou ovšem minimální a pochází až z poloviny 14. století, konkrétně z Rožberské knihy (článek 70, 144 a 149); losování rovněž připomíná *Maiestas Carolina* (článek 49).¹¹¹² Rožberská kniha uvádí zkoušku losem ve sporu o věc (zvíře) nižší hodnoty; ve vzorovém případě je to pře o koně.¹¹¹³ Žalobce, který odňal koně pohnanému, tvrdil, že jej „*vzchoval na svém hnoji i živo i mrtvo*“, tedy že se kůň u něj narodil. Svě tvrzení měl dokázat přísahou (pravděpodobně dvou) svědků. Jestliže pohnaný obvinění odmítl a tvrdil, že kůň se narodil u něj, nabídl dokázat pravdivost svého výroku rovněž přísahou svědků, kteří jsou věrohodnější než svědci žalujícího. (Pohnaný tvrdil, že má „*pravějšíe ludi*“.¹¹¹⁴) Za nastalé situace, kdy měli přísahu podstoupit svědci jak strany žalující, tak i pohnané, nařizuje 144. článek Rožberské knihy, „*o to hřebjé, čím se svědkóm právo dostane*“. V souvislosti s důkazními prostředky sestavovatel

---

¹¹⁰⁹ Charakter této zkoušky vystihl H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 242: „*The ordeal of the lot left the decision to pure chance, in the hope that Heaven would interpose to save the innocent and punish the guilty.*“

¹¹¹⁰ K tomu více např. H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 242. Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 29. H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 260–261.

¹¹¹¹ Viz H. Ch. LEA, *Superstition*, s. 243–244.

¹¹¹² 49. článek *Maiestas* se věnuje rozepří s panovníkem o hranice lesa. Na každé straně má vystoupit devět svědků. Pokud by se zúčastněné osoby nebyly schopny shodnout na průběhu hranice, měli být losem vybráni z každé strany tři svědci, kteří pak měli pod přísahou označit správné hranice: „*Si vero non possent concordare, tunc sorte data per Burgravium seu villicum supradictos, tres ex productis novem testibus supradictis, quos sors ipsa elegerit.*“ MC, čl. 49, s. 134. Losování zmiňované v *Maiestas* nemůže být spojováno s božím soudem už jen proto, že se zde v článku 39 ordály přísně zakazují. Viz MC, čl. 39, s. 114–116.

¹¹¹³ KN. ROŽ., čl. 144, s. 75.

¹¹¹⁴ „*Pak-li proti tej žalobě odpověď taká, že [pohnaný] die: ‚ten kůň (nebo cožkolivěk), jehož se Mikeš z Unhošče u mne jal, ten se je rodil na mém hnoji i živ i mrtve, na to jmám pravějšíe ludi‘: tehda právo o to hřebjé, čím se svědkóm právo dostane; ale voda neslušie.*“ KN. ROŽ., čl. 144, s. 75. Pokud by pohnaný prohlásil, že se kůň sice u něj nenarodil, ale že jej nabyl legálně (darem, koupí apod.) a zároveň vyslovil pochybnosti, že se kůň narodil u žalobce, pak měla důkaz přísahou se svědky podstoupovat pouze žalující strana. Viz KN. ROŽ., čl. 145, s. 75.

právní knihy ke zmíněnému článku dodal, že „*voda neslušie*“.¹¹¹⁵ Dovětek souvisí pravděpodobně s odstraňováním božích soudů ze soudní praxe, resp. s jejich nahrazováním jinými důkazními prostředky, v našem případě zkouškou losem.¹¹¹⁶ Tyto pokusy reflektuje rovněž 70. článek Rožmberské knihy. O jeho rekonstrukci i výklad se v minulosti pokusilo několik badatelů. Nutno však podotknout, že i v dnešní době vyvolává řadu otázek. Níže si vedle transliterovaného textu 70. článku z nejstaršího rukopisu Rožmberské knihy položíme jeho úpravy, jak je navrhli Vincenc Brandl, Josef Markov a Jiří Veselý

Článek 70. Rožmberské knihy

Transliterace z rukopisu dvorských desk

„*Gesto swiedky zawodu, z dluhow, nebo z diedyn, // nebo czoz wedsky slussie tez p[ra]wo iako wurziedie, ledno woda // sessla, mezynymy ztoho, ale ledno zawodu wyrczi hrziebye.*“¹¹¹⁷

Vincenc Brandl

„*Ježto svědci se vedú z dluhów, nebo z dědin, nebo což ve dsky slušie: též právo jako v úředě; ledno voda sešla mezi nimi s toho, ale ledno za vodu vrci hřebjé.*“¹¹¹⁸

Josef Markov

„*Ježto svědci se vedú z dluhów, nebo z dědin, nebo což ve dsky slušie: též právo jako dřieve, ledno voda sešla mezi nimi s toho, ale ledno za vodu vrci hřebjé.*“¹¹¹⁹

Jiří Veselý

„*Ježto svědky za vodu z dluhów, nebo z dědin, nebo což ve dsky slušie: též právo jako dřieve, ledno voda sešla mezi nimi z toho.*“¹¹²⁰

---

¹¹¹⁵ KN. ROŽ., čl. 144, s. 75.

¹¹¹⁶ K tomu J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 245–246.

¹¹¹⁷ NA, fond Desky dvorské, inv. č. 1, f. 43. Srov. J. GEBAUER (ed.), *Knihy Rožmberské*, čl. 70, s. 271.

¹¹¹⁸ KN. ROŽ., čl. 70, s. 51. Viz dále *ibid.*, s. 51, pozn. 2.

¹¹¹⁹ J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 244.

¹¹²⁰ J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 203.

Podle Markova i Veselého v době, kdy byl tento článek sepsán, měla být ve sporech o dluhy a dědiny aplikována přísaha se dvěma spolupřísežníky (pomocníky) na místě dříve používaného ordálu vody. Veselý ovšem zpochybnil pasáž „*ale ledno za vodu vrci hřebjé*“. Argumentoval tím, že na tomto místě mají dva rukopisy odlišné čtení; nadto „*slova ta nehodí se do skladby věty, ruší souvislost a logický postup věty první a druhé, a ani obsahem se sem nehodí. Neboť ‚za vodu‘ tj. na místo ordálu vody, nastupovala podle předpisů hlavy IV. přísaha se dvěma pomocníky, a jsou tedy tato slova v rozporu se samým začátkem téhož článku, který hlásí: Ježto svědky za vodu... Byl by to ostatně zcela neobvyklý případ, že se vlastní spor rozhoduje losem (místo ordálem vody), případ, o jakém u nás v pramenech jinde neslyšíme.*“¹¹²¹

Veselý sice upozornil na losování (*hřebí*) v článku 144 a 149 Rožmberské knihy,¹¹²² kde je ovšem použito v jiné souvislosti. Los rozhodoval o tom, „*kterí ‚svědkové‘ budou připuštěni k provedení důkazu (k přísaze), zda svědkové strany žalující či žalované*“.¹¹²³ Při této interpretaci by se *hřebí* v 70. článku mohlo podle Veselého „*vztahovati jedině na to, které strany svědkové povedou důkaz ve sporech z dluhů nebo z dědin*“.¹¹²⁴

Nabízí se však jiná možnost výkladu, která je aplikovatelná minimálně na 70. článek Rožmberské knihy, totiž že přísahu měly vykonat obě strany sporu a teprve po jejím úspěšném podstoupení mělo být rozhodnuto zkouškou vody, nověji losováním, či přísaha byla tzv. pravější. K této úvaze nás vede zejména 68. článek *Ordo iudicii terrae* a Řádu práva zemského, kde se ve sporech o dědiny nařizuje oběma stranám podstoupit nejprve přísahu se svědky. Pokud by ji vykonaly úspěšně, měla spor rozhodnout zkouška vody. Zatímco podle latinského *Ordo* se vztahovala pouze na pohnaného, český Řád ji předepisuje oběma

---

¹¹²¹ J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 201–202.

¹¹²² KN. ROŽ., čl. 144, s. 75. Článek 149 navazuje bezprostředně na předchozí ustanovení, která se týkají odejmutí zvířete; jako vzor je opět uveden kůň. Žalobce řekl, že měl ve svém držení koně např. po dobu tří let, ale před rokem se mu ztratil. Pokud pohnaný řekl, že tohoto koně drží déle než jeden rok, *převýšil* roky žalobce: „*Pak-li by otpierač převýšil pódovovi, by viece let jměl, než pódod, doniž neztratil: tehda hřebjé mezi svědky o léta.*“ KN. ROŽ., čl. 149, s. 77. Viz také *ibid.*, čl. 147–148, s. 76. Ve sporu se žalobce přel s pohnaným o to, kdo měl déle koně ve svém držení.

¹¹²³ J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 202. Viz také stanoviska V. BRANDLA, KN. ROŽ., s. 75, pozn. 6 a J. MARKOVA, *Příspěvky*, s. 246.

¹¹²⁴ J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 202.

stranám.¹¹²⁵ Nadto je na místě domněnka, že úloha svědků ve sporech o dědiny (ale i např. hranice pozemků), byla jiná než u přísazných pomocníků (spolupřísazníků). Článek 66 Řádu práva zemského nařizuje, že ve sporech o dědiny mají mít obě strany sporu devět svědků, z nichž minimálně tři musí být „z toho kraje, ježto ty dědiny záležie“. Důležité je, že těchto devět (resp. sedm) svědků má „ostati k svědectví“.¹¹²⁶ Tyto vybrané osoby byly tedy svědky v pravém slova smyslu; tři z nich (na každé straně) měly podat svoji (svědeckou) výpověď o skutečnostech týkajících se *dědin* a tu pak stvrdit přísahou. Nejednalo se tedy o očistné přísazníky, kteří by svoji (očistnou) přísahou dokládali, že řeč, resp. přísaha žalobce a pohnaného je věrohodná.¹¹²⁷

Jak uvedl již Jiří Veselý, s termínem *wrci hřěbjé* se nesetkáme nikde jinde než v Rožmberské knize. S největší pravděpodobností se losování používalo pouze v omezené míře. Jestliže promítneme do zkoušky losem atributy, které jsou pro ordály příznačné, pak nemůžeme považovat tuto zkoušku za jednu z kategorií božího soudu.

S trochou nadsázky je možné konstatovat, že i existence samotného vrhání hřebí je nepevná v základech. Autor Rožmberské knihy totiž zvolil v článkách 144 a 149 poněkud nešikovně za vzor koně, resp. hříbě; toto slovo je pak snadno zaměnitelné s *hřěbjé*. Možnost záměny potvrzují koneckonců dvě rukopisné varinty Rožmberské knihy (rkp. B2, N2), ve kterých v 70. článku čteme „*ale jedné ten kuoň wrci za wodu, na kterémž běžal,*“ namísto „*ale ledno za wodu wrci hřěbjé*“.¹¹²⁸ Samotná instituce vrhání hřebí ani její podstata již nebyla patrně opisovatelům známá.

---

¹¹²⁵ ORDO, čl. 68, s. 113. ŘÁD, čl. 68, s. 113. Na dvojstranný ordál vody by mohla poukazovat i díkce 70. článku Rožmberské knihy: „*ledno voda sešla mezi nimi z toho*“. Ale ORDO, čl. 68, s. 113: „*citatus super aquam mittebatur*“.

¹¹²⁶ ŘÁD, čl. 66, s. 112. Srov. ORDO, čl. 66, s. 112. V Jirečkově edici čteme: „*Tehdy pohnaný má otwrci dva z těch devieti, kteráž chce, a sedm jich má ostati k svědčení neb svědectví.*“ H. JIREČEK (ed.), *Řád práva zemského*, in: CJB II. 2, čl. 67, s. 238.

¹¹²⁷ Srov. MC, čl. 49, s. 145–146.

¹¹²⁸ Viz Rukopis sign. II D 10 Knihovny Národního muzea v Praze pocházející z roku 1473 a rukopis Národní knihovny ČR z druhé pol. 15. století, sign. XVII. C. 22. K uvedeným rukopisům viz N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 159–160 a 195–196; tam také odkaz na další literaturu. Jiná rukopisná čtení 70. článku uvádí F. PALACKÝ (ed.), *Knihy*, s. 460, pozn. 81: *hrzebie, hrziebie, hrzyebye, hrzybie*.

Možná podoba zkoušky losem

O samotném průběhu zkoušky losem nám domácí prameny nic neříkají. V omezené míře si můžeme udělat představu na základě etymologie slova *hřebí*. Hermenegild Jireček upozornil na černoorské *zdrieb*, které označuje kostku. Podle jeho interpretace tedy *vrći hřebie* znamená *vrći kostky*.¹¹²⁹ Tento názor se nezdá být pravděpodobný s ohledem na *Maiestas Carolina*, ve které se objevuje losování paralelně se zákazem, resp. restrikcí hry v kostky. (Jak jsme již ale výše naznačili, losování uvedené v *Maiestas* nemělo nic společného s božím soudem.)

V dřívějších dobách při prodeji domu dostával kupec symbolickou třísku, neboli *hřebí*, která byla odňata z domu. Toto *hřebí* je synonymem substantiva *los*, neboť, jak míní Machek, „*třískami se v staré době losovalo*“.¹¹³⁰ Termín souvisí s praslovanským *žerbъ*, které je příbuzné německému *Kerbe* (*vrub, zářez*). Připomeňme výše zmíněný úryvek z Tacitovy Germánie, ve kterém se objevuje losování pomocí dřevěných třísek označených osobními značkami.

V již vzpomínaném *Lex Frisionum* se nařizuje zkouška losem v případě zabití, ke kterému došlo v hromadné šarvátce, přičemž se nevědělo, který z přítomných zasadil oběti smrtící ránu. Obvinění, v maximálním počtu sedmi, museli nejprve přísahat spolu se 12 spolupřísežníky za svoji nevinu. Poté se mělo přistoupit ke zkoušce losem, již tvořily dvě části. První dokazovala upřímnost tvrzení obviněných. Probandi byli vedeni ke kostelu, popř. pro jeho odlehlost k soudnímu místu, kde byla schránka se svatými ostatky. Na oltář (či schránku) se položily dvě stejné větvičky (hůlky), vyrobené z jednoho kusu dřeva. Ještě dříve byla jedna z nich označena znamením kříže a obě pak omotány čistou vlnou. Mezitím, co se přítomní modlili a prosili Boha, aby zjevil pravdu, kněz, popř. nevinný mladík, vzal jedno dřívko z oltáře. Pokud vybral to, které bylo označené křížem, přísaha všech obviněných byla upřímná (pravdivá). V opačném případě byl mezi obviněnými skutečný viník (a zároveň křivopřísežník). Za této okolnosti přešla zkouška losem do druhé fáze.

---

¹¹²⁹ H. JIREČEK, *Prove*, s. 87–88. Viz také *ibid.*, s. 437–438.

¹¹³⁰ K tomu více V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 187. Připomeňme ještě alespoň slovenské *žrebovať*, tj. losovat. Polské substantivum *zreb* označovalo pozemek přidělený losem.

Každá ze sedmi osob si měla vzít los (všechny byly vyrobeny z jednoho kusu dřeva) a označit ho soukromým znamením, pravděpodobně vyřezaným symbolem. Případným podvodům měli zabránit přihlížející lidé, kteří bedlivě pozorovali počínání obviněných; ti také věděli, kdo udělal na dřevo jakou značku. Vše dále probíhalo obdobně jako v první fázi. Omotané hůlky byly položeny na oltář a duchovní osoba či mladík jednu po druhé vybíral. Jedinec, jehož los zůstal na oltáři jako poslední, byl prohlášen za vinného a musel zaplatit pokutu za zabítí.¹¹³¹

Jiný způsob provedení uvedla Karolína Adamová. Zkouška losem obvyklá v německém právu spočívala ve „vyhazování dvou krátkých větviček,“ přičemž se po jejich dopadu na zem interpretovaly jimi vytvořené obrazy.¹¹³²

(Očistná) přísaha a tak řečené věrování

Někteří badatelé řadí mezi boží soudy rovněž (očistnou) přísahu a tzv. věrování, popřípadě těmto důkazním prostředkům přisuzují ordálový charakter; jiní tento názor odmítají, nebo ve výčtu božích soudů přísahu ani věrování jednoduše neuvádí.¹¹³³ Tyto rozpory, zda je přísaha ordál či není, pramení do značné míry z absence uspokojivé definice božích soudů, jak jsme již výše zmínili.¹¹³⁴

---

¹¹³¹ „*Si homo quislibet in seditione ac turba populi fuerit interfectus, nec homicida poterit inveniri propter multitudinem eorum qui aderant, licet ei qui compositionem ipsius quaerere vult, de homicidio usque ad septem homines interpellare, et unicuique eorum crimen homicidii obicere, et debet unusquisque eorum sua duodecima manu obiecti criminis se purificare sacramento. Tunc ducendi sunt ad basilicam, et sortes super altare mittendae, vel si iuxta ecclesiam fieri non potuerit, super reliquias sanctorum. Quae sortes tales esse debent: duo tali de virga praecisi, quos tenos vocant, quorum unus signo crucis innotatur, alius purus dimittitur, et lana munda obvoluti super altare seu reliquias mittuntur; et presbyter si adfuerit, vel si presbyter deest puer quilibet innocens, unum de ipsis sortibus de altari tollere debet; et interim deus exorandus, si illi septem, qui de homicidio commisso iuraverunt, verum iurassent, evidenti signo ostendat. Si illum qui cruce signatus est sustulerit, innocentes erunt, qui iuraverunt; sin vero alterum sustulit, tunc unusquisque illorum septem faciat suam sortem, id est tenum, de virga, et signet signo suo, ut eum tam ille quam caeteri qui circumstant cognoscere possint; et obvolvantur lana munda, et altari seu reliquiis imponantur, et presbyter si adfuerit, si vero non ut superius puer innocens, unumquemque eorum singillatim de altari tollat, et ei qui suam sortem esse cognoverit, rogat. Cuius sortem extremam esse contigerit, ille homicidii compositionem persolvere cogatur, caeteris quorum sortes prius levatae sunt absolutis.*“ Georg Heinrich PERTZ (ed.), *Lex Frisionum*, in: MGH, LEG, Leges in folio, Leges Alamannorum. Leges Baiuvariorum. Leges Burgundionum. Lex Frisionum, Hannover 1863, s. 667–668.

¹¹³² Karolína ADAMOVÁ, *Světla a stíny středověkého práva. Příspěvek k aplikaci „Principů“ E. F. Smidaka*, Praha 2006, s. 102. Tento způsob rovněž koresponduje se slovesem *vrhat* či *metat* (*vrhat hřebjé*).

¹¹³³ K zastáncům názoru, že přísaha je jeden druh ordálu patřil např. K. KADLEC, *O sądownictwie*, s. 140: „*Do ordaliów należy też przysięga, w której również strona powołuje się*

Základní stavební kámen přísahy, resp. její předstupeň reprezentuje tzv. kletba (staročesky *kletva*), tedy ústně pronesená slova (později v ustálené podobě), jež měla vyvolat očekávaný zásah nadpřirozených sil, který se mohl projevit bezprostředně po vyslovení nebo až po určité době. Kletba cílila buď na druhé – jednalo se např. o seslání nemoci, smrti či nějakého neštěstí (srov. také pouze negativní význam adjektiv *prokletý, proklatý*) –, nebo jí řečník namířil proti vlastní osobě. Toto sebekleť s sebou neslo určité sankce a svým charakterem se blížilo přísaze.¹¹³⁵ Pronesení kletby či přísahy proti vlastní osobě mohlo být jednak nejvyšším stupněm závazku do budoucna (nižším stupněm je dání slova a podání ruky); stejně tak se ale mohlo obracet do minulosti a garantovat, zda popř. jakým způsobem došlo k určité události. V této rovině pak kletba či přísaha nabývá role důkazního prostředku majícího právní charakter.¹¹³⁶

Praslovanské *prisęga*, odvozené od slovesa *prisęgiti* (přisáhnout) znamená sáhnout na něco, dotknout se něčeho. Na rozdíl od kletby (určité slovní formule) je tedy síla přísahy umocněna o fyzický kontakt řečníka s určitým magickým či posvátným předmětem, čímž mělo vzniknout mocné a trvalé (magické) spojení.¹¹³⁷ Škála předmětů, na které se (při)sahalo, byla velmi pestrá. Zpravidla se jednalo o věci blízké přísahajícímu nebo typické pro jeho „životní styl“ a sociální postavení (u bojovníků to byly např. zbraně, které se v případě porušení přísahy měly buď zničit, nebo jimi měl bojovník zahynout), výjimkou nejsou ani věci, které byly předmětem sporu (např. dobytek aj.). Rovněž se přísahalo na předměty, které se těšily všeobecné úctě (např. posvátné stromy, kameny, v době

---

na świadectwo boże, wzywając na siebie przekleństwa w razie fałszywej przysięgi.“ O přísaze, která v době feudální roztržčenosti nabývá ordálové podoby hovoří V. PROCHÁZKA, *L'Evolution*, s. 570. Podle J. KLABOUCHA, *Staré*, s. 319 přetrvala u nás ordálová přísaha až do 16. století. Obdobný názor zastává i K. SCHELLE, *Ordály*, s. 118, J. KUČTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 110 a K. SCHELLE, *Ke vzniku*, s. 64. O ordálové přísaze, jež souvisela s tzv. mezním soudem, hovoří i K. MALÝ a kol., *Dějiny státu*, 2003, s. 80.

¹¹³⁴ Na tento problém upozornil koneckonců Václav Vaněček již před 70 lety. Viz V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 107.

¹¹³⁵ O kletbě (přísaze) a jejích principech více J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 166. V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 121–123. J. MARKOV *Kapitoly*, s. 120–121.

¹¹³⁶ Více V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 106. Viz také V. PROCHÁZKA, *Přísaha*, s. 173, který však víceméně převzal myšlenky Václava Vaněčka.

¹¹³⁷ Viz J. REZEK, *Český etymologický slovník*, s. 514. V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 535. V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 696, pozn. 1.

křesťanské Písmo svaté, relikvie, krucifix apod.). Objevují se i přísahy, při nichž se osoba dotýkala různých částí svého těla, např. prsou.¹¹³⁸

Podle slov Václava Vaněčka „s ,kletvami‘ a tím méně s ,přisahou‘ nesmí býti (ač se tak často činí) v žádném směru mateny t. zv. ordály, ordálie, čili ,boží soudy‘. Společné je jen to, že se i zde apeluje na cosi nadpřirozeného“.¹¹³⁹ Na rozdíl např. od ordálu železa či vody chybí u kletby i přísahy možnost (smyslového) ověření výsledku zkoušky. Jejich aplikace totiž předpokládá určitou (poměrně vysokou) míru strachu ze stanovené sankce (trestu). Ta se mohla dotýkat fyzického života i/nebo života posmrtného; v době křesťanské se vztahovala zejména na duši jedince. Nicméně máme k dispozici zprávy, které hovoří o potrestání osob, jež se dostavilo bezprostředně po pronesení přísahy. Tato sdělení mohou být (účelově) smyšlená, stejně tak se ale mohou zakládat na kolektivním prožitku, při kterém se zrodila v danou chvíli jediná možná kauzální souvislost mezi křivopřísežnictvím a okamžitým trestem.

Od teoretických úvah se vydejme cestou k pramenům. Z nich je patrné, že přísaha byla protikladem, doplňkem, popř. náhradou božích soudů. Z mnohých dokladů zde připomeňme alespoň 24. kánon mohučské synody z roku 847, jenž nařizoval, aby se z vraždy kněze obviněný jedinec, který by se odmítl k činu přiznat, očistil přísahou se 12 spolupřísežníky, ale jen v případě, že se jednalo o svobodnou osobu. Oproti tomu nesvobodný (*servus*) musel podstoupit ordál žhavých radlic.¹¹⁴⁰ Zákazy (ať už světských či církevních) autorit, které cílí proti ordálům, nikdy nezmiňují explicitně přísahu.

---

¹¹³⁸ Viz např. ŘÁD, čl. 89, s. 126–127: „Kdyžby kto komu kón nebo jiné dobytče bezpravně držal, nebo u zloděje kúpil (...) tehdy ten, ktož se jímá, má položiti dva prsty na čele neb na hlavě toho dobytčete, a přísieci, že jest jeho.“ Přísaha na prsou byla podle Rožmberské knihy dříve vyhrazena pro opaty a abatyše ve sporech o dluh a dědiny: „Ale dřeve bylo právo opatu za klášterský dluh dváky pravú rukú na svých prsiech položiti.“ KN. ROŽ., čl. 138, s. 73. Srov. ibid., čl. 139, s. 73. V nálezech brněnského zemského soudu z roku 1407 se dočteme, že jistá obviněná Anna, která vedla spor se svým synem o vinohrad, „má jemu práva býti položecí ruce na prsech na kříž má přísieci“. Vincenc BRANDL (ed.), *Libri citationum et sententiarum II. I. Půhony Brněnské (1406–1415)*, Brno 1873, č. 107, s. 66. Vincenc Brandl zmiňuje nařízení z brněnského prostředí (nejspíše pro zemský soud): „Každé ženské pohlaví, činíc přísahu, má své dva prsty u pravé ruky na holý prs levý položiti a tak přísahu konati.“ Cituje V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 701, pozn. 20. K provádění přísahy více V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 699–702. J. MARKOV, *Kapitoly*, zejm. s. 121–122 a 134–135. Bohatý výčet předmětů, na které se přísahalo, uvádí František NOVOTNÝ, *Symboly v právu*, Právník 51, 1912, zejm. s. 661–664.

¹¹³⁹ V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 106.

¹¹⁴⁰ „Qui presbiterum occidit, XII annorum ei penitentia secundum canones priorum inponatur; si negaverit, si liber est, cum XII iuret; si autem servus, per XII vomeres ferventes se purget.“

Z domácích pramenů staví přísahu do opozice k božím soudům zejména imunitní privilegia; nad to přísaha ve výčtu ordálů zde uváděných vůbec nefiguruje.¹¹⁴¹ O nahrazování ordálů přísahou hovoří Rožmberská kniha.¹¹⁴² Je třeba zdůraznit, že v pramenech především 14.–15. století má přísaha specifický charakter, především zformalizovanou podobu, čímž zapadá do schématu tak řečených iracionálních důkazních prostředků, proto ji také někteří právní historikové řadí mezi ordály.¹¹⁴³ Bezpochyby můžeme očistné přísaze přisoudit některé atributy božích soudů. Podobně jako jiné ordály měla slavnostní charakter a její úspěšné vykonání bylo možné vnímat smysly, tedy alespoň co se týče dodržování či odchýlení od formálních pravidel (gesta, dikce aj.). Vnitřní znaky, mezi které patří souboj s vlastním svědomím, pocit strachu i pokušení uchýlit se ke křivopřísežnictví, zůstávaly zpravidla pro lidské smysly latentní. Tyto a další faktory pak ovlivňovaly úspěšné podstoupení přísahy, tedy v našem případě vykonání přesně stanovených formálních úkonů.

Přísahu mohl podstoupit jedinec sám – v takovém případě se v pramenech objevuje termín *sirotčie právo (ius orphanorum)*¹¹⁴⁴ –, nebo častěji za přítomnosti dalších osob, tzv. spolupřísežníků, což nejspíš souviselo s dřívější kolektivní

Convictus noxa, usque ad ultimum vitae tempus miliciae cingulum deponat et uxorem amittat.“ A. BORETIUS – V. KRAUSE (eds.), *Additamenta ad Capitularia*, čl. 24, s. 182.

¹¹⁴¹ Viz např. CDB II, č. 375, s. 411: „*si quando de furto vel alio maleficio accusati fuerint, non nisi per vicinatus testimonium se studeant expurgare (...)* Et si per experimentum ferri candentis, vel aque frigide seu ferventis, vel vomeres calcandos, seu duelli, vel alio seculari iudicio culpabiles inveniantur“. Viz dále CDB III. 1, č. 106, s. 127: „*Quod si occurrat eis iudicium subire candentis ferri manualis, vomerum, vel aque seu duelli, et non fuerint adiuti.*“ Stejně i CDB III. 1, č. 107, s. 131.

¹¹⁴² Viz KN. ROŽ., např. čl. 71, s. 51: „*Z ohně právo sě zpraviti, komuž vinu dávají, samému sedmému. Ale bylo-li by pravějšé, pówod popřísež napřed svú škodu: tehda odpoviedač otpřisiehá sě také a za železo šest pomocníkóv otpřieseze, že nevinen.*“ Viz dále *ibid.*, čl. 69, s. 50.

¹¹⁴³ Vedle Rožmberské knihy najdeme řadu zmínek o přísaze, kterou badatelé charakterizují jako ordálovou, např. v *Ordo iudicii terrae* i Řádu práva zemského, dále v *Právech zemských českých Ondřeje z Dubé*, v právní sbírce z počátku 15. století *Officium circa tabulas terrae* (viz Hermenegild JIREČEK (ed.), *Officium circa tabulas terrae*, in: CJB II. 2, s. 256–283). Ze stejného věku pochází rovněž sbírka *Formulae juramentorum*, která obsahuje 20 vzorových přísah (viz Hermenegild JIREČEK (ed.), *Formulae juramentorum*, in: CJB II. 2, s. 331–333). Z období, které již stojí mimo vymezený časový rámec naší práce, zmiňme alespoň *Knihy devatery Viktorina Kornelia ze Všehrd a Vladislavské zřízení zemské*; z moravského prostředí pak *Tovačovskou a Drnovskou knihu*.

¹¹⁴⁴ O tom, co je to sirotčí právo, nás zpravuje článek 123 Rožmberské knihy, který hovoří o sirotkově odpovědnosti za otcův dluh. Tedy, když sirotek „*otpviedá za otcóv dluh, že die: ‚ani vědě, ani mi přikázal platiti:‘ tehda jemuž vinu dávají, ten otpřisieže sě sám svú rukú. Z toho viece práva nenie, to je sirotčie právo*“. KN. ROŽ., čl. 123, s. 67. Viz dále *ibid.*, čl. 138, s. 73: „*Opatóm též právo z dědin, jako zemanóm; ale z dluhóv opat sám zprav sě sirotčiem právem na čtení, jakž rotu vydadie.*“

odpovědností.¹¹⁴⁵ Jejich počet se odvíjel od různých skutečností, jakými byla závažnost zločinu, sociální postavení jedince a jeho věrohodnost; v pramenech najdeme rovněž zmínky o vybírání spolupřísežníků z určitého počtu svědků.¹¹⁴⁶

Úloha spolupřísežníků se v důkazním řízení lišila. Právní historikové proto dělí spolupřísežníky na několik kategorií. Hovoří např. o přísežném pomocníku, očištníkovi, svědku aj.¹¹⁴⁷ Specifické role spolupřísežníků v důkazním řízení bezpochyby podtrhovaly ordálový, nebo lépe řečeno iracionální charakter přísahy. Spolupřísežníci nemuseli být svědky v dnešním slova smyslu, to znamená, že nemuseli znát žádná fakta týkající se sporu. Svoji přísahou ručili za to, že prohlášení nebo přísaha žalujícího (původa) či pohnaného byla tzv. pravá, tedy správná a pravdivá.¹¹⁴⁸ K přísaze byli připuštěni jen tehdy, když žalující či pohnaný v přísaze uspěli. V pramenech se setkáme rovněž s určitými nároky kladenými na charakter spolupřísežníků. Obecně je možné konstatovat, že se muselo jednat o lidi věrohodné, na cti zachovalé (počestné), velmi často i urozené.¹¹⁴⁹

Tak řečená ordálová přísaha se v domácím prostředí dělila na dva druhy, a to na tzv. přísahu se zmatkem (*cum errore*, na Moravě označovanou *s kléskú*) a tzv. přísahu bez zmatku.¹¹⁵⁰ Hlavní odlišností byl způsob pronášení přísežné

---

¹¹⁴⁵ K institutu spolupřísežníků, jeho genezi i vývoji více K. KADLEC, *Přísežní pomocníci*, s. 254–282. Viz také V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 710–712 a 735–738.

¹¹⁴⁶ Podle Karla Kadlece „nemohl-li obžalovaný sehnati potřebný počet přísežných pomocníků, musel se utéci k důkazu pomoci ordálů“. Ze zahraničních pramenů máme zprávy i o tom, že pokud se obviněnému nepodařilo přivést stanovený počet spolupřísežníků, musel opakovat přísahu tolikrát, kolik osob bylo pro důkaz potřeba. K tomu více K. KADLEC, *Přísežní pomocníci*, s. 260 a 284. O výběru spolupřísežníků hovoří např. OzD, čl. 45, s. 140–141: „Když se kto pohní o své dědiny, neb dědictvie a na to jemu přijde, že má svědky vésti (...), jmá jich jmieti sedm vládyk usedlých a zachovalých (...) tehda strana druhá má sobě voliti tři a ty písar hned zaznamenaj, a potom třie ti mají přísahati a dva jich přísahu očistiti.“

¹¹⁴⁷ Nemáme zde prostor, abychom se kategorizací spolupřísežníků podrobně zabývali. Jejich úlohu jsme se pokusili shrnout již v diplomové práci. Viz L. MÍČA, *Ordály*, s. 102–106, kde je uveden odkaz na prameny i přehled literatury k tématu.

¹¹⁴⁸ K tomu více J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 119. Viz také K. KADLEC, *Přísežní pomocníci*, s. 277.

¹¹⁴⁹ O nelehké úloze spolupřísežníků hovoří ještě Viktorin Kornel ze Všehrd: „tehdy obojí proti sobě mohou mluvíti, co se jim zdá, svobodně, jako při súdu; a zvlášť púvod proti očistníkóm, nejsú-li lidé urození, páni nebo zemané, nejsú-li dobří a na cti zachovalí, jest-li který narčený, jest-li psanec, nemají-li na zemi, jsú-li Němci nebo cizozemci (...) nebo jinak jakž koli nedostateční“. VŠEHRD, kn. II. 26, s. 93. „Jest také ponižené, očistníkem býti, protože otázky o svém urození, o svém zachování, o svém jmění očistník musí púvodu vytrpěti a k nim odpoviedati a jiného mnoho nelibého sněsti.“ Ibid., kn. II. 27, s. 96.

¹¹⁵⁰ O těchto přísahách více V. BRANDL, *Staročeské řízení*, zejm. s. 704–710 a J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 128–138.

formule, tzv. *roty*.¹¹⁵¹ U přísahy se zmatkem bylo její znění *de facto* identické se žalobou zapsanou do desk.¹¹⁵² Žalující tedy „*zformulováním hodně dlouhé žaloby mohl žalovanému úspěšnou očistu prakticky znemožniti*,“ jak podotknul Václav Vaněček.¹¹⁵³ Při tzv. přísaze se zmatkem předčítal písař rotu z desk zkoušenému

---

¹¹⁵¹ Podle V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 518: „*Rota byla slavnostní prohlášení, že slova budou pravdivá, a prokletí sebe pro případ nepravdy (věřili pevně, že prokletí by se splnilo). Vyšlo se asi z faktitiva rotiti = činiti pravdivým; rota bude asi post verbale.*“ Machek dále uvedl, že slovo *rota* nejspíše souvisí se staroindickým *ṛtá* a avestským *aša*, tj. pravda. Avestská odvozenina *ratu* označuje pak *soudce*. Srov. také *porota*, přísahou zavázaný sbor soudců z řad laiků, nebo sloveso *rotiti* ve významu *klíti, nadávati*. Viz také I. NĚMEC a kol., *Slova a dějiny*, s. 258.

¹¹⁵² Srov. ŘÁD, čl. 78, s. 119: „*a pohnaný uslyše žalobu, má se zpraviti sám svú rukú před úředníky menšími v kaple na kříži, tůž rotú, jakož žaloba ve dsky bude vložena.*“

¹¹⁵³ V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 165. Jistou obranu před složitou žalobou a tedy i obtížnou rotou představovala tzv. *viza*, což byl zápis úředníka, který potvrzoval, že pohnaný se již seznámil s textem žaloby, na jehož základě vznikala rota přísahy. Tím se mělo zabránit rozšiřování či změně žaloby ze strany žalujícího. Viz OzD, čl. 150, s. 180: „*Viza vydává se z latiny jako viděná neb ohledaná. Ta viza bývá proto, když kto má kterou při nebo které právo nebo vklad, jehož se léká. Tehda vezma s sebu, kohož chce, i jde ke dskám a tu svú neb proti sobě při, zápis neb právo, kteréž koli jest, ohledá a nalezne-li co v tom svého zisku, prosí písaře, aby jemu vizu znamenal, a to proto, aby potom písař se neomyšlil proměnit, neb jest ohledáno. Neb do ohledání strany které přě mōž písař ve mnohých věcech opraviti a polepsiti bez pohoršení strany; ale jakž ta viza zajde, tak jest tomu již tak ostati, jakž jest viděno. (...) Neb viza jest zámek vše přě.*“ Vytváření dlouhé a obtížné žaloby, resp. roty ze strany žalujícího kritizoval Tomáš Štítný. Dle jeho slov mělo za císaře Karla IV. dojít k nápravě, kdy dlouhá rota byla nahrazena krátkou: „*Potom opět císař Karel ustavil to, že kratšími slovy již přísahají, nežli dřéve. Neb dřéve ten, ktož pohonil, učinil žalobu velmě dlúhú a nesnadnú, a sám se jí učil několik neděl, neb jeho řečník, aby ji uměl prožalovati: a druhý pak, jen třikrát ji uslyše, měl přísieci týmiž slovy; a jakž chybil na jediném slovu, tak vše ztratil. Toj' již minulo, ač sú se mnozi chytreci i hněvali proto, že chudým vdovám i jiným sprostným nemohú škoditi tolik, jelikž by rádi.*“ ŠTÍTNÝ, s. 148. O stejném počínu Karla IV. hovoří i Beneš Krabice: „*Eodem tempore dominus imperator, cum adhuc moram faceret in Boemia, advertit sapienter et invenit quod circa formam iuramenti in iure terre Boemie, que quidem forma longa nimium et periculosa erat, multe committebantur malice atque fraudes. Volens igitur ipse obviare huiusmodi maliciis et fraudes malorum destruere, de communi consilio et consensu baronum, nobilium, wladikonum regni Beomie huiusmodi formam iuramenti abbreviavit et sic abbreviatam statuit in iudicio terre perpetuis temporibus observandam. Et est forma hec: ,De quibus me talis inculpat, de hiis sum innocens. Sic me Deus adiuvet, et omnes sancti Dei.*“ Josef EMLER (ed.), *Kronika Beneše z Weitmile*, in: FRB IV, Praha 1884, s. 538. Pro český překlad viz Marie BLÁHOVÁ (tran.), *Beneš Krabice z Weitmile Kronika pražského kostela*, in: *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 240: „*V téže době pan císař, dokud ještě dlel v Čechách, moudře pozoroval a zjistil, že se provádělo mnoho špatností a podvodů se zněním přísahy v českém zemském právu, protože toto znění je nesmírně dlouhé a obtížné. Chtěje tedy zabránit těmto špatnostem a zmařit podvody zlých lidí, zkrátil s obecnou radou a souhlasem pánů, šlechticů a vladyků Českého království toto znění přísahy a ustanovil, aby takto zkrácené bylo zachovááno na zemském soudu na věčné časy. A je toto znění: ,Z čeho mne tento vidní, v tom jsem nevinn. Tak mi pomáhej Bůh a všichni boží svatí.*“ Někteří badatelé tuto reformu však zpochybňují, neboť ani Řád práva zemského (čl. 78, s. 119) ani Práva zemská česká Ondřeje z Dubé (zejm. čl. 48, s. 141 a čl. 53–56, s. 143–144) krátkou přísahu neznají. Podle Františka Čády bývala v soudní praxi krátká přísaha rozšířena, čímž vznikla forma, kterou udává Ondřej z Dubé. Buď jak buď, jasno se do celé věci snaží vnést panský nález z roku 1414: „*Barones communiter invenerunt (...) quod iuramentum non sit aliud nisi istud coram beneficiariis in hoc regno Behemie: ,na to přísahám, jímž mě Kujal viní v této žalobě, tiem jsem jemu ničímž nevinn, tak mi buoh pomáhaj i všickni světi', a změteli ztrať; pakli nic, ale buoh jemu pomohl.*“ Josef EMLER (ed.), RTT II, Praha 1872, s. 111. Nález byl roku 1437 znovu potvrzen: „*Domini barones in pleno iudicio invenerunt o přísahu, která má býti obecně zemanóm této země, (...) že přísaha ta krátká, jakož*

celou najednou. Přisahající, poté co si přísahu vyslechl, ji musel bez zmatku, tedy bezchybně zopakovat. Pokud by se zdráhal přísahat nebo se spletl (např. vynechal nějaké slovo, zaměnil slovosled apod.),¹¹⁵⁴ měl mu soudní úředník přečíst přísahu celou znova. Zkoušený měl na správné pronesení tři pokusy. Pokud se mu ani napotřetí nepodařilo přísahu vykonat, ztrácel při.¹¹⁵⁵

Zmatek se netýkal pouze slovní formule – roty –, ale i gest, která tvořila/doprovázela přísahu. Ztrátu pře tak mohlo způsobit, pokud např. přísahající poklekl nebo vstal dříve, než byl k tomu vyzván, položil prsty na krucifix jinak, než bylo stanoveno, nebo jen stačilo, když měl během přísahy na hlavě nějakou pokrývku.¹¹⁵⁶ Jednotlivé strany sporu bedlivě sledovaly přísahy svých soupeřů a snažily se najít jakékoliv pochybení, na které pak upozornily soudní úředníky.¹¹⁵⁷

Představu o přísaze se zmatkem je možné si udělat na základě článků 53–56 právní knihy Ondřeje z Dubé; vzorový případ se týká žaloby o škody.¹¹⁵⁸ Podobně jako ordálu i přísaze předcházela celá řada úkonů (opověď, pŕhon aj.), které mohly ukončit spor ještě dříve, než začal. Prostor byl i pro dohodu a mimosoudní urovnání pře. Pokud přeci jen došlo k přísaze, jako první

---

jest byla prvé pány uložena a ustavena, aby ta šla před se se zmatkem, jakož staré právo jest, a jmenem tato: Na tom přísahám, jímž mě Petr viní v této žalobě, tiem sem jemu ničímž nevinen, tak mi buoh pomáhaj i všichni světi.“ RTT II, s. 151. Rota přísahy se blíží té, kterou později uvedl Viktorin ze Všehrd: „*Na tom přísahám, jímž Petra z Kravař viním v této žalobě, tím mi jest vším vinen. Tak mi Bóh pomáhaj i všickni světi!*“ VŠEHRD, kn. II. 24, s. 88. Z literatury viz alespoň V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 705. J. MARKOV, *Původ*, s. 15–18. V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 165.

¹¹⁵⁴ „*Jako Oldřich Šiška na posudku přísahu činil panu Václavovi z Kravař, tehdy jest jemu rota vydána v tato slova řkúce: ,na tom přísahám, čímž mne Václav z Kravař viní, tím jsem jemu nevinen;‘ tu pak Oldřich řekl: ,na tom přísahám, čímž mne viní Václav z Kravař, tím jsem jemu nevinen.‘ Tu páni slyševše p. Václava, že jest Oldřichovi vinu dával, že by právě na své přísaze neprošel tím slovem, že by byl řekl: ,čímž mne viní Václav z Kravař‘, ješto měl říci: ,čímž mně Václav z Kravař viní‘ (...)* páni našli: *poněvadž jest Oldřich nepřisahl vedle toho, jakož jest od úředníkův jemu rota byla vydána, že jest neprošel.*“ Cituje V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 708, pozn. 41.

¹¹⁵⁵ Viz např. ŘÁD, čl. 78, s. 119: „*a pohnaný uslyše žalobu, má se zpraviti sám svú rukú před úředníky menšími v kaple na kříži, tůž rotú, jakož žaloba ve dsky bude vložena. A má jej písař po třikrát naučiti; a kdyžby pochybil, má se opraviti také po třikrát. Pakliby se neopravil, tehdyby ztratil tu při.*“ Srov. VŠEHRD, kn. II. 26, s. 95.

¹¹⁵⁶ Viz např. ŠTÍTNÝ, s. 148: „*A kak-li to móż dobré býti, když svědky vedú: stúpí-li levú nohú prvé, aby tiem ztratil!*“

¹¹⁵⁷ Dokládá to např. olomoucký pŕhon z roku 1412, ve kterém stojí, že „*Bartoš etc. pohoním Hrzka etc. že pravil, bych zle přísáhl, že jsem nedoložil na druhý hnát a o tu přísahu aby páni ohledali.*“ Cituje V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 708, pozn. 40.

¹¹⁵⁸ OzD, čl. 53–55, s. 143 a čl. 56, s. 144. Pro znění přísah viz dále např. H. JIREČEK (ed.), *Formulae juramentorum*, s. 331–333.

vystupoval žalující, jehož přísaha se zmatkem mohla znít následovně: „*Na tom přísahám, že mi jest Jan z Krp učinil škodu svú mocí bezprávně na mé dědině v Lúži tu, kdež mi měl dáti hotové peníze tak, jakž mi byl slíbil, i nedal a proto sem škodu vzal na hotových penězích, na stříbrných klenotiech a na koních za sto hřiven stříbra. Tiem mi jest vším vinen. Tak mi buoh pomáhaj i všickni světi.*“¹¹⁵⁹ Jestliže žalující přísahu tzv. zmátl, celý spor končil. V opačném případě byl dán prostor žalobcovým spolupřísežníkům.¹¹⁶⁰ Pokud se jim přísaha povedla, těžiště dokazování se přesunulo na stranu pohnaného.

Pohnaný měl „*za sebú dva očistníky mieti ihned, když jemu buoh pomůže projíti, aby je hotovy okázal a postavil bez napomínanie,*“ jak píše Ondřej z Dubé.¹¹⁶¹ Přísežná formule pohnaného vypadala následovně: „*Na tom přísahám, jímž mě Pavel z Lúže viní, bych jemu škodu učinil svú mocí bezprávně na jeho dědině v Lúži tu, kdež sem jemu měl dáti peníze jmenovité i nedal, by on škodu vzal na hotových penězích.*‘ etc., jako napřed. *Tiem jsem jemu vším nevinnen. Tak mi buoh pomáhaj*‘ etc.“¹¹⁶² (Uvedené etc., jako napřed mělo být doplněno dle skutečnosti.)

Po přísaze pohnaného se na scénu dostávají jeho očistníci, kteří svoji přísahou *de facto* rozhodli celý spor. Jejich role jasně vyplývá ze znění přísahy: „*Na tom přísahám, že ta přísaha, ješto Jan z Krp přísahal proti Pavlovi z Lúžě, jest prava a čista. Tak mi buoh pomáhaj i všichni světi.*“¹¹⁶³

Na Moravě platily pro přísahu se zmatkem (*s kléskú*) poněkud odlišné podmínky než v Čechách. Např. se nalézala pouze pro pohnanou stranu, kdežto v Čechách ji musel podstoupit jak žalobce, tak i pohnaný.¹¹⁶⁴

Na rozdíl od přísahy se zmatkem, neměla přísaha bez zmatku ustálenou podobu. Její obsah ovlivňovala invence soudních úředníků. Tento fakt zajišťoval, že se na ni přísahající nemohl připravit. Prováděla se tím způsobem, že soudní

---

¹¹⁵⁹ OzD, čl. 53, s. 143.

¹¹⁶⁰ „*Na tom přísahám, že Jan z Krp učinil škodu svú mocí bezprávně Alšovi z Lúže na jeho dědině v Lúži tu, kdež jemu měl dáti.*‘ etc. jako svrchu. *Tiem jest jemu vším vinen. Tak mi buoh pomáhaj*‘ etc.“ OzD, čl. 54, s. 143. Uváděné etc. ve svědkově rotě mělo být nahrazeno výčtem zločinů, kterých se pohnaný dopustil (tak, jak je to zapsáno v žalobě i v přísaze původu).

¹¹⁶¹ OzD, čl. 52, s. 142.

¹¹⁶² Ibid., čl. 55, s. 143.

¹¹⁶³ Ibid., čl. 56, s. 144.

¹¹⁶⁴ K tomu více V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 704 a 710.

úředník četl rotu po odstavcích (nikoliv celou najednou), které musel přísahající bezchybně opakovat. Na její úspěšné vykonání neměl tři, ale pouze jeden pokus.¹¹⁶⁵ Podle názoru Vincence Brandla byla prostá přísaha, tj. bez zmatku, obtížnější než přísaha se zmatkem, „*neb myšlenka, že člověk Boha vševědoucího béře za svědka, mocně rozechvěla mysl toho, jenž přísahal a v tomto rozechvění snadně státi se mohlo, že zanedbal a přehlídnul nějakou formalitu právem předepsanou*“.¹¹⁶⁶

V souvislosti s Brandlovým tvrzením se nabízí otázka, jak (očistnou) přísahu vnímal ten, který ji musel podstoupit. Vysvětloval si její výsledek jako projev boží vůle? (Pak by se přísaha blížila božímu soudu.) Nebo si byl vědom, že klíčem k úspěšnému vykonání přísahy je nezbytně nutné dodržovat „bohapustý“ formalismus? (Koneckonců si můžeme tuto otázku klást i u soudního souboje, jehož výsledek mohl být považován za projev božího rozhodnutí, ale také mohl být přisouzen fyzické síle a zkušenosti bojovníka.) Pokud bychom získali odpověď na výše formulovanou otázku, jednalo by se o odpověď individuální, kterou není možné generalizovat. Ustálená formule *tak mi buoh pomáhaj i všickni světi* o přístupu k přísaze prakticky nic nevypovídá. Právní knihy doby předhusitské hovoří pouze o ztrátě pře v případě špatně vykonané přísahy; o křivopřísežnictví však nehovoří. Na tomto místě můžeme jen upozornit na dvě zajímavé pasáže, které pochází ovšem až z mladších pramenů. Viktorin ze Všehrd ve svých Knihách devaterých vysvětluje důvody používání přísahy se zmatkem následovně: „*aby i v tom spravedlivý své pravdy mohl užiti, vymyslili jsú přísahu tak póvodu jako pohanému, ale těžkú, hroznú a strašlivú, aby žádný, spravedlnosti nemaje, nesměl se o spravedlivého na ten poslední próvod přísahy tak těžký pokúšeti. A také ten, ktož by se nespravedlivým býti seznal, aby proti sobě spravedlivému přísahati nedopúštěl, a potom sám za ním vinen jsa nepravě a křivě aby nepřisahal; neb staré slovo jest, že z těžka křivý přísahu provede. (Pakli kto, křiv jsa, přísahu provede, žádný dlúho nedědí zde na světě, aby nebo na onom světě nad ním věčně mštěno nebylo, anebo pro velikú nepravost, že najvyššieho boha jméno nadarmo a k nepravosti béře a jeho nespravedlivě užívá,*

---

¹¹⁶⁵ O přísaze bez zmatku více J. MARKOV, *Kapitoly*, zejm. s. 131

¹¹⁶⁶ V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 709.

*aby brzo s tohoto světa stržen jsa, pro takovou velikú nepravost nekonečnými mukami spieše byl trápen.)*¹¹⁶⁷

Případ uváděný ve 114. kapitole Tovačovské knihy ukazuje, že onen strach, který měl zažívat jedinec během přísahy a o němž uvažoval Vincenc Brandl, nebyl vždy na místě: „*Také slýcháno jest, kterak před časy některými člověk zlý a mysle lehké, maje přísahati a tomu se těše, že umí přísahu provésti, v prvních dvou přísahách, kdež klesnutí muož, z úmysla klésku jest učinil, a tomu, ktož jej k přísaze připravil, za každé provedení šeredným láním a hanebnými řečmi lál. Protož, aby sobě jiní toho ku příkladu nebrali a z takové veliké věci a z Pána Boha samého kunštuov neměli, páni se na tom ustanovili: ačby se kto takové věci dopustil, ten má při napřed ztratiti a pod praněr veden a tu jemu má ruka uřata býti a zavržena (ani na svatém místě schována).*“¹¹⁶⁸

Výše nastíněný problém, totiž do jaké míry se věřilo v zásah vyšší moci při kletbě či přísaze, se markantně zrcadlí v institutu tzv. věrování. To je svým charakterem nejbližší kletbě nebo lépe řečeno prakticky je s ní totožné. Podle některých autorů se tento zvláštní důkazní prostředek uplatnil v domácím soudnictví již ve 12.–13. století při méně závažných zločinech.¹¹⁶⁹ Věřování byl formální akt, při kterém určitá osoba dokládala na svoji víru a duši, že jí vyřčené tvrzení je pravdivé; v opačném případě se měly dostavit určité sankce (trest).¹¹⁷⁰

Kuriózní případ věrování je zaznamenán v Rožmberské knize (zmiňuje jej pouze nejstarší rukopis); týká se krádeže psa. Obviněný na sebe přivolával kletbu, která v původním (archaickém) významu snad měla v případě viny způsobit, aby se řečník proměnil v psa: „*To беру на мѹ вѹру и на мѹ душѹ, сем-ли тен пес украдл, бѹг дая быч опсѹл, jako тен пес.*“¹¹⁷¹ Ustanovení můžeme vykládat i tak,

---

¹¹⁶⁷ VŠEHRD, kn. II. 23, s. 85.

¹¹⁶⁸ Vincenc BRANDL (ed.), *Knihá Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Mor.*, Brno 1868, kap. 114, s. 66.

¹¹⁶⁹ V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 738. J. KLABOUCH, *Staré*, s. 316. J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 138.

¹¹⁷⁰ Viz Theodor SATURNÍK, *Věřovací slib a smlouva pod základem v právu českém*, in: SVPS 41, 1941, s. 2. Viz také V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 257.

¹¹⁷¹ KN. ROŽ., čl. 176, s. 81. Srov. *ibid.*, čl. 133, s. 71: „*Ze psa kdy žaluje, že ukradl strážu, schovav sbožie: nenie právo přísahati, ale vzieti na svú vĹru, že nevĹnen, jakž odpovĹdĹl.*“ K tomuto více V. BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 739. J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 197. V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 122.

že obviněný, pokud by se krádež psa po vykonaném věrování prokázala, mohl být nazýván psem, což znamenalo difamaci nebo snad i sociální vyloučení.

Okolnosti a zločiny vedoucí k aplikaci ordálů v kontextu domácích pramenů

Poslední otázkou, kterou se budeme v rámci tohoto oddílu zabývat, je, za jakých okolností (tj. při jaké situaci a pro jaké delikty) se boží soudy používaly. Připomeňme, že se budeme věnovat pouze jejich úloze v soudním řízení. Stranou necháme mimoprávní používání ordálů, o kterém jsme se zmínili zejména ve druhém oddílu naší práce.

Ve většině středověkých sporů měla žaloba soukromoprávní charakter. Bezezbytku tedy platila právní zásada „*kde není žalobce, není soudce*“. Na iniciativě poškozené strany záleželo, zda se řešení deliktu dostane před soud či nikoliv. Žaloba *ex officio* se v praxi prosazovala jen postupně. Zpravidla se omezovala na delikty, které se dotýkaly přímo osoby panovníka nebo jeho zájmů. Mezi ně patří např. útoky na jeho osobu (včetně verbálních), zločiny proti zeměpanskému majetku, porušování zemských nebo božích mírů aj. Páchání těchto deliktů bývá často spojováno s tzv. zemskými škůdci.

Cesta, po níž se poškozený rozhodl vydat, aby přivedl označeného pachatele před spravedlnost, představovala minimálně ve 13. a 14. století značně složitý a zdoluhavý proces. Kromě smírů a dohod spojených s různými formami odškodnění, ale i krevní msty stála poškozenému v cestě řada formálních úkonů, které musel bezezbytku naplnit. Až tehdy bylo možné uvažovat o soudním řízení, které mohlo ve finále vést k aplikaci božího soudu.

James Whitman ve své publikaci *The Origins of Reasonable Doubt* definoval čtyři podmínky, které musely být splněny, aby se přistoupilo k ordálu: 1) s obviněním nevystoupil žádný formální žalobce, 2) žádný svědek nesvědčil, 3) obviněný se nepřiznal a 4) spor nemohl být rozhodnut přísahou vysoce postavené počestné osoby.¹¹⁷² Jak si na příkladu domácích pramenů ukážeme, všechny Whitmanem stanovené podmínky nebývají bezezbytku naplněny.

---

¹¹⁷² „*They (ordály) were used only if four conditions were met: 1) No formal accuser came forward, 2) no witness testified, 3) the accused did not confess, and 4) the matter could not be*

Vzhledem k tomu, že se přístup k deliktům stejně jako důvody, jež vedly k aplikaci ordálů měnily, rozhodli jsme se hledat odpověď na výše formulovanou otázku v kontextu jednotlivých domácích pramenů.

Kristiánova legenda a Břetislavovy dekrety

V Kristiánově legendě je ordálu horkého železa podroben žalářník, který byl dle některých lidí podplacen, aby vysvobodil vězně.¹¹⁷³ V příběhu zaznamenaném legendistou nešlo ani tak o konkrétní delikt, jako spíše o rozhodnutí, zda strážce vězňů mluví či nemluví pravdu. Z textu je patrné, že k obvinění došlo na základě pomluvy (*fama*); konkrétní žalobce se na scéně neobjevil. Žalářník pravděpodobně popřel vznesené obvinění. K dispozici však nebyl žádný důkaz, který by mohl jeho nevinu prokázat. Uprchlí vězni nemohli být považováni za svědky. Obvinění se jich přímo dotýkalo, mimoto představovali nevěrohodné osoby. Jediným svědkem byl Bůh (a svatí), proto byl obviněný strážce podroben božím soudu.

V Břetislavových dekretech se boží soudy objevují v souvislosti s manželskými spory (dnes bychom řekli ve věci domácího násilí) a usmrcením (*homicidium*).¹¹⁷⁴ Již výše jsme uvedli, že obracení se na boží soud ve sporech, které se týkaly intimních záležitostí, ať už jde o zmíněnou manželskou roztržku, ale i cizoložství, impotenci, znásilnění, určení otcovství apod., bylo logické, neboť Bůh byl často jediný svědek, a to i navzdory životu v malých a uzavřených komunitách. Dle Břetislavových dekretů nevystupuje v roli žalobce poškozená žena, která si stěžuje u arcikněze na násilí ze strany manžela, ale právě zmíněný duchovní. Tak tomu bylo i v případě (prostého) *homicidia*. Na scéně se objevilo nařčení z usmrcení (*homicidiis infamantur*), které formálně neprožaloval

---

resolved by the oath of a high-status, honorable person.“ James Q. WHITMAN, *The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial*, New Haven 2008, s. 60.

¹¹⁷³ „*Ipsius liberis gressibus (obicem) statuere quibusdam infidelibus suadentibus, videlicet quod haut virtute Dei vel sanctorum liberati forent, sed preventus pecunia custos carceris eos pluresque alios sepe a vinculis solvisset, iudicio divino examinari iussus est.*“ *Legenda Christiani*, s. 98–100.

¹¹⁷⁴ „*Quartum est, quod si mulier clamaverit a viro suo se non diligi decenter, sed affligi innocenter, detur Dei iudicium inter eos coram ecclesia et qui inventus fuerit reus, penas debitas duci solvat. Similiter de eis, qui homicidiis infamantur, archypresbiter comiti illius civitatis nomina eorum ascribat et comes eos conveniat; et si sunt rebelles, in carcerem redigat, donec aut penitenciam dignam agant aut, si negant, ignito ferro sive adiurata aqua ipsorum peccatum vel innocencia declaretur.*“ Sign. CO 230, f. 10r. Text převzat z M. ZEMEK – F. SPURNÝ, *Olomoucký text*, s. 40.

poškozený ani „infamator“, ale arcikněž.¹¹⁷⁵ Jedinec se k zločinu nepřiznal, nebo vznesené obvinění popíral. (Můžeme rovněž uvažovat o možnosti, že se k usmrcení přiznal, ale tvrdil, že tak učinil v sebeobraně, nebo že k němu došlo nešťastnou okolností.) Břetislavovy dekrety v této záležitosti neumožňují očistnou přísahu. (O pravděpodobných důvodech jsme se již výše zmínili.) Na scéně se neobjevili ani žádní svědkové; poškození popř. „infamator“ pak nemohli nebo nechtěli vystupovat v roli svědků. Jediným možným prostředkem k rozhodnutí o vině či nevině pachatele byl boží soud.

Pokračovatelé Kosmovi a ordál vyšehradského procesu

Roku 1130 se na Vyšehradě odehrál soudní proces se spiklenci, kteří usilovali o život knížeti Soběslavovi I. Součástí tohoto procesu byl i ordál žhavého železa. Tři jedinci – Křivosud, Vacemil a Jindřich (Albrecht) – byli obviněni předákem Miroslavem z účasti na spiknutí.¹¹⁷⁶ Toto obvinění bylo založené na *famě*, nikoliv na přímých důkazech. Z pochopitelných důvodů jedinci nařčení patrně popřeli. (Na rozdíl od jiných spiklenců nevíme nic o jejich doznání.) Podle obvyklých praktik se museli z obvinění očistit. Přísaha s největší pravděpodobností nepřipadala vůbec v úvahu. I kdyby ji obvinění směli vykonat, těžko by našli potřebný počet vhodných spolupřísežníků, kteří by se za jejich tvrzení postavili. Riziko, že by i oni byli vtaženi do procesu, zde bylo příliš vysoké. (Připomeňme, že biskupa Menharta museli očistit přísahou bamberský i olomoucký biskup spolu se sedmi českými opaty.¹¹⁷⁷) Na scénu se tak dostává ordál, který je v dané situaci jediným možným důkazním prostředkem.

---

¹¹⁷⁵ Už z povahy deliktu, kterým jedinec porušil boží příkázání *Nezabiješ!*, muselo kněze zajímat nalezení viníka; s tím souvisela i starost o jeho duši.

¹¹⁷⁶ „*Kriwosud vero, qui patruus Miroslai fuerat, atque alii duo, quorum unus Waczemil alter Henricus vocabatur, isti quidem, qui a praefato Miroslao coram duce atque praedicto conventu accusati fuerant.*“ KAN. VYŠ., s. 211. „*Krivozud quoque et Wacemil et Albrecht, super eadem coniuratione accusati, et ardentis ferro probati, divinoque iudicio dampnati, in Pragensi foro miserabiliter sunt decollati.*“ LET. HRAD.-OPAT., s. 394.

¹¹⁷⁷ KAN. VYŠ., s. 213–214: „*praesul Bamberiensis et antistes Olomucensis cum septem Bohemiensibus abbatibus, astante duce Sobieslao, cum populo et clero Meynhardum, sanctae Pragensis ecclesiae episcopum, ab omni culpa, quae prius illata sibi fuerat, per depositionem suarum stolarum expurgaverunt.*“

Statuta Konráda Oty, imunitní privilegia a městské právo

Poněkud sdílnější, alespoň stran deliktů, při kterých se předepisovaly ordály, jsou prameny 13. a 14. století. Na jejich základě můžeme konstatovat, že boží soudy bývají kladeny do souvislosti se spory, na jejichž souzení měl výhradní právo (původně) panovník a jím pověření beneficiáři.¹¹⁷⁸ Zpravidla se jednalo o velmi těžké zločiny, které bývají v pramenech označeny jako větší viny, *culpae grandes*; *de facto* odpovídaly termínu kanonického práva *causa sanguinis*.¹¹⁷⁹ Jak upozornil František Vacek, jejich přesné vymezení, ani rozlišení mezi většími a menšími vinami, však nebylo jednoznačné. Podle Václava Vaněčka dovětky typu „*vel aliam huiusmodi grandem culpam*“ nebo „*vel alterius enormis facti perpetratio*“ dokazují, že se v případě větších vin nejednalo o jejich taxativní výčet.¹¹⁸⁰

Nejstarší doklad tak řečených větších vin nalezneme v listině pro pražské biskupství z roku 1221, kde jsou vymezeny jako „*furtum vel rapinam vel aliam huiusmodi grandem culpam*“.¹¹⁸¹ Mezi větší viny se dále řadí *adulterium* (cizoložství), *homicidium* (usmrcení, *hlava*), *stuprum* (znásilnění), *incendium* (žhářství), *oppressio virginum* (násilí učiněné ženě, *podávení*), *spolium* ([noční] loupež, *plen*, *výboj*) aj.¹¹⁸²

---

¹¹⁷⁸ Viz např. Velké privilegium pro českou církev z roku 1222 (CDB II, č. 227, s. 211): „*ut nullus hominum ecclesiarum a iudicibus provincialibus, sed a nobis vel summo iudice curie nostre vel cancellario, si non fuerit causa sanguinis, iudicetur*“. Srov. břevnovské falzum z konce 13. století (CDB II, č. 375, s. 411): „*si causa sanguinis fuerit, a nobis vel a iudice curie nostre vel coram illis, quibus nos vices nostras commiserimus, iudicentur. Et si per experimentum ferri candentis, vel aque frigide seu ferventis, vel vomeres calcandos, seu duelli, vel alio seculari iudicio culpabiles inveniantur*“.

¹¹⁷⁹ K tomu více F. VACEK, *Soudnictví*, 1925, s. 134. Viz také V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 48–49.

¹¹⁸⁰ V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 49.

¹¹⁸¹ CDB II, č. 216, s. 201.

¹¹⁸² Viz dále CDB V. 2, č. 796, s. 482 (r. 1275): „*decernentes eos omni iure, quo nos habuimus, exceptis tribus causis iudicialibus, videlicet adulterii, homicidii et furti absque quolibet obstaculo possidere*“. Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (= Reg.). Pars II. Annorum 1253–1310, Praha 1882, č. 1410, s. 606 (r. 1287): „*seu iudice per eum constituto super qualibet causa secundum iuris formam respondere tantummodo teneantur, stupro, homicidio, incendio exceptis, quo noster castellanus castris nostri Znoymensis iudicabit*“. Reg. II, č. 1632, s. 700 (r. 1293): „*vt si quis colonorum propriorum in homicidio siue furto siue oppressione uirginum, uel alterius enormit facti perpetracione, commissione, cuius mortem sucre teneretur*“. Josef EMLER (ed.), Reg. III. Annorum 1311–1333, Praha 1890, č. 534, s. 215 (r. 1338): „*judicium faciendum in facinorosos et malos, vtputa in fures, spoliatores et incendiarios homines*“ aj. K tomu více V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 49.

Výše vyjmenované delikty však nebyly pro aplikaci ordálů zcela určující. Z Konrádových statut i některých imunitních textů je patrné, že pro jejich použití, ale i stanovení příslušného fora bylo klíčové, zda se zločin odehrál zjevně či skrytě (tajně).¹¹⁸³ Až na výjimky není v pramenech (13. století) reflektován úmysl zločince.¹¹⁸⁴

Rozdíl mezi zjevným a skrytým zločinem se pokusil vymezit na příkladu krádeže Václav Vaněček. Podle jeho názoru byl při zjevném deliktu pachatel „*dopadený při krádeži anebo sice po krádeži, ale ještě s ukradenou věcí (s licem)*“.¹¹⁸⁵ Rudolf Rauscher kritéria zjevného deliktu ještě rozšířil: „*Za známého byl pokládán nejen pachatel přistižený, nýbrž i ten, o němž šla pověst, že trestný čin spáchal.*“¹¹⁸⁶ S dalším charakteristickým znakem zjevného zločinu, se kterým přišel Vaněček, totiž že zloděj byl „*zjištěný tím, že při úředním prohledávání domů, když se bylo šlo po stopě, byly v jeho domě nalezeny předměty z krádeže,*“ není možné souhlasit. V tomto případě se jednalo o tzv. svod (viz dále).¹¹⁸⁷

Podle Konrádových statut zločinec dopadený při činu mohl být předán spravedlnosti („*Si fuerit fur apud aliquem nobilem vel apud aliquem, cuius est villa, et dederit eum curiae.*“), nebo na místě potrestán („*Insuper si fur capitur in*

---

¹¹⁸³ V imunitních textech se jasně rozlišuje mezi zločinem zjevným (*manifesto*) a skrytým (*occulto*). Při jejich určení záleželo na skutečnosti, zda byl pachatel přistižen při činu (*deprehensus*), nebo byl chycen a usvědčen před soudem (*capitur, coram iudicio convictus fuerit*). Viz např. listinu Vladislava Jindřicha z roku 1213 pro řád johanitů (CDB II, č. 109, s. 103): „*Si quis hominum illius domus pro furto accusatus in causa ceciderit, vel etiam in furti actione fuerit deprehensus.*“ Srov. CDB V. 1, č. 71, s. 135. Dále viz např. velice rozšířený velehradsko-oslavanský imunitní formulář z roku 1228 (CDB II, č. 320, s. 316 a č. 321, s. 320): „*si in earum habitat possessionibus et deprehensus fuerit in furto manifesto, vel de aliquo occulto accusetur.*“ Viz také tzv. Velké privilegium pro českou církev z roku 1222 (CDB II, č. 234, s. 224): „*et si aliquis capitur in manifesto furto.*“ Zjevný a skrytý zločin se rozlišoval i v prostředí městského práva. Z literatury viz alespoň V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 21. R. RAUSCHER, *O krádeži*, zejm. s. 20–22, 45–47 a 69–70. J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 27.

¹¹⁸⁴ Tato skutečnost je patrná např. z termínu *usmrcení*, který Rudolf Rauscher použil jak pro vraždu, tak i pro zabití (neúmyslné, v sebeobraně aj.). Nejdále v rozlišování úmyslu u nás bylo ve 13. století městské právo. K tomu více R. RAUSCHER, *Usmrcení*, zejm. s. 2–11.

¹¹⁸⁵ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 22. Stejně i J. MARKOV, *Původ*, s. 9.

¹¹⁸⁶ R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 47.

¹¹⁸⁷ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 22. Viz dále idem, *Studie*, s. 78, 81–82 a R. RAUSCHER, *O krádeži*, zejm. s. 45–53.

aliquo loco et suspenditur (...) Item quando aliquis nobilis capitur in furto et suspenditur.“).¹¹⁸⁸

Spojitosť mezi božími soudy a skrytými zločiny, především krádeží a loupeží, dokládají Statuta Konráda Oty stejně jako některá imunitní privilegia.¹¹⁸⁹ V případě krádeže a loupeže, která proběhla skrytě, mohl poškozený využít dva nástroje, tak řečený *svod* a *nárok*.¹¹⁹⁰ Jejich cíl byl stejný, totiž vypátrat a usvědčit pachatele. „*Cesta k tomu je rovněž vždy táž: ordál. Způsob provedení se neliší: v obou případech je ordál – očista – uložen podezřelému (straně napadené)*“,“ uvádí Vaněček.¹¹⁹¹

Svod a nárok spolu s tzv. hlavou¹¹⁹² bývají v pramenech zmiňovány velmi často paralelně.¹¹⁹³ Jestliže došlo ke škodě, iniciativa ležela na bedrech poškozeného, který se snažil vypátrat pachatele, resp. odcizenou věc. Nastalá situace pak výstižně ilustruje charakter sporu procesních stran i úlohu středověkého soudu, který byl dle Josefa Markova „*vlastně jen svědkem, (...) rozhodčím v tomto zápasu stran. (...) Soud tedy jen konstatoval, že jedna nebo druhá strana v boji zvítězila, že svého soupeře ‚překonala‘ (...), že jí Bůh pomohl,*

---

¹¹⁸⁸ CDB II, č. 325, s. 330.

¹¹⁸⁹ Viz např. listinu Přemysla I. Otakara z roku 1226 pro klášter v Doksanech (CDB II, č. 286, s. 282): „*De iudicio autem aque vel candentis ferri, quod fit per naroc.*“ O Konrádových statutech viz dále.

¹¹⁹⁰ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 22. Viz dále idem, *Studie*, s. 38–39. R. RAUSCHER, *O krádeži*, zejm. s. 53–96 a J. MARKOV, *Původ*, s. 9.

¹¹⁹¹ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 22.

¹¹⁹² Výrazem *hlava* se označovala vražda (usmrcení). Viz např. CDB II, č. 324, s. 329 (r. 1229): „*quando aliquis interficitur, quod vulgariter hlawa vocatur*“ nebo CDB II, č. 375, s. 411–412 (r. 1220): „*quando aliquis occisus vel strangulatus, quod hlawa nuncupatur*“. Z literatury viz H. JIREČEK, *Prove*, s. 69–71. V. BRANDL, *Glossarium*, s. 61–62. V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 116.

¹¹⁹³ Viz alespoň CDB II, č. 244, s. 236 (asi 1222): „*sive de naróch, sive de zvode*“. CDB II, č. 324, s. 329 (r. 1229): „*De eo, quod vulgariter dicitur narok sive svod, et de eo, quando aliquis interficitur, quod vulgariter hlawa vocatur.*“ CDB II, č. 348, s. 357 (r. 1197, falzum 14. století): „*si fuerit id, quod dicitur narok sive zvod atque hlava, inter homines,*“ shodně i CDB III. 1, č. 44, s. 45 (r. 1233). CDB V. 1, č. 195, s. 309 (r. 1259): „*ab hiis, que vulgariter dicuntur narok seu swode*“. CDB V. 1, č. 310, s. 461 (r. 1262): „*in istis: zuuod, narok, et quod vulgo dicitur hlaua, super omnes homines*“. CDB V. 1, č. 372, s. 552 (r. 1263): „*tam ab hiis, que vulgariter dicuntur narok seu wzod*“ a další. Podle názoru Rudolfa Rauschera „*spojení nároku s výrazy hlava a svod dávají tušiti, že jde tu o právní zřízení buď podobné nebo téhož druhu*“. R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 72. V imunitních privilegiích se termíny *hlava*, *svod* a *nárok* objevují i ve významu poplatků či dávek placených při těchto řízeních. Viz alespoň CDB I, č. 317, s. 289 (r. 1187): „*ut omnis acquisitio, que provenire solet in istis: svod, narok et quod vulgo glaua dicitur*“. CDB II, č. 42, s. 38 (r. 1240): „*donationes, que vulgo suode, glaua et naroc appellantur*“. CDB II, č. 216, s. 201 (r. 1221): „*omnem exactionem sive inquietacionem, vendicionem, naroch, zuod, hlava*“ a další.

a že proto these, které hájí, musí býti považována za spravedlivou“.¹¹⁹⁴ Právě tato specifika dle zmíněného autora předurčovala použití důkazních prostředků při skrytých zločinech, kterými byly „výhradně jen ordály“.¹¹⁹⁵

Svod bylo možné využít tehdy, když poškozený našel (po delší době) ukradenou věc, která mu dříve patřila, u jiné osoby. Vše ohlásil soudním úředníkům a věc zajistil, pokud to bylo možné. Osoba podezřelá z krádeže se buď k deliktu přiznala, nebo tvrdila, že je věc (od počátku) její, což musela dokázat, popř. byla povinna uvést, jakým způsobem věc nabyla (zpravidla, že ji koupila či dostala od jiné osoby). Zde se nabízel možnost svodu, tedy vedení soudních úředníků k osobě, od které obviněný věc získal. Nově obviněný mohl ale označit další osobu, ke které se mělo „vést“.¹¹⁹⁶ Teoreticky se mohlo chodit tak dlouho, dokud se nedošlo ke zloději, resp. k osobě, která už nemůže krádež na nikoho jiného svést. Statuta Konráda Oty regulovala svod na tři osoby: „*Quando ducitur quod dicitur zuode (...) ultra tres non ducatur, sed in tertio remaneat.*“¹¹⁹⁷ V pořadí třetí jedinec označený za pachatele neměl jinou možnost, než se ke krádeži přiznat, nebo se z nařčení očistit ordálem (železa?). Propadl-li v božím soudu, byl usvědčen z deliktu a odsouzen k náležitému trestu. V opačném případě byl za viníka považován ten, jenž na něj přivedl svod.¹¹⁹⁸

Jestliže se poškozenému nepodařilo zcizenou věc nalézt, mohl využít druhé možnosti, která vedla k usvědčení pachatele skrytého deliktu krádeže nebo (noční) loupeže, a tou byl nárok.¹¹⁹⁹ Jeho vymezení nám přináší imunitní privilegia: „*Si vero narok, quod latine vocatur accusatio, furum vel nocturnorum*

---

¹¹⁹⁴ J. MARKOV, *Původ*, s. 9. Viz také R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 53 a s. 84.

¹¹⁹⁵ J. MARKOV, *Původ*, s. 9–10. Srov. R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 57 a 90. V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 22. Idem, *Studie*, s. 36.

¹¹⁹⁶ K tomu V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 22. R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 55–56. Viz také Jaromír HANĚL, *K otázce o recepci práva německého v českém právu zemském*, in: SVPS 4, 1904, s. 131–146.

¹¹⁹⁷ CDB II, č. 234, s. 224. Viz také listinu Václava II. pro klášter Teplá z roku 1298 (Reg. II, č. 1777, s. 764): „*Si quis etiam furtiuum uel bouem (...) as res super hominem ecclesie tercio subduxerit, qui sua cognovit propria, recipiat, regium vero jus totum ecclesie permaneat antedictae.*“

¹¹⁹⁸ Vice V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 22–23.

¹¹⁹⁹ O nároku pojednal vyčerpávajícím způsobem R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 65–96, tam na s. 65–68 odkaz na starší literaturu k tématu. Viz dále alespoň V. VANĚČEK, *Studie*, s. 30–43. J. MARKOV, *Přípravné řízení*, s. 11. Idem, *České žalobní formuláře*, s. 18–23.

*predonum super eorum homines evenerit.*¹²⁰⁰ „*Pro latrocinio incusetur, quod boemice narok vocatur.*“¹²⁰¹ Dle Rudolfa Rauschera, při nároku „*jedinou skutečností zřejmou tu bylo, že okradený byl poškozen, že mu vznikla škoda*“.¹²⁰² Od svodu se neodlišoval jen tím, že se poškozenému nepodařilo vypátrat zcizenou věc, ale také způsobem, jakým byl označen (objeven) domnělý pachatel.

Podle ustanovení statut Konráda Oty se nárok uplatňoval jen ve sporech o zcizené věci či škody vyšší hodnoty (dobytek, koně apod.).¹²⁰³ Stejně jako v případě svodu i při nároku museli být o spáchaném zločinu nejprve zpraveni příslušní úředníci. Ohlášení neboli tzv. opověď¹²⁰⁴ měla být podepřena věrohodnými svědky (sousedy), jejichž svědectví však nemířilo proti pachateli, ale pouze dokládalo, že k deliktu (škodám) opravdu došlo.¹²⁰⁵ Teprve tehdy bylo možné vznést nařčení – nárok –, tj. obžalobu určité osoby před soudem. S tou nemusel přijít pouze poškozený, ale prakticky jakákoliv osoba; ta je

---

¹²⁰⁰ Tak listina krále Přemysla I. Otakara pro Řád německých rytířů z roku 1222; CDB II, č. 239, s. 231.

¹²⁰¹ Tak listina „mladšího krále“ Václava I. pro klášter v Litomyšli z roku 1228; CDB II, č. 323, s. 326. Srov. CDB IV. 1, č. 176, s. 289 (r. 1249). Nárok v původním významu označoval procesní řízení v záležitosti krádeže nebo loupeže nemovité věci, jejíž pachatel nebyl znám a věc se nepodařilo dohledat. V širším významu pak reprezentoval (všeobecnou) žalobu. Jako nárok se rovněž označoval poplatek za procesní řízení, ale také samotný zločin. K různým významům termínu nárok více R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 70–72.

¹²⁰² R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 57.

¹²⁰³ „*Si subtrahuntur aliquae res, pallium vel [aut, r. 1229 a 1237] aliquid tale, hoc curie non notificetur; set si bos vel iumentum subtrahitur, curie notificetur.*“ CDB II, č. 234, s. 224 (r. 1222). Srov. CDB II, č. 325, s. 330 (r. 1229) a CDB III. 1, č. 164, s. 204 (r. 1237). Podobně také nařízení, které je známé jen v potvrzení Konrádových statut z roku 1237: „*Illud etiam, quod dicitur zlubni zud, habeant inter se libere et absolute, scilicet de capra et ove et ceteris huiusmodi, preter vaccam, bovem et equum ceteraque maiora.*“ CDB III. 1, č. 164, s. 204.

¹²⁰⁴ S opovědí, tedy ohlášením zločinu a následným ohledáním ze strany soudních úředníků (komorníků) se setkáme i v mladších pramenech, např. v Rožmberské knize. Viz KN. ROŽ., čl. 210, s. 86: „*Opoviedati právo plen, výboj, lúpež, zlodějstvo, vzebranie úrokóv, oheň, i to vše, což právo voda i železo z toho.*“ Viz také např. *ibid.*, čl. 238, s. 95: „*Přivesti komornika právo na škodu, když se škoda stane, výboj, plen, oheň i vše nároky, což je právo voda i železo.*“ Obdobně rovněž MC, čl. 120, s. 222–232. ŘÁD – ORDO, čl. 52, s. 101–102 a další. K opovědi více H. JIREČEK, *Prove*, s. 224. V. BRANDL, *Glossarium*, s. 203. Viz také R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 79–80.

¹²⁰⁵ V případě, že poškozený nebyl schopen zajistit svědky, dosvědčoval svoji újmu pravděpodobně přísahou. Podle Rožmberské knihy byly opovězené škody ohledány komorníkem. V tomto případě nebylo třeba újmu dosvědčovat. *Maiestas Carolina* i *Ordo iudicii terrae*, resp. Řád práva zemského hovoří o sousedech, kteří byli přivoláni ke škodě a účastnili se rovněž ohledání coby svědci. Viz KN. ROŽ., čl. 238–246, s. 95–97. MC, čl. 123, s. 242–250. ŘÁD – ORDO, čl. 52, s. 101–102. K tomu R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 79–80.

v Konrádových statutech označena jako sok (zoch).¹²⁰⁶ K předcházení zlovolnému (křivému) obviňování a zneužívání institutu nároku sloužily – kromě výše zmíněných svědků dokládajících spáchání deliktu – rovněž sankce pro žalující stranu, zpravidla ve formě peněžitého, výjimečně i hrdelního trestu.¹²⁰⁷ Na druhou stranu zde byly i motivační faktory, které mohly vést k pronesení obžaloby. Kromě vlastní újmy poškozeného zde figurovala podle Václava Vaněčka morální pohnutka (Nepokradeš!) nebo vidina hmotné odměny.¹²⁰⁸ Po vzneseném obvinění „*se nařčený musil očistiti, i když žalobce, aspoň pokud jím byl sám poškozený, viny žalovaného ničím nedokazoval*“.¹²⁰⁹

Jako očistný prostředek je v souvislosti s nárokem ve Statutech Konráda Oty uvedena zkouška studené vody: „*Quando aliquis subit iudicium aque, nullus dimittat eum in aquam, nisi sacerdos cum suo cooperatore. (...) Si aliquis nobilis vir et non druho habuerit super se narok, puer pro ipso subeat iudicium; et si non fuerit adiutus, ille solvat CLXXX denarios.*“¹²¹⁰

---

¹²⁰⁶ „*Nullus zoch aliquem accuset, nisi sub certo testimonio vicinorum constet de dampno eius.*“ CDB II, č. 234, s. 223 (r. 1222). Srov. CDB II, č. 325, s. 330 (r. 1229): „*Nullus zok aliquem accuset, nisi certo sub testimonio vicinorum constet de dampno.*“ CDB III. 1, č. 164, s. 204 (r. 1237): „*Nullus zok aliquem accuset, nisi sub certo testimonio vicinorum de dampno constiterit.*“ O instituci soka a jejím vývoji více J. MARKOV, *Původ. Idem, České žalobní formuláře*, s. 20, pozn. 52. Markov odmítnul vymezení soka, ke kterému dospěl R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 83–89, pro kterého byl sok „*osoba, která byla okradena, která ohlásila svou škodu, dosvědčenou souseď,*“ (s. 88) stejně jako závěry F. VACKA, *Soudnictví*, 1925, s. 218, který považoval soka za osobu „*jež prohřešila se osočením čili křivou žalobou buď proti obžalovanému nebo proti jiným lidem*“.

¹²⁰⁷ Pouze Konrádova statuta hovoří o veřejném kamenování pro toho, kdo by vznesl křivé obvinění: „*et si fuerit zoch [zok, r. 1229 i 1237] convictus testimonio fori communis, lapidetur.*“ CDB II, č. 234, s. 223 (r. 1222). Srov. CDB II, č. 325, s. 330 (r. 1229) a CDB III. 1, č. 164, s. 204 (r. 1237). Peněžitý trest ve výši 300 denárů zmiňuje tzv. Velké privilegium pro českou církev, ale i další imunitní privilegia, která vycházejí z této normy: „*et falsus accusator nobis in CCC denariis condempnetur.*“ CDB II, č. 227, s. 211. Jen na okraj doplňme, že s principem, kdy žalobce podstupoval určitý trest v případě, že se neprokázala vina obžalovanému (resp. kdy se obviněný úspěšně očistil), se můžeme setkat v římsko-kanonickém procesu pod označením *poena talionis*. Odkazy nalezneme např. i v pražském městském právu z roku 1287. Viz Hermenegild JIREČEK (ed.), *Statuta iudicii Pragensis sex juratorum*, in: CJB I, čl. 11, s. 226: „*si aliquis fuerit accusatus vel infamatus nobis, eidem accusato vel infamato expurgationem concedemus debitam et infamantem nominabimus vel etiam accusantem; ac si se expurgaverit prout decet, infamator vel accusator eadem (poena) puniatur, quam accusatus vel infamatus subire debuerat, si per expurgationem suam condignam innocentiam non probasset.*“ K tomu více R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 85–86. J. MARKOV, *Přípravné řízení*, s. 9. V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 24.

¹²⁰⁸ V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 23.

¹²⁰⁹ J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 18.

¹²¹⁰ CDB II, č. 234, s. 223–224. CDB II, č. 325, s. 330 (r. 1229): „*Quando aliquis iudicium aque debet subire, nullus eum in aquam dimittat nisi sacerdos et eius cooperatores. (...) Si aliquis nobilis*

Vedle ordálu vody se v Konrádových statutech objevuje zkouška železa. Z textu vyplývá, pro jaké konkrétní delikty se měla používat, ovšem pramen nic neříká o jejich spojení se svodem či nárokem: „*Si alicui subtrahuntur iumenta, aut famuli apes furantur, debent [debet, r. 1229 i 1237] subire iudicium ferri, scilicet vomeres.*“¹²¹¹ V souvislosti s tímto ustanovením narážíme ovšem ještě na jeden problém týkající se správné interpretace. Václav Vaněček, stejně jako Jan Kapras, prezentuje zmíněné nařízení následovně: „*Jsou-li někomu tajně uzmuta dobytčata nebo lidé z čeledi či ukradeny včely, má podstoupiti soud železa, to jest radlic.*“¹²¹² S jiným výkladem přišel Vincenc Brandl, podle kterého se nejednalo o krádež služebníků, ale naopak se služebníci měli podílet na krádeži včel. Argumentuje tím, že sloveso *furor* je deponentní.¹²¹³ Z lingvistického hlediska je tento problém prakticky neřešitelný, protože česká středověká latina zná i sloveso *furo*, tedy v aktivní podobě.¹²¹⁴

Používání božích soudů můžeme s největší pravděpodobností vztáhnout rovněž na tzv. výboj a hrdost.¹²¹⁵ Pasáž, ve které se objevují tyto delikty, bezprostředně navazuje na výše zmíněné nařízení, jež hovoří o použití žhavých radlic ve věci krádeže dobytka, včel (a služebníků): „*Insuper si quis spoliatus fuerit per wyboy, incuset quos vult, et de herdost nominet quos voluerit, et antique consuetudines serventur.*“¹²¹⁶ Podle Josefa Markova i Rudolfa Rauschera se mělo

---

vir, et non druho, super se habuerit narok, puer pro ipso subeat iudicium; et si non fuerit adiutus, solvat pro eo CC denarios.“ Stejně tak recenze z r. 1237. Viz CDB III. 1, č. 164, s. 204.

¹²¹¹ CDB II, č. 234, s. 224.

¹²¹² V. VANĚČEK, *Prameny I*, čl. 19, s. 44. Viz také J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 161. Podle V. VANĚČKA, *Glossy*, s. 114 „za nanejvýš pravděpodobný pozdější doplněk původně rázu poznámkového považuji tu slova ‚apes furantur‘, která patrně byla do starého textu zasunuta – a to nedbale a neobratně – až při redakci vyhlášení z r. 1222. Redaktor přešel klidně i to, že proti jinak běžnému usu sloveso tu není deponens a že autor poznámky propadl hrubému bohemismu“. Viz také *ibid.*, s. 143–144.

¹²¹³ „Ten zajisté jest smysl slov ‚aut famuli apes furantur‘; nehledě ani k tomu, že slovo *furor* téměř výhradně se klade co deponens, nehodilo by se sem již podlé smyslu; včely se sice kradou, ale čeled’, sluha ten se nekrade, ten se unáší neb zajímá.“ V. BRANDL, *Statuta Conradi*, s. 254.

¹²¹⁴ Srov. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum XII*, Praha 1990, s. 797.

¹²¹⁵ Termín *výboj* označoval vloupání neboli tzv. vybití domu, ke kterému došlo zpravidla v noci. K tomu více V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 141. Idem, *Glossarium*, s. 371. H. JIREČEK, *Prove*, s. 412. Výraz *herdost* představoval svévolné poškození cizího majetku. K tomu více J. MARKOV, *Přípravné řízení*, s. 11–12. Idem, *České žalobní formuláře*, s. 23. Viz dále V. BRANDL, *Glossarium*, s. 72–73. H. JIREČEK, *Prove*, s. 87.

¹²¹⁶ CDB II, č. 234, s. 224 (r. 1222). CDB II, č. 325, s. 331 (r. 1229), stejně i CDB III, č. 164, s. 204 (r. 1237): „*Insuper si quis spoliatus fuerit per wiboy, incuset quos vult, et de herdost nominet quos vult, et antique consuetudines conserventur.*“

při výboji a hrdosti sáhnout rovněž po nárokovém řízení.¹²¹⁷ S opačným výkladem přišel Václav Vaněček, který v ustanovení spatřuje pokus zabránit úředníkům v rozšiřování nároku na procedury spojené s výbojem a hrdostí.¹²¹⁸ Spojitost mezi výbojem a ordálem železa však dokládá Rožmberská kniha i *Ordo iudicii terrae*, resp. Řád práva zemského.¹²¹⁹

Na základě Konrádových statut a imunitních privilegií vydávaných duchovním ústavům můžeme dospět k závěru, že ordály se používaly zejména v případech, které se týkaly obzvláště těžkých zločinů, tedy tzv. větších vin. Určujícím kritériem pro jejich aplikaci bylo, zda k deliktu došlo zjevně či skrytě, resp. jestli byl pachatel přistižen při činu (nebo bezprostředně po něm). Pouze na okraj musíme upozornit na dvě imunitní privilegia, která se s výše popsanou podmínkou aplikace ordálů rozcházejí. Jedná se o listinu markraběte Přemysla z roku 1234/1235 pro klášter Hradisko u Olomouce a privilegium téhož panovníka pro klášter v Zábrdovicích z roku 1235.¹²²⁰ Obě listiny mluví o usvědčování pachatele při zjevném zločinu.

Nárokové řízení i svod byly pravděpodobně již v první polovině 13. století značně nepopulární. Svědčí o tom jednak opatření, se kterými se setkáme v imunitních privilegiích, stejně jako v nařízeních, jež regulovala nárok ve Statutech Konráda Oty. Reakcí na snahu odstranit nárok ze soudní praxe byla reforma v procesním řízení, kterou Josef Markov spojil s osobou panovníka Přemysla II. Otakara. Ta měla úzce souviset s dovršením organizace zemského soudnictví a se zavedením zemských desk.¹²²¹ Staré nárokové řízení bylo nahrazeno žalobou o škody, o čemž budeme hovořit více v souvislosti

---

¹²¹⁷ K tomu J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 23 a R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 82.

¹²¹⁸ V. VANĚČEK, *Glossy*, s. 145.

¹²¹⁹ KN. ROŽ., čl. 163, s. 80: „Z výboje jeden pónon; právo pónoniti jako z plena; právo železo.“ ORDO, čl. 52–53, s. 101 a 103: „*Item casus: Petrus quidam, nocturno tempore veniens ad domum Henrici, eandem domum violenter excussit, res ejus omnes asportando.*“ (...) „*ex quo ferrum candens abolitum est, quod prius post juramenta partium in causis talibus per ipsum citatum vel ejus zastupnikum ad majorem purgationem recipi debeat.*“ ŘÁD, čl. 52–53, s. 101 a 103: „*Kdyžby kto z násilí nočního koho chtěl pónoniti, má tento řád zachovati.*“ (...) „*tehdy má světle rozežžené železo před pónaným položeno býti, aby na něm dva háky položil, a přísáhl za svú nevinu.*“

¹²²⁰ CDB III. 1, č. 106, s. 127: „*hoc de fure statuentes, ut si deprehensus fuerit in furto in possessionibus ecclesie occulto vel manifesto et coram iudicio convictus fuerit, bona furis eiusdem remaneant ecclesie.*“ Stejně tak i CDB III. 1, č. 107, s. 130–131.

¹²²¹ K tomu více J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, zejm s. 23–25. Viz také V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 29 a R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 74.

s odstraňováním ordálů ze soudní praxe. Postačí, když na tomto místě pouze uvedeme, že žaloba o škody obsahovala celou škálu deliktů, jejichž výčet nám nabízí zejména Rožmberská kniha.

Jedinou zmínku o božích soudech (soudní souboje nepočítaje) z prostředí městského práva reprezentuje privilegium krále Václava I. pro Brno z roku 1243, jak jsme již výše uvedli.¹²²² Aplikace ordálů se zde vztahuje na dva delikty: usmrcení (*homicidium*) a únos nebo znásilnění (*opressio vel rapina*). Kritéria pro určení důkazních prostředků se i v případě brněnského privilegia odvíjí od toho, zda byl či nebyl pachatel při zločinu dopaden.

V případě, že by měšťan, který má ve městě majetek v hodnotě 50 talentů, někoho zabil, má být městským rychtářem předvolán před soud. Jestliže by obvinění popíral, může se očistit přísahou sedmi věrohodných a na cti zachovalých mužů, z nichž jeden má být přísežný knížete (*iuratus principis*). Jestliže ale není schopen přísežného sehnat, má získat jeho svědectví božím soudem vody.¹²²³

Obdobného znění je i osmý článek brněnského privilegia. Obviněný se v tomto případě k usmrcení přiznal, nicméně tvrdil, že tak učinil v sebeobraně (*notwernde*). Aby prokázal pravdivost svého tvrzení, měl podstoupit přísahu spolu se šesti důvěryhodnými muži, z nichž jeden měl být opět přísežný knížete. „*A kdyby nemohl přísežného sehnat, ať jeho svědectví získá božím soudem, tj. skrze soud vodou. A kdyby ve vodě neuspěl, nýbrž propadl, ať získá svědectví skrze žhavé železo. A takovéto očistění a soud budiž dopřáno každému, kdo je vyšetřován pro vraždu.*“¹²²⁴

---

¹²²² K privilegiu Václava I. pro město Brno viz výše, s. 191–195. V městském právu se i nadále udržely soudní souboje, nicméně v daném kontextu je nemůžeme považovat za boží soudy.

¹²²³ „*Statuimus igitur, ut quicumque civium, habens infra civitatis ambitum, hoc est infra fossatum et murum, valens quinquaginta talenta, quemquam occiderit, nulla pro se fideiussione indigeat, sed iudex ipsum citet tribus edictis, id est tribus vicibus infra VI ebdomadas, ita quod, cui homicidium inpingitur, neget se idem homicidium commisisse; et si se innocentem ostendere voluerit, expurget se VII viris credibilibus et honestis, inter quos videlicet VII sit unus de iuratis principis; quem si habere nequiverit, acquirat eum per dei iusticiam, id est per aquam.*“ IURA, čl. 1, s. 5.

¹²²⁴ IURA, čl. 8, s. 22. Pro latinské znění viz *ibid.*, čl. 8, s. 6: „*Item, si quis de homicidio incusatus confessus fuerit, quod id fecerit vim vi repellendo, id est notwernde, si hoc ipsum probaverit metseptimus probabilium virorum, inter quos VII sit unus de iuratis principis, innocens erit; et si iuratum habere non poterit, acquirat eum per dei iusticiam, id est per iudicium aque; si vero in aqua processum non habuerit, sed defectum, acquirat eum per ignitum ferrum; et talis expurgatio et iudicium cuilibet indulgetur, qui de homicidio impulsatur.*“

Výklad podmínek pro použití ordálových zkoušek je v prezentovaném prvním a osmém článku brněnského privilegia nejasný. Jak je z textu patrné, ordál vody měl obviněný podstoupit jen tehdy, když si nebyl schopen zajistit svědectví přísežného. Nabízí se dvě možnosti, jak toto ustanovení interpretovat. Jestliže zkoušený neměl k dispozici přísežného (ten např. odmítl přísahat/svědčit) a úspěšně podstoupil boží soud vody, pak nebylo přísahy *jurata* potřeba. Ordál fungoval jako subsidiární důkaz. Druhá možnost výkladu je méně pravděpodobná, nicméně z lingvistického hlediska je správná. Obviněný úspěšně podstoupil ordál vody, čímž si zajistil přísahu *jurata*, to znamená, že ten musel se svojí přísahou/svědectvím předstoupit před soudem (i kdyby nechtěl).

Nejen výklad pasáže týkající se ordálu vody je nejasný. Poněkud zmateně může působit i část věnovaná zkoušce žhavého železa. Na první pohled by se mohlo zdát, že ustanovení popírá finalitu božího soudu, neboť proband, propadne-li v ordálu vody, smí vykonat zkoušku žhavého železa. Ta se však s největší pravděpodobností již netýkala přísahy *jurata*, ale celé kauzy. Pokud by totiž zkoušený v ordálu vody neuspěl, pak by se k přísaze se spolupřísežníky nemohlo přistoupit, čímž by obviněný ztratil možnost potvrdit pravdivost svého tvrzení. Ordál železa tak představoval poslední prostředek, kterým se mohl z nařčení očistit.

S ordálem žhavého železa se setkáme dále v 23. článku brněnského privilegia. Jestliže by ctihodná žena obvinila někoho z únosu nebo znásilnění a do 14 dnů od činu prokázala svědectvím dvou věrohodných mužů, že se jí tak stalo proti její vůli, musel se obviněný očistit zkouškou žhavého železa. Pakli-by v ní neuspěl, měl přijít o hrdlo. Pokud by ale žena v těchto 14 dnech navíc usvědčila obviněného svědectvím sedmi věrohodných mužů, pak se nesměl očistit ordálem železa, ale byl rovnou potrestán na hrdle.¹²²⁵ Svědectví sedmi věrohodných mužů v tomto případě funguje jako plný důkaz, který byl potřebný pro usvědčení pachatele. Očista ordálem byla dovolená jen tehdy, kdy tento důkaz nebyl k dispozici.

---

¹²²⁵ „Statuimus etiam firmissime, quod quicumque mulierem honestam vel virginem vi oppresserit vel rapuerit et illa infra XIII dies testimonio duorum credibilium virorum se probaverit exclamasse, ille igniti ferri se iudicio expurgabit; si vero ille se non expurgaverit, sententiam capitalem subibit; praeterea, si illa infra dies XIII testimonio VII credibilium virorum illum convicerit, nulla sibi conceditur expurgacio, sed capitali sententia punietur.“ IURA, čl. 23, s. 24.

Z brněnského privilegia je patrné, že se boží soudy aplikovaly jen tehdy, když chybělo doznání pachatele (popř. se k činu přiznal, ale vinu popřel), nebo tam, kde nebyl k dispozici plný důkaz nebo jiné důkazní prostředky. Úloha ordálů byla rovněž subsidiární; prim v dokazování hrála svědecká výpověď, resp. přísaha.

Právní knihy

Nejobsáhlejší výčet zločinů, pro které se měly v kontextu zemského práva používat boží soudy, přináší Rožmberská kniha, konkrétně její IV. a VIII. hlava. Podobně jako v Konrádových statutech či imunitních privilegiiích jsou i zde ordály spojeny s obzvláště těžkými zločiny, které byly namířené proti životu (zdraví) a majetku jedince. Ke zkoušce vody se mělo podle VIII. hlavy Rožmberské knihy přistoupit v případě *plenu*,¹²²⁶ *zlodějstva*, *lúpeže*, *lesa porubání*, při *vzebrání úrokův*, *jetie* a *vzorání dědiny*.¹²²⁷ Výčet deliktů odpovídá IV. hlavě Rožmberské knihy, která je tradičně spojována s odstraněním ordálů, resp. s jejich nahrazením (doplněním?) – v případě zkoušky vodou – přísahou se dvěma spolupřísežníky, nebo losováním. 69. článek IV. hlavy nám umožní rozšířit

---

¹²²⁶ KN. ROŽ., čl. 154, s. 78: „Z plena jeden pohon.“ (...) „Právo voda.“ Podle V. BRANDLA, KN. ROŽ., s. 127 se výrazem *plen* označovala škoda na poli, louce, rybníku, lesu aj., tedy puch. Stejně tak i K. KADLEC, *Přísežní pomocníci*, s. 272. Václav Vaněček v aktu plenu spatřuje násilné vniknutí do domu a jeho vykradení. Srov. V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 88. Dle V. MACHKA, *Etymologický slovník*, s. 457 slovo *plen* znamenalo původně výnos, výtěžek, zisk, či úrodu. Viz také V. BRANDL, *Glossarium*, s. 233 a H. JIREČEK, *Prove*, s. 244.

¹²²⁷ „Ze zlodějstva, což pomnienie, jeden pohon; též právo pohoniti jako z plena; právo voda.“ KN. ROŽ., čl. 156, s. 79. O použití ordálu vody můžeme uvažovat i pro zločin pytláctví, který je označen za zlodějství. Viz KN. ROŽ., čl. 175, s. 81: „Z lovu, jež v ciziem loví, jeden pohon, že je zlodějstvo; právo sehnati jako z plena.“

„Z lúpeže jeden pohon; týmž právem pohoniti jako z plena; právo voda.“ KN. ROŽ., čl. 157, s. 79. „Z lesa porubanie jeden pohon; jako z plena právo voda.“ KN. ROŽ., čl. 158, s. 79. Nejstarší rukopis hovoří o „lessa possyeczene“. Viz NA, fond Desky dvorské, inv. č. 1, f. 56. Srov. Jan GEBAUER (ed.), *Kniha Rožmberská*, čl. 158, s. 280.

„Ze vzebranie úrokův jeden pohon; takéž pohoniti jako z plena; právo voda.“ KN. ROŽ., čl. 159, s. 79. Vincenc BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 743 hovoří také o „odebrání úroků“. Jednalo se o neoprávněné vybírání naturálních či peněžních dávek od poddaných. Viz V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 138. Viz dále H. JIREČEK, *Prove*, s. 379–380.

„Z jetie jeden pohon; právo pohoniti jako z plena; právo voda.“ KN. ROŽ., čl. 160, s. 79. Jeti znamenalo zajímání a uvěznění osob či dobytka. Viz V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 118. Idem, *Glossarium*, s. 82. H. JIREČEK, *Prove*, s. 105.

„Ze vzoranie dědiny jeden pohon; právo voda.“ KN. ROŽ., čl. 169, s. 80. Vincenc BRANDL, *Staročeské řízení*, s. 743 hovoří rovněž o „přeorání pole“.

seznam zločinů o případy označené jako *přeboj*, *dluhy* a *dědiny*.¹²²⁸ Použití zkoušky vodou ve sporech o dědiny potvrzuje rovněž Ordo i Řád.¹²²⁹ Nicméně tento delikt byl v mnoha ohledech specifický, jak jsme již výše uvedli. Na tomto místě jen připomeňme, že přísedníci žalobce i pohnaného vystupovali ve sporu jako svědci v pravém významu tohoto slova.

Řada z výše zmíněných deliktů je v pramenech zahrnuta v žalobách pro škody (*pro damnis*). Dle Josefa Markova se tyto žaloby dělily ve starších pramenech do pěti, v novějších do tří kategorií, a to podle toho, jakým způsobem ke zločinu (škodám) došlo.¹²³⁰ Rožmberská kniha rozlišuje případy, kdy obviněný „*kázal škodu učiniti, že přijal i žil, radil*“.¹²³¹ Podle Řádu práva zemského bylo určující, „*kdo komu škodu učinil, nebo kázal učiniti, nebo ot koho tu škodu přijal*“.¹²³² O třech příčinách škod mluví rovněž Ondřej z Dubé: „*jedny jsú z účinka a druhé jsú z příjma a tretie jsú z kázanie*“.¹²³³

Toto vymezení, resp. způsob žaloby měl rozhodující vliv na aplikaci důkazních prostředků,¹²³⁴ což dokládají některé články Rožmberské knihy. Mezi nimi je třeba na prvním místě připomenout článek 72 IV. hlavy, který hovoří o ordálu vody: „*Ježto sě zpraviti samému svú rukú. Z rady právo sě oteprieti*

---

¹²²⁸ „*Z plena právo sě zpraviti zemským právem, jemuž vinu dávajú, samému třetiemu. Ale bylo-li by pravějšě, aby pówod přísáhl napřed z své škody: tehdy právo bylo by odpoviedači otpřisieci sě; potom za vodu dva pomocníky otpřieseza, že je nevinen, z něhož popřisiežen. Z lípeže takéž, z zlodějstva takéž, z přeboje takéž, z lesa posěčenie takéž.*“ KN. ROŽ., čl. 69, s. 50–51. Podle výkladu Vincence Brandla označoval *přeboj* (někdy i *příboj*) zamýšlený útok na člověka s cílem jej oloupit. Viz V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 131. Idem, *Glossarium*, s. 267. Viz dále H. JIREČEK, *Prove*, s. 288.

„*Ježto svědci sě vedú z dluhów, nebo z dědin, nebo což ve dsky slušie: též právo jako v úředě; ledno voda sešla mezi nimi z toho, ale ledno za vodu vrci hřebjé.*“ KN. ROŽ., čl. 70, s. 51. O různém čtení tohoto ustanovení jsme se již výše zmínili. (Viz výše, s. 259.)

¹²²⁹ ŘÁD – ORDO, čl. 68, s. 113–114. Pro širší kontext viz *ibid.*, čl. 66–67, s. 111–113.

¹²³⁰ Žaloby pro škody (*pro damnis*) mohly být z účinka (*quia fecit damnum*), z kázání (*quia mandavit facere damnum*), z rady (*quia consuluit*), z přivedení (*quia adduxit*) a z příjma a žití (*quia suscepit et usus est*). K tomu J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 7.

¹²³¹ KN. ROŽ., čl. 211, s. 87.

¹²³² ŘÁD, čl. 78, s. 119. Stejně tak i ORDO, čl. 78, s. 119: „*Item notandum, si alicui in iudicio objicitur, quod aliqua damna quomodocunque per quempiam illata ab eodem inferente suscepit, et de hiis utatur pro quacunque pecuniae quantitate, vel etiam si ea damna commisisse et fecisse mandaverit.*“

¹²³³ OzD, čl. 35, s. 136. Viz ale *ibid.*, čl. 26, s. 133: „*Ale že o škody jsú žaloby rozličné, jakž dole bude psáno, protože jsú škody rozličné, jedny z účinka, druhé z příjmu, tretie z kázanie a čtvrté o požár nebo o pařéz, o vdanie ku purkrabí a ohřeb; a titot póhonové poslední již tyto časy nejdú.*“

¹²³⁴ K tomu viz alespoň. J. MARKOV, *Původ – sok*, s. 37–38. Viz také R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 8–9.

*samému svú rukú, jemuž vinu dávajú; sirotčie právo. Pak-li by žaloval z toho púvod a odpovedač jemu nebránil, na odpovedi púvodovi vésti právo za vodu; z púvedenie takéž, z žitie, z púrijetie takéž.*¹²³⁵

Výklad tohoto ustanovení je poměrně problematický. Podle Vincence Brandla měla ordál vody podstoupit žalující strana (púvod), aby jím dokázala pravdivost svého tvrzení. Později byl tento ordál nahrazen přísahou pomocníků.¹²³⁶ Josef Markov označil Brandlovu interpretaci za nesprávnou, neboť by se jednalo o „jedinečný v soudním řízení případ, kde púvod potvrzuje svou žalobu z rady ordálem vody, a pohnaný očisťuje se jen svou vlastní přísahou“.¹²³⁷ Podle Markova je klíčem ke správnému výkladu výše uvedeného nařízení článek 141 Rožberské knihy.¹²³⁸ V něm se hovoří o případě, „kdy púvod žaluje z žití (usus) ‚s púvody‘ a pohnaný opomene namítnouti před odpovědí, že púvod nemá práva z žití ‚s púvody‘ žalovati. Neučiní-li pohnaný před odpovědí této námitky, může púvod dokazovat jeho vinu přísahou ‚púvodů‘ a pohnaný musí se očisťovati ordálem vody (‚jako z plena‘)“.¹²³⁹ V případech z žití, kázání, púvedení, púrijetí a z rady se tedy pohnaný běžně očisťoval tzv. sirotčím právem, neboli (svou vlastní) přísahou, jak dokládají články 164–168 Rožberské knihy.¹²⁴⁰ Když ale žalobce pronesl obvinění *s púvody*, tzn. „svědky“,¹²⁴¹ a žalovaný proti tomu nic nenamítal, musel se očistit ordálem

---

¹²³⁵ KN. ROŽ., čl. 72, s. 52.

¹²³⁶ V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 50, pozn. 2. Viz také *ibid.*, s. 135.

¹²³⁷ J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 250.

¹²³⁸ „Když žaluje z žitie s púvody a odpovedač před odpovedí neobránil: tehda též právo, jako z plena. Pak-li brání před odpovedí, že die: ‚s právem-li mi odpovedati, když s púvody na mě z toho žaluje?‘ Tehda povodí sešli a právo sirotčie, jako by řekl: ‚práva proši.‘“ KN. ROŽ., čl. 141, s. 73–74.

¹²³⁹ J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 251. Viz také *idem*, *Púvod*, s. 37. Srov. J. VESELÝ, *Ke vzniku*, s. 193–194. *Idem*, *O text*, s. 160–161.

¹²⁴⁰ [čl. 164] „Z žitie jeden púhon; právo púhoniti jako z plena; právo sirotčie.“ [čl. 165] „Z kázanie jeden púhon, púhoniti jako z plena, právo sirotčie.“ [čl. 166] „Z púvedenie jeden púhon; právo púhoniti jako z plena; právo sirotčie.“ [čl. 167] „Z púrijetie jeden púhon; právo sehnati jako z plena, právo sirotčie.“ [čl. 168] „Z rady cožkolivěk radil, jeden púhon; právo sehnati jako z plena; právo sirotčie.“ KN. ROŽ., čl. 164–168, s. 80.

¹²⁴¹ Podle Markova jsou *púvodi* Rožberské knihy, resp. pramenů 14. století totožní se *soky* Konrádových statut. K tomu více J. MARKOV, *Púvod – sok*, s. 31–36.

vody, podle nové normy pak přísahou se dvěma přisežnými pomocníky (očistníky), jak tomu bylo běžně v případě žaloby o škody z účinka.¹²⁴²

Další druh božího soudu, konkrétně ordál železa, byl předepsán ve sporech o zlato, z věchóv zavinitie násilím požetie, z ohně, z výboje, sveřepic, ze ščepón uškozenie, ze včel, z chromoty, z hlavy a přihlavného dobytká.¹²⁴³ Opět se jednalo o delikty, které mířily proti životu (zdraví) či majetku jedince. Některé z nich korespondují se zločiny, jež uvádí Konrádova statuta.¹²⁴⁴

Podobně jako v případě ordálu vody byla i zkouška železem nahrazena (doplněna?) přísahou tentokrát se šesti přisežnými pomocníky (očistníky). Na základě této skutečnosti můžeme tedy rozšířit okruh deliktů, při kterých se dříve

---

¹²⁴² K tomu J. MARKOV, *Původ – sok*, s. 37–38. Podle Markova (ibid., s. 38) v nejstarších půhonných deskách „původové (actores) se vyskytují tedy výhradně jen v půhonech z účinka a mezi dosti značným množstvím půhonů z žití, kázání atd. vyskytují se, tuším, jen dva případy, kde původ pohání „s původy““.

¹²⁴³ „Ze zlata jeden pónon; právo pónoniti jako z plena; právo železo; nemóž pónoniti k malému úřadu.“ KN. ROŽ., čl. 161, s. 79.

„Z věchóv zavinitie násilím požetie jeden pónon; z ohně jeden pónon; právo pónoniti jako z plena; o tu při právo železo.“ KN. ROŽ., čl. 162, s. 80. Článek se nejspíše týká krádeže či poškození stočené slámy a posečení pole. Podle Václava Vaněčka měla stočená sláma hlubokou symboliku a veliký magický potenciál. Více u V. VANĚČEK, *Počátky*, s. 127–128.

„Z výboje jeden pónon; právo pónoniti jako z plena; právo železo.“ KN. ROŽ., čl. 163, s. 81. *Výboj* označoval loupež v domě či dvoru, ke které došlo zpravidla v noci, o čemž jsme se již výše zmínili. (Viz pozn. 1215.)

„Když pónoní ze sveřepic, to je trój pónon sehnati; právo železo.“ KN. ROŽ., čl. 177, s. 81. Viz také ORDO, čl. 62, s. 109: „etiam equatias, quae sveřepice dicuntur“. *Sveřepice* je staročeské označení pro plemennou kobylu; výrazem *sveřepic* se označoval plemenný hřebec. K tomu více V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 595. Viz dále V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 137. Idem, *Glossarium*, s. 329. H. JIREČEK, *Prove*, s. 357.

„Ze ščepón uškozenie trój pónon; z toho právo železo.“ KN. ROŽ., čl. 178, s. 81. Právní historikové J. KUČHTA – K. SCHELLE, *Boží soudy*, s. 119 uvádí nesprávně „uškození s čepu“. Pravděpodobně se inspirovali u J. KAPRASE, *Soudy boží*, s. 161. *Ščepem* se myslí ovocný strom, v přeneseném významu sad. K tomu více V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 138. Idem, *Glossarium*, s. 339. V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 626.

„Ze včel trój pónon; právo železo.“ KN. ROŽ., čl. 179, s. 81.

„Z hlavy trój pónon; z chromoty trój pónon: právo železo.“ KN. ROŽ., čl. 180, s. 81. Autor Rožmberské knihy striktně rozlišuje mezi ranami *modrými*, *otvořítými*, *sinými*, *krvavými* a chromotou, tedy zraněním s trvalým následkem. Viz KN. ROŽ., čl. 171–174, s. 80–81. Podle Ordo iudicii terrae, resp. Řádu práva zemského v případě, kdy byl domnělý pachatel pohnán z chromoty a poškozená strana stále nevěděla, zda bude mít zranění trvalé následky (tj. chromotu) či nikoliv, měl se soud odehrát až s odstupem jednoho roku. Viz ORDO – ŘÁD, čl. 64, s. 110–111.

Výčet deliktů, pro které se měl (dříve) použít ordál železa, koresponduje rovněž se 71. článkem Rožmberské knihy: „Z ohně právo se zpravit, komuž vinu dávají, samému sedmému. Ale bylo-li by pravějšě, pónod popřísež napřed svú škodu: tehda odpoviedač otpřísiehá se také a za železo šest pomocníkóv otpřísezte, že nevinen. Z výboje takéž, ze sveřepic takéž, z hlavy takéž, z přihlavného dobytká takéž, z chromoty takéž.“ KN. ROŽ., čl. 71, s. 51.

¹²⁴⁴ „Si alicui subtrahuntur iumenta, aut famuli apes furantur, debent subire iudicium ferri, scilicet vomeres. Insuper si quis spoliatus fuerit per wyboy, incuset quos vult, et de herdest nominet quos voluerit, et antique consuetudines serventur.“ CDB II, č. 234, s. 224 (r. 1222).

nařizoval ordál železa o zločiny *očí vynětie, jazyka uřezanie, podávenie ženy (dievky) a hanbu ženskou*.¹²⁴⁵ Pro doplnění uvedme, že spory, jejichž předmětem byla hlava a příhlavní peníze, mohly být rozhodnuty rovněž soudním soubojem, což dokládá jednak Rožmberská kniha, ale také Ordo iudicii terrae, resp. Řád práva zemského.¹²⁴⁶ Poslední dvě zmiňované právní knihy připouští soudní souboj i v případě násilí učiněného ženě (*oppersio mulieris*).¹²⁴⁷ Aplikace ordálu železa (nebo soudního souboje) je více než pravděpodobná pro zločiny uvedené v článku 184 Rožmberské knihy, tedy *děvojestva otjetie* (defloraci) a *únosby* (únosu).¹²⁴⁸ Nařízení je vřazeno mezi článek pojednávající o podávení ženy, jež mělo být rozhodnuté přísahou pohnaného se šesti spolupřísežníky, resp. ordálem železa a ustanovení o zločinech hlavy a příhlavních peněz řešených soudním soubojem.

O zkouškách, jejichž zařazení mezi boží soudy je přinejmenším sporné – máme zde na mysli tzv. vrhání hřebí a věrování –, jsme se již zmínili na jiném místě. Postačí tedy, pokud připomeneme, že se objevují ve spojitosti se zločiny krádeže a dále ve sporech týkajících se dluhů a dědin. K vrhání hřebí se mělo přikročit pravděpodobně tehdy, když bylo třeba rozhodnout, kteří svědkové budou připuštěni k očištění přísaze, zda žalujícího či pohnaného, nebo když bylo nutné určit, či přísaha byla tzv. pravější.

Na závěr tohoto oddílu se nabízí otázka, v jaké míře se ordály v soudních sporech používaly. Představovaly po kvantitativní stránce pouze marginální

---

¹²⁴⁵ „Z očí vinětie trój pòhon. Z jazyka uřezanie trój pòhon.“ KN. ROŽ., čl. 181, s. 81. Ačkoliv článek nehovoří explicitně o ordálu železa, jeho aplikace je více než pravděpodobná. Ustanovení je v textu zařazeno bezprostředně za pasáž, která se týká hlavy a chromoty, při nichž – jak jsme již uvedli – se předepisoval ordál žhavého železa. Zároveň předchází nařízení o znásilnění dívky nebo ženy, kde je uvedena přísaha se šesti spolupřísežníky, jež nahradila právě ordálovou zkoušku železa. „Z podávenie dievky právo sě otepřietí samému sedmému. Z hanby ženské též právo, jako z dievky.“ KN. ROŽ., čl. 74, s. 52. K významu termínů *podávení* a *hanba ženská* více V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 127. Idem, *Glossarium*, s. 56–57 a 238. H. JIREČEK, *Prove*, s. 67 a 247.

¹²⁴⁶ „Z hlavy trój pòhon; právo s meči sědati. Z příhlavného dobytka trój pòhon; právo za kyje sědati.“ KN. ROŽ., čl. 184, s. 81. Pro zločin hlavy rozhodnutý soudním soubojem viz sérii ustanovení v ORDO – ŘÁD, zejm. čl. 1–26, s. 78–91. O souboji ve věci příhlavních peněz viz *ibid.*, čl. 31, s. 93.

¹²⁴⁷ Žena či panna, která by obvinila muže ze znásilnění (a může to doložit), má postupovat stejně jako v žalobě o hlavu. Nabízí se zde tedy možnost soudního souboje. Viz ORDO – ŘÁD, čl. 88, s. 125–126.

¹²⁴⁸ „Z děvojestva otjetie trój pòhon. Z únosby trój pòhon.“ KN. ROŽ., čl. 184, s. 81. Ordály při deliktech únosu či znásilnění připomíná ještě *Maiestas Carolina*. Viz MC, čl. 39, s. 114–116. O únosu panny hovoří rovněž čl. 85–86 Ordo i Řádu; boží soud již však není zmiňován. Při únosu bylo rozhodující, zda k němu došlo dobrovolně či nikoliv. Viz ORDO – ŘÁD, čl. 85–86, s. 124–125.

záležitost, nebo se v procesním řízení uplatňovaly častěji, než jsme ochotni připustit (s ohledem na malé množství dochovaných pramenných zmínek)? Na tuto otázku nejsme schopni uspokojivě odpovědět. Můžeme vycházet z všeobecně rozšířeného předpokladu, totiž že ordálové zkoušky byly až poslední možností, jak dospět k rozhodnutí (soudních) sporů.¹²⁴⁹ Mimoto plnily úlohu zastrahovacích nástrojů, které poskytovaly oběma stranám dostatek času na urovnání konfliktu. Časté používání ordálů by mohlo vést k poklesu jejich efektivity. Na druhou stranu jsme ukázali, že jejich aplikace byla spojená s delikty, které se ve společnosti odehrávaly nejčastěji. Některé prameny ukazují, že se ordály používaly i – z našeho pohledu – v marginálních záležitostech.

Jediný kvantitativní pramen, na jehož základě si můžeme udělat byť jen omezenou představu o četnosti používání ordálů v soudních řízeních, je tzv. Varadínské regestrum, které pochází z první poloviny 13. století. Mezi lety 1208–1235 eviduje celkem 348 případů, ve kterých byl použit ordál žhavého železa při kostele ve Velkém Varadíně. (Překvapující je procento úspěšnosti.) Regestrum rovněž obsahuje případy, které měly být rozhodnuty touto zkouškou, ale ve finále k ní nedošlo.¹²⁵⁰ Je třeba doplnit, že „*ačkoliv bylo regestrum vedeno v letech 1208 až 1235, obsahuje informace pouze pro 14 roků z tohoto období – a není úplné ani pro tato léta*“.¹²⁵¹

Kostel ve Velkém Varadíně (dnešní Oradea v Rumunsku) nebyl jistě jediným místem ve středověkých Uhrách, kde se provozovaly boží soudy. Ve 22. článku zákonů uherského krále Kolomana I. sepsaných pravděpodobně před rokem 1104 se zakazuje vykonávat ordály železa a vody v kostelech s výjimkou biskupských sídel, větších kolegiálních kostelů a svatostánků v Bratislavě a Nitře.¹²⁵² (Jednalo se o tzv. *loca credibilia*.)

Varadínské regestrum představuje bezpochyby unikátní pramen,

---

¹²⁴⁹ Viz alespoň J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 60.

¹²⁵⁰ „348 is the number of individuals who bore the iron. Sometimes several individuals bore the iron on the same charge and sometimes the ordeal was ordered but did not take place.“ R. BARTLETT, *Trial*, s. 63, pozn. 86.

¹²⁵¹ R. BARTLETT, *Trial*, s. 63: „although it extends from 1208 to 1235, the register only has information for fourteen of the years in that period – and is not complete even for those years“.

¹²⁵² „*Iudicium ferri et aquae in aliqua ecclesia fieri interdiximus, nisi in sede episcopali et maioribus preposituris, necnon Posonii et Nitrie.*“ J. M. BAK – G. BÓNIS – J. R. SWEENEY (eds.), *Decretum Colomani regis*, in: *The Laws of Hungary I. 1*, čl. 22, s. 26.

minimálně co se týká kvantitavních údajů o používání zkoušky horkého železa. Nicméně – jak výstižně poznamenal Robert Bartlett – „*bez srovnatelných statistik je Varadínské regestrum prakticky bezcenné jakožto nástroj k určování trendů v rámci ordálů*“.¹²⁵³ Nejsme schopni určit, zda 348 zkoušek horkého železa, jež se ve vymezeném období odehrálo před varadínským kostelem, představuje číslo nízké, či vysoké.

---

¹²⁵³ R. BARTLETT, *Trial*, s. 63: „*without any comparative statistics, the Varad register is virtually worthless as a tool for deciding the trend in ordeals*“.

V. Boží soudy – iracionální důkazní prostředky? Zánik ordálů v kontextu procesu racionalizace právního myšlení

Zatímco otázky spojené se zrodem božích soudů a jejich šířením v raně středověké Evropě jsou stále zahaleny mlhou tajemství, která se zejména pro nedostatek pramenů jen stěží kdy rozplyne, úpadek a zánik ordálů se nám rýsuje v jasnějším světle. Navzdory o poznání bohatší pramenné základně i důležitosti tématu byla tato otázka domácími badateli reflektována pouze okrajově. Proto se vydáváme – a nutno zdůraznit, že s větší opatrností – na tenký led dosud neprobádaného.

Abychom mohli zmapovat proces vymizení ordálů (záměrně jsme použili slovo *proces*, neboť boží soudy se ze středověké Evropy nevytratily ze dne na den), potřebovali bychom hlouběji proniknout do problematiky kanonického práva, teologie, ale i odhalit a správně pochopit události (a jejich mechanismy) odehrávající se ve středověkém světě, které sehrály ve zmíněném procesu či spíše procesech zásadní úlohu. Vzhledem k omezenému rozsahu naší práce, ale především proto, že řešení vyžadující interdisciplinární přístup bezesporu přesahuje možnosti jednotlivce, jsme se rozhodli v první části tohoto oddílu sledovat ony procesy v kontextu zahraniční historiografie. Pokusíme se přiblížit jednotlivé koncepty badatelů či badatelských skupin, které se věnují otázce zániku ordálů, a to na příkladu reprezentativního vzorku nejcitovanějších studií. Bude tak možné demonstrovat, jaké historiografické trendy či vzorce myšlení se promítly v řešení této otázky. Cílem je rovněž ukázat, že ani v kontextu zahraničního bádání není téma zániku ordálů spolehlivě vysvětleno. V druhé části tohoto oddílu se přesuneme do domácího prostředí, v němž se navzdory omezené pramenné základně pokusíme zmapovat proces odstraňování ordálů ze soudní praxe.

Zánik ordálů ve světle zahraniční historiografie

Progresivní vývoj a racionalizace společnosti jako důvod zániku ordálů

Na formování myšlenek týkajících se existence a fungování ordálů, stejně jako jejich úpadku a zániku, mělo od 19. století zásadní význam vědecké hnutí označované jako evolucionismus. Jeho vliv je patrný prakticky ve všech tehdejších vědních oborech. Jedna skupina badatelů, které bychom dle současných trendů označili za kulturně-sociální antropology, objevila a popsala u přírodních národů fenomény, jejichž paralely (právní) historikové našli v dávné minulosti obyvatel evropského kontinentu. Zjištění dala zelenou teorii vývojového paralelismu, jež potvrzovala a legitimizovala víru v progresivní vývoj a racionalizaci společnosti. Tato premisa se projektovala i do oblasti božích soudů. Ordály, podobně jako magie, byly označeny za nedílnou součást každé společnosti na určitém stupni sociálního a kulturního vývoje.¹²⁵⁴

V oddíle věnovaném historiografii již zaznělo, že pro další vývoj studia božích soudů bylo klíčové 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina (*Société Jean Bodin*), které se konalo v Paříži v roce 1959 a bylo věnováno důkazním prostředkům a dokazování.¹²⁵⁵ Výsledkem dlouholetého badatelského úsilí bylo mimo jiné přijetí konsenzu, že ordály reprezentují iracionální důkazní prostředky. Jejich úpadek a zánik bylo možné přisoudit přirozenému pokroku (racionalizaci) lidské společnosti, který se odrazil rovněž v systému důkazních prostředků.¹²⁵⁶ Tato idea se stala dominantní a nutno poznamenat, že se s ní nezřídka setkáváme i v pracích současných autorů. Nicméně se našli i její kritikové.¹²⁵⁷

---

¹²⁵⁴ Z prací o božích soudech, jež byly ovlivněny evolucionismem, zmiňme alespoň F. PATETTA, *Le ordalie* a H. Ch. LEA, *Superstition*. O evolucionistickém přístupu k božím soudům více např. Charles M. RADDING, *Superstition to Science: Nature, Fortune, and the Passing of the Medieval Ordeal*, *The American Historical Review* 84, 1979, s. 946–947. R. BARTLETT, *Trial*, s. 35. K evolucionismu v antropologii viz alespoň Václav SOUKUP, *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, Praha 2011, s. 398–415.

¹²⁵⁵ Viz výše, s. 66–67.

¹²⁵⁶ K tomu R. C. van CAENEGEM, *Reflexions*, s. 264.

¹²⁵⁷ K autorům kritizujícím pohled na ordály jako na iracionální prostředky patří např. Rebecca V. COLMAN, *Reason and Unreason in Early Medieval Law*, *Journal of Interdisciplinary History* 4, č. 4, 1974, s. 571–591. REYNOLDS, *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*, Oxford 1984. Janet L. NELSON, *Dispute settlement in Carolingian West Francia*, in: Wendy Davies – Paul Fouracre (eds.), *The Settlement of Dispute in Early Medieval Europe*, Cambridge 1986, s. 45–64.

Obecná představa racionalizace podle amerického medievisty a kulturního historika Charlese Raddinga upadla v nemilost „částečně protože připomínala argumenty ve prospěch politiky imperialismu a rasismu a snad (i) částečně protože války a nelidskost dvacátého století učinily západní svět méně jistým tím, že je jejich epocha lepší a progresivnější než jiná (období)“.¹²⁵⁸

K oponentům, jež odmítli koncept progresivního vývoje, ale i striktní diferenciaci racionálních a iracionálních složek v právních systémech, patří právní historička Rebecca V. Colman. Přestože její studie *Reason and Unreason in Early Medieval Law* nikterak nevybočuje z běžného standardu svým rozsahem, po obsahové stránce se blíží obšírné monografii. Podnětný příspěvek, v odborné literatuře velmi často citovaný, můžeme bez nadsázky označit za výtečné dílo, jemuž dominuje interdisciplinární přístup. Autorka uvedla v soulad závěry z oblasti filozofie, psychologie, kulturní antropologie, sociologie i právní historie a vhodně je aplikovala na problém racionality a iracionality právních systémů raně středověké Evropy, který se flagrantně promítá právě v otázce božích soudů.

Směsici racionálních a iracionálních prvků v právních systémech vnímáme dle zmíněné autorky jako stupínek ve vývoji na cestě k racionalizaci. Navíc co je rozumné a nerozumné posuzujeme dle našich současných hodnot. Nicméně ani moderní právní systém nezaručí, že psané zákony jsou správné a racionální.¹²⁵⁹

Definovat rozum je možné jen relativně; v prostředí práva je třeba brát na zřetel funkční vztah mezi jednotlivými právními úkony a společenským kontextem. Jinými slovy „*lidské činy jsou řízeny neuspořádanou směsicí úmyslných a emočních procesů a zvykových a prospěchových pohnutek, které musí být všechny brány v potaz při posuzování ‚rationality‘ lidského chování a při odkrývání složitosti jakékoliv lidské situace*“.¹²⁶⁰ V právních systémech středověku stejně jako v těch dnešních najdeme racionální a iracionální prvky,

---

¹²⁵⁸ CH. M. RADDING, *Superstition*, s. 947: „*in part because it resembled arguments in favor of imperialist and racist policies and in part, perhaps, because the wars and inhumanities of the twentieth century have made Westerners less confident that their age is better or more progressive than others*“.

¹²⁵⁹ K tomu více R. V. COLMAN, *Reason*, s. 571–572.

¹²⁶⁰ *Ibid.*, s. 572: „*men's acts are directed by an untidy mixture of deliberative and emotional processes and of habitual and expedient drives, all of which need to be taken into account when determining the ‚rationality‘ of a man's behavior and exposing the complexity of any human situation*“.

keré se projevují udržovaným napětím mezi kognitivními a afektivními procesy.¹²⁶¹

Podle Rebecca Colman je hlavním problémem badatelů – ať už (právních) historiků středověku nebo kulturních antropologů – snaha hledat ve zkoumané otázce známé formy. Pokud je nenachází, dojdou automaticky k hodnocení, že např. kultura, která nemá soudy, nezná předvolání svědků, nehodnotí důkazy a nevynáší rozsudky, postrádá jakýkoliv právní systém. Tato neochota rozpoznat základní procesy, které se objevují v neznámé podobě, se mísí s ignorováním sociálních struktur zkoumaného společenství či kultury ze strany badatelů. Jsou to právě společenské struktury a sociální kontext, které utvářejí právní systém daného společenství.¹²⁶²

Pokud se ohlédneme do raně středověké Evropy, uvidíme malé zemědělské komunity, chatrné dřevěné domy, obdělávaná políčka, osady obklopené lesy, všudypřítomnou hrozbu přírodních živlů, zvířecí i lidské agrese, každodenní obavu o zajištění obživy i holé existence. Rebecca Colman uvedla, že tyto a mnohé další faktory formovaly společenství, „*kerá si byla palčivě vědoma lidské křehkosti a kerá byla ochranně spojena složitým systémem osobních pout*“.¹²⁶³ Složitá síť sociálních vazeb, vybudovaná na základech příbuzenství, sousedských pout, smluvních vztahů, osobních přísah či příslušnosti ke společenské „třídě“, zajišťovala, že „*středověký vesničán měl nablízku lidi, kteří jej znali a mohli mu pomoci a kteří, když nastala situace (jež si to vyžadovala), za něj převzali odpovědnost, ať si to přál, či nikoliv*“.¹²⁶⁴ Všechny tyto skutečnosti měly zásadní vliv a význam při utváření raně středověkých právních systémů.

Pro přežití jednotlivce, stejně jako celého společenství, bylo klíčové zachování rovnováhy. Právní systémy tudíž primárně cílily na úkol vypořádat se s vnitřními a vnějšími tlaky, které neustále ohrožovaly existenci společenství.¹²⁶⁵

---

¹²⁶¹ R. V. COLMAN, *Reason*, s. 572.

¹²⁶² *Ibid.*, s. 572–573.

¹²⁶³ *Ibid.*, s. 573: „*communities acutely aware of human frailty and protectively bound together in intricate systems of personal ties*“.

¹²⁶⁴ *Ibid.*, s. 573: „*the medieval villager had close at hand people who knew him and could help him and who, on occasion, would take responsibility for him whether he wanted it or not*“.

¹²⁶⁵ Příkladem vnitřního tlaku může být hrozba krevní msty. Často uváděným trestem proto bylo vypovězení jedince ze společnosti, které mělo krevní mstu minimalizovat. Nositeli rizika vnějšího

Od doby, kdy dochází k rozšíření písemných pramenů, začínají badatelé dle Rebecy Colman ignorovat ony nepsané a prastaré zvyklosti zakládající se na sociálních vazbách. Písemné prameny nás potom svádějí ke špatnému závěru, totiž že středověké soudní procedury se příliš nevěnovaly zjišťování faktů, „*aniž by zároveň bylo naznačeno, že kvůli společenské struktuře byly fakta a důkazy všem zúčastněným známy*“.¹²⁶⁶ Úzké sociální vztahy a vazby se odráží např. v přísahách, tedy v jednom z nejrozšířenějších důkazních prostředků středověku. Obviněný jedinec měl za sebou obvykle skupinu spolupřísežníků, kteří se za něj zaručili. Odepření pomoci se prakticky rovnalo odsouzení.

Rebecca Colman zdůraznila, že i ta nejhrubší statistická analýza odhalí, že tak řečené iracionální důkazní prostředky (tradičně zejm. ordály), představovaly ve středověkém právu pouze marginální záležitost. Druhým dechem ovšem dodává, že není možné kategorizovat důkazní prostředky na racionální a iracionální, ačkoliv se to často děje.¹²⁶⁷ Vraťme se zpět k autorkou připomínané statistické analýze. Podle Rebecy Colman například tzv. barbarský zákoník *Lex Salica* zmiňuje na prvním místě *certa probatio* neboli jistý důkaz. Až poté, co nebyl k dispozici, připouští svědky. Při jejich absenci nezbývalo obviněnému nic jiného, než zaplatit stanovenou pokutu nebo podstoupit boží soud. Některé středověké zákoníky však ordály vůbec neuvádí.¹²⁶⁸ Ani obracení se na svědky jakožto spolupřísežníky však nebylo iracionální. V pramenech je neustále zdůrazňován požadavek na jejich věrohodnost, dobrou pověst, ale i znalost lokálních poměrů. Některé zákoníky dokonce explicitně nařizují, aby byly

---

tlaku byli např. cizinci. Na tento fakt poukazují odlišné důkazní prostředky a občas i kruté tresty, které jim normativní prameny určují.

¹²⁶⁶ R. V. COLMAN, *Reason*, s. 576: „*without at the same time indicating that because of the social structures the facts and evidence would be known to those concerned*“.

¹²⁶⁷ „*This oversimplified distinction exposes our own prejudices because it rests upon two misleading and unsubstantiated assumptions: one, that the two kinds of proof can be separated, the implication being that they were independent or incompatible instead of complementary parts of the same system; two, that procedures ‚by evidence and argument‘ were (and are) intrinsically rational, instead of partaking of that ‚untidy mixture‘ of rational and nonrational elements already discussed.*“ R. V. COLMAN, *Reason*, s. 578. Autorka v pasáži citovala závěry Morrise GINSBERGA, *On Justice in Society*, London 1965, s. 71, podle jehož názoru „*it is only very slowly that rational procedure by evidence and argument replaces trial by ordeal, combat and compurgation*“ . O dělení důkazních prostředků na racionální a iracionální viz např. Raoul C. van CAENEGEM, *The Law of Evidence in the Twelfth Century*, in *Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law*, Vatican 1965, s. 297. Dle zmiňovaného autora jsou „*rational means of proof based on human enquiry and understanding*“.

¹²⁶⁸ Nabízí se ovšem otázka, zda absence ordálů v právním zákoníku je dostatečným argumentem pro tvrzení, že v dané komunitě nebyly tyto zkoušky známy či praktikované.

prozkoumány u svědků všechny náležitosti, které jsou nutným předpokladem k tomu, aby mohli být připuštěni k soudnímu řízení, jiné varují před rychlým ukončením sporu prostřednictvím přísahy se spolupřísežníky (svědky).¹²⁶⁹ Podle Rebecy Colman nebylo s největší pravděpodobností potřeba v malých komunitách formálně prokazovat zločiny, neboť byl viník zpravidla brzy odhalen. „*Provinilci mohli být rychle navraceni do běžného života a tím, že byl kladen větší důraz na náhradu škody než na potrestání, bylo usnadněno nezbytné obnovení harmonie ve společenství.*“¹²⁷⁰ Většina zločinů se stále opakovala, proto bylo jejich urovnávání poměrně mechanické.

„*Ačkoliv se na první pohled zdá ordálové řízení zcela iracionální, důvody pro jeho užití iracionální nebyly; porozumění těmto důvodům vede k lepšímu pochopení celého sociálně-soudního systému.*“¹²⁷¹ Těmito slovy vystihla Rebecca Colman povahu středověkých božích soudů. Dle autorky se společnosti uchýlovaly k ordálům pouze ve výjimečných případech; jejich aplikace byla promyšlená a opatrná. Používaly se pouze tehdy, kdy vinu nebylo možné odčinit nebo tam, kde nebylo možné postupovat dle obvyklých procedur. Všechny delikty řešené ordálem však měly jedno společné: „*každý z nich představoval hrozbu pro vnitřní soudržnost, která byla nezbytná pro blahobyt a bezpečí společenství.*“¹²⁷² Boží soudy byly rovněž vyhrazeny těm členům společenství, kteří nebyli hodni přísahy (otroci, nesvobodní, cizinci aj.). Máme k dispozici rovněž zprávy, ve kterých jedinci podstupují ordály dobrovolně v určitých situacích, kde by se běžně k těmto důkazům neuchýlili, např. kvůli zatvrzelé neústupnosti představitelů obou sporných stran, ale i v případech justičních omylů.¹²⁷³

---

¹²⁶⁹ R. V. COLMAN, *Reason*, s. 578–579.

¹²⁷⁰ Ibid., s. 579: „*Offenders could be speedily rehabilitated and, by emphasizing compensation rather than punishment, the necessary restoration of harmony within the community was facilitated.*“

¹²⁷¹ Ibid., s. 583: „*Although trial by ordeal seems at first glance wholly irrational, the reasons for employing it were not, and to understand them is to understand better the whole sociojudicial system.*“

¹²⁷² Ibid., s. 583: „*they all constituted threats to that internal cohesion which was essential to the well-being and security of the community.*“

¹²⁷³ Ibid., s. 585.

Rebecca Colman dále uvedla celou řadu příkladů, které dokládají, že používání božích soudů ve středověké společnosti nebylo iracionální.¹²⁷⁴ „*To, co nám brání v porozumění, není nedostatek informací, ale spíše naše vlastní namyšlenost. Je typické pro naši předpojatost, že zavrhneme věci, jako jsou přísahy, ordály a podobně, jako část ‚primitivního, iracionálního nebo okultního systému‘, kdežto pokud se podíváme blíže, najdeme důkazy podporující opačný výklad těchto procedur.*“¹²⁷⁵ Navzdory myšlenkám, jež Colman prezentovala ve své studii, boží soudy byly – a nutno říci, že stále jsou – vnímány jako iracionální důkazní prostředky. Jejich zánik bývá tradičně spojován s pokrokem a racionalizací společnosti, jak ukážeme na dalších stránkách.

Funkcionalisté, ztráta společenské úlohy ordálů a posun od konsenzu k autoritě

Charakterizovat ordály jako iracionální důkazní prostředky odmítla skupina badatelů označovaná jako funkcionalisté.¹²⁷⁶ Za zakladatele tohoto směru je považován americký historik Peter Brown.¹²⁷⁷ Označení funkcionalisté je odvozeno od funkce či úlohy, kterou tito badatelé připisovali božím soudům ve středověké společnosti. Podle jejich mínění, byl ordál nástroj pro dosažení konsenzu, který ovšem fungoval pouze v malých (*face-to-face*) raně středověkých společnostech. Boží soudy se z praxe vytráčí v souvislosti s rozpadem, nebo lépe řečeno s transformací těchto společností.

Jak Peter Brown uvedl ve své studii *Society and the Supernatural*, před 12. stoletím se Evropa vyznačovala nízkou mírou populace, lidé se tísnili v dlouhých domech, jednotlivá obydlí byla od sebe izolována nepropustnými lesy

---

¹²⁷⁴ Viz R. V. COLMAN, *Reason*, s. 583–590.

¹²⁷⁵ Ibid., s. 577: „*It is not so much lack of information as our own arrogance which hinders understanding. It fits in with our prejudices to dismiss such things as oath-swearing, together with ‚ordeals... and the like‘, as part and parcel of a ‚primitive or irrational or mystical system‘ whereas if we look more deeply we can find evidence to support a contrary interpretation of these procedures.*“

¹²⁷⁶ O tzv. funkcionalistech více CH. M. RADDING, *Superstition*, s. 948–951. R. BARTLETT, *Trial*, s. 34–35. Richard M. FRAHER, *IV Lateran’s Revolution in Criminal Procedure: the Birth of Inquisitio, the End of Ordeals, and Innocent III’s Vision of Ecclesiastical Politics*, in: Lara R. Castillo (ed.), *Studia in honorem eminentissimi cardinalis A. M. Stickler*, Rome 1992, s. 98–100.

¹²⁷⁷ Peter BROWN, *Society and the Supernatural: A Medieval Change*, *Daedalus* 104, 1975, s. 133–151. Nově otištěno v *Society and the Holy in Late Antiquity*, Berkeley 1982, s. 302–332.

a špatnými komunikacemi. Primární jednotkou těchto společností byla rozvětvená příbuzenská skupina. Donucovací moc státu byla před rokem 1100 slabá a gramotnost velmi omezená. Nejvyššími ideály raně středověké Evropy byly dle Browna mír a svornost.¹²⁷⁸ Dokonalým prostředkem pro jejich dosažení a zachování byly boží soudy. Brown uvedl, že „*v takové společnosti na sebe bere ordál funkci nástroje konsenzu a okázalého prostředku, kterým se zvládaly rušivé spory*“.¹²⁷⁹

Velkou předností ordálu byla jeho „*milosrdná pomalost*“.¹²⁸⁰ Od začátku zkoušky až po rozhodnutí o výsledku zpravidla uběhlo relativně mnoho času. Jedinec (a jeho příbuzní) musel dorazit na místo božího soudu, zkoušce předcházet zpravidla třídní půst, v případě ordálu žhavého železa či vroucí vody dělila zkoušeného stejně dlouhá doba od stanovení výsledku. „*To vytvořilo prostor pro manévrování a pro vývoj situace. (...) (Možná) věřili, že Bůh promlouval v (rámci) ordálu, ale lidé mu dopřávali hanebně dlouhou dobu k tomu, aby se dostal ke slovu.*“¹²⁸¹ Ordál tedy poskytl znesvářeným stranám dostatek času, aby byl konflikt vyřešen jinou cestou. Byl také účinným nástrojem, který zabraňoval krevní mstě a přinášel rozhodnutí patové situace, které bylo akceptovatelné oběma znesvářenými stranami. Ordálový rituál se stal rovněž fixátorem kolektivní paměti. „*Pokoušel se dramatickými a památnými gesty – jako například jizvami, boji, plaváním na vodě – vytvořit trvalý otisk do veřejné paměti lidí v malém společenství, ve kterém byla veřejná paměť pod neblahým vlivem manipulace a selektivního zapomnění. ‚Verba volant, ordalia manent‘ by mohlo být motto části funkce této významné ceremonie.*“¹²⁸²

---

¹²⁷⁸ P. BROWN, *Society and the Holy*, s. 310–311.

¹²⁷⁹ Ibid., s. 311: „*In such a society the ordeal takes on its meaning as an instrument of consensus and as a theatrical device by which to contain disruptive conflict.*“

¹²⁸⁰ Ibid., s. 311: „*The ordeal was mercifully slow.*“

¹²⁸¹ Ibid., s. 311: „*It allowed room for manœuvre and for the evolution of a situation. (...) God might be believed to speak in an ordeal, but the human group took an unconscionably long time letting Him get a word in edgewise.*“

¹²⁸² Ibid., s. 314: „*It attempted by dramatic and memorable gestures – such as scars, stand-up fights, floating in water – to make a lasting impression on the public memory of a small community, where the public memory was known to be notoriously given to manipulation and to acts of selective oblivion. ‚Verba volant, ordalia manent‘ could be the motto of part of the function of this great ceremony.*“

Podle Browna zde byly dva klíčové faktory, které stály za zánikem božích soudů. Prvním byla změna soudržnosti oněch malých *face-to-face* skupin. V souvislosti s populačním růstem docházelo v těchto společnostech ke stále většímu klaustrofobickému vnitřnímu tlaku (*claustrophobic inward pressure*). Právě ve 12. století byl onen vnitřní tlak uvolňován rozpadem dříve kompaktních skupin, resp. odchodem jednotlivců (rodin) do jiných oblastí. Tento rozptyl obyvatelstva souvisel s exploatací zemědělské půdy. Příbuzenská soudržnost, která byla dřívějším předpokladem pro zachování bezpečí, již nebyla možná ani potřebná. „*Rostoucí neosobnost větší proměnlivější skupiny učinila okázalost ordálu či veřejného se zřeknutí méně nezbytnou; rozložila jasné vzpomínky na lokální porušení přijatého kodexu chování, na kterém závisel předchozí žánr zázraků svatých. Lidé, kteří se nepotřebovali tolik starat o své sousedy, již nemuseli prožívat obtížnější období svých životů v záři nadpřirozených rituálů.*“¹²⁸³

Druhý faktor, který stál dle Browna za odstraněním ordálů, se dá lapidárně vyjádřit jako posun od konsenzu k autoritě. Ve 12. století vznikají centralizované monarchie, dochází k zefektivnění správy, ve stále větší míře se prosazují psané dokumenty včetně právních kodifikací. Panovník „*již nebyl usmiřovatelem ve staromódním stylu; byl vynucovatelem práva a pořádku.*“¹²⁸⁴ Jak Peter Brown uvedl, nově promulgované zákony nemusely být bezpodmínečně racionálnější než ordál, nicméně byly výstižné a vynucené autoritou. „*Šibenice mluvila sama za sebe bez mystifikace.*“¹²⁸⁵ Tyto změny se odehrály na pozadí gregoriánských reforem, které přinesly segregaci sakrálního z profánní sféry.¹²⁸⁶ „*Posun od konsenzu k autoritě je jedním z nejméně patrných posunů 12. století. Je pravděpodobně tím nejvýznamnějším předpokladem pro růst racionality. (...) Růst*

---

¹²⁸³ P. BROWN, *Society and the Holy*, s. 323: „*The growing impersonality of a larger, more fluid group made less necessary the theatricality of an ordeal or of a public renunciation; it dissolved the sharp memories of local breaches of the accepted code of conduct on which the previous genre of miracles of the saints had depended. Men who needed to care just that little bit less about their neighbours no longer had to go through the more difficult manœuvres of their life in a limelight of supernatural rituals.*“

¹²⁸⁴ *Ibid.*, s. 323: „*The ruler was no longer a peacemaker in this old-fashioned manner; he was the imposer of law and order.*“

¹²⁸⁵ *Ibid.*, s. 323: „*The gallows could speak for itself, without mystification.*“

¹²⁸⁶ *Ibid.*, s. 306–307 a 323–324.

*racionalismu a zavržení ordálu duchovními jsou pro tento proces povětšinou nepodstatné.*¹²⁸⁷

K funkcionalistickému výkladu božích soudů se přiklonil rovněž britský historik Paul Hyams, který se ve studii *Trial by Ordeal: The Key to Proof in the Early Common Law* pokusil demonstrovat společenskou úlohu ordálů v kontextu právních pramenů Anglie 10.–12. století.¹²⁸⁸ Stejně jako Brown i Hyams pokládal ordál za nástroj malých komunit, který měl vést k obnově míru a pořádku. Jeho zánik spojil se sociálními změnami, které se odehrály ve 12. století. Hyams uvedl, že „s tím, jak svět ordálu stále více zaostával, byli lidé schopni vytvořit nová společenská uspořádání. Staré ordály se postupně stávaly méně a méně užitečné v důsledku toho, že obzory společenství se stávaly méně svázanými. Ordály byly užívány i nadále, avšak v podmínkách, za kterých byla myšlenka božího soudu spíše ‚pátým kolem u vozu‘ než ústředním tématem“.¹²⁸⁹ Úloha, kterou sehrál při odstraňování ordálů ze soudní praxe IV. lateránský koncil, nebyla podle Hyamse rozhodující. 18. kánon *Sententiam sanguinis*, jenž je celou řadou badatelů považován za klíčový v procesu zániku ordálů, Hyams považoval za opožděné uznání faktu ze strany církevních elit, že ordály pozbyly svoji společenskou úlohu.¹²⁹⁰

Přístup funkcionalistů podrobilo kritice několik badatelů, mezi něž patří Charles Michael Radding, Robert Bartlett nebo Richard Fraher.¹²⁹¹ Peter Brown dle prvních dvou zmíněných přikládal příliš velkou váhu soudržnosti a autonomii malých (*face-to-face*) skupin a nadto ignoroval fakt, že to byli světští velmoži,

---

¹²⁸⁷ P. BROWN, *Society and the Holy*, s. 324: „The shift from consensus to authority is one of the most subtle shifts of all in the twelfth century. It is, perhaps, the greatest single precondition for the growth of rationality. (...) The growth of rationalism and clerical condemnation of the ordeal are largely irrelevant to this process.“

¹²⁸⁸ Paul R. HYAMS, *Trial by Ordeal: The Key to Proof in the Early Common Law*, in: Morris S. Arnold a kol. (eds.), *On the Laws and Customs of England. Essay in Honor of Samuel E. Thorne*, Chapel Hill 1981, s. 90–126.

¹²⁸⁹ *Ibid.*, s. 100: „As the world of the ordeal atrophied, men became able to create new social arrangements. The old ordeals were progressively less useful as communities' horizons became less restricted. Their use indeed continued, but in circumstances where the idea of God's judgment was more a fifth wheel than a central theme.“

¹²⁹⁰ *Ibid.*, s. 101.

¹²⁹¹ CH. M. RADDING, *Superstition*, s. 950–951. R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 98–100. R. BARTLETT, *Trial*, zejm. s. 34–42.

kteří disponovali božími soudy.¹²⁹² Kritika funkcionalistů britského historika Roberta Bartletta vycházela ze způsobů využívání ordálů, jak je zachycují dobové prameny. Boží soudy se nejčastěji objevují v souvislosti s nejrozšířenějšími trestnými činy (krádež, loupež, vražda); „*v trestních záležitostech byl ordál uplatněn nejčastěji na ty, kteří nemohli přísahat, na cizince a na nesvobodné*“.¹²⁹³ Pokud se použití božího soudu vztahovalo především na jedince vyloučené z právních obyčejů určité společnosti (máme zde na mysli především nemožnost uchýlit se k běžným důkazním prostředkům, jakými bylo svědectví či očištná přísaha), pak ordály nemohly fungovat jako nástroj společenského konsenzu. Mimoto, jak Bartlett výstižně poznamenal, „*jakýkoliv soudní proces je, v omezeném smyslu, prostředek k docílení konsensu, protože cílem získaného výsledku je být závazný*“.¹²⁹⁴ Ordál se odlišuje od běžných důkazních prostředků jen způsobem, jakým se dospělo k výsledku sporu; nadto se omezoval pouze na neřešitelné případy. „*Ale společenství,*“ uzavírá Bartlett svoji argumentaci, „ *která se potýkala s těmito obtížně řešitelnými případy, nebyla nezávislá, nemohla si vytvořit vlastní pravidla. Měla pány a fungování ordálu odráží nejen potřeby komunity, ale i požadavky pána.*“¹²⁹⁵

Ačkoliv byl výsledek ordálu – zaštitěný boží vůlí a autoritou – teoreticky nezpochybnitelný, neznamenalo to, že byl komunitou či lépe řečeno znesvářenými stranami automaticky akceptován. Ve společnosti musela být přítomná (světská) autorita (např. panovník), která ordálové rozhodnutí svým výrokem potvrzovala. (Karel Veliký například musel nařídít, ať všichni věří bez jakékoliv pochybnosti

---

¹²⁹² „*In the case of the ordeal, however, it is hardly obvious that everybody in society had the same interest. Defeated litigants and their families, at the very least, stood to gain property if not life itself by discrediting the verdicts. We could assume that these individuals were so completely and perfectly socialized that they sacrificed their own survival to preserve community solidarity, but altruistic self-denial scarcely seems a dominant trait in the turbulent communities of the early Middle Ages.*“ CH. M. RADDING, *Superstition*, s. 950. Viz také R. BARTLETT, *Trial*, s. 36: „*The ordeal may have been, in some sense, a device of small communities; it was certainly also a device of lords.*“

¹²⁹³ R. BARTLETT, *Trial*, s. 37: „*in criminal cases the ordeal was applied most commonly to the out-sworn, to foreigners, and the unfree*“.

¹²⁹⁴ *Ibid.*, s. 37: „*any judicial process is, in a weak sense, a device for achieving consensus, since a result is obtained which is intended to be binding*“.

¹²⁹⁵ *Ibid.*, s. 37: „*But the communities faced with these intractable cases were not autonomous, they could not make their own rules. They had lords, and the functioning of the ordeal reflects not only the needs of a community but also the demands of a lord.*“

v boží soud: „*Ut omnes iudicium Dei credant absque dubitatione.*“¹²⁹⁶ Pokud měl boží soud plnit úlohu nástroje pro dosažení konsenzu v malých komunitách a měla být zajištěna platnost a finalita ordálového rozhodnutí, pak musela existovat shoda o jeho výsledku uvnitř společnosti. (Obě strany musely uznat, že ruka byla např. popálená, nebo že se zkoušený potopil apod.) Tato relativní svoboda v interpretaci ordálu poskytovala prostor pro jeho manipulaci v závislosti na vlivu/autoritě sporných stran i jejich potřebách.¹²⁹⁷ (Na tomto místě můžeme platnost Bartlettova tvrzení rozšířit i na samotnou autoritu, která disponovala právem výkonu božích soudů a proklamací ordálových výsledků. K manipulacím s ordály mohlo docházet např. ze strany panovníka či duchovních.)

Pokud bychom hledali zánik ordálů ve společenských změnách 11. a 12. století, k čemuž se kloní funkcionalisté, pak by se v pramenech uvedeného období odrazila krize těchto důkazních prostředků. Podle Roberta Bartletta „*nejenže nejsou důkazy o odklonu od ordálu v 11. či 12. století, existuje velké množství důkazů, které naznačují, že tato praxe neupadala, ale naopak kvetla a šířila se*“.¹²⁹⁸ Víceméně jediná kategorie pramenů, která nepotvrzuje rozmach ordálů v 11. a 12. věku, jsou exempce vydávané měšťanům, církevním ústavům a Židům.¹²⁹⁹ Ty však nebyly příliš početné a nepředstavovaly obecnou krizi božích soudů; mimoto se vztahovaly ve většině případů k soudním soubojům.¹³⁰⁰

Zánik ordálů ve světle teologických a kanonických argumentů

Skupina badatelů, mezi jejíž reprezentanty patří především John Wesley Baldwin, zmiňovaný Robert Bartlett a svým způsobem i Charles Michael Radding, nabídla jiné důvody, které stály za vymizením ordálů.¹³⁰¹ Protože tyto badatelé považovali

---

¹²⁹⁶ A. BORETIUS (ed.), *Karoli Magni Capitularia*, s. 150. K tomu R. BARTLETT, *Trial*, s. 39.

¹²⁹⁷ Více R. BARTLETT, *Trial*, s. 39–40.

¹²⁹⁸ Ibid., s. 42: „*not only is there no evidence for the withering of the ordeal in the eleventh or twelfth centuries, there is a great deal of evidence which would suggest that the practice, far from decaying, was flourishing and, in fact, spreading*“.

¹²⁹⁹ K exempcím více ibid., s. 53–61.

¹³⁰⁰ Ibid., s. 57.

¹³⁰¹ John W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation for the Canon of 1215 against Ordeals*, *Speculum* 36, č. 4, 1961, s. 613–636. Robert BARTLETT, *Trial by Fire and Water. The Medieval*

za bod zlomu IV. lateránský koncil, zaměřili svoji pozornost do období před rokem 1215. Odpověď na otázku zániku ordálů hledali v rovině kanonicko-teologických argumentů středověkých učenců, neboť jestliže v prostředí laiků nenasvědčuje nic krizi ordálů, jak uvedl Bartlett, pak církevní sféra dokládá pravý opak. Pro odstranění ordálů z praxe byla rozhodující dvě stanoviska ražená církevními učenici: 1) ordály jsou „nekanonické“ a nemají pevný základ v Písmu ani v legislativních pramenech kanonického práva a 2) ordály jsou neopodstatněné pokoušení Boha.¹³⁰² (Můžeme říci, že jedno stanovisko je kanonické, druhé teologické.)

John Baldwin charakterizoval vztah církevních autorit k božím soudům v období před IV. lateránským koncilem jako značně nerozhodný a ambivalentní. Od 8. století se především v synodální legislativě začínají objevovat kánony, které v určitých situacích připouští nebo nařizují rozmanité druhy ordálů. Zhruba ze stejného období ovšem pochází nejstarší dochované kritiky z per papežů, biskupů či jiných významných církevních autorit. Apologické výroky na adresu božích soudů, ordálům příznivá synodální ustanovení, stejně jako kritiky a jejich zákazy se později dostávají do sbírek kanonického práva.¹³⁰³ Tyto dvojznačné postoje poukazují na debaty uvnitř intelektuálních kruhů středověkého duchovenstva, které ve finále vyústily v odsouzení božích soudů Inocencem III. na IV. lateránském koncilu.¹³⁰⁴ Byl to John Baldwin, který ony debaty a s nimi spojené přípravy na klíčový koncil zasadil na půdu středověkých univerzit, konkrétně do Boloně a Paříže. Jeho cílem bylo analyzovat díla tamních kanonistů a teologů 12. a počátku 13. století, a pokusit se odpovědět na otázku, jací učenici

---

Judicial Ordeal, New York 1986, zejm. s. 70–102 a Charles M. RADDING, *Superstition to Science: Nature, Fortune, and the Passing of the Medieval Ordeal*, *The American Historical Review* 84, 1979, s. 945–969.

¹³⁰² R. BARTLETT, *Trial*, s. 86 a 89. Viz také Finbarr MCAULEY, *Canon Law and the End of the Ordeal*, *Oxford Journal of Legal Studies* 26, 2006, s. 474.

¹³⁰³ Proti všemožným ordálům své doby brojil např. lyonský arcibiskup Agobard; rozsáhlá kritika se objevuje v jeho *Liber adversus legem Gundobadi* a *Liber contra iudicium Dei*. Za apogeta božích soudů můžeme označit např. Agobardova současníka, remešského arcibiskupa Hincmara. Již výše jsme uvedli, za jakým účelem však své dílo *De divortio Lotharii regis et Tetbergae reginae* psal (Viz výše, s. 160.). Souhrnný přehled stanovisek papežů, významných kanonistů i teologů na boží soudy, stejně jako texty koncilů a synod reagujících na ordály přináší dvousvazková edice P. BROWE (ed.), *De ordaliis I a II*. Obdobný přehled s výkladem podává dále např. Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 38–97.

¹³⁰⁴ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 615.

(resp. jejich názory a stanoviska) mohli ovlivnit papeže Inocence III. v jeho postojích k ordálům.

Zřejmě v první polovině 12. století došlo k obnově studia římského práva na univerzitě v Boloni. Dle Johna Baldwina „*středověcí romanisté obecně celou problematiku ordálů přehlíželi, neboť tyto zkoušky nebyly římského původu*“.¹³⁰⁵ V pracích legistů se jen sporadicky objevovaly odkazy na boží soudy; v naprosté většině případů se týkaly soudních soubojů.¹³⁰⁶ Pozornost středověkých právníků se koncentrovala na jiné důkazní prostředky, totiž písemné dokumenty a svědectví. Legisté si však byli vědomi skutečnosti, že ne vždy jsou tyto důkazy k dispozici, proto v civilních sporech připouštěli nepřímé důkazy, doplněné přísahou, (*iusiurandum, iuramentum, sacramentum*), kterou mohl soudce v případě potřeby uložit jedné ze sporných stran, a tím rozhodnout při.

V průběhu 12. století bylo římské právo začleňováno do systému kanonického práva. Do procesního řízení tak byly převzaty zmíněné hlavní důkazní prostředky, totiž písemné dokumenty a svědectví.¹³⁰⁷ Pokud nebyly k dispozici, kanonisté se mohli obrátit na očištnou přísahu – *purgatio* –, která se používala zejména v případech týkajících se duchovních a měla své kořeny v apoštolské tradici: „*Lidé vždy přísahají při někom vyšším a přísaha je pro ně potvrzením, o němž nemůže být spor.*“ (Žd. 6, 16.) Úloha přísahy byla pouze subsidiární, to znamená, že nesloužila jako hlavní důkazní prostředek.¹³⁰⁸

Na rozdíl od legistů museli ovšem juristé církevního práva zaujmout stanovisko ještě k jinému důkaznímu prostředku, totiž ordálu; nutno připomenout, že zde existovala řada protichůdných výroků církevních autorit, které nebylo možné ignorovat. Církevní elity (nejen kanonisté) se jimi *volens nolens* musely zabývat již jen s ohledem na princip fungování božích soudů. Mimoto, jak

---

¹³⁰⁵ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 615: „*the mediaeval Romanists generally ignored the whole problem of ordeals*“.

¹³⁰⁶ K jednotlivým dílům legistů, jež reflektují převážně soudní souboje, viz *ibid.*, s. 615–616.

¹³⁰⁷ *Ibid.*, s. 616–617. Důkaz svědeckou výpovědí měl oporu i v Písmu. Viz Deut. 19, 15: „*Proti nikomu nepostačí jediný svědek, ať už se dotýčný jakkoli provinil či spáchal jakýkoli hřích, jenž se dá spáchat. Výrok musí být potvrzen výpovědí dvou nebo tří svědků.*“ Mt. 18, 16: „*Jestliže tě poslechne, získal jsi bratra. Pokud tě neposlechne, vezmi s sebou ještě jednoho nebo dva bratry, aby každé slovo bylo potvrzeno výpovědí dvou nebo tří svědků.*“ 2. Kor. 13, 1: „*Toto bude má třetí návštěva u vás. Každé slovo potvrdí výpověď dvou nebo tří svědků.*“ Více F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 484.

¹³⁰⁸ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 484.

poznámenal Bartlett, ordály byly na mnoha místech vnuceny jakožto součást procesu christianizace.¹³⁰⁹ S tím souvisí nejen liturgické úkony kleriků při božích soudech nebo obecně církevní administrace, ale také zavádění nových (křesťanských) ordálů do soudní praxe, jakými byla zkouška kříže či eucharistie.

Na bedrech učenců tudíž ležel nelehký úkol: vypořádat se s konečnou platností s ambivalencí a váhavostí ve věci božích soudů, která dle Baldwina prostupuje celou řadou spisů věnovaných církevní legislativě a je patrná i ve sbírkách kanonického práva počínaje Ivem z Chartres a konče – alespoň v teoretické rovině – až opatřením IV. lateránského koncilu.¹³¹⁰

Zmíněný biskup a kanonista Ivo z Chartres věnoval pozornost ordálům ve svých sbírkách církevního práva *Decretum* a *Panormia*.¹³¹¹ Zopakoval zde stanoviska starších autorit, zejména Burcharda z Wormsu a Regina z Prüm, a připojil k nim nařízení svatých otců Mikuláše I., Štěpána V. a Alexandra II. Nejcenějším pramenem jsou však Ivovy dopisy,¹³¹² neboť – jak výstižně uvedla Charlotta Leitmaier –, „jsou utvářeny jeho osobností a je v nich vyjádřen jeho vlastní postoj“.¹³¹³

Přestože John Baldwin hovořil o nejednoznačných postojích chartreského biskupa a jeho váhavosti ve věci ordálů,¹³¹⁴ nemůžeme se zbavit dojmu, že Ivo zaujímal k božím soudům veskrze negativní stanovisko. Alespoň k takovému názoru dospějeme na základě analýzy jeho dopisů. V jednom z nich, který adresoval biskupu Hildebertovi, jenž byl obviněn anglickým králem ze zrady, Ivo nabádal zmíněného preláta, aby za žádných okolností nepodstupoval ordál, byť by to pro něj mělo zhoubný dopad.¹³¹⁵ V jiném dopise čteme, že popálenina způsobená ordálovým železem není pádným důvodem k odsouzení, neboť ani

---

¹³⁰⁹ R. BARTLETT, *Trial*, s. 99.

¹³¹⁰ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 617–618.

¹³¹¹ *Ivonis Decretum*, část VIII, kap. 116, sl. 607; kap. 187, sl. 623; část X, kap. 15, sl. 695 a kap. 27, sl. 699. *Ivonis Panormia*, kn. V, kap. 7, sl. 1214. Alespoň základní informace o díle Iva z Chartres přináší James A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, London – New York 1995, s. 38–39.

¹³¹² *Ivonis Epistolae*, ep. 74, sl. 95–96; ep. 168, sl. 375–377; ep. 183, sl. 184; ep. 205, sl. 210–211; ep. 232, sl. 235; ep. 252, sl. 260 a ep. 280, sl. 281–282.

¹³¹³ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 62: „sind seine Briefe durch seine Persönlichkeit geformt und in ihnen ist seine eigene Stellungnahme wiedergegeben“.

¹³¹⁴ Viz J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 618.

¹³¹⁵ *Ivonis Epistolae*, ep. 74, sl. 95–96.

zvyky otců ani zákony toto nedovolují. Ivo dále uvedl, že podobná zkouška nenabízí žádnou jistotu; je možné vidět řadu nevinných, kteří byli na základě výsledku ordálu odsouzeni, oproti tomu jasní viníci unikli spravedlnosti. Mimoto uvedená zkouška představuje pokoušení Boha.¹³¹⁶ Navzdory těmto stanoviskům neměl podle Charlotty Leitmaier Ivo z Chartres odvahu pravděpodobně pod vlivem sv. Augustina ordály zcela zavrhnout. Nadto si byl jako jurista vědom jejich důležitosti. V případě zániku ordálů by v důkazním řízení vzniklo vakuum.¹³¹⁷ Ačkoliv Ivo obecně ordály odmítal, byly pro něj nutným zlem, které je možné tolerovat pouze tehdy, když nejsou k dispozici jiná východiska.¹³¹⁸

John Baldwin, Robert Bartlett a další badatelé zastávají názor, že se s rozporuplností stran ordálů setkáme rovněž ve sbírce kanonického práva, známé jako Graciánův dekret, jež byla dokončena kolem roku 1140 v Boloni.¹³¹⁹ Sbírnka obsahuje tři (resp. čtyři) synodální nařízení povolující ordály. Dvě z nich jsou výsledkem wormského koncilu, který se konal roku 868. Kánon 10 *Si episcopo* dovoľoval biskupům a kněžím očistit se v trestních případech ordálem hostie.¹³²⁰ Toto nařízení bylo poměrně rozšířené. Kromě Graciánova dekretu jej nalezneme u Regína z Prüm, Burcharda z Wormsu či Iva z Chartres. Podobně rozšířený byl i 15. kánon *Saepe contingit* zmíněné synody, jež povoloval boží soud eucharistie v případě krádeže, ke které došlo v rámci klášterního konventu.¹³²¹ Třetí nařízení

---

¹³¹⁶ *Ivonis Epistolae*, ep. 205, sl. 210–211.

¹³¹⁷ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 64. V dopise č. 74 se Ivo odvolává na výrok svatého Augustina: „*Quando habet homo, quo faciat, non debet tentare Deum.*“ *Ivonis Epistolae*, ep. 74, sl. 96.

¹³¹⁸ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 64.

¹³¹⁹ K tomu více J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 618. R. BARTLETT, *Trial*, s. 82–84. Viz také Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 68–69. H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 358–359.

¹³²⁰ *Gratian*, C II, q 5, c 26, s. 465: „*Si episcopo aut presbitero aliquod maleficium inputatum fuerit, in singulis missam celebrare debet, et communicare, et de singulis sibi inputatis innocentem se ostendere. Quod si non fecerit, quinquennio a liminibus ecclesiae extraneus habeatur. (Gratian. Illud uero, quod Sixtus et Lev in fine suae purgationis addiderunt, ex eorum exemplo intelligendum est; exemplo enim suae satisfactionis noluerunt prescribere ceteris legem purgandi.)*“ Srov. P. BROWE (ed.), *De ordaliis I*, č. 61, s. 35, (c. 10): „*Si episcopo aut presbytero causa criminalis, h. e. homicidium, adulterium, furtum et maleficium inputatum fuerit, in singulis missam celebrare et secretam publice dicere et communicare debet et de singulis sibi inputatis innocentem reddere. Quodsi non fecerit, quinquennio a liminibus ecclesiae extraneus habeatur, sicut antiqui canones instituerunt.*“

¹³²¹ *Gratian*, C II, q 5, c 23, s. 464: „*Sepe contingit, ut in monasteriis monachorum furta perpetrentur. Idcirco statuimus, ut quando ipsi fratres de talibus se expurgare debeant, missa ab abbate celebretur uel ab aliquo, ex presentibus fratribus, et sic expleta missa omnes communicent*

povolující ordály pochází ze synody svolané roku 1023 do Seligenstadtu; někteří badatelé uvádí pouze 14. kánon *Statuit*,¹³²² jiní připojují rovněž 7. kánon *Interrogatum est*.¹³²³ Oba kánony povolují jedincům obviněným ze zločinu cizoložství očistit se božím soudem. Jeho druh ovšem není konkretizován.¹³²⁴

Vedle kánonů, jež povolovaly za určitých okolností ordály, obsahuje Graciánova sbírka papežská nařízení, která je zakazují. Mezi prvními zmiňme papežský list *Monomachiam* Mikuláše I. z roku 867, který zapovídá soudní souboje jako pokoušení Boha bez ohledu na biblické exemplum Davida a Goliáše.¹³²⁵ Toto ustanovení nalezneme i u Regina z Prüm, Burcharda z Wormsu nebo Iva z Chartres. Gracián dále do dekretu zahrnul dopis papeže Alexandra II. z roku 1063, který omylem přiřadil k dekretu *Mennam* papeže Řehoře I. Papež Alexandr II. se ve svém listu adresovaném biskupu italského města Como, Rainaldovi, vyslovil k případu jistého duchovního, jenž byl obviněn z usmrcení Rainaldova předchůdce. V dopise zakázal boží soudy horké i studené vody a žhavého železa, neboť dle Alexandra II. nevycházely z kanonického práva, ale byly pouze *popularis inventionis*.¹³²⁶ Alexandrův dopis byl citován v pracích

---

in hec uerba: Corpus Domini sit tibi ad probationem hodie.“ Srov. P. BROWE (ed.), *De ordaliis I*, č. 61, s. 35, (c. 15): „*Saepe contingit, ut in monasteriis furta perpetrentur et qui haec committunt ignorentur. Idcirco statuimus, ut quando ipsi fratres de talibus se expurgare debeant, missa ab abbate celebretur vel ab aliquo, cui ipse abbas praeceperit, praesentibus sua corpus et sanguinem D. N. I. Chr. percipiant, quatenus inde innocentes se esse ostendant.*“

¹³²² J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 618.

¹³²³ H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 57–58, 109 a 156. Ch. LEITMEIR, *Die Kirche*, s. 68.

¹³²⁴ Gratian, C II, q 5, c 24, s. 464: „*Interrogatum est, si duo de adulterio inculpati fuerint, et unus profitetur, et alter negat, quid inde agendum sit. Decretum est a sancto concilio, ut ille, qui negauerit, probabili se iudicio expurget, et qui confessus fuerit dignam penitentiam agat.*“ Ibid., C II, q 5, c 25, s. 465: „*Statuit quoque sancta synodus, ut, si duo de adulterio accusati fuerint, et ambo negauerint, et orant sibi concedi, ut alter illorum utrosque diuino purget iudicio, si unus in hoc ceciderit, ambo rei habeantur.*“

¹³²⁵ Ibid., C II, q 5, c 22, s. 464: „*Monomachiam uero in lege non assumimus, quam preceptam fuisse non reperimus, quam, licet iniisse quosdam legamus, sicut David et Goliath sacra prodit istoria, nusquam tamen, ut pro lege teneatur alicubi diuina sancit auctoritas, cum hoc et huiusmodi sectantes Deum solummodo temptare uideantur.*“ Srov. P. BROWE (ed.), *De ordaliis I*, č. 9, s. 10–11: „*Monomachiam uero in legem assumi nusquam praeceptum fuisse reperimus; quam licet quosdam iniisse legerimus, sicuti s. David et Goliath sacra prodit historia, numquam tamen, ut pro lege teneatur, alicubi diuina sancit auctoritas, cum hoc et huiusmodi sectantes Deum solummodo temptare uideantur.*“

¹³²⁶ Gratian, C II, q 5, c 7, s. 456–457 (*Menam*): „*Vulgarem denique, ac nulla canonica sanctione fultam legem, feruentis scilicet siue frigidae aquae, ignitique ferri contactum, aut cuiuslibet popularis inuentionis (quia fabricante hec sunt omnino ficta inuidia), nec ipsum exhibere, nec aliquo te modo uolumus postulare, imo apostolica auctoritate prohibemus firmissime.*“

zmíněných kanonistů, najdeme jej např. u Iva z Chartres, jak jsme již uvedli.¹³²⁷ Konečně poslední zákaz božích soudů, jenž Gracián zahrnul do své sbírky, reprezentuje papežský list *Consuluisti* Štěpána V. z let 886–889. Papež v něm odsoudil zkoušky žhavým železem a vodou, dokonce jsou označeny jako *superstitiosa adinventio*, které jsou cizí církevním zákonům i myšlenkám církevních otců.¹³²⁸ V souvislosti s tímto nařízením si Gracián kladl otázku, zda se zákaz týkal pouze vyjmenovaných zkoušek, nebo všech ordálů bezesbytku.¹³²⁹ Podle Johna Baldwina či Charlotty Leitmaier tato skutečnost dokládá Graciánovu nerozhodnost ve věci ordálů; vše umocňuje fakt, že k papežskému listu *Consuluisti* připojil biblickou pasáž z knihy Numeri, která se vyjadřovala ke zkoušce hořké vody určené pro žárlivé manželky a jistým způsobem zpochybňovala myšlenku obecného papežského zákazu.¹³³⁰

S opačným stanoviskem přišel britský jurista Finbarr McAuley, podle jehož názoru nešlo o doklad Graciánovy nerozhodnosti. Zmíněný kanonista sice do své sbírky zahrnul nařízení příznivá ordálům, ale ani v jednom případě se netýkala zkoušky ohně a vody. Pokud tedy Gracián vnímal tři (čtyři) výše zmíněné synodální kánony povolující boží soudy jako *sui generis*, pak „*se jeho zpochybňování papežského dekretu Consuluisti jeví v naprosto odlišném světle: jakožto pokus o upravení hranic legislativního zákazu ordálu – pokus o jeho omezení na zkoušku ohněm a vodou – spíše než jako váhavost a rozpolcenost v obecné záležitosti zvykových důkazů*“.¹³³¹ Je tedy otázkou, do jaké

---

¹³²⁷ Viz výše, s. 307.

¹³²⁸ Gratian, C II, q 5, c 20, s. 462–463 (*Consuluisti*): „*Nam ferri candentis uel aquae feruentis examinatione confessionem extorqueri a quolibet sacri non censent canone, et quod sanctorum Patrum documento sancitum non est superstitiosa adinventione non est presumendum.*“

¹³²⁹ Ibid., C II, q 5, c 20, s. 463: „*Hoc autem utrum ad omnia genera purgationis, an ad hec duo tantum, que hic prohibita uidentur, pertineat, non inmerito dubitatur propter sacrificium zelotipiae, et illud Gregorii: „Si uir, qui frigidae naturae esse dicitur, per uerum iudicium probare potuerit, uxorem suam numquam se cognouisse, separetur ab ea.*““

¹³³⁰ Viz Num. 5, 11–28. K tomu Gratian, C II, q 5, c 21, s. 464: „*Sed quelibet huiusmodi purgatio uidetur esse inhibita, cum in premissa auctoritate Stephani Papae dicatur: „Spontanea confessione, etc.*““

¹³³¹ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 480: „*his questioning of the scope of the decretal Consuluisti appears in an entirely different light: as an attempt to fix the limits of the legislative ban on trial by ordeal – confining it to trial by fire and water – rather than a case of hesitancy or ambivalence on the general issue of customary proofs*“.

míry – alespoň ve věci božích soudů – dostalo Graciánovo dílo *Concordia discordantium canonum* svému jménu.¹³³²

Kanonisté 12. a počátku 13. století se snažili různým způsobem zpochybnit předchozí ustanovení církevních autorit povolující ordály, nebo je doplňovali o komentáře, v nichž se pokoušeli vysvětlit, čím bylo povolení nebo nařízení aplikovat boží soudy v dané věci podmíněno. V pracích juristů církevního práva se tak setkáme s názory, že ordály platily pouze pro nesvobodné (otroky), byly ustanoveny pro odstrašení nejohavnějších zločinů, sloužily pouze pro určení neviny (očistění) a nikoliv pro usvědčení pachatele, nebo měly být použity jen v nejkrajnějších případech, kdy byly vyčerpány všechny jiné možnosti. Někteří kanonisté pak dospěli k názoru, že obecný termín *iudicium Dei* znamenal církevní soud (důkazní prostředek), tedy svědeckou výpověď nebo očistnou přísahu, nikoliv ordál. Pozitivní stanoviska dřívějších koncilů k božím soudům byla rovněž zpochybněna prostým konstatováním, že se jednalo o koncily schismatické, nebo tvrzením, že názory obsažené v konciliární legislativě, jsou v dnešní době již zastaralé.¹³³³

Přes veškeré pokusy vypořádat se s problémem ordálů převládala stále v dílech většiny kanonistů 12. a počátku 13. století nerozhodnost a ambivalence. Alespoň takové jsou závěry Baldwinovy analýzy. „*Nerozhodnost byla charakteristická pro postoj mnoha kanonistů vůči zákazu ordálů ve 12. a 13. století. Vlivní autoři, jakými byl Gracián, Rufinus, Šimon z Bisignana, Bernard z Pavie a Alanus Anglicus boloňské školy a Ivo z Chartres, Štěpán z Tournai, Sicard z Cremony a anonymní autoři děl Summa Moncensis, Summa Parisiensis, Rhetorica ecclesiastica, Tractatus magister a Apparatus: Ecce vicit leo francouzské školy, všichni činili výjimky a omezení z všeobecného kanonického zákazu. Zdá se, jako by jim nesrovnalosti mezi autoritami a zmatek soudobé praxe bránil v dosažení jednoznačného řešení. Možná autor Summa*

---

¹³³² Dle Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 68 „*Gratian spiegelt die Zwiespältigkeit der Haltung seiner Zeit in seinem Sammelwerk wider und wird der Absicht seines Werkes nicht gerecht, denn er versucht gar keinen Ausgleich der widersprechenden Dekretalen und Synodalbeschlüsse.*“

¹³³³ O stanoviscích středověkých učenců i strategiích, které měly zpochybnit či zdiskreditovat nařízení církevních autorit příznivá k ordálům více J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 620–621. R. BARTLETT, *Trial*, s. 83–86 a F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 477–484.

Coloniensis hovořil o problému ordálů, když si stěžoval: „Když jsou kánony v takovém rozporu, není divu, že názory mistrů jsou tak různorodé.“¹³³⁴

Ne všichni kanonisté byli nerozhodní. Ve francouzských intelektuálních kruzích se podle Baldwina stavěl k božím soudům odmítavě Petr mladší z Blois. Ve svém pojednání *Speculum iuris canonici* sepsaném kolem roku 1180, ve kterém se zabýval obecnou otázkou sporu světské spravedlnosti s posvátnými kánony, dospěl k názoru, že církevní ustanovení nenahrazují ve sporech laiků světské zákony s jedinou výjimkou z tohoto pravidla, jíž jsou boží soudy. Petr mladší z Blois je považoval za zvykové zkoušky, kvůli kterým se jejich účastníci dopouští hříchu pokoušení Boha. Dle jeho stanoviska byly církevními autoritami zakázány. Petr ve svých názorech zašel tak daleko, že opatření proti ordálům vztáhl i na světskou spravedlnost. „*V poměrně rozsáhlé diskusi,*“ uzavírá Baldwin, „*nepřipustil Petr z Blois žádnou výjimku z církevního zákazu ordálů.*“¹³³⁵

Vedle Petra mladšího z Blois zaujal k ordálům rozhodný zamítavý postoj Huguccio z Boloně, jeden z nejvýznamnějších kanonistů 12. století. Ve své *Summa decretorum*, kterou sepsal kolem roku 1190, zpochybnil ta nařízení církevních autorit, která v určitých situacích připouštěla či nařizovala ordály. John Baldwin spatřuje Huguccioův přínos zejména v tom, že se vyjádřil ke stanoviskům předchozích kanonistů, kteří se věnovali konkrétním výjimkám v kontextu obecného zákazu božích soudů. „*Proti těmto výjimkám,*“ uvedl Baldwin, „*aplikoval Huguccio právní principy, podle kterých je zakázáno vše, co není výslovně přikázáno nebo povoleno, a že interpretace nebo výjimky nenacházející*

---

¹³³⁴ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 623: „*Hesitancy, then, was characteristic of the attitude of many canonists towards the prohibition of ordeals in the twelfth and early thirteenth centuries. Influential writers such as Gratian, Rufinus, Simon of Bisignano, Bernard of Pavia, and Alanus Anglicus of the Bolognese school, and Ivo of Chartres, Stephen of Tournai, Sicard of Cremona, the anonymous authors of the Summa Monacensis, Summa Parisiensis, the Rhetorica ecclesiastica, Tractatus magister, and the Apparatus: Ecce vicit leo of the French school all made exceptions and qualifications to the general canonical prohibition. It seems as if the discrepancies among the authorities and the confusion of contemporary practice hindered them from arriving at an unequivocal solution. Possibly the author of the Summa Coloniensis was referring to the problem of ordeals when he complained; „When the canons are in such disagreement, it is no wonder that the opinions of the masters are so varied.*““

¹³³⁵ *Ibid.*, s. 623: „*In a fairly extensive discussion Peter of Blois admitted no exception to the ecclesiastical prohibition of ordeals.*“

se v kánonech nemají být uznány.“¹³³⁶ Huguccio považoval ordály za pověřivé novinky, zavedené do prostředí již postihnutém kanonickou legislativou. „V protikladu k jiným právním vynálezům, které by mohly být nezbytné či užitečné, měly by být tyto pověřivé nástroje [tj. ordály] zavrhnuty.“¹³³⁷ V části *Summy* se obrátil i proti soudním soubojům. V souladu s papežským listem *Monomachiam*, obsaženým v Graciánově dekretu, nebylo dle Huguccia možné ospravedlnit souboj ani s ohledem na biblické exemplum Davida a Goliáše, neboť jejich duel byl povolen na základě zvláštního božího vnuknutí, které se objevuje u vyvolených Starého Zákona a některých světců, a ze kterého není možné učinit precedent.¹³³⁸ Pro Johna Baldwina tak „Huguccio představuje prvního významného kanonistu, který zaujal přísný a nekompromisní postoj proti ordálům“.¹³³⁹

Badatelé hledající zánik ordálů v intelektuálním podhoubí 12. a počátku 13. století obrátili pozornost – kromě oblasti kanonického práva – k teologickým názorům tehdejších učenců. Zájem středověkých teologů o boží soudy je možné sledovat minimálně od karolinského období,¹³⁴⁰ nicméně až do 12. století ordály reprezentovaly pouze marginální téma. Ačkoliv došlo na počátku zmíněného věku k rozvoji studia teologie, učenci se věnovali především „hloubavým otázkám a až koncem 12. století teologové obrátili svoji pozornost k praktičtějším záležitostem,“ jak uvedl Baldwin.¹³⁴¹

Na konci 12. věku působila v Paříži skupina teologů, jejíž členové se zabývali především výkladem Písma a praktickými otázkami církevní morálky. Do této skupiny patřil i Petr Kantor, nejhlasitější oponent a kritik božích soudů středověku. Názory, proč se Kantor tolik věnoval božím soudům, se v odborné

---

¹³³⁶ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 624: „Against these exceptions Huguccio applied the legal principles that all is prohibited which is not explicitly commanded or permitted and that interpretations or exceptions not found in the canons are not to be admitted.“

¹³³⁷ Ibid., s. 624: „In contrast to other legal inventions which could be necessary or useful, these superstitious devices should be rejected.“

¹³³⁸ Ibid., s. 624.

¹³³⁹ Ibid., s. 625–626: „Huguccio represents the first significant canonist to take a rigorous and uncompromising line against ordeals.“

¹³⁴⁰ Viz výše, pozn. 1303.

¹³⁴¹ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 626: „The revival of theological studies at the beginning of the twelfth century (...) was occupied chiefly speculative issues, and it was not until the end of the [12.] century that theologians turned to more practical affairs.“

literatuře různí. Podle Charlotty Leitmaier mistra teologie a zpěváka v katedrále Notre Dame (odtud Petrovo přízvisko Kantor) přivedlo k božím soudům šířící se katarské a valdenské hnutí. Ordálové zkoušky se dostaly do popředí, neboť jedinci obvinění z kacířství byli často komunitou lidí, ve které žili, nuceni k jejich podstoupení.¹³⁴² S jinými důvody přišel John Baldwin.¹³⁴³ Podle jeho výkladu mohl být Petrův zájem podnícen soudobými francouzskými kanonisty, kteří nebyli schopni zaujmout k ordálům rozhodné stanovisko. Stejně tak Kantora mohl ovlivnit negativní prožitek. Petr vyprávěl o muži, proti kterému existovalo důvodné podezření z vraždy (*vehementes presumptiones erant contra eum*). Nešťastník se obrátil na Kantora s dotazem, zda by měl využít svého práva a očistit se z nařčení ordálem studené vody. Petr mu odpověděl, aby v žádném případě zkoušku nepodstupoval, načež jej obviněný poslechl. Za svou radu byl však Petr neblaze odměněn, když dotčený muž „*tandem, ut audivimus, tractus est ad patibulum*“.¹³⁴⁴ Ať už byly důvody jakékoliv, jedno je zřejmé: Petr Kantor je považován za jednu z nejvýznamnějších osobností v procesu odstraňování ordálů ze soudní praxe.¹³⁴⁵

Otázky spojené s božími soudy prostupují prakticky celým Kantorovým dílem. Nejvíce jsou však reflektovány ve spisu *Verbum abbreviatum*, který byl pojat jako soubor školních přednášek věnovaných otázkám morální teologie.¹³⁴⁶ Dílo vzniklo v letech 1191/1192 a dochovalo se minimálně ve třech různých recenzích. Způsob dochování svědčí o tom, že Kantor s tématem živě pracoval

---

¹³⁴² *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 227–228. K tomu Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 67.

¹³⁴³ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 626–627.

¹³⁴⁴ „*Quidam Parisius infamati erant in homicidio. Consuetudo est in Francia quod nulli adjudicatur purgatio vulgaris, sed potest ipse eam afferre si voluerit. Omnes præter unum obtulerunt se ad iudicium aque frigide et salvi facti sunt. Dicebatur illi qui noluit se tali modo purgare quod traheretur ad patibulum, nisi se purgaret, quia véhémentes presumptiones erant contra eum. Petiit consilium a litteratis et sacerdotibus; inter illos vocatus fuit Kantor ad concilium. Ipse conûtebatur se esse reum, et, si ipsi concilium darent'ei, perjuraret et offerret se ad iudicium aque; si ipsi non consulerent paratus erat mori juxta consilium eorum. Consilium fuit Cantoris P. quod ipse nullo modo perjuraret neque tamen consuluit ut ipse proderet se in publicum, sed hoc tantum diceret: ‚Nullatenus subibo iudicium istud. Facite de me quod secundum Deum judicaveritis.‘ Hoc autem dicto per aliquantum dilatatum est iudicium. Tandem, ut audivimus, tractus est ad patibulum.*“ Citováno dle Charles-Victor LANGLOIS, *Les manuscrits du „verbum abbreviatum“ de Pierre le Chantre (Projet de publication par C. Miroux)*, *Journal des savants* 14, 1916, s. 313.

¹³⁴⁵ Viz J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 89. Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 67.

¹³⁴⁶ Viz alespoň studii Eva Matthews SANFORD, *The Verbum Abbreviatum of Petrus Cantor*, in: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 74, 1943, s. 33–48.

a své přednášky neustále upravoval.¹³⁴⁷ Jak poznamenala Charlotta Leitmaier, *Verbum abbreviatum* představuje „to nejrozumnější a nejotevřenější, co se nám dochovalo ze středověku o božích soudech“.¹³⁴⁸

Kantorův útok proti ordálům probíhal na několika frontách. První se odehrál v rovině morální teologie. Podle Petrova názoru ordály přímo porušují autoritu Písma svatého, neboť představují neopodstatněné pokoušení Boha.¹³⁴⁹ Kantor vycházel ze známého výroku sv. Augustina: „*Nemo debet tentare Deum, quando habet ex humana ratione quid faciat.*“¹³⁵⁰ Bylo však potřeba vyložit biblické pasáže povolující ordály tak, aby neumožňovaly jejich ospravedlnění. Z boží intervence, o které hovoří Písmo, není možné dle Kantora činit precedent, neboť boží zásah nebyl určený všem, ale pouze vyvoleným jedincům.¹³⁵¹ Naše hříchy brání tomu, aby docházelo k zázrakům.¹³⁵² Navíc zázrak je svobodný a spontánní akt, který nemůže být vynucován na Bohu, jak se děje při božích soudech.¹³⁵³ Pokud zázraky, které Bůh slíbil v evangeliu, nejsou nezbytné (*nec sunt in necessitate*), jak je možné zajistit, že v ordálové zkoušce dojde k zázraku, ptá se Petr.¹³⁵⁴ Proč se zázraky nevyužívají v důležitých záležitostech církve? Proč nejsou svatí otcové dosazováni do svých úřadů losem, tedy zázrakem, ale volbou, ačkoliv na nich závisí spása svých oveček?¹³⁵⁵

---

¹³⁴⁷ Více u J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 626–627.

¹³⁴⁸ Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 67: „*Diese Ausführungen des Pariser Domschullehrers sind das Vernünftigste und Offenste, was uns aus dem Mittelalter über die Gottesurteile erhalten ist.*“ Podobně např. J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 627: „*In terms of length and intensity of interest he [Petr Kantor] offered the most important discussion of ordeals to be found in the twelfth century.*“

¹³⁴⁹ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 226 a *Verbum Abbreviatum. Textus alter*, sl. 542. Viz také Deut. 6, 16 a Mt. 4, 7.

¹³⁵⁰ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 226.

¹³⁵¹ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 227–228. *Verbum Abbreviatum. Textus alter*, sl. 543–544.

¹³⁵² *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 228. *Verbum Abbreviatum. Textus alter*, sl. 543.

¹³⁵³ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 483.

¹³⁵⁴ „*Si miracula promissa a Domino in Evangelio justis, quandoque fallunt, nec sunt in necessitate, ut semper effectum suum consequantur; ut scilicet curentur aegri per manuum impositionem, et hujusmodi, sicut testantur sancti, quomodo haec miracula peregrini iudicii semper in necessitate sunt, ut fiant vel effectum suum consequantur?*“ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 228. Viz také R. BARTLETT, *Trial*, s. 86.

¹³⁵⁵ „*Hodie non creditur veritati sortium in eo quod majus est, ut in eligendo praelato ecclesiae, ex cujus electione maxime pendet salus ejus si bonus, vel imminet periculum animae si malus eligitur. Igitur nec in eo, quod minus est, debet credi veritati peregrini iudicii; vel si creditur, in eo quod*

Druhý zásadní argument namířený proti božím soudům byl ten, že při jejich používání dochází k prolévání krve. Tohoto hříchu se dopouštějí jak obvinění, tak i klerikové, kteří žehnají elementům a participují na finálním rozhodnutí, které může mít za následek kapitální trest.¹³⁵⁶ Oponentům, kteří tvrdí, že se jedná o všeobecný zvyk, klade Petr otázku, zda je i cizoložství dovoleno, protože se ho mnozí dopouštějí?¹³⁵⁷

Jsou to především středověká exempla a hagiografie, které prezentují boží soudy s puncem zázraku. Petr Kantor se snažil sbírat příklady dokazující pravý opak, totiž že ordály ve skutečnosti nefungují. Některé zaznamenané příběhy mají komický charakter, jiné představují smutný doklad justičních omylů. Do první skupiny můžeme zařadit vyprávění o jistém muži, který se svěřil Kantorovi, že musel prostřednictvím jednoho ze svých synů podstoupit ordál studené vody, aby uhájil své dědictví. Zmíněný muž si na svých synech vyzkoušel ordál „nanečisto“; potomek, který se v této zkoušce potopil až na dno, jej zastupoval před soudem.¹³⁵⁸ Opačného ražení je příběh o anglických poutnících, kteří se vraceli ze Sváté země. Zatímco se první z nich rozhodl, že si pouť prodlouží návštěvou Santiaga de Compostely, druhý zamířil rovnou domů. Po svém návratu byl obviněn z vraždy společníka, neúspěšně podstoupil ordál vody a byl oběšen. Jaké

---

minus est, et in eo quod majus et utilius est, multo magis standum veritati hujus iudicii. “ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 227.

¹³⁵⁶ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 89.

¹³⁵⁷ „*Sed nunquid multitudo posset facere simplicem fornicationem non esse peccatum mortale, vel magis tolerabile, si omnes fornicarentur? Absit! Juxta illud: ‘Multitudo non parit peccanti patrocinium,’ Ergo nec in hoc majori. Ego igitur reus, juramento me purgarem, nec ultra procederem. Sacerdos similiter, non benedicerem aquam vel ferrum, nec reliquias et sancta praeberem, ut super ea juraret commissurus monomachiam, ne per auctoritatem et occasionem essem reus sanguinis effusionis. Item: Veritas hujus iudicii, vel consistit in officio sacerdotis tantum, vel in voluntate rei iudicium subire volentis, vel in utroque; sed non in officio sacerdotis tantum, quia pro hoc solo non fieret; nec in voluntate rei, quia invitus subit. Vel si voluntarius: An ideo erit hoc iudicium justum? Si hoc: Ergo injustum erit in eo quod invitus subierit? Vel si coactus, et si per violentiam in cupam immittitur, eritne standum iudicio aquae?*“ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 232. Viz také Ch. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 67.

¹³⁵⁸ „*Exemplum de eo, qui praeparans unum de filiis suis ad iudicium aquae, sex supernatantibus, septimum aquae imposuit, qui statim fundum petiit. Iste, inquit, mihi necessarius est, et post per illum evicit.*“ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 233. „*Quidam veteranus amissurus erat haereditatem suam, nisi filium vel proximum haberet, qui pro illo iudicium aquae frigidae subiret, habens filios multos praetentavit, quis filiorum levius et citius in cupae fundum descenderet. Et inventi sunt duo primi missi in aqua supernatantes, tertium demissum tertio, et fundum cupae percussit et exclamavit prae gaudio.*“ *Verbum Abbreviatum. Textus alter*, sl. 548. Viz také J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 629.

to bylo překvapení, když se poutník, považovaný všemi za mrtvého, vrátil domů nedlouho poté živ a zdrav.¹³⁵⁹

Tím se dostáváme k Petrovu dalšímu tvrzení, totiž že boží soudy jsou nespravedlivé. Kantor upozornil na řadu faktorů, které mohly mít vliv na výsledek ordálu. Například žhavé železo, které je nesené při zkoušce třetím obviněným v pořadí, nemá stejně vysokou teplotu jako na začátku, nehledě na mozolovité dlaně, které mohou lépe odolat žáru železa.¹³⁶⁰ Zkoušku studenou vodou může proband ovlivnit tím, že lživě vydechne vzduch z plic. Nadto je výsledek nejistý a nespravedlivý, neboť neexistuje jednotný výklad, kdy zkoušený uspěl a kdy nikoliv. Někdy se musel potopit až na dno, jindy pouze klesnout do vody, byli zde však tací, kteří tvrdili, že vlasy mohou zůstat nad hladinou, neboť jsou *excrementa corporis*.¹³⁶¹ Petr Kantor měl řadu připomínek rovněž k soudním soubojům. Proč se duelů neúčastní starci či mrzáci, ale zkušené bojovníci? Cožpak by nevynikli lépe boží zázrak? Souboj, v němž bojovník spoléhá na svou sílu, nemá nic společného s boží spravedlností. Pokud duelant počítá se svojí nevinou, je

---

¹³⁵⁹ „*Et illud de peregrino Anglico, cui sine comite suo redeunti de partibus Jerosolymitanis, socio ejus divertente ad S. Jacobum, impositum est (a parentibus socii ejus per calumniam), quod eum in via occidisset. Unde et judicium aquae subiens, periit; revertente socio ejus in Angliam in brevi post suspensionem ejus.*“ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 230–231. „*Duo Anglici peregre profecti sunt, et in reditu alter divertit ad Sanctum Jacobum, alter repatriavit. Et imponebatur ei quod socium necaverat, et sua sibi retinuerat. Obtulit se ad judicium istud diabolicum; et cecidit, et suspensus est. Post modicum vero temporis, socius ille, et sanus rediit, et incolumis. Et sic confusi facti judiciarii, et illi, qui hoc procuraverant suspendium. Et socius maxime pro quo mors illata fuerat socio, semper doluit usque ad mortem Item: Non invenitur etiam in legibus humanis quod si in iudicio tali convictus quis apparuerit, quod statim ad effundendum sanguinem tradatur, quia non est ibi convictus coram saeculari iudice, imo, sacerdotes et clerici adsunt, et sine illis nihil fieri posset. Quique statim tradunt ad mortem in iudicium reum, quod valde est horrendum.*“ *Verbum Abbreviatum. Textus alter*, sl. 547. Viz také J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 629.

¹³⁶⁰ „*Ferrum si a tribus deferatur, minus ignitum et calidum est delatum ab ultimo. Unde et manus tertii inventa est non combusta, cum a tribus deferretur, manusque aliorum combustae essent. Item: Callosa est manus, vel non.*“ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 233. Jako reálnou uznal Petrovu poznámku týkající se mozolů i kožní lékař MUDr. Rostislav Bednář, se kterým jsem problém konzultoval, za což mu na tomto místě děkuji. Podle jeho názoru může ztvrdlá kůže po určitou dobu fungovat jako ochranná rukavice. Kantorovy postřehy platí bezezbytku i pro ordál žhavých radlic. Zrohovatělá či mozolovitá kůže na nohou mohla lépe odolávat žáru železa. Na výsledek ordálové zkoušky mělo jistě vliv, zda všechny radlice byly vyjmuty z ohně naráz nebo pokládány postupně před obviněného v průběhu zkoušky.

¹³⁶¹ „*Quidam immissum in aquam, si fundum non tetigerit, damnant; alii illum justificant et salvant, si aqua totum eum receperit, et concluderit, et operuerit cum capillis: alii (etsi soli capilli enatent, cum sint excrementa corporis, non de substantia ejus) talem justum pronuntiant.*“ *Verbum Abbreviatum*, kap. 78, sl. 233. Viz také CH. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 67.

arrogantní a předjímá výsledek božího soudu. Jestliže čeká zázrak, pokouší tím Boha.¹³⁶²

Nekompromisní postoje Petra Kantora vůči ordálům snad nejlépe vystihuje jeho vlastní výrok: „*Si universalis Ecclesia praeciperet mihi sacerdoti sub poena anathematis, ut ferrum illud carminarem, vel aquam benedicerem, citius poenam perpetuo subirem quam illi parerem.*“¹³⁶³

Disputace o božích soudech, které probíhaly na fakultách teologie a kanonického práva, poznamenaly dle Baldwina raný pontifikát Inocence III. Papežovy nerozhodné postoje k ordálům však vzaly za své na IV. lateránském koncilu. „*Byl zde nějaký vztah mezi jeho konečným rozhodnutím a tím, co bylo vyučováno na univerzitách?*“¹³⁶⁴ Na položenou otázku odpovídá Baldwin kladně. Dle jeho závěrů nejenže Inocenc III. ještě jako Lothario ze Segni četl díla Petra Kantora, Petra mladšího z Blois nebo Huguccia, ale nadto studoval na univerzitách v Boloni, Římě a Paříži.¹³⁶⁵ Již jako papež Inocenc III. odměnil své učitele významnými beneficemi (např. Huguccio se stal ferrarským biskupem).¹³⁶⁶ Lothario se dostává do Paříže v době, kdy byla na vrcholu kariéra Petra Kantora. Zmíněný teolog se oproti svým kolegům vymykal svým nekompromisním postojem k božím soudům. Kritizoval a útočil na klerikální účast v ordálech, které vedou k prolévání krve. Toto stanovisko podle Baldwina ovlivnilo formulaci 18. kánonu IV. lateránského koncilu. „*Ve světle nepřímých důkazů a kvůli absenci významných alternativ,*“ uzavírá Baldwin svoji studii otázkou, „*si můžeme dovolit dojít k závěru, že Petr Kantor, teolog z Paříže, a Huguccio, kanonista z Boloni,*

---

¹³⁶² „*Pugil commissurus monomachiam, vel confidit in virtute et robore suo magis, vel in exercitio artis, vel in omnimoda innocentia sua, vel in miraculo Dei faciendo. Si in virtute sua vel in artis peritia, ergo inaequale est iudicium. Si in omnimoda innocentia, praesumptio est, et anticipatio divini iudicii, in quo solo manifestabuntur abscondita cordis nostri [1. Kor. 4:5]. ‘ Si in miraculo, diabolica tentatio est, cum dictum sit: ‘Non tentabis Dominum Deum tuum [Mt. 4, 7], dum habes quid agas secundum humanam rationem.’“ Verbum Abbreviatum, kap. 78, sl. 233. „*In monomachia, quare ponit championem pro se, si fuerit quis non valetudinarius, vel sexagenarius, quandoquidem Dominus est ibi miracula ostensurus?*“ Verbum Abbreviatum. Textus alter, sl. 548. Viz také CH. LEITMAIER, *Die Kirche*, s. 67.*

¹³⁶³ Verbum Abbreviatum. Textus alter, sl. 543.

¹³⁶⁴ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 634–635: „*Was there any relation between his final decision and the teaching at the universities?*“

¹³⁶⁵ Ibid., s. 635.

¹³⁶⁶ Ibid., s. 635.

byli hybnými silami, které stály za kánonem z roku 1215, jež označoval začátek konce ordálů v evropské společnosti?“¹³⁶⁷

Ve šlépějích Johna Baldwina, tedy cestou teologicko-kanonických argumentů, se vydal i britský historik Robert Bartlett.¹³⁶⁸ Ani on nepochyboval o ambivalentních postojích středověkých učenců k ordálům. Vedle jejich bezproblémového přijímání příslušníky kléru se od 9. století setkáváme v církevních kruzích s jejich oponenty. Nárůst kritiky, který je dle Bartletta v daném období patrný, koresponduje se vzrůstající aplikací božích soudů v právní praxi.¹³⁶⁹ V raně středověkých dílech církevních reprezentantů se objevily argumenty a stanoviska, která zaznívala opakovaně v následujících stoletích. Středověcí myslitelé se především zabývali problémem, zda boží soudy poskytují spravedlivý rozsudek a zda jsou v souladu s právem.¹³⁷⁰ Přesto „kritikové byli (...) v menšině: většina laiků, většina duchovních a většina papežů v období až do roku 1050 nesdílela jejich náhled“.¹³⁷¹ Ke změně mělo dojít až v období mezi lety 1140 a 1215, kdy „proud začal téct jedním směrem“.¹³⁷²

Proto, abychom správně pochopili, jaké cesty vedly k opatření proti ordálům, jež bylo vyhlášeno na IV. lateránském koncilu, je nezbytné odpovědět na dvě primární otázky: „*jaká kritika byla vyjádřena*“ a „*proč se tato kritika stala přesvědčivou v období, řekněme 1050–1215?*“¹³⁷³

V praxi se objevovaly případy, kdy zjevný viník byl na základě božího soudu osvobozen, zatímco nevinný jedinec v něm propadl a následně byl potrestán. Tyto kontroverzní výsledky, odlišné od všeobecného očekávání přihlížejícího davu, přímo nezpochybňovaly instrument božího soudu, jak by se

---

¹³⁶⁷ J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 636: „*In the light of the circumstantial evidence and with the absence of significant alternatives, might we hazard the conclusion that Peter the Chanter, theologian at Paris, and Huguccio, canonist at Bologna, were the moving spirits behind the canon of 1215 which marked the beginning of the end of ordeals in European society?*“

¹³⁶⁸ R. BARTLETT, *Trial*.

¹³⁶⁹ *Ibid.*, s. 72.

¹³⁷⁰ *Ibid.*, s. 70–71.

¹³⁷¹ *Ibid.*, s. 75: „*the critics were (...) a minority: most laymen, most clerics, and most popes in the period up to 1050 would not have shared their views*“.

¹³⁷² *Ibid.*, s. 82.

¹³⁷³ *Ibid.*, s. 70: „*what kinds of criticism were voiced*“ a „*why these criticisms become more compelling over the period, say, 1050–1215?*“

dalo očekávat, ale vedly k hledání důvodů, které byly nalezeny ve sféře boží vůle. Objevila se tak tvrzení, že vinný jedinec, který litoval svého činu, se před ordálem vyzpovídal a Bůh mu proto odpustil, nebo naopak že nevinný člověk neuspěl ve zkoušce kvůli svým předešlým hříchům a proviněním.¹³⁷⁴ Dle domněnky Roberta Bartletta rozmanité výklady a zdůvodňování výsledků omezovaly právní funkci ordálů, pokud měly sloužit k odhalení určité skutečnosti. „*Tato soudní funkce byla oslabena přesvědčením, že Bůh může užít ordálu k tomu, aby ukázal milosrdenství, ospravedlnil ty s dobrým srdcem a potrestal viníky bez ohledu na to, zda byli vinni tím, z čeho byli obviněni.*“¹³⁷⁵ Tyto představy se objevují v hojné míře ve 12. století a úzce souvisí s rozkvětem svaté zpovědi ve společnosti laiků. Jak Bartlett uvedl, právě v tomto období se protнула historie ordálu s historií zpovědi.¹³⁷⁶ Tehdejší teologové se museli zabývat těmito otázkami: „*jestliže se viník opravdu kál a přiznal se, nebyl tím zbaven viny? A pokud poté podstoupil ordál, musel jistě Bůh zjevit jeho nevinu?*“¹³⁷⁷ Jako akutní se jevil problém balancování mezi zpovědí a ordálem, resp. stanovení důležitosti a váhy jednotlivých nástrojů. (Vzpomeňme si na výše prezentovaná exempla Caesaria z Heisterbachu, ve kterých síla upřímné zpovědi mohla zvrátit výsledek ordálu.)

V souvislosti s konfliktem ordálu a svaté zpovědi se na scéně objevila klíčová otázka: jak velký rozdíl je mezi zločinem a hříchem a zda vůbec?¹³⁷⁸ Podle Bartletta byla pro kleriky kategorie (světského) zločinu bezvýznamná; mnohem důležitější bylo vyřešit poklesek s Bohem. Oproti nim se reprezentanti světské spravedlnosti zabývali delikty bez ohledu na hříchy. Bartlett tak dospěl k závěru, že vymizení ordálů bylo součástí procesu, během kterého se stále více rozevíraly nůžky mezi hříchem a (světským) zločinem. „*Jestliže se Bůh zajímal o zločin pouze jako o hřích,*“ píše Bartlett, „*pak by měly kněžské rituály stačit k očištění člověka od viny. (...) Boží verdikt byl vyslechnut při zpovědi a k rozřešení docházelo pod dohledem kněze, který byl sám s hříšníkem v kostele,*

---

¹³⁷⁴ Jednotlivé příklady uvádí R. BARTLETT, *Trial*, s. 78–79.

¹³⁷⁵ Ibid., s. 79: „*This judicial function was diluted by the belief that God might be using the ordeal to show mercy, justify the good at heart, or punish the sinner regardless of whether he happened to be guilty in the case at issue.*“ Viz také J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 65 a 67.

¹³⁷⁶ R. BARTLETT, *Trial*, s. 79.

¹³⁷⁷ Ibid., s. 79: „*if a guilty man were truly contrite and had confessed, was he not then absolved of the guilt, and, if he then went to the ordeal, surely God would have to reveal his innocence?*“

¹³⁷⁸ Ibid., s. 81.

a ne veřejně před světskými soudy. Jedna z forem kněžské moci – vykonávání ordálů – by musela být obětována jiné formě, autoritě zpovědi. ¹³⁷⁹

Pochybnosti, které se v praxi objevovaly v souvislosti s kontroverzními rozsudky, k nimž se dospělo prostřednictvím ordálů, však samy o sobě nestačily k jejich zániku. Mnohem důležitější byla dle Bartletta argumentace intelektuálních elit, jejichž reprezentanti zastávali názor, že ordálová praxe je špatná, neboť se nezakládá na kanonickém právu a navíc se jedná o pokoušení Boha. *„Toto jsou argumenty, které nakonec vypudily ordál z většiny soudních dvorů v křesťanském světě.* ¹³⁸⁰

Dva výše uvedené argumenty se objevovaly v pracích středověkých učenců již v 9. a 10. století, ale teprve od poloviny 11. věku nabývají na významu. Za velmi důležitý Bartlett označil dopis papeže Alexandra II. z roku 1063, který se dostal do Graciánovy sbírky kanonického práva, o čemž jsme se již zmínili, a měl vliv na řadu kanonistů a teologů 12. století. *„Nařízení takto vydané bylo velmi důležité. Bylo konečným papežským zákazem.* ¹³⁸¹ Trvalo však nějakou dobu, než se postoje Alexandra II. staly všeobecně přijímanými.

Výše jsme uvedli, že se většina argumentů proti ordálům objevila již v 9. a 10. století. Proč jim tedy začala být přikládána váha až od poloviny 11. věku? Podle Bartletta bylo klíčové, že argumenty nově zaznívaly za změněných okolností. Bartlett víceméně zopakoval názory Johna Baldwina týkající se rozkvětu univerzitního studia kanonického práva a teologie; obě disciplíny ve výsledku fungovaly jako katalyzátor. Téma ordálů se stalo součástí obsáhlého konglomerátu otázek, které středověcí učenci podrobili užšímu zkoumání a disputacím. Sítem mohly propadnout pouze ty, které byly v souladu s platným kanonickým právem a teologickými normami.

---

¹³⁷⁹ R. BARTLETT, *Trial*, s. 81: *„If God was interested in an offence only as a sin, then priestly rituals should suffice to cleanse a man from guilt. (...) God's verdict was heard in confession and absolution, supervised by the priest, alone with the sinner in the church, not in the secular publicity of the courts. One form of priestly power, the management of the ordeal, would have to be sacrificed to another form, the authority of the confessional.*“

¹³⁸⁰ *Ibid.*, s. 81: *„These are the arguments that eventually drove the ordeal from most of the law courts of Christendom.*“

¹³⁸¹ *Ibid.*, s. 82: *„The ruling thus launched was of great importance. It was a definite papal ban.*“

Výchozí bod kanonistů a teologů reprezentovalo Písmo svaté.¹³⁸² Pokud obrátili své zraky k této autoritě, zjistili, že prakticky jedinou vrásku na čele, s výjimkou duelu Davida a Goliáše, jim způsobovala pasáž z knihy Numeri o zkoušce hořké vody, kterou do svého dekretu zahrnul i Gracián.¹³⁸³ Její výklad se objevuje v exegetických dílech 9. až 12. století; ukřivděný manžel je symbolem pro Krista či církve, cizoložná žena představuje lidskou duši, kacíře nebo synagogu a hořká voda je pak ztělesněním Písma svatého.¹³⁸⁴ Starý ani Nový Zákon však další odkazy na boží soudy nepřináší. Jak poznamenal právní historik Finbarr McAuley, „malá autorita poskytnutá knihou Numeri nepřežila nekompromisní dialektiku kanonistů, následovníků Gratiana; ti nejvlivnější z nich usilovali o oddělení zřejmého precedentu stanoveného kontroverzní pasáží jakožto omezenou výjimku, která nemá žádné obecné uplatnění“.¹³⁸⁵ Ačkoliv Písmo umožňovalo rozdílnou interpretaci, nebyl zde dostatek biblických precedentů, které by všeobecně podporovaly používání ordálů v právní praxi. Proto se tedy „kritikové ordálu nakonec s pasáží z knihy Numeri vypořádali, tvrdíce, že to byl výjimečný ústupek,“ uvedl Bartlett.¹³⁸⁶

Tažení proti božím soudům a s tím související disputace učenců se odehrávaly v kontextu gregoriánských reforem, které je možné dle Bartletta charakterizovat jako boj práva proti zvyklostem.¹³⁸⁷ Přístup teologů a kanonistů k obyčejům byl jasný. Jak uvedl americký historik Brian Stock, reformátoři tíhli k opuštění všeho lidového, co nebylo podloženo psanými prostředky.¹³⁸⁸ Velmi slabá záštita, kterou Bible poskytovala božím soudům, korelovala s názorem

---

¹³⁸² K tomu více F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 478.

¹³⁸³ Num. 5, 11–28. Viz R. BARTLETT, *Trial*, s. 83–84. J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 619. F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 478.

¹³⁸⁴ K výkladu pasáže z knihy Numeri viz R. BARTLETT, *Trial*, s. 84.

¹³⁸⁵ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 478: „the slender authority provided by the Book of Numbers did not survive the rigorous dialectics of the canonists who followed Gratian, the most influential of whom sought to distinguish the apparent precedent set by the controversial passage as a limited exception having no general application“.

¹³⁸⁶ R. BARTLETT, *Trial*, s. 84: „the critics of the ordeal eventually dealt with the Numbers passage by arguing that it was an exceptional concession“.

¹³⁸⁷ *Ibid.*, s. 85.

¹³⁸⁸ Brian STOCK, *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton 1983, s. 523: „reformers (...) tended to dismiss as ‚popular‘ all that could not be legitimized by textual means“. Viz také R. BARTLETT, *Trial*, s. 86. F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 479.

kanonistů, totiž že ordály představují pouhý lidový zvyk a nikoliv platný zákon. Dle Graciána mohl být i zvyk považován za zákon, pokud ovšem nebyl v rozporu s právem, rozumem a křesťanskou vírou.¹³⁸⁹ Že byly boží soudy považovány za lidové zvyky, dokládají výrazy, kterými se označovaly v kanonických textech: *purgationes vulgares*, tedy lidové očisty, *superstitiosae adinventiones*, pověřivé vynálezy, či *iudicia peregrina*, tedy cizí soudy (rozsudky), myšleno vůči kanonickému právu. Tyto termíny měly zdůraznit kontrast s *purgatio canonica*, tj. očištnou přísahou, která byla v rámci kanonického práva legitimní. Pokud učenci označili ordály za lidový zvyk, který nemá kanonický základ, bylo potřeba vypořádat se s těmi ustanoveními, která je za určitých okolností povolovala nebo výslovně nařizovala. O široké škále argumentů, které vedly ke zpochybnění oněch ustanovení, jsme se již zmínili.¹³⁹⁰

Nejenže boží soudy byly „nekanonické“, ale nadto představovaly neopodstatněné pokoušení Boha. Tímto názorem se dostáváme do roviny teologických argumentů. Podle Bartletta je obtížné říci, které tvrzení zaznívalo z úst církevních učenců období 1050–1215 častěji.¹³⁹¹ Zdá se, že jedno stanovisko bylo odvislé od druhého a naopak. Alespoň takový pohled nabízí anonymní autor *Summa monaciensis*: „*Sciendum est, quod purgatio duplex: vulgaris et canonica. Vulgaris est ut ferri candentis iudicium et calide et frigide aque et vomerum candentium. Iste expurgationes penitus hodie in canonibus prohibentur, quia qui talia agunt Deum temptare videntur.*“¹³⁹² Ono tvrzení, že ordály pokouší Boha, vyvěralo ze dvou premis. První, o které jsme se již zmínili, reprezentuje výrok sv. Augustina: „*Nemo debet temptare Deum suum, dum habet quod rationabili consilio faciat.*“¹³⁹³ V praxi to znamenalo, že se měl jedinec snažit v maximální možné míře využít svůj rozum k vyřešení sporné otázky; pokud to nebylo možné, až tehdy se měl obrátit na Boha. Druhá premisa vychází z představy, že ordálové rozhodnutí se blížilo, popř. rovnalo zázraku. Neexistovala zde však jistota, že k zázraku opravdu dojde; stejně tak nebylo

---

¹³⁸⁹ K tomu více F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 479.

¹³⁹⁰ Viz výše, s. 311.

¹³⁹¹ R. BARTLETT, *Trial*, s. 86.

¹³⁹² P. BROWE (ed.), *De ordaliis II*, č. 100, s. 78. Viz také J. W. BALDWIN, *The Intellectual Preparation*, s. 620 a R. BARTLETT, *Trial*, s. 86.

¹³⁹³ *Gratian*, C XXII, q 2, c 22, s. 874.

možné na Bohu zázrak vynutit určitým (ritualizovaným) chováním. Pokud bychom byli schopní přimět Pána, aby učinil zázrak (rozhodnutí), přestává se jednat o boží soud, ale o testování Boha a jeho moci.¹³⁹⁴ Ani u rozhodnutí, jež by Bůh chtěl vykonat, neexistovala jistota, že by se vztahovalo k předmětu ordálové zkoušky.

V těchto úvahách, nebo přesněji ve scholastické kritice ordálů, se dle Bartletta odrážela nová a přísnější metafyzika.¹³⁹⁵ Zejména se vyprofilovaly ostré hrany mezi kategorií přirozeného a nadpřirozeného (druhá zmíněná byla ještě rozčleněna na podkategorie). „*Takto tedy došlo k vytvoření tří řádů, nebo kategorií události: přirozená, zázračná a svátostní.*“¹³⁹⁶ Začlenění ordálu do některé z uvedených kategorií bylo ovšem obtížné. V přísně naturalistickém výkladu byl rezultat ordálu přirozený: jedinec se nespálil, protože měl mozoly na ruce, nebo ordálové železo nebylo dostatečně rozpálené, jak argumentoval např. teolog Petr Kantor. Na druhou stranu však nebyl výsledek přirozený, neboť se v ordálovém rozhodnutí zračila boží vůle. (Alespoň taková byla idea.) Ordál ovšem nemohl být označen za zázrak, neboť „*zázrak byl dobrovolným činem Boha. Neexistoval žádný řádně ustanovený postup, kterým by jej bylo možno zajistit.*“¹³⁹⁷ Pokud je tedy zázrak nevymahatelný a nejistý, pak není možné, aby boží soud – byť považovaný za zázrak – plnil bezchybně svoji soudní úlohu. Změna nastane, pokud budeme považovat ordál za svátost.

U svátostí existoval zaručený výsledek *ex opere operato*, jak poznamenal Bartlett, tudíž řádným vykonáním náležitých rituálů. „*Jde pouze o spekulaci, avšak je možné, že ordál mohl přežít kritické zkoumání, kterého se mu dostalo ve*

---

¹³⁹⁴ R. BARTLETT, *Trial*, s. 86–87. Podle J. Q. WHITMANA, *The Origins*, s. 84 latinské *temptare* (*tentare*) mimo jiné znamenalo podrobit někoho nebo něco zkoušce. Sv. Jeroným při překladu hebrejské Bible do latiny zvolil latinské sloveso *temptare* jako ekvivalent k hebrejskému *nasah* (podrobit zkoušce). S výrazem *temptare* se v Písmu setkáme ve dvojitým významu: 1) Bůh podroboval Izraelity a hříšníky zkouškám, 2) starozákonní lidé podrobovali zkouškám Boha, přičemž po něm žádali zázračné znamení. Viz také Iz. 7, 10–14 a Mt. 4, 17.

¹³⁹⁵ R. BARTLETT, *Trial*, s. 87.

¹³⁹⁶ *Ibid.*, s. 87: „*Thus three orders or categories of event came into being: natural, miraculous, and sacramental.*“

¹³⁹⁷ *Ibid.*, s. 88: „*a miracle was a free act of God. There was no regularly ordained procedure to procure it.*“

12. století, pokud by se z něj stala svátost.¹³⁹⁸ Např. v díle Hincmara z Remeše se objevovaly paralely mezi ordálem studené vody a křtem, nacházíme je rovněž v textech *ordines iudiciorum Dei*.¹³⁹⁹ „Je zajímavé, že ve staré norštině byla slova pro ‚ordál‘ a ‚křest‘ identická,“ uvedl Bartlett.¹⁴⁰⁰ Podle jeho názoru mají boží soudy mnoho společného rovněž s transsubstanciací. U obou se objevují kněžské úkony odehrávající se na posvátném místě (v chrámu), při kterých dochází božím zásahem k proměně přirozené povahy elementů. Objevily se ovšem námitky, že svátost musí být kanonicky ustanovena, což ordál nebyl. Nicméně ve 12. století se staly svátostmi i biblicky nepodložené instituce. Převaha argumentů proti božím soudům však byla rozhodující. „Nové a upravené teorie o nadpřirozenu vyvinuté ranými scholastickými mysliteli vyloučily ordál. Jedinými zaručenými nadpřirozenými událostmi byly svátosti a (i) ty musely být kanonické. Žádné další nadpřirozené události nemohly být zaručené. Dva hlavní útoky církevních námitek vůči ordálu – ‚je nekanonický‘ a ‚vyžaduje zázrak‘ – tak prakticky zbavily ordál povoleného statusu jakožto nadpřirozeného procesu.“¹⁴⁰¹

Kritiky z úst středověkých učenců by zřejmě sami o sobě nestačily k zániku božích soudů. Robert Bartlett vymezil tři podmínky, které musely být splněny, aby ordály zanikly: 1) reprezentanti středověké církve museli být neochvějně přesvědčeni o tom, že ordálová praxe je špatná, 2) skupina reformátorů musela mít v rámci církve rozhodující pozici a 3) v církevních strukturách muselo přijít nařízení shora.¹⁴⁰² Všechny podmínky uzrály na konci 12. a počátku 13. století. V církvi dochází k centralizaci, církevní hierarchie je systematizována, vzrůstá efektivita byrokracie a mění se myšlení elit. „S tím, jak se vytvořilo spojenectví mezi římskokatolickou církví a reformátory, spojenectví posílené společným vzděláním v římsko-kanonickém právu a jednotnou

---

¹³⁹⁸ R. BARTLETT, *Trial*, s. 88: „In fact, to speculate hypothetically for a moment, it is probable that the ordeal could only have survived the critical scrutiny it received in the twelfth century if it had been sacramentalized.“

¹³⁹⁹ Pro odkazy na jednotlivé pasáže viz R. BARTLETT, *Trial*, s. 88.

¹⁴⁰⁰ *Ibid.*, s. 89: „Curiously, the Old Norse words for ‚ordeal‘ and ‚baptism‘ were the same.“

¹⁴⁰¹ *Ibid.*, s. 89: „New and refined theories about the supernatural, developed by the early scholastic thinkers excluded the ordeal. The only guaranteed supernatural events were the sacraments and these had to be canonical. No other supernatural events could be guaranteed. The two main thrusts of ecclesiastical objection to the ordeal – ‚it is uncanonical‘ and ‚it demands a miracle‘ thus effectively deprived the ordeal of a licit status as a supernatural process.“

¹⁴⁰² *Ibid.*, s. 100.

*představou vysokého kléru či gregoriánskými postoji, tak tato kuriálně-scholastická elita vytvořila a využila nové právní a administrativní formy, aby uskutečnila svá rozhodnutí.*¹⁴⁰³ Ta byla prosazena na IV. lateránském koncilu.

Robert Bartlett vnímal zánik ordálů spíše jako záležitost autority než racionalizace. „*Rozhodnutí kanonistů a papežů 12. století a počátku 13. století určilo, že se ordál stal ‚iracionálním‘. Neupustili od něj, protože by byl iracionální, stal se iracionálním, protože od něj upustili.*“¹⁴⁰⁴

Zánik ordálů jako důsledek změny ve vnímání světa

Mezi badatele, kteří hledali zánik ordálů v argumentech a postojích středověkých učenců k této látce, můžeme jistým způsobem zařadit i amerického historika Charlese Raddinga.¹⁴⁰⁵ Na rozdíl od svých kolegů považoval za klíčovou zejména transformaci v dosavadním vnímání světa, ke které došlo v průběhu 12. století. Radding založil své úvahy především na výsledcích bádání dvou učenců, francouzského medievisty Paula Rousseta a švýcarského kognitivního psychologa Jeana Piageta. Od prvního převzal myšlenku, že víra v ordály byla pouze jedním z projevů středověkého přijímání imanentní spravedlnosti. Prakticky každou (nepředvídatelnou) událost, resp. její výsledek je možné považovat za soud Boha, nebo jinými slovy za boží trest či odměnu. Alespoň takovým způsobem středověcí lidé vnímali hlad, povodně, sucho, zázračné zachránění dítěte, ale také výsledek božího soudu.¹⁴⁰⁶

Vnímání imanentní spravedlnosti bylo zkoumáno Jeanem Piagetem; 167 dětem vyprávěl příběh, ve kterém dvě děti v sadu ukradly jablka. Zatímco jedno dítě chytil policista, druhému se podařilo utéct. Když běželo domů, prolomil

---

¹⁴⁰³ R. BARTLETT, *Trial*, s. 100: „*As an alliance formed between the Roman Church, the reformers, and the leading schoolmen, an alliance reinforced by a common training in Romano-canonical law and common high church or Gregorian attitudes, so this curial-scholastic élite forged and exploited new legal and administrative forms to implement its decisions.*“

¹⁴⁰⁴ *Ibid.*, s. 86: „*The decision of the canonists and popes of the twelfth and early thirteenth century determined that the ordeal would be ‚irrational‘. They did not abandon it because it was irrational, it became irrational because they abandoned it.*“ Bartlettovy závěry zpochybnil F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 510–511.

¹⁴⁰⁵ Ch. M. RADDING, *Superstition*.

¹⁴⁰⁶ *Ibid.*, s. 951.

se pod ním most a spadlo do řeky. Piaget se zeptal mladých posluchačů, co si myslí o tomto příběhu. Zda by dítě do řeky spadlo, i kdyby jablko neukradlo. Většina dětí do devíti let věku odpověděla záporně. Pád byl tudíž chápán jako spravedlivý trest. Až děti starší deseti let Piagetovi sdělily, že dítě by spadlo do řeky bez ohledu na to, zda ukradlo jablko či nikoliv, neboť byl most shnilý.¹⁴⁰⁷ Myšlenka imanentní spravedlnosti se objevuje u dětí „*aniž by je tomu učili dospělí nebo podporovaly společenské instituce*“.¹⁴⁰⁸

Výše uvedené poznatky obou badatelů se Charles Radding pokusil naroubovat na představy středověkých lidí, resp. začal pracovat s paralelou malého dítěte a středověkého člověka.¹⁴⁰⁹ Dle autorova názoru souvisí zánik ordálů se ztrátou důvěry v imanentní spravedlnost způsobenou změnami ve vnímání světa. „*Protože stejně jako u dětí, tak i u dospělých bylo ve středověku zhroucení důvěry v imanentní spravedlnost úzce spojeno s měnícím se pojetím hmotného světa, bylo potřeba, aby tyto názory byly zasazeny do kontextu dalších postojů vůči světu.*“¹⁴¹⁰

Představa imanentní spravedlnosti koreluje s konceptem egocentrismu, podle kterého je člověk ústředním bodem světa a není schopný si představit názory a stanoviska, která jsou odlišná od jeho vlastních. Tento egocentrismus je možné pozorovat jak v myslích malých dětí, tak i středověkých lidí.¹⁴¹¹ Např. malé dítě věří, že pokud kráčí, mraky nebo slunce jej následují. Pokud se voda nalije z jedné nádoby do jiné odlišného tvaru, ale o stejném objemu, dítě bude tvrdit, že množství vody je různé.¹⁴¹² Tyto představy jsou vnímány jako skutečnost. Pro malé dítě ani pro středověkého člověka tak prakticky neexistují nevysvětlitelné události. Radding tvrdil, že „*egocentrickému jedinci připadá svět*

---

¹⁴⁰⁷ Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 951–952. Více Jean PIAGET, *The Moral Judgment of the Child*, New York 1948, s. 250–261, pro vybrané odpovědi dotazovaných viz *ibid.*, s. 252–254.

¹⁴⁰⁸ Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 952: „*without teaching by adults or support from social institutions*“.

¹⁴⁰⁹ K tomu *ibid.*, s. 952: „*A better question to ask, therefore, is how Europeans learned to distrust ordeals in the twelfth century. In searching for an answer, the parallel between the intellectual development of children in modern society and the criticism of ordeals in the twelfth century becomes significant.*“

¹⁴¹⁰ *Ibid.*, s. 952: „*Since both in children and in the men of the Middle Ages the breakdown of beliefs in immanent justice is closely tied to a changing conception of the physical universe, these beliefs need to be set in the context of other attitudes toward the world.*“

¹⁴¹¹ Více *ibid.*, s. 954–955.

¹⁴¹² *Ibid.*, s. 952–953.

*bezchybně uspořádaný a každému prvku a události je připisován význam. Avšak egocentrické uspořádání nevyplývá z uniformního fungování přírodních fyzikálních zákonů, protože fyzikální zákony, stejně jako morální zákony, mají mnoho výjimek“.*¹⁴¹³

V rámci egocentrického vnímání světa nemá porušení přírodních zákonů charakter zázraku; podle Raddinga jsou zázraky nepředvídatelné, nikoliv však překvapující události.¹⁴¹⁴ Jak poukázal Piaget, otázka zázraku je vlastní pouze racionální mysli, neboť zázračné události jsou v rozporu s přirozenou pravidelností. Pro starověké civilizace byl zázrak zcela přirozenou věcí, pro „primitivy“ (v dikci Piageta) bylo prakticky vše zázrakem.¹⁴¹⁵

Jedinci s egocentrickým myšlením byli přesvědčeni, že události v běžném životě je možné ovlivnit určitou činností či rituály. (Např. malé dítě věří, že když umístí na dno květináče kámen správné barvy a velikosti, zapříčiní, že rostlina vyroste, nebo když jde spát, nastane tma.) Středobodem kauzálního mechanismu je tedy sám jedinec.¹⁴¹⁶ Stejná představa se objevuje v souvislosti s božími soudy i u středověkých lidí. Pro dosažení správného (spravedlivého) výsledku, se proband musí tři dny před ordálem postit, před zkouškou je zbaven oblečení a ochranných (manipulativních) amuletů, dostane svčenu vodu k napití, ordálové železo i voda musí být náležitě zařikány a vysvěceny aj. Podle Raddinga tyto složité přípravy neplnily společenskou funkci tak, jak ji vnímá Peter Brown

---

¹⁴¹³ Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 953: „*To the egocentric individual, the world appears perfectly ordered, and every feature or occurrence is treated as meaningful. But egocentric order does not result from the uniform operation of natural physical laws, because physical laws, like moral laws, have many exceptions.*“

¹⁴¹⁴ Viz *ibid.*, s. 953: „*One consequence of this world-view is that miracles do not have the character of violations of physical laws; rather, they are unforeseeable but not otherwise surprising events.*“ *Ibid.*, s. 953.

¹⁴¹⁵ *Ibid.*, s. 953. „*The reason for this is that, since they lack deductive operations and the notion of chance, everything for them is, in differing degrees, miraculous. It is only when we have a rational mind, that the question of miracle is posed because it is contrary both to natural regularities and fortuitous fluctuations. For the ancients, on the contrary, miracle (in the etymological meaning of ‚marvel‘ or ‚wonder‘) was a natural thing, and for the primitive everything is, in fact, a miracle.*“ Jean PIAGET – Bärbel INHELDER, *The Origin of the Idea of Chance in Children*, New York 1975, s. 221.

¹⁴¹⁶ Viz Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 953–954: „*Piaget has pointed out that to say that these rituals are projections of wishes is not sufficient, because such an interpretation ‚seems to claim that, if a desire has an exceptional value, belief in its necessary realization must follow‘; moreover, wishes are able to find their expression in magic because egocentric cognitive structures cannot differentiate the objective and the subjective. Gestures or names are real and powerful. Thus, although ‚magical actions are, to the observer, symbols..., to the subject they are effective, precisely because they are not yet symbolic and because they participate in things.*“

(ordál je milosrdně pomalý, aby poskytl čas na vyřešení konfliktu cestou kompromisu a dohody), ale aby se zabránilo působení temných sil, jež mohly ovlivnit výsledek.¹⁴¹⁷ „*Tváří v tvář takovému nebezpečí by člověk ani nepomyslel na to, že by podstoupil ordál bez náležitého obřadu, stejně jako by v dnešní době nejel na výlet autem, aniž by zkontroloval palivo v nádrži a náhradní pneumatiku: tato opatření nemusí být nezbytná, avšak neexistuje jiná možnost, jak si být jist,*“ uzavírá Radding.¹⁴¹⁸

Podle zmíněného historika mohlo být téměř vše ve středověku vnímáno jako zázrak, soud nebo počin démonických sil.¹⁴¹⁹ Mezi mnohými příklady, které Radding uvedl, přibližme alespoň vyprávění Řehoře z Toursu o knězi z Poitou, kterému se pokusila na pohár sednout moucha. Bylo jasné, že nápoj v poháru je otrávený. Aby duchovní zabránil nepříteli použít tento zákeřný nástroj, uchopil kalich do levé ruky, pravou udělal kříž a jeho obsah vylil.¹⁴²⁰ Kde existoval Bůh a svatí, musely existovat i temné síly a démoni.

Představy, že nadpřirozené jevy a zázraky jsou skutečné, žily v egocentrických myslích především dva prvky. Tím prvním byl předpoklad, že veškeré události, které se stanou, musí mít nějaký význam. Druhý prvek představovalo zjištění, že zázračné a běžné události byly kvalitativně na stejné úrovni; lišily se pouze kvantitativně, to znamená, že zázraky byly méně časté. V obou kategoriích událostí – běžné a nevšední (zázračné) – byla spatřována boží vůle.¹⁴²¹ Jak Charles Radding poznamenal, tyto představy vzaly za své v průběhu 12. století, což souviselo se změnou vnímání světa, která se mimo jiné projevila v novém slovníku středověkých autorů; „*rozšiřující se užívání slova universitas*

---

¹⁴¹⁷ Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 956. Viz také P. BROWN, *Society and the Holy*, s. 311.

¹⁴¹⁸ Ibid., s. 956: „*Confronted with such dangers, one would no more have thought of conducting an ordeal without the proper ritual than someone today would take an automobile trip without checking the fuel and the spare tire: the precautions may not be necessary, but there is no other way to be sure.*“

¹⁴¹⁹ „*Almost anything, it seems, could be seen as a miracle, a judgment, or the action of a demoniacal spirit.*“ Ibid., s. 957.

¹⁴²⁰ „*Pannichius Pictavensis termini presbiter, dum ad convivium cum amicis quos evocaverat resederet, poculum poscit. Quo accepto, musca inportunior circumvolans inquinare poculum nitebatur. Quod cum saepius manu presbiter abigisset, et illa paulum elevans rursus reverti niteretur, sensit esse insidiam inimici, susceptumque laeva poculum, de dextera crucem facit; mox in quattuor divisum partibus, liquor qui inerat, elevata in excelso unda, terrae diffunditur; patuit namque manifestissime fuisse haec insidiam inimici.*“ W. F. ARNDT – B. KRUSCH (eds.), *Liber in Gloria martyrum*, s. 111.

¹⁴²¹ Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 958.

(vesmír) je ukazatelem tohoto nového povědomí“.¹⁴²²

V dílech středověkých autorů se začínají objevovat stanoviska, která naznačují, že přírodní živly nejsou závislé na boží vůli. Radding tento fakt demonstroval na kontrastních postojích Petra Abelarda a svatého Augustina. Biskup z Hippa začlenil přirozené do zázračného; boží vůle dle jeho názoru řídí všechny události ve světě a příroda je nástrojem božího zjevení.¹⁴²³ Oproti němu se Abelard snažil vysvětlit zázraky jako všední záležitosti. Ačkoliv byla příroda a její živly projevem boží vůle, získaly svůj obsah již při stvoření. Ale i stvoření se podle Abelarda odehrálo v souladu s „přírodními zákony“; nebe se oddělilo od země, protože vzduch byl tvořen lehčími elementy.¹⁴²⁴ Obdobné postoje nacházíme i u dalších učenců. Např. Ondřej od sv. Viktora tvrdil, že určité události můžeme považovat za zázraky až tehdy, pokud nejsou vysvětlitelné přirozeným způsobem. Zázraky bývají větší měrou podrobeny bedlivému zkoumání; události, dříve axiomaticky považované za *miraculum*, jsou nově přijímány se skepsí. Tento fakt se mimo jiné odrazil v zavedení nového kanonizačního procesu.¹⁴²⁵ „Postupy zavedené Inocencem III. měly za následek téměř úplné vyřazení zázraků, zjevení a božích trestů.“¹⁴²⁶ Většina nových zázraků se týkala uzdravení.

Úpadek víry v imanentní spravedlnost a boží trest se rovněž podle Raddinga projevil oživením antické tradice Fortuny (Šťěstěny) a jejího kola, ke kterému došlo ve 12. století.¹⁴²⁷ Vedle boží vůle se tak na scéně objevil (staro)nový nástroj kauzálních sil. „Po roce 1100 tak bylo na interpretovi, zda

---

¹⁴²² Ch. M. RADDING: *Superstition*, s. 959: „the spreading use of the word *universitas* (universe) is one indicator of this new awareness“.

¹⁴²³ Viz *ibid.*, s. 960: „Augustine assimilated the natural to the miraculous. (...) He assumed that the will of God (*voluntas Dei*) guides the events of the world and considered nature an instrument of God's revelation.“

¹⁴²⁴ *Ibid.*, s. 959.

¹⁴²⁵ *Ibid.*, s. 960–692.

¹⁴²⁶ *Ibid.*, s. 962: „The procedures instituted by Innocent III had the result of almost entirely discarding prodigies, revelations, and divine punishments.“

¹⁴²⁷ K fortuně více *ibid.*, s. 962–964. Viz dále Howard Rollin PATCH, *The Tradition of the Goddess Fortuna in Medieval Philosophy and Literature*, Northampton 1922. Idem, *The goddess Fortuna in mediaeval literature*, Cambridge 1927. Aron Jakovlevič GUREVIČ, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978, s. 111–112.

byla daná událost řízena Bohem, či Štěstěnou. ¹⁴²⁸

Promítneme-li si výše uvedená tvrzení do ordálového procesu, zjistíme, že na výsledek mohlo působit hned několik faktorů. Jedním z nich byla boží vůle, ale – jak poznamenal již zmiňovaný pařížský teolog Petr Kantor – nebyla zde jistota, že Bůh chtěl učinit rozhodnutí. Jestliže nám chybí jistota božího záměru a intervence, pak žhavé železo popálí stejným způsobem vinného i nevinného, což je dáno jeho povahou a přirozeností. Tuto nejistotu, jak píše Radding, nebylo možné tolerovat u soudu. „*Rozumové změny 12. století zbavily ordál jeho užitečnosti.*“ ¹⁴²⁹ Jinými slovy, v myslích středověkých lidí došlo k rozptýlení představy, že přírodní živly se přímo podřizovaly boží vůli nebo působení jiných nadpřirozených sil. „*V reakci na tyto myšlenky ustoupila boží spravedlnost zčásti z každodenního života. Mnohé z toho, co se zdálo zázračným, bylo vysvětleno, nebo se alespoň stalo vysvětlitelným.*“ ¹⁴³⁰ Zkoušený jedinec se popálil, neboť železo bylo žhavé, jindy zase přestál ordálovou zkoušku, neboť byla jeho kůže ztvrdlá; při zkoušce studené vody se proband potopil, protože byl těžký. ¹⁴³¹ Tyto a mnohé další argumenty vyvěrající z povahy (přirozenosti) věcí začaly u středověkých učenců dominovat. „*Podobně ve 12. století viděli intelektuálové oheň, déšť a blesk tam, kde jejich předchůdci viděli zázračné zásahy Boha nebo svatých a namísto d'áblů viděli mouchy, vítr a náhodné rány osudu.*“ ¹⁴³²

Charles Radding přirovnal změnu v postojích k božím soudům ke změně paradigmatu, o které uvažoval Thomas Kuhn ve své *Struktuře vědeckých revolucí*. „*Pro ordály, které tak jednoduše zapadaly do ranějšího plánu věcí, nebylo žádné místo v novém přirozeném řádu, bez ohledu na jejich společenský užitek musely*

---

¹⁴²⁸ Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 964: „*After 1100 it was thus up to the interpreter whether a given event was governed by God or Fortuna.*“

¹⁴²⁹ Ibid., s. 965: „*The intellectual changes of the twelfth century had stripped the ordeal of its usefulness.*“

¹⁴³⁰ Ibid., s. 965: „*In the face of these ideas, God's justice receded a bit from everyday life. Much that had seemed wondrous became, if not explained, at least explicable.*“

¹⁴³¹ Ibid., s. 965.

¹⁴³² Ibid., s. 966: „*Similarly, in the twelfth century intellectuals saw fire, rain, and lightning where their predecessors saw the miraculous intervention of God or the saints, and instead of devils they saw flies, wind, and chance misfortune.*“

*být odstraněny, stejně jako flogiston musel být vypuzen z chemie osmnáctého století.*¹⁴³³

Konec ordálů jako konsekvence centralizace a vynucení morální odpovědnosti účastníků soudního řízení

Důvod zániku božích soudů, který řada badatelů spojovala (a stále spojuje) s procesem racionalizace středověké společnosti, nedávno podrobil kritice americký jurista James Q. Whitman v publikaci *The Origins of Reasonable Doubt*.¹⁴³⁴ Dle autorova názoru vychází závěry jeho kolegů z mylného chápání úlohy a fungování božích soudů v soudním řízení.

Špatná interpretace ordálů se zakládá na předpokladu, že boží soudy reprezentují vyšetřovací prostředky pro hledání (skrytých) faktů tam, kde nejsou k dispozici jiné důkazy. Počátky tohoto výkladu můžeme hledat v první polovině 19. století u německého právníka a jazykovědce Jacoba Grimma.¹⁴³⁵ Grimm charakterizoval ordály jako věštby, které se neobracely do budoucnosti, ale do minulosti a přítomnosti, kde sloužily k odhalení skrytých skutečností, resp. k vysvětlení událostí a činů, které se odehrály.¹⁴³⁶ Další generace badatelů se s tímto názorem ztotožnila jen z poloviny; ordály a věštby byly vnímány (v souladu s dobovými prameny) jako dvě rozdílné záležitosti, nicméně Grimmův názor, že ordály sloužily k odhalení skutečnosti (pravdy), zůstal již pevně zakořeněn v badatelském podhoubí. Po druhé světové válce „dostalo tvrzení, že ordály byly určeny k tomu, aby objasnily ‚skryté skutečnosti‘, svůj definitivní moderní tvar díky značně vlivnému Hermannu Nottarpovi, který kladl mimořádný důraz na skutečnost nepochybného zásadního významu: skutečnost, že se ordály

---

¹⁴³³ Ch. M. RADDING, *Superstition*, s. 966: „Ordeals, which had fit so easily into the earlier scheme of things, had no place in the new natural order; regardless of their social utility, they had to go, just as phlogiston had to be banished from eighteenth-century chemistry.“

¹⁴³⁴ James Q. WHITMAN, *The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial*, New Haven 2008, zejm. s. 51–90.

¹⁴³⁵ Vice *ibid.*, s. 55 a 67–68.

¹⁴³⁶ Jacob GRIMM, *Deutsche Rechts Alterthümer*, Göttingen 1828, s. 909: „Gottesurtheile erforschten das geschehene oder auch das gegenwärtig rechtmäßige, orakel und auspicien das künftige, doch konnten sie sich manchmal derselben mittel bedienen, wovon beim kampfurtheil ein beispiel vorkommen wird.“

konaly pouze, pokud neexistovala výpověď (svědectví) očitých svědků,“ uvedl Whitman.¹⁴³⁷

Zmíněný německý právní historik Hermann Nottarp je autorem čtyř set stránkové monografie *Gottesurteilstudien*, která je dodnes považována za stěžejní a nepřekonané dílo v oblasti studia božích soudů.¹⁴³⁸ Podle Whitmana je však tato práce „*bez omluvy nacistickou interpretací ordálů*“.¹⁴³⁹ Účel brutálních a krutých božích soudů totiž Nottarp spatřoval v odhalení degenerovaných členů společnosti.¹⁴⁴⁰ Dle jeho názoru se u zločinců vyskytovaly znaky duševní méněcennosti i fyzické degenerace, zděděné po předcích, což se projevovalo mimo jiné sníženou fyzickou odolností jedince.¹⁴⁴¹ Byly to ordály, které odhalovaly skrytou pravdu, neboť jen zdraví členové společnosti, jež si byli vědomi své nevin, mohli obstát v bolest způsobujících a obtížných zkouškách, jakými byly bezesporu boží soudy.

Jak uvedl James Whitman, tuto agresivní nacistickou interpretaci ordálů a utvrzení se v názoru, že prostřednictvím božích soudů se lidé dopátrali pravdy a skrytých skutečností, Hermann Nottarp podpořil dalším tvrzením, totiž že boží soudy se aplikovaly všude tam, kde chybělo svědectví; jeho absence se v podstatě rovnala nedostatku jakýchkoliv důkazů. Ordál měl tedy vypátrat viníka a odhalit pravdu tam, kde jiné prostředky scházely. Právě tento názor byl pro další studium ordálů klíčový. „*Následující Nottarpa,*“ píše Whitman, „*nastala shoda učenců, že středověké pravidlo vyžadující nepřítomnost lidského svědectví k tomu, aby mohlo být přikročeno k ordálu, bylo pravidlem vyžadujícím nepřítomnost*

---

¹⁴³⁷ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 68: „*the claim that ordeals were meant to elucidate ,obscure facts‘ was given its definitive modern statement by the highly influential Hermann Nottarp, who laid particular emphasis on a fact of undoubtedly capital importance: the fact that ordeals were held only if there was no witness testimony*“.

¹⁴³⁸ Práce vyšla poprvé v Bamberku v roce 1949 pod názvem *Gottesurteile: eine Phase im Rechtsleben der Völker*. V revidované verzi byla vydána roku 1956 v Mnichově pod novým označením *Gottesurteilstudien*. Podle Whitmana „*for Anglophone readers, Gottesurteilstudien has the imposing feel of a great German tome, the product of a tradition of profundity and solidity unmatched west of the Rhine. It looks like exactly the sort of work that medievalists ought to consult*“.

J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 71.

¹⁴³⁹ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 68: „*unapologetically Nazi interpretation of the ordeal*“.

¹⁴⁴⁰ Viz H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 18 a 27.

¹⁴⁴¹ *Ibid.*, s. 27: „*Tatsächlich finden sich bei Verbrechern vielfach an Kopf und Gesichtsbildung charakteristische Merkmale geistiger Minderwertigkeit, Degenerationszeichen, die auf eine vererbte Entartung und damit auf verminderte Widerstandskraft des Betroffenen schließen lassen.*“

důkazu'. Panovala všeobecná shoda, že ordály byly (...) ,metodou vyšetřování', určenou k zajištění důkazu o neznámých skutečnostech za situace, kdy důkazy neexistovaly.¹⁴⁴²

Jak jsme již výše naznačili, pro Jamese Whitmana je tato interpretace mylná. Špatné pochopení úlohy a funkce božích soudů zapříčinilo nesprávné vysvětlení důvodů, které vedly k jejich odstranění ze soudní praxe.¹⁴⁴³ Ordály nebyly nástroje soudního vyšetřování, ani nesloužily k odhalení latentních faktů, ale byly prostředkem, jak donutit obviněného, aby se ke zločinu přiznal. (V pramenech kanonického práva se můžeme setkat s termínem *confessionem extorqueri*.¹⁴⁴⁴) „Podle kanonistů byly ordály hrozivé a bolestivé, byly uloženy lidem, kteří byli poměrně očividně vinni, ale nechtěli se přiznat; existovala šance, že hrozba ordálu sama o sobě bude stačit na to, aby dohnala viníka k přiznání.“¹⁴⁴⁵

Uvedený účel božích soudů koreluje s problémem morální zodpovědnosti za odsouzení delikventa. Lapidárně řečeno, svědkové se báli vystoupit před soudem, neboť svědčení pod přísahou bylo velmi riskantní, na scéně se neobjevil žádný žalobce, vždyť v případě křivého obvinění jej mohl stihnout stejný trest, jaký by čekal viníka, a soudce odmítl spor rozhodnout jednoduše proto, že se mohl stát (stejně jako svědkové či žalobce) obětí krevní msty ze strany poškozených. Proto tedy ona často zmiňovaná absence svědeckého důkazu.¹⁴⁴⁶

---

¹⁴⁴² J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 71: „Following Nottarp it has become the scholarly consensus that the medieval rule requiring an absence of ‚human testimony‘ before an ordeal could be administered was a rule requiring an ‚absence of evidence‘. It has become the consensus that ordeals were (...) a ‚method of investigation‘ intended to provide proof of unknown facts in the absence of evidence.“ Srov. H. NOTTARP, *Gottesurteilstudien*, s. 106: „Im allgemeinen war das Gottesurteil nur subsidiäres Beweismittel, es sollte erst stattfinden, wenn alle anderen Mittel, die Wahrheit zu ergründen versagten.“ Z novějších prací viz alespoň R. BARTLETT, *Trial*, s. 29–30, 79 a 158–159.

¹⁴⁴³ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 56.

¹⁴⁴⁴ Viz např. *Ivonis Decretum*, část X, kap. 27, sl 699. K tomu J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 61 a 70.

¹⁴⁴⁵ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 70: „Ordeals, the canon lawyers assumed, were frightening and painful affairs; they were inflicted on people who were fairly obviously guilty, but who would not confess; and it was hoped that the threat of them would be enough to induce the guilty to own up.“

¹⁴⁴⁶ Viz *ibid.*, s. 79: „People avoided swearing oaths if they could. High-status disputants preferred trial by battle. Witnesses and accusers refused to come forward. These are facts of basic importance for understanding the ‚lack of human testimony‘ that was a prerequisite for the administration of the ordeal. Human testimony was not necessarily lacking because the truth was unknown or undetectable – though that was surely sometimes the case. In many instances, there

V kontrastu zmíněných rizik byly ordály bezpečné a pohodlné; rozhodnutí bylo jednoduše delegováno na vyšší a všeobecně uznávanou transcendentní (a tedy nepostižitelnou) autoritu. „Klíčovým problémem během vrcholné doby ordálu nebylo, že by svědkové nevěděli, co se stalo, takže by byl potřeba nějaký magický prostředek ke zjišťování faktů. Klíčovým problémem bylo, že svědkové odmítali pod přísahou vypovídat o tom, co věděli.“¹⁴⁴⁷ Mimoto zde byly podle Whitmana případy, ve kterých byl viník zřejmý; prostřednictvím ordálu se mělo rozhodnout, zda jeho výpověď byla pravdivá či nikoliv, tedy zda např. spáchal zločin usmrcení v sebeobraně, jak tvrdil. „Povšimněte si, že zde není žádná představa, že ordál odhalí skrytou skutečnost: v tomto hypotetickém případě není žádná sporná skutečnost.“¹⁴⁴⁸

Pravý důvod zániku božích soudů je třeba hledat v transformacích a institucionálních změnách, které se odehrály během období 1000–1250. Alespoň k takovému závěru dospěl James Whitman. Klíčová byla především monopolizace násilí ze strany středověké církve a světských panovníků, čímž došlo ke kontrole nad výkonem spravedlnosti. Obyvatelé středověké Evropy byli nově nuceni urovnávat své spory u centralizovaných soudů. Nové podmínky rovněž omezovaly možnost uchýlit se ke krevní mstě. „S tím, jak si tyto centrální úřady začaly budovat svoji pozici, pohodlná a zavedená praxe uchylování se k soudnímu ordálu chtě nechtě upadala.“¹⁴⁴⁹ Hodnostáři nových institucí nutili svědky vypovídat. Veškeré změny představovaly velmi pomalý proces, nicméně od 13. století byli účastníci soudních řízení stále pod větším a větším tlakem. Netýkalo se to jen svědků, ale i samotných soudců. Břímě morální odpovědnosti, dříve delegované na Boha, leželo nově na bedrech aktérů soudního řízení. Stále se

---

must have been plenty of witnesses who were quite sure that they knew what had happened, as descriptions from our twelfth-century English sources suggest. Human testimony was lacking primarily because people refused to give it, and especially to give it under oath.“

¹⁴⁴⁷ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 57: „The core problem, during the high age of the ordeal, was not that human witnesses did not know what had happened, so that some magical means of fact-finding was needed. The core problem was that the witnesses resisted declaring what they knew under oath.“

¹⁴⁴⁸ Ibid., s. 64: „Note that there seems to be no notion here that the ordeal will reveal a hidden fact: there is no contested fact in this hypothetical case at all.“ Na tomto místě není možné s Whitmanem souhlasit, protože i zjišťování skutkové podstaty prostřednictvím ordálu přináší rozhodnutí sporné a svým způsobem skryté věci (zda obviněný mluvil nebo nemluvil pravdu, resp. zda oběť usmrtil úmyslně či v sebeobraně).

¹⁴⁴⁹ Ibid., s. 57: „As these central authorities began to establish their presence, the comfortable and long-established practice of resorting to judicial ordeals went into a and tense decline.“

ve vzduchu vznášelo riziko krevní msty (jakkoliv minimalizované) i zatracení, neboť (křivá) přísaha svědků i rozsudky, které vedly k prolévání krve, představovaly nezměrné nebezpečí pro lidskou duši.¹⁴⁵⁰

Od začátku 12. století byly dle Whitmana boží soudy pod vytrvalým útokem církevních reformátorů. Kromě toho, že jejich používáním docházelo k pokoušení Boha, zazníval z úst církevních autorit další, neméně důležitý argument, totiž že „*ordál znečistil krevi ty, kteří se na něm podíleli*“.¹⁴⁵¹ Jak James Whitman uvedl, právě zmíněný argument byl určující pro formulaci obsahu 18. kánonu IV. lateránského koncilu. Ještě než toto opatření vstoupilo v platnost, existovalo pro duchovní osoby reálné riziko, že budou zapleteni do krveprolití tím, že požehnají ordálovým nástrojům (např. železu), zbraním určeným k soudním soubojům a/nebo ponese svůj podíl na výsledném kapitálním či mrzačícím trestu. Konciliární zákaz chránící kleriky před pokoušením Boha a pošpiněním se prolitou krví prakticky znemožnil další výkon božích soudů s ohledem na nezbytnou participaci dotčených osob i církevní patronát, o čemž jsme se již zmínili.¹⁴⁵²

Pro Whitmana má však 18. kánon IV. lateránského koncilu ještě jiný rozměr. Jeho obsah je totiž možné projektovat do sféry světské justice. Často zmiňované pokoušení Boha mělo pro teology a juristy kanonického práva konkrétní podobu. Již opakovaně zde zazněla teze svatého Augustina, že nikdo by neměl pokoušet Pána, pokud je schopen jednat na základě lidského rozumu. Tato teze se jako červená nit vinula napříč teologickými a kanonickými traktáty středověkých učenců koncentrujících svoji pozornost na boží soudy. Tento výrok dle Whitmana odráží onu neochotu svědků podat svědectví. „*V důsledku odsouzení ‚pokoušení Boha‘ museli lidé přijmout zodpovědnost spojenou s podáním přísěžného svědectví. Tam, kde bylo boží svědectví prohlášeno za nedostupné, muselo být nahrazeno lidským.*“¹⁴⁵³

---

¹⁴⁵⁰ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 57–58 a 75–80.

¹⁴⁵¹ Ibid., s. 53: „*the ordeal polluted those involved in it with blood*“.

¹⁴⁵² Podrobněji *ibid.*, s. 53 a 83–88.

¹⁴⁵³ Ibid., s. 85: „*The implication of the condemnation of ‚tempting God‘ was thus that humans would have to accept the responsibility involved in giving sworn testimony. Where divine testimony was declared out of bounds, human testimony would have to come in as a substitute.*“

Zatímco názor týkající se pokoušení Boha primárně apeloval na morální odpovědnost svědků, opatření proti účasti na prolévání krve cílilo na soudní hodnostáře. Bylo potřeba zavést takové řízení, které by jednak soudce přinutilo vykonávat své povinnosti a zároveň by je ochránilo před případným rizikem (hříchem) spojeným s proléváním krve.¹⁴⁵⁴

Úpadek ordálů a nová morální dilemata, kterým museli čelit svědkové (riziko pokoušení Boha a křivopřísežnictví) a soudci (účast na prolévání krve), stejně jako závěry IV. lateránského koncilu, zapříčinily restrukturalizaci evropského systému justice. Whitman uvedl, že se zrodily dva nové právní systémy: systém anglického (angloamerického) práva (*common law*), ve kterém, jak trefně Raul van Caenegem poznamenal, *vox Dei* nahradil *vox populi*, konkrétně hlasem 12 porotců; na kontinentu pak nově vznikl tak řečený inkviziční proces.¹⁴⁵⁵ „Kontinent se přiklonil k nahrazení hlasu Boha hlasem byrokracie,“ uzavírá Whitman.¹⁴⁵⁶ Oba nové právní systémy vznikly coby náhrada božích soudů.¹⁴⁵⁷

Pokud bychom se drželi linie interpretace ordálů – boží soudy jsou vyšetřovací nástroj sloužící k odhalení skryté pravdy –, kterou Whitman označil za chybnou, pak bychom jejich zánik museli vnímat jako posun v právní epistemologii a v myšlení středověkých lidí, nebo stručně řečeno jako součást procesu racionalizace, což by ovšem byla dle zmíněného juristy chyba.¹⁴⁵⁸ „Drama zániku ordálu je tudíž dramatem vzestupu vynuceného svědectví, vynucené obžaloby a vynuceného doznání.“¹⁴⁵⁹

---

¹⁴⁵⁴ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 88–89.

¹⁴⁵⁵ Raul C. van CAENEGEM, *The Birth of the English Common Law*, 2. vyd., Cambridge 1988, s. 71. Viz také J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 54–56.

¹⁴⁵⁶ J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 54: „*The Continent moved toward replacing the voice of God with the voice of bureaucracy.*“

¹⁴⁵⁷ Viz *ibid.*, s. 54: „*Nevertheless, both English jury trial, with its lay verdicts, and Continental ‚inquisitorial‘ procedure, with its ferocious investigative methods and well-ordered bureaucratic dossiers, emerged as substitutes for the judicial ordeal.*“

¹⁴⁵⁸ *Ibid.*, s. 56.

¹⁴⁵⁹ *Ibid.*, s. 82: „*The drama of the decline of the ordeal is thus the drama of the rise of compelled testimony, compelled accusation, and compelled confession.*“ Pro doplnění je třeba uvést, že se Whitmanův názor na odstranění ordálů setkal s (neopodstatněnou) kritikou pocházející z pera britského juristy Finbarra McAuleyho (o jeho pohledu na zánik ordálů podrobněji níže). Dle McAuleyho Whitman nerefletoval rozdíly mezi zabitím jakožto hříchem a usmrcením podle práva, k němuž docházelo např. ve spravedlivé válce nebo na základě výroku soudce. Proto není možné tvrdit, že duchovní, kteří se podíleli na výkonu ordálu, nesli spoluvinu za zabití. „*In other*

Zánik ordálů ve světle revoluce v procesním řízení

S kritikou přístupů předchozích badatelů k otázce zániku ordálů, ale především s novým vysvětlením v kontextu legislativních změn, ke kterým došlo v první čtvrtině 13. století, se můžeme setkat ve dvou studiích juristů Richarda M. Frahera a Finbarra McAuleyho.¹⁴⁶⁰

Richard Fraher odmítl výklad funkcionalistů, konkrétně Paula Hyamse, který považoval nařízení IV. lateránského koncilu za opožděné uznání ztráty společenské funkce ordálů církevními autoritami; chybný je rovněž výklad badatelů, jež v 18. kánonu zmíněného koncilu spatřují čistě ideologické rozhodnutí, které vyvěralo z dovršení intelektuálního procesu. Ti všichni totiž „nesprávně porozuměli tomu, co se odehrálo na IV. lateránském koncilu, protože sledovali problém ordálu izolovaně,“ míní Fraher.¹⁴⁶¹ Vzpomínaný 18. kánon *Sententiam sanguinis* byl dle autora jen jedním prvkem programu Inocence III., který si vytkl za cíl zefektivnit trestní stíhání a soudní řízení zbavit vlivu lokálních autorit. S pokusy vedoucími k dosažení tohoto záměru se můžeme setkat již v raném období Inocencova pontifikátu. „Do roku 1215 skončila doba experimentování a Inocencovo novátorství vyvrcholilo v programovou

---

words, his [tj. Whitmana] conclusion that *Sententiam sanguinis* was passed to protect the immortal souls of clerical participants in the ordeal is false at its core.“ Whitman, který je v McAuleyho studii označován chybně jako Whiting, však tuto kritiku dementoval. McAuley totiž dospěl k závěrům na základě „an early unpublished version of this book [tj. The Origins of Reasonable Doubt], downloaded from some site on the Internet“. Jak Whitman uvedl, několik prvotních verzí nepublikované práce prezentoval na různých místech a není možné s jistotou říci, s jakou verzí McAuley pracoval. Nadto se jej McAuley pokusil kontaktovat v době, kdy už byl jeho článek v recenzním řízení a Whitmanova monografie u nakladatele. „His attack is odd and misdirected,“ dodal Whitman. Verze, se kterou McAuley pracoval, byla již z internetových stránek odstraněna, nicméně Whitman vždy zdůrazňoval, že zánik ordálů souvisel s úsilím stíhat zločiny. „This was also true of whatever earlier version he read.“ Jistě je dle Whitmana nezpochybnitelné tvrzení, že 18. kánon IV. lateránského koncilu nařizuje klerikům vyhnout se kontaktu s krví. „I confess,“ uzavírá Whitman, „that I do not understand his [tj. McAuleyho] (rather boisterous) critique at 504–507.“ Pro kritiku Whitmanova pohledu na zánik ordálů viz F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 504–507. Pro Whitmanovu reakci na tuto kritiku viz J. Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 229, pozn. 14.

¹⁴⁶⁰ Richard M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution in Criminal Procedure: the Birth of Inquisitio, the End of Ordeals, and Innocent III's Vision of Ecclesiastical Politics*, in: Lara R. Castillo (ed.), *Studia in honorem eminentissimi cardinalis A. M. Stickler*, Rome 1992, s. 97–111 a Finbarr MCAULEY, *Canon Law and the End of the Ordeal*, *Oxford Journal of Legal Studies* 26, 2006, s. 473–513.

¹⁴⁶¹ R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 99: „misunderstood what happened at the Fourth Lateran Council, because they have viewed the issue of the ordeal in isolation“.

zákonodárnou iniciativu skládající se ze tří prvků, z dekretů Qualiter et quando, Sententiam sanguinis a Quoniam contra falsam. ¹⁴⁶²

K nastalé změně, nebo v dikci Frahera přímo k revoluci v církevním trestním řízení, vedl sociální jev, který R. I. Moore nazval *utváření pronásledující společnosti* („*the formation of a persecuting society*“).¹⁴⁶³ V období gregoriánských reforem se objevil požadavek na soudní stíhání nemorálních jedinců, nezapadajících do konceptu očištění a obrody církve. Nejednalo se pouze o židy či heretiky; opatření mělo cílit do vlastních řad, tedy proti klerikům, kteří se dopouštěli těžko prokazatelných zločinů, jakými byly konkubinát či simonie. Bylo potřeba vytvořit nový (obecný) procesní systém aplikovatelný za všech okolností a pro všechny účely definované církevními reformátory. Nová procesní metoda musela dle Frahera splňovat tři podmínky: 1) soudní proces musel být založen na autoritě, která by mu poskytovala spravedlnost a legitimitu, 2) musel být efektivní v rovině usvědčování a konečně 3) trestní řízení muselo být kontrolovatelné a nařízené shora, aby bylo možné využít postihy k prosazení uceleného programu trvalé institucionální reformy.¹⁴⁶⁴ „*Podrobné prozkoumání procesních alternativ, kterým se kanoničtí právníci zabývali mezi lety 1050–1200,*“ píše Fraher, „*jasně dokazuje, že žádná z těchto procedur nefungovala, takže na začátku pontifikátu Inocence III. dalo století a půl nenaplněných ambicí vzniknout radikálním inovacím.*“¹⁴⁶⁵

Před IV. lateránským koncilem existovaly prakticky dvě procesní možnosti, jak stíhat zločince: *accusatio* a *denunciatio*. První zmíněné řízení bylo dědictvím římského práva. Zahajovalo jej písemné obvinění, které žalobce (*accusator*) adresoval soudci (*iudex*). K odsouzení bylo potřeba výpovědi dvou věrohodných svědků nebo doznání obviněného. Akuzační proces měl ovšem řadu nevýhod, mezi něž patřily náklady spojené s procesem, které nesl na svých

---

¹⁴⁶² R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 99: „*By 1215, the period of experimentation had ended, and Innocent's innovation culminated in a programmatic legislative initiative consisting of three elements, the decrees Qualiter et quando, Sententiam sanguinis a Quoniam contra falsam.*“

¹⁴⁶³ Robert Ian MOORE, *The Formation of a Persecuting Society: Power and Deviance in Western Europe (950–1250)*, Oxford – New York 1987.

¹⁴⁶⁴ R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 101.

¹⁴⁶⁵ *Ibid.*, s. 101: „*An examination of the procedural alternatives explored by the canon lawyers between 1050 and 1200 makes it clear that none of the procedures worked, so that by the beginning of Innocent III's pontificate a century and a half of frustration gave rise to drastic innovation.*“

bedrech žalobce, nebo riziko jeho potrestání v případě, kdy se zločin nepodařilo obviněnému prokázat. Neefektivnost byla rovněž podmíněna přísnými normami dokazování.¹⁴⁶⁶ Druhé řízení *per denunciationem* nebylo příliš obvyklé. Oproti akuzačnímu procesu mělo výhodu absence *poena talionis*. Na počátku stálo soukromé obvinění/pokárání jedince, provedené zpravidla listem. Jestliže bylo neúčinné, mělo se přistoupit k veřejnému pokárání. Pokud by ani tento postup nebyl dostačující, měla být sporná záležitost řešena před církevním soudem. V takovém případě se postupovalo stejným způsobem jako při akuzačním procesu, totiž veřejným obviněním a důkazem, k němuž bylo zapotřebí minimálně dvou svědků. Trest pro odsouzeného měl mít charakter kajicné nápravy a byl zpravidla mírnější než při *accusatio*.¹⁴⁶⁷

Na přelomu 12. a 13. století se objevil jako novinka proces *per notorium* (*crimen manifestum*).¹⁴⁶⁸ Dle Jamese Brundage se jednalo o zavádění „zdravého rozumu“ do soudního řízení. Tam, kde byl znám zločin i totožnost pachatele celým společenstvím, nebylo potřeba sáhnout ke dvěma výše uvedeným postupům. Odsouzení bylo snadné a rychlé. Žalobce nemusel vystoupit a svědkové pouze potvrzovali, že lidé věří ve vinu obžalovaného. Nevýhodou tohoto řízení byla jeho náchylnost k manipulaci a zneužívání. Jednoduše mohlo cílit na osoby, které byly v dané společnosti nežádoucí.¹⁴⁶⁹

---

¹⁴⁶⁶ Způsob dokazování měl pevnou oporu v Písmu: „*Proti nikomu nepostačí jediný svědek, ať už se dotýčený jakkoli provinil či spáchal jakýkoli hřích, jenž se dá spáchat. Výrok musí být potvrzen výpovědí dvou nebo tří svědků.*“ Deut. 19, 15. „*Jestliže tě poslechne, získal jsi bratra. Pokud tě neposlechne, vezmi s sebou ještě jednoho nebo dva bratry, aby každé slovo bylo potvrzeno výpovědí dvou nebo tří svědků.*“ Mt. 18, 16. „*Toto bude má třetí návštěva u vás. Každé slovo potvrdí výpověď dvou nebo tří svědků.*“ 2 Kor. 13, 1. K akuzačnímu procesu alespoň stručně J. A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, s. 93–94 a 142.

¹⁴⁶⁷ Proces *per denunciationem* našel ospravedlnění v biblických pasážích: „*Nenos v srdci nenávisť ke svému bratru. Svého bližního otevřeně napomeň – jinak jsi jeho spoluvínikem!*“ Lev. 19, 17. „*Kdyby tvůj bratr proti tobě zhřešil, jdi a napomeň ho mezi čtyřma očima. Jestliže tě poslechne, získal jsi bratra. Pokud tě neposlechne, vezmi s sebou ještě jednoho nebo dva bratry, aby každé slovo bylo potvrzeno výpovědí dvou nebo tří svědků. Nechce-li však poslechnout ani je, řekni to církvi. A pokud odmítne poslechnout i církev, ať je tedy pro tebe cizí jako pohan a výběrčí daní.*“ Mt. 18, 15–17. Ke zmíněnému procesu krátce J. A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, s. 143.

¹⁴⁶⁸ Proces *per notorium* vychází z výroků církevních autorit, jakými byl sv. Ambrož, papežové Mikuláš I., či Štěpán V. Viz Gratian, C II, q 1, c 15, s. 445: „*Manifesta accusatione non indigent.*“ Ibid., C II, q 1, c 16, s. 445: „*Que Lotharius uester nepos rex fecit accusatione non indigent. Manifesta enim sunt opera eius.*“ Ibid., C II, q 1, c 17, s. 445–446: „*In manifesta et nota plurimis causa non sunt querendi testes.*“ Viz také J. A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, s. 146–147 a R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 103–104.

¹⁴⁶⁹ J. A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, s. 144–147.

Přes výše popsané nedostatky narážely zmíněné procesy ještě minimálně na jedno úskalí, kterým byly skryté zločiny (např. simonie duchovních). K vyřešení těchto poklesků sloužily očistné přísahy a ordály, na které se často církevní reformátoři 11. a 12. století obraceli.¹⁴⁷⁰ Nicméně Fraher připomenul, že *„důkaz přísahou jednoduše nestačil na usvědčení těch obviněných, kteří byli evidentně vinni, ale byli schopni chladnokrevného křivopřísežnictví“*.¹⁴⁷¹ Ani přísaha s určitým počtem spolupřísežníků nebyla řešením. Byly zde však efektivní ordály použitelné za situace, kdy ostatní důkazní prostředky selhaly. U božích soudů existovala větší jistota, že povedou ve finále k rozsudku; výsledek ovšem do určité míry, jež nebyla zanedbatelná, závisel na osobách, které ordál administrovaly. *„Z toho důvodu se ordály hodily nejen gregoriánským reformátorům, kteří se snažili vymáhat disciplínu u kléru, ale také propagátorům božího míru, prelátům a městským davům, které měly v úmyslu lynčovat lidi podezřelé z kacířství.“*¹⁴⁷²

Fraher připustil, že ordály mohly být vystaveny útokům církevních intelektuálních elit, jak tvrdí někteří badatelé. To však samo o sobě nestačilo k jejich zániku. Ve světské i církevní justici byly stále používaným nástrojem. Dle Richarda Frahera pochopíme důvody pro odstranění ordálů ze série jistých událostí, ke kterým došlo v Itálii v šedesátých letech 11. století. Již jsme zde zmínili, že roku 1063 vydal papež Alexandr II. zákaz božích soudů vody a železa, který je obsažen v Graciánově sbírce kanonického práva. V roce 1067/1068 došlo ve Florencii ke sporu, v němž byl biskup Petr Mezzabarba obviněn ze simonie. V čele žalobců stáli mniši z opatství Vallombrosa. Celý spor skončil před postní synodou, kde žalující strana navrhla dokázat oprávněnost vznesených obvinění chůzí skrze oheň. Papež Alexandr II. zůstal věrný svému dřívějšímu postoji k božím soudům a navrhaný postup zakázal. Mniši však papežského zákazu nedbali a zkoušku ohně úspěšně provedli. Na základě tohoto výsledku musel

---

¹⁴⁷⁰ R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 104.

¹⁴⁷¹ Ibid., s. 104: *„proof by oath simply failed to convict those defendants who were evidently guilty but were capable of cold-blooded perjury“*.

¹⁴⁷² Ibid., s. 105: *„Hence, ordeals were useful not only to the Gregorian reformers bent on enforcing clerical discipline, but also to the promoters of the Peace and Truce of God, and to prelates and urban crowds intent upon lynching suspected heretics.“*

biskup odstoupit a na postní synodě v roce 1068 byl zbaven církevní hodnosti.¹⁴⁷³ K podobnému případu došlo v roce 1103 v Miláně. Lokální církevní hodnostáři nadále používali (svobodně) boží soudy navzdory papežskému zakazu. Jak zdůraznil Fraher, „v roce 1215 už bylo Inocenci III. jasné, že *iudicium Dei* byl nepoddajný nástroj, který nebylo možné kontrolovat z Říma. (...) Papež nemohl řídit správu církevních záležitostí, pokud bylo (stále) možné užívat ordál jako lokálně organizovaný projev ‚politiky nadšení‘“.¹⁴⁷⁴

Nejenže boží soudy byly – při zachování prastaré myšlenky lokální biskupské autonomie – Římem nekontrolovatelné, ale jejich výsledek nemohl být přezkoumán ani zrušen vyšší církevní autoritou. V neposlední řadě v otázce ordálů rezonoval program gregoriánských reforem usilující o oddělení světské spravedlnosti od církevní (snaha vrcholí 18. kánonem *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu).¹⁴⁷⁵ Toto byly pro Richarda Frahera důvody, které zapříčinily odstranění ordálů ze soudní praxe.

Na scéně se objevilo nové řízení *per inquisitionem*. Jeho nespornou výhodou bylo, že soudce mohl začít stíhat zločin, aniž by se objevil soukromý žalobce; stačilo pouhé podezření (*fama*). Základ nového procesního nástroje tvořily výše zmíněné tři kánony IV. lateránského koncilu: 1) *Qualiter et quando* vydal Inocenc III. již v roce 1206, IV. lateránský koncil jej pouze potvrzoval. Kánon nařizoval přijetí inkvizičního řízení na církevních soudech.¹⁴⁷⁶ 2) Kánon *Sententiam sanguinis* zakazoval duchovním účastnit se jakéhokoliv soudního řízení, které by vedlo k prolévání krve, včetně žehnání a svěcení ordálové vody a železa. 3) Podle kánonu *Quoniam contra falsam* měl soudce církevního soudu zajistit duchovního, který bude pořizovat psaný záznam každého soudního jednání pro potřeby případného přezkoumání.¹⁴⁷⁷ Všechny tři složky obsažené

---

¹⁴⁷³ R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 106. Viz také C. MORRIS, *Judicium Dei*, s. 105–106.

¹⁴⁷⁴ R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 106–107: „by 1215, Innocent III had learned that the *iudicium Dei* was an intractable device that could not be controlled from Rome. (...) The pope could not maintain control over the administration of ecclesiastical affairs so long as the ordeal remained available as a locally orchestrated manifestation of ‚the politics of enthusiasm‘“.

¹⁴⁷⁵ *Ibid.*, s. 107.

¹⁴⁷⁶ *Ibid.*, s. 99 a 108.

¹⁴⁷⁷ Jak zdůraznil Richard Fraher, způsob vyhlášení dekretů na IV. lateránském koncilu byl nevidaný. Kurie vypracovala nařízení, která koncil přijal po veřejném čtení bez jakékoli diskuze.

v uvedených kánonech pospolu představovaly program papeže Inocence III., který usiloval o účinný (a vyšší církevní autoritou kontrolovatelný) nástroj soudního stíhání církevních zločinů.¹⁴⁷⁸ „Zákaz účasti duchovních na ordálech dává smysl,“ uzavírá Fraher, „pokud na něj nahlížíme spolu se zrodem *inquisitio* a *odvolacím přezkoumáním* jako na výraz ucelené představy Inocence III., týkající se jak praktické politiky, tak i ideologie církevních reforem.“¹⁴⁷⁹

Jiné důvody, které vedly k zániku ordálů, prezentoval britský jurista Finbarr McAuley ve studii nazvané *Canon Law and the End of the Ordeal*. Zmíněný autor připomenul, že téměř všichni badatelé, kteří se zabývali problémem zániku božích soudů, se snažili objasnit důvody papežského zákazu, jenž byl promulgován na IV. lateránském koncilu roku 1215, neboť právě toto rozhodnutí bývá všeobecně považováno za klíčové. McAuley zmínil významnou skupinu badatelů v čele s Johnem Baldwinem, kteří hledali vysvětlení v kritických postojích tehdejších učenců, resp. ve světle kanonicko-teologických argumentů, jež měly zásadně ovlivnit papeže Inocence III.¹⁴⁸⁰ Stejně tak připomenul tezi Richarda Frahera o procesní revoluci odehrávající se na počátku 13. století, která měla zvýšit efektivitu správy a kontroly církevního trestního soudnictví a ve finále pohltila boží soudy.¹⁴⁸¹ Dle McAuleyho byly tyto faktory důležité, zdaleka ne však rozhodující; „důvody, které vedly k zániku ordálů, jsou mnohem komplexnější, než jsou moderní badatelé ochotni připustit.“¹⁴⁸² Zánik ordálů je dle autora třeba zasadit do kontextu 150 let trvajících úsilí, pro které se vžilo označení gregoriánská reforma. Tento program, jenž si kladl za cíl „*spirituální*

Průběh nejlépe vystihuje výrok účastníka koncilu: „*Deinde leguntur constitutiones domini pape.*“ R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 97.

¹⁴⁷⁸ Ibid., s. 109. (Zajímavou paralelu představuje Inocencovo zavedení procesu kanonizace svatých.)

¹⁴⁷⁹ Ibid., s. 111: „*The prohibition on clerical participation in ordeals makes sense when seen, alongside the birth of inquisitio and appellate review, as an expression of Innocent III's coherent vision of both the practical politics and the ideology of ecclesiastical reform.*“

¹⁴⁸⁰ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 474–475.

¹⁴⁸¹ Ibid., s. 476.

¹⁴⁸² Ibid., s. 475: „*the factors which led to the demise of the ordeal are more complex than modern scholars have allowed.*“

obnovu kléru, která zahrnovala systematické rozmotání církevních a laických zájmů,“ zapříčinil zásadní změny v oblasti církevního procesního práva.¹⁴⁸³

Finbarr McAuley, stejně jako před ním již Richard Fraher, akcentoval problémy procesních nástrojů v období před IV. lateránským koncilem, které negativně ovlivňovaly pokusy vypořádat se s tzv. skrytými zločiny kléru. Aplikace akuzačního principu, který byl dědictvím římského práva, byla spojena s řadou obtíží a samotné obžalovací řízení bylo těžkopádné. Soudní proces byl iniciován (soukromým) žalobcem, který musel být ochotný podstoupit veškerá rizika související s řízením (např. musel svoji obžalobu podpořit přísahou, nebo v případě neúspěchu nést náklady spojené s procesem), což fungovalo jako obrana proti křivému nařčení. Nadto, jak se v praxi ukazovalo, zajištění tzv. plného důkazu – tj. svědectví (minimálně) dvou věrohodných očitých svědků – nebylo vždy snadné. Tento způsob dokazování, „v kontextu kanonického práva, byl mimořádně nevhodný ke stíhání ‚skrytého‘ přečinu či přečinu spáchaného v soukromí, jako například svatokupectví a konkubinátu, při kterých se často podíleli možní žalobci jako podílníci na uzavřeném obchodu a tudíž měli přímý zájem na utajení“.¹⁴⁸⁴ Akuzační proces nejen z těchto důvodů čelil nejpozději od 12. století kritice církevních reformátorů.¹⁴⁸⁵ „Ve výsledku se stala potřeba (mít u soudu) žalobce štítem pro viníky, spíše než ochranou nevinných, a církevní reformátoři na ni stále více nahlíželi jako na ostudný nástroj chránící sexuálně bezuzdné a zkorumpované duchovní před dosahem trestního postihu,“ uvedl McAuley.¹⁴⁸⁶

Tam, kde existovalo důvodné podezření a nepřímé důkazy, které ovšem samy o sobě nestačily k odsouzení, se nabízela *purgatio canonica*, tedy očištná přísaha. Ta se objevovala i v případě tzv. *famy*, tedy všeobecně rozšířeného

---

¹⁴⁸³ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 476: „spiritual renewal of the clergy which included the systematic disentanglement of ecclesiastical and lay interests“.

¹⁴⁸⁴ Ibid., s. 484: „in the canon law context, it was singularly unsuited to the prosecution of ‚occult‘ or private wrongdoing, such as simony and concubinage, where potential accusers tended to be participants in the transaction and, consequently, to have a direct interest in concealment“.

¹⁴⁸⁵ Ibid., s. 475–476.

¹⁴⁸⁶ Ibid., s. 484–485: „In the result, the need for an accuser became more of a shield for the guilty than a protection for the innocent, and was increasingly seen by Church reformers as a discredited device for insulating sexually incontinent and corrupt clerics from the reach of the criminal sanction.“

podezření, na základě kterého bylo možné zahájit soudní proces.¹⁴⁸⁷ Dle McAuleyho „byla očistná přísaha druhem ordálu;“¹⁴⁸⁸ pronášením přísahy, při které zkoušený popíral obvinění, riskoval boží hněv v případě, že by nemluvil pravdu.¹⁴⁸⁹ Zásadní rozdíl byl ve dvou skutečnostech: 1) očistná přísaha nebyla coby nástroj kanonického práva zpochybňována a 2) proband musel přednést danou formuli a nikoliv zápasit s přirozenými vlastnostmi kosmických elementů. Právě tyto dvě skutečnosti „z ní dělaly zajímavou možnost pro nepolepšitelného ničemu z řad duchovních, který si přál napravit svoji reputaci a autoritu v plném světle křesťanských soudů, a přitom pokračovat ve svých hanebných aktivitách bez opuštění úřadu či překážek“.¹⁴⁹⁰ Očistná přísaha, jak na rozdíl od Frahera tvrdí McAuley, představovala pro reformátory kanonického práva mnohem větší problém než boží soudy vody či železa, na něž bylo delegováno rozsouzení sporu při absenci svědků u světských soudů.¹⁴⁹¹

Byly zde další tři (doplňkové) procesní nástroje – *exceptio criminis*, *denunciatio evangelica* a řízení *per notorium* –, které ovšem nesly v mnoha ohledech nedostatky akuzačního procesu a jejich použití pro usvědčení pachatele skrytých zločinů bylo limitující.¹⁴⁹²

Zásadní změny nastaly za pontifikátu Inocence III. Zmíněný papež neusiloval primárně o odstranění očistné přísahy nebo obecně ordálových zkoušek, ale o eliminaci obtíží, které se vázaly k akuzačnímu principu. „Navíc pokus odstranit přísahu,“ píše McAuley, „by dostal papeže do konfliktu se zavedeným, i když napadaným, kanonickým právem a praxí, kdežto vytvoření alternativy ke kanonické očistě otevřelo možnost zneškodnit účinek staré

---

¹⁴⁸⁷ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 485.

¹⁴⁸⁸ *Ibid.*, s. 485: „*purgatory oath was a species of ordeal*“.

¹⁴⁸⁹ *Ibid.*, s. 485.

¹⁴⁹⁰ *Ibid.*, s. 485–486: „*making it an attractive option for the incorrigible clerical miscreant who wished to rehabilitate his reputation and authority in the full glare of the courts Christian, while at the same time continuing his nefarious activities without let or hindrance*“.

¹⁴⁹¹ „*Trial by purgation – the ordeal of the oath – represented a serious and continuing affront to the dignity and integrity of the administration of criminal justice in the ecclesiastical courts themselves.*“ *Ibid.*, s. 486.

¹⁴⁹² K jednotlivým procesním nástrojům více *ibid.*, s. 486–488.

*procedury, aniž by byla přímo napadána její autorita.*¹⁴⁹³ Alternativou k *processus per accusationem*, resp. k očistné přísaze, která by efektivně řešila jen těžko postižitelné skryté zločiny, se mělo stát řízení označované jako *processus per inquisitionem*. Bylo zavedeno řadou papežských dekretů (r. 1198, 1199, 1206, 1212); „*pak v roce 1215 byla tato opatření sloučena jako zákon obecné církve v konciliární legislativě IV. lateránského koncilu*“.¹⁴⁹⁴

Zahájení inkvizičního procesu – na rozdíl od akuzačního – probíhalo z pozice *ex officio*, přičemž žalobce i soudce byla táž osoba; oba procesní nástroje spojovala možnost iniciovat soudní řízení na základě *famy*. Aby mohl žalobce/soudce zahájit stíhání, musel být přesvědčen o tom, že údajné podezření vůči obviněnému je věrohodné, existuje o něm všeobecné povědomí a je trvalé.¹⁴⁹⁵ Jestliže byly uvedené podmínky splněny, byl obviněný předvolán k soudu. K dispozici měl mít kopii *articuli*, tedy písemného záznamu, který obsahoval detailně popsání důvody obžaloby. Na ty musel obviněný odpovědět pod přísahou; „*pokud je [tj. důvody obvinění] popíral, pak se po soudci požadovalo, aby předložil proti němu důkazy a zahájil vyšetřování*“.¹⁴⁹⁶ Obviněný mohl být podroben opakovanému výslechu, jehož obsah byl konfrontován s výpovědí svědků. Rovněž měl nárok seznámit se se svědeckými výpověďmi i s totožností svědků, kteří proti němu vypovídali. Jejich věrohodnost mohl prověřit na základě vlastních námitek či otázek.¹⁴⁹⁷ Dle McAuleyho „*jeho*

---

¹⁴⁹³ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 489: „*Moreover, attempting to remove the oath would have brought the pope into conflict with an established, albeit contested, body of canon law and practice, whereas the construction of an alternative to canonical purgation opened up the possibility of neutralizing the effects of the old procedure without mounting a direct challenge to its authority.*“

¹⁴⁹⁴ *Ibid.*, s. 490: „*then, in 1215, these measures were consolidated as the law of the universal Church in the conciliar legislation of the Fourth Lateran Council*“.
Jmenovitě se jedná o papežské dekryty *Ut nostrum prodeat*, *Inter sollicitudines*, *Generales inquisitores*, *Inquisitionis negotium* a *Qualiter et quando*. Viz CIC II, X 3. 12. 1, s. 509–512; X 5. 34. 10, s. 872–874; X 5. 1. 17, s. 738–739; X 5. 1. 21, s. 741–742 a X 5. 1. 24, s. 745–747.

¹⁴⁹⁵ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 490.

¹⁴⁹⁶ *Ibid.*, s. 491: „*if he denied them, the judge was then required to produce the evidence against him and to proceed with the examination*“.

¹⁴⁹⁷ McAuley zmiňuje celou řadu nejasností, které se váží k inkvizičnímu procesu, např. zda i v tomto případě byl soudce vázán pravidlem dvou svědků, nebo bylo možné dospět k rozsudku na základě částečných důkazů. Viz F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 491.

[tj. inkvizičního procesu] *skutečným cílem byl důkaz přiznáním spíše než přímými nebo nepřímými důkazy*“.¹⁴⁹⁸

Jednou z námitek proti inkvizičnímu procesu byla skutečnost, že hlavní soudní úředník v sobě koncentroval funkci žalobce i soudce. Dle McAuleyho mohl Inocenc III. tuto námitku odbýt tvrzením, že za žalobce můžeme považovat ty osoby, které doložily svědectví o *famě*. Pokud by to učinil, pravděpodobně by musel čelit kritice soudobých kanonistů, kteří by pro tyto osoby vyžadovali opatření, jež se vázala na žalobce akuzčního procesu, což by ve výsledku znamenalo opětovnou překážku v boji se skrytými zločiny.¹⁴⁹⁹ Spolehlivé řešení poskytlo Inocencovi III. Písmo. Pasáže z knihy Genesis pojednávající o dotazování se Boha na hříšné činy obyvatel Sodomy a Gomory, stejně jako Ježíšovo podobenství o nepoctivém správci,¹⁵⁰⁰ dle Finbarra McAuleyho ukazovaly, že jak Bůh, tak i jeho Syn se obrátili na inkviziční proces. Tím byla novému řízení poskytnuta dostatečná autoritativní opora k tomu, „*aby se svěřily (do rukou) soudobých církevních soudců podobné pravomoci při stíhání těch, kteří byli všeobecně podezřelí ze špatnosti*“.¹⁵⁰¹

Vedle biblické autority se Inocenc III. snažil definovat racionální důvody, které vedly k vytvoření procesu *per inquisitionem* coby alternativě ke starému akuzčnímu řízení, které jednak chránilo duchovní před křivým obviněním, na druhou stranu jim však poskytovalo prostor pro beztrestné hřešení. Klíčový byl posun ve změně povahy soudního sporu ze soukromé roviny do

---

¹⁴⁹⁸ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 491: „*that its real target was proof by confession rather than by direct or circumstantial evidence*“.

¹⁴⁹⁹ *Ibid.*, s. 493.

¹⁵⁰⁰ Gen. 18, 20–21: „*Hospodin řekl: ‚Křik Sodomy a Gomory je velký a jejich hřích velmi těžký. Proto sestoupím a uvidím: pokud jednali tak, jak nasvědčuje křik, jenž se mi donesl, je s nimi konec; a pokud ne, poznám to.‘*“ Lk 16, 1–8: „*Ježíš řekl učedníkům: ‚Byl jeden bohatý člověk, který zaměstnával správce. Ten byl před ním obviněn, že mrhá jeho majetkem. Zavolal ho tedy a řekl mu: ‚Co to o tobě slyším? Slož účty ze svého počínání, neboť budeš propuštěn.‘ Správce si řekl: ‚Co budu dělat, až mě můj pán propustí? Kopat nemohu, žebrot se stydím... Už vím, co udělám, aby mě lidé přijali do svých domů, až budu propuštěn!‘ Jednoho po druhém si pak zavolal všechny dlužníky svého pána. Prvního se zeptal: ‚Kolik dlužíš mému pánu?‘ ‚Sto sudů oleje,‘ odpověděl dlužník. Řekl mu: ‚Zde je tvůj úpis – rychle si sedni a napiš padesát.‘ Dalšího se zeptal: ‚A kolik dlužíš ty?‘ ‚Sto měr pšenice,‘ odpověděl. Řekl mu: ‚Zde je tvůj úpis – napiš osmdesát.‘ A jeho pán ocenil, že si ten nepoctivý správce počínal chytře!“ Viz také *Qualiter et quando*, in CIC II, X 5. 1. 24, s. 746. Podle Richarda Frahera byla biblická opora inkvizičního řízení (zejm. starozákonní) menší než opora pro boží soudy. Viz R. M. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 108.*

¹⁵⁰¹ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 493: „*for investing contemporary ecclesiastical judges with comparable powers when pursuing those widely suspected of wrongdoing*“.

předmětu všeobecného (společenského) zájmu. Přestupky duchovních byly totiž záležitostí celé společnosti a nemohly zůstat nepotrestané. S touto myšlenkou se rovněž mění úloha svědků, které nebylo dříve možné nutit ke svědecké výpovědi. V inkvizičním řízení se jejich svědectví stalo veřejnou záležitostí. Tyto myšlenky dostaly konkrétní podobu ve třech tezích dekretu *Ut fame*, jímž papež Inocenc III. zdůvodnil používání procesu *per inquisitionem* ve sporech, které se týkaly nenapravitelných a opětovně hřešících kleriků: 1) preláti mají povinnost napravit výstřednost svých podřízených, 2) zločiny, jakožto veřejná záležitost, by neměly zůstat nepotrestané a 3) hříšníci reagují na beztrestnost tím, že se stávají ještě hříšnějšími.¹⁵⁰²

Při inkvizičním procesu iniciovaném na základě *famy* měl obviněný zaručit přísahou, že bude pravdivě odpovídat soudci na kladené otázky. Dle McAuleyho by se na první pohled mohlo zdát, že tento princip byl shodný s akuzačním procesem, neboť i ten mohl být zahájen *famou* a v případě nedostatečných důkazů rozhodovala o vině či nevině očistná přísaha (*purgatio canonica*). Ta však, stejně jako ordály ohně a vody, „*představovala jistý epistemologický fatalismus tváří v tvář omezením, která stanovilo pravidlo dvou svědků; za nepřítomnosti požadovaného množství důkazů soud naznal, že doběhl k hranicím toho, co mohlo být zákonně známo o spáchání domnělého zločinu, a tudíž neměl jiné volby, než se dovolávat k nadpřirozenému tím, že obviněného přiměl prohlásit svou nevinu před Bohem*“.¹⁵⁰³ Ze strany soudce tak při akuzačním řízení nedošlo k žádnému vyslýchání, ani nebylo zkoumáno, zda prohlášení o nevině podpořené očistnou přísahou (u světských soudů ordálem) bylo pravdivé. Soudce pouze garantoval, že vše proběhlo náležitě (tj. formálně správně). Zatímco očistná přísaha (nebo ordál) v akuzačním procesu ukončovala spor, v případě inkvizičního řízení jej zahajovala, resp. „*nová přísaha byla předehtou k systematickému pokusu ze strany soudního dvora o zjištění*

---

¹⁵⁰² *Ut fama*e, in: CIC II, X 5. 39. 35, s. 904: „*praelati excessus corrigere debeant subditorum, et publicae utilitatis intersit, ne crimina remaneant impunita, et per impunitatis audaciam fiant qui nequam fuerant nequiores*“ . Viz také F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 493–494.

¹⁵⁰³ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 496: „*represented a kind of epistemological fatalism in the face of the limitations imposed by the two-witness rule; in the absence of the required quantum of proof, the court acknowledged that it had run up against the boundaries of what could lawfully be known about the perpetration of the alleged crime and, consequently, that it had no option but to appeal to the supernatural by forcing the accused to declare his innocence before God*“.

pravdivosti tvrzení obžalovaného o jeho nevině“.¹⁵⁰⁴ Výpověď obviněného podložená přísahou se stala jednou ze složek důkazu, na jehož základě soudce vynesl rozsudek. Očistná přísaha tak „*označovala bod, kde muselo být čisté racionální hledání pravdy v trestním řízení opuštěno; přísaha ‚de veritate dicenda‘ měla přesně opačný efekt. Označovala začátek procesu vyslychání navrženého tak, aby byla pravda získána racionálními prostředky a jen jimi samotnými*“.¹⁵⁰⁵

K odsouzení pachatele mělo vést obrácení se na lidský rozum a dedukci. Kombinace jednotlivých indicií (částečných důkazů) nahrazovala chybějící plný důkaz stejně jako očistnou přísahu (nebo ordál). McAuley zdůraznil, že skládání indicií v celek však neprobíhalo mechanicky. Jednotlivé důkazy musel soudce vyhodnotit a nadto musel být z morálního hlediska přesvědčen o správnosti rozsudku.¹⁵⁰⁶

Aplikace očistné přísahy v kanonickém právu i ordálů u světských soudů byla dle McAuleyho zdůvodňována nezbytností; tyto důkazní prostředky byly přípustné jen tehdy, když racionální důkazy selhaly. Změny v trestním procesu, které nově umožňovaly plné spolehnutí se na lidský rozum, rozvrátily až doposud nepostradatelné boží soudy; „*toho bylo dosaženo předtím, než církev učinila svůj rozhodující krok proti soudu ohněm a vodou (...) v sérii dekretů z období 1198–1212, zatímco zákaz zapojení kněží do soudního ordálu byl zaveden až roku 1215*“.¹⁵⁰⁷ McAuley přiznává, že nezanedbatelnou úlohu sehrály rovněž teologické a kanonické argumenty, které zpochybňovaly legitimitu ordálů. Nicméně navzdory těmto kritikám i papežským opatřením přežila *purgatio*

---

¹⁵⁰⁴ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 496: „*the new oath was a prelude to a systematic attempt on the part of the court to probe the veracity of the accused's protestations of innocence*“.

¹⁵⁰⁵ *Ibid.*, s. 496–497: „*marked the point at which the purely rational pursuit of the truth in a criminal trial had to be abandoned, the oath ‚de veritate dicenda‘ had precisely the opposite effect. It signalled the beginning of a process of interrogation designed to get at the truth by rational means and by rational means alone*“.

¹⁵⁰⁶ *Ibid.*, s. 497.

¹⁵⁰⁷ *Ibid.*, s. 498: „*this was achieved before the Church made its decisive move against trial by fire and water (...) in a series of decretals spanning the years 1198–1212, whereas the ban on priestly involvement in the judicial ordeal was not introduced until 1215*“ . Pro jednotlivé dekrety viz výše, pozn. 1494.

canonica ještě několik staletí, což ovšem nemusí nutně svědčit o její nezbytnosti.¹⁵⁰⁸

Nová opatření, která prosadil Inocenc III., nevyžadovala bezpodmínečně zákaz účasti duchovních při ordálech. Jak tedy vysvětlit obsah 18. kánonu *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu? Touto otázkou se zabýval již Richard Fraher, nicméně výsledky jeho analýzy McAuley zpochybnil. Jak jsme již uvedli, Fraher se domníval, že zákaz účasti duchovních na ordálech byl jedním ze tří opatření (resp. kánonů) IV. lateránského koncilu, které měly ve finále vést k maximalizaci hierarchické kontroly nad trestním řízením a zvýšit efektivitu trestního stíhání.¹⁵⁰⁹ Zavedení inkvizičního procesu a stíhání *ex officio* samo osobě nebránilo podle Frahera využít nebo spíše zneužít boží soudy coby nástroj politických bojů. Toto zneužívání hrozilo zejména od lokálních církevních elit, které vzdorovaly opakovaným papežským zákazům. Řešení poskytl kánon *Quoniam contra falsam* IV. lateránského koncilu, který vyžadoval po každém soudci vést písemný záznam o procesu, což umožňovalo jeho revizi i případné odvolání proti rozsudku. Fraher se domníval, že toto nařízení nemohlo být uvedeno do praxe, pokud by byly spory i nadále delegovány na boží soud: „*Bůh nezdivodňuje svá rozhodnutí – což v podstatě přinutilo církevní soudy k přijetí řízení per inquisitionem namísto ordálu, a to upevnilo kontrolu shora nad trestním procesem.*“¹⁵¹⁰

Kánon *Quoniam contra falsam* nebyl dle McAuleyho namířen proti úplatným soudcům ani nebyl v rozporu s možností delegovat rozhodnutí na Boha. K tomu se mohl soudce uchýlit, ať už pořídil náležitý písemný záznam či nikoliv. Stejně tak kánon *Sententiam sanguinis*, který bývá badateli všeobecně považován za klíčový v procesu odstraňování božích soudů, „*nebyl zaměřen exkluzivně na*

---

¹⁵⁰⁸ Dle McAuleyho *purgatio canonica* přežívala poměrně dlouho, „*because its principal rival, the processus per inquisitionem, was introduced as an auxiliary procedure. However, its importance declined as the influence of the inquisitio grew, to the point that it gradually disappeared from ordinary use once the latter established itself as the remedium ordinarium in the canon law of the High Middle Ages*“. F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 499–500.

¹⁵⁰⁹ Podle Richarda Frahera se toho mělo dosáhnout třemi kánony IV. lateránského koncilu: *Qualiter et quando*, *Sententiam sanguinis* a *Quoniam contra falsam*. R. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 99. Viz také F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 500.

¹⁵¹⁰ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 500: „*God does not give reasons for His decisions – effectively constrained the ecclesiastical courts to adopt trial per inquisitionem in lieu of the ordeal, thereby copperfastening hierarchical control over the criminal process.*“ Viz dále R. FRAHER, *IV Lateran's Revolution*, s. 109.

ordál,“ jak McAuley usoudil.¹⁵¹¹ Dle názoru zmíněného juristy šlo spíše o to, aby byl mimo zákon postaven soubor určitých činností, jejichž vykonáváním se klerici dopouštěli prolévání krve. Některé neměly co do činění s trestním právem (např. výkon chirurgických zákroků ze strany duchovních).¹⁵¹²

Kánon *Sententiam sanguinis* nesmíme vnímat izolovaně, ale jako integrální součást legislativního tělesa IV. lateránského koncilu, které dle McAuleyho „bylo formulováno jako komplexní pokus o opětovné upevnění duchovní role kléru tím, že stanovovalo jasnou linii mezi sakrálním a profánním“.¹⁵¹³

Odstranění ordálů tak pro McAuleyho proběhlo v kontextu racionalizace středověkého procesního řízení. Inocenc III. „zažehnul procesní revoluci, která vedla k reorganizaci trestního procesu kolem koncepcí nepřímých důkazů a z nich vyplývajících úvah“.¹⁵¹⁴ Procesní změny, jež ve světském právu vedly k odstranění ordálů, se papeži podařilo uskutečnit, aniž by musel přesvědčovat světské autority nebo překročit pravomoci církevní jurisdikce.

Zločin a trest v kontextu starého právního systému, jehož součástí byla rizika spojená s pronášením obžaloby, výpověď minimálně dvou věrohodných svědků nezbytná pro odsouzení, stejně jako spoléhání se na boží soudy, byly vnímány jako soukromé záležitosti. Řízení *per inquisitionem* podpořené novou rétorikou, stavělo potrestání zločinu do pozice veřejného zájmu. Nadto poskytovalo prostor pro nový způsob dokazování. Dle McAuleyho tak došlo k využití „nepřímých důkazů jakožto zvěstovatelů světlých zítřků efektivní kontroly zločinu, jakožto základních prvků ve velmi potřebném programu

---

¹⁵¹¹ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 501: „*Sententiam sanguinis* was not aimed exclusively at the ordeal.“

¹⁵¹² Viz *ibid.*, s. 502: „*Nor was the unilateral ordeal the primary target of Sententiam sanguinis. As its short title makes plain, the decree was principally concerned with clerical involvement in the infliction of blood punishments, thereby reflecting the Church's growing concern with the increasingly sanguinary nature of the criminal sanction in the secular courts (in which, lest it be forgotten, the judicial function was often discharged by clerics, in contrast with its own attempts to fashion a penology of repentance and reform more in keeping with the spiritual mission of the priesthood.*“

¹⁵¹³ *Ibid.*, s. 502: „*the legislative corpus enacted at Lateran IV was conceived as a comprehensive attempt to reassert the spiritual role of the clergy by establishing a clear line of demarcation between the spheres of the sacred and the profane.*“

¹⁵¹⁴ *Ibid.*, s. 511: „*Innocent III (...) sparked a procedural revolution which led to the reorganization of the criminal trial around the concepts of circumstantial evidence and inferential reasoning.*“

*modernizace, navrženém k maximalizaci vyšetřovacích možností trestního procesu, zavedením lidského rozumu, jako jeho centrálního způsobu práce“.*¹⁵¹⁵

Kroky, které podnikl Inocenc III., tak nebyly primárně zaměřeny proti božím soudům, ale proti neefektivnímu starému procesnímu řízení. Nicméně nabídnutá alternativa v podobě *processus per inquisitionem* vyvolala otázku, zda jsou boží soudy i nadále nezbytné. McAuley uvedl, že Inocencovy reformy poskytly racionální důvody k opuštění ordálů, k čemuž došlo roku 1215. Tyto reformy se tak snoubily s aktuálním požadavkem na duchovní obnovu středověké církve, jejíž součástí mělo být vyvázání se ze světských záležitostí, což víc než výstižně dokládá právě 18. kánon *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu. „*Ačkoliv kanonická a teologická kritika, kterou vznášeli učenci, nepochybně hrála důležitou roli v pádu ordálů a zatímco nemůžeme popřít, že zavedení inquisitio podstatně narušilo jeho raison d'etre, opravdovou hybnou silou, která stojí za zrušením ordálů, bylo rozhodnutí papežské strany znovu definovat kněžskou roli v souladu s klasickými principy gregoriánství,*“ uzavírá McAuley.¹⁵¹⁶

---

¹⁵¹⁵ F. MCAULEY, *Canon Law*, s. 512: „*use of circumstantial evidence, as harbingers of a brave new world of effective crime control, as essential elements in a much-needed programme of modernization designed to maximize the investigative potential of the criminal process by installing human reason as its central operating principle*“.

¹⁵¹⁶ *Ibid.*, s. 513: „*Although the canonical and theological criticisms voiced by the schoolmen undoubtedly played an important part in its downfall, and while it cannot be gainsaid that the introduction of the inquisitio substantially eroded its raison d'etre, the real motor force behind the demise of the ordeal was the papal party's decision to redefine the priestly role in line with the classic principles of Gregorianism.*“

Proces odstraňování božích soudů v českých zemích doby předhusitské

V předchozích kapitolách jsme se pokusili nastínit okolnosti či důvody, které dle zahraničních badatelů, resp. badatelských skupin vedly k zániku ordálů. Viděli jsme, že navzdory relativně bohaté pramenné základně nepanuje mezi učenci v této otázce shoda. Kromě procesních reforem Inocence III., které dle klasické interpretace vyvěraly z racionalizace právního myšlení, uvažují badatelé o kanonických a teologických argumentech soudobých učenců, jež se odrazily v programu IV. lateránského koncilu, jako o důvodech, které vedly k zániku božích soudů. Dále bývá poukazováno na ztrátu společenské úlohy ordálů, prosazení morální zodpovědnosti soudců či svědků nebo obecně na změnu ve vnímání tehdejšího světa.

Domácí badatelé se otázkou odstranění božích soudů v českých zemích zabývali pouze okrajově. Již v nejstarší právněhistorické literatuře se objevil názor, který se stal pro mladší (právní) historiky axiomem, totiž že rozhodující úlohu sehráli císař Karel IV. a pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.¹⁵¹⁷ Za odstraněním ordálů však nestálo s největší pravděpodobností jedno autoritativní nařízení, jak tomu bylo např. v Anglii či Dánsku,¹⁵¹⁸ ale jednalo se o zdlouhavý proces odehrávající se v druhé polovině 13. a ve 14. století. Jeho průběh, ale i důvody, které ve finále vedly k zániku božích soudů, se pokusíme zmapovat na následujících řádcích.

Městské právo

V oddíle věnovaném božím soudům jako důkazním prostředkům jsme uvedli, že jediný domácí pramen z prostředí městského práva, který zmiňuje ordály, reprezentuje privilegium českého krále Václava I. pro město Brno z roku 1243.¹⁵¹⁹

O vlivu samotných zahraničních vzorů na formulování obsahu Václavovy výsady

---

¹⁵¹⁷ K tomu viz např. F. PALACKÝ, *Dějiny II*, s. 301 a 324. J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Rozpravy I*, s. 92. J. KOSINA, *Ordalie*, s. 222–223. J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 164. J. MARKOV, *Kapitoly*, s. 115. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 374.

¹⁵¹⁸ K zákazu ordálů v Anglii a Dánsku viz alespoň R. BARTLETT, *Trial*, s. 100.

¹⁵¹⁹ Již jsme uvedli, že v mladším německém překladu brněnského privilegia, který pochází z první poloviny 14. století, se objevuje již jen ordál žhavého železa ve spojení s deliktem znásilnění. Viz výše, pozn. 817.

není pochyb, nicméně jej nesmíme přeceňovat.¹⁵²⁰ Rozhodující úlohu bezesporu sehrála praktická potřeba, která se mimo jiné projevila v nutnosti zahrnout boží soudy do systému městského soudnictví. Překážkou se pro toto rozhodnutí nestal ani zákaz účasti duchovních na ordálech formulovaný na IV. lateránském koncilu, který platil (alespoň formálně) v době vydání brněnského privilegia již bezmála tři dekády. Znovu ale musíme zdůraznit, že aplikace božích soudů, tak jak ji zachycuje Václavova listina – až na jednu výjimku¹⁵²¹ – představovala pouze poslední možnost řešení soudního sporu; jako primární důkazní prostředky sloužily přísaha a svědectví. Ty nakonec zcela vytlačily ordály ze soudní praxe (a to nejen v rovině městského soudnictví). Odstraňování božích soudů i v městském prostředí představovalo dlouhodobý proces. Podle Miroslava Flodra dozrály vhodné podmínky až v druhé polovině 13. století, což mimo jiné souviselo se vznikem a šířením jihlavského práva.¹⁵²² O dalších důvodech, zejména potřebě pružného (neformálního) procesního řízení, ale i o racionalizaci právního myšlení, jejímž nositelem byla dle představ současných badatelů především středověká městská společnost, jsme se již zmínili na jiném místě.¹⁵²³

Pro úplnost je třeba uvést, že se v prostředí městského soudnictví i nadále udržely soudní souboje, které se ovšem svým charakterem vymykají z klasického rámce božích soudů.¹⁵²⁴

Imunitní privilegia a další prameny 13. století

S božími soudy se kromě městského práva setkáme v průběhu 13. století v textech tzv. imunitních privilegií, která vydával panovník církevním ústavům. Již jsme uvedli, že většina zmínek o ordálech pochází z moravských imunit. Důvod můžeme patrně nalézt v tzv. Velkém privilegiu pro českou církev z roku 1222, kterým byl formálně ukončen spor mezi pražským biskupem Ondřejem a českým králem Přemyslem I. Otakarem.¹⁵²⁵ Právě první ustanovení (článek)

---

¹⁵²⁰ Ke vzorům Václavova privilegia viz výše, s. 192–193.

¹⁵²¹ Touto výjimkou je článek 23 *privilegia maius*. Viz IURA, čl. 23, s. 17.

¹⁵²² M. FLODR, *Brněnské právo. Zakladatelské období. (–1359)*, s. 378.

¹⁵²³ Viz výše, s. 193–194.

¹⁵²⁴ K tomu viz F. HOFFMANN – J. ŠTĚPÁN, *K „záhadě“*, s. 105–106.

¹⁵²⁵ Pro text Velkého privilegia viz CDB II, č. 227, s. 210–213.

zmíněné listiny bývá tradičně vykládán jako opatření proti božím soudům.¹⁵²⁶ Nařizuje se v něm, aby se lidé církevních ústavů obvinění z krádeže nebo jiného zločinu očišťovali pouze svědectvím dvou sousedů.¹⁵²⁷ (Desátý článek zmíněného privilegia pak svědeckou základnu rozšiřuje na jakéhokoliv souseda pravděpodobně s vědomím, že bývá obtížné zajistit dva věrohodné svědky ze sousedství.¹⁵²⁸) První článek dále vyměřuje pokutu ve výši 300 denárů, jež má charakter římskoprávní *poena talionis*, kterou měl být stížen *falsus accusator*.

Opatření, která představovala alternativu k božím soudům, však automaticky neznamenala eliminování ordálů z církevního soudnictví. Text Velkého privilegia, který navazuje bezprostředně na první ustanovení (článek), eximuje lidi duchovních ústavů pražské diecéze z pravomoci provinčních soudů (*a iudicibus provincialibus*) a udílí jim privilegované forum, tj. soud panovníka, nejvyššího sudího (*summo iudice curiae nostrae*) nebo kancléře, pakli se obvinění netýkala *causa sanguinis*.¹⁵²⁹ Není však vyloučené, že u těchto soudů (s výjimkou soudu kancléře?) mohli být obvinění i nadále podrobováni ordálům, jak velela dobová praxe. Tento rozpor se objevuje např. v imunitním privilegii pro klášter Břevnov, které se svým vznikem hlásí do roku 1220, ale bývá považováno za falzum 13. století. Inspiračním zdrojem se pro sestavovatele staly čtyři listiny, mimo jiné i Velké privilegium. Právě z něj přebíral stylizátor první ustanovení zaměřené proti božím soudům. Vedle toho břevnovské falzum hovoří o soudu opata, který měl rozhodovat běžné pře. Spory týkající se hrdelních zločinů měly být souzeny panovníkem, sudím (*iudex curie*) nebo těmi, kteří měli pravomoc a právo zastupovat panovníka (tedy obdobně jako ve Velkém privilegii), nicméně

---

¹⁵²⁶ Viz V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 8–9.

¹⁵²⁷ „*Inprimis siquidem remittentes volumus et precipimus observari, ut homines omnium ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum, qui de furto vel alio maleficio incusantur, non nisi per vicinatus testimonium se expurgent et falsus accusator nobis in CCC denariis condempnetur.*“ CDB II, č. 227, s. 211.

¹⁵²⁸ „*Et quando aliquis pro aliqua causa convenitur, liceat ei uti testimonio quorumcumque.*“ CDB II, č. 227, s. 211. Srov. privilegium Přemysla I. Otakara pro řád německých rytířů z téhož roku: „*Si vero homo accusatus per honestos vicinos suos, fide eorum requisita, fuerit absolutus.*“ CDB II, č. 239, s. 231. Viz také V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 11.

¹⁵²⁹ CDB II, č. 227, s. 211: „*ut nullus hominum ecclesiarum a iudicibus provincialibus, sed a nobis vel summo iudice curie nostre vel cancellario, si non fuerit causa sanguinis, iudicetur*“. Kancléř, tj. duchovní osoba, se nesměl podílet dle kanonického práva na verdiktech, které vedly k potrestání pachatele na těle či hrdle, tedy k prolití (křesťanské) krve. Nařízení Velkého privilegia tak koresponduje s 18. kánonem *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu.

– jak dokládá břevnovská listina –, k verdiktu se mohlo dospět prostřednictvím ordálů.¹⁵³⁰

Stejným způsobem můžeme vyložit imunitní privilegium Přemysla I. Otakara pro doksanské premonstrátky z roku 1226: „*De iudicio autem aque vel candentis ferri, quod fit per naroc, sive culpa, que fit per zwod, sive causa, que appellatur hlawa, postquam hec a nobis vel a successoribus nostris vel a iudicibus curie discussa fuerint et determinata, omnia reorum bona ad usum spectent predictae ecclesie.*“¹⁵³¹

Ačkoliv Velké privilegium nabídlo nebo lépe řečeno přímo nařizovalo alternativní důkazní prostředek ve formě svědectví, stále zde byly situace, ve kterých moli být lidé církevních ústavů podrobováni božím soudům. (Nemluvě již o otázce reálného dodržování jednotlivých ustanovení Velkého privilegia v praxi.) Tato skutečnost bezesbytku platila v moravském prostředí, což potvrzují tamní imunitní privilegia i další prameny, které rovněž dokládají, že se klerikové i nadále podíleli na administraci ordálů navzdory lateránskému zákazu.

Církevní ústavy olomoucké diecéze neměly k dispozici obecné privilegium, které by podobně jako v Čechách regulovalo záležitosti týkající se soudnictví nad jejich lidmi.¹⁵³² (V mnoha ohledech plnil funkci Velkého privilegia tzv. oslavansko-velehradský imunitní formulář z roku 1228, který byl mezi moravskými církevními institucemi velmi rozšířený.¹⁵³³ Stejnou roli svým způsobem sehrála i tzv. Statuta Konráda Oty, která vymezovala a regulovala působení zeměpanských [provinčních] beneficiářů a soudních úředníků a jejichž konfirmace se dochovaly v archivech významných moravských klášterů.)

---

¹⁵³⁰ „*In primis siquidem remittimus et precipimus firmiter observari, ut omnes homines ecclesie Breunovensis habiti et habendi, sive sint rustici, sive servientes, si quando de furto vel alio maleficio accusati fuerint, non nisi per vicinatus testimonium se studeant expurgare et falsus accusator nobis in trecentis denariis condempnetur. Ad hec homines monasterii Brevnouensis nullius castri iudicum seu beneficiariorum, sed tantum sui abbatis astent iudicio; verum, si causa sanguinis fuerit, a nobis vel a iudice curie nostre vel coram illis, quibus nos vices nostro commiserimus, iudicentur. Et si per experimentum ferri candentis, vel aque frigide seu ferventis, vel vomeres calcandos, seu duelli, vel alio seculari iudicio culpabiles inveniuntur, nec nobis nec iudicibus nostris curialibus vel beneficiariis a nobis infeudatis aliquid inde utilitatis proveniat, sed omnia bona furis sive rei ecclesie Brevnouensi integraliter remaneant secundum arbitrium domini abbatis in usus necessarios disponenda.*“ CDB II, č. 375, s. 411.

¹⁵³¹ CDB II, č. 286, s. 282.

¹⁵³² O obsáhlých (především hospodářských) imunitách pro olomoucké biskupství, vydaných za episkopátu Jindřicha Zdíka, jsme se již zmínili výše. Viz pozn. 776.

¹⁵³³ Pro listiny viz CDB II, č. 320, s. 316 a č. 321, s. 320.

Exempce lidí moravských duchovních ústavů z pravomoci soudů knížecích úředníků byly před druhou polovinou 13. století spíše výjimkou.¹⁵³⁴ Opatření týkající se ordálů tak měla výhradně charakter hospodářské imunity. Privilegia určovala, že majetek osob, odsouzených prostřednictvím božích soudů, nemá spadnout na knížecí úředníky, ale na klášter a jeho konvent. Stejná nařízení se týkala pokut za zločiny rozhodnuté božími soudy i tzv. čistotného, tedy poplatku za očištění (ordál), které měly připadnout církevnímu ústavu, nikoliv soudní instanci, do jejíž kompetence spadalo rozsouzení sporu.¹⁵³⁵

Přítomnost duchovních při administraci ordálů výslovně nařizuje ještě nejmladší konfirmace Konrádových statut z roku 1237: „*Quando aliquis iudicium aque debet subire, nullus eum in aquam dimittat, nisi sacerdos et eius cooperator.*“¹⁵³⁶ Za nepřímý doklad asistence kleriků při božích soudech v druhé polovině 13. století může posloužit pasionál olomoucké kapituly sign. CO 230, který vznikl nejdříve na konci šedesátých let zmíněného věku. Již výše jsme uvedli, že kodex obsahuje poněkud modifikovanou verzi Břetislavových dekretů, která byla některými badateli považována za původní text tzv. Hnězdenských statut nezávislý na Kosmově verzi. (Podle Václava Vaněčka je znění zaznamenané v rukopisu CO 230 „*právníctější a věcnější*“ než to, se kterým se můžeme setkat v Kosmově kronice.¹⁵³⁷) Ačkoliv byl tento názor spolehlivě vyvrácen, zůstává otázkou, zda autor (upravovatel) rukopisu pozměnil Kosmův text pouze za účelem jeho bezvýhradného podřízení rytimizaci *cursus velox*, nebo zohlednil i (soudobé) právní hledisko. Zatímco Kosmas hovoří pouze o božím soudu, legendista olomouckého pasionálu doplňuje, že se má konat před církví (před kostelem?): „*detur Dei iudicium inter eos coram ecclesia*“.¹⁵³⁸

---

¹⁵³⁴ Více V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 34.

¹⁵³⁵ Viz např. CDB III. 1, č. 106, s. 127: „*Quod si occurrat eis iudicium subire candentis ferri manualis, vomerum, vel aque seu duelli, et non fuerint adiuti, bona ipsorum ecclesia obtineat, ipsi autem, prout possunt, aput beneficos se expediant. Ab eo autem, quod vocatur cistothne, liberos esse concedimus pro eo, quod per deum sunt adiuti, non per hominem.*“

¹⁵³⁶ CDB III. 1, č. 234, s. 223.

¹⁵³⁷ V. VANĚČEK, *Nejstarší naše*, s. 2.

¹⁵³⁸ Viz *Cosmae Chronica*, II. 4, s. 86. Srov. M. ZEMEK – F. SPURNÝ, *Olomoucký text*, s. 40.

V průběhu šedesátých let 13. století mizí boží soudy z imunitních privilegií.¹⁵³⁹ Jedním z důvodů – zdaleka ne však rozhodujícím – bylo přiznání vlastní (plné) soudní jurisdikce církevním ústavům. Takové výsady se objevují v Čechách a na Moravě až na konci 13., resp. počátku 14. století; je třeba zdůraznit, že jsou vydávány jen několika málo významným institucím.¹⁵⁴⁰ Nicméně všude tam, kde bylo možné v soudních sporech uplatnit kanonické (ale i městské) právo, byly k dispozici procesní nástroje, které poskytovaly efektivní alternativu božím soudům.

Zásadní roli v procesu odstraňování ordálů ze soudní praxe sehrála série reforem, které bývají tradičně spojovány s panovníky Přemyslem II. Otakarem a Karlem IV. Jednalo se především o reorganizaci soudnictví a změny v procesním řízení.¹⁵⁴¹ Na scéně se objevil zemský soud; v praxi se začínají prosazovat svébytné soudní instituce, které jsou příslušné zpravidla pro určité skupiny obyvatel nebo pro dané kategorie deliktů a řídí se zvláštními právy, jako např. městské či církevní soudy. Panovník se vzdává nebo lépe řečeno propůjčuje své právo na výkon trestní jurisdikce. (Na okraj poznamenejme, že důsledkem těchto změn ztrácí mnohá opatření či exempce imunitních privilegií svůj původní význam.) Těžiště důkazního řízení se vzrůstající měrou přesouvá na písemné dokumenty (listy, listiny, soudní registra [zemské desky], později soudní knihy aj.), postupně je rovněž upřednostňován důkaz přísahou a svědeckou výpovědí.¹⁵⁴² Vedle těchto změn dochází pravděpodobně v polovině 14. století k překlasifikování povahy některých deliktů, pro které se dříve používaly ordály, s čímž úzce souvisí změny v příslušnosti *fora*.

---

¹⁵³⁹ Poslední imunitní privilegium zmiňující boží soudy, které se nám podařilo dohledat, reprezentuje listina pro klášter ve Vizovicích vydaná roku 1263 Přemyslem II. Otakarem. (Viz CDB V. 1, č. 366, s. 543.) Je však možné, že existovaly mladší výsady, které se nedochovaly nebo čekají na své objevení. U privilegií, jež obsahují pasáže týkající se božích soudů, bude do budoucna nutné stanovit, zda se jedná o zcela nová ustanovení, která odráží dobovou praxi a tedy i aplikaci ordálů, nebo zda reprezentují potvrzení starých práv, která jsou víceméně přejímána mechanicky a s jistou setrvačností.

¹⁵⁴⁰ Jednotlivé příklady imunit uvádí V. VANĚČEK, *Základy III*, s. 29–36. Viz dále *ibid.*, *K soudní imunitě*, s. 30.

¹⁵⁴¹ K právním reformám 13. a 14. století, resp. Přemysla II. Otakara a Karla IV. viz alespoň J. MARKOV, *České žalobní formuláře*. Viz dále V. VANĚČEK, *Základy III*, zejm. s. 23–33.

¹⁵⁴² K tomu více J. MARKOV, *Původ – sok*, s. 22–23. *Idem*, *Kapitoly*, zejm. s. 115–150 a 174–198.

Navzdory těmto zásahům se ordály udržely v právní praxi ještě minimálně v první polovině 14. století, což můžeme s jistotou tvrdit přinejmenším pro oblast zemského práva. Postupně však byly nahrazovány přísahami s určitým počtem pomocných přísežníků (spolupřísežníků). V oblasti tresních deliktů týkajících se majetku sehrála v tomto směru nemalou úlohu transformace tak zvaného nároku, pro který se v průběhu 13. věku používaly (výlučně) ordály, jak dokládají např. Konrádova statuta či některá imunitní privilegia.¹⁵⁴³ Nárokové řízení – ve svém původním významu veřejná „*trestní žaloba z krádeže a plenu v širokém smyslu slova*“¹⁵⁴⁴ –, bylo nahrazeno v druhé polovině 13. století novou žalobou o škody. (Přímé doklady však pochází až z dvacátých let 14. věku.)¹⁵⁴⁵

S původním nárokem, tedy s veřejnou žalobou ve věci skrytých zločinů, mohla vystoupit prakticky jakákoliv osoba, nejen poškozený. Na bedrech obviněného pak leželo, aby se z nařčení tzv. očistil božím soudem. Riziko zneužívání nároku mělo být minimalizováno řadou opatření. K nim patří ohlášení deliktu sousedům (používaný termín je *pokřik* či *nestoite*), kteří měli rovněž dosvědčit, že k bezpráví/škodě opravdu došlo.¹⁵⁴⁶ V pozdější době měli být o zločinu zpraveni soudní úředníci (poškozený provedl tak řečenou opověď), kteří škodu ohledali, tedy prošetřili. Se snahou zamezit zneužívání nároku se setkáme již v Konrádových statutech, podle kterých nepřislušely spory týkající se drobných věcí (např. krádeže kozy či ovce) před soud.¹⁵⁴⁷ Statuta také nařizovala trest veřejného kamenování pro toho, kdo by byl usvědčen z křivého

---

¹⁵⁴³ Viz CDB II, č. 234, s. 223–224 (r. 1222). Srov. CDB II, č. 325, s. 330 (r. 1229) a CDB III. 1, č. 164, s. 204. Z imunitních privilegií uveďme alespoň CDB II, č. 286, s. 282 (r. 1226); č. 321, s. 320 (r. 1228) aj. K tomu více R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 90–91.

¹⁵⁴⁴ J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 18. Viz také R. RAUSCHER, *O krádeži*, zejm. s. 65–71.

¹⁵⁴⁵ K tomu více J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, zejm. s. 18–32. R. RAUSCHER, *O krádeži*, zejm. s. 74–79. V. VANĚČEK, *K soudní imunitě*, s. 28–29.

¹⁵⁴⁶ Viz např. ustanovení týkající se nároku, které se objevuje ve Statutech Konráda Oty: „*Item quod dicitur narok, hoc non debet esse, nisi ubi constet sub certo testimonio sua bona amisisse, nisi acciderit in via vel in silva vel in aliquo secreto loco, vel alicui hospiti; et antequam admittatur, debet notificari curie, quorum interest, scilicet iudici, castellano et ceteris.*“ CDB II, č. 234, s. 223 (r. 1222).

¹⁵⁴⁷ „*Si subtrahuntur alique res, pallium aut aliquid tale, hoc curie non notificetur; set si bos vel iumentum subtrahitur, curie notificetur.*“ Redakce Konrádových statut z roku 1237 má navíc následující ustanovení: „*Illud etiam, quod dicitur zlubni zud, habeant inter se libere et absolute, scilicet de capra et ove et ceteris huiusmodi, preter vaccam, bovem, et equum ceteraque maiora.*“ CDB III. 1, č. 164, s. 204 (r. 1237).

obviňování.¹⁵⁴⁸ S obdobným opatřením se setkáme i ve Velkém privilegiu pro českou církev, podle kterého měl *falsus acussator* uhradit pokutu 300 denárů.¹⁵⁴⁹

Nová žaloba o škody, která s největší pravděpodobností v průběhu druhé poloviny 13. století nahradila nárok, v sobě koncentrovala celou plejádu majetkových deliktů, které se dříve řešily prostřednictvím ordálů. Na rozdíl od nároku, tedy nařčení, jež mohl pronést prakticky kdokoli, musela s žalobou nově vystoupit pouze poškozená osoba. Nicméně ani žaloba o škody neznamenal překážku v používání božích soudů.¹⁵⁵⁰ Toto tvrzení platí minimálně do dvacátých let 14. století, jak můžeme dovodit na základě půhonného kvaternu českých zemských desk.¹⁵⁵¹

Josef Markov, který se zabýval změnami v procesním řízení, zdůraznil, že reforma týkající se majetkových deliktů, resp. transformace starého nárokového řízení, nebyla jediná, která proběhla v době vlády Přemysla II. Otakara. Ve stejné době „byla uskutečněna neméně pronikavá reforma předpisů o odpovědnosti za vraždu, reforma, jejíž bezprostředním vzorem byl patrně (...) předpis saského práva“.¹⁵⁵² Jediným dokladem této reformy jsou formuláře půhonu z hlavy a příhlavních peněz, jak zdůraznil Markov.¹⁵⁵³

---

¹⁵⁴⁸ „Nullus zok aliquem accuset, nisi sub certo testimonio [nisi certo sub testimonio, 1222] vicinorum de dampno constiterit [constet de dampno, 1222 a 1229]; et si fuerit zok convictus testimonio fori communis, lapidetur.“ CDB III. 1, č. 164, s. 204 (r. 1237).

¹⁵⁴⁹ CDB II, č. 227, s. 211: „homines omnium ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum, qui de furto vel alio maleficio incusantur, non nisi per vicinatus testimonium se expurgent et falsus accusator nobis in CCC denariis condempnetur“.

¹⁵⁵⁰ Tím dochází k porušení jedné z podmínek pro aplikaci božích soudů, které definoval James Whitman, totiž že ordál je možné použít jen tehdy, když chybí formální žalobce. („No formal accuser came forward.“ James Q. WHITMAN, *The Origins*, s. 60.) Nicméně ani tento fakt neznamenal konec používání ordálových zkoušek, jak dokládají domácí prameny.

¹⁵⁵¹ Viz RTT I, č. 25, s. 11 a č. 88, s. 26–27. Spojitost mezi starým nárokovým řízením a novou žalobou o škody dokládá ještě Rožmberská kniha: „Když kto opoviedá plen, nebo výboj, nebo což právo šlo, že je ztratil, tehda právo říci: ‚učiněna mi škoda.‘ ‚Pověz, kterým nárokem? na kterej dědině? který den učiněna? pod kterým svátkem opoviedána?‘ Nebo říci: ‚opoviedá pán můj svú škodu; ráčič pomnieti, vzeptá-li sě, kto sú mu učinili, chce rád na nich dobývati právem.“ KN. ROŽ., čl. 226, s. 90. Viz dále ibid., čl. 212, s. 87: „Opoviedati právo sveřepice, včely, ščepy a to vše, což jest nárok, trój póhon, právo voda i železo.“ Viz také ibid., čl. 238, s. 95: „Přivesti komornika právo na škodu, když sě škoda stane, výboj, plen, oheň i vše nároky, což je právo voda i železo.“

¹⁵⁵² K tomu více J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 25. Viz také idem, *K dějinám českého trestního práva*, s. 30.

¹⁵⁵³ J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 25.

Právní knihy a prameny 14. století

Již výše jsme naznačili, že zánik ordálů můžeme klást do přímé souvislosti s reorganizací soudnictví i se změnou klasifikace některých deliktů, pro které se boží soudy běžně používaly. Aby mohlo dojít k aplikaci ordálu, musel být dle jedné z podmínek zločin spáchán tajně (skrytě). Zločinci přistižení při činu nebo bezprostředně po něm, stejně jako jedinci se špatnou pověstí, byli nově stíháni z pozice *ex officio*, přičemž se v praxi „uplatňuje nové, policejně-trestní (inkviziční) řízení, které se mělo časem státi řízením ve věcech trestních vůbec“¹⁵⁵⁴ a které – s ohledem na svůj charakter – vylučovalo aplikaci božích soudů. Nová potřeba vymezení kompetencí jednotlivých soudních instancí kráčela ruku v ruce se změnou v klasifikaci deliktů, resp. vedla k odlišování žaloby trestní a civilní.¹⁵⁵⁵ Prakticky jediný přímý doklad těchto změn reprezentuje *Maiestas Carolina*. Článek 120 zmíněného zákoníku hovoří o „*accusationibus civilibus super spolia, rapina et furto*“, tedy o plenu, loupeži a krádeži, článek 123 o „*accione civili super excussione seu effractione domorum*“, tj. o tak zvaném výboji a konečně článek 125 pojednává o „*accione civili super succisione silvarum, annonarum, pratorum, captura piscium et hiis similibus*“, tedy o pokácení lesů, vyžínání úrody a louky, chytání ryb apod.¹⁵⁵⁶ Všechny tyto delikty jsou v *Maiestas* označeny jako „*accusatio civilis*“. Podle Markova „*tato reforma záležela v tom, že žaloby o škody, způsobené krádeží, loupeží, plenem a výbojem, byly úplně vyňaty z příslušnosti řádných soudů a že jediné příslušnými pro ně se staly úřady popravců*“.¹⁵⁵⁷ Jak jsme již výše uvedli, při těchto úřadech se zcela prosadilo vyšetřovací (inkviziční) řízení, ve kterém pro ordály nebylo místo. „*Příslušnost soudu zemského a soudů krajských byla omezena jen na spory o škody, způsobené – užijeme-li dnešního termínu – bezprávím, které bylo*

---

¹⁵⁵⁴ J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 26–27.

¹⁵⁵⁵ Podle Markova „záleželo v té době pouze na vůli poškozeného, chtěl-li podati proti pachateli (a jeho pomocníkům) žalobu civilní (*agere civiliter*) pro niž byl příslušný soud zemský, nebo též žalobu trestní (*criminaliter agere*), která beze vší pochyby musela býti (...) podána příslušnému popravci“. J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 27.

¹⁵⁵⁶ MC, čl. 120, s. 222–225; čl. 123, s. 242–250 a čl. 125, s. 254–266.

¹⁵⁵⁷ J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 28.

považováno za bezprávi civilní,“ poznamenal Markov.¹⁵⁵⁸ Právě u těchto soudů se můžeme ještě v polovině 14. století setkat s ordálovými zkouškami, nicméně jejich používání bylo s největší pravděpodobností již minimální. Jak u majetkových deliktů, tak i u zločinů proti životu a zdraví jedince došlo v průběhu 14. století k posunu v důkazních prostředcích. Unikátní prameny, které tyto změny (v kontextu zemského práva) reflektují, představují především tzv. právní knihy, zejm. Rožmberská kniha, *Ordo iudicii terrae* a Řád práva zemského; neméně významný je pozůstatek českých zemských desk (půhonný kvatern) či žalobní formuláře. Z uvedených pramenů je patrné, že docházelo k postupnému nahrazování ordálových zkoušek přísahou s určitým počtem přísězných pomocníků (spolupřísězníků). Zatímco VIII. hlava Rožmberské knihy, tedy její nejstarší část, která se svým obsahem hlásí do konce 13. století (podle Františka Čády vznikla nedlouho po r. 1260¹⁵⁵⁹), předepisuje pro vyjmenované delikty zkoušku vody nebo železa, IV. hlava, jež pochází stejně jako archetyp zmíněné právní knihy patrně ze čtyřicátých let 14. století, uvádí již pro stejné zločiny přísahu se dvěma, resp. šesti očistnými přísězníky. (V případě uplatnění tzv. sirotčího práva přísahala strana sporu sama bez spolupřísězníků.) Kondicionál u článků 69 a 71 IV. hlavy Rožmberské knihy ukazuje, že přísaha žalobce (poškozeného) byla původně dobrovolná.¹⁵⁶⁰ Pravděpodobně se jednalo o dědictví staré nárokové procedury.

Změnu v důkazním řízení, tak jak ji zachycuje Rožmberská kniha, potvrzuje rovněž *Ordo iudicii terrae*, které dle některých badatelů vzniklo v době vlády Karla IV., konkrétně v padesátých až šedesátých letech 14. století.¹⁵⁶¹ Pro ilustraci uvedme ukázky z výše jmenovaných pramenů; týkají se deliktů, pro které se aplikovala zkouška vody a železa.

---

¹⁵⁵⁸ J. MARKOV, *České žalobní formuláře*, s. 29–30.

¹⁵⁵⁹ F. ČÁDA, *České právní*, s. 12.

¹⁵⁶⁰ K tomu více R. RAUSCHER, *O krádeži*, s. 96.

¹⁵⁶¹ V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 171.

Zkouška vody

Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae

„*Hawel de Brzyeznicye conqueritur super Sezemam de Fridburka, quod fecit sibi dampnum cum suo posse per spoliolum in via pacis. Perdicio in equis et armis bellicis pro mille mar. argenti.*“ (...) „*Actor Gallus juravit in capella et Zezema eciam. Terminus datus fuit ad aquam mittendi. Gallus stetit cum jure suo, Zezema non astitit cum jure suo. Terminus datus ad barones monere in octaua Bartholomey in colloquio generali.*“¹⁵⁶²

Rožmberská kniha, VIII. hlava

[čl. 154–155] „*Z plena jeden pónon.* (...) *Právo voda.*“ [čl. 156] „*Ze zlodějstva, což pomnienie, jeden pónon; též právo pohoniti jako z plena; právo voda.*“ [čl. 157] „*Z lúpeže jeden pónon; týmž právem pohoniti jako z plena; právo voda.*“ [čl. 158] „*Z lesa porubanie jeden pónon; jako z plena; právo voda.*“ [čl. 159] „*Ze vzebranie úroków jeden pónon, takéž pohoniti jako z plena; právo voda*“ etc.¹⁵⁶³

Rožmberská kniha, IV. hlava

[čl. 69] „*Z plena právo se zpraviti zemským právem, jemuž vinu dávají, samému třetímu. Ale bylo by pravějšě, aby pónod přísáhl napřed z své škody: tehdy právo bylo by odpoviedači otpřisieci se; potom za vodu dva pomocníky otpřieseza, že je nevinen, z něhož popřisežen. Z lúpeže takéž, z zlodějstva takéž, z přeboje takéž, z lesa posečenie takéž.*“¹⁵⁶⁴

Ordo iudicii terrae, článek 95, 96 a 51

[čl. 95] „*Casus. Petrus spoliavit Johannem in via pacis sine jure, et recepit vestes et promptos denarios et equos suos, qui se extendunt in valore ad X marcas argenti minus uno lotone.*“ [čl. 97] „*et tunc idem actor per se vel per alium, quem circa ipsam suam querimoniam ad hoc nominavit (...) jurabit, super crucem ponendo digitos suos; et si primo vel secundo jurando non processerit,*

¹⁵⁶² RTT I, č. 88, s. 26–27.

¹⁵⁶³ KN. ROŽ., čl. 154–159, s. 78–79.

¹⁵⁶⁴ Ibid., čl. 69, s. 50–51.

vel de cruce levaverit manum suam, tunc dicitur eidem „emenda te“; et si se non emendaverit, tunc causam eandem perdidit in ipso facto. Si autem processerit: tunc citatus similiter jurare debet; et si processerit in ipso juramento, tunc idem citatus duos alios idoneos viros ducet, et eos ad tabulas imponere debet, qui jurabunt, quilibet eorum per se, prout informatus fuerit, dicendo sic: ‚quidquid ispe citatus juravit, hoc est juramentum verum et non falsum; sic me Deus adjuvet et omnes sancti.‘ Et si processerint: tunc idem citatus absolvetur a causa ipso facto.“ [čl. 51.] „Et similiter in causis factis per rapinam, furtum, sublationem censuum, procedetur per omnia, ut superius est expressum.“¹⁵⁶⁵

Zkouška železa

Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae

„Item idem conqueritur super Nicolaum, Jessek, Doberach de Ludicz, quia fecerunt sibi dampnum per incendium ignis in hereditate sua in Ludicz.“ (...) „Terminus datus cum concordia vel ad idem ius cum Nicolao et Jessek feria V quatuor temporum Quadragesime. Terminus datus feria VI ad barones, vrum debeat ferrum recipere domina Doberacha. Terminus datus Nicolao et Jesconi cum concordia vel ad iudicium in octava Viti.“¹⁵⁶⁶

Rožmberská kniha, VIII. hlava

[čl. 161] „Ze zlata jeden pónon; právo pohoniti jako z plena; právo železo; nemóž pohoniti k malému úřadu.“
[čl. 163] „Z výboje jeden pónon; právo pohoniti jako z plena; právo železo.“ [čl. 177] „Když pohoní ze sveřepic, to je trój pónon sehnati; právo železo.“ [čl. 178] „Ze ščepów

Rožmberská kniha, IV. hlava

[čl. 71] „Z ohně právo sě zpravití, komu vinu dávají, samému sedmému. Ale bylo by pravějšé, pówod popřišez napřed svú škodu: tehda odpoviedač otpřišiehá sě také a za železo šest pomocníkóv otpřišezte, že nevinen. Z výboje takéž, ze sveřepic takéž, z hlavy takéž z přihlavného dobytka takéž, z

¹⁵⁶⁵ ORDO, čl. 51, s. 101; čl. 95, s. 130–131 a čl. 97, s. 133. Srov. ŘÁD, čl. 95, s. 130–131 a čl. 97, s. 133.

¹⁵⁶⁶ RTT, č. 25, s. 11.

uškození trój pónon; z toho právo chromoty takéž.¹⁵⁶⁸
železo.“ [čl. 179] „Ze včel trój pónon;
právo železo.“ [čl. 180] „Z hlavy trój
pónon; z chromoty trój pónon; právo
železo.“¹⁵⁶⁷

Ordo iudicii terrae, článek 62 a 63

[čl. 62] „Item si quis alterius arbores fructiferas, quae ščepy dicuntur, succiderit, vel apes subtraxerit, aut eas quocunq̄ue modo destruxerit, vel etiam equatis, quae sveřepice dicuntur, interfecerit, vel aurum subtraxerit, effodendo de terra, vel quocunq̄uemodo in eisdem rebus damnum fecerit, vel manum aut pedem, vel digitum aut aliud membrum absciderit, seu mutilaverit, vel mendam fecerit in aliquo praedictorum.“ [čl. 63] „Tunc actor per vel per suum substitutum ad hoc (...) jurabit contra citatum, quod id damnum ei intulit, prout fuerit informatus. Et si jurando processerit, tunc citatus per se jurabit econtra, quia innocens est; et si processerit jurando, tunc juxta se habere debet sex idoneos viros, qui jurabunt, quod iuramentum ipsius citati verum extitit et non falsum; et si etiam processerint in iuramento, tunc citatus mox absolvitur ab instantia ispius actoris.“¹⁵⁶⁹

Z výše citovaných pasáží z půhonného kvaternu českých zemských desk je patrné, že se zkoušky vody a železa používaly u soudů, které se řídily zemským právem, ještě v prvních dvou dekádách 14. století. (O používání božích soudů na Moravě nemáme pro 14. století žádné zprávy.) V pramenech 14. věku – zejména v právních knihách i zemských deskách – se již nehovoří o božích soudech jako takových (*iudicium Dei*), ale pouze o soudu (právu) vody či železa.

Je pravděpodobné, že minimálně od konce 13. věku v důkazním řízení koexistovaly pro tytéž delikty boží soudy i přísahy (s určitým počtem spolupřísežníků); ty ve finále zcela vytlačily ordálové zkoušky z důkazního řízení. Ona koexistence byla odvislá od nutnosti obrátit se na alternativní či subsidiární důkazní prostředky – ordály. V praxi mohly jednoduše nastat situace, kdy nebylo

---

¹⁵⁶⁷ KN. ROŽ., čl. 161 a 163, s. 79–80 a čl. 177–180, s. 81.

¹⁵⁶⁸ Ibid., čl. 71, s. 51.

¹⁵⁶⁹ ORDO, čl. 62 a 63, s. 109–110.

možné podstoupit přísahu s určitým počtem spolupřísežníků. Důvodů byla celá řada: žalovaný odmítl přísahat, neměl k dispozici stanovený počet spolupřísežníků (svědků), nebo tyto osoby nebyly ochotné nést rizika spojená s přísahou, obviněný mohl být považován za osobu nevěrohodnou či difamovanou, která se přísaze nesměla podrobit aj. Odstranění ordálů v těch případech, kdy jejich použití bylo nezbytné, představovalo riziko vzniku vakua v důkazním řízení.

Při pokusu stanovit přesnou dobu i způsob, jakým byly ordálové zkoušky vymýceny z domácího soudního řízení, narážíme na řadu problémů. Těmi základními jsou určení doby vzniku právních knih (Rožmberské knihy, Ordo a Řádu), které představují klíčové prameny pro zmapování tohoto procesu, dále zhodnocení jejich obsahu, tedy do jaké míry odpovídá dobové praxi, v neposlední řadě pak stanovení jejich vzájemného poměru, ale i vztahu k právním reformám Karla IV. a pražských episkopů. Další prameny celou situaci spíše komplikují a vyvolávají v nás více otázek, než kolik můžeme dostat odpovědí.

Výše jsme uvedli, že jako *consensus omnium* je v domácí literatuře přijímáno tvrzení, že ordály ze soudní praxe vymýtil císař Karel IV. v úzké kooperaci s pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic. Ze strany církevních autorit však byly podniknuty kroky proti božím soudům minimálně již o tři dekády dříve. V osmdesátých letech minulého století objevila Zdeňka Hledíková na přídeštní rukopisu I Q 310 vratislavské univerzitní knihovny zlomek statut synody, kterou svolal pražský biskup Jan IV. z Dražic roku 1312 nedlouho po svém návratu z viennského koncilu.¹⁵⁷⁰ Jak Zdeňka Hledíková upozornila, tato synoda musela být v mnoha ohledech výjimečná, neboť o ní zpravuje František Pražský, zatímco konání biskupské synody v roce 1308 přešel zcela bez povšimnutí. Jan IV. z Dražic v synodálních ustanoveních publikoval „něco v zemi zásadně nového, s čím se biskup z Vienny vrátil a s čím chtěl seznámit domácí společnost,“ míní Hledíková.¹⁵⁷¹ Synoda se věnovala především otázkám církevní disciplíny a morálky. Mimo jiné se v jejím třetím ustanovení objevil zákaz účasti

---

¹⁵⁷⁰ O rukopisu více Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Kodifikační úloha synodálních statut v českém prostředí předhusitské doby*, in: Velké kodifikace I. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988, Praha 1989, s. 103–116. K synodě více Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991, zejm. s. s. 58–63.

¹⁵⁷¹ Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup*, s. 57.

duchovních na ordálu vody a železa.¹⁵⁷² Text tohoto ustanovení se zachoval pouze fragmentárně, nicméně ze zlomku je patrné, že se jedná – alespoň co se týče opatření proti ordálům – prakticky o doslovné znění pasáže 18. kánonu *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu.¹⁵⁷³

Synodální nařízení Jana IV. z Dražic představuje první dochované opatření proti božím soudům, pomineme-li první článek tzv. Velkého privilegia pro českou církev.¹⁵⁷⁴ (V počínání pražského biskupa Ondřeje, které vedlo k tzv. Velkému privilegii, i Jana IV. z Dražic, jež vyústilo v roce 1312 v pražskou synodu, můžeme najít jisté paralely. Oba biskupové se snažili prosadit nebo minimálně seznámit domácí společnost s církevními normami a novotami, se kterými přišli do styku na významných církevních koncilech.)

Pouze na okraj uveďme, že pokud akceptujeme názor Finbarra McAuleyho, totiž že 18. kánon *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu necítil primárně na boží soudy, ale usiloval především o vyvázání církve ze světských záležitostí a opětovné definování úlohy duchovenstva, pak můžeme stejným prizmatem pohlížet i na třetí ustanovení pražské synody Jana IV. z Dražic. Tímto tvrzením nepopíráme, že ordály představovaly aktuální problém. Zákaz účasti duchovních na božích soudech však mohl reprezentovat pouze jeden segment kýženého oddělení světské a církevní sféry. Vidíme to hlavně z dochovaného druhého odstavce zmíněného synodálního nařízení, kde je výslovně přikázáno „*at' si nikdo nedovolí zaplétat svaté apoštolské učení do světských záležitostí*“.¹⁵⁷⁵ Dále nařízení např. ustanovuje, aby klerici nezastávali

---

¹⁵⁷² Podle Zdeňky Hledíkové nebyl zákaz účasti duchovních na ordálech v českých zemích známý: „*Statut synody je dochován jen ve zlomku a nedovolí proto plně postihnout, co všechno si biskup z Vienny přinesl jako aktuální věci, a co předložil své zemi. Nebyly to jen koncilem nově projednávané záležitosti, ale i takové, které byly již delší dobu součástí obecného práva, přesto v Čechách zatím neznámé – jako právě zákaz ordálů – a s kterými přišel Jan IV. při příležitosti sněmu do styku právě jako se součástí obecného práva.*“ Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup*, s. 60.

¹⁵⁷³ Viz Z. HLEDÍKOVÁ – J. V. POLC, *Pražské synody*, čl. 3, s. 100–101.

¹⁵⁷⁴ Bylo by jistě zajímavé sledovat opatření proti ordálům v kontextu mohučských provinciálních statut, která platila na území pražské a olomoucké diecéze až do roku 1341, resp. 1344 (dle jiných autorů 1349). V souvislosti se studiem těchto pramenů však narážíme zejména na dva problémy. Tím prvním je velmi špatné ediční zpracování (o minimálním rukopisném dochování v domácím prostředí nemluvě), druhým pak otázka reálného dopadu těchto nařízení v českých zemích. K tomu viz alespoň Rostislav ZELENÝ, *Synodální život v pražském biskupství (973–1344)*, in: *Tisíc let pražského biskupství: 973–1973*, Praha 1973, s. 55–78. P. KRAFL, *Církevní právo*, zejm. s. 105–108. Z. HLEDÍKOVÁ, *Svět*, zejm. s. 381–389.

¹⁵⁷⁵ „*Cum sacram doctrinam apostolicam nemo se debeat secularibus implicare negociis.*“ Z. HLEDÍKOVÁ – J. V. POLC, *Pražské synody*, čl. 3, s. 101.

světské úřady (úřady pod světskými pány), ale ty at' jsou svěřovány pouze laikům.¹⁵⁷⁶

Opatření proti ordálovým zkouškám biskupa Jana IV. z Dražic se s největší pravděpodobností nestalo překážkou pro jejich další aplikaci. Z pozůstatků zemských desk, ale i dalších pramenů víme, že se zkoušky vodou a železem používaly u světských soudů řídících se zemským právem i nadále. (Otázkou zůstává, v jaké formě.) Biskupské nařízení se pravděpodobně nesetkalo s dostatečnou podporou ze strany světské autority.¹⁵⁷⁷

O co se neúspěšně (?) pokoušel Jan IV. z Dražic, měl o tři desetiletí později přivést ke zdárnému konci první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic. V roce 1343, tedy nedlouho po svém nastolení na pražský biskupský stolec, svolal diecézní synodu, jejíž 11. článek zakazoval klerikům pod trestem exkomunikace, ztráty úřadu a benefícia, žehnat nebo být přítomen žehnání ordálové vody a železa; ty jsou dokonce označeny za dílo ďábla (*fabricante dyabolo est inventa*).¹⁵⁷⁸ Jak Jan IV. z Dražic, tak i Arnošt z Pardubic zůstali věrní linii, kterou vyznačil na IV. lateránském koncilu papež Inocenc III. Žádný nezakázal ordály jako takové, ale pouze administraci duchovních. Zatímco 18. kánon IV. lateránského koncilu, stejně jako 3. článek synodálního statutu Jana IV. z Dražic zasazují problém účasti duchovních na božích soudech do širšího kontextu separace světské a církevní sféry, cílí Arnoštův zákaz pouze na boží soudy.

---

¹⁵⁷⁶ Ibid., čl. 3, s. 101: „*ne clerici maxime in sacris ordinibus constituti seu temporales iuris dominacioni vel alia publica officia ecclesiastice honestati contraria sub illustrissimo rege, baronibus et aliis Bohemie secularibus viris exercere presumant predictorum regis et baronum libera sollicitudo non clericis sed laicis committant*“.

¹⁵⁷⁷ Opačné stanovisko zastává Zdeňka Hledíková, podle které „*statut Jana z Dražic, jehož je ustanovení o ordálech vody a železa 3. článkem, zmiňuje v jiné souvislosti souhlas krále a předních šlechticů země a je pravděpodobné, že s jejich vědomím došlo i k ostatním nařízením téže synody, jež neměla pouze interní ráz. Prvý ‚zákaz ordálů‘, přesněji účasti kněží při nich, který jejich platnost jako důkazního prostředku podkopával, byl tak už skutečně v souhlasu s vůlí politické reprezentace země*“. Z. HLEDÍKOVÁ, *Svět*, s. 375. S ohledem na torzovitost dochování pražského synodálního statutu není možné Hledíkové názor potvrdit ani vyloučit, nicméně – jak jsme výše uvedli – boží soudy se objevují ještě ve 20. letech 14. století v půhonném kvaternu českých zemských desk.

¹⁵⁷⁸ Z. HLEDÍKOVÁ – J. V. POLC, *Pražské synody*, čl. 11, s. 113.

IV. lateránský koncil, kánon 18, De iudicio sanguinis et duelli clericis interdicto

„Sententiam sanguinis nullus clericus dictet aut proferat, sed nec sanguinis vindictam exerceat aut ubi exercetur intersit. Si quis autem huiusmodi occasione statuti ecclesiis vel personis ecclesiasticis aliquod praesumpserit inferre dispendium, per censuram ecclesiasticam compescatur, nec quisquam clericus literas scribat aut dictet pro vindicta sanguinis destinandas, unde in curiis principum haec sollicitudo non clericis sed laicis committatur. Nullus quoque clericus rottiariis aut balistariis aut huiusmodi viris sanguinum praeponatur, nec illam chirurgiae artem subdiaconus, diaconus vel sacerdos exerceant, quae ad ustionem vel incisionem indult, nec quisquam purgationi aquae ferventis vel frigidae seu ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecrationis impendat, salvis nihilominus prohibitionibus de monomachiis sive duellis antea promulgatis.“¹⁵⁷⁹

Pražská synoda, r. 1312, kánon 3

„...vel abscisionem inducit, nec quisquam purgacionem aque ferventis vel frigide, seu ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecracionis impendat. Si quis autem contra hec venire presumpserit et a suo prelato commonitus infra quindecim dies non respuerit, ex tunc ipso iure omni officio et beneficio ecclesiastico sit privatus pro eo, [quod] officio clericali neglectus et fluctibus secum, ut potentibus placeat, se immergit, districcius autem decernimus puniendum, illud, si religiosorum quisquam aliquid predictorum ausus fuerit atemptare.“

„Cum sacram doctrinam apostolicam nemo se debeat secularibus implicare negociis ne clerici maxime in sacris ordinibus constituti seu temporales iuris dominacioni vel alia publica officia ecclesiastice honestati contraria sub illustrissimo rege, baronibus et aliis Bohemie secularibus viris exercere presumant predictorum regis et baronum libera sollicitudo non clericis sed laicis committant. Nullus eciam clericus sagittariis nec ballistariis aut huiusmodi iuris.“¹⁵⁸⁰

---

¹⁵⁷⁹ N. P. TANNER (ed.), *Decrees*, čl. 18, s. 24.

¹⁵⁸⁰ Z. HLEDÍKOVÁ – V. J. POLC, *Pražské synody*, čl. 3. s. 100–101.

Pražská synoda, 1343, kánon 11, De iudicio ferri igniti et aquae ardentis

„Omnibus insuper presbyteris et ceteris clericis preter alias penas a iure statutas et sub excommunicacionis (pena) et privatione officii et beneficii (in quas ipsos ex nunc, canocina monicione premissa, incidere volumus ipso facto, ne ferrum ignitum vel aquam in qua purgandi merguntur, que, ut canon asserit, fabricante dyabolo est inventa.) benedicant nec benedicendis interesse presumant, firmiter inhibemus.“¹⁵⁸¹

Arnoštovo opatření proti ordálům můžeme vnímat minimálně dvěma způsoby. Nařízení biskupa Jana IV. z Dražic z roku 1312 se v praxi neprosadilo a boží soudy se pravděpodobně i nadále aplikovaly za účasti/administrace duchovenstva. Proto Arnošt z Pardubic opětovně vydal ustanovení zaměřené proti těmto praktikám. Zákaz podpořil mnohem přísnějšími sankcemi než jeho předchůdce na biskupském stolci.

Nabízí se však i opačné tvrzení, totiž že opatření proti ordálům, se kterým přišel Jan IV. z Dražic, se v praxi postupně začalo prosazovat. Podle Zdeňky Hledíkové pouze „Arnošt z Pardubic při svém nastoupení přirozeně zrekapituloval hlavní, dosud ne zcela samozřejmé normy, v daném případě [tj. stran ordálového zákazu] to učinil hned ve statutu své první, ještě biskupské synody z roku 1343“.¹⁵⁸²

Celá situace se nevyjasní, ani pokud ji zasadíme do kontextu vzniku Rožmberské knihy nebo alespoň její IV. hlavy. Tato část bývá považována za doklad odstranění ordálů ze soudní praxe.¹⁵⁸³ Problém je v tom, že neznáme přesnou dobu vzniku IV. hlavy, resp. celého díla. Připomeňme nejnovější názor Nadi Štachové, podle kterého byl archetyp Rožmberské knihy sepsán v letech 1343–1346.¹⁵⁸⁴ Nahrazení ordálů přísahou s určitým počtem spolupřísežníků, jež zachycuje právě IV. hlava, může být bezprostřední reakcí na Arnoštův zákaz, který způsobil vakuum v jednom ze segmentů důkazního řízení.

---

¹⁵⁸¹ Ibid., čl. 11, s. 113. Již výše jsme uvedli, že editoři dali do názvu horkou vodu, ačkoliv se v textu objevuje jen zkouška vody studené.

¹⁵⁸² Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup*, s. 58, pozn. 9.

¹⁵⁸³ Viz např. J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 245. N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 76.

¹⁵⁸⁴ N. ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha*, s. 98.

Je třeba mít na paměti rozdíl mezi promulgací zákazu a jeho reálnou aplikací v právní praxi. I kdyby se opatření proti ordálům prosadilo, s největší pravděpodobností by se tak nestalo okamžitě. Mimoto by se ze strany autora Rožmberské knihy jednalo o reakci více než pohotovou. Celé dílo samozřejmě nevzniklo ze dne na den. Stejným způsobem nemohla proběhnout ani transformace důkazních prostředků. (Autor se snažil zachytit právní normy platné v době sepsání.) Připomeňme, že ještě tvůrce *Ordo iudicii terrae*, tedy právní knihy, která je tradičně považována za mladší než Rožmberská kniha, uvádí v souvislosti se zákazem ordálů: „*Et si omnes jurando processerint, quid ultra faciendum, sit hoc ignoro; quia prius citatus super aquam mittebatur, quod jam abolita est, et quid juris sit pro eo, per barones nondum est inventum.*“¹⁵⁸⁵ Podle děkana vyšehradské kapituly Viléma z Lestkova, životopisce Arnošta z Pardubic, vyvolal biskupův zákaz „*totaliter baronum resistencia*“, což rovněž nesvědčí o hladkém přijetí opatření, které bezesporu zapříčinilo změny v důkazním řízení.¹⁵⁸⁶ Pánům s největší pravděpodobností nešlo o znemožnění výkonu ordálových zkoušek jako takových (ať už se používaly či nikoliv), jako spíše o zasahování do starých obyčejů a pravomoci svobodného nalézání práva.

Pokud IV. hlava Rožmberské knihy vznikla (stejně jako celé dílo) do roku 1346 a zároveň již autor zohlednil dopad Arnoštových synodálních statut, pak by se změna v důkazních prostředcích musela odehrát v nepříliš dlouhém časovém úseku tří let. (Nabízí se otázka, jak hojně se v soudních přích pohnaní podrobovali zkoušce vody nebo železa.) Jiné řešení nabídl Josef Markov, totiž že IV. hlava Rožmberské knihy je pozdějším (mladším) dodatkem.¹⁵⁸⁷

---

¹⁵⁸⁵ ORDO, čl. 68, s. 113.

¹⁵⁸⁶ Arnošt z Pardubic „*hic etiam iudicia peregrina, videlicet candentis ferri et aque frigide, quibus Boemi usque ad ipsius tempora utebantur, exerceri prohibuit et eadem totaliter baronum resistencia non obstante suppressit*“. J. EMLER (ed.), *Viléma, děkana kapituly vyšehradské, Život Arnošta*, s. 393. Zprávu o velkém odporu, který se zdvihl proti Arnoštovu opatření, zanechal i kronikář Beneš Krabice z Weitmile, který však vycházel z díla děkana Viléma z Lestkova: „*Hic pro domo Dei murum se ponens iudicia peregrina, videlicet ferri candentis et aque frigide, quibus Boemi usque ad sua tempora utebantur, fieri prohibuit et cessare fecit omnino, magna resistencia et displicencia baronum regni non obstante.*“ J. EMLER (ed.), *Kronika Beneše z Weitmile*, s. 530. Pro český překlad viz M. BLÁHOVÁ (tran.), *Beneše Krabice z Weitmile*, s. 235: „*Postavil se jako zeď pro dům boží a zakázal, aby se konaly cizozemské soudy, totiž rozžhaveným železem a ledovou vodou, které Češi užívali až do jeho doby, a přičinil se, aby úplně ustaly bez ohledu na velký odpor a nelibost pánů království.*“ Podle Zdeňky Hledíkové onu nelibost domácí nobility je potřeba chápat jako „*hagiografickou nadsázku*“. Z. HLEDÍKOVÁ, *Svět*, s. 380, pozn. 39.

¹⁵⁸⁷ J. MARKOV, *Původ – sok*, s. 31. Idem, *Příspěvky*, s. 245.

Zůstává tedy otázkou, zda změna důkazního řízení, konkrétně nahrazení ordálů přísahou s určitým počtem očistných přísedících, kterou reflektuje IV. hlava Rožmberské knihy, reaguje na synodální ustanovení Arnošta z Pardubic, nebo již na opatření biskupa Jana IV. z Dražic. Je však třeba připomenout, že oba episkopové nezakázali boží soudy jako takové, ale pouze účast duchovních na jejich administrování, čímž ordály zbavily legitimacy. Ordálové zkoušky mohly fungovat i nadále v pozměněné podobě (pak už se nejednalo o tradiční boží soudy), jak se můžeme domnívat na základě článků 53 a 68 českého Řádu práva zemského (viz dále), nebo byly ze soudní praxe odstraněny. O explicitním zákazu, který by musel nutně vzejít od světské autority, však nemáme žádné zprávy, s výjimkou *Maiestas Carolina*. (Všeobecný konsensus stran zákazu mohl být výsledkem některého ze zemských sněmů.) Články 53 a 68 *Ordo iudicii terrae*, hovoří pouze o tom, že zkoušky vody a železa jsou nyní zrušeny (*abolitum est*); autor Rožmberské knihy v článku 70, který se týká sporu o dluhy či dědiny, pak uvedl „*ledno voda sešla mezi nimi s toho*“.¹⁵⁸⁸

Chybějící zákaz světské autority bývá tradičně přisuzován Karlovi IV. Úzká kooperace s Arnoštem z Pardubic, která pokryla jak sféru církevní, tak i světskou, mohla být natolik efektivní, aby vymýtila ordálové zkoušky ze soudní praxe.¹⁵⁸⁹ O jejich spolupráci, která se týkala právních záležitostí, hovoří i soudobí autoři.¹⁵⁹⁰

Karla IV. bezesporu zaměstnával problém praktikování zkoušek vody a železa;¹⁵⁹¹ pokud by ordály nepředstavovaly aktuální a stále živou otázku, jen

---

¹⁵⁸⁸ KN. ROŽ., čl. 70, s. 51. Viz dále ORDO, čl. 53, s. 103 a čl. 68, s. 113.

¹⁵⁸⁹ Tak již H. JIREČEK, *Právníký život*, s. 182: „*první arcibiskup pražský, věhlasný Arnošt z Pardubic*“ byl „*soudruh zákonodárských prací Karla IV*“.

¹⁵⁹⁰ Viz OzD, čl. 10, s. 123. Viz dále ŠTÍTNÝ, s. 147–148. Viz také J. KEJŘ, *Sporné otázky*, s. 78, pozn. 115.

¹⁵⁹¹ Karlův zákoník *Maiestas Carolina* byl inspirován tzv. Konstitucemi z Melfi Fridricha II. z roku 1231, ve kterých se rovněž objevuje zákaz božích soudů. Dle Jiřího Kejře „*ale situace byla odlišná. Mohly navázat [tj. Konstituce] přímo na zákaz, který byl vydán na čtvrtém lateránském koncilu, a ordály vskutku zmizely z praxe, což se stalo po mnoha dřívějších diskusích mezi kanonisty. Naproti tomu Karel, více než o století později, se stále setkával s úkolem potírat tyto obyčeje. Pražská synoda z roku 1343 přísně zakázala kněžím asistovat při ordálech. Toto synodální usnesení mohlo spolu s obecně platnými kanonickými konstitucemi sloužit jako podnět pro příslušný článek v MC. Ale je třeba si všimnout rozdílu: synoda zakázala kněžím světit železo a vodu, Karel zamýšlel ordály vůbec zakázat*“. J. KEJŘ, *Sporné otázky*, s. 65. Pokud si Karlův zákaz dáme do souvislosti s pražskou synodou Arnošta z Pardubic z roku 1343, nemuselo se jednat o zcela odlišnou situaci, jak se Kejř domníval. Pražská synoda, stejně jako IV. lateránský koncil, nezakázal a ani nemohl zakázat používání ordálů u světských soudů. Konstituce i *Maiestas*

stěží by proti nim tak ostře vystoupil v připravovaném zákoníku známém jako *Maiestas Carolina*.¹⁵⁹² Nebo *Maiestas* pouze potvrzovala již platný (světský) zákaz (který nebyl v praxi důsledně dodržován)?

V 39. článku *Maiestas* jsou ordálové zkoušky označeny jako „*těžký blud, jenž se protíví svatému křesťanskému náboženství a poškozujee klidný život našich oddaných věrných*“. Proto z Karlova rozhodnutí „*naprosto nikomu na území tohoto království není povoleno provádět zkoušku žhavým železem nebo ledovou vodou ani žádný jiný druh podobných zkoušek, ani zavádět jejich užívání při libovolné příležitosti nebo z libovolné příčiny, na příklad při spáchání zločinu, při násilí na panně nebo při cizoložství, jak se to někdy, podle našeho zjištění, dělalo, ani je užívat libovolně jinak vymyšleným způsobem*“. Tomu, který by tento zákaz přestoupil, „*hrozí vedle klatby trest ztráty všech statků ve prospěch pokladny; a jakmile se jej podaří chytit – což komukoli nejen povolujeme, ale i přikazujeme –, nechť hanebně skončí svůj život ohněm, nebo vodou, podle toho, čeho z těchto dvou se na jiném dopustil*“.¹⁵⁹³

Podle názoru Josefa Markova se zákaz ordálů obsažený v *Maiestas* vztahoval na vrchnostenské soudy, neboť v oblasti zemského soudu byla otázka

---

představovaly nezbytný autoritativní zákaz ve světské rovině. Pro znění Konstitucí viz Wolfgang STÜRNER (ed.), *Die Konstitutionen Friedrichs II. für das Königreich Sizilien*, in: MGH, LEG, CONST II, Supplementum, Hannover 1996, s. 144–454. O božích soudech ve Fridrichových Konstitucích více Hermann CONRAD, *Das Gottesurteil in den Konstitutionen von Melfi Friedrichs II. von Hohenstaufen (1231)*, in: Festschrift zum 70. Geburtstag von Walter Schmidt-Rimpler unter Mitwirkung von Freuden und Kollegen, Karlsruhe 1957, s. 9–21.

¹⁵⁹² Ze staršího edičního zpracování Karlova zákoníku uveďme *Maiestas Carolina sive Constitutiones Caroli IV. Rom. Imperatoris, quibus ille Regnum Bohemiae formandum ornandumque censuit. Nunc primum in lucem prolata studio Pauli GESCHINII*, Hanovia 1617. František PALACKÝ (ed.), *Majestas Carolina, latině a česky*, in: AČ III, Praha 1844, s. 65–180. Hermenegild JIREČEK (ed.), *Majestas Carolina*, in: CJB II. 2, s. 100–197. Moderní edici přináší Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER (ed.), *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*, München 1995.

¹⁵⁹³ Marie BLÁHOVÁ – Richard MAŠEK (eds.), *Karel IV., státnické dílo*, Praha 2003, čl. 39, s. 195. Pro latinskou verzi viz MC, čl. 39, s. 114–116: „*Errorem gravissimum religioni santissime christiane contrarium ac obnoxium statui et quieti devotorum nostrorum fidelium de medio gregis populi christiani regni nostri boemie penitus extirpantes, Sancimus. nemini omnino licere iuxta limites dicti regni ferri candentis vel aque frigide experimento uti aut alio genere experimentorum similium vel inducere ad utendum quacumque occasione vel causa comissi forte criminis violenciae in virginem vel adulterii sicut aliquando factum fuisse comperimus aut alias quovis modo exquisita. Pena imminente contra facienti aut illi consilium vel favorem prestanti, post Infamiam bonorum omnium publicacionis in fiscum, et ubi personaliter capi possit – quod fieri cuicumque nedum permittimus, sed iubemus, Incendio sive aqua – prout in altero ipsorum deliquerit – finem turpissimum faciat vite suae. Qui enim dei omnipotenciam temptare presumpserit et illius oculatum Judicium deridere proximum suum per nature contraria cogendo perire, dignus est merito naturalis hijus vite solacio non gaudere.*“

ordálu vyřešena pražskou synodou v roce 1343.¹⁵⁹⁴ Buď jak buď, na základě listiny z 6. října 1355 víme, že se Karlovi nepodařilo zákoník prosadit, resp. nikdy nevešel v obecnou platnost.¹⁵⁹⁵ Přesto autor právní knihy *Ordo iudicii terrae* hovoří o zrušení ordálů. Abychom objasnili zdroj jeho tvrzení, museli bychom znát dobu vzniku obou právních památek, stejně jako rozklíčovat jejich vzájemný vztah. Jako pravděpodobné se zdá být vysvětlení Václava Vaněčka, totiž že zákaz, který vedl ke zrušení ordálů (o zrušení hovoří autor *Ordo*), se „*stal mimo rámeček M. C. [tj. Maiestas Carolina],*“¹⁵⁹⁶ tj. patrně dříve, než Karlův zákoník vznikl, zároveň nedlouho před sepsáním *Ordo iudicii terrae*. Můžeme tak usoudit z několika skutečností. Autor právní knihy nás zpravuje, že páni ještě nenalezli, jakým způsobem řešit novou situaci, která nastala po zrušení ordálu studené vody: „*quid ultra faciendum sit, hoc ignoro; quia prius citatus super aquam mittebatur, quod jam abolitum est, et quid juris sit pro eo, per barones nondum est inventum*“.¹⁵⁹⁷ Na jiném místě autor *Ordo* omlouvá či obhajuje již zrušenou zkoušku žhavého železa. Dle jeho názoru byla ustanovena spíše pro strach a trest než pro pokoušení Boha, aby tím zastrašení byli snáze odrazeni od násilných skutků: „*Et hoc credo, quod illud jus recipiendi candens ferrum, plus fuit institutum propter terrorem et poenam, quam propter aliquam tentationem Dei, ut a talibus excussionibus eo perterriti facilius cessarent.*“¹⁵⁹⁸ (Doplňme, že Hermenegild Jireček tyto pasáže označil ve své edici za glosy; podle jeho názoru představují mladší interpolace, které k původnímu *Ordo* nepatřily.) V neposlední řadě tu máme (poněkud problematickou) IV. hlavu Rožmberské knihy, jejíž autor hovoří o ordálech již jako o zrušených. O problému, jenž se pojí k dataci této právní knihy, resp. IV. hlavy, jsme se již výše zmínili.

Na tomto místě musíme upozornit, že na rozdíl od 18. kánonu IV. lateránského koncilu neobsahují synodální statuta Jana IV. z Dražic ani

---

¹⁵⁹⁴ O důvodech více J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 247–248, pozn. 10. Viz dále idem, *Kapitoly*, s. 115.

¹⁵⁹⁵ Jak upozornil Martin Nodl, Karlovi se podařilo získat od českých knížat a pánů pouze předběžný souhlas s vydáním zákoníku. K tomu více Martin NODL, *Maiestas Carolina. Kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolání“ Karlova zákoníku*, in: *Studia mediaevalia Bohemica* 2009, zejm. s. 26–27 a 29–30.

¹⁵⁹⁶ V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 160.

¹⁵⁹⁷ ORDO, čl. 68, s. 113.

¹⁵⁹⁸ *Ibid.*, čl. 53, s. 103.

Arnošta z Pardubic opatření proti soudním soubojům. To samé platí i v případě Maiestas Carolina, kde jsou dokonce upraveny podmínky pro jejich používání. Značnou pozornost soudním soubojům věnovali rovněž autoři Ordo a Řádu; souboje se i nadále objevují v městském právu. Z těchto skutečností vyplývá, že představovaly tolerovaný nástroj pro řešení sporu, resp. nebyly (již v této době) považovány za jednu z tradičních kategorií božích soudů.

Tvrzení, že ordály byly odstraněny z praxe soudů, které se řídily zemským právem, v období vlády Karla IV., má však své trhliny, jak ještě ukážeme. Zatímco autor Ordo iudicii terrae zná tradiční ordálové zkoušky v podobě nesení či držení žhavého železa (*jus recipiendi candens ferrum*) a studené vody (*super aquam mittere*), v českém Řádu práva zemského se objevují dva zcela nové druhy, totiž přísaha na žhavém železe a zkouška brodění vodou.

O první zmíněné zkoušce pojednává článek 53 Řádu. Spor se týká tak řečeného nočního násilí (*výboj, nocturno tempore excussionis*). Pokud se výpověď soudního úředníka (*komorník, bedallus*) stran škod shodovala s žalobou zapsanou do zemských desk, „*tehdy má světle rozezžené železo před pohnaným položeno býti, aby na něm dva háky¹⁵⁹⁹ položil, a přísáhl za svú nevinu. A toto jest ustanoveno pro strach, aby se násilíe tiem méně dalo, bojiece se horkého železa. A kdyžby nezdržal prstov na tom železe, dokudžby přísahy nedokonal: tehdy tu při ztratil i hrdo*“.¹⁶⁰⁰ Vidíme, že autor českého Řádu do textu převzal pasáž, která omlouvá a vysvětluje používání zkoušky žhavého železa. Dle latinského Ordo následovalo *jus recipiendi candens ferrum* až po úspěšně vykonané přísaze. Tuto praxi potvrzuje i Rožmberská kniha.¹⁶⁰¹ V Řádu však přísaha odpadá (minimálně pro žalobce), resp. je kombinovaná se zkouškou žhavého železa.¹⁶⁰²

---

¹⁵⁹⁹ Dle Vincence Brandla výraz *háky* označoval „*dva prsty pravé ruky, kterými přísaha se konala*“. Brandl upozornil na německý původ slova *hacken* = *finger*. V. BRANDL, KN. ROŽ., s. 115. Podobné označení prstů je uvedeno v KN. ROŽ., čl. 138, s. 73 a čl. 142, s. 74, kde autor používá stažené formy *dváky*. Etymologický slovník jazyka českého neuvádí žádnou spojitost mezi *prstem* a *hákem*; označení *hák* může vycházet i ze samotné fyzické podoby ohnutých prstů.

¹⁶⁰⁰ ŘÁD, čl. 53, s. 103. O podobě přísahy, která se měla pronášet, nic bližšího nevíme. Pravděpodobně se jednalo o nějakou krátkou formuli ve stylu: „*Na tom přísahám, jsemž mě A... z R... viní v této žalobě, tiem sem jemu ničiemž nevinen. Tak etc.*“ [Tj. „*mi Buoh pomáhaj i všickni světi*“.] H. JIREČEK (ed.), *Formulae juramentorum*, č. 16, s. 332.

¹⁶⁰¹ ORDO, čl. 53, s. 103: „*prius post juramenta partium in causis talibus per ipsum citatum vel ejus zastupnikum ad majorem purgationem recipi debebat*“. Srov. KN. ROŽ., čl. 71, s. 51: „*Z ohně právo se zpravití, komuž vinu dávají samému sedmému. Ale bylo-li by pravějšé, pówod popřísež napřed svú škodu: tehda odpoviedač otpřísiehá se také a za železo šest pomocníkóv*

Druhá zkouška, totiž brodění vodou, se objevuje v 68. článku Řádu a váže se ke sporu o dědiny. Kromě soudního souboje, přísahy a ordálu kříže, o jehož praktikování v českých zemích nemáme žádné zprávy, představuje jedinou bilaterální zkoušku (studené) vody vůbec. Mělo se k ní přistoupit pouze tehdy, když obě strany sporu (žalobce, pohnaný a jejich svědkové) úspěšně vykonaly přísahu. „*Pakliby oboji prošli, tehdy pšovod má do vody břiesti, a pohnaný za ním, tři kročeje vzdálí. A kdyžby pšovod utonul v těch třech kročejích před ním, tehdy pohnaný má se vrátiti, a toho nevinen býti. Pakli pšovod přebrde, tehdy pohnaný má za ním břisti; a přebrdeli také, tehdy jest jeho prázden; pakli utone, tehdy ty dědiny i život ztratí.*“¹⁶⁰³

Abychom mohli uspokojivě vysvětlit důvody, které vedly autora Řádu k formulaci článků, jež v jistých sporech (opětovně) předepisují zkoušky železa a vody, museli bychom především znát dobu vzniku této právní knihy. Nutno ovšem zdůraznit, že Řád práva zemského reprezentuje normativní pramen. K dispozici nemáme žádné jiné zdroje, které by potvrzovaly používání těchto zkoušek v podobě zaznamenané autorem Řádu.

Jestliže budeme vycházet z předpokladu, že zmíněná právní kniha byla sepsána až po smrti císaře Karla IV., pak během jeho vlády došlo opravdu s největší pravděpodobností k odstranění ordálů ze soudní praxe, což reflektuje autor Rožmberské knihy, *Ordo iudicii terrae*, ale i další prameny. Úmrtím „otce vlasti“ se domácí nobilitě rozvázala křídla. Znovuzavedení ordálových zkoušek, resp. snaha o obnovení zpřetrhané kontinuity, mohla být projevem suverenity a vzdoru české šlechty. Vzpomeňme si na reakci děkana vyšehradské kapituly Viléma nebo kronikáře Beneše z Weitmile, který uvádí, že proti opatření Arnošta z Pardubic stran božích soudů se zdvihla „*magna resistencia et displicencia baronum regni*“.¹⁶⁰⁴ Zvůli soudců i hříšnost zemských práv kárá Tomáš ze Štítného;¹⁶⁰⁵ s podobnou kritikou přišel i Ondřej z Dubé: „*Neboť mním, že málo*

---

otpřisezte, že nevinen. Z výboje takéž.“ Viz ale KN. ROŽ., čl. 163, s. 80: „*Z výboje jeden pšovon; právo pšovoniti jako z plena; právo železo.*“

¹⁶⁰² Není možné přijmout názor Jana Kaprase, že „*některé tvary ordálů jsou přímým přechodem k přísahám, jako zvláště ordál železa žhavého podle Řádu práva zemského,*“ neboť přísahy figurovaly minimálně již v raném středověku paralelně s ordály. J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 166.

¹⁶⁰³ ORDO, čl. 68, s. 113.

¹⁶⁰⁴ J. EMLER (ed.), *Kronika Beneše z Weitmile*, s. 530.

¹⁶⁰⁵ ŠTÍTNÝ, s. 147–148.

*jest pánuov českých již pohřiechu, by pomněli, co jsú jich otcové za právo měli a nepomniec ani vědúc, vedú každý k své vuoli, své mysli i zámysli, v těch úradiech nemilostivě groš dobývajíc mimo staré ustavenie.*¹⁶⁰⁶

Svoji úlohu rovněž mohlo sehrát praktické hledisko. To, že se zmínka o „božích soudech“ železa a vody objevila v Ordo stejně jako v Řádu pouze ve dvou případech, není jistě náhoda.

Autoři zmíněných právních knih zdůrazňují, že zkouška žhavého železa byla ustavena „*pro strach, aby se násilé tiem méně dalo, bojiece se horkého železa*“.¹⁶⁰⁷ Jak jsme již uvedli, její použití se omezovalo pouze na tzv. noční násilí neboli výboj (*nocturno tempore excussionis*), jenž byl považován za obzvláště těžký zločin, který spočíval v tak řečeném vybití obydlí, k čemuž docházelo skrytě v noci. Závažnost deliktu potvrzuje i Rožmberská kniha. Zatímco pro povahou podobné zločiny, totiž *plen*, *zlodějstvo* a *lúpež* předepisuje ordál studené vody, resp. očistnou přísahu se dvěma spolupřísežníky, v případě výboje (ale i jiných deliktů jako např. krádeže zlata, sveřepic aj.) nařizuje ordál železa, resp. přísahu se šesti spolupřísežníky. Ta se pro vybrané zločiny objevuje rovněž v Ordo iudicii terrae i Řádu práva zemského; výjimku tvoří pouze výboj (a pohnání z hlavy).¹⁶⁰⁸

Druhá zkouška, totiž brodění vodou, se váže ke sporu o dědiny. Řešení těchto typů kauz (podobně jako sporů o dluhy) se svým charakterem vymykalo z klasického rámce. Už Rožmberská kniha v nejstarší, totiž VIII. hlavě, uvádí ve zmíněných sporech jako důkazní prostředek „*právo svědky (vésti)*“.¹⁶⁰⁹ Úloha těchto svědků je nejlépe patrná z problematického článku 70 zmíněné právní knihy, stejně jako ze článků 66–68 Ordo iudicii terrae, resp. Řádu práva zemského.¹⁶¹⁰ Svědkové, kteří v kauze vystupovali, nebyli spolupřísežníky

---

¹⁶⁰⁶ OzD, čl. 1, s. 115.

¹⁶⁰⁷ ŘÁD, čl. 53, s. 103.

¹⁶⁰⁸ Viz KN. ROŽ., čl. 71, s. 51, čl. 74, s. 52, čl. 161–163, s. 79–80 a čl. 177–180, s. 81. Srov. ORDO – ŘÁD, čl. 62–63, s. 109–110.

¹⁶⁰⁹ „Z dluhu z kakéhož kolivěk, což méně lotem desieti hřiven, jeden pohon; právo svědky vésti.“ KN. ROŽ., čl. 170, s. 80. „Z dědiny uvázanie trój pohon, právo svědky. V zástavy uvázanie trój pohon; právo svědky.“ Ibid., čl. 186, s. 81. Viz také ibid., čl. 187–192, s. 81–82.

¹⁶¹⁰ „Ježto svědci se vedú z dluhóv, nebo z dědin, nebo což ve dsky slušie: též právo jako dřieve, ledno voda sešla mezi nimi s toho, ale ledno za vodu vrci hřebjé.“ Citováno dle J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 244. Srov. ORDO – ŘÁD, čl. 66–68, s. 111–114.

(přísežnými pomocníky), ale svědky v pravém smyslu tohoto slova; svoji výpověď měli potvrdit přísahou. Zkouška vody měla rozhodnout, komu se dostane za pravdu v případě, že všichni svědkové, tedy žalobce i pohnaného, úspěšně vykonají přísahu. Původce Řádu si poradil tam, kde autor Ordo poznamenal „*quid ultra faciendum sit, hoc ignoro*“, a to tím způsobem, že se přidržel či inspiroval starým obyčejem „*prius citatus super aquam mittebatur*“.¹⁶¹¹

Pouze na okraj uvedme, že řešení nabídl již 70. článek Rožmberské knihy: „*Ježto svědci sě vedú z dluhóv, nebo z dědin, nebo což ve dsky slušie: též právo jako dřieve, ledno voda sešla mezi nimi s toho, ale ledno za vodu vrci hřebjé.*“¹⁶¹²

Losování se v analogické situaci, totiž tam, kde nebylo možné určit, kterým svědkům se dostane za právo, objevuje i v Maiestas Carolina.¹⁶¹³ Na tomto místě se nabízí úvaha, že Ordo iudicii terrae je starší než IV. hlava Rožmberské knihy, neboť autor Ordo v analogické situaci neposkytl žádné východisko, ale pouze prohlásil, „*quid juris sit pro eo, per barones nondum est inventum*“.¹⁶¹⁴

Jak jsme uvedli, zkoušky vody a železa se v Řádu objevují jen tam, kde se podle autora Ordo v dřívějších dobách používaly. U ostatních deliktů zůstal původce Řádu věrný stávající praxi, totiž dokazování prostřednictvím očistné přísahy s určitým počtem spolupřísežníků, popř. soudnímu souboji.

---

¹⁶¹¹ ORDO, čl. 68, s. 113. Viz také níže, pozn. 1616.

¹⁶¹² Citováno dle J. MARKOV, *Příspěvky*, s. 244.

¹⁶¹³ Viz MC, čl. 49, s. 132–134.

¹⁶¹⁴ ORDO, čl. 68, s. 113. Viz také naučení Ondřeje z Dubé, jak vést spor o dědiny v případě, kdy nejsou k dispozici zemské desky, ale pouze svědkové: „*Pak po téjto nebo po prvé žalobě, kdež desk nenie a svědci jdú, má jich sedm býti vládyk nenájemných, čistých od nárokóv a usedlých od dědin, větčie strana z toho kraje, kdež ty dědiny ležie a odjinud menšie (...) a třie z nich voleni od pohnaného ku přísaze (...) Ale o poslúpenstvie jdú svědci proti svědkóm, vše s zmatkem a ktož zméte, ten ztratí a druhý zístě. Pakli obojí projdú, tehda niktež v ničemž. Póhon mine a viec o túž věc pohoniti nemóže.*“ OzD, čl. 34, s. 136. Pro úplnost doplňme, že Viktorin ze Všehrd ve svých Knihách devaterých kritizoval přístup, kdy se přísaha se zmatkem nařizovala jak původu, tak i pohnanému (a jejich spolupřísežníkům). Sám nevěděl, co činit v případě, kdy obě strany sporu přísahu úspěšně vykonají. Viktorin ze Všehrd upozornil, že právě za těchto okolností se ve starší době používaly ordály: „*Ale jest pochybnost, a veliká, když obě straně, kterýmž přísaha se zmatkem jest nalezena, do kaply Všech Svatých vstúpiece, přísahu provedú (kdež každému známo jest, že obě straně spravedlivy býti nemohú, než vždy jeden práv a druhý křiv), co po té tak od obú provedené přísaze má býti; nalezl jsem v knihách pro starost shnilých, kdež jeden, ode sta let o tom píše, takto jest pověděl: Že za starých do vody jsú brodili, anebo železo hořiecie brali; ale to že jest minulo a zdviženo; a co by v tom za právo bylo, ještě nenie zemí a kmety nalezeno; a z té příčiny praví, že nevie, co by dále mělo potom býti. A při tom jeho nevědění i já toho nechávám; neb když jsú pan Heralt z Kunštatu a pan Šumburk za mé paměti oba přísahu provedli, oba jsú právi před lidmi zóstali, a dalších próvodóv k okázání spravedlnosti jich nebylo jest potřebie žádných.*“ VŠEHRD, kn. II. 23, s. 87.

Je otázkou, zda podoba zkoušek železem a vodou, které zaznamenal autor Řádu, vychází z dobové praxe, nebo se jedná o „holý výmysl“ původce, který pouze věděl, že se v dřívějších dobách v daných případech ordály používaly, ale neměl již k dispozici pamětníky, ani jiné relevantní zdroje, které by popisovaly způsob jejich provádění. (Autor latinského Ordo nerozvádí ony zkoušky železa a vody, které se dříve používaly. Jednoduše to nebylo zapotřebí. Připomeňme, že např. Rožmberská kniha se omezuje na pouhé *právo voda* nebo *právo železo*. Podobné výrazy se s největší pravděpodobností objevovaly i v českých zemských deskách. Tento pramen by jen stěží obsahoval popis průběhu ordálových zkoušek.) V případě zkoušky žhavého železa se autor Řádu inspiroval pravděpodobně dobovou praxí, totiž přísahou na kříž. Z Ordo, ale i např. desk zemských věděl, že se železo přijímalo do ruky (*ferrum recipere, jus recipiendi candens ferrum*). Pro zkoušku vodou měl autor Řádu k dispozici informaci, že pohnaný byl dříve posílán do vody (*ad aquam mittendi, citatus super aquam mittebatur*).

Pokud připustíme, že se nové zkoušky železa a vody uváděné výhradně v Řádu práva zemského prosadily v právní praxi, můžeme se domnívat, že se s největší pravděpodobností jednalo již jen o záležitost odsouzenou k jepičímu životu. V žádném případě nemůžeme uvažovat o jejich častém používání. „Starý praktik“ Ondřej z Dubé již aplikaci ordálů v zemském právu nezná. Pouze hovoří o jejich zrušení (coby pohanském obyčeji), které přisoudil císaři Karlu IV. a arcibiskupu Arnoštovi z Pardubic.¹⁶¹⁵ Ondřej z Dubé tak mohl mít k dispozici explicitní zákaz (kromě pražské synody), který v současné době postrádáme a o jehož existenci nic nevíme. (Pakli se ovšem nejednalo o *Maiestas Carolina*.)

Podle názoru některých badatelů vznikl Řád práva zemského ještě za života Karla IV.¹⁶¹⁶ Pokud by tomu tak opravdu bylo, pak by se ordály

---

¹⁶¹⁵ OzD, čl. 10, s. 123: „Právo zemské české jest dávno nalezené, ještě od pohanství a najviece od Přemysla oráče a od těch pánov, kteříž jsou té chvíle byli. A toho jest jistý důvod, neb mnoho obyčejov pohanských v něm jest držáno, jako očista železem horícím anebo uvržení na vodu. A ten obyčej stál bez přietrži až do císaře Karla a do kněze arcibiskupa Arnešta, prvního pražského.“

¹⁶¹⁶ Připomeňme tvrzení Jany Nechutové, dle které se dnešní historikové kloní k názoru, „že k překladu do češtiny došlo ještě před rokem 1368“. J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura*, s. 233.

praktikovaly nadále i v období císařovy vlády. Již Václav Vaněček upozornil,¹⁶¹⁷ že Tomáš Štítný ve svých Knihách šesterých nemluví o zákazu nebo zrušení ordálových zkoušek, ale pouze o jejich polepšení: „*a kakž koli některého jest polepšeno za ctného arcibiskupa Arnusta, jako onoho, ješto sú Boha pokúšeli po některých žalobách, na vodu mecíc, aby voda ukázala, jest-li vinen nebo nenie; po některých pak horúcie železo z ohně vynmúc, dávali v horé ruce, a druhdy i nevinnému, aby tak ukázal svú nevinu*“.¹⁶¹⁸ Císaři Karlu IV. Štítný pouze přisoudil zkrácení přísežné formule.

Již jsme uvedli, že Jan IV. z Dražic ani Arnošt z Pardubic neměli dostatečnou pravomoc k tomu, aby zrušili či zakázali ordálové zkoušky v zemském právu. Svým opatřením pouze omezili možnost jejich praktikování, neboť bez účasti duchovních ztrácí boží soudy do značné míry svojí legitimitu, narušen je i jejich základní princip fungování. Zkoušky železa a vody, které zaznamenal autor Řádu, mohou být reakcí na opatření, jež vzešla od obou episkopů. Představují nové, desakralizované „boží soudy“, navržené tak, aby je církve tolerovala a mohly se odehrávat bez účasti/administrace duchovních. Výsledkem nemusela být transformace systému důkazního řízení, ale pouze změna v jednom z jeho elementů.

Není možné souhlasit s výrokem Jana Kaprase, který formuloval v souvislosti s tzv. glosou článku 53 Ordo i Řádu, totiž „*že již této době nebyla podstata ordálu žhavým železem jasná*“.¹⁶¹⁹ Je tomu přesně naopak. Autoři obou právních knih si byli vědomi principu, na kterém boží soudy fungovaly. (To, zda věděli, jak probíhaly ordály vody a železa před jejich zrušením, je věc jiná.) Proto přišli s obhajobou této zkoušky. Nemělo se jednat o pokoušení Boha, ale pouze o nástroj sloužící k odstrašení zločinců.¹⁶²⁰ Stejně jako v případě brodění vodou se ani u zkoušky přísahy na žhavém železe neobjevuje žádná zmínka o účasti/administraci duchovních. Nicméně přísaha sama o sobě byla událostí

---

¹⁶¹⁷ Viz V. VANĚČEK, „*Ordo*“, s. 163.

¹⁶¹⁸ ŠTÍTNÝ, s. 147–148.

¹⁶¹⁹ J. KAPRAS, *Soudy boží*, s. 161.

¹⁶²⁰ Je možné se domnívat, že zmínka, resp. omlouvání pokoušení Boha (*tentatio Dei*), které se objevuje v Ordo iudicii terrae, bylo bezprostřední reakcí na zákaz ordálů, neboť právě argument pokoušení je církevními elitami nejčastěji uváděn; konečkonců objevuje se i ve 39. článku *Maiestas Carolina*. Za zmínku jistě stojí, že autor českého Řádu práva zemského již pokoušení Boha nepřipomíná.

s duchovním nábojem i sankcemi *par excellence*. (Její formule i v tomto případě pravděpodobně končila slovy „*tak mi Buoh pomáhaj i všickni světi*“.¹⁶²¹) Zkoušky byly i nadále spojeny s určitými formálními úkony, díky kterým se jasně profilovala kritéria jejich úspěšného podstoupení. Vidíme např., že zkoušený musel udržet ruku na žhavém železe tak dlouho, dokud nedokončil přísahu. Reprezentant poškozené strany vstupoval při zkoušce brodění do vody jako první. Teprve když urazil tři kroky, mohl vstoupit pohnaný atp.

Uvedli jsme, že základní překážku pro zodpovězení otázky, kdy a jakým způsobem zmizely z českého zemského práva ordály, představuje limitující pramenná základna, nejednoznačné určení doby vzniku právních knih, zhodnocení jejich obsahu, ale i vzájemného poměru, stejně jako vztahu k zákoníku *Maiestas Carolina*. Pramen, který by byl pro danou věc klíčový – české zemské desky – se bohužel nedochoval. Na základě výše uvedených dostupných zdrojů tak dospějeme ke dvěma možným závěrům: 1) Ordály byly v prostředí českého zemského práva zrušené ještě za života císaře Karla IV. Jednou z příčin byl bezesporu zákaz účasti duchovních na božích soudech, který vycházel z 18. kánonu IV. lateránského koncilu a byl promulgován na dvou pražských synodách (r. 1312 a 1343). Kromě *Maiestas Carolina* však nemáme k dispozici žádný explicitní zákaz vydaný světskou autoritou. Není vyloučeno, že se „ordálové zkoušky“ objevily v pozměněné (nové) podobě opět po smrti Karla IV. Jednalo se však již jen o marginální záležitost, která do roku 1400 zmizela z procesního práva. 2) Boží soudy přetrvávaly i za života císaře Karla IV. Zákazy účasti duchovních na jejich administraci měly pouze za následek, že došlo k „sekularizaci“ ordálových zkoušek, či v dikci Štítného k jejich polepšení. Ordálové zkoušky se objevily v nové formě, která byla pro představitele církve tolerovatelná. Navzdory zesvětštění však před rokem 1400 z právní praxe zmizely. Ondřej z Dubé se již o jejich praktikování nezmiňuje.

Na tomto místě musíme alespoň krátce upozornit na jednu problematickou pasáž z českého zpracování zákoníku *Maiestas Carolina*, které pochází až ze čtyřicátých let 15. století. Nutno zdůraznit, že s českým překladem se zacházelo jako s platnou právní normou. V 92. článku, jenž se týká majetku (movitého i nemovitého), který měl po smrti vlastníka připadnout panovníkovi, se objevuje

---

¹⁶²¹ Viz např. H. JIREČEK (ed.), *Formulae juramentorum*, č. 14, s. 332 a č. 18, s. 333.

zkouška horkého železa. Prostřednictvím ní měl jedinec dokázat, že byl mimo zemi v době, kdy se mohl jako zákonný dědic přihlásit o majetek: „*Litujiece toho, ktožby v zemi v ty časy nebyl, ač taká sbožie prvé, druhé i třetí provolána by byla, a on potom přijeda do země pokázal to svědky nebo železem horúciem, že jest v zemi ty časy nebyl, když na taká sbožie voláno jest bylo.*“¹⁶²² Latinská předloha samozřejmě nic podobného neuvádí.

V moravských pramenech doby předhusitské se ordály objevují naposledy ve druhé polovině 13. století.¹⁶²³ Na rozdíl od českého prostředí máme k dispozici moravské zemské desky (obnovené v r. 1348), ve kterých bychom však zmínky o božích soudech hledali marně. Z důvodu absence jiných relevantních zdrojů (např. právních knih doby předhusitské) nejsme prozatím schopni zmapovat proces odstraňování božích soudů z moravského zemského práva. Odpověď na otázku, kdy vymizely na Moravě boží soudy, nám alespoň v omezené míře může přinést hlubší právněhistorická analýza, na kterou zde však nezbývá prostor. Na tomto místě postačí, když upozorníme na závěry Josefa Markova, podle kterého se odstranění ordálů odrazilo ve formách pŕuhonů i v textech formulovaných žalob, ve kterých se začaly uvádět i důkazní prostředky. Jak Markov poznamenal, „*uvádění průvodních prostředků (v době starší)*“ nemělo „*zvláštního významu, poněvadž se jednalo zásadně jen o ordály, při čemž otázka o tom, jakým způsobem má strana v tom kterém případě své tvrzení dokazovati byla řešena buď smlouvou stran, anebo nálezem soudu, který se zakládal na ustálených pravidlech obyčejového práva. Teprve když byly ordální průvody konečně z praxe vytlačeny, vznikla potřeba, aby důkazy byly uváděny už v pŕuhonu. Na Moravě uplatnila se tato zásada už koncem XIV. st., v Čechách teprve později, a sice ve stol. XV. Že se to stalo na Moravě dříve než v Čechách, vysvětluje se tím, že na Moravě uplatnil se předpis o formulování a vkladu žaloby právě koncem XIV. st., tedy v době úplného rozkladu starého systému ordálních průvodních prostředků a konečného vítězství nových názorů na průvodní řízení*“.¹⁶²⁴

---

¹⁶²² H. JIREČEK (ed.), *Majestas Carolina*, čl. 92, s. 173.

¹⁶²³ Poslední zmínku – pokud je nám známo – reprezentuje privilegium pro cisterciáky ve Vizovicích z roku 1263. Viz CDB V. 1, č. 366, s. 541–545.

¹⁶²⁴ J. MARKOV, *Přípravné řízení*, s. 78.

Závěr

Jedním z cílů disertační práce *Ordály – pouhé iracionální důkazní prostředky? Úloha božích soudů ve společnosti doby předhusitské*, který jsme si v úvodu vytkli, bylo splatit dluh domácí medievistice. Přestože počátky moderního bádání v oblasti božích soudů spadají do druhé poloviny 19. století, do dnešních dnů nevzniklo žádné syntetické dílo věnované této látce. Téma ordálů patřilo a žel stále patří v domácí (právní) historiografii k opomíjeným. V dnešní době tak bezesbzytku platí výrok právního historika Jana Kaprase zformulovaný před více než osmdesáti lety, totiž že „česká literatura v ordálech je chudá“.

Naším základním úkolem bylo zmapovat, jak s tématem božích soudů pracovali domácí badatelé. Vzhledem k tomu, že tato otázka nebyla v odborné literatuře doposud reflektována, věnovali jsme jí poměrně velký prostor. Snažili jsme se, aby se výklad neomezil na pouhé (základní) biografické a faktografické údaje, ale aby byl zasazen do širšího kontextu společenského klimatu, ale i historiografických trendů toho či onoho období.

Výsledný obraz více než 150 let trvajících badatelských snah můžeme přirovnat ke koláži tvořené drobnými pracemi, úryvky nebo pasážemi monografií, které nebyly výsledkem soustavného studia či koncepčního uchopení látky, ale solitérními pokusy, jež často pramenily z osobního zájmu badatelů. Ať už tyto práce věnované ordálům vznikaly cíleně, nebo bezděčně jako vedlejší produkt studia jiných témat, např. při výkladu historických událostí nebo při analýzách pramenů, jejich charakter odráží dobový kontext, ve kterém se zrodily.

Na vybraných příkladech jsme ukázali, že v druhé polovině 19. století je téma ordálů, stejně jako bádání na poli právní historie, neodmyslitelně spojeno se studiem tak řečených velkých (politických) dějin. V závěrech badatelů se odráží domácí politický program i kulturně-společenské klima. Středobodem se stal koncept tak řečeného slovanského práva, které bylo kladeno do ostrého kontrastu s právem germánským. Ústředním tématem při studiu ordálů se stala otázka jejich původu. Někteří badatelé argumentovali mírumilovnou (holubičí) povahou Slovanů, která se neslučuje s něčím tak surovým a krutým, jako jsou boží soudy, jež jsou vlastní germánskému etniku, jiní autoři naopak poukazovali na archaický a téměř všelidský ráz ordálů, jen aby zpochybnili závěry, které podřývaly (právní)

svébytnost Slovanů a zdůrazňovaly jejich podřízenost Germánům. Mnohdy fantaskní závěry nepramenily pouze z romantického či nacionálního nahlížení na danou látku, ale odvíjely se od nepříliš rozvinuté metodologie, která se zakládala zejména na komparačním přístupu.

Vznik Československé republiky umožnil badatelům věnovat se novým otázkám z právní historie (zejména z oblasti soukromého práva), mezi něž patřily ty, které byly v době Rakouska-Uherska nepopulární či zcela tabuizované. V prostředí právněhistorické vědy došlo k precizaci metodologie, dominantním myšlenkovým proudem se stal pozitivismus, zejména v prostředí brněnské právnické fakulty pak normativní škola. Mladý stát naložil na bedra (právních) historiků nové úkoly. Jedním z nich bylo podílet se na budování ideje národa československého. V rovině právněhistorické vědy nabyl tento úkol konkrétní podoby ve vytváření konceptu tak zvaného (historického) československého práva. Snahou tehdejších badatelů bylo definovat integrující prvky, které legitimizovaly zmíněný koncept založený na teritoriálním principu. Jedním z těchto integrujících prvků byly právě boží soudy, které vděčí za tuto roli skutečnosti, že byly rozšířené prakticky po celé středověké Evropě. Stačilo pouze postihnout cesty právní recepce. Snaha o nalezení styčných ploch mezi právními obyčejí historických území nového Československa vedla některé badatele k závěru, že ordály známé z území Slovenska, resp. uherského státu byly šířené a ovlivněné slovanskou, resp. českou kulturou.

Po krátkém intermezzu ohraničeném druhou světovou válkou se naplno rozběhly snahy o vzkříšení právněhistorické vědy. Vytčený úkol byl splněn jen částečně, neboť na zlatou éru, kterou zažívalo domácí bádání v meziválečném období, se již nepodařilo navázat. Únorový převrat roku 1948 byl začátkem dekadence nejen právněhistorické vědy, ale i samotného práva.

V poválečném období pozorujeme zejména u zahraničních badatelů obnovení zájmu o téma božích soudů. Za milník, který ovlivnil další směřování studia v této oblasti, můžeme bez nadsázky označit 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina (Société Jean Bodin) konané v Paříži roku 1959, kterého se účastnili rovněž reprezentanti z Československa. Jako *consensus omnium* byla na zmíněném kongresu přijata definice ordálů, podle které představovaly iracionální důkazní prostředky, jež souvisely s určitou primitivní fází vývoje lidské

společnosti. Pokrok, nebo lépe řečeno racionalizace (právního myšlení) a sofistikace evropské society pak zapříčinily konec jejich praktikování.¹⁶²⁵ Tyto myšlenky pramenily z teorie evolucionismu, tedy z víry v nutně progresivní vývoj a postupnou racionalizaci (v našem případě právního myšlení) a korelovaly s ideou vývojového paralelismu, jež vycházela z výzkumů badatelů působících v oblasti dnes tradičně označované za kulturní či sociální antropologii.

Vymezení božích soudů jako iracionálních důkazních prostředků našlo okamžitou odezvu v naší právněhistorické literatuře. Nebylo výjimkou, že v éře tak zvané marxistické (marxisticko-leninské) historiografie byly boží soudy degradovány na důkazní prostředky, které patřily neodmyslitelně k temnému (iracionálnímu) středověku, a dle některých badatelů jejich šíření souviselo s náboženskou psychózou a demagogií středověké církve.

Zatímco se v zahraničním prostředí začaly na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století objevovat odborné práce, které kritizovaly či rozbíjely výše prezentovanou koncepci božích soudů, domácím badatelům se nepodařilo vymanit se z pevného sevření. Změna nenastala ani po sametové revoluci, která umožnila přísun nových stimulů i možností studia nejen v oblastech právní historie. Na vybraných příkladech jsme demonstrovali, že v naší současné odborné literatuře jsou ordály stále prezentovány v duchu 13. zasedání Společnosti Jeana Bodina.

Naším cílem proto bylo vnést tolik postrádané nové impulzy do problematiky studia božích soudů a pokusit se nabídnout jiný pohled na ordály. Klíčem k novému přístupu se měla stát odpověď na základní otázku, totiž jakou úlohu plnily boží soudy ve středověké společnosti doby předhusitské, resp. jaké role jim přisuzovali doboví autoři.

Odvrhne-li koncepci božích soudů jako iracionálních důkazních prostředků, musíme chtě nechtě nabídnout jiné řešení. Základním problémem, se kterým jsme se museli vypořádat, byla neexistence formulace nové definice božích soudů. Její absence pramení bezpochyby ze skutečnosti, že v našem prostředí nedošlo ke koncepčnímu studiu této látky. Současný badatel, pakli se

---

¹⁶²⁵ Na tomto místě se nabízí otázka, do jaké míry bylo např. následné zavedení tortury do důkazního řízení racionálnější než praktikování božích soudů.

otázkou definice nezabývá, ve finále skončí *volens nolens* s vymezením ordálů jako iracionálních důkazních prostředků, jak jsme již ukázali.

Je nezpochybnitelné, že boží soudy (ordály) reprezentovaly ve středověkém světě elementy právní kultury, resp. důkazní prostředky. (Takto k nim přistupuje právněhistorická věda.) Při pokusu o jejich nové definování z právního (právněhistorického) hlediska jsme se inspirovali přístupem Leopolda Pospíšila. Tento významný právní antropolog vymezil obsah termínu *právo* pomocí atributů, takže jeho definice je obecně platná bez ohledu na kulturu nebo societu. Níže uvedené atributy, pomocí kterých jsme definovali boží soudy, vycházejí z pramenů, jež bezpečně zachycují boží soudy v jejich právním významu: 1) Boží soud – coby důkazní prostředek – je použit pouze v kontextu práva, resp. soudního sporu a vede k jeho rozhodnutí. 2) Rozhodnutí je delegované na vyšší moc, tedy nadpřirozenou (nadpozemskou) právní autoritu, např. křesťanského Boha, odvíjí se od zásahu této vyšší moci a projevuje se ostentativním způsobem. 3) Boží soud se vyznačuje slavnostním charakterem a sestává z řady přesně daných (formálních) úkonů, které se mohou lišit s ohledem na dobový, teritoriální či kulturní kontext, nicméně jsou vždy přítomné. (Obvykle se odehrávají za účasti či administrace duchovních.) 4) Rozhodnutí plynoucí z ordálové zkoušky je zpravidla považováno za finální, nezpochybnitelné a všeobecně akceptované.

Termín *judicium Dei* se však v dílech středověkých autorů neomezoval pouze na právní sféru, jak jsme v naší práci ukázali. Velmi často označoval biblický poslední soud. S jistou mírou generalizace můžeme tvrdit, že středověcí autoři používali slovní spojení *judicium Dei* pro označení prakticky jakékoliv události nebo rozhodnutí, která byla zpravidla nepředvídatelná a ozdobená puncem zázraku. Kauzalita těchto jevů se měla odvíjet od chování jedince či společnosti. Tyto představy korelují s konceptem víry v imanentní spravedlnost francouzského medievisty Paula Rousseta. Povodeň, sucho, požár, hladomor, ale i vítězství v bitvě či přečkání pohromy beze škody bylo považováno za spravedlivý boží trest či odměnu. Události, které nesly označení *judicium Dei*, *Divinum judicium* či *justicia Dei*, tak reprezentovaly pouze jeden z projevů přijímání myšlenky imanentní spravedlnosti. V dílech středověkých autorů se rovněž setkáme s událostmi, které nejsou explicitně označeny jako boží soudy, ale

vyznačují se určitými ordálovými konotacemi nebo atributy. Do této skupiny patří např. zkouška pravosti relikvií, při níž se část ostatků světce vkládala do plamenů; vše doprovázely slavnostní úkony a gesta. Upozornili jsme, že některé události badatelé přirovnali k božím soudům, nebo je přímo označili za ordály, aniž by zde existovala jistota, že je takto současníci chápali; badatelé rovněž ve svých pracích nedefinovali kritéria, na jejichž základě byl výklad konstruován.

Na tomto místě se musíme vrátit zpět k základní otázce naší práce, totiž k úloze božích soudů ve středověké společnosti. Uvedli jsme, že jejich (právní) role coby důkazních prostředků je nezpochybnitelná, nicméně existovaly případy, kdy zejména na stránkách narativních pramenů, hagiografické literatury, středověké poezie či exempel autor přiřkl ordálové proceduře a z ní plynoucímu výsledku další význam. Tyto sekundární úlohy ordálů vznikaly bezděčně, častěji však byly vytvářeny specifickou dikcí autora v souladu s narativními strategiemi a účelem, který mělo jeho dílo plnit, a to vše bez ohledu na skutečnost, zda k daným událostem opravdu došlo nebo byly smyšlené. Finálním sítém se stali čtenáři/posluchači, do jejichž řad tyto příběhy mířily. Obdobným způsobem nakládali středověcí autoři s událostmi, které nebyly božími soudy v právním významu, nicméně v dobových textech nesly označení *judicium Dei*, *Divinum judicium* apod., nebo se vyznačovaly některými atributy příznačnými pro ordálové zkoušky. Úlohy, které jsou božím soudům připisovány, se odvíjejí od jejich samotné podstaty či charakteru. Nicméně ve výsledku jsou chtě nechtě identifikovány a interpretovány badatelem.

Základní princip, na kterém boží soudy fungují – bez ohledu na to, zda k jejich aplikaci došlo v právní rovině či mimo ni – je přítomnost zásahu vyšší moci (křesťanského Boha), která ostentativně projevila svoji vůli. Z ní plynoucí rozhodnutí bylo pro všechny pochopitelné, akceptovatelné, nezpochybnitelné a finální. Pro svůj charakter i princip fungování se boží soudy musely dříve nebo později dostat do hledáčku církve. Pod její taktovkou se z božích soudů staly účinné a tolerované nástroje, s jejichž pomocí církve participovala na světské moci, prosazovala vlastní zájmy, včetně upevňování víry a křesťanských hodnot. Ordály více než výmluvně dokazovaly sílu křesťanského Boha. Proto se často

objevovaly jako jedny z nástrojů christianizace.¹⁶²⁶ V tomto procesu mohly být důvodem, který *ex post* legitimizoval nároky určitého biskupství, jehož reprezentant pohnul ke konverzi mocenské elity právě prostřednictvím božího soudu. Ordálové zkoušky byly rovněž prezentovány jako prostředky kanonizace, sloužily k rozhodnutí věroučných otázek, ke katechezi (např. fungovaly jako prostředek k propagaci laické zpovědi), jejich prostřednictvím se rozhodovalo o pravosti relikvií světců aj. Obecně sehrály důležité úlohy převážně v náboženských otázkách.

S transferem, nebo lépe řečeno s participací na těchto kulturních kódech se setkáme i v domácím prostředí. Flagrantním příkladem je Kristiánova legenda, která nebyla badateli v souvislosti s ordály prakticky reflektována. Boží soud v podobě zkoušky žhavého železa, se kterým se ve zmíněné legendě setkáme, sloužil primárně jako očistný prostředek pro obviněného strážce. Způsob použití i forma zkoušky se pravděpodobně nevymykaly dobové praxi. Nicméně v daném kontextu ordál nabýval dalšího rozměru. V Kristiánově legendě potvrzoval *miraculum*, tedy ono zázračné zachránění vězňů, ke kterému došlo jen díky božímu milosrdenství a na přimluvu knížete Václava. Nejen že tento příběh verifikoval svatost zmíněného Přemyslovce, ale pro čtenáře/posluchače byl jasným poselstvím, jež dávalo naději i největším hříšníkům a zbloudilcům. Pokud i oni upřímně litují svých činů, jsou hodni božího milosrdenství.

Kromě zkoušky žhavého železa se v Kristiánově legendě setkáme s vyprávěním o souboji, který se měl odehrát mezi Václavem a kouřimským knížetem. Podle legendisty však k němu nedošlo díky božímu zásahu, neboť ve chvíli, kdy se oba duelanti již chystali k zápasu, objevil se na čele Václava zářící zlatý kříž, který byl pro kouřimského knížete jasným znamením, že Václav je nepřemožitelný, neboť má na své straně Boha.¹⁶²⁷

Nejen reprezentanti středověké církve těžili z potenciálu, který nabízely boží soudy. Ukázali jsme, že ordály často figurovaly ve významných „politických“ procesech. V rukou mocenských elit např. představovaly nástroj

---

¹⁶²⁶ V tomto kontextu je můžeme chápat spíše jako soudy Boha než boží soudy.

¹⁶²⁷ Připomeňme, že tuto událost označil Tomáš Velímský za ordál, ačkoliv termín používaný pro boží soud v legendě postrádáme. Jedná se tedy o přístup, na který jsme výše upozornili. Jeho výsledkem je konstrukt historika, který pramenil pravděpodobně z konotací či atributů, které jsou tradičně přisuzovány ordálovým zkouškám.

k zastrašení politických oponentů ať už z pozice *ex ante*, či *ex post*. V politických gambitech mohly rovněž fungovat jako preventivní opatření proti hněvu mocných. Správně načasované a dobrovolně nabídnuté podstoupení ordálu mohlo být dostatečným důvodem k zabránění případných represí či postihů.

Uplatnění ordálových zkoušek v „politických“ procesech jsme demonstrovali na příkladu soudního řízení, jež se odehrálo roku 1130 na Vyšehradě se spiklenci, kteří usilovali o život knížete Soběslava I. Ačkoliv byla zmíněná událost věnována domácími i zahraničními badateli poměrně značná pozornost, úloha ordálu a jeho význam nebyly vůbec reflektovány ani doceněny. Na základě informací, které nám o celé události zanechal především tak řečený Kanovník vyšehradský, jsme ukázali, že boží soud reprezentoval nástroj, který měl (podobně jako obzvlášť krutý způsob exekuce) odradit či zastrašit Soběslavovy politické oponenty. Stejně tak potvrzoval legitimitu jeho nároků na kamenný knížecí stolec, ale i fakt, že se Soběslav těší mimořádné boží přízni. Přitom samotný způsob provedení ordálu ani okolnosti, které k němu vedly, nevybočovaly z tehdy běžné soudní praxe.

Cílem nebylo přinést taxativní výčet (sekundárních) úloh, které plnily boží soudy ve středověké společnosti, ani to není dost dobře možné; uvedli jsme pouze ilustrativní vzorek kategorií, které můžeme pozorovat prakticky v celé křesťanské Evropě minimálně od 6. do začátku 13. století, a to navzdory dynamickým transformacím, kterými prošla během zmíněného období evropská společnost.

Navzdory nebo právě kvůli úlohám, které boží soudy sehrály ve středověkém světě, jsme se museli věnovat ordálům coby důkazním prostředkům. Základním východiskem se pro nás stala revize závěrů starších badatelů, a především analýza pramenů, které se svým vznikem hlásí zejména do 13. a 14. století; pro jejich doplnění jsme vycházeli i ze zahraničních zdrojů. Cílem bylo přinést odpovědi na tři základní otázky: 1) jaké kategorie ordálů známe v domácím prostředí, 2) jak mohly jednotlivé ordálové zkoušky probíhat a konečně 3) pro jaké delikty či za jakých okolností se zpravidla používaly.

V českých zemích doby předhusitské můžeme bezpečně označit za boží soudy zkoušky železa a vody. První zmíněná byla známá ve formě tak zvaného ručního železa (*ferrum manuale candens*) a zkoušky žhavých radlic (*vomeres calcandi*). Ordál vody doboví autoři dělili na zkoušku studené vody, neboli tak

řečené spouštění do vody (*aqua frigida, ad aquam mittendi*), a zkoušku horké vody (*aqua calida, aqua fervens*). V mnoha případech je však identifikace jednotlivých kategorií těchto ordálů problematická, ba přímo nemožná, neboť jsme konfrontováni s obecnými termíny jako (*právo*) železo, *scheleso, ignitum ferrum, ferrum candens, (právo) voda, iudicium aque, adjurata aqua* aj.

Nejstarší pramennou zmínku o božím soudu, konkrétně o zkoušce žhavého ručního železa, přináší Kristiánova legenda. Ordál vody se poprvé objevuje v Břetislavových dekretech, kde však – stejně jako zde uvedený boží soud železa – není konkretizován. Jmenovitě jsou jednotlivé kategorie ordálových zkoušek známé až z pramenů 13. věku. Statuta Konráda Oty poprvé hovoří o studené vodě, neboli tak řečeném spouštění na vodní hladinu. Zmíněný pramen rovněž obsahuje první výslovnou zmínku o zkoušce žhavých radlic. Bezpochyby se tento ordál praktikoval v knížecích Čechách již v první polovině 12. století.¹⁶²⁸ Prameny 13. věku dokládají koexistenci zkoušky ručního železa a ordálu žhavých radlic, který mizí z domácích zdrojů ve druhé polovině zmíněného století. V mladších pramenech se objevuje již jen zkouška ručního železa (*jus recipiendi candens ferrum*). Pro ordál horké vody máme v domácím prostředí pouze minimum zpráv. S největší pravděpodobností se tato forma zkoušky vodou v českých zemích vůbec neprotikovala nebo se její aplikace omezovala na spory s cizinci.

Podstatou¹⁶²⁹ ordálu horké vody bylo vylovit obnaženou rukou z kotle či džbánu s horkou nebo vařící vodou předmět, zpravidla kámen. Ten byl obvykle přivázaný na provázku, jehož délka, od které se odvíjela i hloubka ponoření, se pravděpodobně řídila závažností spáchaného deliktu. Bezprostředně po zkoušce se ruka zkontrolovala. Jestliže zůstala nezraněná, byl proband prohlášen za nevinného. V opačném případě se obvázala a zapečetila. Po třech dnech, méně často po třech nocích, se pečeť i obvazy sejmuly a ruka se ohledala. Zanícené či špatně se hojící rány byly dostatečným důkazem viny. Stejným způsobem se

---

¹⁶²⁸ K ordálu žhavých radlic došlo ve výše zmiňovaném vyšehradském procesu (r. 1130). Ačkoliv prameny explicitně nehovoří o radlicích, není pochyb, že se jednalo právě o tuto zkoušku.

¹⁶²⁹ Domácí prameny obsahují naprosté minimum zpráv o průběhu ordálů, nadto mají nízkou informační hodnotu. Snad proto se žádný z našich badatelů touto otázkou podrobně nezaobíral. Možnou podobu božích soudů jsme se pokusili zrekonstruovat především na základě tak zvaných *Ordines iudiciorum Dei*, což byly návody určené pro duchovní, jak postupovat při jednotlivých ordálových zkouškách. Přestože se žádný z těchto textů – pokud je nám známo – v domácím prostředí nedochoval, jeho existenci můžeme předpokládat, neboť máme k dispozici tyto texty např. z prostředí Polska, Uher, Říše aj.

postupovalo i při zkoušce žhavého ručního železa, které musel proband po vyjmutí z ohně nést na určitou vzdálenost, nebo při ordálu žhavých radlic, zpravidla v počtu devíti nebo dvanácti, které musel zkoušený přejít bosý. Při zkoušce studené vody byl obviněný jedinec obvykle svázan a spuštěn duchovním do vody. Tato zkouška se mohla odehrávat jak ve stojaté, tak i tekoucí vodě. Jestliže se zkoušený po spuštění do vody potopil, bylo to znakem jeho nevin. Pokud ale zůstal plavat na hladině, byl považován za vinného.

Všechny výše popsané ordálové zkoušky se odehrávaly za asistence/administrace duchovních a doprovázela je celá řada přesně stanovených náležitostí a úkonů, ať už se jednalo o půst, zařikání probanda, o mši a svaté přijímání, či o vysvěcení ordálového železa, vody nebo ohně.

Pouze z Řádu práva zemského, jenž pochází pravděpodobně z konce sedmdesátých let 14. věku, známe zkoušku brodění vodou a přísahu na žhavém železe. Původ zmíněných zkoušek můžeme klást do přímé souvislosti s pokusem odstranit ordály ze soudní praxe. S ohledem na jejich charakter i průběh je nelze považovat za tradiční boží soudy. O jejich praktikování nemáme k dispozici žádné zprávy.

Mezi boží soudy bývá v domácím prostředí rovněž tradičně řazen soudní souboj, zkouška losem, neboli tak zvané vrhání hřebí, dále pak očistná přísaha, popřípadě věrování. Jejich identifikace s ordály však s sebou nese řadu úskalí.

Představa, že Bůh pomůže k vítězství spravedlivému, resp. nedovolí uspět viníkovi/hříšníku, je bezesporu prastará a s trochou nadsázky můžeme říci, že přetrvává dodnes.¹⁶³⁰ Tento způsob chápání bitvy či souboje zapadá do konceptu víry v imanentní spravedlnost. Soudní souboje, které se v českých zemích praktikovaly na meče a kyje, se však svým charakterem vymykají z výše definovaného rámce božích soudů, a to z několika důvodů. Na rozdíl od zkoušek vody a železa nenajdeme v domácím prostředí žádný pramen, který by explicitně hovořil o soudním souboji jako o božím soudu.¹⁶³¹ Pouze v imunitním privilegii pro klášter v Zábrdovicích z roku 1235 je soudní souboj zahrnut do výčtu

---

¹⁶³⁰ I dnes se ve sdělovacích prostředcích setkáme s výrazem *spravedlivá válka*.

¹⁶³¹ Připomeňme, že tak řečený Kanovník vyšehradský i Mnich sázavský označili bitvu u Chlumce mezi Soběslavem I. a Lotharem III. za boží soud. V tomto případě se však jedná o širší vymezení termínu *judicium Dei*, ve kterém se projektuje víra v imanentní spravedlnost, jak jsme výše upozornili.

zkoušek, ve kterých probandi „*per deum sunt adiuti, non per hominem*“.¹⁶³² Rovněž nemáme k dispozici žádné zprávy, které by potvrzovaly účast či administraci duchovních při soubojích.¹⁶³³ Zákazy ordálových praktik, které se v domácích pramenech objevují v průběhu 14. století, výslovně hovoří o zkouškách vody a železa, nikdy však nezmiňují soudní souboje, ba naopak jsou regulovány podmínky pro jejich praktikování. V právních knihách narazíme na normu, dle které má vítěz soudního souboje poděkovat králi a pánům, nikoliv Bohu a svatým.

Zatímco se s ordály vody a železa, nebo lépe řečeno s působením přírodních elementů ve formě příznačné pro ordály lidé běžně nesetkávali, souboje, šarvátky a půtky byly každodenním chlebem středověké společnosti. Na základě empirie muselo být zřejmé, že jedinec v duelu uspěl kvůli fyzické převaze, psychické rovnováze, osvojeným dovednostem i nabytým zkušenostem. Minimálně od 14. věku se používání soudních soubojů víceméně omezuje na spory týkající se cti. Z výše uvedených důvodů je tudíž nemůžeme považovat za tradiční boží soudy.

Další zkouška, kterou někteří badatelé považují tradičně za ordál, je losování neboli tak řečené vrhání hřebí. I v tomto případě je však identifikace s božím soudem problematická. Ve formě této zkoušky se projevuje prastará idea, totiž rozhodnutí otázek a sporů – nejen těch právních – pomocí losování. K dispozici ovšem nemáme žádné návody určené duchovním, které by dokládaly její slavnostní či formální charakter.¹⁶³⁴ Výsledek losování mohl být přisouzen vyšší moci, stejně jako náhodě či štěstěně, která se v tomto případě projevovala větší měrou než u ostatních (ordálových) zkoušek.

Ukázali jsme, že v domácí odborné literatuře je ztotožňováno s losováním tak zvané vrhání hřebí. Doklady pro tuto zkoušku jsou však minimální a pocházejí až z poloviny 14. století, konkrétně z Rožmberské knihy (článek 70, 144 a 149). O losování (*sorte data*) hovoří rovněž 49. článek zákoníku *Maiestas Carolina*. Tak řečeným vrháním hřebí se mělo rozhodnout, jakým svědkům se dostane „za právo“, popř. se mělo praktikovat ve sporech o věc/zvíře nižší hodnoty. Autor

---

¹⁶³² CDB III. 1, č. 107, s 131.

¹⁶³³ Nahlédneme-li do textů tzv. *ordines iudiciorum Dei*, nalezneme pouze jednu výjimku, kterou reprezentuje rukopis *Manuale Eboracense* z anglického prostředí. Viz W. G. HENDERSON (ed.), *Manuale*, s. 106–107.

¹⁶³⁴ Výjimku představuje *Codex Montispessulanus 306* z 11. století. Viz *Ordines*, s. 639–640.

Rožmberské knihy však zvolil za vzorový příklad spor o koně (hříbě, *hřěbjé*, *hrziebie*, *hrzyebye* aj.); výraz je pak snadno zaměnitelný za *hřebie* (tedy los), k čemuž opravdu v některých rukopisech zmíněné právní knihy došlo („*ale jedné ten kuon wrci za wodu, na kterémž běžal*“¹⁶³⁵). Nešťastně zvolený vzorový příklad otřásá v základech samotnou existencí zkoušky losem. Pakliže se vrhání hřebí praktikovalo, dělo se tak s největší pravděpodobností v omezené míře. Losování mohlo nahradit v určitých sporech (minimálně o dluhy a dědiny) ordál vody. V žádném případě jej však nemůžeme považovat za jednu z kategorií (právních) božích soudů. Průběh losování není v domácích pramenech zachycen.

Poslední zkouška, která bývá tradičně řazena mezi boží soudy, je (očistná) přísaha. Někteří badatelé hovoří přímo o ordálové přísaze. K těmto závěrům je pravděpodobně vedl její formalizovaný charakter, který je patrný především v domácích pramenech 14. a 15. století a pro který zapadá do schématu tak řečených iracionálních důkazních prostředků. Podobně jako zkouška železa nebo vody měla slavnostní průběh a její úspěšné vykonání bylo možné vnímat smyslově, alespoň co se týče dodržení či odchýlení se od stanovených formálních náležitostí, ať už se jednalo o dikci, nebo gesta. V případě dodržení všech formálních náležitostí se faktické sankce plynoucí z možného křivopřísežnictví neprojevily ostentativně, ale měly se dostavit až po smrti. Existují však zprávy – namnoze smyšlené –, že křivopřísežník zemřel přímo během přísahy nebo bezprostředně po ní.

V naší práci jsme dospěli k závěru, že očistnou přísahu není možné považovat za ordál. Předně přísaha byla dobovými autory vnímána jako svébytný důkazní prostředek, který koexistoval s klasickými božími soudy. Tuto skutečnost potvrzuje i terminologie z oblasti kanonického práva; zatímco se pro ordál vžilo pojmenování *purgatio vulgaris* nebo *iudicium peregrinum*, očistná přísaha je označována termínem *purgatio canonica*. Přísaha není v dobových pramenech explicitně označena jako boží soud, ani nefiguruje ve výčtu ordálových zkoušek. Na rozdíl od ordálů železa a vody není výslovně zakázána, ba naopak, jak potvrzují domácí prameny, objevovala se coby náhrada za tradiční boží soudy. O absenci rozhodnutí, jež by se okamžitě a ostentativně projevilo – odhlédneme-li od porušení daných formálních úkonů –, jsme se již zmínili.

---

¹⁶³⁵ Viz F. PALACKÝ (ed.), *Knihy*, s. 460, pozn. 81.

Na závěr uvedme, že za jednu z kategorií božích soudů bývá někdy považováno tak zvané věrování. To však nese ještě méně atributů příznačných pro ordály než přísaha. Spočívalo v pouhém pronesení určité slovní formule (kletby), aniž by docházelo ke kontaktu s určitým předmětem, osobou či zvířetem. V případě nepravdy měly viníka postihnout sankce, např. proměna v psa.

Kromě kategorizace božích soudů jsme se zabývali otázkou, za jakých okolností, resp. pro které delikty se ordály zpravidla používaly. Prameny ilustrující aplikaci ordálových zkoušek, stejně jako popsané situace nebo události, ve kterých byly boží soudy použity, se logicky liší. Navzdory těmto odlišnostem jsme dospěli k určité generalizaci obdobným způsobem jako při pokusu o definici božích soudů. Hledali jsme styčné body nebo průsečíky, které se objevují napříč prameny. Jejich výběr jsme mohli rozšířit i o narativní zdroje nebo hagiografickou literaturu, neboť, jak jsme ukázali, způsob použití ordálu prezentovaný v těchto kategoriích pramenů se nevymykal dobové praxi, resp. odpovídal pramenům právní povahy.

Ordály se zpravidla používaly v případech, kdy k deliktu došlo tak zvané skrytě, to znamená, že pachatel nebyl přistižen při činu nebo bezprostředně po něm, např. s kradenou věcí.¹⁶³⁶ K obvinění docházelo nepřímou, většinou na základě fámy (dnes bychom řekli pomluvy či nařčení); v mladších pramenech je tato zásada porušena a i jedinci pohnaní konkrétní osobou, obvykle poškozeným, se podrobovali ordálům. Zároveň platilo, že se obviněná osoba ke zločinu nepřiznala nebo tvrdila, že tak učinila např. v sebeobraně v případě usmrcení, nebo že krádež spáchala z důvodu jí nesplaceného dluhu. Ordály se aplikovaly také tam, kde nebylo možné použít žádný jiný důkazní prostředek, což však neznamená, že nebyl k dispozici. Obviněný např. odmítl přísahat, byl osobou nehodnou přísahy nebo se mu nepodařilo sehnat stanovený počet přísazných pomocníků aj.

Charakter ordálů předurčoval jejich používání v záležitostech, které se vyznačovaly absencí svědků; jediný svědek k dispozici byl Bůh. Jednalo se např.

---

¹⁶³⁶ Boží soudy jsou označovány také jako *očisty*; obviněný jedinec se jimi tzv. očišťoval z nařčení. Všude tam, kde došlo k dopadení pachatele, jeho přiznání či usvědčení, nebyla očista možná. Pouze ve dvou imunitních privilegiích z třicátých let 13. věku se hovoří o usvědčování pachatele v případě zjevného deliktu: „*hoc de fure statuentes, ut si deprehensus fuerit in furto in possessionibus ecclesie occulto vel manifesto et coram iudicio convictus fuerit, bona furis eiusdem remaneant ecclesie*“. CDB III. 1, č. 106, s. 127; tak i č. 107, s. 130–131.

o spory týkající se cizoložství, impotence, určení paternity, domácího násilí apod. Boží soudy se dále aplikovaly pro zločiny, které jsou v dobových pramenech označovány jako velké viny (*culpae grandes, causa sanguinis*); žádný z pramenů však neposkytuje jejich taxativní výčet. Obecně je možné konstatovat, že se jednalo o obzvláště závažné delikty namířené proti životu, zdraví či majetku jedince nebo členů společnosti. I v těchto případech však musela aplikace ordálů korelovat s výše uvedenými kritérii, zejm. se skrytostí deliktu.

Je třeba zdůraznit, že cesta vedoucí k ordálu nebyla vždy přímočará. Žaloba měla po dlouhou dobu soukromoprávní charakter; záleželo tak na poškozeném, zda dojde k soudnímu stíhání pachatele, či nikoliv. Ani tato skutečnost neznamenalala, že celá záležitost bude ve finále rozhodnuta božím soudem. Spor mohl ztroskotat na formálních nedostacích, mohl být vyřešen mimosoudně, v horším případě např. krevní mstou. Tyto skutečnosti nás vedou k závěru, že praktikování ordálů nebylo pravděpodobně příliš časté, resp. se omezovalo jen na výjimečné případy. Toto stanovisko platí dvojnásob, zasadíme-li jej do kontextu precizace procesního řízení, striktnějšího vymezení kompetencí jednotlivých soudních instancí i přesunu těžiště dokazování na písemné dokumenty a svědeckou výpověď.

V domácím prostředí nemáme k dispozici žádný pramen, na jehož příkladu bychom mohli demonstrovat četnost použití božích soudů. Připomeňme jen, že z prostředí středověkých Uher se dochovalo tak zvané Varadínské regestrum, které eviduje během 14 let (mezerovitě mezi roky 1208–1235) celkem 348 případů použití ordálu žhavého železa. Vzhledem k absenci obdobného zdroje (v celoevropském kontextu) není možné tyto údaje komparovat, a tudíž s jistotou stanovit četnost používání ordálových zkoušek.

Poslední oddíl naší práce jsme věnovali otázce odstranění božích soudů ze soudní praxe. Přestože se před námi otevírá pestrá a relativně bohatá pramenná základna, zůstáváme omezeni řadou limitů a úskalí. Předně komplexní řešení této otázky zdaleka přesahuje možnosti jednotlivce a může být výsledkem pouze interdisciplinárního přístupu. Ukázali jsme, že ani zahraniční badatelé, kteří se – na rozdíl od domácích badatelů – problémem zániku ordálů podrobně zabývali, nedospěli ke konsensu. Důvody hledali v reformách Inocence III., jež nabyly jasné podoby v tělese kánonů IV. lateránského koncilu a které – dle

tradiční interpretace – vyvěraly z racionalizace právního myšlení. Jiní badatelé přisoudili klíčový význam kanonickým a teologickým argumentům středověkých učenců, další uvažovali o ztrátě společenské úlohy ordálů, o prosazení morální zodpovědnosti soudců a svědků nebo obecně o změnách ve vnímání tehdejšího světa.

Opatření IV. lateránského koncilu, který je obvykle považován za bod zlomu v procesu odstraňování ordálů ze soudní praxe, našlo patrně v českých zemích jen minimální odezvu. Tu reprezentuje především listina Přemysla I. Otakara z roku 1222, označovaná tradičně jako Velké privilegium české církve, a z ní vycházející další imunitní privilegia. Přestože hned první odstavec Přemyslovy listiny nabízí alternativu k božím soudům, s největší pravděpodobností nešlo primárně o odstranění ordálů ze soudní praxe. Opatření můžeme považovat jen za jeden segment v pokusu vymezit striktní hranice mezi světskou a církevní mocí. Ukázali jsme, že ani imunitní privilegia vydávaná duchovním ústavům nezaručovala exempci od božích soudů, ani neměla za následek jejich eliminování v kontextu církevního soudnictví. Naopak se v období po IV. lateránském koncilu v domácím prostředí začínají vzrůstající měrou objevovat pramenné zmínky o božích soudech. Nutno však podotknout, že tento fakt odráží obecný trend rozvoje písemné kultury, jenž se projevil nárůstem písemností, jak do počtu, tak i do rozmanitosti.

Odstranění božích soudů nebylo v českých zemích výsledkem jednoho autoritativního zásahu, jako spíše završením dlouhodobého procesu odehrávajícího se v průběhu 13. a 14. věku na pozadí právních (i správních) reforem, které bývají tradičně připisovány Přemyslu II. Otakarovi a Karlu IV. V kontextu historických pramenů z oblasti zemského práva, zejm. tak řečených právních knih, můžeme pozorovat obecnou tendenci nahradit ordálové zkoušky očistnou přísahou s určitým počtem spolupřísežníků. Cílené autoritativní zákazy známe až z pramenů 14. věku. První doložené opatření proti ordálům se vztahuje k pražské synodě, kterou svolal roku 1312 pražský biskup Jan IV. z Dražic. Z torzovitě dochovaného textu se dovídáme o zákazu účasti duchovních na božích soudech. Ve formulovaném stanovisku rezonuje 18. kánon *Sententiam sanguinis* IV. lateránského koncilu. Stejný zákaz zopakoval roku 1343 Arnošt z Pardubic, tehdy ještě jako pražský biskup. Jak jsme ukázali, jeho opatření proti ordálům

můžeme vnímat minimálně dvojím způsobem: 1) Předchozí nařízení Jana IV. z Dražic se v praxi neprosadilo, proto Arnošt z Pardubic vydal nové; zákaz podporovaly mnohem přísnější sankce. 2) K omezení božích soudů došlo již zákazem Jana IV. z Dražic. Arnošt z Pardubic po dosazení na biskupský stolec pouze zopakoval nařízení svého předchůdce, což byla obvyklá praxe.

Je třeba zdůraznit, že zmíněná synodální ustanovení nezakázala ordály jako takové, ale pouze účast duchovních, čímž prakticky znemožnila jejich praktikování. Jediný přímý zákaz božích soudů vydaný světskou autoritou reprezentuje zákoník *Maiestas Carolina*, který však nebyl ve finále prosazen. Pokusy vypořádat se s božími soudy reflektují především právní knihy z doby předhusitské dochované výhradně pro území Čech. Při práci s těmito prameny jsme však konfrontováni se základními problémy, tedy s absencí moderního edičního zpracování (s výjimkou díla Ondřeje z Dubé), a zejména pak s jejich podrobnou analýzou. Pokud se nepodaří vyřešit primární otázky, kterými jsou určení doby vzniku právních knih (a/nebo jejich částí) a jejich vzájemný poměr, stejně jako jejich vztah k zákoníku *Maiestas Carolina*, nebude možné přinést uspokojivou odpověď na otázku, kdy a jakým způsobem zmizely ordály ze soudní praxe. Při současném stavu bádání jsme nabídli dvě řešení, a to s ohledem na skutečnost, že se v Řádu práva zemského objevují zkouška brodění vodou a přísaha na žhavém železe, které však nemůžeme považovat za tradiční boží soudy, jak jsme výše ukázali. Pokud akceptujeme, že zmíněná právní kniha vznikla až po smrti císaře Karla IV., jak soudí část badatelů, pak během Karlovy vlády došlo k odstranění ordálů ze soudní praxe, resp. k jejich nahrazení očistnou přísahou, což reflektuje Rožmberská kniha, *Ordo iudicii terrae* i další prameny. Po smrti císaře se u domácí nobility objevila snaha opět zavést ordálové zkoušky do soudní praxe, ale pouze tam, kde se dříve používaly, resp. kde to vyžadovaly okolnosti. Jejich nová forma, která se zračí v Řádu práva zemského, byla výsledkem zpřetrhané kontinuity. Pokud ale Řád vznikl ještě za života Karla IV., jak se domnívá zbylá část badatelů, pak by se ordály praktikovaly v určitých případech a v omezené míře i v době vlády zmíněného císaře, a to navzdory opakovaně se objevujícím opatřením pražských episkopů. Zákazem účasti duchovních na jejich administraci pouze došlo – v dikci Tomáše Štítného – k polepšení ordálů. Zkoušky prezentované autorem Řádu práva

zemského pak odrážejí jejich „sekularizovanou“ formu. V každém případě platí, že ze scény zemského soudnictví zmizely boží soudy před rokem 1400, jak potvrzuje ve svém díle Ondřej z Dubé.

Poslední zmínky o božích soudech v době předhusitské z prostředí středověké Moravy se objevují v pramenech druhé poloviny 13. století. Z důvodu absence přímých zpráv nejsme prozatím schopni zmapovat proces jejich vymizení ze soudní praxe. Řešení do budoucna nabízí důkladná právněhistorická analýza zaměřená především na způsoby pohánění k soudu, neboť právě precizace pŕuhonŕu reflektuje odstranění ordálových zkoušek.

Disertační práce *Ordály – pouhé iracionální důkazní prostředky? Úloha božích soudů ve společnosti doby předhusitské* je v kontextu domácí (právně-)historické vědy výsledkem soustavného studia božích soudů a prvním pokusem o syntézu této látky. Její charakter nedovolil, abychom se některým otázkám věnovali podrobněji a jejich řešení poskytli více prostoru, který si bezesporu zasluhují. K podrobnější analýze některých problémů, která povede k revizi současných závěrů, se vrátíme v dílčích studiích.

Naše práce splní svůj účel, pokud bude chápána ostatními badateli jako úvod do problematiky studia ordálů. Jejím cílem bylo demonstrovat, že boží soudy nemusí být vnímány pouze jako (iracionální) důkazní prostředky, a nadto že otázky spojené se studiem této látky nejsou axiomatically vyhrazeny pouze právním historikům. Ani nepříliš bohatá pramenná základna nemusí být limitem pro rozvoj dalšího studia božích soudů, jestliže začneme klást pramenům nové otázky.

Resume

Judgements of God or ordeals represent a medieval phenomenon. In spite of the undeniable lure this issue had in the past – and still has, needless to say – and in spite of the significance and role judgements of God used to play, the matter has been seen through the eyes of Czech researchers only as marginal.

The first academic papers on the subject were published as early as the 2nd half of the 19th century, a systematic study has not been done to the present day. The aim of the presented doctoral thesis *Ordeals – mere irrational modes of proof? The role of Judgements of God within the pre-Hussite society* was to pay a debt to Czech medieval studies and to produce a writing with the focus being on the judgements of God.

At the end of the 1950s the 13th congress of Jean Bodin's Society took place in Paris that primarily dealt with the modes of proof, representatives from Czechoslovakia were also present. A consensus was made as a result of this congress and ordeals were determined to be irrational modes of proof. While there were some studies published abroad that were either critical of this approach or downright opposed it, Czech authors' views have remained virtually unchanged. It was therefore an aim of ours to show that ordeals were not merely irrational modes of proof and that study of this subject is not axiomatically exclusively reserved for legal historians.

The means of reaching the stated goal was the effort to map the roles judgements of God in medieval society of pre-Hussite period. Since we refused to see ordeals as irrational modes of proof, we needed to devise a new definition of ordeal. While dealing with this rather basic problem of absence of the definition, we looked for inspiration to the work of a legal anthropologist Leopold Pospíšil who attempted to define law using attributes, so that his definition can be applied regardless of society.

All attributes we defined are based in historical sources that credibly depict the legal significance of judgements of God: 1) Judgements of God as modes of proof are only used in legal context, or rather judicial proceeding and it leads to a verdict 2) the verdict is entrusted to a higher power, i.e. divine legal authority, for example the Christian God, and depends on this higher power

intervening which manifests itself ostentatiously 3) characteristic for Judgements of God are their ceremonial nature and they consist of many precisely stipulated formal steps that can differ depending on context in terms of time, territory or culture, they are, however, always present. (These formal steps are usually carried out in the presence of or with the assistance of clergy.) 4) The verdict resulting from the ordeal is generally perceived as final, indisputable and universally accepted.

This thesis is not limited to the legal function of judgements of God. We were able to show that the term *judicium Dei* throughout the works of medieval authors denoted almost any unforeseen and miraculous event or decision. Causality of these events depends on the behaviour of individuals or society. These ideas correlate with the concept of immanent justice of the French medievalist Paul Rousset. Flood, wildfire, famine and even victory in battle, was considered just divine punishment or reward. Events labelled as *judicium Dei*, *Divinum judicium* or *justicia Dei* represented one of many manifestations of acceptance of the idea of immanent justice. Within the works of medieval authors we also encounter events that are not explicitly labelled as judgements of God, however they do show some of their typical aspects. For example, the examination of relic's authenticity, during which some of the remains of a saint were put into flames, all accompanied by ceremonial gestures acts.

Legal role of ordeals as modes of proof is indisputable, although there are cases in which the medieval author attributed additional meaning to the procedure of ordeal and to the result thereof. These secondary roles of ordeals appeared unwittingly, more often were created by author's own diction that was in line with narrative strategy and aim, whether described incident came about or was fictitious. The final net represented the intended listeners/readers themselves. Similarly were by the medieval authors also treated events which were not judgements of God in the legal sense, they were marked as *judicium Dei*, *Divinum judicium* etc., or have some of the attributes characteristic of ordeals.

Roles ascribed to judgements of God are derived from their very nature or character. That is why they were bound to attract attention of the church. Under the church's administration ordeals became powerful and well accepted means with which the church took part in the secular power and reach its own goals,

including strengthening of faith and christian values. Ordeals proved more than eloquently the might of the christian God. Therefore they were often used as an effective means of Christianization, canonization, etc. Generally they played a significant role mostly in religious matters. There are transfers, or rather participations of these cultural codes in a home milieu, namely in Kristian's legend. It was not the purpose of this thesis to enumerate all secondary roles the judgements of God played within the medieval society, but to put forth an illustrative sample of categories that could commonly be found throughout Christian Europe since the beginning of 6th century until the beginning of 13th century.

We explored ordeals from the legal-historical point of view as well and attempted to resolve 3 issues in the context of domestic 13th and 14th century sources: 1) which categories of ordeals do we know within the domestic setting 2) in what manner were these ordeals conducted 3) what offence or circumstance would generally bring about their employment.

In agreement with the definition stated above we find within the Czech lands trial by water in the form of cold and boiling water and trial by iron in the form of walking over white-hot ploughshares and carrying white-hot iron.

In the 14th century only in *Řád práva zemského* can records of a bilateral trial by water wading or an oath taking on a white-hot iron be found, these cannot be considered ordeals in the traditional sense. Determining other modes of proof, traditionally classified as judgements of God by the domestic historians, is very problematic. This includes the judicial duel, purgatory oath and trial by lot (so called *vrhání hřebí*).

With a few exceptions the domestic sources do not record the course of an ordeal. Scarse accounts had to be completed with information provided by *Ordines iudiciorum Dei*, manuals intended for clergy, with instructions on how to proceed with the administration of ordeals.

Ordeals were typically used in cases where the offence was committed in secret which means that the offender was not caught in act or immediately afterwards e.g. with a stolen article. The accusation arose indirectly, was usually based on a rumour; later sources mention also implementation of ordeal when a person was accused by a concrete individual. Ordeal was also applied when the

accused did not confess or claimed that he acted in self-defence in homicide cases or claimed that thieving was done as a way of compensating for an unsettled debt. They were also employed when there were no other modes of proof used which does not mean that it was not available, e.g. the accused refused to take an oath, was an untrustworthy person or was unable to secure the stipulated number of oath helpers, etc.

Ordeals were employed in cases in which the absence of witnesses was presumed or rather the only witness was God Himself. These cases included adultery, impotence, paternity determination, domestic violence, etc. They were also used in serious cases concerning life, health or property of a person called *culpae grandes* or *causa sanguinis*. However, there is no source exhaustively listing all these serious cases.

The last issue we addressed in this dissertation thesis was the removal of ordeals from the judicial usage. We were able to show that in spite of comparatively rich sources there is no consensus to be found among foreign researchers. The Fourth Council of the Lateran (1215), usually regarded as pivotal, did not have a large effect in the Czech lands. The first measures against ordeals can be traced back to the 14th century. It is not possible to determine in what manner and when ordeals disappeared from the domestic judicial usage. In attempt to find an answer to these matters we face a fundamental problem which is the absence of modern critical editions, especially the absence of a detailed analysis of these sources. It is certain, however, that ordeals disappeared from the judicial use or rather from historical sources before 1400. Occasionally there are references of their usage in later sources as well.

Seznam pramenů a literatury

Nevydané prameny

Národní archiv, fond Desky dvorské, inv. č. 1.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Sbirka rukopisů Metropolitní kapituly Olomouc, rukopis sign. CO 230.

Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M II 98, *Jakuba Menšíka z Menštejna na Mokropsech a Vonoklasech O mezech, hranicích, soudu a rozepři mezní i příslušenství jich v království Českém.*

Staré tisky

Forus antiquus Gothorum regum Hispaniae: olim liber iudicum, hodie Fuero Juzgo nuncupatus, XII libros continens, ed. Alonso de VILLADIEGO, Madridi 1600. (Dostupné online na: <http://fondosdigitales.us.es/fondos/libros/1781/743/forus-antiquus-gothorum-regum-hispaniae-olim-liber-iudicum-hodie-fuero-juzgo-autore-alfonso-a-villadiego/>, 7. 12. 2016).

Maiestas Carolina sive Constitutiones Caroli IV. Rom. Imperatoris, quibus ille Regnum Bohemiae formandum ornandumque censuit. Nunc primum in lucem prolata studio Pauli Geschinii, Hanovia 1617. (Dostupné online na: http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs2/object/display/bsb10934652_00002.html, 7. 12. 2016)

ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž, inv. č. 328, *Práva zemská, na kteráž se práva manská vztahují*, Olomouc 1538.

Vydané prameny

Adam Brémský. Činy biskupů hamburského kostela, tran. Libuše HRABOVÁ, Praha 2009.

Additamenta ad Capitularia regum Franciae orientalis, eds. Alfred BORETIUS – Victor KRAUSE, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Capitularia regnum Francorum II, Hannover 1897, s. 171–252.

Additamenta ad Pippini et Karoli M. Capitularia, ed. Alfred BORETIUS, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Capitularia regnum Francorum I, Hannover 1883, s. 221–260.

- Agobardus Lugdunensis episcopi. Liber de divinis sententiis digestus, cum brevissimis adnotationibus, contra damnabilem opinionem putantium, Divini iudicii veritatem igne, vel aquis, vel conflictu armorum patefieri*, ed. Jacques Paul MIGNE, *Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 140*, Parisiis 1864, sl. 249–268.
- Agobardus Lugdunensis episcopi. Liber ejusdem ad praefatum imperatorem, adversus legem Gundobadi, et impia certamina quae per eam geruntur*, ed. Jacques Paul MIGNE, *Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 140*, Parisiis 1864, sl. 113–126.
- Annales Bertiniani*, ed. Georg WAITZ, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum 5*, Hannover 1883.
- Annales Xantenses et Annales Vedastini*, ed. Bernhard von SIMSON, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum 12*, Hannover – Leipzig 1909.
- Antigoné*, trans. Ferdinand STIEBITZ – Václav DĚDINA – Radislav HOŠEK, *Sofoklés, Tragédie*, Praha 1975, s. 17–77.
- Beneš Krabice z Weitmile. Kronika pražského kostela*, tran. Marie BLÁHOVÁ, *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 173–268.
- Brunoniŭv Život sv. Vojtěcha*, ed. Josef EMLER, *Fontes rerum Bohemicarum I*, Praha 1873, s. 266–304.
- Burchardi Wormaciensis ecclesiae episcopi Decretorum libri viginti*, ed. Jacques Paul MIGNE, *Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 140*, Parisiis 1853, sl. 537–1058.
- Caesarius z Heisterbachu, Vyprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exempel*, tran. Jana NECHUTOVÁ, Praha 2009.
- Cartulaire général de l'Yonne, recueil de documents authentiques pour servir à l'histoire des pays qui forment ce département II*, ed. Maximilien QUANTIN, Auxerre 1860.
- Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis I*, ed. Jan KOCHANOWSKI, Warszawa 1919.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805–1197)*, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1904–1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198–1230)*, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1912.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 1 (1231–1238)*, ed. Gustav FRIEDRICH, Praha 1943.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV. 1 (1241–1253)*, eds. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Praha 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 1 (1253–1266)*, eds. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Praha 1974.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 2 (1267–1278)*, eds. Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, Praha 1981.

- Codex juris municipalis regni Bohemiae II. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419*, ed. Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1895.
- Codex Pomeraniae diplomaticus oder Sammlung der die Geschichte Pommerns und Rügens betreffenden Urkunden I*, ed. Carl Friedrich Wilhelm HASSELBACH, Greifswald 1862.
- Cornelii Taciti De origine et situ Germanorum liber*, ed. Xavier WOLTERS, Leiden 1942.
- Corpus iuris canonici I. Decretum magistri Gratiani*, ed. Aemilius FRIEDBERG, Lipsiae 1879.
- Corpus iuris canonici II. Decretalium collectiones*, ed. Aemilius FRIEDBERG, Graz 1959.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. Bertold BRETHOLZ, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 2, Berolini 1923.
- De ordaliis I. Decreta pontificum Romanorum et synodorum*, ed. Peter BROWE, Romae 1932.
- De ordaliis II. Ordo et rubrice. Acta et facta. Sententiae theologorum et canonistorum*, ed. Peter BROWE, Romae 1933.
- Decrees of the Ecumenical Councils I. Nicaea I to Lateran V*, ed. Norman P. TANNER, London – Washington 1990.
- Decreta s. Stephani regis*, eds. János M. BAK – György BÓNIS – James Ross SWEENEY, The Laws of Hungary. Series I: The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1000–1526. Volume 1: 1000–1301, Idyllwild 1999, s. 1–11.
- Decretum Colomani regis*, eds. János M. BAK – György BÓNIS – James Ross SWEENEY, The Laws of Hungary. Series I: The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1000–1526. Volume 1: 1000–1301, Idyllwild 1999, s. 23–51.
- Dětmar z Merseburku. Kronika*, trans. Bořek NEŠKUDLA – Jakub ŽYTEK, Praha 2008.
- Die Gesetze der Angelsachsen I*, ed. Felix LIEBERMANN, Halle an der Saale 1903.
- Die Konstitutionen Friedrichs II. für das Königreich Sizilien*, ed. Wolfgang STÜRNER, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum 2, Supplementum, Hannover 1996.
- Dudone sancti Quintini decano De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, ed. Jules Auguste LAIR, Caen 1865.
- Études critiques sur l'abbaye de Saint-Wandrille*, ed. Ferdinand LOT, Paris 1913.
- Formulae juramentorum*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 2, Praha 1870, s. 331–333.
- Freisinger Rechtsbuch*, ed. Hans-Kurt CLAUBEN, Weimar 1941. (Edici jsem neměl k dispozici.)

- Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127)*, ed. Heinrich HAGENMEYER, Heidelberg 1913.
- Gallus Anonymus. Kronika a činy polských knížat a vládců*, tran. Josef FÖRSTER Praha 2009.
- Helmold z Bosau. Kronika Slovanů*, tran. Jan ZDICHYNEC, Praha 2012.
- Helmolda, kněze bouzovského, Slovanská kronika*, tran. Karel VRÁTNÝ, Praha 1947.
- Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, eds. Johann M. LAPPENBERG – Bernhard SCHMEIDLER, Monumenta Germaniae Historica, MGH, Scriptorum rerum Germanicarum 32, 3. vyd., Hannover 1937.
- Hincmarus Rhemensis. De Divortio Lotharii regis et Tetbergae reginae*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 125, Parisiis 1852, sl. 619–772.
- Historia translationis reliquiarum Gandavum et earumdem elevatio*, ed. Jean CARNANDET, Acta Sanctorum. Martii tomus tertius, Parisiis – Romae 1865.
- Hugonis de s. Victore Summa sententiarum. Tractatus Septimus de sacramento conjugii*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 176, Parisiis 1854, sl. 41–174.
- Chronicon Hugonis monachi Viridunensis et Divionensis, abbatis Flaviniacensis*, ed. Georg Heinrich PERTZ, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 8, Hannover 1848, s. 280–503.
- Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*, ed. Miroslav FLODR, Brno 1993.
- Ivonis Carnotensis episcopi Decretum*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 161, Parisiis 1855, sl. 47–1036.
- Ivonis Carnotensis episcopi Epistolae*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 162, Parisiis 1854, sl. 11–288.
- Ivonis Carnotensis episcopi Panormia*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 161, Parisiis 1855, sl. 1037–1344.
- Jan z Gelnhausenu, Příručka práva městského. (Manipulus vel directorium iuris civilis)*, ed. Miroslav FLODR, Brno 2008.
- Jana Kanaparia Život sv. Vojtěcha*, ed. Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum I, Praha 1873, s. 235–265.
- Jus vinearum*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 3, Praha 1889, s. 323–334.
- Kanovník Vyšehradský*, ed. Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum II, Praha 1874, 201–237.
- Karoli Magni Capitularia*, ed. Alfred BORETIUS, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Capitularia regnum Francorum I, Hannover 1883, s. 44–186.
- Kniha Rožmberská*, ed. Jan GEBAUER, Listy filologické a paedagogické 7, 1880, s. 261–292.

- Kniha Rožmberská. Kritické vydání opatřené poznámkami a glosářem*, ed. Vincenc BRANDL, Praha 1872.
- Kniha starého pána z Rosenberka*, ed. František PALACKÝ, Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské I, Praha 1840, s. 447–484.
- Kniha starého pána z Rožmberka – Liber domini a Rosenberg*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 2, Praha 1870, s. 68–98.
- Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Mor.*, ed. Vincenc BRANDL, Brno 1868.
- Kosmas. Kronika Čechů*, trans. Karel HRDINA – Marie BLÁHOVÁ – Magdalena MORAVOVÁ, Praha 2011.
- Kronika Beneše z Weitmile*, ed. Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum IV, Praha 1884, s. 457–548.
- Kronika Neplachova*, tran. Marie BLÁHOVÁ, Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, s. 525–553.
- Księga prawa zwyczajowego polskiego z wieku XIII*, ed. Zygmunt HELCEL, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki II, Krakow 1870, s. 1–33.
- Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*, ed. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1976.
- Leges Aethelstani*, ed. Benjamin THORPE, Ancient Laws and Institutes of England, s. I. 1840, s. 486–496.
- Letopisy Hradištsko-Opatovické*, ed. Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum II, Praha 1874, 385–400.
- Lex familiae Wormatiensis ecclesiae*, ed. Ludovicus WEILAND, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum 1, Hannover 1893, s. 639–644.
- Lex Frisionum*, ed. Georg Heinrich PERTZ, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Leges in folio, Leges Alamannorum. Leges Baiuvariorum. Leges Burgundionum. Lex Frisionum, Hanover 1863, s. 631–700.
- Liber in Gloria martyrum*, eds. Wilhelm Ferdinand ARNDT – Bruno KRUSCH, Scriptorum rerum Merovingicarum I. 2, Gregorii Turonensis Opera: Miracula et opera minora, Hannover 1885, s. 34–111.
- Libri citationum et sententiarum II*, ed. Vincenc BRANDL, Brno 1873.
- M. Viktorina ze Všehrd O práviech země české Knihy devatery*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici III. 2, Praha 1874.
- Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. Bernhard SCHMEIDLER, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum 2, 3. vyd., Hannover – Leipzig 1917.
- Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*, ed. Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, München 1995.
- Majestas Carolina*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 2, Praha 1870, s. 100–197.

- Majestas Carolina, latině a česky*, ed. František PALACKÝ, Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské III, Praha 1844, s. 65–180.
- Manuale et processionale ad usum insignis ecclesiae Eboracensis*, ed. William George HENDERSON, Durham 1875.
- Mnich Sázavský*, ed. Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum II, Praha 1874, 238–269.
- Najdawniejsze pomniki prawodawstwa słowiańskiego*, ed. Andrzej KUCHARSKI, Warszawa 1838.
- Nálezy brněnského městského práva (–1389)*, ed. Miroslav FLODR, Brno 2007.
- Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, ed. František ČÁDA, Praha 1930.
- Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*, ed. Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum III, Praha 1882, s. 445–484.
- Officium circa tabulas terrae*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 2, Praha 1870, s. 256–283.
- Ordines Iudiciorum Dei*, ed. Karl ZEUMER, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Formulae Merovingici et Karolini aevi, Hannover 1886, s. 599–725.
- Pána Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské české (Domini Andreae a Dubá Explanatio juris terrae Boemiae)*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 2, Praha 1870, s. 356–386.
- Pana Ondřeje z Dubé Výklad na právo zemské české*, ed. František PALACKÝ, Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské II, Praha 1842, s. 481–517.
- Petri Cantoris Parisiensis Verbum abbreviatum. Textus prior – Textus alter – Textus conflatus*, ed. Monique BOUTRY, Turnhout 2004–2012. (Edici jsem neměl k dispozici).
- Petri Cantoris Verbum Abbreviatum*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 205, Parisiis 1855.
- Petri Damiani Vita Beati Romualdi*, ed. Giovanni TABACCO, Fonti per la storia d'Italia 94, Roma 1957. (Edici jsem neměl k dispozici).
- Petrus Damiani. Vita sancti Romualdi*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 144, Parisiis 1853, sl. 953–1008.
- Pippini capitularia*, ed. Alfred BORETIUS, Monumenta Germaniae Historica, Leges, Capitularia regnum Francorum I, Hannover 1883, s. 31–43.
- Pokračovatelé Kosmovi*, trans. Karel HRDINA – Václav Vladivoj TOMEK – Marie BLÁHOVÁ, Praha 1974.
- Prameny k dějinám státu a práva v Československu. Část I. Do husitského revolučního hnutí*, ed. Václav VANĚČEK, 2. vyd., Praha 1967.
- Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. (I. Úvod a edice; II. Komentář; III. Rejstříky a přehledy)*, ed. Miroslav FLODR, Brno 1990, 1992, 1993.
- Pražské synody a koncily předhusitské doby*, eds. Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Praha 2002.

- Raimundus de Agiles, canonicus Podiensis. Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 155, Parisiis 1853, sl. 591–668.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. Annorum 1253–1310*, ed. Josef EMLER, Praha 1882.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III. Annorum 1311–1333*, ed. Josef EMLER, Praha 1890.
- Regestrum varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque Capituli varadinensis lat. rit.*, eds. János KARÁCSONYI – Samu BOROVSZKY, Budapest 1903.
- Reginonis Prumiensis abbatis De ecclesiasticis disciplinis et religione christiana*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 132, Parisiis 1880, sl. 175–456.
- Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I*, ed. Josef EMLER, Praha 1870.
- Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae II*, ed. Josef EMLER, Praha 1872.
- Rukopis královédvorský – Rukopis zelenohorský, ed. Dalibor DOBIÁŠ, Brno 2010.
- Řád práva zemského – Ordo iudicii terrae*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 2, Praha 1870, s. 198–255.
- Řád práva zemského, latině i česky*, ed. František PALACKÝ, Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské II, Praha 1842, s. 76–135.
- Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio* 24, ed. Joannes Dominicus MANSI, Venetiis 1780.
- Saxo Grammaticus. Gesta Danorum* (Dostupné online na <http://wayback-01.kb.dk/wayback/20100504153325/http://www2.kb.dk/elib/lit/dan/saxo/lat/or.dsr/14/54/index.htm>, 11. srpna 2016.)
- Saxonis Grammatici Gesta Danorum*, ed. Alfred HOLDER, Strassburg 1886.
- Sententiae a iudicio terrae Bohemiae latae*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici II. 2, Praha 1870, s. 17–67.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila I*, eds. Jiří DAŇHELKA – Karel HÁDEK – Bohuslav HAVRÁNEK – Naděžda KVÍTKOVÁ, Praha 1988.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila II*, eds. Jiří DAŇHELKA – Karel HÁDEK – Bohuslav HAVRÁNEK – Naděžda KVÍTKOVÁ, Praha 1988.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář, rejstřík*, Marie BLÁHOVÁ, Praha 1995.
- Statuta ducis Ottonis (Jura županorum, Jus Conradi)*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici I, Praha 1867, s. 53–57, 62–65 a 68–72.
- Statuta iudicii Pragensis sex juratorum*, ed. Hermenegild JIREČEK, Codex juris Bohemici I, Praha 1867, s. 223–227.

- Tacitova Germania čili kniha o poloze, mravech a národech Germanie*, ed. František KOTT, 2. vyd., Praha 1886.
- Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, ed. Robert HOLTZMANN, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series 9, Berolini 1935.
- Tomáše Štítného Knížky šestery*, ed. Karel Jaromír ERBEN, Praha 1852.
- Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich I. Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215*, eds. Heinrich FICHTENAU – Erich ZÖLLNER, Wien 1950.
- Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich II. Die Siegelurkunden der Babenberger und ihrer Nachkommen von 1216–1279*, eds. Heinrich FICHTENAU – Erich ZÖLLNER, Wien 1955.
- Venerabilis Guiberti Abbatis S. Mariae de Novigento Gesta Dei per Francos in Ierusalem*, ed. Jacques Paul MIGNE, Patrologiae Cursus Completus: Series Latina 156, Parisiis 1853, sl. 679–838.
- Viléma, děkana kapituly vyšehradské, Život Arnošta, arcibiskupa pražského*, ed. Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum I, Praha 1873, s. 387–400.
- Vitae s. Heinrici additamentum*, ed. Georg WAITZ, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 4, Hannover 1841, s. 816–820.
- Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, eds. Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Praha 2007.
- Widukind. Dějiny Sasů*, trans. Jakub IZDNÝ – Kateřina SPURNÁ, Praha 2016.
- Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, ed. Paulus HIRSCH, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum 60, 5. vyd., Hannover 1935.
- Život svatého otce Františka, zakladatele řádu bratří menších*, tran. Antonín Ludvík STRÍŽ, Praha 1926.

Monografie a kolektivní monografie

- ADAMOVÁ, Karolina: *Rozhovory s kocourem Batulem o české právní historii (Stručný nástin kursu českých právních dějin nejen pro chytré kocoury)*, Dobrá Voda u Pelhřimova 2000.
- TÁŽ: *Světla a stíny středověkého práva. Příspěvek k aplikaci „Principů“ E. F. Smidaka*, Praha 2006.
- ANTONÍN, Robert: *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013.
- BARTLETT, Robert: *Trial by Fire and Water. The Medieval Judicial Ordeal*, New York 1986.
- BEREND, Nora (ed.): *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*, Praha 2013.

- BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Nad'a: *Velké dějiny zemí Koruny české I, do roku 1197*, Praha – Litomyšl 1999.
- BLÁHOVÁ, Marie – MAŠEK, Richard (eds.): *Karel IV., státnické dílo*, Praha 2003.
- BLOCH, Marc: *Feudální společnost*, Praha 2010.
- BONGERT, Yvonne: *Recherches sur les cours laïques du Xe au XIIIe siècle*, Paris 1949.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005.
- BRANDL, Vincenc: *Obrana Libušina soudu*, Brno 1879.
- BRUNDAGE, James A.: *Medieval Canon Law*, London – New York 1995.
- BRUNNER, Heinrich: *Deutsche Rechtsgeschichte II*, Leipzig 1892.
- BURKE, Peter: *Co je kulturní historie?*, Praha 2011.
- CAENEGEM, Raul C. van: *The Birth of the English Common Law*, 2. vyd., Cambridge 1988.
- ČÁDA, František (ed.): *Sborník prací z dějin práva československého, svazek I. K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci*, Praha 1930.
- TÝŽ: *Povšechné právní dějiny československé I. Od dob nejstarších do doby husitské*, Brno 1947.
- DAVIES, Wendy – FOURACRE, Paul (eds.): *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, Cambridge 1986.
- DEMUTH, Karl Joseph: *Geschichte der Landtafel im Margrafthume Mähren*, Brünn 1857.
- DINZELBACHER, Peter: *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*, Essen 2006.
- DUBY, Georges: *Neděle u Bouvines. 27. července 1214*, Praha 1997.
- DUDÍK, Beda: *Mährens allgemeine Geschichte I–XII*, Brünn 1860–1889, (česky *Dějiny Moravy I–IX*, Praha 1875–1884).
- DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014.
- ELIADE, Mircea: *Posvátné a profánní*, Praha 1994.
- ESMEIN, Adhémar: *Cours élémentaire d'histoire du droit français à l'usage des étudiants de première année*, 9. vyd., Paris 1908.
- FRANCEK, Jindřich: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Zločinnost a bezprávi*, Praha – Litomyšl 2011.
- FRANZ, Adolph: *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter II*, 2. vyd., Graz 1960.
- FRÝDEK, Miroslav – TAUCHEN, Jaromír (eds.): *Poceta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*, Ostrava 2012.
- GINSBERG, Morris: *On Justice in Society*, London 1965.

- GRAUS, František: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I a II*, Praha 1953 a 1957.
- GRIMM, Jacob: *Deutsche Rechts Alterthümer*, Göttingen 1828.
- GUREVIČ, Aron Jakovlevič: *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978.
- TÝŽ: *Nebe peklo svět. Cesty k lidové kultuře středověku*, Jinočany 1996.
- HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999.
- HAVEL, Dalibor: *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*, Brno 2008.
- HEIDECKER, Karl: *The Divorce of Lothar II. Christian Marriage and Political Power in the Carolingian World*, Ithaca 2010.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Svět české středověké církve*, Praha 2010.
- HOFFMANN, Jürgen: *Vita Adalberti. Früheste Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag*, Essen 2005.
- HOLÁK, Ján: *Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku*, Martin 1974.
- CHALOUPECKÝ, Václav: *Staré Slovensko*, Bratislava 1923.
- IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002.
- JAN, Libor: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000.
- JAN, Libor a kol.: *Dějiny Brna 2. Středověké město*, Brno 2013.
- JANIŠ, Dalibor: *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*, Brno 2013.
- JANKO, Josef: *O pravěku slovanském*, Praha 1912.
- JIČÍNSKÝ, Karel: *Vývin českého právnictví v stručném nástinu s obzvláštním ohledem na jeho zdroje*, Praha 1862.
- JIREČEK, Hermenegild: *Slovanské právo v Čechách a na Moravě, od prvních zpráv do konce X. stol.*, Praha 1863.
- TÝŽ: *Slovanské právo v Čechách a na Moravě, od počátku XI. stol. do konce XIII. stol.*, Praha 1864.
- TÝŽ: *Právníký život v Čechách a na Moravě v tisícileté době. Od konce IX. do konce XIX. století*, Praha – Brno 1903.
- JIREČEK, Josef – JIREČEK, Hermenegild: *Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury I*, Vídeň 1860.
- KALHOUS, David: *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*, Leiden – Boston 2012.
- KAPRAS, Jan: *Právní dějiny I*, Praha 1913.
- KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.
- TÝŽ: *Žil jsem ve středověku*, Praha 2012.

- KLABOUC, Jiří: *Staré české soudnictví (jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- KOSEK, Jan – KUBEŠ, Vladimír – WEINBERGER, Ota (eds.): *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)*, Praha 2003.
- KOSS, Rudolf: *Zur Kritik der ältesten böhmisch-mährischen Landesprivilegien*, Prag 1910.
- KRZEMIŇSKA, Barbara: *Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století*, 2. vyd., Praha 1999.
- KUBÍN, Petr: *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011.
- KUKLÍK, Jan – SKŘEJPKOVÁ, Petra: *Kořeny a inspirace velkých kodifikací. Příspěvek k aplikaci „Principů“ E. F. Smidaka*, Praha 2008.
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.
- La preuve I. Antiquite*, Bruxelles 1964.
- La preuve II. Moyen âge et temps modernes*, Bruxelles 1965.
- La preuve III. Civilisations archaïques, asiatiques et islamiques*, Bruxelles 1963.
- La preuve IV. Période contemporaine*, Bruxelles 1963.
- LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005.
- LEA, Henry Charles: *Superstition and Force. Essays on the Wager of Law, the Wager of Battle, the Ordeal, Torture*, Philadelphia 1866.
- MACIEJOWSKI, Waclaw Alexandr: *Historia prawodawstw słowiańskich I*, Warszawa 1832.
- TÝŽ: *Slavische Rechtsgeschichte II*, Stuttgart – Leipzig 1835.
- MALÝ, Karel (ed.): *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975.
- TÝŽ: *České právo v minulosti*, Praha 1995.
- MALÝ, Karel – SIVÁK, Florian: *Dějiny státu a práva v Československu I. Do roku 1918*, Praha 1988.
- MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (eds.): *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, Praha 2004.
- TÍŽ (eds.): *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě 1–2*, Praha 2010.
- MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997.
- MAREČKOVÁ, Marie: *České právní a ústavní dějiny. Stručný přehled a dokumenty*, Olomouc 2006.
- MARKOV, Josef: *Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.–XVII. stol.*, Bratislava 1930.

- MARKOV, Josef: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*, Praha 1967.
- MASOPUST, Zdeněk (ed.): *Právo a stát na stránkách Právníka. 150 let českého právníckého časopisu*, Praha 2011.
- MOHNHAUPT, Heinz – SCHÖNFELDT, Hans Andreas (eds.): *Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989). Einführung in die Rechtsentwicklung mit Quellendokumentation 4: Tschechoslowakei*, Frankfurt am Main 1998.
- MOORE, Robert Ian: *The Formation of a Persecuting Society: Power and Deviance in Western Europe (950–1250)*, Oxford – New York 1987.
- NECHUTOVÁ, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000.
- NĚMEC, Igor a kol.: *Slova a dějiny*, Praha 1980.
- NĚMEC, Igor – HORÁLEK, Jan a kol.: *Dědictví řeči*, Praha 1986.
- NOTTARP, Hermann: *Gottesurteile. Eine Phase im Rechtsleben der Völker*, Bamberg 1949.
- TÝŽ: *Gottesurteilstudien*, München 1956.
- NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I. 2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.
- TÝŽ: *České dějiny I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928.
- NOVÝ, Rostislav – ZACHOVÁ, Jana – SLÁMA, Jiří: *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, Praha 1987.
- OTT, Emil: *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern*, Lipsko 1879.
- OTTO, Rudolf: *Posvátno: iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*, Praha 1998.
- PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I–VI*, 6. vyd., Praha 1904–1906.
- PATETTA, Federico: *Le ordalie. Studio di storia del diritto e scienza del diritto comparato*, Torino 1890.
- PATCH, Howard Rollin: *The Tradition of the Goddess Fortuna in Medieval Philosophy and Literature*, Northampton 1922.
- TÝŽ: *The goddess Fortuna in mediaeval literature*, Cambridge 1927.
- PETERKA, Otto Wilhelm: *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder I. Geschichte des öffentlichen Rechtes und die Rechtsquellen in vorhussitischer Zeit*, Reichenberg 1923.
- PETRÁČEK, Tomáš: *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.–12. století*, Praha 2012
- PIAGET, Jean – INHELDER, Bärbel: *The Origin of the Idea of Chance in Children*, New York 1975.

- PIAGET, Jean: *The Moral Judgment of the Child*, New York 1948.
- POLLOCK, Frederick – MAITLAND, Frederic William: *The History of English Law I. Before the Time of Edward I.*, 2. vyd., Cambridge 1898.
- POSPÍŠIL, Leopold: *Etnologie práva. Teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy*, Praha 1997.
- PRASEK, Vincenc: *Organisace práv magdeburských na sev. Moravě a v rak. Slezsku*, Olomouc 1900.
- REYNOLDS, Susan: *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*, Oxford 1984.
- SAVIGNY, Friedrich Carl von: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Heidelberg 1814.
- SCHELLE, Karel – VOJÁČEK, Ladislav: *České právní dějiny do roku 1945*, Ostrava 2007.
- SCHNÜRER, Gustav: *Kirche und Kultur im Mittelalter I*, Paderborn 1927.
- SCHULZE, André: *Mittelalterliche Kampfesweisen I. Das Lange Schwert. Talhoffers Fechtbuch Anno Domini 1467*, Mainz 2006.
- SKŘEJPKOVÁ, Petra (ed.): *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*, Praha 2009.
- SKŘEJPKOVÁ, Petra – SOUKUP, Ladislav (eds.): *Antologie české právní vědy (2. polovina 19. století až 30. léta století 20.)*, Praha 1993.
- SOMMER, Petr: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007.
- SOUKUP, Ladislav (ed.): *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, Praha 1995.
- TÝŽ (ed.): *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002.
- SOUKUP, Václav: *Antropologie. Teorie člověka a kultury*, Praha 2011.
- SPICKER-BECK, Monika: *Klosterinsel Reichenau: Kultur und Erbe*, 2. vyd., Ostfildern 2008.
- STOCK, Brian: *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton 1983.
- SVÁTEK, Josef: *Obrazy z kulturních dějin českých II*, Praha 1891.
- ŠEBÁNEK, Jindřich: *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I. Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Brno 1932.
- ŠEMBERA, Alois Vojtěch: *Libušin soud: domnělá nejstarší památka řeči české, jest podvržen, též Zlomek evangelium sv. Jana*, Vídeň 1879.
- ŠŤASTNÝ, Radko: *Tajemství jména Dalimil*, Praha 1991.
- ŠUSTA, Josef: *České dějiny II. 2. Král cizinec*, Praha 1939.
- TARDE, Gabriel: *Les transformations du droit: étude sociologique*, Paris 1894.
- TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel (eds.): *Období nesvobody*, Ostrava 2014.

- TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892.
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968.
- TÝŽ: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1996.
- URBÁNEK, Rudolf: *Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor I. 1 a 2*, Praha 1947–1948.
- VACEK, František: *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905.
- VANĚČEK, Václav (ed.): *Miscellanea historico-iuridica. Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDr. Jana Kaprasa, řádného profesora České university Karlovy, jeho přáteli a žáky*, Praha 1940.
- TÝŽ: *České právnictví za kapitalismu*, Praha 1953.
- TÝŽ: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964.
- TÝŽ: *Počátky práva a státu v Československu*, Praha 1946.
- TÝŽ: *Stát Přemyslovců a středověká „říše“*, Praha 1946.
- TÝŽ: *Malé dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1947.
- TÝŽ: *Prvních tisíc let... Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů*, Praha 1949.
- TÝŽ: *Krátké dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1955.
- VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny země Koruny české II, 1197–1250*, Praha 2000.
- TÝŽ: *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha 2007.
- VLČEK, Eduard: *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*, Brno 1993.
- WEINFURTER, Stefan: *Heinrich II. (1002–1024): Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg 1999.
- WHITMAN, James Q.: *The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial*, New Haven 2008.
- WIHODA, Martin: *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005.
- TÝŽ: *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010.
- WOOD, Ian: *The Missionary Life. Saints and the Evangelisation of Europe, 400–1050*, Harlow 2001.
- ZIEGLER, Vickie L.: *Trial by Fire and Battle in Medieval German Literature*, Rochester 2004.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990.
- TÝŽ: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997.
- TÝŽ: *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.

ŽEMLIČKA, Josef: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011.

TÝŽ: *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014.

Studie a články

ANTONÍN, Robert: *S kým se přel biskup Ondřej? K meandrům v právní krajině Čech na počátku 13. století na základě „známého“ příběhu*, in: M. Nodl – P. Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia 17. Právní kultura středověku*, Praha 2016, s. 45–63. (Studii jsem neměl k dispozici.)

ARMSTRONG, MacC A.: *Trial by Combat among the Greeks*, in: *Greece & Rome* 19, č. 56, 1950, s. 73–79.

BALDWIN, John W.: *The Intellectual Preparation for the Canon of 1215 against Ordeals*, *Speculum* 36, č. 4, 1961, s. 613–636.

TÝŽ: *The Crisis of the Ordeal: Literature, Law and Religion around 1200*, *The Journal of Medieval and Renaissance Studies* 24, 1994, s. 327–353.

BALETKA, Tomáš: *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*, in: *Sborník archivních prací* 54, 2004, s. 3–236.

BARTLETT, Robert: *Od pohanství ke křesťanství ve středověké Evropě*, in: N. Berend (ed.), *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*, Praha 2013, s. 57–83.

BLÁHOVÁ, Marie: *Počátky kodifikace zemského práva v Čechách*, in: A. Barciak (ed.), *Kultura prawna w Europie Środkowej*, Katowice 2006 s. 74–84.

BOHÁČEK, Miroslav: *O jednom případě sblížení trestních norem ve starém českém právu*, *Právněhistorické studie* 37, 2005, s. 5–15. (Původně publikováno italsky: *Di un caso d'assimilazione delle norme penitenziarie nell'antico diritto boemo*, in: *Scritti in onore do Contardo Ferrini pubblicati in occasione delle sua beatificazione*, Pubblicazioni dell'Università catholica del Sacro Cuore 28, Milano 1949, s. 220–231.)

BOHÁČKOVÁ, Renata: *Brněnská škola právní a normativní teorie*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university B43*, č. 41, 1994 [vyd. 1995], s. 83–92.

BRANDL, Vincenc: *Staročeské právo mezní*, *Právník* 8, 1869, s. 117–127 a 155–166.

TÝŽ: *Staročeské řízení soudní*, *Právník* 8, 1869, s. 189–206, 225–234, 592–606, 621–636, 662–675, 696–713, 735–749, 772–787 a 807–814.

TÝŽ: *O hlavě čili mužobojstvu v právě českém*, *Časopis Matice moravské* 2, 1870, s. 145–167.

TÝŽ: *Jakou úlohu má plniti historie práva českého? Úvodní myšlenky k filosofii práva českého*, in: *Právník* 10, 1871, s. 115–130.

- BRANDL, Vincenc: *Statuta Conradi*, Právník 12, 1873.
- TÝŽ: *Libušin soud: rozprava o námitkách, které prof. dr. A. Šembera proti pravosti básně té učinil*, Brno 1878.
- BROWN, Peter: *Society and the Supernatural: A Medieval Change*, Daedalus 104, 1975, s. 133–151.
- TÝŽ: *Society and the Holy in Late Antiquity*, Berkeley 1982, s. 302–332.
- BULÍN, Hynek: *Brněnská normativní škola právní (normativní teorie)*, in: Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu. Sborník příspěvků z konference konané v rámci oslav 750. výročí udělení městských práv Brnu ve dnech 22.–25. září 1993, Brno 1993, s. 139–143.
- CAENEGEM, Raoul C. van: *The Law of Evidence in the Twelfth Century*, in: Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law, Vatican 1965, 297–310.
- TÝŽ: *Coutumes et législation en Flandre aux XIe et XIIIe siècles*, in: Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle, Bruxelles 1968, s. 245–279.
- TÝŽ: *Reflexions on Rational and Irrational Modes of Proof in Medieval Europe*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 58, 1990, s. 263–279.
- COLMAN, Rebecca V.: *Reason and Unreason in Early Medieval Law*, Journal of Interdisciplinary History 4, č. 4, 1974, s. 571–591.
- CONRAD, Hermann: *Das Gottesurteil in den Konstitutionen von Melfi Friedrichs II. von Hohenstaufen (1231)*, in: Festschrift zum 70. Geburtstag von Walter Schmidt-Rimpler unter Mitwirkung von Freuden und Kollegen, Karlsruhe 1957, s. 9–21.
- ČÁDA, František: *České právo kolem r. 1400 a kniha Ondřeje z Dubé (Zároveň příspěvek k metodám historicko-právním)*, in: Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně 6, Brno 1927, s. 153–209.
- TÝŽ: *České právní knihy v době předhusitské*, Brno 1928.
- TÝŽ: *Skladba českých právních knih z doby předhusitské. Zvláštní otisk z Vědecké ročenky právnické fakulty Masarykovy university v Brně 7*, Brno 1928.
- TÝŽ: *Karel Kadlec. In memoriam*. Časopis pro právní a státní vědu 12, 1929, s. 47–50.
- TÝŽ: *Právní dějiny české, československé, slovanské, střeoevropské*, in: Idem (ed.), Sborník prací z dějin práva československého, svazek I., K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci, Praha 1930, s. 5–15.
- TÝŽ: *In memoriam Rudolf Rauscher. * 14. IX. 1896 – † 6. XI. 1941. Zvláštní otisk z časopisu českých právníků Všeherd 22, č. 10, 1941, s. 1–4.*
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír: *O soudní pravomocnosti panovníka a jeho úředníkův nad církevními korporacemi a královskými městy v Čechách*, Právník 17, 1878.
- ČERNÝ, Jan: *Historik František Vacek*, in: Rakovnický historický sborník 1, 2000, s. 72–76.

- DEMEL, Jaroslav: *Konrád Ota, první markrabě Moravský*, Časopis Matice moravské 18, 1894, s. 38–48, 136–146, 215–235 a 298–318.
- DRAGOUN, Zdeněk: *Konflikt knížete Soběslava s biskupem Menhartem a jeho líčení tzv. Kanovníkem vyšehradským*, in: *Mediaevalia Historica Bohemica* 4, 1995 [vyd. 1997], s. 69–79.
- DUŠKOVÁ, Sáša: *Naše listiny doby přemyslovské pro nižší světské feudály a otázka šlechtických archivů*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* C5, č. 3, 1956, s. 56–78.
- EIDELBERG, Shlomo: *Trial by Ordeal in Medieval Jewish History: Laws, Customs and Attitudes*, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 46, 1979–1980, s. 105–120.
- FALADA, David: *Právněhistorická literatura se zaměřením na římské právo, kanonické právo a obecné právní dějiny po roce 1989*, *Právněhistorické studie* 39, 2007, s. 33–39.
- FLODR, Miroslav: *Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví*, in: *Brno v minulosti a dnes* 13. *Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě*, Brno 1995, s. 23–37.
- TÝŽ: *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* C 44, č. 42, 1995, s. 25–38.
- TÝŽ: *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001.
- TÝŽ: *Brněnské městské právo v období po smrti notáře Jana*, *Časopis Matice moravské* 121, 2002, s. 33–46.
- TÝŽ: *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*, Brno 2006.
- TÝŽ: *Cesta k právu a spravedlnosti. Jan, notář města Brna*, in: L. Jan – Z. Drahoš – D. Malat'ák (eds.), *Osobnosti moravských dějin I*, Brno 2006, s. 89–102.
- TÝŽ: *Brněnské městské právo na konci středověku (1389 – konec 15. století)*, Brno 2008.
- FRAHER, Richard M.: *IV Lateran's Revolution in Criminal Procedure: the Birth of Inquisitio, the End of Ordeals, and Innocent III's Vision of Ecclesiastical Politics*, in: L. R. Castillo (ed.), *Studia in honorem eminentissimi cardinalis A. M. Stickler*, Rome 1992, s. 97–111.
- FRIED, Johannes: *Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des heiligen Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben*, in: M. Borgolte (ed.), *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“*, Berlin 2001, s. 235–279.
- FRÝDEK, Miroslav: *Curriculum vitae doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.*, in: M. Frýdek – J. Tauchen (eds.), *Pocta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*, Ostrava 2012, s. 14–18.
- GELTING, Michael H.: *Kálovství dánské*, in: N. Berend (ed.), *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*, Praha 2013, s. 84–130.

- GRAUS, František: *O „právně historický“ výklad dějin středověku*, Československý časopis historický 8 [58], 1960, s. 162–172.
- HANĚL, Jaromír: *K otázce o recepci práva německého v českém právu zemském*, in: Sborník věd právních a státních 4, 1904, s. 131–146.
- HARBULOVÉ, Lubice: *Ruskí učenci a mezivojnové Slovensko*, in: Střední a východní Evropa v krizi 20. století: k 70. narozeninám Zdeňka Sládka, Praha 1998, s. 61–68.
- HEAD, Thomas: *Saints, Heretics, and Fire: Finding Meaning through the Ordeal*, in: S. Farmer – B. H. Rosenwein (eds.), *Monks & Nuns, Saints & Outcasts: Religion in Medieval Society. Essays in Honor of Lester K. Little*, Ithaca – London 2000, s. 236–238.
- TÝŽ: *The Genesis of the Ordeal of Relics by Fire in Ottonian Germany: An Alternative Form of „Canonization“*, in: G. Klaniczay (ed.), *Procès de canonisation au Moyen Âge: aspects juridiques et religieux*, Rome 2004, s. 19–37.
- HERMANN, Conrad: *Das Gottesurteil in den Konstitutionem von Melfi Friedrichs II von Hohenstaufen (1231)*, in: *Festschrift zum 70. Geburtstag von Walter Schmidt-Rimpler*, Karlsruhe 1959, s. 9–21.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Kodifikační úloha synodálních statut v českém prostředí předhusitské doby*, in: Velké kodifikace I. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 5. až 8. září 1988, Praha 1989, s. 103–116.
- HOFFMANN, František – ŠTĚPÁN, Jaromír: *K „záhadě“ Otakarových práv*, in: Studie o rukopisech 24, 1985, s. 71–132.
- HORÁK, Petr: *K statutům Konráda Oty*, in: Sborník Matice moravské 80, Brno 1961, s. 267–280.
- HOSTINSKÝ, Peter: *Pravda varadínská*, Letopis Matice slovenskej 6, č. 2, 1869, s. 61–68.
- HRUBÝ, František: *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od 10. do konce 13. století a jeho poměr ke státu*, Český časopis historický 22, 1916, s. 17–53, 257–287, 385–421; 23, 1917, s. 38–73.
- HRUBÝ, Václav: *Tři studie k české diplomacie*, Brno 1936.
- HYAMS, Paul R.: *Trial by Ordeal: The Key to Proof in the Early Common Law*, in: M. S. Arnold a kol. (eds.), *On the Laws and Customs of England. Essay in Honor of Samuel E. Thorne*, Chapel Hill 1981, s. 90–126.
- CHARVÁT, Petr: *Železo, voda meč a kyj: Ordály a archeologie*, Listy filologické 115. Suppl. II: *Paleoohemica Immanueli Michálek septuagenario oblata*, Praha 1992, s. 57–60.
- JAN, Libor: *Zrod zemského soudu v Čechách*, in: A. Barciak (ed.), *Kultura prawna w Europie Środkowej*, Katowice 2006, s. 227–239.

- JANIŠ, Dalibor: *Smlouva o hlavu. Rituály sporu a smíření ve středověkém zemském právu*, in: M. Nodl – M. Wihoda (eds.), *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně, Brno 2008, s. 173–184.
- TÝŽ: *Vztah městského a zemského práva a jeho odraz v nejstarších privilegiích pro město Brno. (K problematice utváření středověkých měst v českých zemích)*, in: *Brno v minulosti a dnes 24*, Brno 2011, s. 11–33.
- JIRÁSEK, Jiří: *Manské statky olomouckého biskupství v druhé pol. 16. století*, *Časopis Matice moravské* 76, 1957, s. 20–41.
- JIREČEK, Hermenegild: *O soudu mezním dle práva českého a moravského*, *Časopis Musea Království českého* 32, č. 2, 1858, s. 171–186.
- TÝŽ: *Příspěvky k literárnímu rozboru památníkův práva slovanského v Čechách a na Moravě*, *Časopis Musea Království českého* 35, 1861, s. 125–132.
- TÝŽ: *Palackého práce o dějinách právních*, in: *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha 1898, s. 485–498.
- JIROUŠEK, Bohumil: *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia*, *Český časopis historický* 104, 2006, s. 884–905.
- KADLEC, Karel: *Několik kapitol z oboru slovanského práva*, Praha 1894.
- TÝŽ: *O úkolu právního dějepisu slovanského*, Praha 1896.
- TÝŽ: *Základní otázky slovanských právních dějin*, *Sborník věd právních a státních* 1, 1901, s. 93–108.
- TÝŽ: *O potřebě slovanských právních starožitností*, *Sborník věd právních a státních* 4, 1904, s. 39–55.
- TÝŽ: *O sądownictwie i przewodzie sądowym u Słowian do w. X*, in: *Encyklopedia Polska*, IV. 2, díl 5, Krakow 1912, s. 128–148.
- TÝŽ: *Přísežní pomocníci v právu slovanském*, in: *Sborník věd právních a státních* 15, 1915, s. 254–285.
- TÝŽ: *Studium dějin slovanského práva*, in: *Památník českých právníků Všehrd 1868–1918*, Praha 1918, s. 47–60.
- KADLECOVÁ, Marta: *Rudolf Rauscher (14. 9. 1896 Praha – 6. 11. 1941 Brno)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české právní vědy (2. polovina 19. století až 30. léta století 20.)*, Praha 1993, s. 50–56.
- TÁŽ: *Život a dílo prof. JUDr. Rudolfa Rauschera*, in: *Právnícké sešity* 65, Brno 1993.
- TÁŽ: *Rudolf Rauscher (14. 9. 1896 v Praze – 6. 11. 1941 v Brně)*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*, Praha 2009, s. 54–65.
- KALHOUS, David: *Znovu o Kristiana: replika*, *Časopis Matice moravské* 126, 2007, s. 411–417.
- TÝŽ: *K historické metodě aneb opět nad pravostí Kristianovy legendy*, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, s. 177–183.

- KALOUSEK, Josef: *O staročeském právé dědickém a královském právé odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894.
- KAPRAS, Jan: *Mezní přísaha v českém právu. Příspěvek k dějinám českých ordálů*, in: Sborník věd právních a státních 15, 1915, s. 286–298.
- KAPRAS, Jan: *Literatura českých právních dějin. Otisk z „Památníku Všehrdu“*, s. 1. 1918.
- TÝŽ: *Desetiletí mého semináře českého práva na Karlově univerzitě*, Praha 1930.
- TÝŽ: *Soudy boží ohněm a vodou v českém právu*, in: Sborník věd právních a státních 33, 1933, s. 157–166.
- KEJŘ, Jiří: *Počátky dvorského soudu. (Příspěvek k historii překonávání feudální rozdrobenosti ve starém českém státě)*, Praha 1956 (Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, 66).
- TÝŽ: *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, Československý časopis historický 27 [77], 1979, s. 226–252.
- TÝŽ: *Sporné otázky v bádání o tzv. Maiestas Carolinae*, Právněhistorické studie 32, Praha 1992, s. 53–82.
- KEJŘ, Jiří – PROCHÁZKA, Vladimír: *Právně historické glosy k Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, Právněhistorické studie 5, 1959, s. 291–320.
- KINCL, Jaromír – MALÝ, Karel: *Soudy „boží“*, Dějiny a současnost 9, 1962, s. 12–14.
- KINDL, Vladimír: *Hermenegild Jireček (13. 4. 1824 Vysoké Mýto – 29. 12. 1909 Vysoké Mýto)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české právní vědy (2. polovina 19. století až 30. léta století 20.)*, Praha 1993, s. 12–18.
- TÝŽ: *Jan Kapras (17. 1. 1880 Brno – 13. 5. 1947 Nový Bydžov)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české právní vědy (2. polovina 19. století až 30. léta století 20.)*, Praha 1993, s. 44–49.
- TÝŽ: *Karel Kadlec (11. 1. 1865 Přehořov u Soběslavi – 4. 12. 1928 Praha)*, in: P. Skřejpková – L. Soukup (eds.), *Antologie české právní vědy (2. polovina 19. století až 30. léta století 20.)*, Praha 1993, s. 37–43.
- TÝŽ: *Jan Kapras (17. 1. 1880 v Brně – 13. 5. 1947 v Novém Bydžově)*, in: Petra Skřejpková (ed.), *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*, Praha 2009, s. 34–44.
- TÝŽ: *Karel Kadlec (11. 1. 1865 v Přehořově u Soběslavi – 4. 12. 1928 v Praze)*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*, Praha 2009, s. 25–33.
- KLAVŇA, Josef: *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Časopis Matice moravské 25, 1901, s. 66–72, 178–184, 292–295 a 402–405.
- KOCÍCH, Milan – DVOŘÁK, Jan: *Soupis prací akademika Václava Vaněčka*, in: K. Malý (ed.), *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975, s. 471–475.

- KOPAL, Petr: *Smíření Čechů se svatým Vojtěchem. Struktura jednoho obrazu v Kosmově kronice*, in: M. Nodl – M. Wihoda (eds.), *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně, Brno 2008, 45–55.
- KOSINA, Jaroslav: *Ordalie čili boží soudy. Soudní souboj. Příspěvek k dějinám staročeského soudnictví*. Komenský 10. Týdeník vychovatelský věnovaný učitelstvu našemu jakož i přátelům školstva a milé mládeže naší, 1882, s. 207 a 222–223.
- KRAFL, Pavel: *Církevní právo v Čechách a na Moravě ve 13.–15. století*, in: TÝŽ (ed.), *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Kolektivní monografie, Praha 2008, s. 81–123.
- KREUZ, Petr: *Stav české právní vědy a právní historiografie je otřesný*, publikováno na webu: <http://www.ceska-justice.cz/2015/04/petr-kreuz-stav-ceske-pravni-vedy-a-pravni-historiografie-je-otresny/> (12. 4. 2015).
- KRZEMIĚNSKÁ, Barbara – Dušan TŘEŠTÍK: *Služebná organizace v raně středověkých Čechách*, *Československý časopis historický* 12 [62], 1964, s. 637–667.
- KUBÍČEK, Jaromír: *Moravský historiograf Vincenc Brandl*, in: Muzeum Brněnska: sborník, 2009, s. 108–113.
- KUBÍN, Petr: *Znovu o Kristiána*, in: E. Doležalová – R. Šimůnek (eds.), *Od knížat ke králům*. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 63–72.
- TÝŽ: *Odpověď na repliku Davida Kalhouse o Kristianovi*, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, s. 171–183.
- KUČERA, Matúš: *O otrokoch v Uhorsku v 10.–12. storočí*, *Historické štúdie: ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied* 5, 1959, s. 221–263.
- KUCHTA, Josef – SCHELLE, Karel: *Boží soudy jako důkazní prostředek v českém procesním právu za feudalismu*, in: Sborník prací učitelů Právnické fakulty 11, Brno 1981, s. 109–130.
- LANGLOIS, Charles-Victor: *Les manuscrits du „verbum abbreviatum“ de Pierre le Chantre (Projet de publication par C. Miroux)*, *Journal des savants* 14, 1916, s. 307–317.
- LAPČÍK, Stanislav: *Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů*, in: Olomoucký archivní sborník 3, 2005, s. 377–388.
- LEITMAIER, Charlotta: *Die Kirche und die Gottesurteile. Eine rechtshistorische Studie*, Wien 1953.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav: *Rytmičké klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování*, *Listy filologické* 75, 1951, s. 169–190.
- TÝŽ: *Crescente fide, Gumpold a Kristián (Příspěvek k datování Legendy Kristiánovy s dodatkem o dnešním stavu této otázky)*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university D1, 1954, s. 48–66.

- MALÝ, Karel: *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989 jako předmět vědeckého zkoumání (úvodní slovo při zahájení konference)*, in: K. Malý – L. Soukup (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, Praha 2004, s. 7–28.
- TÝŽ: *Václav Vaněček (10. 7. 1905 v Jilovém u Prahy – 12. 4. 1985 v Praze)*, in: P. Skřejpková (ed.), *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*, Praha 2009, s. 95–103.
- TÝŽ: *Československá právní historie v meziválečném období*, in: K. Malý – L. Soukup (eds.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě I*, Praha 2010, s. 11–33.
- MARKOV, Josef: *Příspěvky ke kritice textu a výkladu Rožmberské knihy*, in: *Sborník věd právních a státních 28*, Praha 1928, s. 238–261.
- TÝŽ: *Původ – sok, a jeho místo v systému českého středověkého průvodního řízení. Zvláštní otisk ze Sborníku věd právních a státních 28*, Praha 1928.
- TÝŽ: *K dějinám českého trestního práva*, Bratislava: *Časopis Učené společnosti Šafaříkovy 7*, 1933, s. 15–41.
- TÝŽ: *České žalobní formuláře a reformy Přemysla II. a Karla IV.*, Bratislava 1936.
- MARŠÁLEK, Pavel: *Proměny české právní vědy 1945–1989*, in: K. Malý – L. Soukup (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, Praha 2004, s. 29–59.
- MCAULEY, Finbarr: *Canon Law and the End of the Ordeal*, *Oxford Journal of Legal Studies 26*, 2006, s. 473–513.
- MÍČA, Ladislav: *Několik poznámek k osudu rukopisu č. 230 olomoucké kapitulní knihovny. Ke sporu o původní text Břetislavových dekretů na pozadí otázky filiace prokopských legend*, in: A. Kalous – J. Stejskal – J. Šrámek (eds.), *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*, Olomouc 2014, s. 67–96.
- MORRIS, Colin: *Judicium Dei: The Social and Political Significance of the Ordeal in the Eleventh Century*, *Studies in Church History 12*, 1975, s. 95–112.
- NELSON, Janet L.: *Dispute settlement in Carolingian West Francia*, in: W. Davies – P. Fouracre (eds.), *The Settlement of Dispute in Early Medieval Europe*, Cambridge 1986, s. 45–64.
- NODL, Martin: *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000*, *Soudobé dějiny 8*, 2001, s. 9–22.
- TÝŽ: *Maiestas Carolina. Kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolání“ Karlova zákoníku*, in: *Studia mediaevalia Bohemica 2009*, s. 21–35.
- NOVOTNÝ, František: *Symboly v právu*, *Právník 51*, 1912, zejm. s. 653–705.

- OTT, Emil: *Působení práva církevního na rozvoj řízení soudního vůbec a v českých zemích zvlášť*, Právník 16, 1877, s. 1–66, 73–85, 109–121, 145–154, 182–188, 217–229, 253–263, 289–297, 325–331, 361–371, 397–412, 433–439, 469–476, 511–515, 541–545, 577–582, 613–620, 653–660 a 685–689.
- TÝŽ: *Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung 3, 1913, s. 1–106.
- PALACKÝ, František: *Pomůcky ku poznání staročeského práva i řádu soudního*, Časopis Českého Museum 9, 1835, s. 399–417.
- TÝŽ: *Srovnání zákonů cara Stefana Dušana srbského s neystaršími řády zemskými v Čechách*, Časopis Českého museum 11, 1837, s. 68–110.
- TÝŽ: *Pomůcky ku poznání staročeského práva i řádu soudního*, in: V. J. Nováček (ed.), Františka Palackého Spisy drobné II. Články z oboru dějin, Praha 1900.
- TÝŽ: *Právo staroslovanské, aneb srovnání zákonův cara srbského Stefana Dušana s nejstaršími řády zemskými v Čechách*, in: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I. Od prvověkosti až do roku 1253, 6. vyd., Praha 1904, s. 369–405.
- PAUK, Marcin: *„Ergo meum maximum et primum sit decretum“*. *Prawo kanoniczne i sądownictwo kościelne w tzw. Dekretach księcia Brzetysława I*, in: M. Nodl – P. Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia 17*. Právní kultura středověku, Praha 2016, s. 27–44. (Studii jsem neměl k dispozici.)
- PETRÁŠ, René: *Výzkum českých a československých právních dějin po roce 1989*, Právněhistorické studie 39, 2007, s. 41–60.
- PILARCZYK, Ian C.: *Between a Rock and a Hot Place. The Role of Subjectivity and Rationality in the Medieval Ordeal by Hot Iron*, *Anglo-American Law Review* 87, 1996, s. 87–112.
- PLESZCZYŃSKI, Andrzej: *Sobeslaus – ut Salomon, ut rex Ninivitarum. Gesta, rituály a inscenace – propagandistické nástroje boje českého knížete v onfliktu s opozicí (1130–1131)*, Český časopis historický 101, 2003, s. 237–260.
- PROCHÁZKA, Vladimír: *Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů*, Právněhistorické studie 4, 1958, s. 51–129.
- TÝŽ: *Přísaha, ordál a svědectví u polabsko-pobaltských Slovanů*, in: *Vznik a počátky Slovanů II*, Praha 1958, s. 169–181.
- TÝŽ: *L'Evolution du système de preuves dans le droit des peuples slaves jusqu'au XVe siècle*, in *La preuve II. Moyen âge et temps modernes*, Bruxelles 1965, s. 547–589.
- RADDING, Charles M.: *Evolution of Medieval Mentalities: A Cognitive-Structural Approach*, *The American Historical Review* 83, č. 3, 1978, s. 577–597.

- RADDING, Charles M.: *Superstition to Science: Nature, Fortune, and the Passing of the Medieval Ordeal*, *The American Historical Review* 84, 1979, s. 945–969.
- RAUSCHER, Rudolf: *Slovenské právnické dějiny v rámci dějin práva ve střední Evropě*, in: *Sborník právnické fakulty university Komenského v Bratislavě I*, Bratislava 1927, s. 3–18.
- TÝŽ: *Usmrcení člověka v českém právu zemském*, Bratislava 1927.
- TÝŽ: *Karel Kadlec. Posmrtná vzpomínka. Zvláštní otisk z časopisu Učené Společnosti Šafaříkovy „Bratislavy“*, ročník II., číslo 4–5, Bratislava 1928.
- TÝŽ: *O krádeži a loupeži v českém právu zemském*, Bratislava 1929.
- TÝŽ: *O registru varadinském. K dějinám božích soudů v Uhrách*, Bratislava 3, 1929, s. 307–326.
- TÝŽ: *Nejstarší moravský zákon*, *Časopis pro právní a státní vědu* 24, 1941, s. 115–124.
- ROUSSET, Paul: *La croyance en la justice immanente à l'époque féodale*, *Le Moyen Age* 54, 1948, s. 225–248.
- RYBA, Bohumil: *Obrat v posuzování priority prokopských legend a Břetislavových dekretů*, in: *Strahovská knihovna. Sborník Památníku národního písemnictví* 3, Praha 1968 [vyd. 1970], s. 15–60.
- RYŠAVÁ, Eva: *Beda Dudík – „moravský Palacký“*, in: *Zpravodaj Muzea Kroměřížska* 1, 1990, s. 35–38.
- SANFORD, Eva Matthews: *The Verbum Abbreviatum of Petrus Cantor*, in: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 74, 1943, s. 33–48.
- SATURNÍK, Theodor: *Klín šatu jako symbol v právu českém*, in: V. Vaněček (ed.), *Miscellanea historico-iuridica. Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDr. Jana Kaprasa, řádného profesora České university Karlovy, jeho přáteli a žáky*, Praha 1940, s. 247–255.
- TÝŽ: *Věřovací slib a smlouva pod základem v právu českém*, in: *Sborník věd právních a státních* 41, 1941, s. 1–29.
- TÝŽ: *Majestas Carolina a její vliv na české právo obyčejové*, in: *Sborník věd právních a státních* 48, 1948, s. 5–17.
- SCHELLE, Karel: *Ordály jako důkazní prostředek v procesním právu*, in: *Slovenská archivistika* 15, Bratislava 1980, s. 117–146.
- TÝŽ: *Ke vzniku a vývoji ordálů u střeoevropských Slovanů*, in: *Acta Universitatis Wratislaviensis* 719, Prawo 121, Wrocław 1984, s. 63–85.
- SCHELLE, Karel – VOJÁČEK, Ladislav (eds.): *Rudolf Rauscher (1896–1941)*, in: *Právní dějiny a brněnská právnická fakulta (1919–2009). K 90. výročí Masarykovy univerzity a její právnické fakulty*, Ostrava 2010, s. 78–79.
- SCHNEIDMÜLLER, Bernd: *Heinrich II. und Kunigunde. Das heilige Kaiserpaar des Mittelalters*, in: S. DICK – J. JARNUT – M. WEMHOFF (eds.), *Kunigunde, consors regni: Vortragsreihe zum tausendjährigen Jubiläum der Krönung Kunigundes in Paderborn (1002–2002)*, München 2004, s. 29–46.

- SCHWERIN, Claudius von: *Das Gottesurteil des Poppo*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung 58, 1938, s. 69–107.
- SKALSKÝ, Gustav: *Výprava Břetislava I. do Polska a její význam*, Časopis Národního musea 113, 1939, s. 12–28.
- SLÁMA, Jiří: *Kosmovy záměrné omyly*, in: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 261–267.
- SLAVÍČEK, Josef: *Upomínky na tak zvané soudy boží (ordaly)*, Právník 1861, s. 70–77.
- SOLYMOSI, László: *Siegelgebrauch beim Gottesurteil*, in: Theo Kölzer – Franz Bornschlegel – Christian Friedl (eds.), *De litteris, manuscriptis, inscriptionibus...* Festschrift zum 65. Geburtstag von Walter Koch, Wien – Köln – Weimar 2007, s. 505–523.
- SOSNOWSKI, Miłosz: *Anonimowa Passio s. Adalperti martiris (BHL 40) oraz Wiperta Historia de predicatione episcopi Brunonis (BHL 1471b) – komentarz, edycja, przekład*, in: Rocznik Biblioteki Narodowej 43, 2012, s. 5–74.
- TÝŽ: *Studia nad wczesnymi żywotami św. Wojciecha: tradycja rękopiśmienna i polemika środowisk*, Poznań 2013.
- STARÝ, Marek: *České právní knihy v právní kultuře českého středověku a raného novověku*, in: M. Nodl – P. Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia 17. Právní kultura středověku*, Praha 2016, s. 105–126. (Studii jsem neměl k dispozici.)
- STEJSKAL, Aleš: *Ordál v Mikolech v roce 1554. K problémům interpretace trestně právních pramenů z počátku raného novověku pro studium sociálního myšlení a chování venkovanů*, in: Jihočeský sborník historický 81, České Budějovice 2012, s. 92–127.
- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Studie k českému diplomatáři. 1: K otázce břevnovských fals. 2: Listiny kladrubské*, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 2, 1953, 261–303.
- TÍŽ: *Listina v českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a u měst)*, Praha 1963 (Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, 73.).
- TÍŽ: *Panovnická a biskupská listina v Českém státě doby Václava I.*, Praha 1961. (Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, 71.).
- ŠIMEČEK, Zdeněk: *K charakteristice středověkých kolokvií v Čechách*, Československý časopis historický 18 [68], 1970, s. 593–601.
- ŠTACHOVÁ, Naďa: *K otázce geneze textu Rožmberské knihy*, in: M. Nodl – P. Wecowski (eds.), *Colloquia mediaevalia Pragensia 17. Právní kultura středověku*, Praha 2016, s. 127–145. (Studii jsem neměl k dispozici.)
- TOMSA, Bohuš: *K metodologii právní historie*, in: Karel Engliš – Václav Chytil – František Neubauer (eds.), *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Františka Weyra*, Praha 1939, s. 261–269.

- TŘEŠTÍK, Dušan: *Proměny české společnosti ve 13. století*, in: *Folia Historica Bohemica* 1, 1979, s. 131–154.
- TÝŽ: „*Veliké město Slovanů jménem Praha*“. *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století*, in: D. Třeštík – L. Polanský – J. (eds.), *Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha 2000, s. 49–70.
- VACEK, František: *Vývoj society a práva slovanského v Čechách*, Alétheia 1898–1902.
- TÝŽ: *Práva ves[s]ké obce v 15. století*, *Agrární archiv. Časopis pro dějiny venkova* 3, s. 23–45, 1916.
- TÝŽ: *Emfyteuse v Čechách ve XII. až XIV. století*, *Agrární archiv. Časopis pro dějiny venkova* 6, 1919, s. 67–78, 130–144, 174–188; *Časopis pro dějiny venkova* 7, 1920, s. 1–61, 112–155; 8, 1921, s. 17–42, 65–91, 113–137, 177–202; 9, 1922, s. 1–24.
- TÝŽ: *Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostní, až do XV. století*, *Časopis pro dějiny venkova* 9, 1922, s. 63–82, 129–151, 177–197; 10, 1923, s. 19–42, 79–100, 136–161; 11, 1924, s. 3–26, 81–105, 152–197; 12, 1925, s. 14–37, 81–103, 133–158, 513–249.
- VANĚČEK, Václav: *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století. (Pokus o věcný rozbor imunitních textů)*, Praha 1928.
- TÝŽ: *K soudní imunitě duchovních statků na Moravě*, Praha 1931.
- TÝŽ: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.). Část první: zakladatelská práva*, Praha 1933.
- TÝŽ: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.). Část druhá: pozemková vrchnost, imunita hospodářská*, Praha 1937.
- TÝŽ: *Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, Praha 1938.
- TÝŽ: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.). Část třetí: imunita soudní (s rejstříkem k celému dílu)*, Praha 1939.
- TÝŽ: *Glossy k t. zv. Statutům Konrádovým*, in: *Sborník věd právních a státních* 41, 1941, s. 105–159.
- TÝŽ: *Historické záhady našeho právního názvosloví*, in: *Naše řeč. Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého* 26, č. 5, Praha 1942, s. 130–142.
- TÝŽ: „*Ordo iudicii terrae*“ a jeho pořadí v právních památkách českých, in: *Sborník věd právních a státních* 42, Praha 1942, s. 150–171.
- TÝŽ: *Záhada „vdání“*. *Historickoprávní analýsa a vývojová rekonstrukce*, Praha 1942, s. 38–39.
- TÝŽ: *Nejstarší naše dochované dílo zákonodárné*, *Lidové noviny*, roč. 59, č. 290, 9. prosince 1951, s. 2.
- TÝŽ: *Nový text (varianta) Dekretů Břetislavových z r. 1039*, *Slavia antiqua* 3, 1951/1952, s. 131–135.

- VANĚČEK, Václav: *Představitelé české právní vědy v letech 1882–1900*, Právník 92, 1953, s. 28–45.
- TÝŽ: *České „kobyli pole“ jako právní instituce („Ius et libertas campi iumentorum“ a. D. 1281)*, Praha 1959.
- TÝŽ: *Zasedání Společnosti Jeana Bodina v Bruselu*, Věstník ČSAV 68, 1959, s. 203–205.
- TÝŽ: *Srovnávací dějiny státu a práva na XIII. výročním zasedání Společnosti Jeana Bodina*, Věstník ČSAV 69, 1960, s. 158–161.
- TÝŽ: *JUDr. Vladimír PROCHÁZKA, Csc., zemřel*, Právněhistorické studie 14, 1969, s. 353–353.
- TÝŽ: *O dějinách a tradici českého právnictví a Univerzity Karlovy*, Právněhistorické studie 27, 1986, s. 117–129.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: *Rituál usmíření a nejstarší svatováclavské legendy*, in: M. Nodl – M. Wihoda (eds.), *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně*, Brno 2008, s. 31–44.
- VESELÝ, Jiří: *Ke vzniku knihy Rožmberské*, in: *Sborník věd právních a státních 35*, Praha 1935, s. 185–209.
- TÝŽ: *O text IV. hlavy Rožmberské knihy*, in: *Sborník věd právních a státních 36*, Praha 1936, s. 159–163.
- TÝŽ: *Ke skladbě knihy Rožmberské*, in: V. Vaněček (ed.), *Miscellanea historico-iuridica. Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDr. Jana Kaprasa, řádného profesora České university Karlovy, jeho přáteli a žáky*, Praha 1940, s. 309–318.
- TÝŽ: *Majestas Carolina a Ordo iudicii terrae*, in: *Sborník věd právních a státních 48*, 1948, s. 18–32.
- VILIKOVSKÝ, Jan: *Versus de passione s. Adalberti: několik poznámek*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě 6*, 1929, s. 317–350.
- TÝŽ: *Chaloupecký V., Prameny X. stol. legendy Kristianovy o sv. Václavu a sv. Ludmile*, *Naše věda* 22, 1941, s. 81–94.
- VOJÁČEK, Ladislav: *Rudolf Rauscher (1896–1941)*, in: P. Blaho – E. Vlková (eds.), *Právníci na Univerzite Komenského v Bratislavě. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921–1996)*, Bratislava 1996, s. 153–154.
- WERNER, Jakob: *Nachlese aus Zürcher Handschriften I. Die Teilnehmer des Laterankonzils 1215*, in: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellschriften deutscher Geschichten des Mittelalters 31*, 1906, s. 575–593.
- WERUNSKY, Emil: *Der Ordo iudicii terre Boemie*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung* 10, 1889, s. 98–167.
- WIHODA, Martin: *Causa Podivín*, *Časopis Matice moravské* 117, 1998, s. 279–291.

- WINIARZ, Alojzy: *Sądy boże w Polsce*, Kwartalnik Historyczny 5, 1891, s. 290–313.
- Za akademikem Václavem Vaněčkem*, Právněhistorické studie 28, 1987, s. 5–7.
- ZELENÝ, Rostislav: *Synodální život v pražském biskupství (973–1344)*, in: Tisíc let pražského biskupství: 973–1973, Praha 1973, s. 55–78.
- ZEMEK, Metoděj – SPURNÝ, František: *Olomoucký text Břetislavových Dekretů*, Archivní časopis 3, 1953, s. 35–53.
- Zemřel profesor Josef Markov*, PHS 21, 1978, s. 352.
- ZIGEL, Theodor: *Palacký jakožto historik slovanského práva*, in Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, Praha 1898, s. 499–506.
- TÝŽ: *Slovanské právo. Přednášky, jež z nadání Ilchesterského měl roku 1900 na Universitě v Oxfordě*, Praha 1912.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem*, Československý časopis historický 29 [79], 1981, s. 704–730.
- TÝŽ: „*Politický kalendář*“ přemyslovských Čech, Český časopis historický 89, 1991, s. 31–47.
- TÝŽ: *Te ducem, te iudicem, te rectorem. (Sněmovní shromáždění v časné středověkých Čechách – kontinuita či diskontinuita?)*, Český časopis historický 91, 1993, s. 369–384.
- TÝŽ: *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: J. Pánek – M. Polívka – N. Rejchrtová (eds.), Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 47–68.

Disertační, diplomové a bakalářské práce

- MÍČA, Ladislav: *České ordálie doby předhusitské v zemském právu v kontextu právních knih*, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2008.
- MÍČA, Ladislav: *Ordály a přísaha v českém zemském právu doby předhusitské*, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouci 2010.
- Naďa ŠTACHOVÁ, *Tzv. Rožmberská kniha jako pramen zemského práva v Čechách (historicko-právní analýza)*, disertační práce, Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2009.

Slovníky, příručky, encyklopedie a ostatní zdroje

- ADAMOVIČ, Karolína – MATES, Pavel: *Malá encyklopedie českých právníků*, Praha 2002.
- BÄCHTOLD-STRÄUBLI, Hanns – HOFFMANN-KRAYER, Eduard (eds.), *Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde. Abteilung I: Aberglaube*, sv. 3, Berlin – Leipzig 1930–1931.
- BISTRICKÝ, Jan – BOHÁČEK, Miroslav – ČÁDA, František: *Seznam rukopisů metropolitní kapituly v Olomouci*, s. 1. 1958.
- BRANDL, Vincenc: *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*, Brünn 1876.
- BRÜCKNER, Aleksander – NIEDERLE, Lubor – KADLEC, Karel: *Początki kultury słowiańskiej. Encyklopedia Polska IV. 2, díl 5*, Krakow 1912.
- BURDOVÁ, Pavla: *Desky dvorské (inventář)*, Praha 1964.
- Dopis doc. Jiřího Kejře ze dne 17. srpna 2009 (ve vlastnictví autora).
- DU CANGE, Charles: *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis I–X*, Niort 1883–1887.
- HASTINGS, James a kol.: *Encyclopædia of Religion and Ethics IX*, New York 1917.
- HERRMANN, Joachim: *Enzyklopädie zur Frühgeschichte: Europas, Arbeitsmaterial, Konzeption, Musterartikel*, Berlin 1980.
- HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, 4. vyd., Praha 1992.
- JIREČEK, Hermenegild: *Prove, historický slovar slovanského práva*, Praha – Brno 1904.
- LABUDA, Gerard: *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych I. 2*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962.
- Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I–XXIII*, Praha 1977–2016.
- LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*, 3. vyd., Praha 2014.
- Lexikon des Mittelalters I–IX*, München – Zürich 1980–1998.
- LINHART, Jiří – PETRUSEK, Miloslav – VOĐÁKOVÁ, Alena a kol.: *Velký sociologický slovník*, sv. II, Praha 1996.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1968.
- NIERMEYER, Jan Frederik: *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976.
- Oxford latin dictionary*, Oxford 1968.

PRAŽÁK, Josef M. – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef:
Latinsko-český slovník, Praha 1948.

REZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*, Praha 2001.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Zkouška studené vody.

Rukopis Cml LXXIII, Stiftsbibliothek Kloster Lambach. Konec 12. století.

Obrázek převzat z publikace Dinzelbacher, Peter: *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*, Essen 2006, s. 198–129.

Příloha č. 2: Ordál žhavého železa.

Rukopis Cml LXXIII, Stiftsbibliothek Kloster Lambach. Konec 12. století.

Obrázek převzat z publikace Dinzelbacher, Peter: *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*, Essen 2006, s. 198–129.

Příloha č. 3: Ordál žhavých radlic Kunhuty Lucemburské.

Henrici et Cunigundae vita. Asi 1225. Rukopis RB. Msc. 120, Staatsbibliothek, Bamberg.

Dostupné online na:

http://digital.bib-bvb.de/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1481829903550~505 (15. 12. 2016).

Příloha č. 4: Zkouška studené vody.

Heidelbergský Sachsenspiegel. Začátek 14. stol. Rukopis Cod. Pal. germ. 164, Universitätsbibliothek Heidelberg.

Dostupné online na:

<blob:null/8d49bd27-9703-477f-a698-961fc4d9440a> (15. 12. 2016).

Příloha č. 5: Nahoře zkouška studené vody a ordál ručního železa. Uprostřed přísaha na relikviář a boží soud studené vody. Dole ordál horké vody.

Sachsenspiegel a saské lenní právo. Začátek 14. stol. Rukopis Cod. Guelf. 3.1 Aug. 2°, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel

Dostupné online na:

<http://diglib.hab.de/mss/3-1-aug-2f/min/00188.jpg> (15. 12. 2016).

<http://diglib.hab.de/mss/3-1-aug-2f/min/00120.jpg> (15. 12. 2016).

<http://diglib.hab.de/mss/3-1-aug-2f/min/00068.jpg> (15. 12. 2016).

Příloha č. 6: Zkouška ohněm sv. Františka před egyptským sultánem.

Domenico Ghirlandaio. Freska z kaple Sassetti v kostele Santa Trinità, Florencie. 1482–1485.

Dostupné online na:

<http://stfrancis.clas.asu.edu/es/tags/painting> (7. 12. 2016).

Příloha č. 7: Zkouška ohněm sv. Františka před egyptským sultánem.

Giotto di Bondone. Freska z baziliky Santa Croce, Florencie. Kolem r. 1320.

Dostupné online na:

<http://stfrancis.clas.asu.edu/es/tags/painting> (7. 12. 2016).

Příloha č. 8: Zkouška ohněm sv. Františka před egyptským sultánem.

Giotto di Bondone. Freska z Baziliky sv. Františka z Assisi, Assisi. 1296–1298.

Dostupné online na:

<http://www.malerei-meisterwerke.de/bilder/giotto-di-bondone-freskenzyklus-zum-leben-des-hl.-franziskus-von-assisi-szene-die-feuerprobe-vor-dem-sultan-03758.html> (7. 12. 2016).

Příloha č. 9: Scény ze života svatého Františka (Scéna č. 10).

Benozzo Gozzoli. Freska z kostela San Francesco, Montefalc. 1450–1452.

Dostupné online na:

<http://www.artrenewal.org/pages/artwork.php?artworkid=24265&size=large> (15. 12. 2016).

Příloha č. 10: Zkouška ohněm. František z Assisi před sultánem Al-Kamilem Muhammadem al-Malikiem.

Fra Angelico (Jan z Fiesole). Tempera na dřevě. Lindenau-Museum, Altenburg. Asi 1429.

Dostupné online na:

<http://imgc.allpostersimages.com/images/P-473-488-90/90/9041/TGSB500Z/posters/fra-angelico-the-trial-by-fire-of-st-francis-before-the-sultan-c-1435-40.jpg> (7. 12. 2016).

Příloha č. 11: Tak zvaný ordál márami. Jedinec obviněný z vraždy se dotýká nebožtíka ležícího na márách. Krev vytékající z ran je jasným důkazem viny.

Lucernská kronika Diebolda Schillinga (Die Luzerner Diebold Schilling-Chronik). Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern, Švýcarsko. 1511–1513.

Dostupné online na:

<http://e-codices.ch/en/kol/S0023-2/439/0/Sequence-1291> (17. 12. 2016).

Příloha č. 12: Přísaha na relikvie a ordál horké vody, které podstupuje benátský prodejce ostatků před veronským biskupem Ratoldem.

Reliéf z relikviáře svatého Marka. Kloster Reichenau, Německo. 1303–1305.

Obrázek převzat z publikace SPICKER-BECK, Monika: *Klosterinsel Reichenau: Kultur und Erbe*, 2. vyd., Ostfildern 2008, s. 49.

Příloha č. 13: Ordál železa před císařem Ottou III.

Dirk Bouts. Olejomalba na dřevě. Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique. 1471–1475.

Dostupné online na:

<https://www.google.com/culturalinstitute/beta/asset/justice-of-emperor-otto-iii-beheading-of-the-innocent-count-and-ordeal-by-fire/5AGtQbEd3j5HnA?hl=en> (15. 12. 2016).

Příloha č. 14: Příprava duelanta k soudnímu souboji; svaté přijímání.

Rukopis Ms. Chart. A 558. Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha, Německo. Asi 1443.

Dostupné online na:

http://wiktenauer.com/images/thumb/2/24/MS_Chart.A.558_037v.png/1024px-MS_Chart.A.558_037v.png (15. 12. 2016).

Příloha č. 15: Přivádění k soudnímu souboji. Muž v popředí nese duelantovi kyj a štít, hned za ním kráčí jedinec nesoucí tzv. sochor (falangu).

Rukopis Ms. Chart. A 558. Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha, Německo. Asi 1443.

Dostupné online na:

http://wiktenauer.com/images/thumb/1/1a/MS_Chart.A.558_039r.png/1024px-MS_Chart.A.558_039r.png (15. 12. 2016).

Příloha č. 16: Příprava na soudní souboj v dřevěném šraňku. Duelanty odděluje tzv. sochory (falangy), které zmiňuje i Řád práva zemského. („*Kterýžto sochor dva úředníky, tocižto komorník a sudí hotov jmáta držeti.*“) U nohou duelantů jsou nachystány máry.

Alte Armatur und Ringkunst. Rukopis Thott 290 2°. Det Kongelige Bibliotek, Dánsko. R. 1459.

Dostupné online na:

http://www.salafenix.eu/docs/biblio/tratados/Hans_Talhoffer.Alte_Armatur_und_Ringkunst.1459.Original.al.pdf (15. 12. 2016).

Příloha č. 17: „*Hie ist der kampf uff dem kolben gericht*“. Souboj dvou neurozených osob s kyji a štíty.

Alte Armatur und Ringkunst. Rukopis Thott 290 2°. Det Kongelige Bibliotek, Dánsko. 1459.

Dostupné online na:

http://www.salafenix.eu/docs/biblio/tratados/Hans_Talhoffer.Alte_Armatur_und_Ringkunst.1459.Original.al.pdf (15. 12. 2016).

Příloha č. 18: „*Der drit und gurgel stich*“, tedy „*kopnutí a bod do chřtánu*“. Soudní souboj s meči a štíty. Vyobrazení zachycuje jednu z šermířských technik, kdy duelant vlevo provádí kop do soupeřova štítu, čímž dochází k jeho pootočení a odkrytí těla soupeře; následuje bod.

Alte Armatur und Ringkunst. Rukopis Thott 290 2°. Det Kongelige Bibliotek, Dánsko. 1459.

Dostupné online na:

http://www.salafenix.eu/docs/biblio/tratados/Hans_Talhoffer.Alte_Armatur_und_Ringkunst.1459.Original.al.pdf (15. 12. 2016).

Příloha č. 19: „*Hie dancket er got.*“ „*Da lyt er tod.*“ Poděkování Bohu za vítězství v souboji. Pro duši nebožtíka přichází „rohatec“.

Alte Armatur und Ringkunst. Rukopis Thott 290 2°. Det Kongelige Bibliotek, Dánsko. 1459.

Dostupné online na:

http://www.salafenix.eu/docs/biblio/tratados/Hans_Talhoffer.Alte_Armatur_und_Ringkunst.1459.Original.al.pdf (15. 12. 2016).

Příloha č. 20: „*Daz hals brechen.*“ Soudní souboj mezi mužem a ženou. Muž vyzbrojen kyjem stojí po pás v jámě, nad ním stojí žena ozbrojená kamenem zavínutým do šlojře. Vyobrazení zachycuje techniku, při níž dochází ke zlomení vazů přes koleno.

Alte Armatur und Ringkunst. Rukopis Thott 290 2°. Det Kongelige Bibliotek, Dánsko. 1459.

Dostupné online na:

http://www.salafenix.eu/docs/biblio/tratados/Hans_Talhoffer.Alte_Armatur_und_Ringkunst.1459.Original.al.pdf (15. 12. 2016).

Příloha č. 21: „*Hie macht er end.*“ Zakončení soudního souboje mezi mužem a ženou, kdy muž vede smrtící úder kyjem.

Alte Armatur und Ringkunst. Rukopis Thott 290 2°. Det Kongelige Bibliotek, Dánsko. 1459.

Dostupné online na:

http://www.salafenix.eu/docs/biblio/tratados/Hans_Talhoffer.Alte_Armatur_und_Ringkunst.1459.Original.al.pdf (15. 12. 2016).

Příloha č. 22: Soudní souboj mezi mužem a ženou. Muž se snaží povalit ženu na zem; ta jej přidržuje za kuklu, popř. vlasy a chce jej udeřit do hlavy.

Alte Armatur und Ringkunst. Rukopis Thott 290 2°. Det Kongelige Bibliotek, Dánsko. 1459.

Dostupné online na:

http://www.salafenix.eu/docs/biblio/tratados/Hans_Talhoffer.Alte_Armatur_und_Ringkunst.1459.Original.al.pdf (15. 12. 2016).

Příloha č. 23: Vyobrazení soudního souboje mezi mužem a ženou.

Solothurner Fechtbuch. Codex S. 554. Zentralbibliothek Solothurn, Švýcarsko. Asi 1443.

Dostupné online na:

<http://www.thearma.org/Manuals/SoloT/0015.jpg> (15. 12. 2016).

Příloha č. 24: Přehled tak zvaných imunitních privilegií, která zmiňují boží soudy.

Přílohy

Příloha č. 1

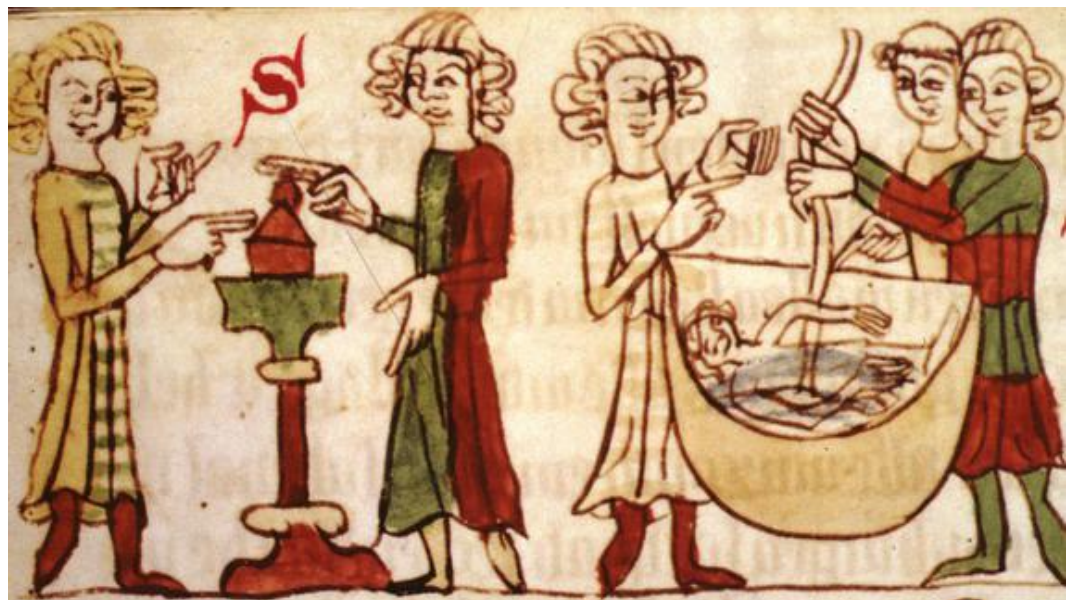
Příloha č. 2

Příloha č. 3

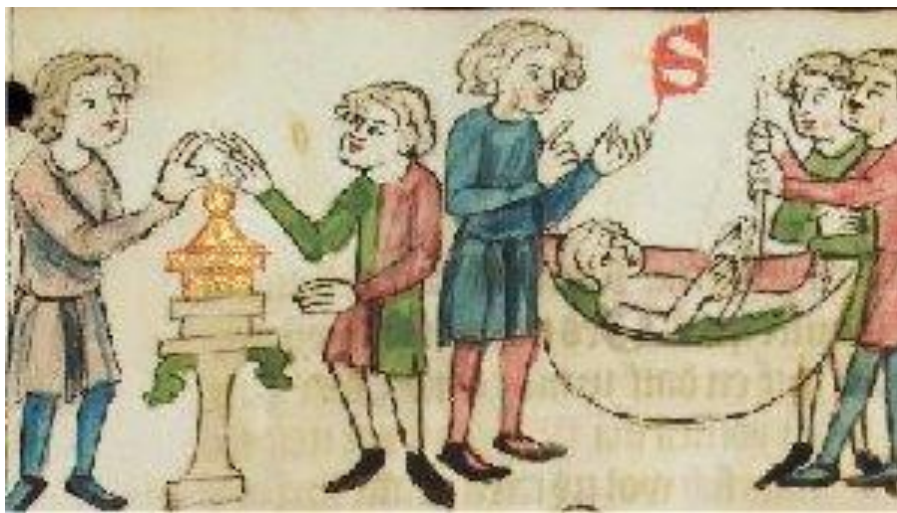

Příloha č. 4

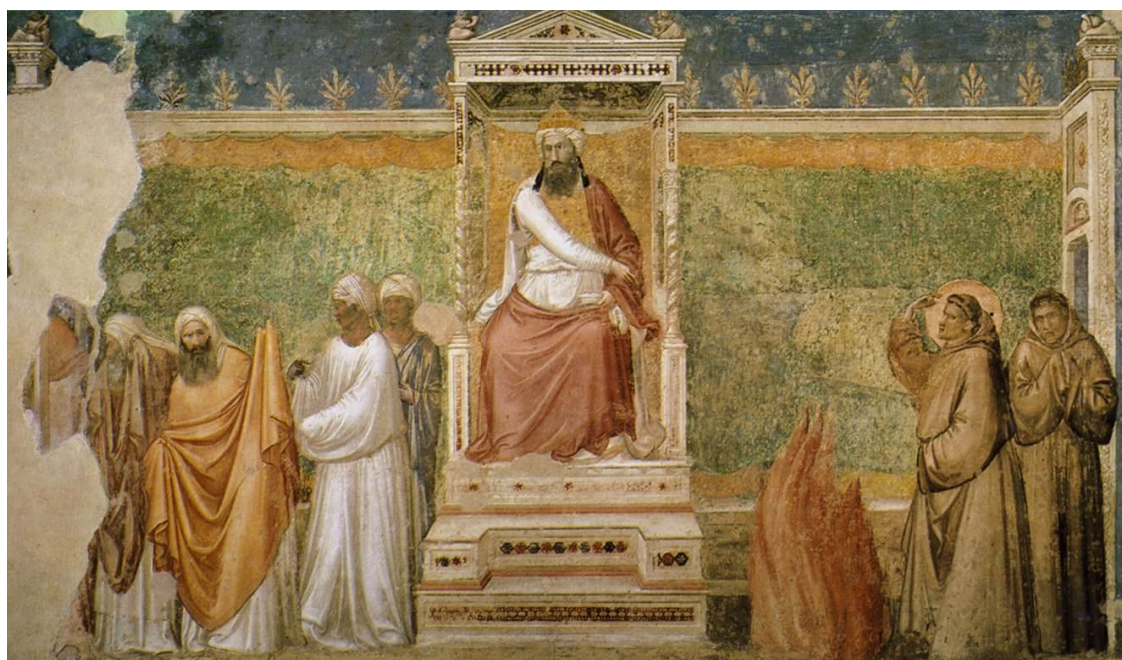
Příloha č. 5

Příloha č. 6

Příloha č. 7

Příloha č. 9

Příloha č. 10

Příloha č. 11

Příloha č. 12

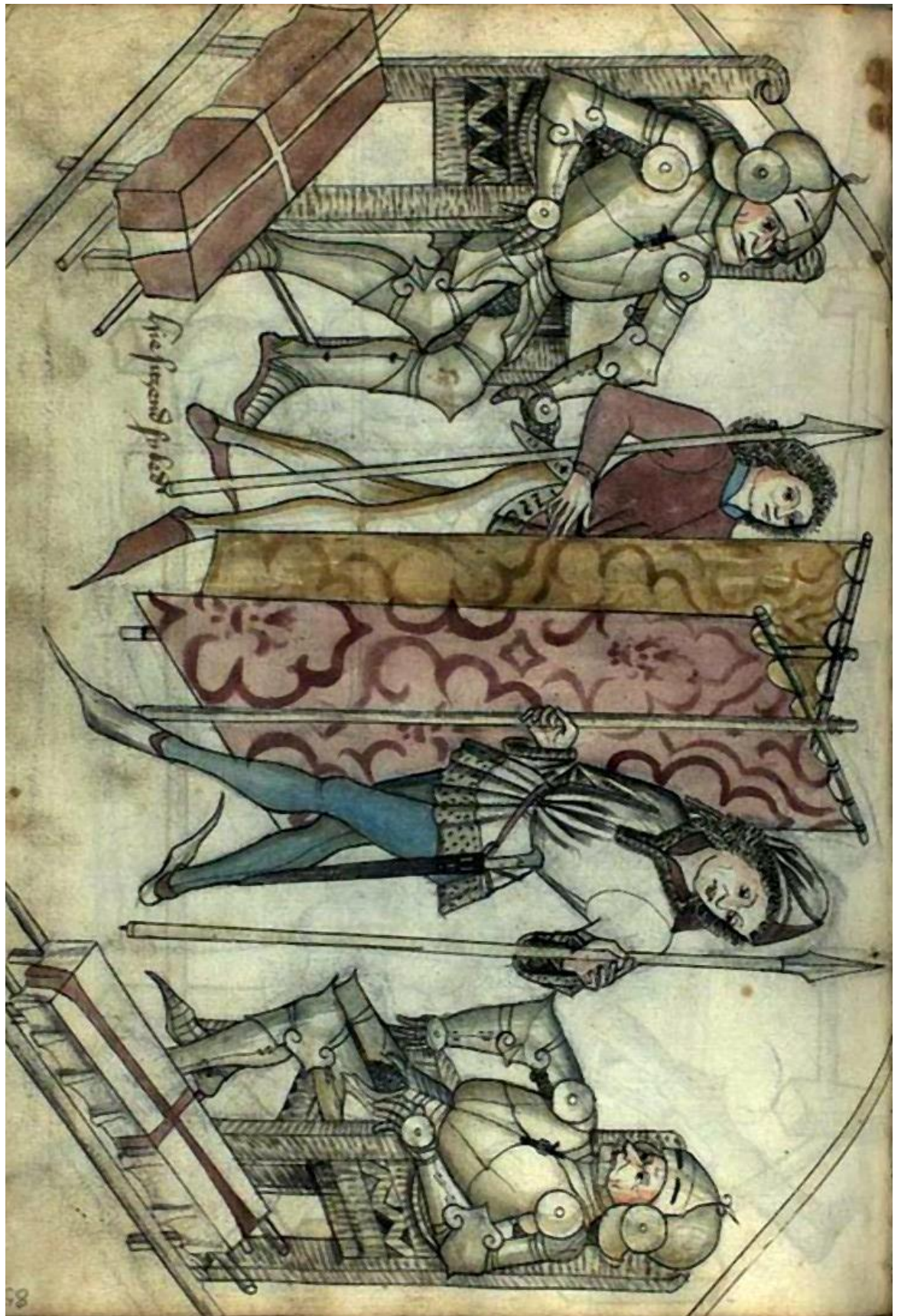

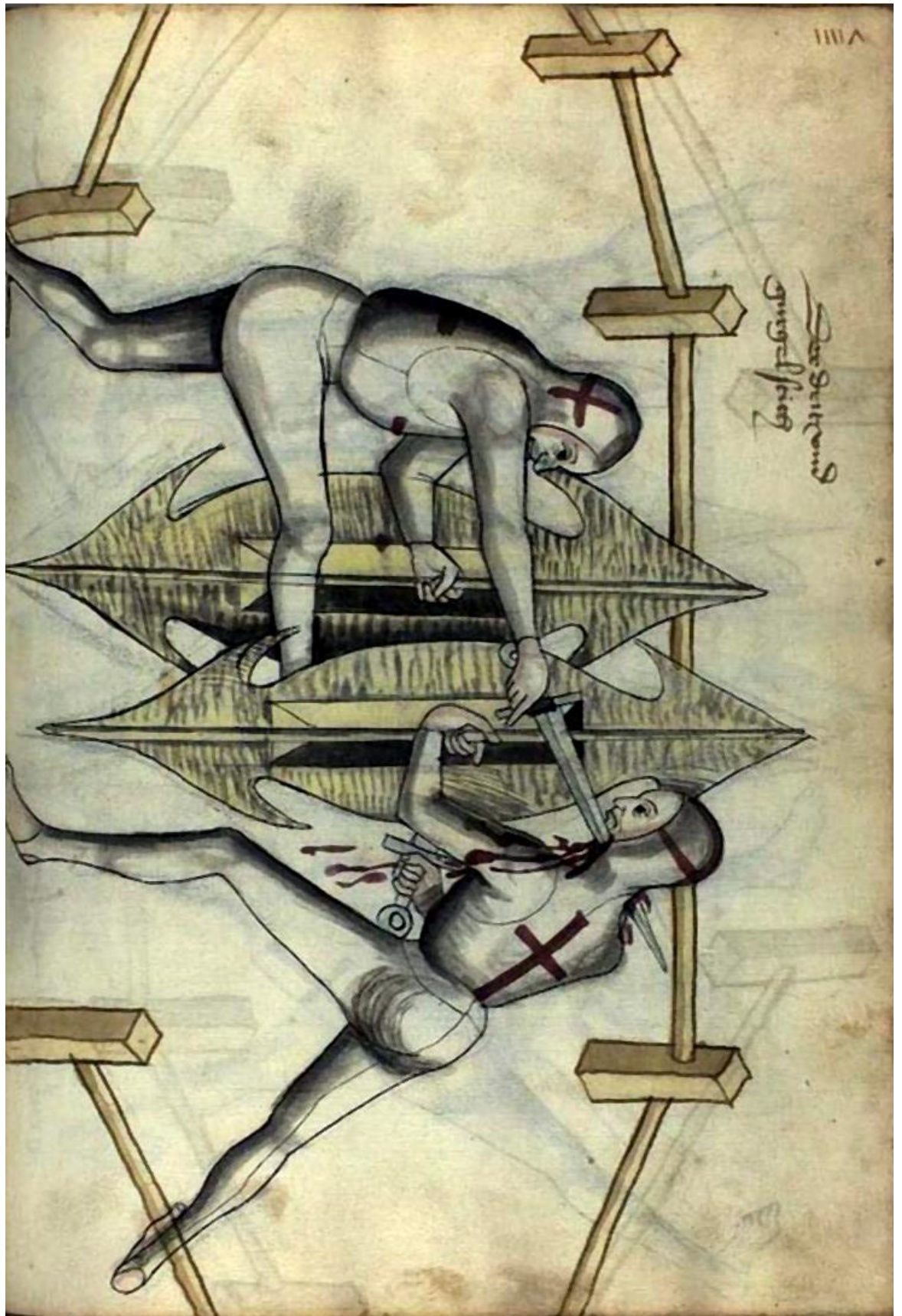

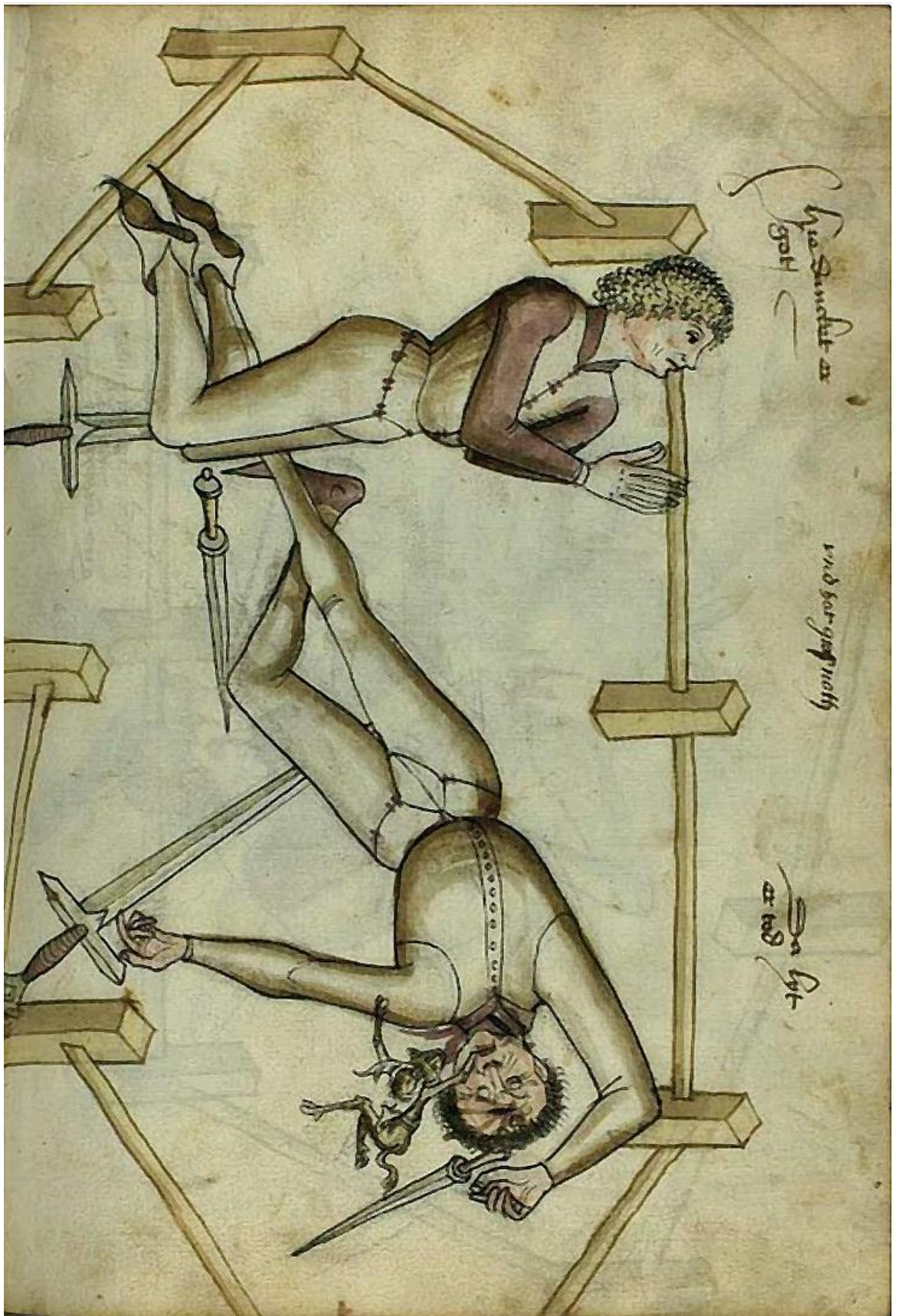

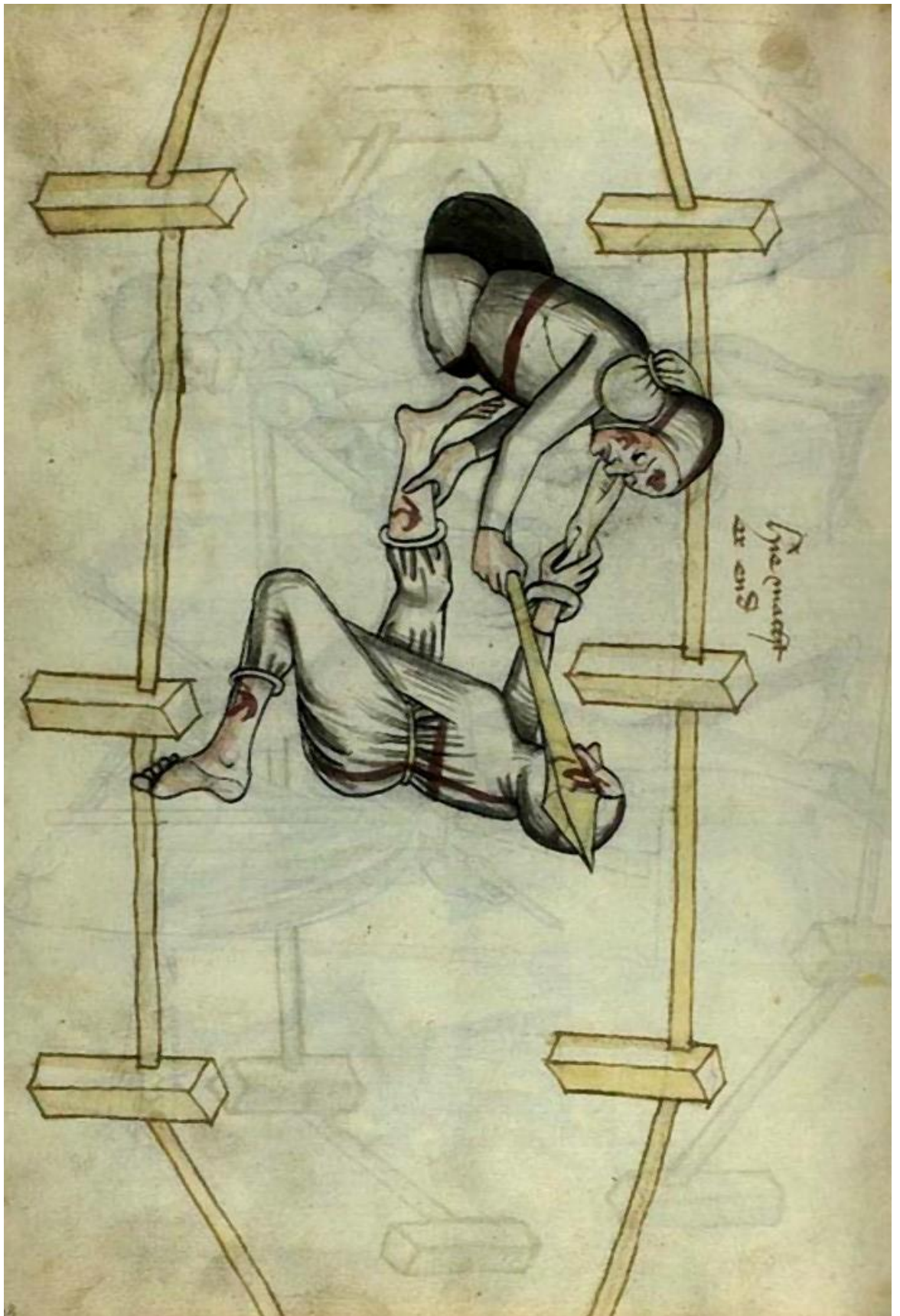

Příloha č. 21

Příloha č. 24

Edice	Datace	Regest	Citace
CDB II č. 375, s. 411	1220 Praha	Přemysl Otakar I., rex Bohemiae, monasterio in Břevnov libertates a Boleslavo I., duce Bohemiae, concessas confirmat, petente Dluhomilo abbate.	Et si per experimentum ferri candentis, vel aque frigide seu ferventis, vel vomeres calcandos, seu duelli, vel alio seculari iudicio culpabiles inveniantur, nec nobis nec iudicibus nostris curialibus vel beneficiariis a nobis infeudatis aliquid inde utilitatis proveniat, sed omnia bona furis sive rei ecclesie Brevnouensi integraliter remaneant secundum arbitrium domini abbatis in usus necessarios disponenda.
CDB II č. 286, s. 282	1226	Přemysl Otakar I., rex Bohemiae, monasterio in Doxany omnes possessiones, quarum nomina recenset, confirmat eique libertates largissime concedit.	De iudicio autem aque vel candentis ferri, quod fit per naroc, sive culpa, que fit per zwod, sive causa, que appellatur hlawa, postquam hec a nobis vel a successoribus nostris vel a iudicibus curie discussa fuerint et determinata, omnia reorum bona ad usum spectent predictae ecclesie, nec hii, qui inde uti consueverant, sive nos, sive successores nostri, vel cuiuscumque nominis aliquid in eis vendicent potestatis.
CDB II č. 320, s. 316	1228 Oslavany	Přemysl Otakar I., rex Bohemiae, monasterium in Oslavany, quod Heilvidis, nobilis matrona de Znojmo, construxit, Roberti, episcopi Olomucensis, assensu protegendum suscipit eique easdem libertates concedit, quas monasterium in Velehrad habet.	Ius autem, quod datur pro capite, eis concedimus; hoc de fure statuentes: si in earum habitat possessionibus et deprehensus fuerit in furto manifesto, vel de aliquo occulto accusetur, videlicet quoad iudicium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos vel duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, eidem monasterio bona furis sive rei integraliter remaneant; iudices autem, quorum interest, faciant de eo, quod eis iustum videbitur.

Edice	Datace	Regest	Citace
CDB II č. 321, s. 320	1228	Přemysl Otakar I., rex Bohemiae, monasterium in Vlehrad, quod cum fratre suo Vladislavo, quondam marchione Moraviae, fundaverat, protegendum suscipit eiusque libertates renovat atque possessiones eius accurate describit.	Ius autem, quod datur pro capite, eis concedimus; hoc de fure statuentes: si in eorum habitat possessionibus et deprehensus fuerit in furto manifesto, vel de aliquo occulto accusetur, videlicet quoad iudicium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos vel duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, eidem monasterio bona furis sive rei integraliter remaneant; iudices autem, quorum interest, faciant de eo, quod eis iustum videbitur.
CDB II č. 380, s. 426	1228	Přemysl Otakar I., rex Bohemiae, monasterio in Velehrad, quod cum fratre suo Vladislavo, quondam marchione Moraviae, fundaverat, libertates concedit eiusque possessiones nominatim recenset atque confirmat.	Ius autem, quod datur pro capite, eis concedimus, hoc etiam de fure statuentes: si in eorum habitat possessionibus et deprehensus fuerit in furto manifesto, vel aliquo occulto accusetur, videlicet quoad iudicium ferri candentis, vel aque, vel vomeres calcandos, vel duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, eidem monasterio bona furis sive rei integraliter remaneant, iudices autem, quorum interest, faciant de eo, quod eis iustum videbitur.
CDB III. 1 č. 57, s. 60	1233 Tišnov	Constantia, regina Bohemiae, circuitum Kyjov monasterii in Hradište cum omnibus eiusdem loci possessionibus in provincia Břeclavensi situs protegendum suscipit eique libertates largissime concedit, Venceslao I. rege consentiente.	Ius autem, quod datur pro capite, eis concedimus; hoc de fure statuentes: si in eorum habitat possessionibus et deprehensus fuerit in furto manifesto, vel de aliquo occulto accusetur, videlicet quoad iudicium ferri candentis vel aquae vel vomeres calcandos vel duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, eidem monasterio bona furis sive rei integraliter remaneant; iudices autem, quorum interest, faciant de eo, quod istum eis videbitur.

Edice	Datace	Regest	Citate
CDB III. 1 č. 87, s. 95–96	1234 Znojmo	Přemysl, marchio Moraviae, monasterio in Louka libertates et immunitates large concedit.	Jus eciam quod datur pro capite, eis concedimus; de fure et latrone statuentes, ut si fur vel latro in bonis ecclesie prememorata fuerit deprehensus in furto manifesto vel de aliquo occulto accusetur, scilicet quoad iudicium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos sive duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, bona furis sive rei dicto monasterio integraliter remaneant, iudices autem, quorum interest, faciant de reo, quod eis iustum videbitur.
CDB III. 1 č. 90, s. 105	1234 Brno	Přemysl, marchio Moraviae, monasterio in Rajhrad consentiente Venceslao I. rege donat easdem libertates, quas quondam Přemysl Otakarus I. rex monasterio in Velehrad concessit, idemque libertatem a Boleslavo II. et Břetislavo I. ducibus donatam renovat et villae Rajhrad, monasterio adiacenti, ius forense confirmat.	Jus autem, quod datur de capite, eis concedimus; hoc de fure statuentes, si in eorum habitat possessionibus et deprehensus fuerit in furto manifesto vel de aliquo occulto accusetur, videlicet quoad iudicium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos vel duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, eidem monasterio bona furis sive rei integraliter remaneant, iudices autem, quorum interest, faciant de eo, quod iustum videbitur.
CDB III. 1 č. 106, s. 127	1234–1235	Přemysl, marchio Moraviae, monasterio sancti Stephani in Hradište apud Olomuc easdem libertates concedit, quas ecclesia Olomucensis habet, Venceslao I., rege Bohemiae, consentiente et Roberto, episcopo Olomucense, privilegii violatores excommunicante.	Quod si occurrat eis iudicium subire candentis ferri manualis, vomerum, vel aque seu duelli, et non fuerint adiuti, bona ipsorum ecclesia obtineat, ipsi autem, prout possunt, apud beneficos se expeditant.

Edice	Datace	Regest	Citace
CDB III. 1 č. 107, s. 131	1235 Brno	Přemysl, marchio Moraviae, monasterio sanctae Mariae in Zábřdovice easdem libertates concedit, quibus monasterium in Velehrad dotatum est, Venceslao I., rege Bohemiae, consentiente et Roberto, episcopo Olomucense, privilegii violatores excommunicante.	Quodsi occurrat eis, iudicium subire candentis ferri manualis, vomerum vel aque seu duelli, et non fuerint adiuti, bona ipsorum ecclesia obtineat, ipsi autem, prout possunt, apud beneficiarios se expediant; ab eo autem, quod vocatur schizotone, liberos esse concedimus pro eo, quod per deum sunt adiuti, non per hominem.
CDB III. 2 č. 204, s. 263	1238	Venceslaus I., rex Bohemiae, monasterio in Oslavany easdem libertates concedit, quas pater suus Přemysl I., rex Bohemiae, monasterio in Velehrad largitus erat.	Ius autem, quod datur de capite, eis concedimus, hoc de fure statuentes: si in eorum habitat possessionibus et deprehensus fuerit in furto manifesto, vel de aliquo occulto accusetur, videlicet quoad iudicium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos vel duelli, et convincatur in aliquo istorum in iudicio seculari, eidem monasterio bona furis sive rei integraliter remaneant; iudices autem, quorum interest, faciant de eo, quod eis iustus videbitur.
CDB IV. 1 č. 188, s. 342	1250 [Praha]	Venceslaus I., rex Bohemiae, id spectans, ut monasterium in [Kl.] Hradisko eisdem libertatibus atque ecclesia Olomucensis gaudeat, eidem omnia privilegia confirmat et nova addit.	Si vero homines dicte abbacie in aliquo casu manifesto vel occulto, in quo subire eos oporteat iudicia ferri candentis sive aque vel vomeris vel etiam duelli, et in quotlibet istorum vel alterutro istorum succubuerint vel etiam adiuti fuerint, exinde nostris iudicibus curialibus vel villicis seu beneficis nichil proveniat utilitatis, sed ad usum abbatis et conventus ac ad ipsorum successorum utilitatem perseveret culpe satisfactio in integrum, nisi in eo reus, quo debet et poterit, satisfaciatur adversario et offenso, inhibentes firmiter super homines abbacie nominate spolia et venditionem illam, que solet fieri propter vie gravis dispendia, ubi de communi strata fit digressio secus viam propter evitacionem mali transitus.

Edice	Datace	Regest	Citace
CDB IV. 1 č. 244, s. 418	1252 apud Znojmo	Přemysl Otakarus II., dux Austriae, Stiriae marchioque Moraviae, ecclesiae s. Hippolyti in Hradiště [apud Znojmo] ceterisque ecclesiis, possessionibus et hominibus ad hospitale sancti Francisci Pragae spectantibus certas libertates concedit.	Item, quod vulgariter vocatur meche, kyg, woda, zelezo, naroch, zwod, nocleh, powoz, berne, castrorum edificatione, ab hiis omnibus eos duximus absolvendos.
CDB V. 1 č. 2, s. 31	1253 Praha	Přemysl Otakarus II., dominus regni Bohemiae, dux Austriae et Stiriae marchioque Moraviae, monasterium in Vilémov et omnes subditos eius ab omnibus exactionibus liberat.	Reddimus eciam vos et omnia bona vestra libera imperpetuum et exempta ab illis exactionibus, que narez vulgariter appellantur, zwod, narok, preseka, scheleso, woda, maetsch, kyg. [E]t ut telam prolixi narratus brevis sermo texeat, ab omnibus exactionibus et gravaminibus sive molestiis quibuslibet ob special[em] devocionem, quam erga patronos ecclesie vestre, sanctos scilicet apostolos Petrum et Paulum, specialiter gerimus, vos et omnes subditos vestros cum possessio[n]ibus vestris] universis et bonis omnibus mobilibus et immobilibus seu se moventibus universaliter et singulariter liberos reddimus et exemptos.
CDB V. 1 č. 366, s. 543	1263 Brno	Přemysl Otakarus II., rex Bohemiae, dux Austriae et Stiriae marchioque Moraviae, monasterio in Vizovice libertates ecclesiae Velehradensi quondam concessas et bona a Smilone de Sřřilky, fundatore eiusdem monasterii, ei collata confirmat.	Omnis vero culpa sive excessus vel crimen quodcumque, videlicet homicidium, stuprum, incendium, furtum, sacrilegium, domiciliorum invasio nec non omnibus culpis, tam magnis quam parvis, occultis vel manifestis, sicut ad iudicium ferri candentis vel aque vel vomeres calcandos vel duelli, si convincatur quis in aliquo istorum per quevis bona, que ad eos pertinent, eis iure hereditario et domini perpetuo condonamus, ita ut non iudices neque beneficiarii nostri, sed existens pro tempore et constitutus ab abbate et a fratribus super causas huiusmodi hec habeat iudicare.